

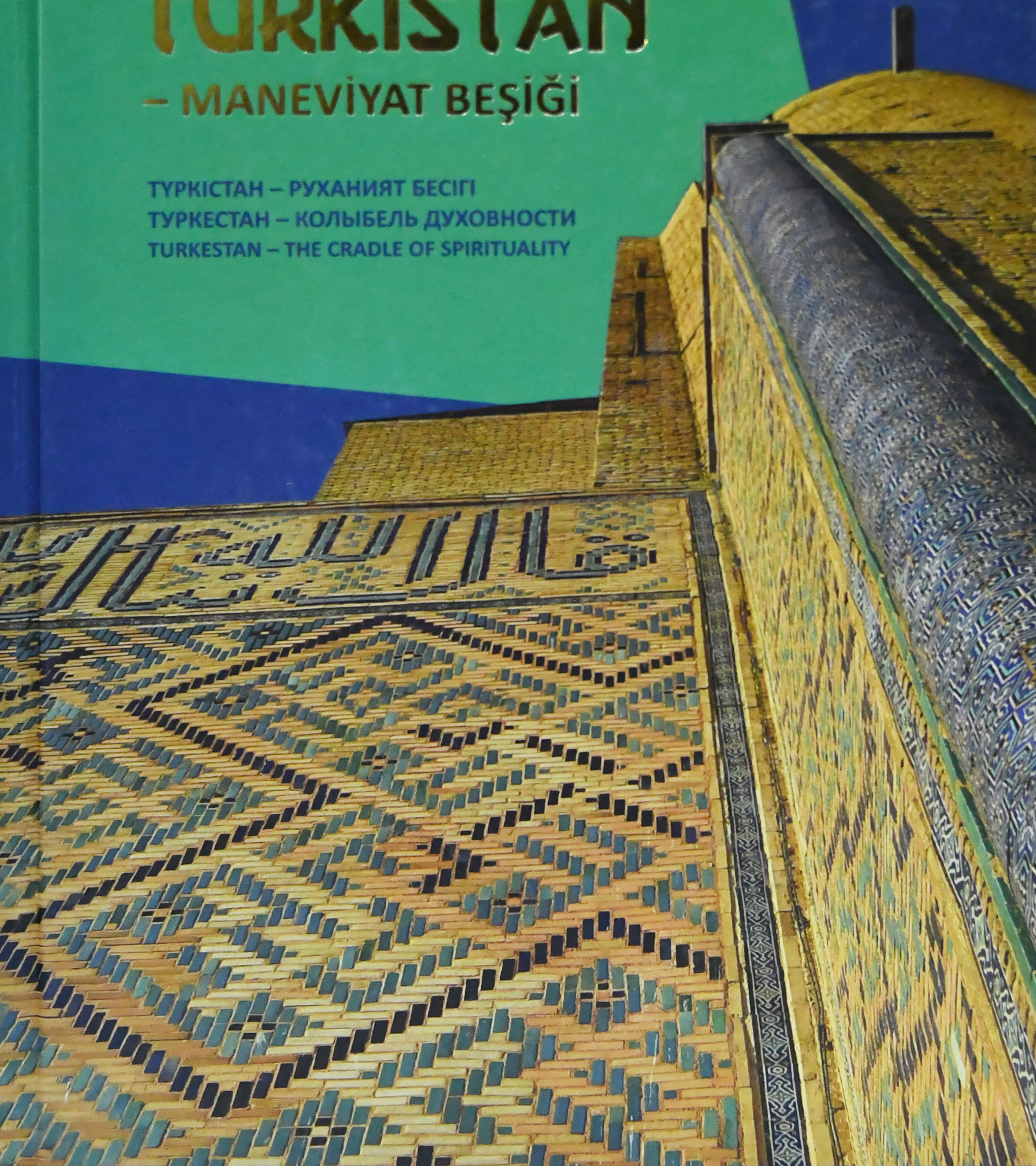
TÜRKİSTAN

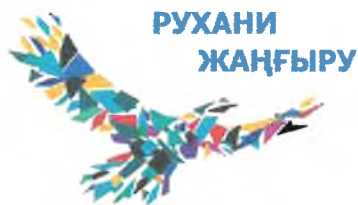
– MANEVİYAT BEŞİĞİ

ТҮРКІСТАН – РУХАНИЯТ БЕСІГІ

ТУРКЕСТАН – КОЛЫБЕЛЬ ДУХОВНОСТИ

TURKESTAN – THE CRADLE OF SPIRITUALITY

TÜRKİSTAN

– MANEVİYAT BEŞİĞİ

ТҮРКІСТАН – РУХАНИЯТ БЕСІГІ
ТУРКЕСТАН – КОЛЫБЕЛЬ ДУХОВНОСТИ
TURKESTAN – THE CRADLE OF SPIRITUALITY

BÖLGESEL-DİLBİLİM ANSİKLOPEDİSİ

Халқымыз үшін тарихы бай, тағылымы терең Түркістанның еліміз үшін орны өте бөлек. Ол бүкіл Орталық Азиядағы ең көне қалалардың бірі. Түркістан — қазақ елінің рухани жүрегі, қазақтың көптеген аяулы перзенттері мәңгіге жай тапқан қасиетті қала. Осында жерленген 164 әйгілі тұлғаның 21-і ел басқарған қырандар, 30-дан астамы қол бастаған батырлар, ауқымды сөз бастаған билер. Түркістан тарихы — күллі қазақтың тарихы.

Қасиетті Түркістанға деген мақтаныш сезімі әр қазақтың жүрегінде ұялаған. Түркістан — тек бізге ғана емес, күллі түркі жұртшылығына қасиетті әрі қадірлі мекен. Халқымызда «Мәдинада Мұхаммед, Түркістанда Ясауи» деген сөз бар. Осындай сан алуан факторлар Түркістанды тұтас тұран додасының, түбі бір түркі жұртының рухани орталығына айналдырды. Жаңа облыс орталығы ретінде Түркістанды дамыту барысында оның халықаралық аренадағы беделін жүйелі түрде арттыру қажет. Қазақстанның ежелгі астанасы халқымыздың рухани орталығы ғана емес, сондай-ақ, бүкіл түркі әлемі үшін киелі орын болып саналады.

Н.Ә. Назарбаев
Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті

Туркестан имеет особое значение для нашей страны. Это – один из древнейших городов во всей Центральной Азии. Туркестан – духовный центр казахского народа, здесь покоятся многие известные представители нашего народа. Из 164 похороненных здесь знаменитых личностей, 21 правителя страны, более 30-и батыров и бийев. В целом, история города – это история всех казахов.

Чувство гордости за священный Туркестан находится в сердце каждого казаха. Туркестан – священное и почтенное место не только для нас, но и для всех тюркских народов. В народе говорят: «В Медине – Мухаммед, а в Туркестане – Ясауи». Такое множество факторов превратили Туркестан в духовный центр всех тюркских народов. В рамках продвижения Туркестана в качестве нового областного центра, необходимо системное усиление его позиционирования на международной арене. Древняя столица Казахстана является не только духовным центром нашего народа, но и сакральным местом для всего тюркского мира.

Первый Президент Республики Казахстан
Н.А. Назарбаев

Halkımız için tarihi zengin, tanımı büyük Türkistan – ülkemiz için çok farklı bir konuma sahiptir. Orta Asya'daki en eski şehirlerinden biridir. Türkistan, Kazak halkının manevi kalbi. Pek çok Kazak şahsiyetinin huzur bulduğu kutsal şehir. Buraya gömülen 164 kişinin 21'i ülke yönetmiş ünlü liderler, 30'dan fazlası asker yöneten bahadırılar ve ağız dualı b'ilerdir. Türkistan tarihi, bütün Kazak halkının tarihidir.

Kutsal Türkistan gururu, her Kazak'ın kalbinde yer almaktadır. Türkistan sadece bize değil tüm Türk halklarına kutsal ve değerli bir mekandır. Halkımız «Medine'de Muhammed, Türkistan'da Yesevi» demiştir. Buna benzer çeşitli faktörler Türkistan'ı bütün Türk halklarının ruhani merkezi haline getirdi. Türkistan'ın yeni bölgesel merkez olarak gelişmesinde, uluslararası alanda itibarını sistematik olarak artırmak gerekiyor. Kazakistan'ın eski başkenti sadece halkımızın manevi merkezi değil, aynı zamanda tüm Türk dünyası için kutsal bir mekandır.

Nursultan NAZARBAYEV
Kazakistan Cumhuriyeti İlk Cumhurbaşkanı

Halkımız için tarihi zengin, tanımı büyük Türkistan – ülkemiz için çok farklı bir konuma sahiptir. Orta Asya'daki en eski şehirlerinden biridir. Türkistan, Kazak halkının manevi kalbi. Pek çok Kazak şahsiyetinin huzur bulduğu kutsal şehir. Buraya gömülen 164 kişinin 21'i ülke yönetmiş ünlü liderler, 30'dan fazlası asker yöneten bahadırlar ve ağzı dualı bi'lerdir. Türkistan tarihi, bütün Kazak halkının tarihidir.

Kutsal Türkistan gururu, her Kazak'ın kalbinde yer almaktadır. Türkistan sadece bize değil tüm Türk halklarına kutsal ve değerli bir mekandır. Halkımız «Medine'de Muhammed, Türkistan'da Yesevi» demiştir. Buna benzer çeşitli faktörler Türkistan'ı bütün Türk halklarının ruhani merkezi haline getirdi. Türkistan'ın yeni bölgesel merkez olarak gelişmesinde, uluslararası alanda itibarını sistematik olarak artırmak gerekiyor. Kazakistan'ın eski başkenti sadece halkımızın manevi merkezi değil, aynı zamanda tüm Türk dünyası için kutsal bir mekandır.

Nursultan NAZARBAYEV
Kazakistan Cumhuriyeti İlk Cumhurbaşkanı

«TÜRKİSTAN – MANEVİYAT BEŞİĞİ» PROJESİ

Türkistan Bölgesi Valiliği «Manevi Yenilenme» programını gerçekleştirme amaçlı

«Manevi Hazine» alt programının

«Tuğan Jer – Tuğan El» temel yönü kapsamında

«TÜRKİSTAN – РУХАНИЯТ БЕСІГІ» ЖОБАСЫ

Түркістан облысы әкімдігі «Рухани жаңғыру» бағдарламасын жүзеге асырудың
«Рухани қазына» кіші бағдарламасы «Туған жер – Туған ел» базалық бағыты бойынша

ПРОЕКТ «TURKESTAN – КОЛЫБЕЛЬ ДУХОВНОСТИ»

По реализации программы «Рухани жаңғыру» акиматом Туркестанской области по базовому направлению «Туған жер – Туған ел»
малой программы «Рухани қазына»

PROJEKT «TURKESTAN – THE CRADLE OF SPIRITUALITY»

In the framework of the program «Rukhani zangyru» by the akimat of the Turkestan region
in the direction «Tugan zher – Tugan el» of sub-program «Rukhani Kazyna»

Kurul Başkanı: Dr., profesör J.Tüymeбайev

Proje Yöneticisi: Dr., profesör G.Sagidolda

Bilimsel danışman: Dr., profesör M.Kozha

Жалпы редакциясын басқарған: ф.ғ.д., профессор Ж.Түймебаев

Жоба жетекшісі: ф.ғ.д., профессор Г.Сагидолда

Ғылыми кеңесшісі: т.ғ.д., профессор М.Қожа

Под общей редакцией: д.ф.н., профессор Ж.Түймебаев

Руководитель проекта: д.ф.н., профессор Г.Сагидолда

Научный консультант: д.ист.н., профессор М.Қожа

Under the general editorship: doc.ph.s., professor Zh.Tuimebaev

Project Manager: doc.ph.s., professor G.Sagidolda

Scientific consultant: doc.hist.s., professor M.Kozha

T95 TÜRKİSTAN – MANEVİYAT BEŞİĞİ. Bölgesel-dilbilim ansiklopedisi. İkinci kitap. – Nur-Sultan: Nurnama. KZ, 2019. – 480 sayfa.

TÜRKİSTAN – РУХАНИЯТ БЕСІГІ. Лингво-өлкетану энциклопедиясы. Бірінші кітап. – Нұр-Сұлтан: Нурнама. КЗ, 2019.

TURKESTAN – КОЛЫБЕЛЬ ДУХОВНОСТИ. Лингво-краеведческая энциклопедия. Третья книга. – Нур-Сұлтан: Нурнама. КЗ, 2019.

TURKESTAN – THE CRADLE OF SPIRITUALITY. Local-linguistic encyclopedia. Fourth book. – Nur- Sultan: Nurnama. KZ, 2019.

ISBN 978-601-06-5853-0

Tasarım ekibi: M.Kozha, H.Tursun, G. Sagidolda, M.Eskeeva, Zh.Kurmanbaeva, Z.Zhandarbek, M.Mirazev, D.Mustapaeva, N.Mansurov, M.Ahmetova, L.Espekova, K.Sarekenova, M.Tastanbekov, Zh.Ömirbekova, M.Amanturov, G.Baysarieva

Құрастырушылар: М.Қожа, Х.Турсун, Г.Сагидолда, М.Ескеева, Ш.Құрманбаева, З.Жандарбек, М.Миразов, Д.Мұстапаева, Н.Мансуров, М.Ахметова, Л.Еспекова, Қ.Сарекенова, М.Тастанбеков, Ж.Өмірбекова, М.Амантуров, Г.Байсариева

Составители: М.Қожа, Х.Турсун, Г.Сагидолда, М.Ескеева, Ш.Құрманбаева, З.Жандарбек, М.Миразов, Д.Мұстапаева, Н.Мансуров, М.Ахметова, Л.Еспекова, К.Сарекенова, М.Тастанбеков, Ж.Омирбекова, М.Амантуров, Г.Байсариева

Compliers: M.Kozha, H.Tursun, G. Sagidolda, M.Eskeeva, Zh.Kurmanbaeva, Z.Jandarbak, M.Mirazev, D.Mustapaeva, N.Mansurov, M.Ahmetova, L.Espekova, K.Sarekenova, M.Tastanbekov, Zh.Omirbekova, M.Amanturov, G.Baysarieva

Tercümanlar: Kazaqçadan Türkçeye – K.Kenzhalin; Kazaqçadan Rusçaya – Zh.Abrasheva; Kazaqçadan İngilizceye – G.Kozhahmetova

Аударма жасағандар: қазақ тілінен түрік тіліне – Қ.Кенжалин; қазақ тілінен орыс тіліне – Ш.Әбдрашова; қазақ тілінен ағылшын тіліне – Г.Қожахметова

Перевод: с казахского на турецкий – Қ.Кенжалин; с казахского на русский – Ш.Абдрашова; с казахского на английский – Г.Кожахметова

Translation: from Kazakh to Turkish – K.Kenzhalin; from Kazakh to Russian – Zh.Abrasheva; from Kazakh to English – A.G.Kozhahmetova

© Akimat of Turkestan region, 2019

© Publishing house «Nurnama. KZ», 2019

© Түркістан облысының әкімдігі, 2019

© «Нұрнама. КЗ» баспасы, 2019

© Türkistan Bölgesi Valliği, 2019

© «Нұрнама. КЗ» Yayınevi, 2019

ISBN 978-601-06-5853-0

© Акимат Туркестанской области, 2019

© Издательство «Нурнама. КЗ», 2019

KIRIŞ

Türkistan – çeşitli tarihi devirlerde özel bir niteliğe sahip çok anlamlı yer adıdır. Türkistan – «Türk halklarının mekanı» anlamını taşımaktadır. Türk (halk) ve stan (fars. «yer») sözlerinden yapılmıştır. Kaynaklar «Türk» etnoniminin tarihi ile ilgili her türlü ifadeler bulunmaktadır. Kaşgarlı Mahmud’a göre, Allah onlara «Türk» adını vermiştir: «Bende at-Türk diye adlandırılmış ve doğuda yerleşmiş asker var. Eğer ben her hangi bir ulusa küsersem, onları bağımlı yapacağım». N.Y.Bıçurin, «Türk etnik adı «Aşın» soyunu yöneten eski Türklerin mekan adı», demektedir. Efsanelere göre, Türk etnonimi Türklerin ilk hükümdarının adından alınmıştır. Hükümdar soylarından

birisi halkını düşmanlardan koruyarak, kahramanlık göstermiştir. Bundan dolayı halk kendi arasında anlaşarak Tukeyeni kendilerinin hükümdarı etmiştir, yani Türk. Oykonimin ikinci bölümü «stan» Farsçada halk, yer, bölge anlamını taşımaktadır. Oykonim 7 yüzyılda İran dilinde konuşan ortamda ortaya çıkmıştır.

Orta Asya’daki, İrlandaki halklar Türklerin yaşadığı mekanı Türkistan diye adlandırmıştır. Bu adı da Araplar kabul ederek, arap-fars kitaplarına girip, jeografik ve tarihi kaynaklara dağıtılmıştır. Türkistan sözünün en eski adı 639 yılı Sogdi dilinde yazılmış belgede bulunmuştur. VI-VII yüzyıllarda Batı Türk Kaganıtı döneminde ve onun yok

Türkistan Şehir Planı. 18. yüzyıl.

olmasından sonra da Türkler Orta Asya'yı Amudarya'ya kadar sahiplenmiştir. Sonra Arapların baskısından dolayı Türkler kuzeye taşınmıştır. VIII yüzyılın 1. çeyreğinde Talas, sonra İspidcap sayılmıştır. XIV yüzyılda al-Omari yapan listeye göre, Türkler orta ve alt Sırdarya, Batı Moğolistan, Haşkariya, Badahşan bölgelerine kadar ulşamıştır. P.İ. Rıçkov'un fikrine katılırsak, «Türkler veya Türkistan'lılar – Türkistan' da yaşamakta olan halktır». Yerel halkın söylediğine göre, burada önceden yaklaşık 30 kasaba olmuş, günümüzde ondan fazla değildir. Günümüzde bu kasabalar ile haklar Kırgız-Kaysak yöneticileri Abulmamabet han ile Barah sultana aittir.

XVIII yüzyılın sonundan itibaren Orta Asya hakkında İngilizce kaynaklarda Türkistan terimi fayda olmuş. Türkistan sözünü Avrupalılar Orta Asya fizik-jeografik terimiyle, ayrıca kullanıştan çıkmaya başlayan Buharya terimiyle birlikte kullanmıştır. Türkistan terimini kullanırken Buharalı Türkistan ve Çinli Türkistan ifadelerini kullanmıştır.

N.Y. Biçurin bu isimleri Batı ve Doğu Türkistan'la değiştirmeyi tavsiye etmiştir. Şıncan'la ilgili Doğu Türkistan terimi Rus kaynaklarında çok sık bulunmaktadır, ancak Çin alimleri siyasi sebeplerden dolayı bunu uygun görmemiştir. Orta Asya'yı Rusya İmparatorluğu işgal ettiği andan itibaren, «Türkistan» bölgenin yarı resmi adı ve askeri derneğin eş anlamı olmuştur. Bu terim Sovyet hükmeti döneminde de kullanılmıştır, çünkü Türkistan eyaletinin yerine Rusya içine giren Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur.

Кайнақса: Махмуд ал-Кашгари. Диван Лугат ат-Турк. – А.: Дайк-Пресс, 2005. – С.337; Бичурин Н.Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. – А., 1998. – С. 225, 226; Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. – М., 1984. – С. 520; Попова В.Н. Топоним «Туркестан» // Культурное наследие Южного Казахстана. – Шымкент, 2002. – С. 150-153; Султанов Т.И. Чингиз-хан и Чингизиды. Судьба и власть. – М., 2006. – С. 60; Бартольд В.В. Туркестан // Соч.: В 9-ти тт. Т. III. – М., 1965. – С. 518; Зуев Ю.А. Ранние тюрки: очерки истории и идеологии. – А.: Дайк-Пресс, 2002. – С. 199; Волин С.Л. Сведения арабских источников IX-XVI вв. о долине реки Талас и смежных районах // Труды ин-та истории, археологии и этнографии. Т. VIII. – А.-А., 1960. – С. 72-92; Пищулина К.А. Присырдарьинские города и их значение в истории казахских ханств в XV-XVII вв. // Казахстан в XV-XVIII веках. – А.-А., 1969. – С. 5-49; Первые историко-этнографические описания казахских земель. XVIII век / История Казахстана в русских источниках XVI-XX веков. IV т. – А., 2007. – С. 77; Джандосова З. Туркестан I. // Краткий энциклопедический словарь исторических топонимов Казахстана. – А., 2014. – С. 412-419.

M.Kozha

Türkistan – Kazak Hanlığının Başkenti. Türkistan, çeşitli saldırılarda diğer yerleşim bölgeleri gibi kapatılmadan günümüze kadar gelmiş Asya ve Kazakistan'ın en kalabalık şehirlerinden biridir. Eski Türkistan tarihinin derinlemesine incelenmesi, tarih biliminin en güncel konularından biridir. Evvela, yası, sonradan Türkistan olan şehrin tarihi çok derinlerdedir. Kultobe, modern Türkistan, Sıdakay Ata, Şoytobe, Karaşık I, II, Tortkultobe I, II gibi antik ve ortaçağ antik kentlerinin antik arkeolojik bulguları incelenmiştir. Kazak Hanları, XVI yüzyılda Türkistan bölgesini, yani Sır civarını tamamen işgal ettiler. Bu bölge

Türkistan Şehri. 20. yüzyılın başlarında.

Kazak Hanlarının dedesi Coşu ulusunun idaresi altında olmuştur. Emir temir işgal ettikten sonra, Kazak Hanı Canibek'in babası Barak Uluğbek'ten kendi malını geri ister ve özel elçi gönderir, bu bölgelere onun ecdatları sahip oldukduklarını ve şehirlerdeki inşaatları onların yaptırdıklarını dile getirere, şeriyat ile ecdat geleneğine uygun bu şehirler, dede mirası olarak kendine geri teslim edilmesini açıklamıştır. Nihayet, çok asırlarda tartışılan bu meselede Kazaklar kazanarak, Türkistan şehri Kazak hanlığı başkentine dönüştü.

Kazak hanlarının XVIII ve XIX yüzyıllarda resmi ikametgahı Türkistan'dı. Esim Han (1598-1614, 1627-1628), ordusunu Türkistan'a yerleştiren ilk Kazak hanıdır. Türkistan'ı yöneten Kazak hanlarından biri Tursın-Muhammed Han'dı (1613-1627). Oryantalist P. Lers, 1867'de Türkistan'a giderken, Türk Hanının 1035

/ 1625-26 notu da dahil olmak üzere çeşitli Türk halkından on beş mektubu inceledi. Hollandalı Burgerman ve tüccar N. Vitsen'in kitabında, Türkistan'ın Kazak ilçelerinin yöneticisi Tauke Han'ın ikamet ettiği bir yer olduğunu belirtiyor. Rusya Federasyonu Büyükelçiliği arşivleri XVII. yüzyılın sonlarında Türkistan'ı anlatıyor ve şehirde Tavke Han'la beraber 1000 Kazak erkek ve kadın yaşadığı anlatılır. Tavke Han döneminde (1672-1715 yıllarda) Kazaklar'ın idaresi altında Sırderya kıyısındaki şehirler sayısı 32'e erişmiştir.

N. Vitsen'e göre, Tavke'nin döneminde Sozak şehrinin idarecisi «Abla-Sultan» (Abılay Sultan, gelecek Han, Abılay'ın dedesi), Savran şehrinde, Kaz Sultan (Hacı, gelecek Han Ebilhayir'in babası), Sırnak'ta (belki Sırganak), Esim Sultan, Karnak'ta Kayıp Sultan, İkan'da Bolat Sultan (gelecek Han Ebilmambet'in

babası), Orrova'da (Otırar) Tursın Han, Sayram'da Karabas Sultan olmuştur. Hanlar Türkistan ve Taşkent şehirlerinden gelidğinde, «diyatki» yani, Hanların güveni altına giren insanlar yönettiler. Taşkent'te Colbarıs Han (1720-1739) döneminde böyle bir kişi «Büyük Orda'nın belli kahramanı Töle bey oldu, o, Taşkent'te Han'da da yüksek seviye sahibi sayılırdı.»

Petersburg şehrinde Rusya Bilimler Akademisine ait Doğu El Yazmaları Enstitüsü'nde, A.Kun arşivinde Abelgazy Muhammed Tavekel Bahadurhan'ın (Tavekel Şağayoğlu), Taşkent şehrinde hazırlanan hicri 1006 yılın kurban ayında, yani 1598 yılın Ağustos ayında Hoca Ahmet Yesevi Türbesinin mütevelliyi olarak tayin edilmesi hakkında yargı kopyası bulunduğu tespit edildi. Bir çalışanı Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'ne atamakla ilgili yazan, yazarlar tarafından bilinen ilk tarihi belgedir. Burada Kazak Hanı Ebilgazi Sultan Tursın Muhammed Bahadurhan'ın hicri Kasım ayı 1033 yılındaki, yani 1623 Kasım-Aralık ayında çıkarmış kararında bir kişiyi Şeyg İslam tanıyarak, diğer bir kişiyi ise Hoca Ahmet Yesevi Türbesinin mütevekili olarak tayin etme hakkında açıklanır. Kazak hanelerinin ofislerinden, bize kalan tarihi belgeler - Han kararları doğrudan Yessi-Türkistan şehri ile ilgilidir.

Kazak Hanlığının başkenti olarak birçok elçi Türkistan'a geldi. 1694'te Rusya İmparatoru I. Peter'den Turkestan'daki Tavke Han'a geldiler. 1694 yılında havarilerin kabulü sırasında, 22 Temmuz'daki Tavke Han'ın sözleri, o zamanlar Kazak yöneticilerinin yüksek

ruhunu göstermektedir. Büyükelçiler, Rus kralının mektubu okunduğunda ayağa kalkıp hanı dinlemelerini istedi. Tauke, Tanrı'ya dua ederken bile başlarını kullanamayacağını iddia ediyor.

Türkistan şehrinde Kazak Hanlarının büyük toplantılar, önemli meclisler gerçekleşti. XVIII yüzyıl 1960'lı yıllarda Çin, Kazakistan ve Orta Asya topraklarına girme tehlikesi altındaydı. 1762. yılında Çinli Büyükelçiler Abulmambet Han ve Abılay Sultana'ya geldiler ve Çinli hükümdar ilkbaharda özel bir ordu göndermeye ve Türkistan'daki Hoca Ahmed Yesevi Türbesi'ne bir fedakarlık yapmaya karar verdi. Bu bakımdan, 1763'te Türkistan'da Kazak bozkırlarının etkiliyöneticileritarafındanyönetilen6bin kişinin katıldığı bir kongre düzenlenecek. Komşu Müslüman devletlerle, özellikle de Afganistanlı Ahmedin Şah'la askeri bir ittifak oluşturma konusu, Çin imparatorluğu tarafından Orta Asya ülkelerinin fethi tehdidi konusunda değerlendirilip onaylandı. Literatürdeki uluslararası ilişkiler görüşüne göre, Orta Asya halklarının kaderindeki önemli olaylardan biriydi. Kazak yöneticilerinin bu konseyi Müslüman halkları Çin imparatorluğunu Kazakistan ve Orta Asya topraklarını ele geçirme niyetinden vazgeçmeye zorlamak için teşvik etti.

Kazak Hanları'nın başkente gelme töreni bazı kaynakçalarda kesin gösterilir. Örneğin, Ebilmambet Han'ın 1744 yılında Türkistan şehrine gelmesi evraklarda yazılmıştır. Orada Türkistan halkı Ebimambet Han'ıuzunkavallarda oynayıp, davullarla karşıladığı, Ebülmambet önünden üç indeği dolaştırıp geçtiği

Elbası Türkistan şehri yeni idari merkezi gelişim projesiyle tanışıyor.

yazılmıştır: «Abulmambet Hanı şehre gitmeye başladığı için, o toplantıda o kadar korkuyordu ki, kentte neredeyse hiç kimse kalmamıştı; burada ayrıca burada bulunan Seyit Han, Sundan Galdan Çirin ve oğlu Şamaşi Han tarafından tanımlandı. Ebilmametin, kardeş kuzeni. Dahası, tören bakır borularla da oynandı ve onları, kulaçların uzunluğundan daha uzun olan bir şekilde ... ve deri lastikli çömleklere benzeyen kil teflerini dövdüler. Ve ayrıca, üç inek ona eğildi, koi kendi çevresine dolandı, çemberi ... »

XVIII yüzyılda Han seçim törenleri Türkistan şehrinde geçtiğini yazılı kaynaklar göstermektedir. Ebilmambet'i orta cüzün Hanı seçme töreni bu şehirde 1737-1738 yılında yapılmıştır. Rus kaynaklarında Ebilmambet'le ilgili şöyle bilgiler vardır: «Eski Pulat Hanın oğlu ve olmak, geçen yıl Argın, Aktai

ve Uvaktereysky ve diğerlerinden Argın, Aktai ve Uvaktereysky gibi Türkistan'daydı.»

1771 yılında Türkistan'da Abılay'ı Kazak Han'ı seçme töreni yapıldı. Ona Büyük cüz, Orat cüz ve Küçük cüz hanları, sultanları, beyleri, kahramanları, «taşkentliler ve türkistanlıların aydın vekilleri» katılır ve bu tören Türkistan'daki Hoca Ahmet Yesevi Türbesinde gerçekleşir. Orada dua edilerek, gelen kalabalık eski geleneğe göre onu ak keceye alıp, yukarı kaldırır ve üç cüzün hanı tayın eder. Bu olayı Abılay'ın ağzından duyan Rus kaptanı Bresov şöyle bir yazı bırakmıştır: « ... 1771 y. ... bizim bütün ünlü ve şöhretli insanlarımız, Üç Alaş Kazak halkının hanları, şehir ve kır halkları, Türksistan bölgesinin ünlü kişileri ve hanlarının yöneticisi olarak onaylamaya karar verdik. Kendi geleneğimiz göre ve önceki hanların yolu ile, Evliya Hazreti

Hoca Ahmet Yesevi vefat eden Türkistan şehrinde, onun mezarının başında Fatiha okundu ve beni Han ettiler ...».

Türkistan şehri bilim ve eğitimin merkezi oldu. Göçeve Kazak çocuklarının eğitim görmesinde Türkistan'ın rolü büyüktür. Örneğin, 1747 yılındaki kaynaklarda: «üçüncü gün Canibek Tarhan'a, vatanı Türkistan olan ve sarayda Kazak çocuklarını eğitmekle uğraşan Berdiş Molla geldi.» diye yazılmıştır. Abd El-Gafur Türkistani yazmış esere göre, Türkistan'da XIX yüzyıl ilk yarısında Han olan Togay'ın kardeşi Aliakbar Sultan'ın isteğiyle 1813 yılında Abd Rahim Uzkandi Türkistan şehrinde «Cengiz Han Riselesi» adlı tarihi eserini yazmıştır.

Türkistan'daki Hoca Ahmet Türbesinde eski kitaplar ve yadigarlar çok olmuştur. Rusya ve Sovyet araştırmacılarının yazdıklarına göre, eski kitaplar özel yaptırılmış ağaç sandıklarda korunmuştur. Türbedeki bazı kitaplar günümüzde Almatı'daki Milli Kütüphanede muhafaza edilmektedir. Türkistan'da eski kitaplar defosu olduğu hakkında ek bilgiler kaynakçalarda yazılmaktadır. 1866 yılında siyasetçi P.İ. Paşino Türkistan şehrinde bir sin sahibinin evine kaldığını, «onun kütüphanesinde fars dilindeki Aristu ve Aflatun (Aristo ev Platon) kitapları olduğunu» ifade etmiştir. 1882'de Hoca Ahmet Yesevi'nin türbesinde ayrıca, plandaki odalardan birinin bir «kütüphane» olduğu da tarihsel bir gerçektir. Bu kütüphane odası, Hoca Türbesi Ahmet Yesevi'nin Türbesi ile ilgili diğer eski resimlerde gösterilmektedir.

Türkistan'daki türbe Aziret Sultan, eski Kazak kökenli ziyaret bir yerd. Örneğin,

Ebilmambet Han Orınbor valisine 1745 yılında yazdığı mektupta Türkistan'a «Allah' tapınmak için» gittiğini yazmıştır. XVIII yüzyıl sonlarında İ.G. Andreyev Kazaklar «kutsal mekan» dedikleri sadece Türkistan olduğunu, orada Evliya saydıkları Hazreti Sultan mezarının bulunduğunu, onu ziyaret etmeye bazı Kazaklar'ın yaya geldiklerini de yazmıştı. Örneğin, evleneli 8 olmuş, ama evlat sahibi olamayan Vak soyundan bir Kazak 1779 yılında yarım yıl yolculuk ederek, Türkistan'a gelmiş. Hazreti Sultan Türbesini ziyaret ettikten sonra, bir oğul ve bir kız çocuğun sahibi olduğu da yazılmıştır.

Türkistan şehrinin XV-XVIII yüzyıldaki tarihine ait elde bulunan sayılı bilgilerde bu şehrin Kazak Hanlığı tarihinde yeri büyük olduğunu öğrenebiliriz. Lehit gerçekten de başkent seviyesinde kabul edilmiştir. Bunu zamanında komşu ülkenin vekilleri de itiraf etmişlerdir. 11 Temmuz 1734 yılındaki Orınbor gezi grubu başkanı İ. Kirillov Dış İşler Kurumuna yazdığı mektupta: «Türkistan, onların eski tarihi şehridir», - diye açıklama vermiştir.

Türkistan şehri kazak Hanlığı'nın temel siyasi, ruhsal ve ticaret merkezi olmuştur. Kazaklar'ın Cangir, Tavke, Abılay ve diğer hanları, kahramanları ile beyleri Ahmet Yesevi Türbesine ve onun etrafındaki mezarlara defnedilmiştir.

Кайнақча: Муминов А.К., Кумеков Б.Е. и др. Исторические документы мавзолея Ходжа Ахмада Ясави. – Астана, 2017; Қазақстан тарихы туралы түркі деректемелері. Т. V. – А., 2006; Лерх П. Археологическая поездка в Туркестанский край в 1867 г. – СПб, 1870; История Казахстана в западных источниках XII-XX вв. Т. 6. – А., 2006; История Казахстана в русских источниках. Т. 1. – А., 2005; Материалы по истории Казахской ССР. –

А.-А., 1948. – С. 97; Казахско-русские отношения в XVI-XVIII веках. – А.-А.1961; Ерофеева И.В. Хан Абулхаир: полководец, правитель и политик. – А.-А., 1999; Фазлаллах ибн Рузбихан Исфхани. Михман-наме-йи Бухара: (Записки бухарского гостя). – М.,1976; Кожа М.Б., Жандарбек З.З. Навершие знамени и рукопись хана Алиакбара // Казахи Евразии: история и культура. Сборник научных трудов. – Омск-Павлодар, 2016; Андреев И.Г. Описание Средней орды киргиз-кайсаков. – А., 1998; Собрание литературных трудов А.К. Гейнса. Т.2. – СПб, 1898; Маллицкий С. Историко-архитектурное значение мечети Хазрета Яссавийского в гор. Туркестане // Протоколы заседаний и сообщения членов Туркестанского кружка любителей археологии. Год 12. – Таш., 1908; Исмагулов О., Кожа М., Исмагулова А. Абылай-хан. Историко-антропологическое исследование. – Туркестан, 2016; Записки генерал-майора С.Б. Броневского о киргиз-кайсаках Средней Орды // Отечественные записки. Ч.40-42. – СПб., 1830.

M.Kozha

Türkistan Bölgesi (modern) – Kazakistan Cumhuriyetinin güney kısmında bulun-

maktadır. Ülkemizdeki manevi-kültürel, ekonomik, logistik, demografik açıdan zengin, turizmi geliştirmeye uygun bir yerdir. Güneyinde Özbekistan Cumhuriyetiyle, Kuzeyinde Karagandı, doğusunda Jambıl, batısında Kızlordu bölgeleriyle sınırdadır. Türkistan bölgesinin hacmi 117,3 km². Valisi – Janseyit Kanseyitoğlu Tümebayev. Bölge merkezi – Türkistan kenti 1932. yılı 10.martta kurulmuştur. 1962-1992 yılları arasında Şimkent bölgesi, 1992-2018 yıllarında Güney Kazakistan olarak adlanmış, merkezi de Şimkent olmuştur. 2018. yılı 19 haziranda «Kazakistan Cumhuriyetinin valilik bölgesel yapısı hakkında» kanunun 9 madesinin 1.bölümünde Kazakistan Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanı Nursultan Abişoğlu Nazarbayev «Şimkent şehrine devletsel öneme has bir şehir mertebesini verme ve bölge merkezini Türkistan'a geçirme, Güney Kazakistan

Türkistan bölgesi. Kazak dombırası sesleri

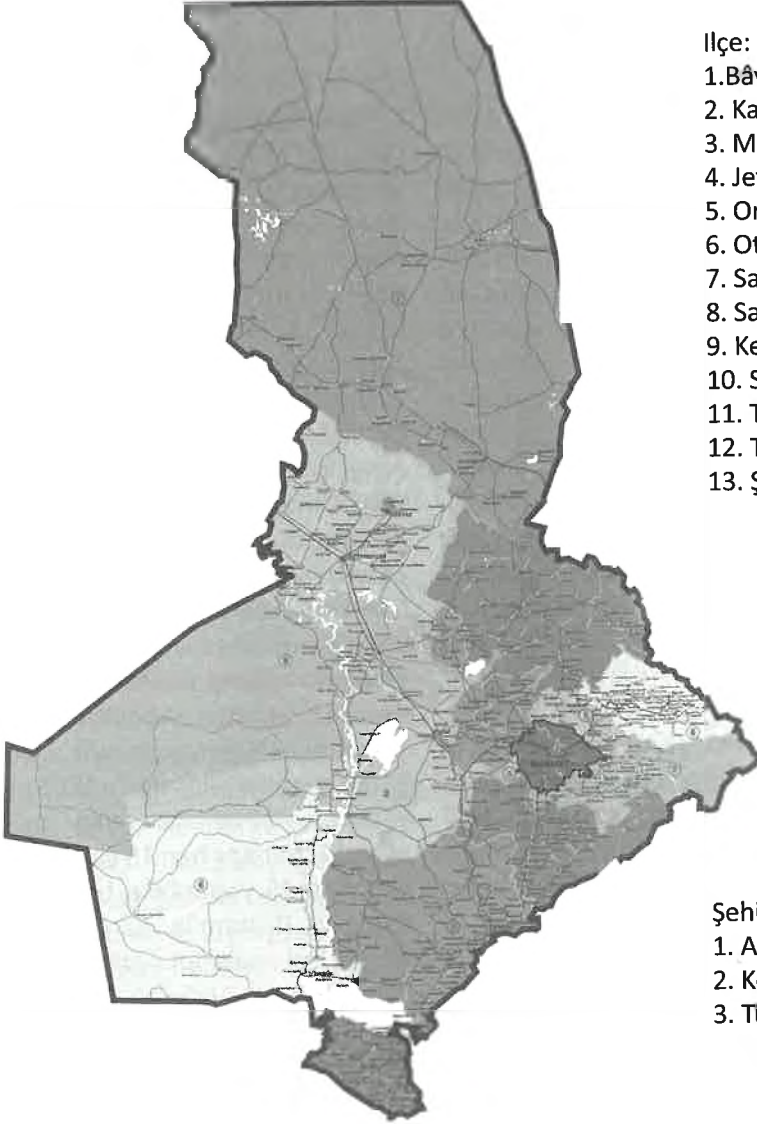
bölgesini Türkistan'a taşıma, Güney Kazakistan bölgesini tekrar Türkistan bölgesi diye adlandırma hakkında» yargıyı imzalamıştır. Türkistan valiliğinde 13 ilçe – Baydşbek İlç., Keles İl., Kazıgurt İlç., Jetisay İlç., Maktaral İlç., Ordabası İlç., Otırar İlç., Sariağaç İlç., Sayram İlç., Sozak İlç., Tole Bi İlç., Türkibas İlç., Şardara İlç.; 4 şehirsel vilayet; Yedi Şehir – Arıs, Sariağaç, Jetisay vb., 13 kent, 171 il, 932 köy bulunmaktadır. Türkistan bölgesinin nüfusu 2018 sayımlarına göre nüfusu 2000000'dur. Türkistan'da Kazak halkının %15-i mekan etmektedir. Bölgenin en çok yaşanıldığı yerleri – Mahtaral, Şardara, Sayram, Sariağaç bölgeleridir. Halkın %47'si şehirde, %53'ü köyde yaşamaktadır. Şehirde başta Kazaklar olmak üzere, Özbekler ve Ahıska Türkleri yaşamaktadır. Halkın geliri kısmen hayvancılığa ve tarıma kısmen de Üniversiteye dayanmaktadır. Sovyet zamanında planı çizilmiş olan şehirde caddeler ve sokaklar daha düzgün ve orantılıdır, ancak ihmal nedeniyle çoğu asfalsız veya kötü asfaltlıdır. Özellikle yazın su problemi yaşandığı için yeşilliği azdır. Bu nedenle yazları rüzgarın da etkisiyle toz fırtınaları oluşmakta, halk bazen sokağa çıkamamaktadır. Kışı ılık ve kısadır, kar çok az düşer, çabuk erir. Yazı uzun sürer, sıcak, çöldür. Temmuz ayında ortalama sıcaklık 25–29°C dercedir. Çöl bölgelerinde yağmurun ortalama

yıllık yağıışı 100–150 mm,dağlı yerlerde 300–500 mm., yüksek dağlı bölgelerde 800 mm'dir. Step bir bölgedir. Yüksekliği 200-500 mm. Şehirdeki en görkemli yapı Yesevi'nin külliyesidir, yöre halkı bu külliyyeye «kesene» demektedir. Boyu otuz metre civarında olan bu yapının içerisinde -orijinalinin İngiltere'de olduğu söylenen- yeni evlenen veya dileğinin kabul olunmasını isteyen kimselerin dua ettiği yerdir. Yesevi'nin kazanı olarak da bilinen iki metre büyüklüğünde bir kazan vardır, bu büyük kazanda Hoca Ahmet Yesevi öğrencilerine, fakir halka yemek pişirilmiştir. Şehrin ve genel olarak da içinde bulunduğu Çimkent eyaletinin iklimi Özbekistan ile paralellik arz etmektedir, klasik bir karasal iklimin görüldüğü Türkistan şehrinde kışlar kuzeyde olduğu kadar sert geçmese de yazları sıcaklık ülke ortalamasının üzerindedir.

Каунақса: Тамыры терең Түркістан. Ғылыми-танымдық альбом. – Аст.: Нұрнама, 2018. – 312 б.; Оңтүстік Қазақстан – 2017: Айшықты оқиғалар. – А.: Қазығұрт, 2018. – 272 б.; Оңтүстік Қазақстан облысының тарихи орындары мен киелі жерлері. Фотоальбом. – Шымкент, 2017. – 266 б.; Түркістан облысының ресми сайты: <https://ontustik.gov.kz/kk>; https://www.akorda.kz/kz/legal_acts/kazakistan-respublikasynyn-akimshilik-aumaktyk-kurylysy_nyn-keibir-maseleleri-turajy; https://www.inform.kz/kz/turkistan-oblysy-kuryldy-kr-prezidentinin-zharlygy_a3293841.

M.Eskeeva,G.Sagidolda

TÜRKİSTAN BÖLGESİNİN HARİTASI

İlçe:

1. Bâydibek
2. Kazyğurt
3. Maktaaral
4. Jetisay
5. Ordabası
6. Otırar
7. Sayram
8. Sarıağaç
9. Keles
10. Sozak
11. Töle bi
12. Tülkibas
13. Şardara

Şehirler:

1. Arıs
2. Kentau
3. Türkistan

Abd al-Halik Han (doğum ve ölüm tarihleri belirsiz) – Karahanlı iktidarların içinde ilk olarak Yesevi yolunu kabul eden Otırar hükümdarıdır. Abd Al-Halik han 12. yüzyılın ortasında Otırar şehrinde hükümdarlık etmiştir. O dönemlere ait Han'ın oğlu Hasan han'ın ismi yazılı akçe vardır. O akçede «Hasan ibn Abd Al-Halik» diye yazılmıştır. Bu da hanın gerçekte yaşadığını ve Otırar'a hükümdarlık ettiğinin delilidir. «Nasab Name» nüshalarındaki kaynaklara göre, Abd Al-Halik daima Ahmet Yesevi ile danışarak hükümdarlık yapmıştır. Karakitaylılar tarafından başlatılan savaşta da Ahmet Yesevi'ye gelerek danıştığı hakkında bilgi vardır. Hoca Ahmet Yesevi de «Sizler bu işin detaylarını benden iyi bilirsiniz, dolayısıyla duruma göre hareket edin» diye tavsiyede bulunmuş. Hoca Ahmet Yesevi vefatından önce Abd Al-Halik'a haber salır. Abd Al-Halik han da gelince Yesevi «Bizden sonraki sofu Muhammed sofudur, Abd Al-Halik ile emirzade Tayyip gelip su döksün» diyerek yanındaki halkla vedalaşır ve vefat eder. Abd Al-Halik da Hoca Ahmet Yesevi'nin yanında yedi gün kalır ve döner.

Көпнақша: Қазыналы Оңтүстік. Насап-нама. 166 том. – А., 2014; Кочнев Б.Д. Караханидский чекан Параба // Средневековая культура Казахстана и Средней Азии. – А., 1983; Жандарбек З. «Насаб-нама» нұсқалары және түркі тарихы. – А., 2002.

Abdullah Han – (doğum yılı belirsiz – yaklaşık 1719 yılında vefat etmiştir) – Kazak Han'larından. 17. yüzyılın sonlarında Tavke Han Üç Jüz'ün Han'ıyken Abdullah Büyük Jüz'e han olmuştur. Abdullah'ın doğum tarihi konusunda kesin bir bilgi yoktur. Abdullah Taşkent'in hanı olan Tursın'ın oğludur. Haknazar Han'ın yeğeni Tursın Taşkent'in hanıyken verdiği sözünü çiğneyerek kendi soydaşlarına karşı savaş açtığı için ağabeyi Er Esim Han tarafından öldürülmüştür. Esim Han kardeşi Tursın'ı öldürse de onun oğlu Abdullah'ı kendi oğlu Jangir'e (Jihanger) eğitime verir. Söz konusu Abdullah'tan ise Ebülhayır ve Jolbarıs dünyaya gelir. Tarihte «ihtiyar Ebülhayır» olarak tanılan Ebülhayır Sultan ise söz konusu Abdullah'ın oğludur. Taşkentli Nurmuhammed Alimov'un Kazak hanları ile ilgili 1735 yılındaki yazısında şöyle bir bilgi mevcuttur: «şimdiki Jolbarıs han 15 yaşında han olan ve şu an 45 yaşlarında, babası Abdullah hanla ve Rüstem'le, öz amcası Karabek ise birinci sultandı. Jolbarıs han'ın iki oğlu vardır». Abdullah Han'ın Jihanger Han'ın oğlu Abak Sultan'ı büyük bir ziyafet çekerek karşıladığı ve ona değerli hediyeler verdiği konusunda kaynaklar vardır. Abdullah Han Büyük Jüz'ün Janıs, Sıykım, Şımır, Alban, Sarı Üysin, Dulat ve Şanıskılı kabilelerine hükümdarlık etmiştir. Türkistan ile Taşkent arasındaki Şırşık, Şu, Talas, Arıs ovaları ile Taşkent'e

bağlı Fergana toprakları Abdullah'a bağlı topraklardı. Han karargahı Taşkent'teydi. Abdullah Han'ın hükümdarlığı esnasında onun kardeşi Karabak Sultan çok büyük siyasi görev aldı.

Каунақша: Ерофеева И.В. Казахские ханы и ханские династии в XVIII - середина XIX вв. // Культура и история Центральной Азии и Казахстана: проблемы и перспективы исследования. Материалы к летнему Ун-ту по истории и культуре Центральной Азии и Казахстана (4-23 августа 1997 г.). – А., 1997. – С.77, 111-112; ИКРИ. Т.6 – Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным казахским степям. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX в.в. Т.6. – А., 2007. – С.25.

M. Mirazov

Abdullah Han II (1533/34'te Semerkand bölgesi Afrikent'te doğmuş ve ölüm tarihi belirsiz) – Özbek devletinin hanı Ebülhayır'ın oğlu Hoca Muhammed'in soyundandır. Şeyban soyundan olan Ebdülaziz ölünce Maveraünnehir'deki taht savaşı büyük ve Şeyban torunları arasında savaş başlar. Abdullah, 1556 senesinde Semerkand hükümdarı Nevruz Ahmet vefat ettikten sonra 1557'de Sofuluk şeyhlerin desteğiyle Buhara şehrini işgal eder ve hükümdarı olur. Abdullah, 1561'de güç tolayarak kendisini bütün Özbeklerin baş hanı ilan eder. 1582'de Buhara ve Semerkand, Taşkent, Balh topraklarını birleştirerek Şeybaniler devletini kurur. 1583-98 yılında babası vefat edince Abdullah II bütün Özbeklerin baş hanı ilan edildi. Bu dönemde Şığay Han ve onun oğlu Tevkekel Abdullah Han'ın döneminde yaşadılar. Hoca Ahmet Yesevi türbesinin girişindeki delik «Abdullah

han deliği» diye adlandırılır.Çünkü, Aksak Temir öldükten sonra türbe inşasını Abdullah Han'ın devam ettirdiğine dair söylenti var. Ancak bununla ilgili tarihi kaynak yoktur.

Abdullah Han II.

Каунақша: Материалы по истории Казахских ханств XV-XVIII веков. – А., 1968; Қожа Ахмет Ясауи кесенесі. – А., 2009; Ёлгин Ю.А. Ниша Ильяс-Хана. Известия АН РК, №311, 2017.

Z. Jandarbek

Abılay Vâlibakıoğlu (17. asır) Ganişer, yani yolpars yürekli diye adlandırılan Kazak Sultanıdır. Salkam Jangir Han'ın Tevke'den oğulları da vardı. Onlar Ürgenç'teki Kayıp Han'ın kızıdan doğan Vâlibakı ile Tevekel'le aynı anadan doğan Abak. Şarkiyatçı bilim adamı V.P. Yudin Abılay Sulatn'ı Fergana ve Sauran hükümdarı olarak belirtir. 1621 yılında Tursin Han'la İmamkulı arasında büyük bir savaş olur. Tursin Han 100 bin orduyla savaşa çıkar, bunların 10 bini Kırgızlardı. İmamkulı ise 160 bin kişilik orduyla savaşa çıkar. İmamkulı'nın han tahtına geçmesine yardımcı olan ve Andijan'ın hükümdarı

olan Abılay Sultan da kendi ordusuyla İmamkuli'ya yardıma gelir. Ancak, sonradan Abılay Sultan liderliğindeki Kazak orduları savaş alanını bırakıp geri gidince İmamkuli da geri çekilir. Mahmut İbn Vâli «Bahr el-Asrar» adlı eserinde Kazak Sultanları ile Tursın Han'ın vefatını detaylıca anlatır. Tursın Han Esim Han'a karşı savaş açtığında, Andijan hükümdarı Abılay Sultan Buhara Han'ı İmamkuli ile birleşerek Taşkent'e bağlı Piskent'e savaş açar ve şehri Üşkara Sultan'dan alır. Sonrasında ise Şahruiya'ya savaş açar ve Kazak Sultan'ı Murat'ı şehirden kovmuştu. Şarkiyatçı Meruert Abuseyitova kendi araştırmasında Esim Han vefat edince Abılay Sultan Andijan'la Taşkent'e hükümdar oldu diye yazar: «Esim Han vefat edince Kazak Hanlığı'nda taht savaşı başlar. Taşkent ve civarı Andijan hükümdarı Abılay Sultan'ın eline geçti. Sonra Kazak Hanlığının tahtına Esim'in oğlu Jângir oturdu». Esim Han döneminde Kazak boyları Taşkent, Fergana diyarlarına da hükümdarlık etti. Taşkent'te Keldi Muhammed, Andijan'da Abılay Sultan hükümdar oldu. 1768 yılında Rus Çarlığına Abılay Han'ın sekreteri M.Mamedov'un verdiği raporda Abılay Sultan'ın babası (Yakışıklı Vâli) ve dedesinin (Abılay Sultan) de Taşkent şehrine hükümdar olduğu yazısı var. Abılay Sultan hakkındaki kaynakların azlığına rağmen onun büyük bir üne sahip olduğu ve bilgisi, yürekliliği, mertliği, liderlik kabiletleriyle tanınmış devlet insanı olduğu bilinmektedir.

 Каунакча: Утемиш-Хаджи. Чингиз-наме. – А., 1992; Абусейтова М. Х. Казахстан и Центральная Азия в XV-XVIII вв (история, политика, диплома-

тия) – А., 1988; Сулейменов Р., Мойсеев В.А. Из историй Казахстана XVIII века. – А., 1988.

M.Mirazov

Abılay Han Vâlioğlu (1710/1711'de doğmuş ve 1780'de Hankorğan'da vefat etmiştir) – Kazak Han'ıdır. Çocukluk ismi Abilmansur. Efsanelere göre, ergenlik çağında kendi ismini gizleyerek çoban olduğu dönemlerdeki ismi ise Sabalak'tı.

Abılay Han heykeli. M. Gerasimov'un laboratuvarında yapılan rekonstrüksiyon.

Abılay Sultanken kullandığı mühürde «Abılay Bahadır Sultan» diye, Han olduktan sonra kullandığı mühürde «Abılay Han ben Bahadır Vâli Sultan» diye kendi ismini, rütbesini, babasının ismini yazdırmıştır. Kurbanğali Halid'in «Tevarih Hamsa» adlı eserinde Bolat Han Tevekkeloğlu'nun Abılay'ı pek çok boylara hükümdar, yani Sultan olarak tain ettiği yazılmaktadır. Beyaz halıya oturarak Üç Jüz'ün Han'ı olarak 1771'de Türkistan şehrinde Hoca Ahmet Yesevi türbesinde ilan edildi. Ancak, daha bütün Kazakların hanı olmadan önce 7 Mayıs 1768 senesinde Albay P.A. Devits'e yazdığı mektupta han mührünü kullanması onun

1768 veya daha öncesinde Orta Jüz'ün Hanı olduğunun delilidir. Kurbağalı Halid: «Abılay şahsi yeteneğiyle Orta Jüz'le birlikte diğer Büyük ve Küçük Jüz boylarına hükümdar olması ve diğer Sultanlara göre daha üstün olmasıyla bütün Kazak'ın Han'ı oldu», - diye yazmıştır. Abılay Han, Kazak Hanlığı'nın kurucusu Janibek Han'ın dokuzuncu oğlu Jadik'in neslindedir. Abılay Han'ın babası Vâli (Yakışıklı Vâli), dedesi Ganişer Abılay, atası ünlü Salkam Jangir'dir. Abılay Han'ın 12 hanımı, 30 oğlu, 40 kızı olmuş. İlk hanımı, Karaşaş hanım Ebülhayır Han'ın soyundandır. İkincisi Sayman hanım Karakalpak beyi Sağındık-Şuakbay'ın kızı, Babak hanım ise Kaçkarlı Kenje Bay'ın kızıdır. Dördüncü hanımı ise Sarğaldak Hoca'nın akrabasıdır, altıncı ve yedinci hanımları Tobış ve Tokta hanımlar Jongğar Han'ı Galdan Seren'in ünlü Noyanlarının kızlarıdır. Diğer hanımları Örtes, Tulak, Sayınköben, Şağan, Muntuş hanımlar Kalmukların Torgaut boyundandır. İsimleri tanınmış oğulları ise Vâli, Şıngıs, Adil, Esim, Şegen, Rüstem, Ospan, Sızdık, Abetay, Abdullah, Tok, Kosım, Arık, Kambar, Kasım, Sığay, Toğım (Toğay), Süyik, Şama'lardır. Abılay daha çocukken savaş esnasında anne-babasını erken kaybeder ve kimsesiz kalır. Ergenlik çağında yoksul bir hayat süren Abılay, zorluklara rağmen kendisini geliştirmiştir. Hayatta tutunabilmek için kendisini gizleyerek zenginlere çobanlık yaptı. Ölümle karşı karşıya kaldığı anları da çoktu. Anne-babasından erken yaşta ayrılarak akrabasız, tek başına kaldığında, Jongğarlara esir düştüğü esnada bire bir dövüşte öldürdüğü Jongğar bahadırı için kellesi istendiği zaman, Çinlilerle olan

savaşta ağır yaralandığı zamanlarda hep sağ kalması boşuna değildi. Şokan Vâlihanov'un yazdığı gibi, Kazaklar Abılay'ı «büyük işleri gerçekleştirmesi için Allah tarafından gönderilen elçi, ruh egesi» diye bildiler. Abılay Kazak bozkırına Jongğar Hanlığı tarafından, doğuda Çin tarafından, güneyde Orta Asya hanlılarından, küzeyde Ruslar tarafından tehlikeler doğduğu çok zor bir zamanda yaşamıştır. Abılay ilk savaşlarını Jongğar'a karşı sıradan bir asker olarak verdi. Savaşlarda sayısız kahramanlıklar yaptı. Yaşı ilerlemiş olsa da daima savaşların merkezinde yer aldı. Sayısız savaşlarda aldığı yaralar da bunun delilleridir. 1756 senesinde Çinlilerle olan savaşta onu görenler: «Sultan bacağından ağır yaralanmış halde olsa da savaş alanını bırakmayıp bizimle kaldı» diye beyan ettiler. 1765'teki Kokan'la olan savaşta Abılay ağır yaralanmış olsa da savaşı terk etmeyip, sonuna kadar savaştığını yazıyorlar. Abılay çok mert ve esas insan olmuştur. 1760 senesinde Ruslar Abılay'a Orta Jüz'ün Hanı olmasını teklif ederler. Orta Jüz Han'ı Abilmambet sağken böyle bir teklifi asla kabul etmeyeceğini bildirerek Abılay teklifi red eder. Bununla ilgili Abılay'la bu görüşmeyi yürüten Rus elçilerinin raporlarında şöyle diyor: «Bu mesele ufak bir mesele değildir. Kendi babası gibi gördüğü Abilmambet'in rızası olmadan böyle bir şeyin olmayacağını ve bu tür teklife cevap dahi vermeyeceğini söyleyerek red etmiştir». Sultan'ın kabulünde olan Rus delegasyonu Abılay'ın Rusların yardımıyla Han olmak istemeyeceğini de belirtir. Abılay'ın sunmuş olduğu şartları Rus Çarişesi II.

Ekatarina'ya yazmış olduğu mektuptan da görmek mümkündür. Onun insanları bölmeye, ayırım yapmaya, zorluğa ve şiddete karşı olduğunu şu sözlerinden de görmek mümkündür: «Mühterem Çarışe hepimizi, yani Rusları, Kazakları ve diğer halkları eşit görsün ve Sizin sınır hudutları yöneticileri adaletli olsun ve şiddet ve zorluk göstermesin» diye yazıyor.

Abılay hem lider komutan hem de usta siyasetçi olmakla birlikte olağanüstü zeka sahibiydi. Kökşetau tarihinin 1943 senesinde yayımlanmış ilk baskısında «Abılay Han kendi çağının en zeki insanların biridir» diye belirtilmiştir. Jongarlara esir düşen Kazak Sultan'larının içinde sadece Abılay Sultan Oyrat dilini öğrenmişti. Han'ın kabulünde bulunan Subay İ.O. Brehov'un yazdığı bilgiye göre: «Abılay'ın kendisi Çince okuyabiliyor ve yazabiliyor». Abılay'ın bundan başka da doğu dillerini bildiğine dair bilgi vardır: «Abılay ve Jolbars Sultanlar Kalmuk ve Fars dilinde yazılan mektupları Kırgızlara anlatıyordu». Abılay Han tüfekli silahlara sahip yerleşik dünyaya karşı göçebe bir hayatın karşı duramayacağı dönemdeki Kazak halkının durumunu ve önündeki yapılması gereken görevleri diğer Kazak Sultanlarına nazaran daha iyi anlamıştı. Bu nedenle Jongarlara esir düşerek ölüm cezasını beklerken kendi halkını yerleşik bir hayata geçirmeyi hayal ediyordu: «Kazak hâlâ göçebe bir hayat sürmektedir, onları yerleşik bir düzene sokmak büyük bir hayalimdir». Abılay'ın Kazaklar arasında tarımla yerleşik hayatı yaymak için pek çok yollara başvurmuştu. Ekim, 1763'te Rus devleti ve onun çeşitli idarelerine Kılşaktı nehri boyunda tarım

ekimi için mektup yazmış ve kendisinde tarımcılıktan haberdar 2 adamı varlığını ve buna ilaveten tarımcılıktan haberdar 10 Rus'u bütün gerekli malzemeleriyle Kazaklara tarımcılığı öğretmesi için istemiştir. Ancak, istediği Rus ustalarını alamayınca 1764 senesinde Kökşetau'da kendi ustalarıyla ekim işini başlatmıştır. 1762-1763 senelerinde İle nehri boyunda tarım ocaklarını kurmuştur.

1780 senesinde M.Bekçurin'in verdiği bilgiye göre, Abılay Han Taşkent şehriden 6 günlük mesafedeki yere yerleşerek tarım işleriyle uğraşmıştır. Subay İ.G. Andreyev Esil nehrinin yukarı kısmındaki Kazakların yaşamından bahsederken, buradaki tarımcılığın Abılay Han'ın başlattığını yazar. Abılay'ı 18. asrın ikinci yarısında Kazakistan'ın kuzeyi ile güneyinde Kazak tarımcılığın temelini kuran geliştiricisi diyebiliriz. O dönemin Kazak aydınları da Abılay'ın gösterdiği yolda bozkır tarımcılığının gelişmesinde büyük emek sarfettiler. 18. yüzyılın sonunda Kazak tarımcılığı genişleyerek Doğu Kazakistan'da Tarbağatay ile Kalba, Karkaralı dağlarının eteklerinde, Arıs boyunda, Kökşetau eteklerinde, kuzeyde Esil, Nura, Torğay ve bu nehirlerle dökülen ırmaklar boyunda tarımcılıkla uğraştılar. 19. asrın başında Rus araştırmacısı G.İ. Spaskiy tarımcılık konusunda «Sibirya'daki hiç bir halk Kazaklar kadar başarılı değildir» diye yazıyor. Abılay'ın tarımcılık dışındaki diğer bir yeniliği at yetiştiriciliğini geliştirme yolundaki çabalarıydı: «Kenesari'nin bilgin dedesi Abılay Kazaklara sefere çıkarken her bir 10 aileden bir yügürük atın teslim edilmesini emir eder. Han emri yerine

getirilir ve toplanan atlar «Han Cevheri» diye adlandırılan sürüyü oluşturdu. Jonggarlarla, Çinle olan savaşlar bittiğinde Abılay Rus ve Çin devletlerine ticareti geliştirmek için büyük çaba sarfetti. Kazakistan'ın kuzeyi ile güneyini birleştiren yol «Abılay Yolu» diye adlandırıldı. Abılay Jonggar istilası sonrası kaybolan siyasi yönetim enstitülerini tekrar canlandırdı. Devletin için önemli siyasi, ticari, kültürel ve geopolitik açıdan şehirlerin önemini bildi. Abılay Han Kokan Hanlığına karşı birkaç kere başarılı savaş seferlerinde bulunarak Taşkent ve Sırderya'nın orta havzasını geri aldı. Abılay Han Güney Kazakistan'daki bozulmuş, talan edilmiş şehirlerin onarım işlerini yürüttü ve yeni kurganların inşasını başlattı. Sozak şehri Jonggar istilası esnasında büyük bir hasar görmüştü. Şadi Töre'nin bildirdiğine göre, Abılay şehri eski haline sokabilmek için Güney Kazakistan'ın başka bölgelerinden

yerleşik yaşam süren halkın birazını buraya göç ettirdi.

1781 senesindeki Rus kaynaklarında Abılay'ın onardığı şehir olarak Yetikent (Jetikent) söz edilir: «Başka oğulları Adil, Rüstem ve Tok Sultanlar Türkistan şehrinin bu tarafında kaldılar, Abılay'ın tekrardan inşaa ettiği Yetikent tarafında değil». Jetisu tarafında da Abılay kasaba inşaa eder ve Büyük Jüz Kazaklarının istekleri doğrultusunda oğlu Adil Sultan'a Talas nehri boyunca kasaba inşaa ettirir ve çevresini surlarla çevirir. Ve buraya da tarımcılığa yatkın Karakalpak'ları getirerek yerleşim yerinin temelini atmıştır. Abılay Han'ın bir ordusu Kökşetau'da, diğeri Hankorğan'daydı. Hankorğan şimdiki Kökşetau Bölgesindeki Karabulak köyü civarındaydı. Kazakların büyük hanı Abılay han seçimlerinde de değişikliğe gider. Kaynaklara göre, Abılay Han'ın Üç Jüz'ün Han'ı ilan

Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'ndeki Abılay Han'ın mezar taşı.

edildiği törende Türkistan Bölgesinin tanınmış şehir sakinleri de katılmışlardı: «1771 senesinde şehrin bütün tanınmış sakinleri, Üç Jüz'ün çeşitli bölgelerinden gelen hanlarla sultanları, civardaki şehir ve kentlerin hükümdarları, Türkistan'ın önemli şahsiyetleri bir araya gelerek beni bütün hanların hanı olarak ilan ettiler». Tarihi kaynaklar Abılay'ın sadece yerleşik halktan değil göçebe hayat süren boylardan da vergi topladığını belirtir: «Abılay Han, uzak-yakın bölgelerden at, inek, koyun süreleri şeklinde vergiler topladı». Abılay Han devleti güçlendirmek için çaba sarf etti. Onun döneminde direkt Han'a bağlı askerleri, yani Tölengitleri oldu. Onların sayısı birkaç bine ulaştı. Bu askerlerin bir kısmı zamanla Kenesari'ya kadar ulaştı. Tölengitleri sabit asker ve cezalandırıcı kurum olarak da adlandırmak mümkündür. Abılay Han özellikle üst düzey yönetimi güçlendirdi. 19. asrın ilk yarısındaki Rus araştırmacısı: «Daha önceki Hanların, örneğin, Esim ile Abılay'ın hükümdarlığı güçlü oldu. Ona bağlı herkesi cezalandırma ya da mahkemesiz suçluları ölüm cezasına kesme ve mallarına el koyma etkileri olduğu» belirtir. İktidarın güçlenmesi halkın sosyo-ekonomik durumunu da güçlendirdi. Abılay'ın yaşadığı dönemde eski yasaların tekrar kullanıldı ve ufak suçlar için bile suçlular cezalarını aldılar. Kazaklar arasında mal kaçırma hadiseleri yaşanmadı. En fakir sayılan kişilerin bile 500'e kadar, zenginlerin ise 5000'den 15000'e kadar hayvanları oldu. Abılay Kazak müziğinin de gelişmesine rol aldı. Kazak müziklerini derleyen A. Zatayeviç «Orta Jüz Han'ı Abılay'ın töreni esnasında

dombıracılar at üstünde orurarak «Teriskakpay» küyünü çalmışlar» diyor. Abılay'a olan saygının en büyüğü onun ölümünden sonra Hoca Ahmet Yesevi türbesinde defnedilmesiydi. Arkeolog ve antropolog bilim adamlarının araştırmaları bunu doğrulamaktadır. Abılay Han'ın yürüttüğü yenilikler Kazak devletini güçlendirdi, Kazak toplumunun gelişmesinde büyük rol aldı, tarımı, ticareti, hayvancılığı, al sanatını geliştirmedi ön ayak oldu.

Кайнақша: Абылай хан. Кенесары (ұлт-азаттық қозғалыс мәселелері). – А., 1993; Абылай хан. Тарихи жырлар. Бірінші том. – А., 1993; Абылай хан. Тарихи жырлар. Екінші том. – А., 1995; Абылай хан. Энциклопедия. Бас редактор Қ.Қ.Әбуев. – Көкшетау, 2013; Смағұлұлы О., Қожаев М., Оразаққызы А. Абылай хан. Тарихи-антропологиялық зерттеу. – А., 1999; Смағұлұлы О., Қожа М., Оразаққызы А. Абылай хан. Тарихи-антропологиялық зерттеу. Түркістан, 2016; Сулейменов Р.Б., Моисеев В.А. Из истории Казахстана XVIII в. (о внешней и внутренней политике Абылая). – А.-А., 1988. Kozha M.B. Zholseitova M.A., Bakhtbaev M.M., Murgabaev S.S. Akymbek Y.Sh. The innovations of Abylay-khan // Life Science Journal, 2014. 11 (11). P. 275- 277; Қазақ хандары. – А., 2015.

M. Kozha

Ageyeva Evgeniya İvannovna

(1916'da Semey'de doğmuş ve 1965'te Almatı'da vefat etmiştir) – arkeolog, tarihçi. Leningrad devlet üniversitesinin Tarih fakültesinden mezun olmuştur. Öğrenciyken Somut Kültür Tarihi enstitüsünde çalışmış ve Jetisu arkeolojik gezisinde görev almıştır. Onun ilk çalışmaları Şu boyundaki Sarık, Yakalık yerleşim yerlerine yapılan kazılarla ilgilidir. 1941 yılından başlayarak Rezervlerin yönetimi ve yerli anıtların korunması dairesinde ve Kazakistan'ın

Merkez Müzesinde çalıştı. 1947'den başlayarak Kazak İlimler Akademisi Şokan Vâlihanov Tarih, Arkeoloji ve Etnografi enstitüsünde çalışmaya başladı.

Pek çok yıllar boyunca Güney Kazakistan, Pavlodar, Jetisu arkeolojik gazilerini yönetti. Baba Ata ve eski Taraz kentine yaptığı arkeolojik çalışmalar Kazakistan'ın şehirleriyle ilgili pek çok yeni bilgileri içermektedir. Kendisi 10 civarında arkeolojik kazıların yerlerini tespit ederek araştırma işlerini yürütmüştür. Yürüttüğü çalışmalar esnasında Kazakistan için önemli olan yerleşik halklarla göçebe halklar arasındaki ilişkiler meselelerini ele aldı. 1953 senesinde Ermitaj'da (Leningrad) «Güney Kazakistan Seramiği. Tarihi-Arkeolojik Devir Tecrübesi» konulu tezini vermiştir. Jetisu'daki kadim mezar anıtlarıyla ilgili arkeolojik çalışmalar yürütme ve incelemede pek çok emek sarf etti. Bununla birlikte bibliyografik çalışmalarla da ilgilenmiştir. «Kazakistan Tarihinin Bibliyografisi (Devrime Kadar)» konulu eserin yazarıdır. Genel olarak, Kazakistan'ın kadim ve orta asırlara ait tarihi ile ilgili 42 ilmi eserin yazarıdır.

Каунақса: Археологические исследования на северных склонах Каратау. ТИЯЭ, Т.ХІУ. – А.-А., 1962; Археологическая карта Казахстана. – А.-А., 1960; Библиография по истории Казахстана. (Аннотированный указатель.). – А.-А., 1964; Древние памятники Казахстана. – А.-А., 1958; Из истории оседлых поселений и городов Южного Казахстана // ТИЯЭ, Т.У, – А.-А., 1958; Керамика Южного Казахстана. Автореф. канд. диссертации. Л.,1953; К истории изучения археологических памятников среднего течения Сырдарьи и Каратау // ИАН Каз ССР, №67. Сер. археолог. – А.-А., 1950.

G. Baysariyeva

Ahmat el-İsficabi (doğum tarihi belirsiz ve 1087'de Sayram'da vefat etmiştir) – İslam bilgini, alim, Ebü Hanafia okulunun temsilcisidir. Tam ismi ise, Ahmet bin Mansur ez-Zafarmi el-Hucandi el-İsficabi'dir. Kendi ismi Ahmet, babasının ismi Mansur ez-Zafarmi, doğduğu yer ise el-İsficabi'dir. Bu nedenle de el-İsficabi kendi ismine, el-Hocandi ise babasının ismine eklenmiş şekilde yazılır. Babası Hocent kentinde yaşamıştır. Tarihi ve bibliyografik eserlerde onunla ilgili pek fazla bilgi yoktur. Fakat, Mısır'lı Ahmad Salama el-Azdi-i'nin «el-Muhtasır» eserinde yazılan «el-Hauı şarh Muhtasar at-Tahauı» eseri sayesinde ulaşan bilgiler mevcuttur. Arab dili ve edebiyatını, felsefesi ile mantığını, dini düşünceleri çok iyi bir şekilde öğrenen Ahmat ilk eğitimini İsficab'ta almıştır. Sonraki hayatının çoğunu Semerkand'ta geçirmiştir. Kendisi daha çok Ebü Hanafia mezhebinin yerel dini ve hukuki okullarındaki temsilcisi olarak tanıldı. Onun en tanınmış eseri de «Zad el-Fukaha» adlı eseridir. Eserinde Orta Asya toplumunda yer alan hayatın gerçek yüzünü söz eder. Eserin bir kaç nüshası vardır. İlk nüshası «Yeni Mescit

466» fonu Süleymaniye kütüphanesinde ve 184 sayfadan oluşmaktadır. Diğeri «Birinci Serez 722» fonu da Süyelmaniye kütüphanesinde ve 169 sayfadan oluşmaktadır. Üçüncüsü de «Feyzullah Efendi 795» Genel Milli Kütüphanenin elyazmalar fonunda saklıdır ve 281 saydadır. Dördüncüsü «Laleli 1001» gene Süleymaniye kütüphanesinde ve 233 sayfadır. Beşincisi «Veliuddin Efendi 1176» fonu Beyazıt Devlet kütüphanesinde ve 169 sayfadır. Altıncısı «Vahid Efendi» Süleymaniye kütüphanesinde ve 286 sayfadır. Üç nüsha 14. asırda tekrar yazıldıysa, biri de 16. asırda tekrar yazılmıştır. Beşincisi ise, ek nüsha şeklinde verilmiş olmalı. Genel olarak, eser Hanafi mezhebi hakkındaki «Muhtasar el-Kudri» eseri ile ilgili kendi düşüncelerini aktardığı eserdir. Bu nedenle tarihi bibliyografik edebiyatlarında söz konusu eser iki türlü isim vermişlerdir: «Zad el-Fukaha» ve «Şarh Muhtasar el-Kudri».

Kaynakça: Дербісалиев Ә. Қазақ даласының жұлдыздары – А., 1995; Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. – А., 2010.

N. Mansurov

Ahmerov Pavel Nikolayevič / Ahmerov Şab haz-Girey (1853–1900) – Rus-Tatar okulunun öğretmenidir. 1884 senesinde Kazan Vilayeti Halk okullarının müfettişi oldu. 19. asrın 80-90. yıllarında İmparatorluk Kazan Üniversitesinin yanındaki Arkeoloji, Tarih ve Etnografi toplumunun alimidir. Ahmerov kendi çağının geniş bir ilimine sahip alimdir. Dönemindeki Apanayev medresesinde eğitim görmüştür. Ahmerov Hoca Ahmet Yesevi türbesini, türbedeki, eşyalardaki

yazıları incelemiştir. A.Divayev Kasım, 1895 senesinde Hoca Ahmet Yesevi türbesinde olmuş ve türbedeki yazıların kopyalarını, onların açıklamalarını ve binadaki eşyalarında yazılı yazıları, Hoca Ahmet Yesevi'nin mührünün kağıt nüshasını alim Ahmerov'a göndermiş. Ahmerov ise 1896 senesinde Hoca Ahmet Yesevi mührü, türbedeki yazılar, kabirtaşlarındaki yazılarla ilgili araştırmasını yayımlar. Ahmerov mezartaşlardaki, türbedeki, türbedeki eşyalarda yazılı yazılar ve mührün kağıt nüshasındaki yazıları içeren 30'a yakın yazının tercümesini yayımlamıştır. Yaptığı tercüme onun kendi zamanındaki bilgin alimlerinin biri olduğunu kanıtlamaktadır.

Eserler: Синтаксический разбор глагола в казанско-татарском наречии / (Сост. Ш. Ахмеровым). – Казань : «типо-лит. Имп. Казан. ун-та», 1895.; Надписи мечети Ахмеда Ясеви // Известия общества археологии, истории и этнографии при Казанском ун-те. – Казань: «Типо-литография Императорского Казанского ун-та». – вып. 6, 1896.

Kaynakça: Мурадов В. Ефимий Малов о Ш. Марджани, К. Насыри и В. Радлове // «Гасырлар авазы – Эхо веков». – Казань. 1/2. 1999.

D. Mustafayeva

Ahmetov Şegen – (1914'te Baydibek İlçesi Köksayak köyünde doğmuş ve 1980'de aynı yerde vefat etmiştir) – doktor, profesör (1980). Kazak çocuk edebiyatını, onun tarihini, terbiyedeki özellikleri meselelerini incelemiştir. Ahmetov Mankent'teki çocuk evinde yetişmiştir (1922-30). Çimkent Köy İşleri kolejini (1937), Abay Kazak Pedagoji Üniversitesinden mezun olmuştur. Yaklaşık 40 yıl eğitim alanında görev almıştır. Orta ve yüksek öğretimde

ders kitaplarını hazırlamıştır: 6. sınıf için «Edebiyat metin kitabı», «Sovyet döneminde çocuk edebiyatının gelişimi» (1937), «Kazak çocuk edebiyatı tarihi» (1965) gibi eserlerin yazarıdır. Ahmetov, «çocuklar folkloru» terimini ilk olarak ilmi kullanıma katarak, ona tanımlama yapmış ve janrlarını belirlemiş, özelliklerini belirtmiştir. Edebiyatın çocuk terbiyesinde, onların gelişiminde, şuurlarını geliştirmede katacağı önemi ilmi açıdan kanıtlamıştır.

Yazarın kaleminden çocuklar için «Enbek jâne Mahabbat», «Jaynağan Bak», «Şeberlik Mektebi» vs... gibi edebi eserler dünyaya gelmiştir. Ahmetov'un eserleri hem edebiyat bilgisi, hem pskolji, hem de pedagoji alanlarında büyük bir öneme sahiptir. 2. Dünya savaşına katılarak, çeşitli madalyalar almıştır.

 Қаунақша: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас ред. Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – 560 бет. Б. 93.; Ахметов Ш. Қазақ балалар әдебиеті тарихының очеркі. – А.: Мектеп, 1965. – 369 б.; <https://www.google.com/search?q=shergen+ahmetov&tbm=is&source>.

M. Ahmetova

Akarık – 14. asrın sonu ve 15. asrın başlarında yapılmış su kanalıdır. Türkistan Bölgesi Otırar ve Arıs ilçelerinde yer almaktadır. Kanalın ilk başı Arıs ilçesindeki Akdala ve Dermene köylerinin ortasından başlıyor. Kanal başlangıcının coğrafiyalık bilgileri – 42T 486695 UTM 4706102. Kanalın başındaki genişlik 25 m. olup, derinliği 9 m'dir. Kanalın bölükleri hasar görmeden çok güzel bir şekilde korunmuştur. Dermene köyünün yanından geçerek Kostüygün istasyonuna yakın bir mesafeye kadar Arıs nehri boyuyla dev eden kanalın diğer başlangıcı Törtkül civarında Arıs'ın eski kolu ile devam eder. İkinci başlangıç yeri ise 42T 477765 UTM 4710608 şeklinde coğrafiyalık bilgiye sahiptir. Burasının genişliği 7-8 m olup 4 m derinliğe sahiptir. Kostüygün civarında doğuya doğru yön değiştiren kanal düzlük alanlarda devam ediyor ve güney-doğudaki Bögen nehrine kadar uzanır. Bögen civarına geldiğinde derinliği artıyor ve iki kolu da Bögen nehrine dökülür. Bögen'e dökülen ilk kolunun coğrafiyalık bilgileri 42T 486013 UTM 4733616 şeklinde, diğerinin ise 42T 485806 UTM 4733569 şeklindedir. Kanalın toplam uzunluğu 38 km'dir. Söz konusu kanalla ilgili halk arasında efsaneler de mevcuttur. Bögen'in aşağı kısmındaki Buzuk şehrinin insanları su yetersizliğinden bayağı zorluk çekmişlerdir. Bu bölgenin Burındık adlı hükümdarı Dür ya da Dürya isimli güzeller güzeli kızını Arıs nehrinden Bögen'e su getirene vereceğini ilan eder. Timur'un savaş esnasında gösterdiği kaharmanlıkları için azad ettiği Şamil adlı kulu varmış. Şamil Buzık hükümdarından söz alarak Arıs'tan Bögen'e doğru kanalı

kazmaya başlar. Bestorañıl adlı yere gelince onun çapası kırılır, çapanın kolu olan ağaçtan torañıl ağacı yetişir. Bütün zorluklara rağman Şamil Arıs'la Bögen'i bağlayan kanalı bitirdiğinde Buzık hükümdarı verdiği sözünden cayarak başka yere göç eder. Peşine düşen Şamil nehir geçişinde Buzık hükümdarını yakalıyor ve söz verdiği gibi kızını vermeye mecbur eder. Ama, Şamil'in sevinci uzak sürmez, Buzık hükümdarı ikisini de öldürür. Şamil ile Dür, diğeri bir kanalın başı olan yere defin edilir ve burası da «Şamil» ve «Dür» kelimelerinden oluşan «Şâuildir» olarak adlandırılır. Timur'un kulu olan Şamil ve Buzık şehirlerinin söz konusu efsanede geçmesi efsanenin tarihi nedenlere dayalı olduğunun kanıtıdır. Buzık kentsel yerleşimdir. 15. asırlara ait kenttir. Akarık sadece Bögen'in aşağısının değil, bütün bölgenin su ihtiyacını karşılamada büyük rol almıştır. Bu sistem 20. asırda yapılan Arıs-Türkistan kanalının yapılışında örnek olmuştur. Akarık hakkındaki ilk derek Sırderya Bölgesi Statistlik komitesinin üyesi E.Smirnov'un makalesinde yer almaktadır. 1904 senesinde Otirtöbe'deki arkeolojik kazıları yöneten A.K. Klare ise E.Smirnov'un verdiği bilgiyi doğrulayarak, yeni bilgileri de vermiştir: Arıs ile Bögen nehirlerini bağlayan kanalın Arıs nehrinden başlayan kısmı taştan yapıldığını, onun Buziktöbe'ye gelmeden Bögen'e ulaştığını ve Şilik civarında tekrardan küzey-batıya doğru çevrilerek Türkistan'a vardığını yazıyor. A.K. Klare söz konusu kanalın Akarık olduğunu da yazısında bildiriyor.

Каунақса: Смирнов Е.Т. Древности на среднем и нижнем течении р. Сыр-Дарьи // Протоколы заседаний и сообщения Туркестанского кружка любителей. Год. II. – Таш., 1897. – С. 1-14. Klare А. К. Древний Отрар и раскопки, произведенные в развалинах его в 1904 г. // Протоколы заседаний и сообщения Туркестанского кружка любителей. Год IX. – Таш., 1904. – С. 13-42; Қожа М. Ортағасырлық Отырар тарихы. Тарихи-археол. деректер негізінде. – А., 2017.

M.Kozha

Akaytöbe – kadim yerleşim yeridir. Otırar İlçesi Şâuildir köyünden güneye doğru 7 km mesafededir. İlk olarak, 1969-1970 senelerinde K.Akışev'in yürüttüğü Otırar Arkeoloji Grubu tarafından incelenmiştir. Kentin şimdiki kalıntıları 25 m'lik yeri kapsamaktadır. Kent duvarları 80 m., dış duvarların uzunluğu ise 150-200 m'dir. Akaytöbe'den seramik şişeler, el değirmeni, demirden yapılmış ev malzemeleri, toprak kovalar bulunmuştur. Yapılan arkeolojik kazılara göre kent M.Ö. I – M.S. 6-7. asırlarda vardı.

Каунақса: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – Ал.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

K. Sarekenova

Akbura Evliya – Haziret Sultan Hoca Ahmet Yesevi'nin yaşıtı ve öğrencisi. Evliyanın manevi akımı Haziret Ebübekir Sıddık'a kadar uzanır. Yesevi akımı boyunca anlatırsak, Peugamberimizden (sav) başlayan manevi sıra seciresi Haziret Akbura Evliya'yla ilgili bu şekilde gelişir: Peygamberimiz Muhammed (sav), Haziret Ebübekir Sıddık, Haziret İmam Caffar Sıddık, Ebü Yezid il-Bistami, Ebül-Hasan Karahani, Haziret Şeyh Ebü-l Kasım Kurkani, Haziret Şeyh Ali Farmadi, Haziret

Akbura Evliya Türbesi.

Şeyh Ebü Yusuf Hammadani, Hazret Cihan Hocası Abd al-Halk Gicdivani'dir. Onu çocukluğundan itibaren Hazreti Hızır Aleyhisselam eğitmiş ve yetiştirmiştir. Babası İmamali oğlu Muhammedali'ye (Akbura) 5 yaşından itibaren namazı öğretir. İmamali ile Nurcemile'nin evi varlık içinde yaşamıştı.

Onlar deve beslemişler. Günlerin birinde Muahmmedrali'ye ayan vermişler. Ayanda «Develerin arasında bir dişi deve bembeyaz erkek yavru dünyaya getirecek. Onu kendin beleyip yetirtireceksin. Zamanla ona kutsal bir güç verielcek ve o zaman da sen onunla gezeceksin» demiş. Çok fazla zaman geçmeden dişi deve bembeyaz erkek yavru dünyaya getirmiş. Ayandaki gibi, Muhammedali de kendisi şahsen yavru deve ile ilgilenmiş. 16 yaşına gelince Muhammedali'nin gözleri açılmıştır. Kendisinin tabiplik özelliğiyle çeşitli bitkilerden ilaçlar hazırlamıştır. 37 yaşına gelince kendi ilmini geliştirebilmek için ustad pir aramaya başlar. Dünyanın

dört köşesini gezerek, sonunda Hoca Ahmet Yesevi'ye gelmiş ve onun talebesi olmuştur. 40 yaşına geldiğinde o dönemdeki bütün bilim-irfana sahip olmuş ve evliya derecesine ulaşmıştır. Onun tabiplik özelliği ile beyaz buğrasının ünü dünyanın her tarafına yayılarak «Akbura Evliya» olarak adlandırılmıştır. Evliyanın yaşadığı toprak ve oradaki pınar da Akbura Evliya olarak adlandırılmış. Bu yerlerde evliya için 1991 senesinde yapılan türbe 2011 senesinde tekrar restöre edilmiştir. Kazığırt dağı eteğinde yer alan Akbura Evliya türbesi insanların ziyaret ederek dua ettiği kutsal mekanların biridir.

Каунақша: Оңтүстіктің қасиетті орындары: Аңыз-Әпсаналар. – А., 2018; Ергөбеков Қ. Ақбура Ата әулие. – Шымкент-А., 2013; Қазағымның киесі Қазығұртым. –Түркістан, 1995.

M.Mirazov

Akinjanov Serjan Mustayulı (3.9. 1939'te Almatı şehrinde doğmuş ve 16.8.1991'de Jambıl Bölgesinde vefat etmiştir)–arkeolog,tarihçi,M.Lomonosov Moskova Devlet üniversitesinden mezun olmuştur (1964).

1965-1968 yıllarında Kazak İlimler Akademisi Ş.Vâlihanov Tarih, Arkeoloji ve Etnografi Enstitüsünde eğitim gören S. Akinjanov 1973'te «11-13. asırlardaki Kıpçaklar ve onların Horezm'le olan ilişkileri» konulu tezini vermiştir. 1977'den itibaren söz konusu Enstitüde uzman, 1984'ten itibaren Arkeolojik inceleme laboratuvarının başkanı olarak çalıştı. Kendisi göçebeliler bilgisinin ilmi teorik temellerini belirlemiştir. Bu alandaki çalışmaları onun teorik eserlerinde yer aldı. Uzun yıllar boyu Güney Kazakistan'daki arkeolojik çalışma gruplarında emek sarf etti. 1982-1986 yıllarında Doğu Kazakistan'daki Şülbi ve Merkez Kazakistan'daki arkeolojik çalışma gruplarında görev aldı. 1989 senesinde Almanya'nın Hannover kentinde yapılan sergide Kazakistanlı tarihçilerin yeniliklerini tanıttı. S. Akinjanov'un Kazakistan'ın orta çağ tarihi ve arkeolojisi ile ilgili 50 kadar ilmi ve belgesel eserlerin yazarıdır.

Eserler: Раскопки на западных склонах Каратау // Археологические открытия 1975 г. – М., 1976; Раскопки гончарной мастерской на рабаде Отрара // Археологические открытия 1980 г. – М., 1981; Кипчаки в истории средневекового Казахстана. – А., 1995; К вопросу о происхождении канов на Сырдарье. // Известия АН Каз. ССР., Серия общественных наук. – А.-А., 1972, № 2.

Каунақша: Кузнецова О.В. Южно-Казакстанская комплексная археологическая экспедиция. – А., 2014.

G. Baysariyeva

Akişev Kemel (23.05.1924'te Pavlodar Bölgesi Bayanaul İlçesinde doğmuş ve 10.08.2003'te Almatı'da vefat etmiştir) – arkeolog, tarihçi, profesör. Kazakistan Arkeoloji okulunun temelini kurmuştur.

Almanya arkeologlar enstitüsünün üyesidir (1982). Almatı'daki 25. okuldan mezun olunca askerliğe çağırılmış ve Semerkand'taki askeri okulda eğitim aldıktan sonra savaşa gönderilmiştir.

1944 senesinde Dnepr vivarındaki savaşta ağır yararlanmış ve geri gönderilmişti. 1945 senesinde S.Kirov Kazak Devlet Üniversitesi'nin Tarih fakültesini kazanmış ve oradan mezun olduktan sonra A. Bershtam yönetimindeki Güney Kazakistan arkeoloji çalışma grubuna dahil olmuştu. Sonrasına eğitimine devam eder ve 1953 senesinde Ermitaj'da (Leningrad) «Merkez Kazakistan'ın Bronz Deviri» konulu tezini vermiştir. 1955-1989 seneleri arasında Kazak İlimler Akademisi Ş.Vâlihanov Tarih, Arkeoloji ve Etnografi Enstitüsünde Arkeoloji Bölümü Başkanlığını yaptı. 1987 senesinde «Güney Kazakistan ve Kuzey Kırgızistan'ın

Saklar ve Üysinler Dönemindeki İktisadi-Toplumsal Yapısı» konulu tezini vererek profesör ünvanını almıştır. 1989-2001 senelerinde söz konusu Enstitüde baş uzman olarak çalıştı. 1991 senesinde A.Marğulan Arkeoloji Enstitüsü kurulduğu zaman Enstitüde Bölüm Başkanı olara da görev aldı. 2001 yılında ise Astanada'ki L.Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi'nin Arkeolojik Onarım Lavabortuarını yönetti. Kemal Akişev'in Almatı, Moskova, Leningrad, Almanya, Japonya, ABD, İtalya, Macaristan'da yayımlanan 10 ilmi eseri ve 200 civarında ilmi makaleleri vardır. Onun yönetiminde SSCB'de ilk defa arkeoloji haritası hazırlandı. Kendisi 20. asırdaki en önemli arkeolojik buluşların biri olarak sayılan Esik'teki «Altın Adamı» bulan çalışma grubunun yöneticisiydi. 1971'den sonra Güney Kazakistan arkeoloji çalışma gruplarını kurdu ve yönetti. Onun araştırma sahası Otırar çevresindeki anıtlar, yani genel olarak Güney Kazakistan'daki anıtlar meseleleriydi. Kemal Akişev diğer araştırmacı bilim adamlarıyla birleşerek Sırderya boyundaki en önemli şehirlerden biri Otırar'la ilgili üç kitap hazırladı. 1997-2003 yıllarında ise Esil arkeoloji çalışma grubunu yönetti. Onun esas amacı da «Avrasya'daki Bozkır Kültürü» düşüncesi altında Astana şehri civarındaki orta çağlara ait Bozok yerleşim yerini incelemektir. K.Akişev'in ilmi çalışmaları yönetimdeki ve genç nesil araştırmacıları hazırlamadaki önemi büyüktür. Kazakistan'daki Arkeoloji Okulu'nun temelini kuran Kemal Akişev'in pek çok talebeleri doktor profesör, doçent olarak onun başlattığı çalışmaları yürütmektedir.

Yaptığı hizmetlerden dolayı devlet ve ilmi makamlar tarafından pek çok madalya ve ödüllerle ödüllendirilmiştir.

Eserler: Археологическая карта Казахстана. – А.-А., 1960; Древние памятники Казахстана. – А.-А., 1958; Древние и средневековые государства на территории Казахстана. – А., 2013. Древняя культура Центрального Казахстана. – А.-А., 1966; Ертедегі ескерткіштер елесі. – А.-А., 1976; Курган Иссык. – М., 1978; Древняя культура саков и усуней долины реки Или. – А.-А., 1963; Древний Отрар. – А.-А., 1972; Отрар в XIII-XV в. – А.-А., 1987; Позднесредневековый Отрар. – А.-А., 1981; Ақышев К. Сексен қала құпиясы қол бұлғайды // Білім және еңбек. 1972. № 6, – 26-27 б.; Ақышев К. Қүтер жаңалық көп // Білім және еңбек, 1972, № 9; Ақышев К. Он бес ғасыр – бес жыл // Білім және еңбек. 1976. № 1; Ақышев К. Алты ай және алты күн // Білім және еңбек. 1977. № 2.

Қаунаққа: Мобилизованный археологией. – Аст., 2004; Кузнецова О.В. Южно-Казакстанская комплексная археологическая экспедиция. – А., 2014.

M.Kozha

Akkojayev Sultanbek (1876'da şimdiki Akmola Bölgesi Teniz İlçesi Kulanötpe köyünde doğmuş ve 1965'te şimdiki Türkistan Bölgesi Türkistan İlçesinde vefat etmiştir) – şair, ozandır. Kulınşak, Molda Musa, Mayköt, Maylıkoja, Mâdeli gibi şairlerden örnek alarak, onların şiirlerini ezberlemiştir. Mayköt şairden «Alpamıs» destanının tamamını ezberlemiş ve sonra T.Sıdıkov'a yazdırmıştır. Şairin yaşamı ve eserleri hakkında «Kazak Sovyet Ensiklopedisinde» (1.-c., 1972) ve «Şair Ozanlar» (1979) toplamada bilgi verilmiştir.

Қаунаққа: ҚР БҒМ ұсынған «Қазақ әдебиеті» энциклопедиялық анықтамалық. – А.: «Аруна», 2010.

M.Amanturov

Akmeşit Evliya Mağarası – Karatau’ın güney-doğu eteklerinde, Baydibek ilçesi Birlik (Kökterek) köyü civarındaki mağaradır. Akmeşit Evliya Mağarası Kazakistan’ın kutsal topraklarından biridir. Mağara güney-doğudan küzeye doğru uzanan ve kireş taşlarından oluşan oyuk yamaçtır. Uzunluğu 254 m., genişliği 65 m., yüksekliği ise 25 m. İç tarafında baktığınız zaman mağara otağın çadırına benzemektedir. Hala çocuk isteyen, hastalığına derman arayan insanlar gelerek, dualar eder ve gecelerler. Mağaranın turizim için önemi büyüktür. Ak (sıfat) ve meşit «mescit» (isim) kelimelerinden oluşan yer adıdır. Mağara ve onun Akmeşit olarak adlandırılmasıyla ilgili halk arasında pek çok efsaneler mevcuttur: 1). Bu topraklarda bir zamanlar ejdehar yaşadığı için Aydahar Üngiri (Ejdehar Mağarası) olarak adlandırılmış.

Ejdehar mala, cana tehlike oluşturduğu için Süleyman Peygamber onu söz konusu mağaraya zincirlemiş. 2). Bu topraklarda merkez kubbeye götürecek dört yer altı yolu var meşit (cami) varmış. Meşit Müslümanların Allah’a yalvardığı, namaz kıldığı yerdir. Kıtaların hareketi esnasında yer altı yollar kapanmıştır. 20. yüzyılın başlarındaki araştırmalardan sonra kubbeyi tekrar onarım çalışmaları yapılmıştır (20. yüzyılda kubbenin bir bölümü düştüğü için mağaraya girilecek delik fayda olmuştur). 3). Bir zamanlar bu mağarada bir evliya ailesiyle yaşamış ve mağaraya merdivenle inip çıkmışlardır. 4). Kalmuklarla olan savaşta Esirkep Koygeldi bahadır askerleriyle mağaraya sığınmış ve sabah namazını burada kılmışlardır. Askerlerinden biri bu mağarayı ya Esirkep ya da Koygeldi olarak adlandırılm demiş. Ancak Esirkep Koygeldi «Bu mağara

Akmeşit Evliya Mağarası.

kutsaldır. Kutsal olmasaydı 10 bin kişilik ordu içine sığmazdı ve hepsi aynı anda sabah namazını burada kılamazdı. Sabah namazında hepimiz secdeye gittik. Taşları da bembeyaz, çok farklı bir yermiş. Biz burasını «Akmeşit» diye adlandıralım demiş. Yani, Akmeşit ismindeki ak kelimesin 1. kireşten oluşan duvarlarıyla, duvarın beyazımsı rengiyle ilgili, 2. Halkın anlayışındaki kutsal, özel, temiz kavramlarla ilişkilendirmek mümkündür.

1973 senesinde Moskova'dan gelen geolog bilim adamları mağaranın yere düşen gök taşından (meteorit) fayda olduğu konusunda fikir bildirmişler. Tarihçilerin fikirlerine göre, mağara taşları Enolit devrinde oluşan kreşlerden fayda olmuştur. Mağara Orta Asya'daki en büyük mağaralardan biridir. Bilim adamları değişik yapıya sahip mağarayı hâlâ incelemektedir. Gene de, mağaranın ne zaman fayda olduğu konusunda net bir fikir ve somut deliller yoktur. Mağaraya çocuk sahibi olamayan ebebeyinler, hastalığına derman bulamayan hastalar gelerek dua ederler. Bugünlerde ise, mağara içinde söz konusu ziyaretçiler tarafından toplanan taş yığıntıları vardır. Mağaranın turizm açısından önemi büyüktür. Akmeşit Evliya mağarası halk için kutsal sayılan ve devlet gözetiminde bulunan özel bir tabii hadiseler sonucunda fayda olan mekanların biridir. Bu nedenle mağara, kültürel miras olarak «Kazakistan'ın Kutsal Mekanları» kitabına dahil olmuştur.

Каунақса: «Қазақстан». Ұлттық энциклопедия / Бас ред. Ә. Нысанбаев – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998. 1-том. – Б. 190.; Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия

/ Бас ред. Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – Б. 66.; Түркістан. Халықар. энциклопедия / Бас ред. Ә.Нысанбаев. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2000; Парманқұлов С. Ақмешіт әулиенің тылсым үңгірі // «Егемен Қазақстан» газеті, 30 шілде 2014 ж.; Түркістан облысының әкімдігі // URL: <https://www.facebook.com/ontustik.gov.kz>; Қазақ тілінің сөздігі / Ред. басқарған Т. Жанұзақов. – А., 1999. – Б. 25; 462.

М.К. Ahmetova, M. Tastanbekov

Akseyit Töbe – kadim kent yeridir. Түркістан Бөлgesi Отірар Ілчесінде Аріс неhrінін Сірдеря'ya дökүлдүгү yerde er almaktadır. Kenti 1970 senesinde Güney Kazakistan Arkeoloji çalışma grubu (yöneticisi Karl Baypakov) incelemiştir. Dış görünüşü күzeyden güneye doğru uzanarak (uzunluğu 90 m, genişliği 40 m, yüksekliği 5,5 m) yumurta şeklindeki tepedir. Tepesinde 18 m genişliğindeki merkez duvarların kalıntısı konumuştur. Arkeolojik kazı çalışmaları yapılmamıştır. Toplanan seramik kırıntıları insanların 4-6. asırlarda Akseyit Töbe'de yaşadıklarının kanıtıdır.

Каунақса: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

К. Sarekenova

Aksu-Jabağılı Devlet Doğal Rezervi – Kazakistan'daki doğal rezervlerin biridir. Түркістан Бөлgesi Түлкibas Ілчесі ile Jambil Бөлgesi Juali Ілçelerine bağlı topraklarda Talas Aladağı'nın күzey-batı kımsı ile Ögem tepelerini kapsamaktadır. Rezervin iki tarafından Aksu ve Jabağılı nehirleri akmaktadır. Aksu-Jabağılı Devlet Doğal Rezervi 1926 senesidne kurulmuştur. Rezerv, Karatau'daki «Karabastau» (126 hektar) ve «Evliya» (100 hektar)

toprakları da dahil olup toplam 128118 hektar toprağa sahiptir. Şimdilerde Aksu-Jabağılı Devlet Doğal Rezervi UNESCO tarafından dünya rezervleri listesinde yer almaktadır. Rezerv birçok dağlı kesimlerde yer almaktadır. Dağ eteklerinde bidayık, boz jusan ve çeşitli bitkilere, yukarısında ağaçlık ormalarla yaylalar yer almakta, en süte de buzluklarla karlar kaplamaktadır. Aksu-Jabağılı Devlet Doğal Rezervi'nin içinden Aksu nehri geçmektedir (derinliği 500 m civarında). Bitkiler dünyası çeşitlidir. Orada yosunun 61, kınanın 58, ilaç amaçlı kullanılan 1400 kadar çeşitleri var olmakla birlikte arşa, rauağaç, itmurın, taran gibi teknik malzeme için kullanılan bitkilerle yabancı elma, şeten, vişne, karakat, çilek vs... gibi yemiş ağaçları, hayvan otlarından jonışka, kekirebas, bedebas, tülkikuyırık, köde vs.. gibi pek çok bitkiler yetişmektedir. Rezervdeki hayvanlar dünyası da çok çeşitlidir: memelilerin 42 türü (arkar, dağ keçisi, elik, maral, pars, kahve rengi ayı, posuk vs...), kuşların 238 türü (Himalay uları, kekilik, sakaltay, kartal, kara kutan, boztorğay, saritorğay, itelgi, şımşık vs...), sürüngenlerin 9 türü (alay jalanközi, sarıbauır kesirtke, yılan, kara ala yılan, gri yılan vs...), ambibilerin 2, balıkların 2 çeşidi yaşamaktadır. Aksu-Jabağılı Devlet Doğal Rezervi esas doğal araştırma-inceleme merkezidir. Burada devamlı çeşitli inceleme çalışmaları yapılmaktadır.

Rezerv Kazakistan'daki en eski rezervdir. Bununla birlikte, Orta Asya'daki ilk UNESCO tarafından «biyosfer rezerv» derecesini verdiği ilk rezervdir. Deniz seviyesinden 1000 m'den 4280 m'ye kadar yükseklikte yer alan Tyan-Şan dağlarının

Aksu kayalığı.

eteklerinde yer almaktadır. Rezerv doğası öök yönlü olup yarı çöl topraklardan, ıssız yaylalardan ve ağaçlık ormanlara ulaşmaktadır. Nemli steplerdeki zengin topraklar ağaçgiller grubundaki budağların yetişmesinde çok yararlıdır. Yüksek kayalıklarda yetişen çeşitli dağ çiçekleri de göze hoş görünmektedir. Aksu-Jabağılı Devlet Doğal Rezervi çok nadir yetişen, sadece bu topraklara ait bitki ve hayvanların bulunduğu yerdir. Bu torpalarda dağ koyunu, dağ keçisi, maral ve elikleri, dağ çitası ile kar kaplanlarını, kurtlarla tilkileri, ayılarla çeşitli porsukgilleri bulabilirsiniz. Bunlarla birlikte çeşitli sincap ve faregiller de çoktur. Rezerv çok zengin bir kuşlar dünyasına

sahiptir. Dağlı kayalıklardan keklikleri, karların altına saklanan yabancı horozları da sık görebilirsiniz. Ağaçkakanların sesleri her yerden duyulmaktadır. Güneş ışıklarıyla oynayan keleklerin arasından çok nadir karşılaştığımız Apollo keleklerini de görmek mümkündür. Bitkiler dünyası çok yönlüdür. Küçücük taş ağaçları yaydıkları damarlarıyla bellidir. *Amarantus Grandifolia* bitkisi pahalı yağı ile ünlüdür. Greig laleleri dağ eteklerinde kırmızı ateşi anımsatıyor. Dağlarda Kokan Morinasının hafif çiçekleri toplanmıştır. Deniz seviyesinden 3000 m. yükseklikteki dağ mağaralarının kayalıklarında çizilmiş «Resim Serigisi» eşsizdir. Bu rezimlerde evcil ve yabancı hayvanlar, kadim insanların avlanma şekilleri çizilmiştir. Aksu-Jabağılı'nın sazlı topraklarında palentolog bilim adamlarınca bulunan taş dönüştürmüş bitkilerin, böceklerin, balıkların ve kertenkelelerin izleri bulunmuştur. Aksu-Jabağılı adı ise halk ağzındaki bir efsane ile ilgilidir.

Zamanında Aksu nehrinde üç başlı ejdehar yaşamış. O civarlarda yaşayan halkı devamlı rahatsız ederek her gün iki koyun, birer kız ve oğlanı yiyordu. O dönemlerde o yerlerde yaşayan yaşlı bir kadının bir kızı varmış. Diğer kızlara geldiği gibisıra da o kızı gelmiş. Halk da toplanarak koyunlarla kızı ejdehara götürürken yolda bir jabağıya (1,5-2 yaşındaki at) binen delikanıyla karşılaşmışlar. Durumu öğrenen delikanlı kızı «koyunları keserek ejdehara git, ben de peşinden gelirim» demiş. Ejdehar koyunları yedikten sonra kızı yemek için hareket ederken az önceki delikanlı elinde kılıçla koşarak ejdeharın ağızından içeri girer. Hem kendisi hem

de ejdeharı öldürür. Toplanan halk dağın eteğinde otlayan delikanlının jabağısını görürler. Kahramanlıkla kendi halkını ejdehardan kurtaran delikanlıyı unutmamak için o toprakları «Aksu-Jabağılı» diye adlandırmıştır.

Кайнақса: Жердің төрі – Түлкібас//<https://aikyn.kz/2017/07/13/20315.html>; Қазақстан балалар энциклопедиясы. – А.: «Қазақ энциклопедиясы», 2011; Абылаев С. Қазақстанның көрікті жерлері: Ақсу-Жабағылы қорығы //https://www.inform.kz/kz/kazakstannyn-korikhti-zherleri-aksu-zhabagyly-korygy-foto_a2856556; Бабалар сөзі: «Ақсу-Жабағылы» атауы қайдан шыққан? // https://www.inform.kz/kz/babalar-sozi-aksu-zhabagyly-atauy-kaydan-shyqqan_a2767636.

Ş. Kurmanbayeva

Aksümbe – kadim yerleşim yeridir. Türkistan Bölgesi Sozak İlçesindeki Karatau'ın küzeyindeki Aksümbe nehrinin sol tarafında bulunmaktadır. Kenti 1946 senesinde bilim adamı Alkey Marğulan yönetimindeki Güney Kazakistan Arkeoloji grubu, 1947 senesinde arkeologlar E.İ. Ageyeva, G.İ. Patseviç'ler araştırmıştır. Şimdiki görünüşü ise dörtgen şeklindeki tepe, yüksekliği 1 metre, uzunluğu küzeyden güneye doğru 75 metre, doğudan batıya doğru 60 metre şeklindedir. Kent toprak duvarlarla çevrilmiştir. Dört köşesinde bir zamanlarda bulunan gözetim minarelerinin izleri bulunmaktadır. Güney doğusundaki köşede kentin merkez surlarının kalıntıları vardır. Merkez surların ölçüsü 25x25 m şeklindedir. Şimdiki zamandaki yüksekliği ise 0,5 m'dir. Bulunan arkeolojik materyallere bakarak bilim adamları kentin 10-15. asırlarda yaşadığını tespit etmişlerdir.

Каунақса: Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – А.: «Аруна Ltd.» ЖШС; Тәшен Т. Қарауыл мұнара құлағалы тұр // <https://alkyn.kz/2017/03/11/6526.html>

Ş. Kurmanbayeva

Aksümbe (Akbikeş) Minaresi – Түркістан Бөлgesi Sozak İlçesi Aksümbe köyü civarında bulunan 13-14. asırlara ait sanat eseridir.

Aksümbe (Akbikeş) Minaresi.

1946 senesinde bilim adamı Alkey Marğulan yönetimindeki, 1947'de A.N. Bershtam yönetimindeki Güney Kazakistan Arkeoloji grubu araştırmıştır. Yukarı kısmı koni şeklinde incelmış gözetim minaresi çığ kirpiçten yapılmıştır. Binanın temeli taştan yapılmıştır. Minarenin yağmurun daha şiddetli yağdığı güney kısmı hasar görmüş. Şu an minarenin korunmuş kısmı ise 10 m yüksekliktedir. Alt tarafının çapı 12 m'dir. Kuzeydoğu kısmında yukarı kısmı kirpiçten yapılmış kapı oyuğu vardır. Minarenin içindeki çevirilerek yapılan merdiven yukarıya çıkmak için kullanılmıştır. Yerel efsanelere göre, minarenin yapılışı Jongar istilasası ile ilişkilendirir. Fakat, Aksümbe ismi daha önceki 14. asırdaki kaynaklarda da geçmektedir. Minare ve

söz konusu topraklarla ilgili Nizam ed-Din Şami ile Şaraf ed-Din Ali Yezdi'nin «Zaferler Kitabında» Timur'un Toktamış'a karşı yaptığı savaşları anlatırken geçtiği yer adıdır. Özellikle son yazarın Timur ordusunun kamar ed-Din'e karşı yaptığı savaşı anlattığı yazısında 1367 senesinde Adilşah'ı yakalamak için Timur'un asker gönderdiğini ve «Otırar'a varınca onlar şehirden askerler olarak o civarlardaki dağlarda saklanan Adilşah'ı aramaya başlarlar. Onu Aksümbe adlı yerde yakalayarak öldürürler. Aksümbe – Karaşık (Karatau) dağının başında Deşti Kıpçak'ı gözetmek için yapılan gözetim minresidir» diye yazmaktadır. Tarih-i Raşidi'de Muhammed Haydar şöyle diyor: «Aksümbe Karaşık dağına gözetim yeri olarak inşa edilmiş binadır ve buradan Deşti kıpçak'a gözetim yapılmıştır». 16. yüzyıla ait diğer bir yazı olan «Şarafname-i Şahi» adlı eserinde Hafiz Tanış Buhara Emiri Abdullah'ın seferini beyan ederken 16 Nisan 1582'de emir ordusunun Aksümbe üzerinden geçtiğini yazmaktadır. Edebi eserlerde «Aksümbe» isminin anlamı buddizmle ilişkilendirerek «Beyaz İbadethane» anlamını verdiğini yazarlar. Ancak, tarihi kaynaklar minarenin çok eski zamanlardan Kıpçak bozkırındaki olayları takip amaçlı yapılan bina olduğunu yazarlar. Bu nedenle, binayı Buddizmle ilişkilendirmek doğru değildir. Kazak dilinde «sümbe», «sümbi» diye tufeği temizlemede ve yağlamada kullanılan ince ve uzun alete denir. Minarenin de dış görünüşü koni şeklinde olduğu için de tüfek temizlemede kullanılan sümbi'ye benzetilerek «Aksümbe» şeklinde adlandırılmış olmalı

fikri demevcuttur. Kelimenin yapısındaki «ak» sözcüğü, söz konusu minarenin diğer gözetim minarelerine göre daha önemli bir amaç içerdiğini bildirmektedir.

Каунақша: Маргулан А.Х. Оседлые поселения VIII – XIII в.в. на северных склонах Каратау // ИАН Каз ССР, серия археологическая. Вып. 1, №46. – А.-А., 1948; Агеева Е.И., Пацевич Г.И. Из истории оседлых поселений и городов Южного Казахстана // ТИЯЭ, Т.У. – А.-А., 1958; Кожя М. Башня Аксумбе (Акбикеш) // От Алтая до Каспия. Атлас памятников и достопримечательностей природы, истории и культуры Казахстана. В 3 т. – А., 2011. Т. 2.

M.kozha

Aktamberdi Sariuli (1675 yılında şimdiki Türkistan Bölgesi Karatau'da doğmuş – 1768 yılında Doğu Kazakistan Bölgesi Abay İlçesi Jürekjota'da vefat etmiştir) – Kazakların ünlü jiravı, askeri önderi, toplum ve siyaset adamı. 18. asırdaki savaş döneminde yaşamıştır. Aktamverdi 17 yaşından itibaren silahlarını eline almış ve Kalmuklarla olan savaşlardaki eren kahramanlıklar yapmıştır.

Kendisi Jongarlara karşı hem savaşmış hem de şiirleriyle halkı düşmana karşı savaşlara öğütlemiştir. Aktamberdi Aktaban savaşından başlayıp Anırakay savaşına kadarki bütün savaşlara katılmıştır. Tarihi kaynaklara göre, Aktamberdi 3 büyük savaşta («Kalmakkırğan», «Şürşitkırğan», «Talkı») yaptığı kahramanlıklarla savaşı kazanmada büyük rol oynamıştır. 1739-40 yılların kışında Kalmuklar Septen ve Sarı Manj'ların liderliğinde 30000 askerle güney (Sırderya) ve küzeyden (İrtiş) tarafından saldırarak Kazaklara karşı savaş açarlar. Savaş 1741'in sonbaharına

dek sürer. Söz konusu savaşlar esnasında Aktamberdi kahramanlıklarıyla ün kazanıyor. 1742 yılında Aktamberdi'nin liderliğinde Jolım Kubayulı, Kaldıbay, Aktaban gibi elçiler Orınbor'a gelerek Ruslarla görüşmüşlerdir. Rusya ile işbirliği kurmanın önemini Aktamberdi biliyordu. Talkı savaşını kendi gözleriyle gören Fransız ressamın çizdiği resime dayanarak (Moskova'daki Tarih Müzesinde resmin kopyası bulunmaktadır) şunu söylemek mümkündür, Aktamberdi 1757'deki Jongar dağındaki Talkı kalesi için Çinlilere karşı savaşta eren kahramanlık göstermiş ve savaşı kazanmada büyük rol oynamıştır. Aktamberdi savaş yıllarında Abılay Sultan'ın yardımcısı, danışmanı olmuştur. Pek çok savaşlarda yan yana olmuşlardır. Abılay'ın görevlendirmesiyle elçi olarak da görev aldı. 1759 senesinde Abılay'ın kardeşi Orıs Sultan'la birlikte Aktamberdi Çin elçisi Navan'la birlikte Pekin'e vardılar. Onları Çin tarafı büyük bir ziyafetle karşılamış ve onların şerefine Pekin'de yemek vermişlerdir. Görüşmede Jongar'dan boşalan topraklar ve ticaret meseleleri ele alınmış, anlaşmalar yapılmıştı.

Tarih sahnesinden silinen Jongarlardan boşalan doğudaki bölgelere Kazakların tekrar göç ederek ata yurtlarına dönmelerine Aktamberdi'nin yaptığı işler büyüktür. Kendisine bağlı halka gölet ve hendekler yapmalarına ve tarımcılıkla uğraşmaları konusunda teşvikte bulunur. 17 Eylül 1768 tarihinde Ebülpeyiz Sultan'ın iki kardeşi Ağatay ve Şamahmet, Aktamberdi ve Baykara başlayan yüz kişilik grup Ombı'ya gitmişlerdir. Bu da Aktamberdi'nin halkı birlik ve beraberliğe

davet eden siyasi elçi olarak yaptığı görevlerden biriydi. Aktamberdi düşmana karşı savaşılan bahadır, kendi halkının iyiliği için siyaset adamı olmakla beraber Kazak edebiyatında ismi altın harflerle yazılı ozan ve şairdir. Onun eserleri halkı vatani için savaşılan kahramanlığa, birlik ve beraberliğe davet eden öğüt-nasihat, felsefi düşüncelere doludur. Ozanın bazı eserlerinde («Tüye Moynın Tuz Keser», «Küldir-Küldir Kisnetip», «Jilkıdan Asau Mal Bar Ma?») halkımızın karakterini, düşüncesini, dünya görüşünü anlatmaktadır. Atın göçebeliler hayatındaki yerini Aktamberdi kadar söz eden Kazak ozanı yoktur. Aktamberdi şiirlerinin ana konusu birlik ve beraberlik, düşmana karşı silah kuşanarak savaşmayı söz eder. Onun şiirleri 18. asırdaki savaşlara dolu Kazak hayatının gerçek yüzünü simgeler. Aktamberdi uzun bir hayat sürdükten sonra günümüz Doğu Kazakistan Bölgesinde Semey civarında vefat etmiştir.

Eserler: Ертедегі әдебиет нұсқалары. Құраст.: Б.Кенжебаев, Х.Сүйіншәлиев т.б. – А.-А., 1967.

Қаунақша: Халидұғлы Қ., Тауарих хамса-и-шарки. – Қазан, 1910; Мағауин М.Қобыз сарыны. Монография. – А.-А., 1968; Алдаспан. Көне қазақ поэзиясының антологиясы. – А.-А., 1971; XV-XVIII ғғ. қазақ поэзиясы. – А.-А., 1982; Казахско-русские отношения в XVI-XVIII вв. – А., 1961; Андреев И.Г. Описание средней орды Киргиз-Кайсаков. – А., 1998.

M. Mirazov

Aktas Evliya – kutsal yerdir. Türkistan Bölgesi Tülkibas İlçesi Kereyt köyünün күzeyinde yer almaktadır. Aktas Evliya pınарının doğusu yüksek tepelere ulaşmaktadır. Güney-batısı тарım alanlarıyla, batısı ise köy mezarlığı ve eski camiye kadar uzanmaktadır. Aktas Evliya

пınарının başında тerek ve dal ағақлары vardır. Çevresi камышла sarılmış ve 150-160 м'lik çaptaki alanı kapsamaktadır. Aktas Evliya pınarı dışında çevrede başka da pınарлар vardır. Aktas Evliya pınarı taşın altından çıkan üç пınардан oluşmaktadır. Çevresi çeşitли bitkilere doludur. Pınар suyu 0,5 м'lik genişlikte ve 0,2 м'lik derinlikte doğудан batıya doğru akmaktadır. Pınарın sağ tarafındaki gözünden su kaynayarak деғил fıçкırarak akmakta ve çapı 0,1 м'dir. Ortadaki gözден çıkan su ise iki yerден taş altından kaynayarak çıkmakta, диğер üçüncü gözден çıkan su hem kaynayarak hem de fıçкırarak çıkmakta ve suyu da boldur. Диğерlerine göre akışı dahızли olan üçüncü gözün suyun derinliğı 0,7 м'dir. İlk iki gözün suyu yayılarak akıyorsa, üçüncüsünde dolarak akmaktadır.

Pınарın sağ tarafındaki çalı ve ағақлар yoğunlaşarak köye kadar uzанır. Күzey kısmı ачık ve tepeli, batısı ise камышла арılıdır. Pınар suyunun güney-доğusunda 13-14 м. mesafelik bir yerde kurumuş büyük bir ағақ vardır. Ағақта insnalar tarafından бағланан иplerle kumaşлар çoktur. Zamanında buraya gelerek Aktas Evliya'ya bekçilik yapan Pernebek Düsenbayev için halk tarafından verilen belgiymiş bu ағақ. Kendisi Kuran okuyup, dertlerine derman arayarak buraya gelen insanlara yol göstermiş ve пınар başının temizliğini yapmış. Onun oturduğu yer hâlâ varmış. Aktas пınарının adı suyun çıktığı yerdeki taşların beyaz renkli olmasıyla ilgilidir. Pınар suyunun özelliğı ise, göz, mide, баğıрсак, бөбрек hastalıklarına iyi gelmesiyle meşһүрдүр.

Қаунақша: «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев. – А.: «Қазақ энци-

Evliya Aktaş pınarı.

клопедиясы», 1998; <http://www.tulkubas.gov.kz/index.php/kz/bas-m-zir/23-khabarlandyru/2804-kieli-oryndar>.

Ş. Kurmanbayeva

Aktöbe – eski yerleşim yeridir. Türkistan Bölgesi Şardara şehrinin güney-batısında 3 km mesafedeki Sirderya'nın eski kolu boyundaki yerleşim yeridir. Kentle ilgili 1962-1963 senelerinde Şardara arkeolojik çalışma grubu (yöneticisi S. Merşçiyev) kazı çalışmalarını yapmıştı. Tepe üç kısımdan: kale, şehristan ve rabattan oluşmaktadır. Şahristan projesi trapez şeklindedir. Kaleyi derin kazılan or ve surlar (70x60 m) bölmektedir. Şehristanın küzey-batısındaki rabat yerinin birazı kumun altında kalmış. Kalenin (kazı alanı 17x20 m) yukarı katlarındaki evlerin duvarı (alanı 30x15x6 cm) toprak kirpiçten yapılmıştır. Yukarı kısmından 2,4 m derinlikten ek bina kalınları bulunmuştur. Bu binanın duvarları 49x25x10 cm şeklindeki kirpiçlerden yapılmıştır. Bulunan materyaller 12. asırlara aittir. Aşağı inşaat alanından

dört odadan oluşan savunma sarayının yeri temizlendi. Saray duvarındaki parçalardan duvarın kalan kısımlarının 3 m yükseklikte ve genişliği 7 m olduğu belirlenmiştir. Bulunan arkeolojik malzemelerden şehrin 4-13. asırlarda yaşadığını tespit edilmiştir. Жиналған қыш ыдыстар мен шыныдан, металдан жасалған бұйымдар қала тұрғындарының 4-13 ғ-лар аралығында өмір сүргенін көрсетеді.

Каунақса: Агеева Е.И., Пацевич Г.И., Из истории оседлых поселений и городов Южного Казахстана. Труды ИЯЭ АН КазССР. – А.-А., 1958, Т. 5. – 116-117 с.; Максимова А.Г., Мерщев М.С., Вайнберг Б.И., Левина Л.М. Древности Чардары. – А.-А., 1966, 120-173 с.

K. Sarekenova

Ala ed-Din Ata Melik Cüveyni (1226 – 1283) – tarihçi ve devlet adamıdır. Tam ismi ise Alaeddin Ata Melik Bahaeddin bin Muhammed Cüveyni'dir. Kendisi Cüveyn ilçesine bağlı Azadvar kentindeki tanınmış Fars ailesinden gelir. Cüveyni ailesi İran'ın tanınmış en eski ailelerinin

başında geliyordu. Daha erken yaşlarda devlet işlerine girerek Maliye Bakanı, Yönetici gibi yüksek rütbeli görevlerde çalışmıştır. Hülagü Han İran'ı işgal ettiğinde Emir Argun'un oğlu ile birlikte Horasan'ı yönetti.

Ala ed-Din Ata Melik Cüveyni.

Sonra Hülagü Irak'ı işgal edince Bağdat'ı yönetti. Ne kadar üst mevkilerde görev almasına rağmen kültür ve edebiyata olan sevgisinden dolayı Moğol istilasından sonra harap olan kentlerle şehirlerin imar edilmesinde aktif rol aldı. Hatta Hülagü Han'ın emriyle Alamut'taki kütüphaneyi korumuş ve gerekli ilmi kitap, Kuran-ı Kerimleri ve faydalı kitapları talan öncesi kurtarmıştır. Bağdat'ın tekrar eskisi gibi bir kültür ve medeniyet merkezine dönüşmesinde onun rolü çok büyüktür. Ata Melik Cüveyni'nin en önemli eşsiz eseri de «Tarih-i Cihangüşa» (Dünya Hükümdarının Tarihi) adlı eseridir. Şahsen katıldığı ve yaşadığı hadiselerle tarihi evraklara dayanarak yazdığı eser üç bölümden oluşmaktadır: 1. Güyük Han ölünceye kadarki Moğolların Tarihi ve İşgall Ettiği Topraklar; 2. Yazılı

kaynaklar esasındaki Horezmşahların secire-i tarihi; 3. Moğollar Tarihinin Devamı ve İran'daki İsmaililer Tarihi. Ata Melik Cüveyni kendisinin edebi ilmi olmadığını yazmasına rağmen, onu bilen, onu tanıyanlar onun yüksek derecede irfan sahibi olduğunu ve bütün şairlerle alimlerin ilham kaynağı olduğunu anlatırlar. Onun tarihi çalışması da hem üslubu hem de verilen bilgilerin doğruluğu bakımından eşsiz bir eserdir. Eser, Doğudaki tarihi geleneğe çok büyük bir etki vermiş tarihi bir öneme sahiptir. Zira, bir kaç defa Moğolistan'daki Başkent'e giden seferlerinde gördüğü, gezdiği, bulunduğu yerleri ve buluştuğu insanları, elde edilen imkanlar sayesinde incelediği, okuyabildiği eserleri kendi eserinde yazabilen tek Farsi tarihçidir. Onun Cengiz Han ve torunları ile ilgili topladıkları veriler o dönemin hiç bir eserinde yoktur. Başkent'e yaptığı seferlerinde Türkistan, Sırderya, Jetisu bölgelerinde bulunan ve buralarda yağan Türk soylu kabileleri, onların kültürünü, coğrafyası ile siyasi durumlarını, bu toprakları Cengiz Han'ın nasıl işgal ettiği hakkında pek çok detaylı bilgiler mevcuttur. Sırderya'nın aşağı kısmı ile Otırar'ın yukarısındaki meşhür Hocent'in kuşatılması, askerlerin davranışları ile ilgili bilgiler de söz konusu Tarih-i Cihangüşü'den alınan bilgilerdir.

Kaynakça: История Ирана с древнейших времен до конца XVIII в. – Л., 1958; Бартольд В.В. Сочинения. VIII т. – М., 1973; Қазақстан. Ұлттық энциклопедия, I т. – А., 1998; Ата-Мелик Джувейни. Чингисхан. История Завоевателя Мира. – М., 2004.

N.Mansurov

Alaş Harekatının Türkistan Kanadı – 1917-1924 yılları arasında merkezi Semey şehri olan Alaş hareketinin bir kanadıdır.

Alaş Arması Fotosu.

Rusya İmparatorluğu bünyesindeki Kazakların siyasi-demokratik hareketinin coğrafi topraklarını netleştirmek, hareket işlerini kolaylaştırmak amaçlı kullanılan bir kavramdır. Alaş hareketinin hizmeti Orınbor, Semey, Kızılorda, Taşkent ve Almatı devireleri şeklinde sıralanırsa, parti yapısı boyunca da merkez ve şubesi vardı. Oluşan siyasi nedenlerden dolayı 1918 senesinde yapılan mecliste Alaş partisinin yerel yönetim meselesi söz konusu gündeme gelir. «Alaş Orda'nın Batı Şubesini Kurma» meselesi sonucunda Ufa'da şube kuruma kararı alınır. Ancak, Türkistan bölgesinde böyle bir şube açılması konusunda bir kararname yoktur. Bu nedenle de Alaş Orda'nın Batı Şubesi Alaş hükümetinin yapısal şubesi ise, Alaş hareketinin Türkistan kanadı Alaş partisinin ek şubesi olarak ele alınmaktadır. 2-5 Ağustos 1917 tarihlerinde Taşkent şehrinde gerçekleşen Kazak halkı temsilcilerinin toplantısı Partinin siyasi platformunu netleştirdi. Ancak, 1917 senesi sonbaharda yaşanan siyasi olaylar sonucu bu bölgede şube açılmasına imkan vermedi. Bölgedeki

Alaşçılar bağımsız bir sayasi kurum değil, Türkistan Milli Özgürlük hareketi bünyesinde Türkistan Muhtarlığını kurma ve oluşturma işleriyle meşgul oldular. Alaş hareketinin Türkistan kanadı ile ilgili sonuç ilk olarak Türkistan'daki resmi evraklarında «Birlik Tuğu» gazetesine aynı adı taşıdı. «Birlik Tuğu» gazetesi Haziran, 1917'den itibaren Taşkent'te yayın görmeye başladı. Söz konusu gazetenin prensipleri Alaş Orda prensiplerinin tıpatıp aynıydı. Türkistan'daki Alaş Partisinin tarihi kaynağını oluşturan Turar Riskulov'un Türkistan'daki Alaş hareketi hakkındaki düşünceleri Haziran, 1923'te «Sovetskaya Step», 18 Mayıs 1935'te «Kazahstanskaya Pravda» gazetelerinde yayımlanmış ve diğer eserlerinde de söz edilmiştir. Türkistan Milli Özgürlük hareketindeki Kazak aydınları ile ilgili K. Nurpeyis, M. Koygeldiyev, K. Esmagambetov, H. Tursun, O. Konıratbayev, S. Şildebay'larla Rusyalı D. Amanjolova, özbekistanlı S. Ağzamkojayeve, R. Abdullayeve, D. Alimova, A. Golovanov, S. Tileukulov'lar makale yazmışlar. G. Safarov da Türkistan Muhtarlığını kurmada Kazak aydınlarının aktif bir şekilde rol aldıklarını yazmıştı. 1917'deki Şubat devrimine kadar siyasi tecrübeleri çok M. Tınışbayev, M. Şokay, S. Lapin, A. Orazayeve, S. Akayeve, K. Kojikov ve diğer şahıslar 1917-1918 yıllarındaki Türkistan'daki siyasi olaylarda ön plana çıktı.

Kazak aydınlarının siyasi mücadelede ön plana çıkmasının ilk tarihi tecrübesi olarak bölgedeki «Kenes» adlı gizli siyasi örgüt hizmetinden söz edebiliriz. Örgüt hizmetinin esası milli özgürlük

mücadelesinde siyasi yöntemlere dayanmaktadır. Örgütte Mustafa Şokay'ın siyasi-ideolojik liderliği ön plana çıktı. Örgüt liderlerinin siyasi hizmetleri diğer Kazak bölgelerinde de bilinmeye başladı. Alihan Bökeyhan liderliğindeki aydınlar Minsk şehrinden «Kazak» gazetesi üzerinden ülkedeki aydınlara yazdığı program nitelikli yazısında «Kenes» örgütü üyeleri Türkistan'daki S. Ötegenov, Andijan'daki K. Kojikov, Taşkent'teki A.Kötibarov, Kokan'daki S. Akayev'lerden bahsetmiştir. Alaş hareketinin Türkistan kanadı hizmetinde Sırderya bölgesi Kazaklarının toplantısı ayrı bir öneme sahiptir. Bunun gibi Sovyet hükümeti geldikten sonra da bölgede yarı açık yarı gizli hareket eden örgüt sayesinde «Ak Jol» gazetesiyle birlikte milli yayınların yayımlanması, Evliyaata şehrinde gerçekleşen Kazak kongresi, kültürel-egitim alanlarındaki reformlar, Jetisu bölgesindeki yer-su reformları Alaş düşüncesinin devamıydı.

Türkistan milli özgürlük hareketinin yapısında bölgedeki yerel milli aydınlarla yoğun bir şekilde iş yaptıklarından dolayı Alaş hareketinin Türkistan kanadının siyasi hizmetinin içeriğinde bölgesel, milli ve idolojik anlamda farklılıkları oldu. Türkistandaki yerel halkın arasında sömürgeye karşı savaşta müslümanlık, Türklük birlik düşünceleri Alaş hareketiyle ilgili M. Tınışbayev, S. Lapin, M. Şokay, K. Kojikov, S. Ötegenov ve diğer siyasetçilerin siyasi düşünceleri ile görevlerine yeni bir bakış açısı getirdi. M. Tınışbayev, M. Şokay'ların bölgedeki siyasi hareketin ve Türkistan Muhtarlığı Milli devletinin yönetiminde bulunması Alaş Orda devletiyle yoğun ilişkiler

yapmasına imkan sağladı. Onlar Kazak devletinin bütünlüğü meselesini milli düşünce olarak ön plana çıkardılar. Alaş Orda üyelerine af çıkmasıyla Türkistan'da hükümet başındaki aydınlar N. Törekulov, T. Riskulov, S. Kojanov, S. Aspendiyarov'lar Alaşçı aydınları çeşitli hizmetlere kattı.

Bölgedeki Kazaklar arasında yer-su reformunu gerçekleştirmede Alaşçı düşünce geniş destek buldu. Onların yönetimiyle Taşkent'te toplanan Kazak aydınlarının yapmış olduğu çalışmalar kültürel tarihimizde çok önemli bir dönem oldu. A. Baytursınulı, M. Dulatov, H. Dosmuhamedulı, M. Jumabayev, S. Asfendiyarov, M. Avezov, J. Aymaitov, K. Kemengerulı vs... aydınların 1924 senesinde milli ve bölgesel düşünceleri, eğitim ve kültürel faaliyetleri Alaş hareketinin temeli olan milli şuur açısından devam etti.

Alaş hareketinin Türkistan kanadı hizmetleri sayesinde Alaş hareketinin coğrafi alanları genişledi ve varlığını sürdürebilmede zaman kazandı.

Каунақша: Нұрпейісов К. Алаш һәм Алашорда. – Алматы: «Ататек», 1995. – 256 б.; Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы. – Алматы: «Санат», 1995. – 368 б.; Аманжолова Д.А. Казахский автономизм и Россия. История движение Алаш. – М.: «Россия молодая», 1994. –216 с.; Тұрсын Х. Алаш һәм Түркістан. – Алматы: «Ел-шежіре» ҚҚ., 2013.

H. Tursun

Alatau Besaydarulı (16. asrın ortasında Türkistan'da doğmuş ve 17. asrın ilk çeyreğinde şimdiki Otırar ilçesi Murın-Karak'ta vefat etmiştir) – Tevekkel Han'ın Semerkand ve Buhara seferindeki komutanlarındandır. Sonradan Esim Han'ın Kuba Kalmukları ile olan savaşına

da katılmıştır. Söz konusu savaşta gösterdiği kahramanlıklarından dolayı Orta Jüz Konirat kabilesinin sloganı olmuştur.

Alatau Batır Anıtı.

Semer kand şehrine «şehir-devlet» statüsünün verilmesi ve ona Jalantös Bahadır'ı yönetici olarak tain edilmesinde etkisi büyüktür. Onun ismi kaynaklarda Az-Ğar-Ab-Jiyenali-Alatau bahadır olarak geçmektedir. Babası Besaydar savaş esnasında vefat etmiş, annesinin ismi Bağara. Tevekel Han ile Esim Han döneminde Kazak Hanlığı güçlenerek Türkistan şehri de ebediyen Kazak Hanlığı'nın başkenti olur. 16. asrın sonu ve 17. asrın başlarındaki tarihi hadiseler secirelik efsanelerle, tarihi destanlarla beyan edilmektedir. Sırderya boyundaki şehirlerin Kazak Hanlığına geçmesi,

Jonğarlara karşı savaşların kazanılmasında büyük role sahip kahramanların biri de Alatau Bahadır. Alatau Bahadır'la ilgili tarihi derek «Ensegey Boylu Er Esim» destanıdır. Destanı şair, ozan Kazangap Baybolulu yazın almıştır. Alatau'nın tanınmasında, devlet işlerinde görev almasında yardımcı olan Sabilan Şeşen'dir. Koytas Kaji seciresinde Tevekel Han'ın desteğiyle Şımğan'a yönetimini ele geçiren Dosmuhamed Bi kendi damadı Türkistanlı Sabilan Şeşen'i kendi danışmanı yapar. Sabilan da Yesi şehrinde elinde büyüdüğü Alatau'nın gelişiminde büyük rol almıştır. Taşkent şehrinin Kazakların yönetimindeki üç kapının biri Güney kapısı korumalarının başı olan Sabilan, Alatau'ı genç yaşından itibaren Tevekel Han'ın hizmetine verir ve askeri seferlere katılmasını sağlar. Alatau ile ilgili secirelik efsaneleri günümüze ulaştıran Aliaskar Bayğutulu'nun kaynaklarında Bahadır'ın İran'ın İshaf Şahı'na esir düşmesi ve oradan kaçmasıyla ilgili hadiseler Tevekel Han'ın 1598 senesindeki Orta Asya seferiyle aynı zamanlara denk geliyor. Bu seferden 12-13 yıl geçtikten sonra 1611 yılında Esim Han İmamkuli Han'la birlikte 5000 kişiden oluşan Kazak Ordusunu İran'a sefere gönderir. Alatau'nın esir düştüğü ve kurtulduğu dönemdir. Buhara Han'ı, İmamkuli'ye verdiği desteğe rağmen 1611 ve 1613 yıllarında Taşkent'i yöneten Kazaklara karşı savaş açar. Sonucunda Kazak sultanı Tursın'ı Taşkent'in yöneticisi yapar. Sonradan kendi durumunu güçlendiren Tursın Buhara'nın eğemenliği redderek kendi parasını basmaya başlar. «Ensegey Boylu Er Esim» destanında «o dönemde

Kazaklarda dört bahadır vardı. Büyük Jüzde Bögeyeli soyundan Şabayulı Jaksıgül, Konırat'tan Alatau Bahadır'dı, Küçük Jüz Alşın Jappas'ta Börtoğaşulı Jiembet, Üysinde ise Süleymen» diye beyan edilir. Alatau'ın vefat ettiği zaman ve yer konusunda kesin bilgiler yoktur.

Bir kaynakta Alatau Bahadır 1646 yılında 80 yaşında Murınkarak dağında atalarının mezarını ziyaret etmek için yola çıktığında vefat ettiği ve orada defnedildiği beyan edilmektedir. Ancak «Ensegey Boylu Er Esim» destanına dayanarak S. Sabahat, Abalatu Bahadır'ın savaş esnasında 1628 senesinde vefat ettiği konusunda fikir yürütür. Geleneksel kaynaklarda Alatau Bahadır'ın Hoca Ahmet Yesevi türbesindeki Taykazan'ı kaldırdığı konusunda fikirler mevcuttur. Kazak ordusunu yöneten Alatau Bahadır hakkındaki secire-i kaynaklarda Dulat Koygeldi'nin Alatau Bahadır'a hem yiğen hem damat olduğu anlatılır. Koygeldi'nin soyundan gelenlerin savaştaki sloganları «Alatau» olmuştur. «Alatau» Konrat boyunun savaş sloganıdır. Koygeldi ve onun kardeşleri Kojik ve Akşa'ları yetiştiren, onlara yiğitliği öğreten kendilerinin dayı tarafı ünlü Alatau Bahadır ve onun soyundan gelenlerdir. Alatau'ın savaş arkadaşı, bahadır ozan Jiyembet Börtoğaşulı: «Ey Alatau, Alatau, Daha önceleri Sen kimdin? Toksan boylu Konrat'ın, Ağzındaki Piri'ydin, Keyfi kaçan halkının, Boz elbisesini altın yaptın, Eşitliği sağladın, Arka'ya doğru yerleştin» diye söz eder. Savaşlarda bire bir savaşlara sıkça çıkan, çıkarken de babalarının sloganı «Alatau» diye seslene savaşa çıkmak – tarihi şuurun yenilenmesidir.

Kazak Hanlığı'nın gelişmesinde büyük rol alan Esim Han'ın Buhara hanlarına, hain Tursın hana karşı seferlerinde baş komutan olan Jiyenali Besaydarulı'nın «Alatau» olarak tarihte yer almıştır.

Кайнақша: Қазақстан ұлттық энциклопедиясы. 1.Т., – А., 1998; Қазанғап Байболұлы. Еңсегей бойлы ер Есім (Есім хан туралы жыр). Қ.А. Ясауи атынд. ХҚТУ Түркология ин-тының қолжазба қорынан; Сахабат С. Қоңырат этножағрафиясы (тарихи-филогенездік зерттеу) – Шымкент, 2011.; Тұрабаев А., Байғұтов А., Әбдіков Т. Алаштың Алатау батыры. – А.: «ҚАЗАқпарат», 2011. – 416 б.; К.Рысбайұлы, Е.Дадабайұлы, Б.Әбділдаұлы. Қойгелді батыр. «Егеменді Қазақстан», 21 қараша, 1992.

H. Tursun

Aldabergenov Nurtaza Orınhanulı
 (20.11.1947'de Güney Kazakistan Bölgesi Arıs şehrinde doğmuştur) – arkeolog.

Taşkent университетinin Тарих факүлtesinden 1970 senesinde mezun olmuştur. 1970'den itibaren Kazak İlimler Akademisi Ş.Вәлиханов Тарих, Археоложи ve Etnографи Enstitüsünün Otırar Археоложи grubuna katılarak kadim Otırar şehrinde yapılmakta olan kazı çalışmalarına

katılmıştır. 1970-1971 senelerinde o dönemdeki Çimkent Bölgesi Kızılkum ilçesinin eğitim bölümünde uzman, 1971-1973 senelerinde Kazak SSC Kültür Bakanlığının Onarım laboratuvarında uzman arkeolog olarak çalıştı.

Bu dönemlerde Türkistan şehrinde yapılan kazı çalışmalarına katıldı. 1973 senesinde S.Kirov Kazak Devlet Üniversitesinde baş laboratuvarıcı, öğretim elemanı olarak çalışmaya başladı. 1974-2004 senelerinde Şu civarındaki orta çağ kenti Aktöbe yerleşim yerine yapılan kazı çalışmalarında görev aldı ve bu çalışmalarla ilgili pek çok makaleler yayımladı. 1980-1983 senelerinde eğitime Moskova Devlet üniversitesinde devam etti. Profesör U.Şalekenov'la birlikte hazırladığı «Orta Çağ Aktöbe Kenti» adlı eseri 2006 senesinde Ankara'da yayımlandı. 2004-2011 yılları arasında Otırar Devlet Arkeoloji Müzesinin müdürü, 2011'den başlayarak müdür danışmanı görevlerini yürüttü.

Eserler: Отырар алқабы. – А., 2005; Ортағасырдағы Ақтөбе. – Анкара, 2006. Свод памятников истории и культуры РК. Жамбылская обл. – А., 2002.

Кәунақша: Алдаберген Н. Библиографиялық көрсеткіш. – А., 2017.

M.Kozha

Aldabergenov Serikul (1883 yılında Türkistan civarındaki Janakorğan kasabası Tömenarık köyünde doğmuş ve ölüm tarihi belirsiz)–Aлаш Partisi üyesi, Türkistan milliyetçi aydınlarının temsilcisidir. Babası Aldabergen hacı seferi esnasında vefat etmiştir. Aldabergen sekiz yaşında Jölek Rus-Buratana okulunda eğitim görmüş. 1893 senesinde Taşkent'teki 8

yıllık erkek lisesinde okumuş. Liseyi 18 yaşında «Suyu faydalanma ve toprağı işleme» uzmanlığı üzerine tamamlamış. Mezun olduktan sonra doğduğu topraklara gelerek sulandırma işlerini yürütmüş. Aldabergen 1904-1912 yılları arasında Perovsk'te Eyalet Valisi yardımcısı görevini yürütmüş. Sırderya boyundaki halkın sosyo-ekonomik gelişimine elinden geldiği kadar emek sarfetmiş. 1912 senesinde ise Tömenarık kasabasına yönetici olarak tain edilir. Taşkent'te Mustafa Şokay sayeisnde «Kenes» örgütünün işleriyle ilgilenmeye başlar ve siyasi görevleri de yürütmeye başlar. Bu esnada S.Ötegenov, K.Kojikov, S.Kojanov, S.Akayev, A.Orazayev vs... gibi milliyetçi aydınlarla tanışır. S.Ötegenov ile Aldabergen 1917 senesinde Orıbor'da gerçekleşen I.

Bütün Kazak toplantısına katılmış ve toplantı sonrası Türkistan'a birlikte dönen dostlardır. I. Bütün Kazak toplantısında ele alınan bütün Kazakları kapsayan ulusal tek bir devlet şeklindeki Alaş düşüncesini Türkistanla birlikte Sırderya ve Jetisu Kazakları arasında yaymak, öğüt-nasihahat yapmak amaçlı hareket eden Aldabergen Türkistan Bölgesindeki halka öğüt-nasihahat işlerini yürütmüştür. 5-13 Aralık 1917'de Orınbor şehrinde Kazak halkının bağımsızlığı meselesi tartışılan toplantıya Sırderya Bölgesi temsilcilerinden biri Aldabergen de katılmıştır. Toplantıya katılan temsilciler Alaş Özerkliği'ni ilan edilmesi konusunda fikir ayrılığı yaşarken «Alaş Özerk Cumhuriyeti bugünden itibaren ilan edilsin» diye seçim yapanların biri de Aldabergen'di. Kazak Hanlığının başkenti olan Türkistan şehri yeni durumda da Kazakların ulusal manevi

merkezi olarak kendisini tarihi görevine devam etti. Alaş aydınları Toplantıda Ulusal devletin en önemli özelliği toprak bütünlüğüne sahip olabilme fikrini söz ettiler. Bu toplantının yapılması ile ilgili A.Bökeyhanov ile M.Şokay'ın «Kazak» gazetesinde yayımladıkları «Sırderya Bölgesi Toplantısına Davet» yazısında «toplantıya her ilçeden birer temsilcileri ve aydınları» davet etmiş ve davet edilen aydınlar listesinde de Aldabergen vardı. Toplantının gerçekleşmesi için Türkistanlı S.Ötegenov, K.Kojikov, S.Kojanov ve Aldabergenler aktif bir şekilde görev alırlar. Bu toplantı Alaş aydınlarının 2. toplantısıydı. Türkistan Bölgesi Kazakları'nın Alaş Özerk Cumhuriyetine katılmaları meselesi söz edilen toplantıda Sırderya Bölgesinden 82 temsilci katılmıştı. M.Tınışpayev ile M.Şokay toplantıya özel olarak davet edilmesine rağmen Türkistan'daki siyasi krizden dolayı katılamamıştı.

Alaşorda devleti adına B.Kulmanov, M.Dulatov, T.Kunanbayev'lerin katıldığı toplantının kararları bütün Kazaklara ortak tek bir devlet oluşturmadaki milliyetçi aydınların yaptığı işlerinin büyüklüğünü göstermektedir. Aldabergen Taşkent'teki Erkek Lisesinde Jorabek Esenov'la birlikte okumuştur. 1918 senesinde Aldabergen ile J.Esenov Perovsk Eyalet Yönetim Komitesinde birlikte çalıştılar. Aldabergen yer komitesi yöneticisi ise, J.Esenov eyalet polisi yönetici olarak görev yaptı. Yerel halka karşı tutum sergileyen ırıkçı İ.Gerjod kendi yönetimi döneminde milliyetçi aydınları sürgüne göndermiştir. J.Esenov'un yardımıyla ölüm cezasından kurtulan Aldabergen kendi akrabalarıyla

önce Kızılkum'a, sonra Özbekistan'a göç eder. Stalin'in 1925 senesinde «Ak Jol» gazetesinin tekrar kurulması ile yazdığı mektubunda yurt dışındaki M.Şokay'ın Kazakistan'daki aydınlarla olan bağlantısı söz edilmiş ve onları Parti ve gazetelerden uzaklaştırılması meseleleri ele alınmıştı. Söz konusu mektuba dayanarak Kazakistan'daki M.Şokay'la ilgisi olan herkes listeye alınarak sürgüne gönderilmişlerdir. Dolayısıyla Aldabergen de Alaş Partisi ve M.Şokay ile olan bağlantısı için takibe alınır. 28 Haziran 1934 senesinde Semerkand civarındaki Karajantak adlı yerleşim yerinde Aldabergen yakalanarak tutuklanır. Aldabergen antisovyet siyasetini yürüten örgütün yöneticisi olmakla ve yerel halkı göç etmeye öğütlemekle suçlandı. 25 Mart 1935 senesinde SSCB Özel Komitesi kararıyla Rusya'nın Krasnoyarsk bölgesine 5 yıla sürgüne gönderilir. Bundan sonraki kaderi ile herhangi bir kaynak yoktur. 1959 senesinde bütün suçlardan afedilen karar yayımlanmıştır. Doğduğu yer Baykenje köyünde onun isminde sokak adı verilmiş ve 2018 senesinde anıt taşı dikilmiştir.

Kaynakça: Алаш қозғалысы құжаттар мен материалдар жинағы. – А.: «Алаш, 2005, -т.2; Бибасарұлы А. Бәйтеректің қос бұтағы. Деректі баян. –А.: «Арыс», 1999; Алаш қозғалысы құжаттар мен материалдар жинағы. А.: «Алаш, 2005 – 3-т., 1-кітап; Шоқай Мұстафа. Таңдамалы шығармалар. 3-т. // Бәкірұлы Ә. М. Шоқай әулетінің қуғынға ұшырауы.

H. Tursun

Aldabergenov Tileuli (1856'da Türkistan şehrinde doğmuş ve Türkistan şehrinde vefat etmiş, vefat tarihi belir-

siz) – 2. Rusya Devlet Dumasının milletvekili. Milletvekili oluncaya dek Türkistan şehrinin yöneticisi hizmetini yapmış. Evdeyken müslümanca eğitim görmüş ve sonra Türkistan şehrindeki Rus-Buratana okulunu tamamlamıştır. Hayvancılıkla uğraşmış çok zengin bir bay'dır. Hehangi bir parti üyesi değildir. Duma'nın müslümanlar grubuna dahil olmasına rağmen herhangi bir komisyona dahil olmamış ve hiç bir zaman Duma'da konuşma yapmamıştır.

Yeterli eğitiminin olmaması ve siyasi anlamda tecrübesizliği onun milletvekili ünvanının sağladığı imkanları kullanamamasını sağladı. Aldabergenov Duma'ya milletvekili olarak seçilmeden önce Türkistan civarındaki Kanlı-Sapar idari taksimatında yardımcı görevini yaptı. Arşiv kaynaklarına göre Aldabergenov'un bu dönemde Türkistan'daki faizci Yahudilere 40 bin ruble borcu olmuştur. Türkistan bölgesindeki Yahudilerin işlerini denetleyen vali yardımcısı Kartsev «Türkistan şehri yöneticisinin faizci Yahudilere 10 bin ruble ve şahsi borcunun da 30 bin ruble» olduğunu yazmaktadır. Söz konusu kaynaklar Aldabergenov'un aktif bir şekilde işlerini yönettiğinin delilidir. Duma'daki hizmetinden sonra Sovyet dönemine kadar şehrin yöneticisi olarak Türkistan'ın sosyo-ekonomik altyapısını yenileme çalışmalarını yürütmüştür. Şimdilerde onun isminde sokak adı mevcuttur.

Каунақша: Мүсүльманские депутаты Государственной думы России 1906-1917 гг. Сб. Документов и материалов / сост. Л.А.Ямаева. – Уфа, 1988. С.277.; ЭРОМА, 1 қор, 27 –тізбе, 1594-іс, 3 –п (на ру. ЦГА РУз).

H. Tursun

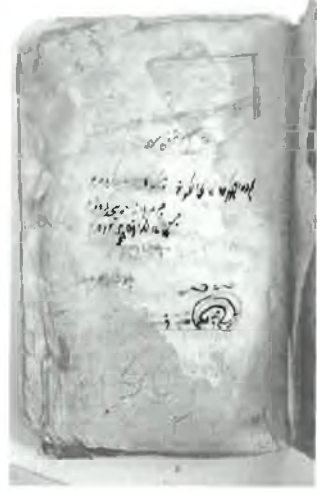
Ali El-İsfincabi (doğum ve ölüm tarihleri belirsiz) – alim, din adamı. Tam ismi ise Ali ibn Muhhamed el-İsfincabi'dir. Babasının ismi Muhammed. İsfincabi ismi ise onun İsfincablı, yani Sayramlı olduğunu bildirir. Onunla ilgili kaynak yok denecek kadar azdır. Onun ismi 12. asırdaki bilgin Zeyd-ed-Din Ebü Ahmet ibn Muhammed ibn Omar el-Uttabi'nin «Fetava el-Uttabiya» (Uttabi'nin Fetvası) adlı eserinde geçmektedir. Bundan dolayı da Ali el-İsfincabi'nin din adamı olduğunu söylemek mümkündür.

Ancak Zeyd-ed-Din Ebü Ahmet ibn Muhammed te Sayramlı bilginin hayatı konusunda bilgi vermiyor. Bugünlerde İslam dünyasında olduğu gibi, ülkemizde de Ali el-İsfincabi hakkında incelemeler ele alınmaya başladı. Onun İslam dini tarihinde yaptığı hizmetleri ile eserleri geniş bir şekilde incelemeye alınmıştır. Arab ülkeleri Sudan ve Irak'ta onun eserleri hakkında tezler yazılmıştır. İslam dünyasına tanınmış «Şarh Muhtasar et-Tahaui» eserinin elyazısında verilen bilgiler ve onunla mukayeseli olarak yapılan incelemeler böyle bir çalışmalara yön vermektedir. Böyle bir çalışmaların biri de B. Manabayev'in «Orta Aziya Musılman Hukığı Tarihinde Ali ibn Muhhamed el-İsfincabidin Orni ve Manızdılığı» adlı doktora tezidir. Söz konusu tez çalışmasında «Şarh Muhtasar et-Tahaui» eserinin elyazısını incelemeye alarak eserin Ali el-İsfincabi'ye ait olduğu tespit edilmiştir. 11. ve 12. asırlardaki İsfincab ve Semerkand şehirlerindeki toplumsal, siyasi ve dini hayatın durumu eserde net bir şekilde dile getirildiği belirlenmiştir. Bununla birlikte, Ali el-

İsfincabi'nin «Baha-ed-Din» takma adıyla da anıldığı ilmi fikirlerle ispatlanarak, hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

Каянақша: Дербісалиев Ә. Қазақ даласының жұлдыздары. – А., 1995; Отырар. Энциклопедия. – А., 2005; Манабаев Б. Орт. Азия мұсылман құқығы тарихында Әли ибн Мұхаммед әл-Исфиджабидің орны мен маңыздылығы, филос. ғыл. докт. (PhD) дисс. – А., 2018.

N. Mansurov

Казак Сұлтан'ы Алиакбар'ын талиматы गरेгі 1813 сенесінде Түркистан шеһрінде yazılan белгелер.

Aliakbar Han – Түркистан шеһрін Коканlıлардан азad etme сavaşını yöneten Казак Ханı'dır. Хан'ın Мүслүманча adı Ali Akbar'dır. Onu Maylıкожа bazen Aliakbar, bazen de Alibek diye veriyor. Bazı Rus kaynaklarında Aliken, Djakelen adlarıyla da verilmiştir. Doğum tarihi belirsiz, 1859 senesinde vefat etmiştir. Yönetiği dönemler ise Mayıs, 1858 ve yaklaşık 1859-1860 yıllar arasındır. Aliakbar Han, Kazak Hanlığı'nı kuruculardan Janibek Han'ın oğlu Jadik'ten tarayan aileye aittir. Aliakbar Han'ın babası, 18. yüzyılın son çeyreğinde Kongirat kabilesini yöneten Karabas Muhamed Sultan'dır. Aliakbar'ın dedesi Seyit Semeke han'ın büyük oğlu, Tevke Han'ın torunudur. Seyit Han seçilerek 1741-1745 yıllarında Түркистан шеһри ve onun etrafındaki yerleşim yerlerini yönetmiştir. Büyük dedeleri ünlü Salkam Jângir Han, Esim Hanlardır. Şair Maylıкожа'nın verdiği bilgiye göre «Aliakbar kardeşi Тоғай Хан'la babası bir, annesi başkadır». Aliakbar Kazak halkı için çok zor bir dönem 19. asırda yaşamıştır. Babası da 18. asrın sonunda Konirat kabilesini yöneten Karabas Sultan'dır. Ağabeyi Тоғай 19. yüzyılın başından, yani 1800-1816 yıllar arasında Түркистан шеһрінде hükümdar olan son

Kazak Han'ıydı. 1816 senesinde ansızın başlayan savaşta Коканlıлар Түркистан'ı işgal ederler. Тоғай Хан ise Түркистан bölgesinden Бухара'ya gitmeye mecbur kalır. Коканlıлар yerel halkı acımasızca talan eder ve vergi ödeyemeyen Kazakların çocuklarını zorla köle pazarına çıkarıp sattılar. Мүсүлманlığа aykırı bu eziyete dayanamayan yerel halk isyan bayrağını açarlar. Orta Jüz'ün Kongirat ve Kıpçak kabilelerinin bir kısmı, Büyük Jüz Sarı-Üysinlerin bazı grupları 1858 senesinde Тоғай Хан'ın kardeşi Aliakbar'ı hal ilan ettiler. Böylece Aleken Коканlılara karşı Güney Kazakistan'ı azad etme girişimlerini başlatıyor. Aleken'in önderliğindeki asker Кокан askerleriyle bir çok kez savaşа girer ve 1858 senesinde Түркистан шеһринi azad etme faaliyetlerine başlıyor. Yeni ilan edilen Хан, kendisinin ağabeyi Тоғай'ın Түркистан Хан'ı olduğunu, шеһри 35 yıl önce Коканlıların işgal ettiğini ve Түркистан'ı Kazaklara geri

Kazak Han'ı Aliakbar'ın bayrağının ucu. 19. asır.

iade etmelerini talep eder. Ancak, şehri doğrudan geri alma mücadelelerine şehirdeki saygın Kazakların emanette olmaları engel olur.

Kokanlılar Hoca Ahmet Yesevi'yi ziyaret etmeye gelen Kongırat Bi'yi Konıs Datka ile Aksak Datka'yı, Büyük Jüz'den gelen Karakul Datka'yı, Kıpçak'ın Tubakabil isimli saygınlarını emanet olarak tutmaktaydı. Alken'in önderliğindeki isyancılar 15 Mayıs'ta şehir kalelerine karşı savaş açtı. Ancak, Kokanlılar askeri güç anlamında üstündü. Toplarla ateş edererek, isyancıları şehre yaklaştırmadılar. Kazak askerleri şehri kuşatmasına rağmen şehre giremedi. 3 Haziran tarihinde Türkistan'daki Kokan askerleri Mirza Niyaz önderliğinde Kazak kuşatmalarını delmeye çalıştı. Ama çok büyük bir kayıp verdi. Bazı kaynaklara göre Kokanlılar büyük bir kayıp vermiş ve 500-800 civarında askeri ölmüştü. 20 Haziran 1858 tarihli Rus haberlerinde «Kongırat Han'ı kendi adamlarıyla hala Türkistan'ın dibinde dur», yani «Kongırat Han'ı» Aleken'in hala şehri kuşatmaya devam ettiğini yazıyordu. Yakın arada

Kokanlıları yenerek, Kazak şehirlerini geri alamayacağını anlayan Aliakbar kendisine yandaşlar armaya başlar ve Sırderya'nın aşağı kısmına yerleşir. Rus generlaları M.A. Katenin'le görüşmeler yapar. 1858'in Ağustos ayında Buhara Emir'i Nasrullah'la buluşarak yardım ister. Ancak Buhara Emir'i «yardım etmete» vaadiyle kalır.

Maalesef, Alken'in sonraki hayatı araştırmacılarca bilinmemektedir ve Han ismi 1859. yıldan sonraki tarihi kaynaklarda karşımıza çıkmıyor. Alken kronolojik sayıma göre Kazak kavimleri'nin en sonuncu Hanı'dır. Aliakbar Sultan'ın buyruğu ile Abd Rahim Üzkandi 1813 senesinde Türkistan'da «Cengiz Han Risalesi» adlı tarihi eser yazmıştır. Aliakbar Han'ın soyundan gelen Amire Bekaydar Töljanulı'nın ailesinde bayrak başı hala korunmaktadır. Kazak hanlarından gelen tek bayrak başıdır. Bayrak başı metaldan yapılmış ve koyu kahverenkli, bazı yerleri sararmıştır. Uzunluğu 22.5 cm şeklindeki bayrak ucunun üst kısmı kube şeklinde yapılmıştır.

Каунақша: Сұлтанқожаұлы М. Терме. Арнау. – А.: «Атамұра». 2010; Ерофеева И.В. Казахские ханы и ханские династии в XVIII - середина XIX вв. // Культура и история Центральной Азии и Казахстана: проблемы и перспективы исследования. Материалы к летнему Ун-ту по истории и культуре Центральной Азии и Казахстана (4-23 августа 1997 г.). – А., 1997. – С. 95, 142-143; Қожа М., Жандарбек З. Шыңғыс хан мен қазақ хандары туралы жаңа қолжазба // Түркология. – 2015, № 1. – 63-71 бет; Қожа М., Жандарбек З.З. Навершие знамени и рукопись хана Алиакбара // Казахи Евразии: история и культура. Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 300-летию города Омска и 150-летию А. Н. Букейханова. – Омск. 19-20 октября 2016 г. – С. 150-154; Қазақ хандары. – А., 2015.

M. Kozha

Alimov Asantay (11.02.1929'da şimdiki Türkistan Bölgesi Otirara İlçesi Mınşunkır köyünde doğmuş ve 18.01.2002'de Türkistan Bölgesi Temir köyünde vefat etmiştir) – yerel tarihçi, Türkistan Bölgesindeki arkeolojik, etnografi ve folklor materyallerini derleyicisi ve Otirara İlçesindeki müzenin kurucusudur. Mınşunkırköyündekiliseden mezun olduktan sonra Çimkent Pedagoji Enstitüsünde (1951), Kazak Pedagoji Enstitüsünün Tarih Fakültesinde (1957) eğitim almıştır. 1957-1973 yıllar arasında Temir köyündeki lisede öğretmen olarak çalışırken halk arasındaki arkeolojik ve folklor çalışmalarını derlemiş ve 1967 senesinde müzenin kurulmasında emek sarf etmiştir. Söz konusu çalışmalar sonucunda 1973 senesinde Kızılkum İlçesi Yerel Tarih Müzesi açılmıştır.

1980 yıla dek müze müdürü, 1980-1989 yıllar arasında Otirar Devlet Arkeoloji Müzesinde bölüm başkanı olarak görev almıştır. Alimov'un müze koleksiyonları B.Sarıbayev'in «Kazaktın Muzıkalık Aspaptarı» (1978), A.Marğulan'ın «Kazak Halkının Kolöneri» (1986), K.Baypakov ile L.Erzakoviç'in «Orta Ğasırdığı Otirar Keramikası» (1990), O.Beysenbekul'nın «Sazdı Aspaptar Sırı» (1994), Ö.Janibekov'un «Ejelgi Otirar» (1997), K.Aytahanov ile A.Jumaşev'in «Otirar Jadigerleri» (2004, 2017), Maylokoja Eserleri (2005), A.Jumaşev'in «Otirar Alkabındağı Kolöner» (2017) eserlerinde faydalanılmıştır. Alimov aynı anda ressamdı. Onun çizdiği Ebü-Nasir El-Farabi, Kajımukan, İbray, Şokan, A.Jarmuhamedov, Muhtar, Bauırjan, Sattar portreleri, «Otirar Kalesi» Truvalı

vardır. 100'den fazla ilmi makalelerin yazarıdır. Eserlerinin ana teması ise tarihi efsaneler, ilim, kültürel miras, mizah vs... Derlemiş olduğu yadigarlar Otirar Devlet Arkeoloji müzesinde sergilenmektedir.

Eserler: Зұлымдық. Әлімов А. – Шымкент, 1993.

G.Baysariev

Alimov Cantemir (08.09.1937, Sert, Türkistan Eyaleti) – Hoca Ahmet Yesevi Türbesinin restaratörü.

Sert, Kentav ve Türkistan bölgelerinde 1955 yılında orta eğitim gördü. 1955-1960 yıllar arasında Taşkentteki Orta Asya Politeknik Enstitüsü'nde, Hidrolik Mühendisliği Bölümünde, mühendis, hidrolik mühendisi olarak yetiştirildi. 1960-1967 yıllarda Güney Kazakistan Eyaleti, Şardara Hidroelektrik Santral ve Şardara Su Deposu inşaatında usta, inşaatçı, bölüm başkanı, baş mühendis görevini yaptı. Türkistan Eyaletindeki çeşitli inşaat kurumlarında başkanlık yaptı. 1981-1984 yıllarda Kazakistan KSC Kültür Bakanlığına ait Türkistan özel bilimsel bir restorasyon atölyesine başkanlık etti. Hoca Ahmed

Yesevi Türbesi, çevresindeki tarihi mirasları ve Güney Kazakistan bölgesinin birçok tarihi eserlerinin yeniden inşasına katkıda bulundu. Otırar ilçesindeki Arslan Baba Türbesinde, Kazıgurt ilçesindeki Turbattaki Türbelerde, Baydibek ilçesindeki Şayan medresesinde, Türkistan ilçesi Karnak köyündeki Şemet Şeyh Cami medresesindeki yenileme çalışmalarını yönetti. Türkistan'da bir bilimsel araştırma ve yenileme atölyesini yönettiği yıllarda, bilimsel ve teknik uzmanlığı eleştirdi, plansız çalışma ve eksiklikleri düzeltti. Restorasyon işinden ayrılrsa da, eğitim almış yetenekli ve deneyimli bir uzman olarak Hoca Ahmet Yesevi türbesindeki çalışmaları sürekli kontrol altında tuttu. 2010 yılından beri «Hoca Ahmet Yesevi Türbesini Savunma» halk derneği başkanıdır.

Каунақша: Кесене үшін күрес. – Алматы, 2019.

M. Kozha

Aliuli Sügir (1882'de Sozak'ta doğmuş ve 1961'de orada vefat etmiştir) – Kazak'ın küysi-bestecisidir. Sozak ilçesindeki Karabura mezarlığında mezarının üstüne türbe yapılmıştır. Kopuzcu İkilas Dükenuli (1843-1916) ile dombıracı Âlşekey Bektibayuli'nin (1847-1932) talebesidir. Kazak küy sanatının Arka ve Sirderya geleneklerini birleştiren müzisyendir. Sügir çocukluk yaştan itibaren küy sanatına ilgi duymuş ve 15 yaşından İkilas, Tattimbet, Âlşekey'in ve pek çok halk küylerini öğrenmiştir. Halk arasında genç yaştan itibaren «Dombıracı Sügir» olarak adlandırılmış ve kendisi de küy yazmaya başlar. İlk eseri «Tel Konır'dan» sonra «Toğız Tarau», «Ker Tolğau», «Şalkıma»,

«Inğay Kök», «Bes Jorğa», «Boz İngen», «İlme», «Kosbasar», «Akku», «Ak Jelen», «Amangeldige Arnau», «Jolauşının Joldı Konırı» (iki nüshada), «Jaylau Küyi» gibi pek çok eserleri dünyaya gelmiştir. Sügir küyleri çeşitli sosyal konulara değinerek, hayat, kader, doğa hakkındaki lirik-felsefi içeriklere doludur. Kendi döneminin virtuöz icracısı olarak «tökpe küy» ile «şertpe küy» türlerinin ustası olmuştur. Onun stilinde Arka üsluplarına benzemeyen farklı bir üslup oluşmuştur. Dombıra ile oynanan küylerle kopuz sesini eklemesi Sügir küylerindeki farklılığı oluşturur. Onun «Akku» küyi farklı bir konuma sahip bir bestedir. Onun küyelerinin halk arasında yayılmasında Jappas Kalambayev, Tölegen Mmbekov, Vâli Bekenov'lar vardır. Sügir 200'e yakın beste yazmıştır. Onun bugünlerde 70'i halk arasında bilinmektedir. Onun küyleri ilk olarak 1968-1969 yıllarında kayıda alınarak, halk müzik aletleri orkestralarında çalınmaya başladı. Sügir'in hayatı ve eserleri hakkında yazar T. Âlimkulov (Tel Konır), şair B. Batırbekova destan (Küysi Sügir) yazdı. Onun ismi Sozak İlçesinde sokağa ve Şolakkorğan'daki Müzik okuluna verilmiştir.

Каунақша: Қазақ халқының аспап музыкасы. – А., 1964; Қаратау шерпелері. – А., 1975; Бекенов У., Күй көтерер көңілдің көкжиегін. – А., 1975; Сейдімбек А. Қазақтың күй өнері. – Аст., 2002.

H. Tursun

Alpısbayev Hasan (6.11.1928'de Pavlodar Bölgesi Bayanaulı İlçesinde doğmuş ve 30.4.1978'de Almatı şehrinde vefat etmiştir) Kazakistan'daki Taş deviri

arkeolojisinin temelini oluşturan arkeolog bilim adamıdır. 1935-1945 yıllarında Almatı Bölgesi Kaskelen çocuk evinde yetişti. 1950 senesinde Taşkent'teki Orta Asya üniversitesinin Tarih fakültesinden mezun olmuştur. Hayatı boyunca Kazak İlimler Akademisi Ş.Vâlihanov Tarih, Arkeoloji ve Etnografi Enstitüsünde çalıştı.

1957-1960 yıllarında Karatau paleolit çalışma grubunu yönetti. Güney Kazakistan'ın çok eski çağlarda insanların yaşadığı topraklar olduğu konusunda fikir bildirdi. 1958 senesinde «Pozdnepaleoliteçeskay Stoyanka Kostenki-II» adlı tezini verdi. 1974 senesinde taş devirini inceleyen Güney Kazakistan Arkeoloji grubunu yönetti. Alpısbayev'in Kazakistan Arkeolojisindeki kattığı çalışmalarının biri de 20. asrın ortalarında Güney Kazakistan Bölgesi Karatau'da kadim paleolit ocaklarını bulmasıydı. Bu ocakları Alpısbayev ile birlikte G. Yarmak buldu. Bu buluşlar Kazakistan Arkeolojisinde yeni bir dal olarak paleoit devrini inceleme yolunu açtı. Karatau bölgesinden 200'den fazla taş deviri ocaklarını bularak ilmi inceleme

konusu yaptı. Kendisi bununla birlikte, Şokan Vâlihanov Çok Katlı paleolit ocağını (Güney Kazakistan Bölgesi Baydibek İlçesi) ve çok farklı bir neolit mağarası Karaüngir'i (Güney Kazakistan Bölgesi Tülkibas İlçesi) bulan ilk bilim adamıdır. Kazakistan topraklarında kadim insanların yaşadığına dair ilk bulguları bularak fikir sahibi olmuştur. Güney Kazakistan'daki kadim insanlar kültürünü anlatan büyük yerleşim yerleri hakkında ilmi bildiriler yayımlamıştır. Alpısbayev bununla birlikte, Otırar civarındaki Janaşılık, Mayatas, Şilik, Taskotan vs... pek çok anıtları incelemiştir. Kendisi Güney Kazakistan'daki Karatau kayalıklarında, Sırderya havzasında bulunan taş deviri anıtlarını sistemli bir şekilde incelemiştir. Söz konusu çalışmaların neticesinde 1979 senesinde Börıkazgan, Kemer, Kızılırsbek, Tokalı, Darbaza paleolit devri materyallerini içeren ilmi eserini yayımlamıştır. «Kazakistan Tarihi: Eski Çağlardan Şimdiye Kadar» adlı yayının (Taş deviri bölümü) yazarlarından biridir.

Каунақша: Алпысбаев А.Х. Памятники нижнего палеолита Южного Казахстана. – А., 1979; Байпаков К.М., Таймагамбетов Ж.К. Археология Казахстана: Учебное пособие для студентов вузов. – А., 2006; Отырар. Энциклопедия. – А., 2005; Казах. сов. энц. – А.-А., 1972; Г. П. Старущенко Шимырбаева Г. Общие темы ученых ЭЛЕКТ // <http://www.kazpravda.kz>; <http://www.farsah.kz/rus/res/5>.

D. Mustapayeva

Altayev Adaskan (1920 senesinde şimdiki Türkistan Bölgesi Otırar İlçesi Baltaköl köyünde doğmuş ve 2.10.1989 senesinde aynı köyde vefat etmiştir) – yerel tarihçi, ulusal miras koleksiyoncusu,

öğretmen, kuşbegi (yırtıcı kuşları evcilleştiren). 1961 yılında Kazak Devlet üniversitesininin Tarih fakültesinden mezun olmuştur. 1937-1980 yılları arasında Baltaköl köy okulunda öğretmen olarak çalışmıştır.

3000'den fazla arkeolojik-etnografik malzemeler toplayarak 1958 senesinde çalıştığı okulun yanından müze açmıştır. Malzemelerin çoğunu orta asırlara ait paralar oluşturmaktadır. A.Altayev'in toplamış olduğu arkeolojik buluntular neticesinde Haziret Sultan Tarihi-Kültürel Müzesi yanından «Arkeoloji Müzesi» kurulmuştur. Kendisi Haziret-Sultan Tarihi-Kültürel müzesinde ve Otırar Devlet Arkeoloji müzesinde çalışmıştır. A.Altayev'in topladığı malzemelerin

bir kısmı Baltaköl köyündeki okulun müzesinde sergilenmektedir. A.Altayev'in kuşbegi sanatını SSCB İlimler Akademisi Etnografi Enstitüsünün uzmanları tarafından incelenmiştir. Kendisinin yerel bölge tarihi ile ilgili makaleleri de yayımlanmıştır.

 Kaynakça: Қ. Сарыбаев. «Құсбегіде қонақта болды». «Социалистік Қазақстан». 12.III. 1987.

M. Kozha

Altın Töbe – orta çağlara ait eski yerleşim yeridir. Otırar'ın kuzey-batısında 7 km mesafede yer almaktadır. 1947-1949 yıllarında Altıntöbe kenti civarında bulunan şişe ve mum lambalarının 7-8. yüzyıllara ait olduğu tespit edilmiştir. Güney Kazakistan Arkeoloji çalışma grubu 1969-1970 senelerinde (yöneticisi A. Bernshtam), 1986 senesinde (yöneticisi K.Akişev) Altıntöbe'yi incelemiştir. Kent yeri kuzeyden güneye doğru uzanan dörtgen şeklindeki tepedir. Dış savunma duvarları kuzeyden güneye doğru 950 m, batıdan doğuya doğru 500 m şeklindedir. Kalesi ve şehristanı kentin merkezinde yer almaktadır. Kalenin yüksekliği 12,5 m, genişliği 100x160 m şeklindedir. Güney tarafında yer alan şehristanın dış duvarlarında gözetim

Altıntöbe.

minareleri bulunmaktadır. Duvarlarının uzunluğu 100-160 m, yüksekliği 6,5 m civarındadır. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda topraktan yapılmış mutfak eşyaları, demirden yapılmış ev aletlerinin kırıntıları bulunmuştur. Odaların birinde bulunan Türkçe Kağanlığı akçesi kentin yaşını belirlemede çok yardımcı oldu. Bu akçe Güney Kazakistan ve Jetisu'da 8-10. asırlarda kullanılmış paradır. Altıntöbe, diğer kentler Kuyıktöbe, Köknardan, Mardanküyük vd. gibi Otırar'ın yanındaki şehirlerden biriydi. Kentten bulunan arkeolojik bulgular şehrin miladin başlarında kurulmuş ve 11. asıra dek yaşadığını göstermektedir.

Каунақша: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

K. Sarekenova

Aman Bike Janibek Han kızı (doğum yılı belirsiz ve hicri 925, yani 1518'de vefat etmiştir) – Kazak Han'ı Janibek'in kızıdır. Aman Bike Hoca Ahmet Yesevi türbesinde defin edilmiştir. Türbede mezar taşı hâlâ vardır. 1895 senesinde P.N. Ahmerov'un Lütfulla Hoca'nın elyazısından yaptığı

Aman Bike Janibek Han Kızı'nın mezar taşı.

16. asır.

tercümesinde «Haziret Sultan Hoca Ahmet Yesevi türbesinin büyük salonundan kuyuhaneye girişinde bulunan mezar taşıdaki yazıyı da tercüme etmişti. Mezar taşta «Bu mezar afedilen, iyiliğe dolu, insanların dikkatinden uzak, Barak Han'ın oğlu Janibek Han'ın kızı Aman Bike Sultan'a aittir. Kutsal recap ayında hicri 925'te defin edilmiştir» yazılı metni çevirmiştir. Aman Bike Sultan vefat ettiği tarih hicri 925. yılın Recap ayıdır, yani 1518'in Haziran ayıdır (bazı kaynaklarda 1519'dur). İslam'ı kabul eden Türk halklarında mezar taşlarında Kuran'dan ayat, süre ya da hadisler yazılarak merhumun yaptığı iyilikleri, hayatı yazıldığına göre, Janibek Han'ın kızı Aman Bike'nin mezar taşıdaki yazılardan onun iyi kalpli, insanların gözlerinden sakınan edebi, insanlara karşı afedici davranışta bulunan şahsiyet olduğunu anlamak mümkündür. Aman Bike Sultan'ın 1894 P. Ahmerov'un Lütfulla Hoca'nın elyazılarını Ebübekir Divayev'in teklifi doğrultusunda çevirdiği yazıda, mezar taşın Kazanlık odasının yanındaki kuyuhane'nin önünde bulunduğunu, ama 1928'deki M.Masson'un yazısına bakıldığında mezar taşın Küçük Aksaray'da bulunduğunu görebiliriz. 1974 senesinde M.D. Galkina'nın mezar taşın yerini belirttiği planda Aman Bike Sultan'ın mezar taşının Büyük Aksaray'dan Küçük Aksaray'a giden koridorun sol tarafında olduğu belirtilmiştir. Mezar taşları da sahipleriyle ilgili bilgileri alarak, zaman içinde yaşanan siyasi-sosyal vd. değişikliklerle faaliyetlerin etkisinde kaldığını söylemek mümkündür. Aman Bike Sultan'ın yaşadığı ve vefat ettiği

dönemler Kazak Hanlığı'nın en parlak dönemlerine rast gelir. Sultan'ın defin edildiği dönem Kasım Han'ın Türkistan'a hükümdar olduğu dönemdir. Dolayısıyla Haziret Hoca Ahmet Yesevi türbesinde defin edilmiştir.

Каунақса: Ахмеров П.Н.Надписи мечети Ахмеда Ясеви // Известия общества археология, истории и этнографии при Казанском ун-те. Т.13, вып. 6. – 1896.; Ажигали С.Е. Мемориальные камнерезные памятники кочевников Арало-Каспия как историко-этнографический источник // Интеграция археологических и этнографических исследований. Сб. научных трудов. /под.ред. А.Г.Селезнева, С.С.Тихонова, Н.А.Томилина. – Нальчик: – Омск, 2001.; Массон М.Е. Мавзолей Ходжа Ахмеда Ясеви. – Таш., 1930.; Тарихи-и Абулхайрхани. Материалы по истории казахских ханств XV-XVIII веков (извлечения из персидских и тюркских сочинении). – А.-А., 1969.; Тұяқбаев М. Түркістан сырлары. – А., 2000.

D. Mustapayeva

Appak İşan Cami Medresesi - mimari kompleks, XIX yüzyıl 80 yıl - XX yüzyılın başında Kazakistan'ın en büyük medrese inşaatlarından biridir. Türkistan Eyaleti, Baydibek ilçesi, Şayan köyünde yerleşmiştir. Bu inşaatları XIX yüzyılın ikinci yarısında Kasım Şeyh yaptırmaya

başlamıştır. Sonradan onun oğlu Sabır devam ettirmiş ve torunu Appak Şeyh XX. yüzyılın başında tamamlamıştır. Kompleks, bireysel medrese, cami ve yanmış tuğlalardan yapılmış dersanelerden oluşmaktadır. Bunların yanında örülmüş minare olmuş. Sovyet Döneminin başlarında (XX. yy. 30'lu yıllarda) minare istenilerek bozulmuştur. Medrese binası planda П örneğinde, 32 odalıdır. Onun 4 odası dersanedir, 25 odası ise adaylar kalacak hücreler olarak yapılmıştır. Medresenin kuzey tarafında cami yapılmıştır. Caminin merkez mihrabı olan odası büyük ve yüksek kubbeye süslenmiştir. Diğer odalar 10 küçük kubbeye örtülmüştür. Caminin doğu kısmı çardak gibi yapılmış, kerpiçlerden örülmüş sütunlerden oluşmuştur. Sütunların tepesi 20 kubbeye örtülmüştür. Mimari kompleksin bize sürüp gelmiş üçüncü kısmını dersane oluşturur. Onun ölçüsü 11 x 9 m. Üç odadan oluşan bu binanın tepesi de kubbeye örtülmüştür. Appak Şeyh medrese cami kompleksine denk gelecek Kazakistan'da diğer XIX-XX yy. mimari yapılar yoktur. Şayan köyü bu tesisle beraber Appak Şeyh Türbesi

Appak İşan Cami Medresesi. Şayan köyü.

(ölçüsü 5,3 x 5 m), mezarlık inşaatları korunmuştur.

Кайнақша: Герасимов Г.Г. Памятники архитектуры Каратау // Известия АН Каз ССР. Серия архитектура, 1959. Вып 2.; Елгин Ю.А. Архитектурный комплекс в Чаяне // Архитектура и строительство Узбекистана, 1990, №5. С.37-39; Тұяқбаева Б.Т. Архитектурный комплекс // Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – А., 1994. –С.67-70.

M. Kozha

Aralbay/Aral Bi (1702'de Türkistan Bölgesi Baydibek İlçesinde doğmuş ve 1754'te Şu civarında vefat etmiştir) – Kazak-Kalmuk savaşlarının kahramanı, elçidir. Babası Jolimbet Karatau'da yaşayan Sirgeli boyundandır. 1684 senesindeki Sayram savaşında ağır yaralanmıştı. Rus kaynaklarında Şulimov (Julimov) şeklinde değişik verilmiştir. Aralbay'ın diğer Bilerin yanında toplumdaki yeri büyüktür. Zira 1734 senesinde Büyük Jüz'ün Rus egemenliğine girme çabasında yürüttüğü anlaşmalardan görmek mümkündür. Jolbarıs Han'ın elçileri Aralbay ile Orazkeldi Küçük Jüz'deki Eralı Sultan'la birlikte Petersburg'a kadar giderek İmpatoriçe Anna'ya Büyük Jüz'ün Töle, Kodar, Satay, Hankeldi, Bölek gibi bi-bahadırılar tarafından hazırlanan mektubu teslim etmiştir. Aralbay, 1937 senesinde Türkistan'da Abilmambet Büyük Han seçildiğinde seçime katılan Rus araştırmacılarına tercüman olmuştur. 1741 senesinde Jongğarlar 30 bin kişilik ordu ile 3 cepheden savaş açar. Türkistan civarında Sarı Manjı liderliğindeki Jongğar ordusuna karşı Kazak ordusunun içinde yer alan Aralbay büyük kaharmanlık gösterir. Kazaklar bu savaşı «Süzekinin

Kolı» diye adlanırlar. Aralbay diğer savaşlara da katılmıştır. Jongğarları tarih sahnesinden silen Kazaklar, Jongğarlardan kalan topraklara yerleşmesinde de Aralbay aktif bir şekilde görev alarak Ebülpeyiz Sultan'ı destekledi. Türkistan ve diğer şehirlerle Doğudaki Kazakların Çinle ticaret yapmasında da yoğun çaba gösterdi. Aralbay'ın nerede defin edildiğine dair herhangi bir bilgi yoktur.

Кайнақша: Добросмыслов А.И. Материалы по истории Росии. Т. 2. – Оренбург, 1910; Казахско-русские отношения в XVI-XVIII веках. Сб. док-в и матер-ов. – А.-А., 1961; П.И. Рычков, Н. П.Рычков. Капитан жазбалары. – Аст., 2002; Салғараұлы Қ. Қазақтар. – А., 1995.

M. Mirazov

Arğınbayev Hael (21.9.1924'te Pavlodar Bölgesi Bayanaul İlçesinde doğmuş ve 8.8.1998'de Almatı'da vefat etmiştir) – Sovyet ve Kazak arkeologu, tarihçi, etnolog, profesör.

Kazak etnografisinin temelini kuran bilim adamıdır. Petropavl şehrinde ilkokula başlamış ve 1934'te 2. sınıfı bitirdikten sonra ailevi nedenlerden dolayı Novosibirsk'e göç etmiştir. Sonra

tekrar geri göç ederek 1938-1939 senelerinde Taldıkorğan Bölgesi Kapal ilçesinde eğitimine devam etmiş ve Konır lisesinden mezun olmuştur. 1942 senesinde Kapal öğretmenler Kolejinden mezun olduktan sonra 18 yaşına geldiği için savaşa gönderilir. Savaş sonrası 1951 senesinde Abay Pedagoji Üniversitesi Tarih fakültesinden mezun olmuştur. Aynı yıl Panfilov şehrindeki öğretmenler kolejine müdür yardımcısı olarak göreve başlar. Resmi görevi dışında tarih derslerine de girer.

Kazak halkının somut ve somut olmayan kültürü ile birlikte komşuları Rus, Ukrayn halklarının yaşam tarzları Arğınbayev'in dikkatini çeker. 1954'te Kazak İlimler Akademisi Ş.Vâlihanov Tarih, Arkeoloji ve Etnografi Enstitüsünde eğitimine devam eder. Buradayken kendi danışmanı İ.V.Zaharova ile birlikte 1958'de Güney Kazakistan Bölgesine etnografi gezi çalışmalarına katılmıştır. Gezi çalışmalarının sonucu 1961 senesinde yayımlandı. Sonrasına Arğınbayev tez çalışmalarını Doğu Kazakistan Bölgesinde devam eder ve 19 Mayıs 1960 senesinde «Rus ve Kazak Halklarının Tarihi-Kültürel İlişkileri (Doğu Kazakistan Bölgesi Materyalleri Esnasında)» konulu tezini vermiştir. Arğınbayev uzun seneler boyu Kazakistan'ın her tarafında, doğuda, batıda, kuzeyde, güneyde ve Jetisu'da çeşitli bilim adamlarıyla, örneğin, A. Marğulan, İ.V. Zaharova, M.Mukanov, R.Hocayeva'larla yapılan gezi çalışmaları sonucunda pek çok materyaller derledi. Derlenmiş olan materyaller «Orta Asya ve Kazakistan'ın Tarihi-Etnografik Atlası», iki ciltlik «Orta Asya ve Kazakistan Halkı

Etnografisi», «Kazak Köylerinin Kültürel-Sosyal Yaşamı» gibi ilmi eserlerle Tarih, Arkeoloji ve Etnografi Enstitüsü Etnografi bölümünde eğitim gören gençlerin çalışmalarına konu oldu. 1960 senesinde Arğınbayev Kazakların geleneksel hayvancılık kültürü ve yaşam şartları konusunda inceleme çalışmalarını yaptı. 1975 senesinde Arğınbayev «Kazak Halkındaki Aile ve Nikah» konulu tezini vererek profesörlük ünvanını almıştır. Antropolog ve etnologların ilmi toplantılarında Moskova (1964), Aşhabat (1967), Taşkent (1969), Almatı (1972), Chicago (1973), Moskova (1974) ilmi bildirilerle katılmıştır. Arğınbayev'in 7 ilmi teroik kitabı, 167 ilmi makalesi vardır. Ş.Vâlihanov Tarih, Arkeoloji ve Etnografi Enstitüsündeyken onun yönetiminde hazırlanan «Kazaklar. Tarihi-etnografik inceleme» (1995) eseri çok önemlidir. Onun danışmanlığında Almatı ve Moskovada 15 doktorluk tez savunması gerçekleşti. Bugünlerde onun izinden gelen öğrencileri Ü.Kıdıralin, S.Ajiğali, J.Artıkbayev, Ş.Tohtabayeva, A.Tohtabay, A.Kalış vd.. etnografi alanında ter dökmehteler.

Каунақша: Арғынбаев Х.А. Қазақтың мал шаруашылығы хақында. – А.-А., 1969; Арғынбаев Х.А. Историко-культурные связи русского и казахского народов и их влияние на материальную культуру казахов в середине XIX и начале XX вв. // Труды ИЯЭ АН КазССР. –Т.6. – А.-А., 1959; Новые материалы по археологии и этнографии Казахстана // Труды ИЯЭ АН КазССР. –Т.12. – А.-А., 1961; Аджигалиев С. Халел Арғынбаев // «Наука» Казахстана. – А., № 23 (34). 1994.; «Қазақстан» Ұлттық энциклопедия. – А.,1998.; Калыш А. Б., Исаева А. И. Халел Арғынбаев – видный казахстанский этнолог. История. gusnauka.com (Октябрь 2012).; Калыш А.Б., Исаева Ә.И.

1945-2000 жылдардағы Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым Академиясының Ш.Ш. Уәлиханов атынд. тарих және этнология институтындағы этнография ғылымының дамуы // Отан тарихы. – 2003.; Казахи. Историко-этнографическое исследование. – А., 1995.

D. Mustapayeva

Arıs – nehir, Türkistan Bölgesi top-
raklarındaki, Aksuat dağıнын күzey-
батысында, Sırderya'nın sağындағы nehir.
Türkistan Bölgesi Jualı, Tülkibas, Sayram,
Ordabası, Arıs, Otırar ilçeleri üzerinden
geçmektedir. Arıs hidronimi Arış
kelimesinin деğişmiş halidir. Şarkiyatçı
Yu.A. Zueva'nın verdiği bilgiye göre «arıs»
– temiz, kutsal anlamlarını taşır. Bu
sözcük eski İran'ın rusa «ak», Avesta'daki
aurusa, Osetin'lerin urs kelimelerinden
gelmiş olabilir. V.K. Şuhovtsova'nın
fikrine göre, bu sözcük Soğdı dilinde
olmayan, ama Avesta, Skit, Osetin ve
Pamir dillerinde kesin var olan ve Skit,

Sak'lara ait sözcüktür. «Ak» mansı Arıs
nehrinin en önemli kolu, Türk dilindeki
Ak-su adının varlığıyla doğrulanmaktadır.
Hidronim Arıs nehrinin kutsallığını
bildirir. Yani, eski inanç ve anlayışlara
göre, su ve nehirler çok büyük öneme
sahiptir. Osetinlerin Narta destanındaki
kahramanlar Uruzmag ile Şeytan «su
kadından» doğmuştur. Skitlerdeki en
eski inançların biri de Su'ya tapınmış
olmalarıdır. Antik çağlardaki yazarlar
Zeus'in Borisfen'in (veya Dnepr'in) kızıyle
evlenme efsanesinden bahsederler.
Sonucunda Skit bozkırının ilk sakini
Targitay'ın dünyaya gelişini sağlar. Onun
üç çocuğu olur: Lipoksay, Arpoksay ve
Koloksay'lar üç Skit kabilesinin temelini
oluştururlar. Söz konusu «Arıs» ismini
anlatan başka da örnekler vardır.
Arkeologlar Arıs hidroniminin anlamını
«aors» veya «assı» gibi eski kabilelerin
adlarıyla ilişkilendirir. E.Kuybaçev'in

Arıs Nehri.

anlattıklarına göre «Türklerin büyük kabilelere bölünüşü arıs ile başlayarak on kadar grup ve boylara bölünmüşler».

K.K. Rısbergenova'ya göre, hidronim iki bölükten oluşmaktadır. Burada ar «su, büyük nehir» anlayışıyla ilgilidir. Hidronim ilk olarak Şeybani'lerin Abdulla Han ile Baba-Sultan arasındaki savaşı anlatan «Şeref-name-i Şah-i» adlı eserinde geçer. Arıs nehri «Ra» şeklinde Orta Sırderya'daki Hocaların etnik secirelerinde vardır. Moğolistan'daki Arış ya da Arıs toprakları Muhammed Haydar'ın eserinde Moğolların Kazaklarla savaştığı savaş alanıdır. 1718 yılındaki Rus kaynaklarında «Ars nehri» diye verilmiştir. Ve bu nehrin boyunda söz konusu yılın yazında Kazaklarla Jonğarlar arasında büyük bir savaş olmuştur. 18. asrın sonlarına ait evrakta «Arıs nehri boyunda Üysinlerin yaşadığı büyük kentler vardır. Orada pek çok ufak kaleler inşa edilmiştir. Savaş esnasında onlar çoluk çocuklarıyla buralara kaçarak saklanırlar» diye anlatılır. Merkez Kazakistan'da Arıs gölü, Arısnura nehri vardır. Arıs kelimesini Kazak jüzlerinden de görmek mümkündür. Böylelikle, büyük Jüzü Akaris, Orta Jüzü Janaris, Küçük Jüzü Bekaris şeklinde anladırılmışlardır. Kazak seciresinin bir nüshasında Kazak'ın üç oğlu – Akaris, Janaris ve Bekaris'lardan üç jüzün oluştuğunu anlatırlar.

Кайнақша: Зуев Ю.А. Ранние тюрки: очерки истории и идеологии. – А.: «Дайк-Пресс», 2002. – С. 144; Шуховцов В.К. Сакская топонимия на территории Южного Казахстана в домонгольское время // Валихановские чтения. – Кокшетау, 1992. – С. 261-262; Агеева Р.А. Происхождение имен рек и озер. – М., 1985. – С. 110; Акишев К.А., Байпаков К.М., Ерзакович Л.Б. Древний

Отрар. – А.-А., 1972. – С. 185-188; Койчубаев Е. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. – А.-А.: «Наука»Казакской ССР», 1974. – С.39; Рысбергенова К.К. К вопросу о происхождении гидронима Арысь // Валихановские чтения. – Кокшетау, 1992. – С.256-258; Материалы по истории казахских ханств XV - XVIII веков (Извлечения из персидских и тюркских сочинений). – А.-А., 1969. – С. 268; Исламизация и сакральные родословные в Центральной Азии. – А.-Берн-Таш.-Блумингтон, 2008. – С. 199-202, 212; Мирза Мухаммед Хайдар. Тарих-и Рашиди. – Таш.: «Фан», 1996. – С.157; Казахско-русские отношения в XVI-XVIII веках. – А.-А., 1961. – С. 24; Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным степям. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007. – С. 162; Қойшыбаев Е. Қазақстанның жерсу аттары сөздігі. – А., 1985. – С. 52; Мұқанов С. Таңдамалы шығармалар. 15 т. – А.-А., 1979.

M. Kozha

Arıs Şehrinin Müzesi – kültürel bina Güney Kazakistan Bölgesi Arıs şehri Kazıbek Bi sokağı 7 no'lu binada yer almaktadır. Müzenin temeli 1900 yılında atılmıştır. Bu bina çeşitli yıllarda istasyon müdürünün evi, orta okul, 21 no'lu lise, 1954'te İşçi gençlerin evi, sonrasında Müzik okulu yer aldılar. 2001 yılında ise bina Arıs şehri müzesi'ne verilmiştir.

Arıs Şehir Müzesi.

Arıs şehri müzesi 6 Ekim 2001'de Bölge Valisinin emri ile kurulmuştur.

1 Nisan 2003'te ise söz konusu Müze Bölge valiliğinden Kültür Bakanlığı bünyesine geçti. Müze müdürü Aygül Sarbasova'dır. Müzede toplam 10 kişi çalışmaktadır. Onların dördü üniversite mezunudur. Müze tek katlı bir binada yer almaktadır. Toplam büyüklüğü 272,93 m²'dir. Müze fonu her sene çoğalmaktadır. Şu anki müzede sergilenen 4330 malzeme vardır. Esas fondaki malzeme sayısı – 3298; ek fondaki malzeme sayısı da – 1032'dir. Müzenin esas amacı insanları şehir tarihinden haberdar etmektir. Müzede şehir tarihinden söz edebilecek tarihi yadigarlarla, bölgenin gelişmesinde emek sarf eden şahısların bibliyografik evrakları ile kullandığı eşyalar da sergilenmektedir. Müzede toplam 8 salon hizmet vermektedir. Onlar: Eski Arıs tarihi, Demiryolu tarihi,

2. Dünya savaşı esnasındaki Arıs istasyonu, Etnografi salonu, Kültür alanlarında hizmet veren şahıslar salonu, Ziraat alanlarında çalışanlar salonu ve öğretmenler sergi salonu'dur. Müzede kültürel faaliyetler, toplantılar, dersler ve geziler, konulara göre sergiler düzenlenmektedir.

M. Tastanbekov

Arıstan Bab (doğduğu ve öldüğü tarihler belirsiz) – Hoca Ahmet Yesevi'nin hocası, Peygamber emanetini teslim eden şahsiyet. Arıstan Bab hakkındaki kaynaklar Hoca Ahmet Yesevi'nin kendi hikmetlerinde, 15-16. asırlarda yazılmış olan «Raşahat ayn al-hayat», «Sadreddin Şeyh risilası» gibi elyazılarda mevcuttur.

Söz konusu kaynakların heğsinde Arıstan Bab, Muhammed Peygamber'in (sav) sahabası olduğunu yazıyorlar. Bazı yazılı kaynak ve efsanelerde Arıstan Bab'ın tarihte sahaba Salmani Farsi olduğunu anlatırlar. Fakat, Salmani Farsi'nin Arıstan Bab olmadığı konusunda da tarihi kaynaklar vardır. Zira, Salmani Farsi 644-656 yıllar arasında Medine'de vefat etmiş ve orada defin edilmiştir. Araştırmacıların çoğu Arıstan Bab'ı efsanevi kahraman olarak tanımlarlar. Lakin, 10. asırda Necmeddin Umar ibn Muhammed ibn Ahmad an-Nasafi'nin «el-Kand fi zikr ulema Semerkand» adlı eserinde İsfincab velayetinin Barab adlı bir yerinde Peygamberin bir sahabası varmış, ismi de Abu Cafar Muhamad ibn Nastur ar-Rumi'dir ve kendisi Peygamber'le Tabuk savaşına katıldığı yazılmıştır. Kendisi Peygamber'in bir çok hadisini anlatır. Bu kaynak Arıstan Bab'ın gerçekten de Peygamber'in sahabası olduğunu kanıtıyor. Ancak, bu şu ana dek elimizdeki tek bir kaynaktır. Belki ileride başka de kaynaklar bulunabilir.

Кайнақча: Қ.А.Ясауи. Диуани Хикмет. – А., 2000.; Наджм ад-дин 'Умар ибн Мухаммад ибн Ахмад ан-Насафи. «ал-Канд фи зикр 'улама' Самарқанд» // Ясауи тағлымы. – Түркістан, 1996; Ибн Са'д. Табақат ал-Кубра. Т. V; Абу Салам қожа ибн Файзаллах қатиб жазбасы. – Түркістан; Садр ад-дин шайх рисаласы // Ясауи тағлымы. – Түркістан, 1996.; Сапабекұлы Мұхаммедсадық. Түркістандағы тарихи зиарат // Ясауи тағлымы. – 1996.

Z. Jandarbek

Arıstan Bab Türbesi – Türkistan Bölgesindeki kutsal mekanların biri, sanat abidelerindedir. Otırar İlçesindeki

Koğam köyünden kuzeye doğru, eski Otıraraşehrinden 4 km mesafelik yerdedir. Arıstan Bab Hoca Ahmet Yesevi'nin hocasıdır. «Tarih-i Cadidai-i Taşkand» yazarı Muhammed Salih'in dediğine göre, «Hazret Arslan Bab'ın kutsal mezarı – Deşti Kıpçak'taki bütün Türklerin ziyaret ettiği mekandır. Özellikle, bu bölgedeki tüccarlar Evliya'nın hayır duasını alıp, yardım istemek için mutlaka ziyaret ettikleri yerdir». Evliyanın başındaki türbe bir kaç kere bozulmuş ve tekrardan tamir edilerek eski şeklini almıştır. Arıstan Bab mezarının bulunduğu oda diğer doalara nazaran daha yüksek tabana ve genişliğe sahiptir. Dik olarak inşa edilen duvarları «yelken» tarzında yükselerek kubbeyle dönüşür. Kubbe alanı geniş ve yüksektir. Mezarlık odasının kapısı batıya, yani Mekke'ye doğru bakıyor. Bu da kutsal mezarları ziyaret eden müslümanların bir kuralıdır. Yani, ziyaret eden şahsın yüzü mezara, arkası da kible'ye bakması lazım.

Odanın tam ortasında Arıstan Bab'ın mezarı yer almaktadır. Onun uzunluğu 3,9 m., eni 1,3 m., yüksekliği 1,2 m'dir. Diğer odada ise üç kabir vardır. Bu odanın büyüklüğü 5,4x5,4 m'dir. Burası da yüksek bir kubbe ile kapatılmıştır. Kubbenin ucu su mermeriyle boyanmış ve geometrik örneklerle süslendirilmiştir. Evliya'ya girişte iki kabir bulunmaktadır. Arıstan Bab'ın türbesinin bekçileri bu kabirleri Laçın Bab ile Karğa Bab'a ait olduklarını söylüyorlar. Bu kabirler Evliya'nın kabirine göre daha küçüktür. Laçın Bab'ın kabiri ise 1,63x0,92 m'dir, Karğa Bab'ınki ise 1,7x0,9 m'dir. Her ikisinin de Arıstan Bab'ın talebeleri olduklarını anlatırlar. Ancak, onların din yolunda yaptıkları işler hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Sonradan söz konusu iki odaya güney-batı tarafından ek odalar eklenmiştir.

İki taraftaki odaları bağlayan koridor şeklinde yarı oda var. Bu koridor oda diğerlerine göre farklı olup bir sol

Arıstan Bab Türbesi.

tarafı açıktır. Koridor odanın genişliği ise 7,6x4,35 m'dir. Kabir odaları saz kirpiçten yapıldı ise, mescid tarafı pişirilmiş kirpiçten yapılmış ve mescid odasının tabanı da ağaçtan yapılmıştır. Mescidin ortasında V.V. Konstantinova tarafından yapılan altı ağaç tabana destek vermektedir. Ve bunların üstüne de kubbe yapılmıştır. Mescid duvarında Mekke'nin bulunduğu yönü göstermek amaçlı oyuk çıkıntı var. 20. asrın başında yapılan restorasyon çalışmasından sonra daha önceleri dışarıya duran kadim sütunlar içeriye alınmışlardır. İlk sütunun yüksekliği 3,49 m., diğeri daha kısa 1,5 m. şeklindedir. Sütunların yukarı kısımları yıldız şeklinde ve ağ şeklindeki örneklerle süslendirilmiş. V.L. Voronina'nın fikrine göre, buna benzer tam geometrik ölçüde yapılmış sütunlar ne Kazakistan'daki ne de Orta Aysa'daki herhangi bir anıtlarında yoktur. İsmi belirsiz Otırlarlı usta tarafından yapılan sütunlar 6 asrın şahididir.

Bununla ilgili efsaneler de eskideki inançlardan bilgiler aktarmaktadır. Efsaneye göre, söz konusu sütunlar büyüyerek, ağaç şeklini almış pamuk kozalarından yapılmıştır. Orta çağlarda pamuk, pamuk kozalarından yapılan «pamukağaçların» tıbbi çok büyük paydası olduğuna inanırlarmış. 2004 senesinde yapılan restorasyon çalışması esnasında kabir odasındaki kirpiçten yapılan taban kırılmış ve onu derinletirken eski çağlarda kullanılan inşaat malzemelerine rast gelirler. Eksi kabirde kullanılan kirpiçlerin ölçüsü ise 18x9x3,5 cm ve 19,5x15x5x4,5 cm şeklindeki kirpiçlerden yapılmıştır. Bu kirpiçler Karahanlılar dönemine ait

kirpiçlerdir. Bu da Arıstan Bab mezarının üstüne inşa edilen kabirin 12. asırda inşa edildiğinin bir delilidir. «Nasab-name» adlı kaynakta Evliya Arıstan'ın mezarının alt tarafında Karahnlı hanlarının bir üyesi defin edildiği anlatılır. Arıstan Bab türbesinin restorasyonu esnasında 14-15. asırlara ait kalıntılar bulunmuştur. Taban altından uzunluğu 0,7 m., yüksekliği 22 cm'den oluşan duvar kalıntıları bulunmuştur. Kurpiçlerin ölçüleri ise 24 x 24 x 4,5 cm şeklindedir. İşin ilginç tarafı, bu bina hangi noktadan bakılırsa bakılsın, hatta bu civardaki Kuyruk tepeden bakıldığında da hacimli büyük bir binaya benziyor. Arıstan Bab türbesi dışarıdan bakıldığı zaman çok renklidir. Sabah, öğlen ve akşam güneş ışığının etkisiyle farklı renklerde görünmektedir. Mimarı ise, Türkistan'daki Haziret Sultan türbesine benzeterek, iki tarafına minareler dikmiş ve giriş tarafına da üçgen şeklinde kapatma yapmıştır. Bu Hoca Ahmet Yesevi türbesini kopyalama amacını taşıyor, biz bunu Kazak şairlerinin kullandığı nazire geleneğine benzetiyoruz. Arıstan Bab türbesini 20. asrın başında restöre eden mimar Haziret Sultan türbesinden esinlenerek, kendince yeni bir sanat eserinin dünyaya getirmeye çalışmıştır. M.Sembin Arıstan Bab'la ilgili makalesinde O. Dastanov'un «Evliya Topraklar Hakkındaki Gerçekler» konulu eserinde verilen bilgiye dayanarak Arıstan Bab türbesini tekrar restöre eden Taşkent'li mimarın Eskandir Hacı olduğu konusunda fikir bildirir. Ancak, bu fikri değiştirmek için başka nedenlerimiz vardır. Kapının tam ortasına hicri 1327 yıl (1909) yazısı var mermer

tahta yerleştirilmiştir. Binanın diğer bir özelliği, buna benzer binalardaki gibi mimarın isminin binanın bir köşesinde yazılı olmasıdır.

Binanın ön yüzünün sağ tarafındaki tahtada üç sıra Arab yazısıyla «Usta Kalmırza ben Müsafir Türkistani» yazısı yazılmış ve hicri 1327 tarihi gösterilmiştir. Bu çok önemli bir kaynaktır. İlk olarak, bu binanın mimarının kim olduğu anlatmaktadır. Biz şimdi türbenin sonradan imar edilmişlerindeki mimarlara Eskendir Hacı ile Kalmırza ben Müsafir Türkistani ismini de ekleyebiliriz. Bu iki mimarın hangisi baş mimar olduğu ve Eskendir Hacı'nın ismi neden yazılmadığı konusunda bir fikirimiz yoktur. İkinciden, mimarın adı-soyadı ve doğduğu yeri gösterilen sanat eserleri Kazakistan'da çok azdır. Dolayısıyla, Aristan Bab türbesindeki yazı mimari sanatın tarihini belirlemede eşsiz bir bilgidir. İşte bu yüzden de Kazakistan'ın güneyindeki 19-20. asırlarda yapılan cami ve medreseleri sadece dışarıdan gelen ustalar yapabilmıştır düşüncesini ortadan kaldırmış olacağız. Aristan Bab türbesinin ön yüzündeki kirpiçlerin sistemati bir şekilde süslenecek yapıma yöntemini 20. asrın başlarında Kazakistan'da yapılan demiryolu istasyonundaki binalarda da görmek mümkündür. Demiryolu istasyonları ile binaların inşasında yerel ustalar çalışmıştı. Bu nedenle, örneğin Türkistan garı mimarisinde doğu mimarisinin izlerini görmek mümkündür. Bununla birlikte yerel ustalar, gördükleri, bildikleri avrupalı şekilleri de kullanabilmişlerdir.

Kaynakça: Воронина В.Л. Колонны из Отара // Древности Казахстана. – Алма-Ата, 1975. – С. 70-76; Константинова В.В. Некоторые архитектурные памятники по среднему течению р. Сырдарья // Известия АН КазССР. Серия архитектурная, вып 2, 1950. – С. 37-41; Қожаев М. Арыстанбаб және оның кесенесі. – Шымкент, 1996; Кожамбаев М.Б., Акылбек С. Мавзолей-мечеть Арыстанбаба // Свод памятников истории и культуры Южно-Казахстанской области. Отрарский район. – Алматы: Издательство «Баур», 2007. – С. 319-323.

M. Kozha

Arıstandı – nehir. Ayuantöbe kentinin küzey-doğusundan başlayan nehir küzey-doğuda çeşitli kanallara bölünür. Törtköl köyü, Sarısu İlçesi (Jambıl Bölgesi), Baydibek İlçelerinde yer almaktadır. Anlamı ise «Arslanı var» şeklindedir. Kazakların tanımında arslan mertliği, cesurluğu simgeler. Mahmut Kaşkarlı'nın «Divan-i Lügat at-Türk» eserinde «arslan» şeklinde kullanılan kelimenin Kazakça şekli ise arıstan'dır. Arıstandı hidronimin yapılış şekli ise, arıstan+dı, yani arıstanların mekan ettiği yer anlamını taşımaktadır. Ancak, Kazakistan topraklarında arslan olmadığı fikrine karşı gelir. Farsı arıstanlarının yaşadığı en küzey nokta Soğd topraklarıydı. Eski Türklerin yaşadığı topraklarda hiç bir zaman arslan olmadığı. Dolayısıyla, Yu.Zuev'in fikrine göre, arıstanlara ilk önce Farsça seslenişle «şer» kelimesini kullanmışız. Şer'in arıstan (arslan) şekli dilimizde ilk olarak 6. asırda kullanılmaya başlamış. Türkler döneminde arslan şekilli motifler metal eşyalarda, seramikte çok sık kullanılan motiflerin biridir. Otırar'ın eski dönemlerdeki akçesinde sağa doğru giden arslan resmi vardı. Karluk hükümdarının ismi ise Arslan İl-Tirgük'tü.

Arstandı Nehri.

Karahalı devletinin büyük hükümdarı Arslan Kara-Hakan'dı. Belki de, Türk hükümdarları için en önemli yerler arslanın, yani hükümdarın manasını taşımış olabilir. Arstandı hidronimi 16. asrın sonunda yazılan Hafız Tanış'ın «Şeref-name-i Şahi» eserinde Arslanlık şeklinde verilmiştir. 1749 senesinde Kazak Sultan'ı Barak'a giden yolda Arslanlı kayalığından geçtiği yazılmıştır. Arstandı nehri Karatau silsilesinin aşağı kısmında yer almaktadır. Orada Sırderya şehirlerini Karatau'nın kuzeyindeki yerleşim yerleriyle, devamında Şu boyu üzerinden Sarı-Arka'ya bağlayan en önemli geçit Turlan geçiti vardır. 1829 senesinde Arstandı nehrinden N.D. Potanin de geçmişti. Kendisinin Sığanak'tan gelen üçüncü mektubunda Arstandı nehrinden bahseder. Bununla aynı ismi taşıyan diğer bir nehir Kızılorda Bölgesi Janakorğan ilçesinde de vardır.

Kaунақça: Джанузаков Т. Очерк казахской ономастики. – А.-А.: Изд-во «Наука» Казахской ССР, 1982. – С.131; Махмуд ал-Кашгари. Диван

Лугат ат-Турк. – А.: «Дайк-Пресс», 2005. – С. 1050; Койчубаев Е. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. – А.-А.: «Наука» Казахской ССР», 1974. – С. 39; Лившиц В.А. Согдийские документы из Самарканда // Центральная Азия. Новые памятники письменности и искусства. – М., 1987. – С. 55; Зуев Ю.А. Ранние тюрки: очерки истории и идеологии. – А.: «Дайк-Пресс», 2002. – С.192-193; Сенигова Т.Н., Бурнашева Р.З. Изобразительный мотив льва в прикладном искусстве древнего Казахстана // Археологические исследования древнего и средневекового Казахстана. – А.-А., 1980. – С. 65-81.; Материалы по истории казахских ханств XV-XVIII веков (Извлечения из персидских и тюркских сочинений). – А.-А., 1969. – С. 269; С. 315.; Казахско-русские отношения в XVI-XVIII веках. – А.-А., 1961. – С. 486; Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным казахским степям. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007. – С.288; 296; Топонимика Казахстана. Энциклопедический справочник. – А.: «Аруна», 2010. – С. 601.

M.Kozha

Arstandı-Karabas Yeli – Baydibek, Ordabası, Otırar ilçelerinde görünen doğa hadisesidir. Karatau tepelerinden başlayarak Arstandı nehri üzerinden esen rüzgardır. Özellikle Karatau'nın

yüksek batı ve doğu kayalıkları arasındaki dar geçitten geçerken hızı daha da artarak esen sert bir rüzgardır. Hızı ise – 35 m/s'dir. Rüzgar Arıstandı nehri boyundaki iklime de tesir eder ve kışın hava durumu aniden düşebiliyorsa, yazın daha da sıcak bir hava oluşturur. Kuzeyden esen rüzgar durmadan eser. Rüzgar Moyinkum üzerinden geçerken kum taneleri havaya uçuşur ve her taraf karanlık olduğundan görüş açısı çok düşer. Yerel halk da rüzgarın bu özelliklerini net verebilmek için «Arıstandı Karabas Jeli» diye adlandırmışlar. Bazı insanların ters hareketlerini tenkit amaçlı «öfken ters, huyun Arıstan'ın rügarı gibi doluymuş» derler.

Каунақса: «Қазақстан». Ұлттық энциклопедия / Бас ред. Ә. Нысанбаев – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998. 1-том. – Б. 469.; Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия /Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – 560 б. Б. 86.; Қазақстан табиғаты: Энциклопедия. – 1-том / Бас ред. Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2008. – Б. 162.; Бейсенова Ә.С. Қазақстанның физикалық географиясы. – А., 2014. – Б. 260-261.; Рысбергенова К. Историко-лингвистическое исследование топонимов Южного Казахстана. – А., 2000. – С. 70-71.

М.Аkhmetova

Aristov Nikolay Aleksandroviç (1847'de doğmuş ve ölüm yılı belirsiz) – etnograf, Türkolog. Kazan Üniversitesinin hukuk Fakültesinden mezun olmuştur (1864). 1864-1868 senelerinde Tobol Bölgesi yönetiminde görev aldı. 1868-1881 yıllarında Jetisu Bölgesinde çeşitli idari görevlerde çalıştı. 1881-1889 senelerinde ise Askeri Vali yardımcısı, 1893 senesinde Rusya Coğrafiyacılar

cemiyetine üye ve cemiyetin Orta Asya kolunda çalıştı. «Jivaya Starina» dergisinde aktif rol aldı. Aristov'un Türkoloji alanındaki en büyük eseri de «Türk Boyları ve Halklarının Etnik Yapısı Hakkında ve Onların Nüfusu ile İlgili Bilgiler» eseridir. Söz konusu eserinde Aristov, Yakutlardan Osmanlı Türklerine kadar bütün Türklerin bir birlerini rahat anlayabilecekleri tek bir dilde konuştuklarını ve toplamda 20 milyon nüfusa sahip olduklarını belirtir. Bununla birlikte, Türk boyları ve halklarının dünya tarih sahnesinde çıktığı andan itibaren 19. asrın sonuna kadarki tarihi, etnik yapısı, yerleştiği yerler, toplam nüfusu, Kazakistan'ın Rusya'yla, diğer ülkelerle ilişkileri hakkında da bilgiler içerir. «Büyük Jüz Kırgız-Kazakları ile Karakırğızların etnik yapısını belirleme tecrübesinden» adlı bölümde «Büyük Jüz'ün etnik yapısı», «Karakırğızların boyları ve etnik yapısı», «Karakırğızların türleri ve antropolojik incelemelerin başlangıcı» adlı altbaşlıklardan oluşur. Aristov, halk seciresine dayanarak, boy birliklerinin simgesi ve sloganları, büyük jüz kabilelerinin kendi arasındaki etnik yapısını ve diğer jüz boyları ile ilişkilerini araştırdı. Tarihi kaynaklar ve o dinemde yeni oluşmaya başlayan antropolojik incelemeleri esasa alarak büyük jüz kabileleri ile Kırgızların etnik yapısının tarihin etnografi ve antropoloji açısından inceleme neticeleri bakımından yazdı.

Eserler: О земле половецкой. – «Изв. Истор. филол. ин-та им. А.А.Безбородко в Нежине», №1. – Нежин-Киев, 1874. – 26 с.; Опыт выяснения этнического состава киргиз-казаков Большой орды и каракиргизов, на основании родос-

ловных сказаний и сведений о существующих родовых делениях и о родовых тамгах, а также исторических данных и начинающихся антропологических исследований. – СПб., 1895. – 96 с. (отд. отт. из Живая страна, вып 3-4, 1894).; Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. – СПб., 1897. – 182 с. (отд. отт. из Живая страна, вып 3-4, 1896).

Қаунақша: Биобиблиографический словарь отечественных тюркологов. Дооктябрьский период. – М.: «Наука», 1989.; «Қазақстан». Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә.Нысанбаев. – А.: «Қазақ энциклопедиясы», 1998. – 720 б.; Түркістан. Халықар. энциклопедия / Бас ред. Ә.Нысанбаев. – А.: «Қазақ энциклопедиясы», 2000. – 656 б.

М.Тастанбек

Arpaözen Petroglifleri.

Arpaözen Таş Yazıtları – Түркістан Бөлгеси Sozak İlçesi topraklarında bulunan petoglif yazılar Sak kültürünün izleridir. Koşkar Ata mezarı ile Bögen Su Barajı civarında yapılan arheolojik incelemeler sonucunda bulunan tahtataş, kayalıklara çizilen resimler ile şekiller kadim zamanlardaki Sak'ların somut kültüründen bilgi vermektedir. Söz konusu sanat eserleri M.Ö. 8-3. asırlarda yaşayan insanların hayatından, yaşam tarzından, dini inançları ile öradetlerinden, dünyagörüşünden bilgiler aktarmaktadır. En önemli süjeleri insanların hayat şekillerini (avcılık, balıkçılık vb.), inançlarını tanımlıyor. Bu sanatın içeriği derin, karakterleri manalı olur. Onlarda efsaneler, mitik süjeler, çevre ile ilişkileri, yaşam tarzlarını belirten karakterler simgelenmiştir.

Қаунақша: Ерофеева И.В. Проблемы изучения нематериального культурного наследия народов Казахстана и Центральной Азии: топонимика, эпиграфика, искусство. – А., 2014; Мирманов В.М. Алғашқы қауымдық және дәстүр-

лі өнер / Ауд. Н.С. Сыздықов. – А.: «Өнер», 1989; Мананенко Г., Рүстемов А. Оңтүстік Қазақстан облысының тарихы // <http://oknews.kz/1358/ot-stik-aza-stan-obly-sy-ny-tarihy>.

Ş. Kurmanbayeva

Atai Mevlana Şeyh Hüseyin (doğum ve ölüm tarihleri belirsiz) – 15. asırda yaşamış lirik şair. Kazıgurt civarında dünyaya gelmiş. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Doğudaki pek çok şehirlerde Semerkand, Balh vd.. yaşamış. Atai kendi döneminde tanınmış saray şairlerinden biriydi. Şahruh, Ulukbek, onun oğlu Abdülatif dönemlerinde yaşamış. Alişer Navai onunla ilgili kendi eserinde bahsetmektedir. Eserleri Arab, Çağatay dillerinde yazılmış. Yazdığı eserleri folklor türlerinden esinlenerek, şiir satırlarındaki hecelerin özellikleriyle ünlüdür. Bunula birlikte, şiirlerinde Kazak halkının sözlü edebiyatı kanrları aytı, jar-jar vs... türlerini de sık sık kullanmıştır. 15. asırda yaşayan şimdiki Özbek yazılı edebiyatının temelini kuran şair Alişer Nevai'nin hocasıdır. Kendisi Balh şehrinde

vefat edince geçici olarak orada defin edilir. Arada biraz zaman geçince kendi atasının yanına, yani İskak Ata'nın yanına tekrar defin edilir ve mezarı üzerine türbe yapılır. Şairin şiirleri Rusya İlimler Akademisi Sankt-Petersburg Şarkiyat Enstitüsünde saklıdır. Şiirleri pek çok kez Özbekçeye tercüme edilmiştir. Şairle ilgili ilk fikir bildiren A. Samoyloviç (1880–1938) şairin şiirlerini 1927 senesinde «Divan-i Şayzada» adıyla yayınlamıştır. Eserin yapısı, dili ve diğer özellikleri hakkındaki bilgileri de söz konusu eserde verilmiştir. Şairin şiirlerini Fitrat 1928'de Taşkent'te yayımlar. E.Rustamov (1958), N.Mallayev'lar da (1963) şair eserlerini tekrardan yayımlarlar. Son yıllarda şairin şiirleri Kazakça'ya da çevirilerek yayımlanmaya başladı. Yayımlanan yazılarda şairin soyu, eserleri, şiirlerinin dilsel özellikleri de söz edilmiştir. Şair hakkında yazılan yazıların içinde en hacimli «Güney Kazakistan Bölgesinin Tarihi, Manevi Mirasları» adlı çok ciltli eserdir. Söz konusu eserin 41. ve 42. ciltleri Atai Mevlana'ya adanmıştır.

Кыунақса: Краткая литературная энциклопедия, I том. – М., 1962; Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – А., 2010; Қазыналы оңтүстік. 41, 42 т. – А., 2012.

N.Mansurov

At-Tabari (839'da Tabaristan'da doğmuş ve 923'te Bağdat'ta vefat etmiştir) – tarihçi yazar. Tam ismi ise Ebu Cafar Muhammed ibn Carir at-Tabari. Kendisi İran'ın tanınmış ailesinden gelir. Çok erken yaşta okuma ve yazma öğrenerek yedi yaşında Kuran'ı esbere bilmiştir. Sekiz yaşında ibadete başlayıp

dokuz yaşında hadisleri yazmaya başlar. Arabların geleneksel eğitimini gören at-Tabari çeşitli yerlere uaptığı seyahat esnasında pek çok bilgeden eğitim alır. Rey şehrinde aldığı eğitim onun bilime olan sevgisini arttırdı. Burada kendisinin dini eğitimine devam eder 100 binden fazla hadis yazmıştır. Burdan Bağdat'a geçerek İslam dünyasına ün salmış Ahmad bin Hanbal'dan ders almak ister

. Ancak at-Tabari Bağdat'a geldiği zaman Ahmad bin Hanbal vefat eder. At-Tabari o dönemlerde eğitimde çok önemli yerleri olan Kufa, Basra, Şam ve Mısır'da bulunarak eğitimini geliştirir. Eğitim yolunda yaptığı söz konusu seferlerde kendisini de tanıtmış olur. Bağdat şehrinde ilmi incelemelerle uğraşmış ve kendi okulunu oluşturur. Yeni nesil talebeler hazırlayıp kendi ilmini yayar. Burdayken 923 senesinde vefat eder. Onun kaleminden çıkan 20'den fazla eser vardır. Elyazmaları da talebelerince dikkatle saklanarak bugüne dek pek çoğu ulaşmıştır. Onun 20 ciltlik «Tafsir el-Kuran» eseri en hacimli eserlerinden biridir. Diğer eseri «Tarih er-Rasül ve l-mülük» (Evliyalarla Padişahlar Tarihi) eseri de tarihi bilgileriyle çok büyük bir öneme sahiptir. Dğnyanın yaratılışından

başlayarak, kültür ve medeniyetlerin gelişimini söz eden söz konusu eserde Roma, Bizans, İran tarihi hakkında bol bol bilgiler verir. Bununla birlikte, eserde Arab Halifati tarihinden başka Kafkas'la Orta Asya halkları hakkında da bol materyaller mevcuttur. Türk halklarının siyasi-sosyal durumları ile savaş taktikleri meseleleri de eserde detaylıca ele alınmıştır. Türkistan bölgesiyle ilgili Türk boylarının İslam din'in kabul edişi, etnografisi ile yerleşim yerleri hakkında etraflıca bilgi vermektedir. Bu tür bilgiler aynı anda Türk halkları tarihi için de çok önemli bir kaynaktır.

Каунақса: Материалы по истории туркмен и туркмени. Т. I. – М.-Л., 1939; Қазақстан. Ұлттық энциклопедия. Т. I. – А., 1998; Тарих – адамзат ақыл-ойының қазынасы. Он томдық. Үшінші том. – Аст., 2005.

N. Mansurov

Avezov'un Güney Bölgeye Seyahati
 – yazarın söz konusu bölgeye yaptığı seyahati esnasında yazdığı yazılarıdır.

Kazak edebiyatının dünyaca tanınmasında emeği büyük Muhtar Avezov'un «Ontüstük Saparları» yazarın hayatı ile edebi eserlerinde önemi büyük

bir dönemdir. Eserinin ana konusu olan halkın yaşamından yeni malzemeler derleme maksadıyla yazar 1959'da, 1960 ve 1961'de Güney Kazakistan'a üç defa seyahat eder.

Söz konusu seferlerinde Şayan, Sozak, Türkistan, Kızılkum, Bögen, Lengir, Sariağaç, Maktaral ilçelerinde ve Kentau, Çimkent şehirlerinde bulunur. Halk ve yerleşim yerlerinin doğasını, dağlarla bozkırlarda yaşayan halkın dünü ile bugünün inceleyen yazar, yerli aydınlarla da buluşmuştur. Genç yazarlarla, sanat insanlarıyla çeşitli görüşmeler yaptı. Söz konusu seferle ilgili yazarın kaleminden doğan ilk yazılar «Ontüstük Saparınan» adıyla «Sotsyalistik Kazakistan» ve «Ontüstük Kazakistan» gazetelerinde makale şeklinde yayımlanmıştır. Uzun bir hazırlıklarla çalışmaya koyulan yazar, son romanını bitirmeden vefat etmiştir. Eserin ilk bölümleri (proje olarak hazırlanan stenografik nüshası) yazarın ölümünden sonra «Ösken Örken» adıyla Kazakça ve Rusça yayımlanmıştır. Yazar bu eserindeki bir bölümü «Talap ta, takırıp ta tek Makta» (Talep te, Konu da sadece Pamuk) diye adlandırmıştır. Ana konu ise pamuk tarlalarında ter döken işçilerin emeklerini öne çıkarmaktır.

Каунақса: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – Б. 224.; Қазақстан Ұлттық Энциклопедиясы / Бас редактор Ә.Нысанбаев. – А.: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, 1999. – 720.; Мақта ордасы – Мақтарал (Ауданның 75 жылдығына арналған жинақ).– А.: «Тұран», 2003.; Жерінің аты – Елімнің хаты. Энциклопедиялық анықтамалық. – А.: «Аруна Ltd». ЖШС, 2006. – 808 бет.

J.Ömirbekova

Aydarlı Töbe – eski yerleşim yeridir. Türkistan Bölgesi Sozak İlçesi merkezinden kuzey-batiya doğru 20 km mesafede yer almaktadır.

1970 senesinde Güney Kazakistan'a yapılan arkeolojik inceleme grubu araştırmıştır (yüneticisi Karl Baypakov). Aydarlı Tepe'nin şimdiki görünüşü ise yuvarlak biçimde ve 60 m. uzunlukta, 3,5 m yüksekliktedir. Arkeolojik kazı çalışmaları yağılmamıştır. Tepe üzerinden toplanan seramik kırıntılara bakıldığında 6-7. asırlardaki kent olduğunu ispatlamaktadır.

Каунақса: «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998.

Ş.Kurmanbayeva

Aydarov Turap (20.11.1933'te Keles İlçesi Ğ.Muratbayev köyünde doğmuş ve 07.03.1994'te Taşkent'te vefat etmiştir) – şair ve professördür. Kazak Devlet Üniversitesinden mezun olmuştur (1956).

1956-1957 senelerinde lisede müdür yardımcısı, 1957-85 senelerinde Taşkent'teki Nizami Devlet Pedagojik Estitüsünde öğretim elemanı, doçent olarak görev almış, 1985-1994 senelerinde ise Kazak Filolojisi Bölümü başkanlığı yapmıştır. 1981 senesinde «Özbekistan Kazakları'nın Leksik Özellikleri» konulu tezini savunmuştur. İlmî çalışmalarının ana teması ise Kazak Dili'nin diyalektolojisi ile dilbilimsel coğrafiya meseleleriydi.

Bu anlamda Özbekistan'da yaşayan Kazakların Dili, dilsel özellikleri hakkında birkaç monografik eserlerle incelemelerin yazarıdır. «Kazak Dilinin Leksik Özellikleri» (1975), «Dilbilimsel Coğrafiya» (1977),

«Lehçe Leksikolojisi ve Dilbilimsel Coğrafiya Meseleleri» (1991) gibi ilmi eseleriyle birlikte «Jaynay Ber Juldızım» (1974), «Konır Jel» (1977), «Aşık Aspan» (1980), «Şiye» (1981), «Könil Saltanatı» (1989) gibi şiir kitapları yayımlandı.

Каунақса: Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – А.: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010. – б. 17–18.

M. Amanturov, J. Akimbek

Aymaurov Jüsipbek (1889'de şimdiki Pavlodar Bilgesi Bayanauil İlçesi Kızıltau civarında doğmuş ve 7 Nisan 1931'de öldürülmüştür) – ünlü Kazak yazarı, Alaş Partisi'nin kurucularındandır. Gençken köy mullasından ders almıştır.

15-16 yaşlarında Pavlodar'daki iki sınıflık Rus-Kazak okulunda eğitim görmüştür. Aynı anda evinde çocuklara da eğitim vererek 1914'te okuldan mezun olmuştur. Semey'deki Öğretmenler Seminerinde Kanış Satpayev, Muhtar Avezov'larla birlikte okumuş ve 1919'da mezun olmuştur. J.Aymaurov 1911-1914 senelerinde köyde öğretmen olarak çalışmış. 1917-1919 senelerinde Alaş

Partisinde görev aldı. 1919 senesinde Semey'e Sovyet yönetimi gelince Bölge Devrim komitesinde üye olarak görev aldı. 1921 yılında Semey Bölgesi Eğitim Bölümünde Yönetici, Bölgede yayımlanan «Kazak Tili» gazetesinde redaktör ve Gazeteciler derneğinin sekreteri olarak görev aldı. 1922-1924 yıllarında Karkaralı'da okul öğretmeni, 1924-1926 yıllarında «Ak Jol» gazetesi çalışanı ve gazetenin ek birimi olan «Sana» dergisinin redaktörü (Taşkent'te toplam 4 sayısı yayımlanmıştı) olarak görev ala J.Aymaitov Kazak Aydınlatma Enstitüsünde ders vermiştir. 1926-1929 yıllarında Çimkent Pedagoji kolejinde müdür görevini yaptı. 1929'un 20 Mayıs'ında «Goloşekin'e suikast organize etti» iftirasıyla D.Abilov'la birlikte tutuklanarak Sovyet rejiminin yürüttüğü sürgün politikasında Moskova'daki «Butırka» cezaevinde 7 Nisan 1931'de öldürülmüştür.

Jüsipbek Aymaitov çok kısa hayatında çok zengin edebi mirasla ilmi çalışmaları geride bıraktı. Pek çok ilmi-pedagojik çalışmalarla edebi eserleri Kazakçaya çevirmiştir. Pedagojik, psikolojik, metodolojik, estetik terbiye içerikli makaleler yazmakla birlikte edebiyat, edebiyatta tenkit, edebiyatta estetik gibi pek çok konularda yazılar yazdı. Onun «Kartkoja», «Akbilek» romanları Kazak edebiyatındaki ilk hacimli epik eserlerdir. Jüsipbek Aymaitov Kazak edebiyatında ilk olarak lirizm üslubunu, kağraman ve psikoloji kavramlarını sokmuştur. 1918-1919 yıllarında Muhtar Avezov'la birlikte Semey'de «Abay» dergisini yayımlamış ve «Ekeu» (ikili) takma adıyla (M.Avezov'la

birlikte) «Abay'ın Hayatı ve Hizmeti» (1918, №2), «Abay'dan Sonraki Şairler» (1918, №3) gibi makaleleri yayımladılar. Onun pedagoji, psikoloji ve metodoloji alanlarında yazdıkları hacimli eserleri o dönemlerin en önemli eserleriydi. Örneğin, «Tәрбие Jetekşi» (1924), «Psikoloji»(1926), «Jan Jüyesi jâne Öner Tандау» (1926) vs... gibi eserleri bu alanlardaki ilk ilmi eserlerdir. Bir ünlü yazar, bir eğitimci olarak Kazak kültürü ile maneviyatında çok önemli iz bırakan Jüsipbek Aymaitov Taşkent ve Çimkent şehirlerindeki görevleri esnasında bu bölgelerin kültürel hayatında da aktif rol almış birisidir.

Eserler: Сылаң қыз. Пьеса. – Ташкент, 1922; Тәрбиеге жетекші. – Орынбор, 1924; Тау еліндегі оқиға. – Ташкент, 1925; Мансапқорлар. – М., 1925; Ел қорғаны. Пьеса. – Ташкент, 1925; Рабиға. Пьеса. – М., 1926; Қартқожа. Роман, – Қ.-О., 1926; Шернияз. Пьеса. – Семей, 1926; Жан жүйесі және өнер таңдау. – М., 1926; Ақбілек. Роман. – Қ.-О., 1928; Күнікейдің жазығы. Повесть. – Қ.-О., 1928; Психология. – Қ.-О. – Ташкент, 1926; Шығармалары. Роман, повесть, әңгімелер, пьесалар. – А., 1989.

H. Tursun

Aytbay Elibayuli (1702'de şimdiki Jambıl Bölgesi Şu civarında doğmuş ve 1755'te Talas boyunda vefat etmiştir) – Kazak-Kalmuk savaşlarının kahramanı, eliçi olarak da görev almış biri. Babası Elibay 37 yaşında ölmüştür. Onun yetişmesinde ağabeyleri Akbota ile Töle'nin emekleri zordur. Aytbay Taşkent'teki Töle'ye bağlı ordunun baş askerlerinden biri olmuştur. Kendisi 1734-1745 yıllarındaki savaşlarda ve anlaşmalarda görev almış ve Kabanbay, Naurızbay, Koygeldi bahadırların

yanlarında olmuş ve tecrübe kazanmıştır. Aytbay'ın hayat yolu Türkistan şehriyle ilgili olup Elşibek Bahadır'ın askerlerinin biriydi. Ebülhayır Han vefat edince Barak Sultan'ı koruması için Töle'den emir almıştır. Töle Bi Barak Sultan'ın Büyük Jüz'e han olması için 1749 yılında Joldas Bahadır'la Aytbay'ı elçi olarak Orınbor'a İ.Neplyuyev'le görüşmeye göndermiştir. Aytbay zamanında Alibek'in otağında Töle ile birlikte çeşitli davalarda görev almış ve pek çok bahadırların yardımcısı olarak halkı için hizmet vermiş birisidir. Zor zamanların birinde ağabeyi Töle ile birlikte katıldığı Talas boyundaki savaşta vefat etmiştir.

Kaynakça: Казахско-русские отношения в XVI-XVIII вв. – А., 1961; Моисеев В.А. Джунгарское ханство и казахи XVII-XVIII вв. – А., 1991

M.Mirazov

Aytbayev Ömirzak (1936'da Güney Kazakistan Bölgesi Otırar İlçesi Baltaköl köyünde doğmuştur) – doktor, profesör, 1959'da el-Farabi Kazak Milli Üniversitesinden (eski Kirov Kazak Devlet Üniversitesi) mezun olmuştur.

1959-1962 yıllarında «Sotsyalistik Kazakistan» gazetesinde, 1962-1999

yıllarında Kazak İlimler Akademisinde araştırmacı, uzman, bölüm başkanı, müdür yardımcısı görevlerini yaptı. 1997-1998 eğitim yılında Hoca Ahmet Yesevi Kazak-Türk üniversitesinde profesör, 1999-2004 senelerinde Kaynar Üniversitesinde Fakülte dekanı, Kazak İlimler Akademisi Dilbilimi Enstitüsü Terminoloji merkezinin müdürü görevlerini yürüttü. 2004'ten itibaren «Kazak Tili» uluslararası derneğinin başkanıdır. Kazak Dilinin leksikolojisi ile terminolojisi meseleleri Ö.Aytbayev'in inceleme alanları oldu. 450'den fazla ilmi eser ve makalelerin yazarıdır. Yaptığı hizmetlerinden dolayı pek çok madalya ve ödüllerle ödüllendirilmiştir.

Eserler: Қазақ терминологиясының мәселелері. – А., 1986; Қазақ терминологиясының дамуы мен қалыптасуы. – А., 1988; Терминдер және олардың аудармалары. – А., 1990; Основы казахской терминологии. – А., 2000; Тіл майданы (оқулық). – А., 2004; Қазақ тіл білімінің мәселелері. – А., 2007.

Kaynakça: Оңтүстік Қазақстан энциклопедиясы. – А., 2005; Отырар. Энциклопедия – А., 2005.

N.Mansurov

Âbdâliyev Karakozı (1908'de Töle Bi ilçesinde doğmuş ve 22.10.1943'te Melitopol şehrinde vefat etmiştir) – Sovyetler Birliği Kaharmanı (1943), Muhafız teğmen ve 2. Dünya savaşı esasında 126. atıcılar alayı bünyesinde savaşa katılmıştır. Melitopol şehri için olan savaşta düşman tanklarına ateş açarak onların birkaçını çalışamaz hale getirmiştir. Şehir sokaklarında kol kola yaşanan savaşta elinden ağır yara almasına rağmen düşman tanklarına alev alıcı el bombalarını fırlatarak 20

kadar düşman askerini öldürmüştür. Bu savaşta kendisi yakın mesafedeki düşman tankisine bomba fırlatırken vefat etmiştir.

Кайнақша: Оңтүстік Қазақстан облысының энциклопедиясы, «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998; Айбын. Энциклопедия. / Бас ред. Б.Ө.Жақып. – А.: «Қазақ энциклопедиясы», 2011; Абдалиев Каракозы. www.warheroes.ru. 2018-01-31.

Ҷ. Kurmanbayeva

Âbdel Âziz Bab Түрбеси – 19. асрын мимари санат eseridir. Сайрам ilçesinin күзевы tarafında, kabristanda yer almaktadır. Safieddin Orın Koylakı'nın «Nasab namesinde» verdiği bilgilere göre Âbdel Âziz bab 8. asırda yaşamış ve İslam askerlerinin bayrağını elinde taşıyanlardandır. Dokuzuncu yüzyılın ortasına dek İslam anlayışında mezar üstüne түрбе yaptırmanın yasak olmasından dolayı Âbdel Âziz bab'ın mezarının üstüne ancak Karahanlılar döneminde, yani 10-12. asırlarda yapılmış olabilir. Yazarı belirsiz «Risola» adlı eserде Âbdel Âziz bab'ın eski түрбеси yıkılınca Timur'un emriyle askerbaşı Naurızahmet yeni bina yaptırtmıştır. Ancak Timur'un askerbaşılarının arasında böyle bir isimli askerbaşı hakkında herhangi bir kaynak yoktur. Kaynaklarda Barakhan olarak adlandırılan Naurızahmet (1550 – 23.9.1556) Taşkent ve Sırderya civarlarında hükümdar olmuş biridir. «Tarihi Kaşğar» adlı tarihi eserде onu Kazakların Han'ı diye bilgi vermektedir. Bu derekleri göz önünde bulundurarak binanın 16. асрын ilk yarısında inşa edildiğini söylemek mümkündür. Bina etrafında bulunan

duvar kalıntıları da tahmini tarihe aittir. Zamanla Naurızahmet'in inşa ettirdiği bina yıkılınca yerine 1860 yılın sonunda yenisi yapılmış ve bugünlere gelmiştir. Âbdel Âziz bab түрбеси pişirilmiş kerpіştен yapılmış ve üç odadan ve bir birine bağlı küçük odalardan oluşmaktadır. Merkezdeki odanın görkemli ön yüzü ve tavanı yüksek koni şeklinde түрbeden yapılmıştır. Onun iki yanındaki odalar çeşitli yükseklikteki түрбелere sahiptir. Odaların iç duvarları boyanmış ve üzerine mavi renkli yazılar mevcuttur.

Şarkiyatçı Z. Jandarbek bu yazıların İhlas Süresi ile binayı inşa eden Muhammed Kasım Marđilani, Usta Molla Celil Marđilani, Hoca Hüseyin adlarının yazıldığını tespit etmiştir. Bununla birlikte diğer duvarlarda «Karahana Hoca Azizler», «Bâlegârden» yazıları da tespit edilmiştir. Dükenbay Dosjanov'un verdiği bilgilere göre түрбе duvarında şunun gibi resimler bulunmuştu: «oyuk şeklinde at resimleri... Gükyüzüne fırlayan atın siyaj yelesi, түрбенin yan yana duran resimleri... İlk atın ağzının açılması onun yelesine yapışan herhangi bir hayvandan korktuğunu göstermektedir». Ne yazık ki, yazılarla resimler sonraki dönemlerde acemice yapılan boya çalışmasının altında kalmıştır. Merkez odada kapıya bakan oyuk vardır. Bu oyuk күзевы-дођууа baktığı için mihrap olarak yapılmamıştır. Binaya giriş çeşitli nakışlarla süslendirilmiş. Түрбе parçaları kendi arasında uyumlu bir şekilde yapılmış ve dış görünüşü görkemlidir. İki yandaki küçük odalar binanın merkez kısmını belirtiyor gibi. Binaya giriş kısmının üst tarafı П şeklinde verilmiş. Önyüzünün köşeleri üçgen

şeklinde yapılmış ve şişe şeklinde tabana kadar süslendirilmiştir.

Каянақса: Массон М.Е. Старый Сайрам // Известия к-та по делам музеев и охраны памятников старины, искусства и природы. Вып. III. – Таш., 1928. – С. 23-42; Досжанов Д. Құм жұтқан қалалар. – А., 1967; Елгин Ю.А. Мавзолей Абдель-Азиз-баб (К историко-архитектурному анализу. – Шымкент: «Атамұра». 1995. – С.118-124; Из «Трактата о святых Испиджаба» (пер. Ж.М.Тулибаевой) // История Казахстана в персидских источниках. У том. – А., 2007. – С. 393-410; Қожа М. Сайрам ескерткіштері. Памятники Сайрама. – Шымкент, 2009.

M. Kozha

Abilmambet Han Bolatuli (1690'da doğmuş ve yaklaşık 1771'de vefat etmiştir) – 1739-1768/69. yıllar arasında hüküm etmiş Orta Jüz Hanı ve Kazakların Baş Hanlarının biridir. Avrupa kaynaklarında ismi Abdulmamet, Abulmamet, Abul'majamet, Obolmamet, Abul Mamet şeklinde karşımıza çıkar. Abilmambet Bolat Han'ın oğlu, Tevke Han'ın torunudur. Rus kaynaklarında 22 Ekim 1739 tarihli evrakta Abilmambet Sultan ilk defa Han olarak geçer. 1740. yılların sonunda Arğın, Kıpçak ve Uak kabilelerinin belli bir kısmı ona bağlı ise, 1750'den itibaren Nayman, Kerey kabilelerinin bazı boylarıyla Konırat kabilesinin çeşitli boylarından 5000'den fazla aile bağlı oldu. Kendisi Türkistan, Sauran, Otırar, Sozak şehirleri ile yerleşim yerlerini 1743-1745 senelerinde Sameke Han'ın büyük oğlu Seyit Han'la, 1749-1750. yılları Barak Han'la, 1750'den hayatının sonuna dek Sameke Han'ın ikinci oğlu Esim Han'la birlikte yönetti. Onun yönetimine küzey-doğu, merkez ve Sırderya'nın orta kısmı, Karatau,

Türkistan şehri ve ona bağlı küzeydeki topraklar girdi. 18. asrın 20-30. yıllarındaki Jongar istilasına karşı savaşan Kazak yöneticilerinin biridir. Arğın, Uak, Kerey kabilelerinin aksakalları, Barak, Abılay Sultanlar, Janibek, Bögenbay bahadırlar ve Türkistan şehrindeki Niyaz Bahadır'ın etkisiyle Han ilan edilmiştir. 28 Ağustos 1740 senesinde Or kalesinde Rusya'nın egemenliğini kabul eder. 1743 senesinde Han sarayını Türkistan'a taşır. Diğer ülkeler Ebülhayır vefat edince Abilmambet'i Kazak'ın Baş Hanı olarak tanırlar. Onun doğrudan katılımıyla Jongar devleti tarih sahnesinden silinmiştir. Çin devleti de Kazak Hanlığını resmi olarak tanımıştır. Güneydeki şehirler, özellikle Türkistan geri alınarak, Kazakların başkenti olarak tekrar canlanmaya başlar. Rusya İ.Neplyuyev sayesinde Ebülhayır'ı tarih sahnesinden indirse de Abilmambet ile Kazak'ın diğer Sultanları arasında fitne sokamadı. Tam tersine Abilmambet ise, Kazak'ın sonraki ümidi Abılay'ı destekleyerek onu Orta Jüz'ün Hanı yapmakla beraber onun yanına bütün Sultanların, Bi'lerin, Bahadırların toplanmasını sağladı. Abılay'ın da ona olan saygısı ile inancı diğer Kazak yöneticilerine nazaran daha fazlaydı. Abilmambet Han 1768'in sonunda ya da 1769'un başında vefat etmiştir. Zira, 1769 senesinde Abilmambet'in defnedilme törenine Çin'den özel elçiler gelmiştir. Abilmambet Han 18. asrın 70. yıllarına kadar büyük bir toprağa hükümdar olmuş, Rusya, İran, Jongarya, Çin, Afgan ülkeleriyle olan ilişkilerde kendi halkının çıkarlarını ön plana koyarak, zor zamanlarda halkının özgürlüğü için

mücadele veren atası Tevke Han'ın, ya da kardeşi Ebülhayır'ın yolunda bütün hayatını sarf eden şahsiyettir.

Каянақша: Ерофеева И.В. Символы казахской государственности (позднее средневековье и новое время). – Алматы.: ИД «Аркаим», 2001; Ерофеева И.В. Казахские ханы и ханские династии в XVIII-середине XIX вв. // Культура и история Центральной Азии и Казахстана: Проблемы и перспективы исследования. Материалы к Летнему Ун-ту по истории и культуре Центральной Азии и Казахстана (4-23 августа 1997 г. Алматы). – А., 1997; Мұқтар Ә.Қ., Сыдықов Е.Б. XVII-XIX ғасырлардағы Қазақ хандығы. –А., «Мерекенің баспалар үйі» ЖШС, Мереке баспасы, 2015. – 688 б.; Әбілмәмбет хан туралы жаңа пайым // Егемен Қазақстан. – 15 қараша, 2012; Мұхамбетқанұлы Н. Тарихи зерттеулер. – А.: «Жалын», 1994. – 144 б.

H. Tursun

Әбилпейіз Хан (doғum tarihi belirsiz – 1783'te vefat etmiştir) – Orta Jüz Han'ı Abilmambet'in oғlu. Kaynaklarda onun ismi «Ebilpeyiz», «Ebulfaiz» diye verilmektedir. Ebilpeyiz Sultan 1743. yılı Jongarlara emanet için bulunmuştu. Doғu Kazakistan bölgesinde 1771-1783. yıllar arasında hükümdarlık yapmış Han'dır. Araştırmalarda Jongar hükümdarı Galdan Tseren'e Abilay Sultan'ın yerine «Ebilmambet Han ve Barak Sultan'ın iki oғlunu aileleriyle ve bununla birlikte kırk aileyi emanete göndermiş». Genç yaştan itibaren Kazak toplumunda oluşан siyasî-sosyal, ekonomik durumlarla göre pek çok büyük görevleri üstlendi. Jongar'a karşı savaşta ün kazandı. Abilay'ın yardımcısı, aynı amaç için savaş veren arkadaşıydı. 1757 senesinde Kalmuklara karşı savaşta ve Tarbaғatay, Altay dağları için Çinlilerle olan savaşlarda adından söz ettirdi. Rusya'ya, Çin'e elçiler göndererek

ticari ilişkileri geliştirmeye gayret etmiştir. Kazak kaynaklarında «Nayman'a Ebilpeyiz'in Han olduğunu, vaktiyle halkın Kulja, Şauеşек etrafı, Jaysan gölünün yukarısı, Ertis'i geçerek Altay'ın eteklerine kadar vardıklarını» yazılmıştır. 1765 senesindeki Kazak Hanlığı ile Çin devleti arasındaki ilişkilerle ilgili evraklarda «Kazak Ebilpeyiz'in gönderdiği elçilerden» çık sık söz edilmektedir. Çin'le diplomatik ilişkileri yaparak, Kazak-Çin, Kazak-Rus ilişkilerinin gelişmesinde çok emek sarf etmiştir.

1760 senesi Rus yazılı kaynakları Ebilmambet Han'ın oğulları Bolat, Ebilpeyiz hakkında «biri – Altay Arғın'ı, diğeri de Karakerey Nayman'ı yönetmekte» diye bilgi verir. Orta Jüz Kazaklarına ticaret yapmaya izin vermeyle ilgili evraklarda, «Ayagöz, Kökjal, Jangız, Şağан nehirleri boyunca göç eden Kazakların Troisk kalesinden uzakta olmalarından, Naymanlar, Üysinler ve bütün Büyük Jüz'ün Troisk'te ticaret yapamamalarından dolayı Semey kalesinde ticaret yapmaları lazım» diyor. Ebilpeyiz Sultan'ın Orta Jüz Kazaklarına Semey kalesinde ticaret yapmalarıyla ilgili 21 Ocak 1762 tarihinde yazdığı evraklar mevcuttur. Kendisi komşu Çin'le ticareti geliştirmeye çalışmıştır. Rusya ve Merkez Asya (Çin, Taşkent, Buhara) ülkelerinin arasındaki ticaretin Doғu Kazakistan üzerinden geçmesi için çok çaba sarf etmiştir. 1764 senesinde Rus tüccarları ile Kazaklar arasında ticaret yapımı için Semey kalesinde ticaret yapılacak sarayların inşası için yardım etmiş ve ticaret yapmaya gelen tarafların kervanlarının korunması konusunda emek

harcamıştır. Ebilmambet Han'ın ikinci oğlu 1771 yılında Nayman kabilesinin Karakerey ve diğer boylarının yönetti. İ.G. Andreev'in Ebilpeyiz hakkında veridiği kaynaklarda «Sessiz tavırlarıyla oldukça saygılıydı ve 1783'te öldü ... ve naaşı 1784'te oğlu Pupa Sultan tarafından Türkistan şehrine götürüldü» diye yazılmıştır. Şingistau'nın kuzey tarafında, Elpeyiz nehrinin yukarı kısmında Ebilpeyiz Sultan için inşa edilen türbe 18. asırdan beri vardır. 9 metre çapında bir tuğla ile inşa edilen bu türbe, muhtemelen Ebilpeyiz Han'ın geçici olarak defnedildiği bir yerdir. 1783. yılında yaylıdayken vefat etti ve Türkistan'daki Hoca Ahmed Yesevi'nin türbesinde gömüldü.

Кайнақша: Моисеев В.А. К вопросу об ойрато-казахских отношениях в 30-40-х гг. XVI-XVIII вв. –А.: «Наука», 1983.; Артыкбаев Ж.О. Материалы к истории правящего дома казахов. –А.: «Ғылым», 2001.; 100 құжат (Қазақ хандығы мен Чин империясы арасындағы қарым-қатынастарға байланысты құжаттар). – А.: «Санат», 1998.; Қазақстан. Ықшам энциклопедиялық сөздік. Бас ред. Б.Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы», 2005; Казахско - русские отношения в XVI-XVIII веках (сборник документов и материалов). – А.-А.: изд. Ан. Каз ССР, 1961; Ерофеева И.В. Символы казахской государственности (позднее средневековье и новое время). – А.: ИД «Аркаим», 2001; Андреев И.Г. Описание Средней Орды киргиз-кайсаков. 2-е изд. – Аст.: «Алтын кітап», 2007.; Қазақ мәдениеті (Энциклопедиялық анықтама). – А.: «Аруна», 2005.

D. Mustapayeva

Âdbijapparov Sadık – (15.07.1925 tarihinde Baydibek İlçesi Şakpak köyünde doğmuş ve 31.07.2004 tarihinde Almatı şehrinde vefat etmiştir) – Sovyetler Birliği Kahramanıdır (22.07.1944), Millî güvenlik teşkilatında (KGB) çalışmış albaydır. 1943

senesinde kendi isteğiyle savaşa giderek 219. keskin nişancılar alayında nişancı olarak görev aldı. Kalinin ve 1.Baltık cephelerinde Velikie Luki, Nevel, Vitebsk, Polotsk, Şyaulyai, Klaypeda şehirlerini azad etme savaşlarına kahramanlık göstermiştir. 24 Haziran 1944'te Batı Dvina nehrinden tek başına yüzerek geçmiş, karşı cephedeki düşmanın makineli tüfeklerini etkisiz hale getirerek yaklaşık otuz Alman askerini öldürdü. Abdijapparov «Bagration» askeri operasyonuna katılmıştır.

1954 senesinde Moskova Devlet üniversitesinden mezun olmuştur. 1961 senesinde devlet güvenlik teşkilatına davet edilmiş ve teşkilatın Güney Kazakistan Bölgesi soruşturma grubunda göreve başlamıştır. Teşkilatta çeşitli görevler aldıktan sonra 1971 senesinde Kiev'deki SSCB KGB seminerine katılarak eğitim almıştır. Bununla birlikte Kazak SSC Adalet Bakanlığında, Türkmenistan SSC Aşhabat şehrinde halk mahkemesinde hakim, Türkmenistan SSC Sosyal Gelişim Bakanlığında Bölüm Başkanı, Petropavl ve Çimkent şehirlerinde yargıç yardımcısı görevlerini de yapmıştır. Abdijapparov «Lenin», «3. dereseli Dank», «Enbek Kızıl Tu» madalyalarıyla ödüllendirilmiştir. 2005 senesinde Almatı şehrinde anıt yapıldı. Şakpak köyünde ise onun adında park açıldı ve anıtı dikildi. Şayan köyündeki liseye de onun adı verildi. Zafer bayramının 70. yıldönümü esnasında yayımlanan A.Adilbekov'un «Şayan'dan Çıkan İki Bahadır» adlı kitabında Adbijapparov ile K.Sıpatayev'in yapmış olduğu kahramanlıkları söz edilir. «Habar» TV'si tarafından yapılan

«Bahadırlar Yurdu» programının bir kısmı Abdijapparov'a adanmıştır.

Каунақса: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Аяған Б.Ғ. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – Б. 97.; Айбын. Энциклопедия. / Бас ред. Жақып Б.Ө. – А.: «Қазақ энциклопедиясы», 2011. – Б. 104-105.; Қалаубай Б. Түрленген өлке Бәйдібек (Танымдық-анықтамалық жинақ). – А.: «Нұрлы әлем», 2018. – Б. 38; (<https://www.google.com/search?biw=1536&bih=>)

M. Ahmetova

Âji Sapa Ata Түрбесі – 19. yüzyıla ait mimari eserdir. Türkistan Bölgesi Sozak İlçesi Sozak köyünün güney-doğusunda bulunmaktadır. Түрбе sekiz uçlu bir odalı binadır. Dış görünüşü minareye benzer. Dış çapısı 6 m'dir. Odanın iç çapı ise 4 m'dir. Түрбeye giriş güney-batısındadır. Түрбенin alt kısmı таştan yapılmış ve üst kısmı ise чиғ керпиçтен yapılmıştır. Түрбенin dış yüzü çамурла sıvalанmış. Efanseye göre, burada Mekke'ye Hac için yaya gidip gelen kişi definedilmiştir. Dolayısıyla isminin önüne «hacı» kelimesinden gelen «âji» adı gelmektedir.

Âji Sapa Ata Түрбесі.

Каунақса: Герасимов Г.Г. Памятники архитектуры Каратау // Известия АНКаз ССР. Серия архит. – 1959. Вып 2.; Камалова Г.М. Мавзолей Аже-ата // Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – А., 1994. – С. 252; Қожа М. Оңтүстік Қазақстанның әулие жерлері. – Шымкент. 2014.

M. Kozha

Âlimkulov Kaldibek (1928'de Keles İlçesi Abay köyünde doğmuş ve 1982'de vefat etmiştir) – şair. Halk ağızındaki jır-destanlarla birlikte Maylıkoja'nın, Nuralı'nın, Molda Musa'ın şiirlerini dombıra ile söyleyerek kendisi de şiirler yazmıştır. Şiirleri bölgedeki ve ilçedeki gazetede yayımlanmıştır. Uzun yıllar boyu yaşadığı köyde çalışmış ve hayatının son yıllarında ilçedeki devlet kurumunda çalışmıştır. 1964 senesinde Çimkent'te bölgesel, 1972'de Almatı'daki Cumhuriyet içi aytıslara 1976'da Uzınağаш'ta gerçekleşen Jetisu Akınları yarışına katılmıştır. Nadejda Luinikova ile olan ayıtısı belgesel film olarak çekilmiştir («Aytıs», 1964). Asılkul Burayev'le olan ayıtısı «Jambıl ve Modern Kazak Şiiri» adlı (1975) derlemede yayımlanmıştır.

Каунақса: Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – А.: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010. 6. 92.

M.Amanturov, J. Akimbek

Âlimkulov Tâken (Tânirbergen) – (22.11.1918'de Sozak İlçesi Babata köyünde doğmuş ve 13.4.1987'de Almatı şehrinde vefat etmiştir) – şair, yazar, edebiyatçı. Moskova'daki Edebiyat Enstitüsünden mezun olmuştur (1953). urşun fabrikasında çalışırken makaleleri yayımlanmaya başlamıştır. 1941-1945 senelerinde Donetsk Bölgesinde çalış-

mıştır. 1945-1949 senelerinde «Güney Kazakistan» gazetesinde editör, «Leninşil Jas» gazetesinde bölüm başkanı görevlerini yürütmüştür.

1936-1941 senelerinde Çimkent'teki 1956-1974 seneleri arasında SSCB ve Kazakistan Yazarlar Birliğinde Edebi Danışman olarak görev aldı. 1974'ten hayatının sonuna dek edebi eserler yazmıştır. Eserleri 1945'ten itibaren yayımlanmaya başladı. Şiirlerinin ilk toplaması «Sapar» 1950'de yayımlandı. «Jazğı Janbır» (1964), «Karatau Örnekleri» (1968), «Boz Jorğa» (1969), «Küren Özen» (1971), «Kertolğau» (1973), «Şejireli Sahara» (1976), «Kökek Ayı» (1982) adlı şiirleriyle birlikte «Ak Boz At» (1962, Rusça tercümesi ise 1968), «Tulpardın Tağdırı» (1975), «El Men Jer» (1978), «Zaman Ekpini» (1982) romanları yayımlanmıştır. Âlimkulov eserlerindeki ana konu köy hayatı, insan kaderi, sanatçıların ömürü söz edilmektedir.

Abay Kunanbayev'le ilgili «Jumbak Jan» (1978) adlı inceleme eserini yayımlamıştır. Kazakça ile birlikte Rusça da eserleri yayımlanmıştır. Aynı şekilde Rus yazar ve şairlerle birlikte Avrupalı

söz ustalarının eserlerini de Kazakçaya tercüme etmiştir.

Eserler: «Сапар» Өлеңдер. 1950; «Жемісті жолда» Әдеби-сын макалалар. 1958; «Ақ боз ат» Роман. 1962; «Жазғы жаңбырлар» Өлеңдер. 1962; «Жазғы жаңбыр» Өлеңдер. 1964; «Сейтек сарыны» Повесть. 1966; «Туған ауылда» Әңгімелер. 1968; «Бозжорға» Өлеңдер. 1969; «Күрең өзен» Повесть және әңгімелер. 1971; «Жұмбақ жан» Абай туралы деректі хикая. 1972; «Кертөлғау» Повесть және әңгімелер. 1973; «Вся жизнь впереди» Повесть және әңгімелер. 1974; «Тұлпарлар тағдыры» Роман. Повестер мен әңгімелер. 1975; «Шежірелі сахара» Повестер мен әңгімелер. 1976; «Жұмбақ жан» Зерттеу. 1978; «Ел мен жер» Роман. 1978; «Қаратау өрнектері» Өлеңдер мен поэмалар. 1980; «Көкек айы» Әңгімелер мен повестер. 1982; «Замана екпіні» Роман. 1982.

Қаунаққа: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас ред. Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005; Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – А.: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010; Ботпайұлы С. Тәкен Әлімқұлов және абайтану ілімі // <https://abai.kz/post/12190>; Болатбекұлы А. Жазушы Тәкен Әлімқұловтың туғанына – 100 жыл // <http://okg.kz/article/?id=13089&slug=zhazushy-taken-alimkulovty-tu-anyina-100-zhyl>.

Ş. Kurmanbayeva

Âyteke Bi Baybekoğlu (23.03. 1644'te şimdiki Özbekistan Cumhuriyeti Kazbibi dağı, Kızılışam yerleşim yerinde doğmuş ve 1700'de şimdiki Özbekistan'ın Nurata ilçesinde vefat etmiştir) – Kazak halkının birliği konusunda eme sarf etmiş devlet adamı, Kazak'ın Üç Bi'nin biri, düşünür. Timur'un baş danışmanı Oraz Hacı'nın beşinci nesil torunudur. Yedi yaşından itibaren ataları Akşa Han ile Jalantös Bahadırların terbiyesinde büyümüştür. Semerkand'taki Ulıkbek medresesinde, sonra Janatös Bahadır tarafından yaptırılan «Tillâ-Kari», «Şerdor» medre-

selerinde ders gördü. Din, hukuk, gök yüzü, coğrafya, tarih, matematik dersleriyle birlikte Arapça, Farsça, Çağatayca, Özbekçe öğrenir. Âyteke Bi Akşa dedesinden boy, halk yönetimi, elçilik işlerini, Janatös'ten ise askeri becerileri öğrenir. 21 yaşında Buhara ve Semerkand civarındaki Kazak, Özbek, Karakalpakların Baş Bi'yi, 25 yaşında ise bütün Küçük Jüz Kazaklarının Baş Bi'yi olur. Tevke Han dönemindeki «Han Divanı'nda» Küçük Jüz'ü temsilen üye olur. Bu dönemlerde «Kasım Salğan Kaska Jol», «Esim Salğan Eski Jol» gibi yasalardaki bazı maddelerin zamanın ihtiyacına göre değiştirilmesi gereksinimi doğdu.

Tevke Han döneminde 1684 senesinde «Jeti Jarğı» kabul edildi. «Jeti Jarğı»ya Âyteke Bi tarafından sunulan değişiklikler ise «Süyek Kunı» (Kemik Davası) ve «Öner Kunı» (Sanat Davası) oldu. Bu da Âyteke Bi'nin ata-baba gelenekleriyle birlikte sanata da değer verdiğinin kanıtıdır. Âyteke Bi söz ustasıydı, onun vermiş olduğu kararlar adaletli kararlardı. Bununla birlikte eline silah alarak düşmana karşı savaşlara da katılmıştır. 1685 senesinde Nurata civarında Kaldan-Boaşk'ın 15000 kişilik ordusuna karşı savaşta kahramanlık yapmış ve savaşın kazanılmasında büyük rol oynamıştır. Adaletli bi, siyasetçi, batır, devlet adamı olarak pek çok siyasi olaylarla davaların ortasında oldu. Kendi çağının bilgin ve dana yöneticilerindendi kendisi. Kazak halkının bağımsız, hür yaşaması için çaba sarfeden devlet adamıdır kendisi. Âyteke Bi 1698-1699 yıllarında Türkistan'da gerçekleşen iki toplantıda Rusya ile, Çin'le ya da başka bir ülke ile birleşmenin

Kazak devleti için zararlı olacağını dile getirerek, halk birliğini sağlayarak bütün bir devlet olmakla Kazakların özgür bir devlet olabileceği görüşünü savundu. Halk birliğini sağlayabilmek için yapılması gereken işleri dile getirir.

Askeri kabileti gelişmiş ordu tutmak, devlet güvenliğini sağlamak, dış düşmanlara karşı silahları yenileme gibi meseleleri öne sürer. Bu anlamda askeri kabileti yüksek, söz ustası, batır, elçilik işlerinden haberdar liderlerin halk için önemine değinmiştir. Âyteke Bi'yin bu teklifleri diğer Bi'ler tarafından destek görmesine rağmen Sultanlarla Baylar asker için toplanacak vergiyi ağır bularak karşı çıkmış, sonucunda teklif kabul edilmemiştir. Âyteke Bi Kazakların Tevke, Bolat, Sâmeke, Âbilmambet, Abılay gibi Hanları döneminde devlet işlerine katılmış devlet adamıdır. Tevke Han'ın kurduğu «Biler Kurumu'nun» üyesi, söz ustası, Küçük Jüz'ün Baş Bi'yi, «Jeti Jarğı» yasınının yazarlarından biridir. Bugünlerde Aktöbe bölgesinde İlçe adı, pek çok şehir ve kasabalarda sokak isimleri Âyteke Bi adını taşımaktadır. Taşkent'ten 75 km mesafedeki Kauınşı ve Şınaz köylerinin yakınlarında defnedilmiştir.

Kaynakça: Досмухамедұлы Х. Әйтеке би. – А., 1998.; Тоғысбаев Б., А.Сужикова. Тарихи тұлғалар. – А., 2011.; Толыбеков С. Әйтеке би. – А., 1992.; Есламғалиұлы М., Әйтеке би. – А., 1998.; Бисенбаев П. Әйтеке би мұрасы туралы әңгіме. – //http://edq.kz/2017/05/13.; Құрманбек Е. Әйтекедей әділ би. – // http://www.aktobegazeti.kz/.

D. Mustapayeva

Âytenov Kayıpnaz (1900'da Türkistan Bölgesi Şardara'da doğmuş ve 1977'de vefat etmiştir) – şairdir. Köy

okulunda ilk eğitimini alır. Âytpenov hem yazılı hem de sözlü olarak şiir yazabilmiştir. 1964 senesinde Çimkent'te bölge şairlerinin yarışına katılmıştır. Şair doğu efsanelerinin, Kazak masallarının süjelerini dastan olarak anlatmakla birlikte Mırzaşöl steplerini işlemekte olan işçilere, pamuk tarlasındaki ekincilere ve kendi yaşitlarına adadığı pek çok şiirleri vardır.

Mizah, satira janrı şair eserlerinde önemli yer almaktadır. Bir çok şiirleri «Şuğıla» (1977) toplanmasında yayınlandı. «Enbek Kızıl Tu» madalyasıyla ödüllendirilmiştir. Kızılkum İlçesi NKVD bölümünü yönetti. Şairin «Ösyet» adlı şiir toplaması yayımlanmıştı. D. Konayev'in yakın dostudur. Âytpenov, Kazak edebiyatının 20. asırdaki ozanlık geleneğini devam ettiren temsilcisidir. Bununla birlikte, şairin yazdığı, şiirlerinde dile getirdiği görkem kelimeler mevcuttur. Onun «Toysan, toba kıl», «Altın alma, akıl al», «Daulet bitse, mastanba», «Jalğızdık körüp kor bolar, kadirin köptin bilmegen», «Abaylap söyle sözindi, Düşpanın biri til degen», «Jerge konbay ketpeysin, uşsan da biyik aspanğa» ve de başka da pek çok şiirleri derin ve anlamlı içeriklere doludur. 2004 yılında Çimkent şehrinde «Şair Kayıpazar Âytpenov'un Hayatı ve Şiir Dünyası» adlı kitap yayımlanmıştır.

Каунақша: Қазақстан Ұлттық Энциклопедиясы / Бас редактор Ә. Нысанбаев. – А.: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, 1999. – 720. Мақта ордасы – Мақтарал (Ауданның 75 жылдығына арналған жинақ). – А.: «Тұран», 2003. Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – Б. 224.

K. Sarekenova

«Âziret Sultan» Devlet Tarihi-Kültürel Müzesi – ülkedeki en büyük müzelerden biridir. Müze binası Hoca Ahmet Yesevi (Haziret Sultan) için 14. yüzyılın sonunda Timur tarafından yaptırılmıştır. Söz konusu binayı esasen Türkistan şehrinde 30 Eylül 1978 tarihinde «Cumhuriyet Hoca Ahmet Yesevi Türbesi Mimari Eser Müzesi» resmi olarak açılmıştır. 28 Ağustos 1989 senesinde Kazak SSC Bakanlar kurulu kararıyla «Âziret Sultan» Devlet Tarihi-Kültürel Müzesi olarak adlandırıldı. Müzede tarihi-kültürel mirasları koruma, hizmet gösterme, gezi ve nasihat vs. bölümler faaliyet göstermektedir. Müze 2306,383 h'lik alanı kapsamaktadır. Bünyesinde 99 tarihi-kültürel anıt bulunmaktadır. Bunların 1'i uluslararası, 19'u Cumhuriyet, 7'si yerel öneme sahiptir. Önceden sayıma alınan anıt sayısı 72'dir. Türkistan'ın baş yadigarı olarak bilinen Hoca Ahmet Yesevi Türbesi Orta Asırlardaki eşsiz sanat eseri olarak 2003 yılında UNESCO kültürel miras listesine alınmıştır. Dünyaca öneme sahip türbenin milli panteon olarak önemi daha da büyüktür. Müze Hoca Ahmet Yesevi Türbesiyle birlikte Büyük Kılvet (yer altı camisi, 12. asır), Evliya Kumşık Ata kilveti

«Âziret Sultan» Devlet Tarihi-Kültürel Müzesi.

(12-14. asırlar), Sekiz köşeli türbe (14-16. asırlar), Ulıkbek'in kızı Ebülhayır Han'ın eşi Rabia Sultan Begim Türbesi (15. asır), Doğu Hamamı (16-17. asırlar), Esim Han Türbesi (17. asır) vs... gibi arkeolojik, tarihi-kültürel ve sanatsal eserleri kapsamaktadır. Türkistan tarihi müzesi de ziyaretçilere hizmet göstermektedir. Hoca Ahmet Yesevi türbesinin etrafında 300'den fazla tarihi şahslar defnedilmiş ise bunların 214'inin kimlik bilgileri netleştirilmiştir. Müze fonunda 24421 adet değerli tarihi evrak korunmaktadır. Bunların içinde arkeolojik, etnografik, numizmat ve yazılı belgeler grubuna ait yadigarların özel şartlar altında korunması için gerekli imkanlar sağlanmaktadır. Söz konusu «Âziret Sultan» müzesi ülkedeki bütün müzelerle işbirliği içinde ve en çok ziyaretçi kabul edenidir. Ziyaretçiler için gerekli hizmet türleri de üst düzeyde yapılmaktadır. 5-15 Mayıs 2018 tarihleri arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Kastamonu, Bursa, Ankara şehirlerinde uluslararası sergi organize edilmiştir. 9-11 Kasım 2018'de de Yunanistan'ın Selanik şehrinde «Filoksenia-2018» uluslararası sergisi, 21-23 Kasım 2018 tarihinde ise Rusya'nın Soçi şehrinde «Soçi-2018» sergisi katılan «Âziret Sultan» müzesi 2019 Özbekistan İlimler Akademisince organize edilen «Timurlu Tarihi» devlet müzesinde sergi organize etmiştir. Müze buna benzer

uluslararası ve yurt içi hizmetlerinden dolayı pek çok uluslararası ve Cumhuriyet içi ödüllere ödüllendirilmiştir.

Kaynakça: «Əzирет Сұлтан» мемл. тарихи-мәдени қорық-мұражайына 40 жыл. Жинақтап құрастырушы: Б. Байболов. – А.: «Изд. Золотая Книга», 2018. – 167 бет; «100 Аңыз» альбом кітап. Жинақтап құрастырушы: Ә. Манапов. – А.: «Изд. Золотая Книга», 2018. – 223 бет; «Əзирет Сұлтан» мемл. тарихи-мәдени қорық мұражайы РМҚК қорындағы Зергерлік бұйымдар топтамасы. Каталог материалдарын дайындаған: Н.Әшірбекова. – А.: «Изд. Золотая Книга», 2018. – 208 бет; М.Түякбаев, А.Егеубаева. «Түркістан жазирасының қыш ыдыстары» альбом-кітап. – А.: «Изд. Золотая Книга», 2018. – 175 бет;

M. Tastanbekov

Baba Ata (VI-XV yy.) – ортаçaғ бөлгесидир. Калıntıлары Түркистан илi, Sozak илчesine бағлi olan Babata'nın kenarında bulunмактадир. Ортачағ kaynaklarına göre Karғалık diye adlandırılır. Ортачағнын son dönemlerinde şehirde yaşam түkenmiş ve kalıntıya dönmüştür.

Baba Ata Yerleşimi.

Baba Ata Yerleşimi. 8. yüzyıl binası.

«Babata» – VIII yüzyılda Kazakistan'ın güneyini zapt eden müslüman ordularının komutanı olan, burada gömülmüş Ishak Babın lakap adımı. Onun yaptığı işleri şecerede böylece ifade edilmektedir: «...Ishak Bab Türkistana bağlı olan Yası, Süyiri, Harnah, İhan, Temirhufhan, Bağistan, Jetikent, Altmış, Otırar, Sığanak ve başka bölgeleri ile köyleri, Teniz olarak adlandırılan tenizden sonraki tenize kadar yerleşmiş tüm halkı müslüman yapmıştır. Bundan sonra ... yedi hafta cami kurmuş, seksen sene Müg kafirleriyle savaşmıştır. Kazak Hojalarının şeceresinde Ishak Bab, Hoca Ahmed Yesevi'nin kök atalarındanmış. Efsaneye göre, savaşçılıktan ve savaş hayatından yorulmuş Ishak Efendi, sonraki hayatını barışa tahsis etmiştir (bağışlamış).

Karatau'nın ormanlı bölgesine yerleşerek, Möldir Dağ nehirinin kenarına Kule yaptırmış ve kendisine bağlı olan halka akıyla uzun zaman başkanlık etmiştir. Ishak Bab mezarının yanındaki, eski kapı kalıntıları, onun yaptırmış olduğu kulesi sayılmaktadır. Arkeolojik araştırmalara göre, Babata şehrinin VII-XV yy. bağlı olduğunu göstermektedir. Eski kent merkezi – Şahrıstanın plana göre ölçümü: 182x145 m, uzunluğu 7-8 m. Şahrıstan'ın güney-doğu bölümünde

en önemli yer – merkezi sağlam şekilde saklanmıştır. Onun uzunluğu 10 m, alt tarafı 42x61m, üst tarafı 12x17 m. Kalacurtun merkez tarafının etraf uzunluğu 1,5 m duvarla çevirilmiştir. Üzerinde 15 minarenin yerleri bilinmektedir. Duvar dışında derin kaya izleri vardır. Şehir kenarındaki bölgede 1-2 metre yüksekçe tepeyle çevirilmiştir. 1 metrelik minare kalıntıları de çok net şekilde görünmektedir. Kazı işlemlerine göre, buraya Ishak Bab başlayan Arap askerleri gelmeden önce, etrafı duvarla çevirilmiş, tepesi (zirvesi) türbelerle süslenmiş mühteşem bir bina olduğunu göstermektedir. Arkeologlar eski sağlam mimarı ve arkaik bir binayı meydana atmışlardır. Bu çığ kirpiçten (40–41x20–22x9–10 sm) yapılmış yüksekliği 6 metre dörtgen bir binaydı. Kuzey-Batı duvarında kapısı olmuştur. Sekiz köşeli koridorun diyametresi 5,8 m, yüksekliği 5,38 m salona doğru götürecektmiş. Onun tam ortasında diyametresi 1,1 metrelik kuyusu olmuştur. Salondaki kuyunun bulunduğu yeri ve ikinci kattaki bir tabloda bulunmuş üç odanın olduğu açıklanmıştır. Bütün odalar türbelerle, koridorlar galeri kirpiçle örülerek kapatılmıştır. İstihkam elementleri ile ocak yerlerinin, tabak çanaklarının ve diğer yaşam eşyalarının bulunmaması bunun dini bir bina olduğunu göstermektedir. Araştırmacılara göre, eser VII-VIII yüzyıllara aittir. Kalenin kenarından aşağı bulunmakta olan amorf toprağından trapez şeklindeki çizilmiş insan kafatasının bulunması kayde değer. Bu budistlerin halkına bereket çağırarak amacıyla insan kafatasını yere gömme geleneğine benzemektedir. Babata

bölgesi halkının arasında islam dinine kadar belki buddistlerin olmuştur. Bu bina küçük bir çevreye sahip olsa bile, çok başarılı ve süslü yapılmıştır. Bu bina yapılırken, o dönemdeki tüm modern metodlar kullanılmıştır. Bina çok güzel yapısıyla ve büyük kubbeleriyle göze çarpmaktadır. Bu bina Orta Asya mimar sanatı tarihinde çok önemlidir. Dönme galerili bir mezar olarak, Orta Asya ve Kazakistan müslüman mezarlarının atasıdır. Ancak VIII-IX yüzyıllarda İslama kadar bu dini binanın iç tarafı kirpiçle örülüp, bunun üzerine yeni bir bina yapılmıştır. Bu bina projeye göre, yarı eğri türbelere sahip dik dörtgendir. Etrafında gecekondular gibi evlerde insanlar yaşamışlardır. Etrafı çamurla yapılmış duvarla çevrilmiştir. Kısacası, bu şehircik en muteşem bir inşaata sahiptir. Bir kale olmuştur. Orada korunmak için her şey yapılmıştır. Sağlam duvarlar ile yüksekliği 7 metrelik türbeler, her köşesinde türbelerle süslenmiş kaleler ve su doldurmaya yarayan kuyu bulunmaktadır. Arkeologlar şehir etrafından ekmekhanesi, su doldurma sistemi, kuyuları bulmuşlar. Araştırmacılar bu şehirciğin, İshak Babın oturduğu evinin kalıntısı olduğunu tahmin etmektedir. Bu bölgenin son yaşam dönemi XIII-XIV yüzyıllara sahiptir. Bu dönemde Şahristanda ek inşaatlar meydana çıkmışlardır. Tsitadelde yeni restorasyonlar ve bazı yeniden kurma işlemleri gerçekleştirilmiştir. Bunlardan başka yeni inşaatlar göze çarpmamaktadır.

Каунақса: Агеева Е.И. Из истории развития городской культуры Казахстана // Известия АН Каз ССР. Серия археологии и этнографии. Вып 2. – 1960; Агеева Е.И., Сенигова Т.Н. Памятники

средневековья (раскопки на городище Баба-ата) // ТИЯЭ, т.14. – А.-А., 1962; Ходжаев М.Б. К генезису мавзолея Саманидов // Архитектура и строительство Узбекистана. – 1984, 4. – С.6-8.

M. Kozha

Babata Medresesi – mimar sanat eseri. Türkistan bölgesi, sozak ilçesi, Babatanın etrafındaki Babata yerleşim yeridir.

Babata medresesi.

Bina tek katlı ve geleneksel mimari, Kazakistan'ın modern mimarisinin XIX yüzyıl sonundaki Rus mimarisinin unsurlarına tekabül eden dini mimarisinin ilginç bir örneğidir. Maalesef, Babata medresesinin bu binaları günümüzde değişikliklere uğramıştır. İlk önce Binanın projesi P- şeklinde olmuştur. XX yüzyılın 90 yıllarında binanın projesi değiştirilerek, G- şekline dönmüştür. Yaşlı sakinlerin söylediklerine göre, 30. yıllarda Sozak ilçesinin inşaatına kirpiç almak için, XVI-XVIII yüzyıllarda yapılan mezar- camisiyle beraber, medresenin birkaç odaları yıkılarak inşaatı faydalanılmıştır. Yaklaşık 40-tan fazla kirpiç alınmıştır. İşçiler Babata mezar-camisinin birkaç bölümün yıkılmaya başladığında, yerel halk yüksek mevkilere şikayet ederek, yıkılmasına engel olmuşlardır. En fazla XVI-XVIII yüzyıl

ait mezar zarar çekmiştir, sadece duvarın bir bölümü kalmıştır. Sonradan medrese ve cami yerel mekanın deposu olarak kullanılmıştır. XX yüzyılın ikinci yarısında medresenin 11 odası yaşam ihtiyaçları için yıkılmıştır. XX yüzyılın 90.yıllarında sadece medrese öğrencileri için yapılmış 8 küçük odalar ve dersaneler sağlam kalmışlardır. Küçük odalar küçücük türbelerle süslenmişlerse, dersaneler çok büyük türbelerle nakışlanmışlardır. Türbenin başı sivri şekilde yapılmıştır. Dersanenin girişi süslü yapılmıştır. Girişin arka tarafındaki kirpiçleri özel bir usülle yapılmıştır ve yukarı tarafı da dekorasyon minarelerle nakışlanmışdır. İlk restöre işleri ancak Kazakistan bağımsızlığına kavuştuktan sonra ele alınarak, dini amaçla kullanılmaya başlanmıştır. Allaha inan insanlar tarafından medresenin tamir işlemleri yapılarak, turizm ve ziyaret yerine dönmüştür.

Каунақса: Герасимов Г.Г. Памятники архитектуры Каратау // Известия АНКаз ССР. Серия архит. – 1959. Вып 2.; Кастанье И.А. Древности Киргизской степи и Оренбургского края. – А., 2007. – С. 272-273.

M. Kozha

Babata Mezarı-Camisi – mimari sanat eseri. Türkistan ili, Sozak ilçesi Babatanın yanındaki Babata bölgesinde bulunmaktadır. Yıkılmış ortaçağ yapı yerine 1893 yılında Türkistan'daki Hoca Ahmed Yesevi mezarına (XIV yy) benzetilerek Babata Mezarı-Camisi yapılmıştır. Yeni Babata Mezarı-Camisinin yapılmasına XIX yüzyılın sonunda bu bölgede meşhür dini şahıs Appah İşan başkanlık etmiştir. Planlama çözümü bu

yapının geleneksel ve sadeliği, zarafeti ile onu büyülemektedir. Yapının baş kapısındaki köşelerinde minareler bulunmaktadır. Bunun yukarı bölümü XX yüzyılın 30. yıllarında Şolakkorğan ilçesi vilayeti yapısının inşaatı yapılırken kullanılmıştır. Yapının planlamasına göre, dış ölçümü 24,42 x 13,25 m. Babata Mezarı-Camisi beş odadan oluşmaktadır: namaz odası, ölçümü 11,52 x 11,36 m; evliya kabiri, ölçümü 7,45 x 7,44 m; ziyaretname ve ek iki oda, ölçümü 1,4 x 3,17 m. Birinci ve üçüncü odalarda mihraplar yapılmıştır. Kabirin altında sığınak vardır. Sağ tarafında yapı üzerine, kubbelere çıkmak için merdivenler yapılmıştır. Yapının üst tarafında merdivenler bulunmaktadır. Yukarı tarafında sekiz eksenli (қырлы) trampet üzerinde büyük kubbe bulunmaktadır. Kubbenin ucu yerden 14,50 metre yüksekliktedir. Biraz aşağı merdivende ufacikkubbe yapılmıştır. Cami ile mezarın iç tarafındaki dört köşeli sandık ve arkalı yelkenler göze çarpmaktadır. Duvarlar arapça yazılarla süslenmiştir. Kubbe altındaki trampetlerde «kazımak»

Babata (İskak Bab) Türbesi.

usülüyle çizilmiş geometrik ve bitkisel nakışlarla nakışlar yapılmıştır. Sığınaкта mezar ile kabiri ayıran, restore edilmiş ufak ağaç kalıntılarında yapılmış ağaç kafes bulunmaktadır.

Кайнақша: Колосовский В. В Каратавских горах Чимкентского уезда (археологическая заметка). // ПТКЛА, 1901, год 6; Герасимов Г.Г. Памятники архитектуры Каратау // Известия АН Каз ССР. Серия архит. – 1959. Вып 2.; Кастанье И.А. Древности Киргизской степи и Оренбургского края. – А., 2007. – С. 272-273. Камалова Г.М. Мечеть-мавзолей Баба-ата. // Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – А., 1994. – С. 238-239.

M. Kozha

Bab Ata Mezarı-Camisi ile ilgili Efsane

– Türkistan ili, Sozak ilçesinde yerleşmiş Hazret Ali'nin (Ali İbn Abu Talib) yedinci nesli Ishak Babın, yani Bab Atanın yıkılmış mezarının yerine, yanmış kerpiçten XIX yüzyılın sonunda tekrar yapılmış mezar hakkında halk arasında hikaye-efsaneler bulunmaktadır. Bunlardan birisi kazaklarla kalmaklar arasındaki savaş dönemleriyle ilgilidir. Bir saldırı sırasında Bab Ata'ya yapılmış mezar bilerek yıkılacakmış. Etrafındaki halk yıpranarak, her tarafa kaçınacakmış. Tekrar barış yaşamı geri geldiğinde halk Bab Ata mezarın bulamayacaklarmış. Mezarı tekrar yapmak isteyen halk yerini bulamayarak, kafaları karışacakmış. Bu sırada köyün eski ihtyarlarından: «Bab Atanın nereye gömüldüğünü öğrenmenin bir yolu, gece gizli oraya gidip, izlemek gerek.

Sabah vakti geldiğinde, yıldızlar doğduğu sırada Ishak Babın üzerinde kaplan fayda olur. Kaplan bulunduğu

yeri belirleyebilirse işte orasıdır» demiş. Halk ihtyarın dediğini yaparak, gece orayı izlemeye başlarmış. Dediği gibi, sabah vakti olduğunda kaplan meydana çıkarmış. Kaplanı gözleriyle gören insanlar Ishak Babın evliya olduğuna yine bir kere inanırlarmış ve orayı belirlermiş. Ertesi gün kaplan durduğu yeri kazarken Ishak Babın (Bab Ata) sığınağının tam giriş kapısını bulurlarmış. İçeri girdiği zaman gömülmüş kemiği ile Ishak Babın bayrağını ve mızrağı görmüş. Kabirin şüphesiz Ishak Babın olduğunu öğrenen halk бүгүне kadar sağlam kalan mezarını yapmışlardır. Ishak Babın kabirinin yerini bulmaya yönelik daha bir efsane: Ishak Babın Kargalık kasabasına deve çöktürülmüş. Deve – hem Kazakların, hem de Arapların aziz hayvanıdır. Hayvan Kutup Yıldızına bakarak çökmüş. Binecek tarafı kıblaya bakmış. Deve çöken yere de Ishak Babın kabirinin üst tarafın yaparak, mezarını kurmuşlar.

Кайнақша: Оңтүстік Қазақстан облысының энциклопедиясы, «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998; Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2005; Отырар. Энциклопедия. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2005; http://www.madenimura.kz/kk/culture-legacy/region/south_kazakh_oblast/memorial/baba_atahttp://www.balkhashlib.kz/kk/resurs_16/id/2924https://baq.kz/kk/news/all/ishak_bab_bab_ata_kesenesi.

Ş.Kurmanbayeva

Baba Arap-Baba Maçın (BABA ĞARIP)

– Horasandan 400 müridiyle gelerek Hoca Ahmet Yesevi'nin hatasını düzeltmeyi, onu doğru yola yönlendirmeyi amaçlayan, şeriat ilminin alimidir. Ancak bir ilim

yarışmasında Yesevi'den yenilerek, sonradan ona mürit olmuştur

Baba Arap mezarına ziyaret etme geleneği halk arasında çok yaygındır. Halk XX yüzyılın başında Türkistanı ziyaret ederek, Hazret Sultan mezarının batı tarafında bulunan B.A'nın kabirini de ziyaret etmişlerdir. Halk Ahmet Yesevi mezarından 300 metre uzaklıkta yerleşmiş olan kabirin Baba Arap evlayanını olduğu inandırmıştır. Şehir girişindeki köprülerden bir olan – «Baburad» köprüdür. XX yüzyılın 1910-1914 yıllarında yapılmış olan Baba Arap köprüsü, Ündemes Ata ve Baba Arap mezarları, bunların arka tarafında bulunan Baba Arap camisinin kubbesi günümüzde hala sağlam şekildedir. Baba Arap mezar, kabir, cami, köprü olarak yüzyıllardan beri sağlam kalarak, XX yüzyıldan itibaren halk için bir ziyaret yerine dönmüştür.

Каунаққа: Қожа Ахмет Ясауи есімімен байланысты аңыз, әпсана, хикаялар. – А., 2009; Ясауи тағылымы. – Түркістан, 1996; Тұяқбаев М. Төрт қақпалы Түркістан//Ясауи мұрасы. Респ. газет. N1(13). Қаңтар. – 2018.

Z. Jandarbek, D. Mustapayeva

Baba Tükti Şaştı Aziz Evliya (doğum tarihi belirsiz ve 14. asrın ilk yarısında vefat etmiştir) – Cuci ulusundaki Özbek Han'ın İslam dinini kabul etmesinde önemli rol alan Yesevi'nin dört öğrencisinin biridir. Gerçek ismi ise Sadr-ad-din Muhammed. Vücudundaki saçlarının çok olmasıyla Baba Tükti Şaştı Aziz olarak adlandırılmıştır. Kendisi Karahanlı yöneticiler soyundan gelmektedir. Otırar'ın en son hanı Bilge Han'ın dördüncü nesil torunudur. Baba Tükti Şaştı Aziz torunları ise Özbek Han devleti dağılmasıyla Noğaylı derbes devlet olunca kendilerini Ebü Bekir Sıddık soyundanız demeye başladılar. Söz konusu bilgi Rusya'nın egemenliği altındaki Yusupovlar seciresinde beyan edilmiştir. 1320 senesinde Baba Tükti Şaştı Aziz pirleri Zengi Ata'nın yönlendirmesiyle yanındaki arkadaşları Sayyid Ata, Uzun Hasan Ata, Badr Ata'larla birlikte Özbek Han'a gelerek onun İslam dinine geçmesi yolunda emek sarf etmişlerdir. Bu dönemden itibaren İslam dini Cuci ulusunda devletin ideolojik siyasetine dönüştü. Cuci ulusundaki söz konusu dini-ideolojik reformların etkisiyle çağdaş Kazak Jüzleri ile Kabileleri

Baba Arap Tümbesi. Eski Türkistan şehiri.

Baba Tükti Şaştı Aziz'in Tümbesi.

tekrardan yapılandırmaya geçmiştir. Bu reforma sayesinde Baba Tükti Şaştı Aziz Orta Jüz'ün piri olarak ilan edildi. Baba Tükti Şaştı Aziz'in torunları Altın Ordu tarihinde önemli işler yaptı. Onun torunu ünlü Edige Bi'dir.

Kaynakça: Утемиш-хаджи. Чингиз-наме. – 1992.; Devin DeWeese. Islamization and Native Religion in the Golden Horde. – Pennsylvania. 1994.; Трепавлов В.В. Нурадины Ногайской Орды // Историко-географические аспекты Развития Ногайской Орды. – Махачкала. 1993.; Трепавлов В.В. История Ногайской Орды. – М., 2001. З.Жандарбек. Ясауи жолы және қазақ қоғамы. – А., 2006.

Z. Jandarbek

«Baba Tüktü Şaştı Aziz» Efsane kahramanı olarak – Kazak sözlü edebiyatında çok sık göze çarpan kahramandır. Bununla ilgili efsanelerden birinde – «Baba Tuklas» olarak verilmiştir. Babası – mucize bir aziz olmuştur. Baba Tuklas Mekke'de padişah olmuştur. Müslümanlar arasında evliya atanmıştır. Mekke'ye hacılık için giden yolcular, önce Hazreti Muhammed'in, sonra Alem Muztazı Seyit'in, ondan sonra bu Baba Tüktü Şaştı Aziz'in kabrine ibadet edeceklermiş. Başka bir efsaneye göre, Baba Tüktü Şaştı Aziz – Hoca Ahmed Yesvi'yin eski atalarındandır, İslam dini Orta Asya'ya girdiği dönemlerde yaşayan, Dede Korkut'un çağdaşymış. Bab Ata kubbesi bu kişinin kabrine koyulmuştur. Akademik Alkey Marğulan, bu efsanenin tarihi açıdan önmeli olduğunu dile getirmektedir. Üçüncü efsaneye göre, Baba Tuklasın oğlu Edil-Cayıka kadar gelmiş, onun Kutlubek adlı oğlundan Edige bahadır doğmuştur. «Edige

Bahadır» destanında Baba Tüktü Şaştı Aziz bu bahadır'ın babası olarak tasvir edilmiştir. Halk ağızlarındaki efsanelerde: o suyun kenarında namaz kılmışken, üç peri kızını görecekmış.

Namazın bitirdikten sonra, üç kızın birisinin elinde tutacakmış. Kız suya hemen atalayacakmış, evliyada onun arkasından suya atlayacakmış. Sonuçta Baba Tüktü Şaştı Aziz bu kızla evlenecekmiş. Kız ona üç türlü şart koyarak: «ayakkabımı çıkarırken, ayaklarıma bakma; kıyafetimi çıkarırken koltuğuma bakma; saçlarımı yıkarken, başımın üst kısmına bakma» demiş. Ancak Baba Tüktü Şaştı Aziz bu üç şartı bozarmış. Bunu içinden hisseden peri: «Karnımda altı aylık çocuğun var. Çocuğu Kök Derya kenarındaki Kumkent adlı bölgeye bırakıp gideceğim, sen gelip, bul, diyerek göğe uçup gidecekmiş». Baba Tüktü Şaştı Aziz bu yere gelip, çocuğu bulur. Uçsuz, bucaksız, kimsesiz bir yerde doğulduğu için çocuğa «Edige» ismini verecekmiş. Bazı Kazak seçerelerine göre, o Mangit boylarındanmış. Baba Tüktü Şaştı Aziz'in insan olup olmadığıyla ilgili tam bilgi yoktur. Bundan dolayı, sadece bir mit kahramanı olarak tanılmaktadır. Kazak halkbiliminde evliya olarak tanımlanır. Kahraman destanlarında baş kahramanların koruyucusu, ayan veren ruh olarak tasvir edilecekmiş. Örneğin, «Elpamiş Batırda» Baybörünün rüyasına Baba Tüktü Şaştı Aziz girerek, karısının bir kız, bir oğlan doğacağı hakkında ayan verecekmiş. Sonradan Elpamişin destekçisi olurmuş. Günümüzde zor durumlarda Baba Tüktü Şaştı Aziz'e yalvarma geleneği halk arasında çok yaygındır.

Каунақса: Орлов А.С. Казахский героический эпос. – М.-Л., 1945; Жирмунский В.М. Тюркский героический эпос. – Л., 1972; Диваев Ә. Тарту. – А., 1992; Мустафина Р.М. Представления, культуры, обряды у казахов. – А., 1992; Қазақ фольклорының тарихылығы. – А., 1993; «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – А.: «Қазақ энциклопедиясы», 1998; Отырар. Энциклопедия. – А.: «Арыс», 2005; Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. – А.: «Аруна Ltd» ЖШС, 2010; Боранбай Ж. Бабай түкті Шашты Әзіз // <https://qazaquni.kz/2009/04/17/59.html>.

Ş.Kurmanbayeva

Badr ad-Din el-Farabi (d.-ö.tarihi belli değil.) – Tam adı - Badr Ad-Din Nur ad-Din el-Farabi. Öz adı – Badr ad-Din. Baba adı – Nur ad-Din. el-Farabi da – onun Farab’lı olduğunu göstermektedir. Badr ad-Din ilk eğitimini kendi ülkesinde almış. Sonradan Buhara, Semarkent şehirlerine gidermiş. Geratta’da eğitim alarak, orada hocalık yapar. Güzel yazma hüneri de öğrenmiş. Güzel yazma becerisi Mısırlı yazar Şaraf-ad-Din Muhammed bin Said el-Busiri’yin, Hz. Muhammed Peygambere armağan ettiği destanına Fahr ad-Din aş-Şirazi’yin yazdığı «Şarh el-Burda li-l-Busri» adlı eserini yazıya getirmiştir. Kitabı görkemleme işi - Badr Ad-Din’in Gerattaki hayatının gelişmesine yol açmıştır. Çünkü o dönemlerde Gerat’a ünlü astronom Uluğbek’in babası, Emir Temir’in oğlu Şahrüh başkanlık etmiştir. Daha çok savaşa göre, medeniyetin gelişmesini destekleyerek, bunun için büyük çaba harcayan şahıstır.

Bundan dolayı, bu şehirde bilginler, alimler, ulu şahıslar yaşamışlardır. Onlardan biri - Badr Ad-Dindir. Bu şahısın hayatı ve yaptığı görevleriyle ilgili net bilgiler bulunmamaktadır. Bugüne dek nerede vefaath olduğu da belli değildir.

Каунақса: Дербісалиев Ә. Қазақ даласының жұлдыздары. – А., 1995.

N.Mansurov

Bahi Muhammed Türkistani (doğum ve vefaath ettiği tarihi belli değil) – katip ve alimdir. Baba adı – Sadık sufidir. «Türkistani» – onun Türkistan’lı olduğunu ifade etmektedir. Babası çok iyi okur, yazar bilen kişi olmuştur. Bu yüzden «sufi» adı verilmiştir. O, arapça ve farsça çok iyi bilmiş. Kuranı okuyup, tasvirini yapmıştır. Böyle çok bilgin kişinin oğlu da alim insan olmuştur. Bahi Muhammed Ziya-ad-Din Nahşabi’yin «Totunamesini» yazıya geçirmiştir. El yazısı birkaç defa kopya edilmiştir. Günümüzde bunun bir nüshası Taşkent Enstitüsünün el yazısı arşivinde korunmaktadır.

Каунақса: Дербісалиев Ә. Қазақ даласының жұлдыздары. – А., 1995.

N.Mansurov

Bakbergenov Sayirbek (1920, Sozak bölgesi – 1997, Almatı şehri) – Kazakistan’ın Halk yazarıdır (1996). Onun «Talğat» uzun hikayesi (1950), «Hayran Şeşem» (1963), «Adam jane Kölenke» (1969) vb. yakaşık 20’ye doğru romanları ve uzun hikayeler dizisi yayınlanmıştır. Türkistan kentinde çocuklar evinde eğitilerek, buradaki demiryol, sonradan pedogojik kolejlerinde tahsil görmüştür.

1939 yılında Soviyet Askerine alınarak, Podolsk askeri kolejinden mezun olur olmaz, Moskova’daki savaşa katılacakmış. İ.V. Panfilov№ 8 Hassa ordusu taburunun subayı, nişancılar takımının komutanı olmuştur. Askerlik görevinden izinli

olduktan sonra, «Sosyalistik Kazakistan» gazetesinde görev yapmıştır. 1950 yılında T.Begildinov hakkında yazdığı hikayesini bastırmıştır.

Ş.Valikanov'un hayatıyla ilgili «Koyan Kölge Kulağan Juldız», «Men Sızdı Suyemin», «Taraz Kögerşinder» adlı üç hikayesini yazmıştır. Savaş konusuyla ilgili «Karğa Tamğan Kan», «Altın Kürek», «Adam Jane Kölenke» adlı romanları ve «Talğat», «Belgisiz Soldat», «Barlauşılar», «Janğojin», «At Jalında» adlı hikayeleri okuyuculara çok yaygındır. Yazarın diğer başlıca eserleri şunlardır: «Meyirimdi Anam», «Adam Jane Kölenke», «Kantau» romaları; «Boztorgay», «Anşi Bala», «13-Nömirli Oyiñşı» edebi hikayeleri; «Bizdin Jıgıttır», «Bizdin Kolhozda Bolğan Edi», «Jol Altın Emel Arkılı Ötedi» adlı hikaye dizileri. Bunlarla birlikte, M.Gorki'yin birkaç hikayeleri ile masallarını Kazakçaya çevirmiştir.

Eserleri: «Алтын күрек» Повесть. А., ҚМ КӨБ, 1958; «Біздің колхоз» Повесть. А., ҚМКӨБ, 1960; «Бозторғай. Повесть. А., ҚМ КӨБ, 1960; «Алтын емелден асқанда» Повесть. А., ҚМКӨБ, 1961; «Қайран шешем» Роман. А., ҚМ КӨБ, 1963; «Қоян көзге құлаған жұлдыз» Повесть. А; «Жазушы»,

1965; «Қасиет» Повесть. А., «Жазушы», 1966; «Қарға тамған қан» Роман. А., «Жазушы», 1967; «Адам және көлеңке» Повесть. А., «Жазушы», 1969; «Белгісіз солдат» Повесть. А., «Жазушы», 1977; «Он үшінші ойыншы» Повесть. А., «Жалын», 1979; «Шығармалардың екі томдығы» А., «Жазушы», 1980; «Қан тозаң. Роман. А., «Жазушы», 1983; «Ақбоз атты ару» Повесть. А., «Жазушы», 1986; «Запасной игрок. Роман, повесть, әңгімелер. «Жазушы», 1990; «Смерть Тамерлана» Повесть. «Қазақстан», 1992; «Берте - Шыңғысханның жұбайы» Повестер мен әңгімелер. «Жазушы», 1993; «Қарға тамған қан», «Алтын күрек» Романдар. «Елорда», 2000; «Қайран шешем» Роман. «Ерен», 2000.

Қаунақса: Қазақстан жазушылары: Анықтамалық. – А.: «Аң арыс» баспасы, 2009; Айбын. Энциклопедия. / Бас ред. Б.Ө.Жақып. – А.: «Қазақ энциклопедиясы», 2011; «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998; II том; Отырар. Энциклопедия. – А.: «Арыс» баспасы, 2005.

Ş.Kurmanbayeva.

Bala Bi Mezarı (Tamabay) – Түркістан bölgesinin güney-doğu kenarında bulunan eski mezaristanda yerleşmiştir. Al-Hoca ata mezarından 500 m. uzaklıkta yerleşen evlerin yanında bulunmaktadır.

Bala Bi (Tamabay) Mezarlığı.

Bala Bi'yin mezarı - yandırılmış kirpiçten, eski mimar sanatı usulüyle

yapılmıştır. Kubbeli, tek odalı, dört duvarlı bir yapıdır. Mezar yandırılmış kirpiçten yapılmış, ancak içerisine boya yapılmamıştır. Bala Bi'yi'nin mezarı «Aziret Sultan» tarihi-kültürel müzesi tarafından korunmaktadır, en değerli tarihi önemi var eserlerdendir.

Bala Bi Hoca Ahmet Yesevi ilimin devam edenlerdendir. Bala Bi mezarının büyüklüğü 4.5 m., genişliği ve uzunluğu 4.7 m.

Каунақша: Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южный Казахстан. – А., 1994; Бала би мазары-сәулеттік ескерткіш маңызына ие//<http://oqsyz.com/kk/12.11.18>.

D. Mustapayeva

Balakayev Maulen (1907'de Şağa köyünde doğmuş ve 1995'te Türkistan'da vefat etmiştir) – profesör, doktordur.

Kazak Pedagoji Enstitüsünden mezun olmuştur (1933). 1937–1941 yılları arasında Almatı Gazetecilik Enstitüsünün, 1941–1942 yılları Yabancı Diller Enstitüsünün müdürü, 1943–1945 yılları Kazak SSC Bakanlar Komitesinde referent, 1945–1995 yılları arasında Kazak İlimler

Akademisinde bölüm başkanı görevlerini yaptı. 1942 senesinde «Kazak Dilindeki Yardımcı Kelimeler» konulu 1950 senesinde ise «Kazak Dilindeki Basit Cümle Öğeleri» konulu doktora tezini vermiştir. İnceleme alanları ise Kazak Dil Biliminin imlası, terminolojisi, dil kültürü, Kazak edebi dili, üslub meselelerini ele aldı. 150'ye yakın ilmi makalenin, 20'ye yakın kitabın yazarıdır. Kazak dilinin kelime grupları, Kazak edebi dilinin tarihi, dil normları ve edebiyat dilini araştıran dil uzmanlarındandır.

Eserler: Қазақ тіл мәдениетінің мәселелері. – А., 1965; Қазақ тілі грамматикасы. Синтаксис, II том. – А., 1967; Тіл мәдениеті және қазақ тілін оқыту. – А., 1989; Қазақ тіл білімінің мәселелері. – А., 2008.

Каунақша: Қазақстан. Ұлттық энциклопедия. – А., 1999; Оңтүстік Қазақстан энциклопедиясы. – А., 2005.

N. Mansurov

Balğayeva Fatima Jumağulkızı (5.5.1926, Türkistan bölgesi, Tülkibas ilçesi – 2005) – kopuzcu, Kazakistan Halk Artisti (1981).

Almatı konservatuarın 1950 yılında tamalamıştır. 1942 yılından itibaren

Kazak Halk Sazlar Orkestrasında kopuzda oynamıştır. Balğayeva Fatima en müthiş kopuzcu, halk şarkılarını, küyleriyle birlikte Kazakistan kompozitörlerinin (E.G.Brusilovski, A.Jubanov, M.Tolebayev, L.Hamidi, K.Musin), Batı Avrupa klasiklerinin eserlerini dünyaya meşhür etti. Balğayeva Fatima – Berlin’de dünya çapında Gençler İle Öğrenciler arasında geçen Festivalde ödül sahibi olmuştur (1951). Buharest’te düzenlenen Gençler Ve Öğrenciler festivaline katılmıştır (1953). Moskova’da yapılan festivalde Moskova’nın Büyük Tiyatrosunda sifonik orkestrasının aracılığıyla A.Jubanov’un «Koktem Vals’ini» oynayarak, ödül sahibi atanmıştır (1957). 1960 yılından itibaren Almatı konservatuarında hocalık etmiştir. 1978’de profesör ünvanı almıştır. Yaklaşık 80’den fazla talebe hazırlamıştır. Onlardan: M.Kalembayeva, G.İztileuova, R.Nurtazina, Z.Bisembayeva, N.Sirajayev, K.Ahmetova vb. «Hurmet» ödülü sahibidir.

Kaynakça: «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998.

Ş.Kurmanbayeva

Bapışev Ospan (1881, Türkistan bölgesi, Jauşikum İlçesi - ?) – Orta Asya ile Kazakistan Kenesi Hükmetini geliştirme faaliyetlerinin, Azamat savaşının emektarındır. 1917 yılın mayıs ayında komünist partisinin üyesi olmuştur. Onun evi çeşitli gizli siyasi toplantıların geçtiği mekan olmuştur. Bu durumlar Bapışev Ospan’ın siyasi bakışının kalıplaşmasına neden olmuştur. 18 yaşındayken Taşkent demiryolu işçilerinin ihtilali kulübüne üye

olmuştur. O, kalabalık yerlere kağıtlar asarak siyasi faaliyetlerini yapmıştır.. 1905 yılında Zakafkaze ihilalcılarıyla tecrübe değişimi amacıyla Bakü’ye gönderilmiştir. Orada yerel ihilal derneklerinden birinin aktif üyesi olmuştur. Polislere tutkulanarak, karakola kapatılmıştır. İki yıla mahkemeye kapatılmışken, Babayev kurtarmıştır. Biraz zaman geçtikten sonra Semarkend, Sırdarya, Ferğana bölgelerine müslümanlar arasında ihtilal işlerini yapmak üzere gönderilmiştir. Ulu Kazan İhtilalı nedeniyle, işçiler devriminin en önemli şahıslarından olmuştur. Bapışev 1916 yılında Kazakların başına gelen felaket için çok haykırmış, açlık, yoksulluğu görerek çok üzülmüştür. 1917 yılı, ocak ayında geçen Dumada bu durumları anlatmış, halka yardım etmelerini isteyerek bir mektup yazmıştır. 1917 yılın başında Bapışev Özbekistan’a gönderilecekti.

Bapışev orada meşhür ihtilalci P.G.Poltarski’yle tanışacaktır. Kazan İhtilalının gerçekleşmesinden hemen sonra Şimkent’e gelerek orada birkaç siyasi faaliyetlerde bulunacaktı. Sonradan Ferğana’ya gönderilecekti. Burada dernekler kurma işlerinin gerçekleşmesine çaba gösterecekti. 1. İşçiler kurultayında (siyez) Endican şehirselle ve bölgesel derneklerini kuararak başkanı olmuştur. 1918 yılı temmuz ayında Türkistan Merkez Komitesi ve Halk Komisarları birleşmiş toplantı gerçekleşerek, askeri-siyasi dernek kurulmuştur. Bu derneğe P.G.Poltarski, N.V.Şumilov vb üye olmuşlardır. Derneğe, Hazar bölgesindeki devrimlerin kontrole alınma işlemleri yüklenecekti. Bapışev

buraya askeri dernek başkanı yardımcısı olarak tayin edilecekti. Sonra Aşhabat'taki isyanları durdurmak için büyük çabada bulunacaktı.

Dolayısıyla, askerisiyasi dernek başkanı yardımcısı olarak tayin edilecekti. 1918 yılında Ferğana askeri ihtilalcılarına karşı kurulan ordu başkanı olmuştur. Türkistan Hükmeti Oğlanüstü Komisyonu Başkanı T. Riskulov ile beraber görev yapmışlardır. 1919 yılında Taşkent'teki Osipov başkanlık yapan isyankarlara karşı saldırı yapma işlemlerine katılmıştır. Osipov'un hayin niyetini önceden öğrenerek, Turtsik ve Halk Komiserler Komitesine bildirmiştir. 1920 yılında Türkistan Cumhuriyeti İç İşleri Komiserinin (№4607) kararıyla köy halkının siyasi bakışlarını geliştirme faaliyetlerini yapmak üzere Çenyayev, Cızak ilçelerine gönderilmiştir. Burada Bapişev partiler kuracaktır. Ayrıca Şardara bölgesinde komünistik derneklerinin oluşmasına çabada bulunacaktır.

1930 yılında Şardara bölgesine bağlı «Kızıl Partizan» kurumunu kurmuştur. «Maktaral» kurumunun kurulmasına çaba göstermiştir. Bu kurumun ilk başkanı A.S. Oralov 1952 yılında Bapişev'i Almatı'ya çağırarak, gözünü tedavi ettirecekti. Gece gündüz yanında bulunacaktı. 1933 yılında Kızıl Askerin 15. yıl dönümü vesilesiyle Özbekistan'ın ilk başkanı Yoldaş Ahunbabayev Bapişev'e Hurmet Alametini verecekti. Orta Asya Ordusunun oluşmasına büyük çaba göstermiştir. Bapişev hayatının son dönemlerini Jetisay bölgesinde geçirmiştir. Jetisay'da Bapişev adında okul bulunmaktadır.

Кайнақша: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – Б. 224.; Қазақстан Ұлттық Энциклопедиясы / Бас редактор Ә.Нысанбаев. – А.: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, 1999. – 720 бет; Мақта ордасы – Мақтарал (Ауданның 75 жылдығына арналған жинақ). – А.: «Тұран», 2003.

J.Ömirbekova

Barah Han (doğum tarihi belli değildir – 1751) Kazak Sultanıdır. Şingiz Hanın nesli Tursun Hanın oğludur. 1917 yılında Hayıp Han tarafından yazılan mektupta: «Allahın emriyle Tursun Han öldü, onun halkı kimsesiz kaldı» denilmiştir. 1734 yılı Ulu Cüz büyükelçiliğinin kaynaklarına göre Tursun «Şımır Dulat» soyunun hanı diye yazılmıştır. Onun ağabeyi Küşük Orta Cüzün hanı olmuştur. Barah Sultan Orta Cüzden Konırat, Naiman, Karakesek soylarına, sonradan Ulu Cüzden Dulat soylarına han olmuştur. 1720 yılı Jongar ve İdil kalmuklarına karşı savaşlarda kolbaşı olmuştur. Baş Gubernatör İ.Neplukov'un isteğiyle buralara gelmiş M.Arapov, Barah Sultanı Taşkent, İhan, Otırar, Ögiztau, Sozak şehirlerinin «sahibi» diye atamıştır. Bu bölge halkı Barah Sultan'a sadece sahibi değil, babası Tursun Handan kalan miras olduğunu söylemektedir.

Barah Sultan Türkistan'ı etkilemeye çalışmıştır. XVIII yüzyılın 30. yıllarından itibaren Küçük Cüzün Hanı Abılhayır'ın rakibinedönmüştür. Barah Sultan kendisini Abılhayır Hana göre üstün görerek, Şingiz Han nesillerinden kendisini tahta layık görmüştür. Abılhayır ile arasındaki taht rekabetini Orunbor Baş Gubernatörü İ.Neplukov Rusya'nın sömürgecilik siyasetine kullanmıştır. Barah Sultan iki taraflı siyaset yürütmüştür. 1742 yılı

Rusya'ya bağımlılığını benimseyerek, ant vermesine rağmen, Congarlar Hanlarıyla ilişki kurarak, büyük oğlu Sığay Sultanı emanet olarak vermiştir.

1742 yılı Barah Sultanın başkanlığıyla Kazak ordusu, Türkmenlere karşı saldırı yapacaktır. Söz konusu, M.Arapov Barah Sultanın torun kardeşi Eskendir'i St. Petersburg'e kadar götürmüştür. 1747 yılında İ.Neplukev'in vazifesiyle Barah Sultan «Ak üylünü» alarak, Orunbor'a gelmiştir. Bu yolculukta M.Arapov'un kervanı Bekbolat Bi'yin sardırısına uğramıştır. Barh Sultan bu saldırıyı «Ak üylünü» verilmesine karşılık olarak kabul ederek, öz ordusunun aracılığıyla 1748 y. 1.ağustosunda Abılhayır'ı öldürmüştür. Buna karşı çıkan Soybaşları ile onların çocuklarından korkan Barah Sultan Biler Mahkemesine başvurmaya mecbur kalmıştır. Kazak hanlığının gelenek-göreneklerine göre, Ösek nesli, Kazak Sultanlarının küçük nesillerinden sayılarak onlara tahta oturma hakkı verilmemiştir. Sözlü seçerelere ve tarihi kaynaklara göre, Barah Sultanın Abılhayır'ı öldürmesinin sebebi ve Biler mahkemesinde onun aklanma sebebi buna dayanmaktadır. Tole Bi'yin Nepluv'e yazdığı mektubunda, Ulu Jüz Kazakları Barah Sultanı Han ederek onu benimsediğini ve Abılhayır Hanı öldürmediğini anlatmıştır. Barah Sultan Sır bölgesindeki Karakalpakları korumuştur. Kazak-Kalmuk siyasetini benimsemiştir. Şanlı ve etkili şahıs olduğu sayesinde oğlunu Başkurtalara Han etmiştir. 1748-1749 yy. Töle Bi'yin danışmanlığıyla Ulu Jüze Han olmuştur. 1751 yılı Harnah köyünde Abılhayır'ın oğulları Nuralı ile Eralı'nın vazifesiyle Koja

soyları tarafından Barah Sultana ve onun iki oğluna zehir verilerek öldürülmüştür. Barah Sultan'ın oğullarından Bökey ve Hanhoja han olmuşlardır.

Каунақса: Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений. – А-А., 1964. 3-том; Вельяминов-Зернов В.В. Исследование о Касимовских царях и царицах. Часть вторая. – СПб., 1864.

M.Mirazov

Barhı Atalık (1620 – 1715) – Salham Jangir Hanın yanında görev yapan Arıstan Atalılığın oğludur. Tauke Hanın eğiticisi olan, onun tahta oturmasına etkileyen ve «Jeti Jarğı» kanununun benimsenmesinde en önemli rol yapan siyasi şahıstır. Onun oğulları Tantay Batır, Niyaz Batırlar diplomasi görevlerini yapmıştır.

Barhı Atalık'ın Türkistan'da kalan nesilleri tamamen özbekleşmiştir. Kuzeye göç eden nesilleri de Janaarka bölgesinde yaşamaktadır.

Каунақса: Омаров Ж. Аталықтар әулеті: Арыстан, Барқы, Нияз. – Аст., 2011.

Z.Jandarbek

Bartold Vasili Vladimiroviç (03.11.1869, Petersburg – 19.08.1930, Leningrad) – doğubilimci, Rus Doğu Bilimciler mektebinin temelini oluşturan şahıstır. Rusya Almanlarındandır. Rusça, Almanca, Fransızca çok iyi bilmıştır. 1887 yılında liseyi pek iyi puanla (altın madalyonla) tamamlayarak, St. Petersburg üniversitesinin Arapça-Farça-Tatarca bölümü, Doğu Dilleri fakültesini kazanmıştır. Üniversiteyi bitirdikten sonra, bu bölümde öğretmenlik görevi yapmıştır. Doğu Bilimci N.V. Veselyovski'yin, Arap dili araştırmacısı

V.R. Rozen'in, Türkolog V.V.Radlov'un ve Fars dili araştırmacısı V.A. Jukovski'nin vb. Batıya yönelik ilimin gelişmesinde büyük katkıda bulunmuştur.

1900 yılı «Türkistan – Moğol saldırısı döneminde» konulu doktora tezini savunmuştur. 1906 yılında St. Petersburg üniversitesinin profesörü, 1910 yılında St. Petersburg akademisinin üyesi olmuştur. 1913 yılında St. Petersburg akademisyeni, 1917 yılında da Rusya İlim Akademisinin akademisyeni, 1925 yılında KSRO İlim Akademisinin akademisyeni olmuştur. 1905-1913 yy. Rus Arkeolojik Vakfının Doğu Bölümünün katibi, «İslam Dünyası» (1912-1913) sonradan «Müslüman Dünyası» olarak değişmiş derginin redaktörü, 1918 y. Rus Arkeolojik Vakfının Doğu Bölümünün müdürü, Rusya İlim Akademisinin Antropoloji ve Etnografi İlimleri Araştırma Enstitüsü Radlov Derneğinin başkanı, 1921 y. Asya İlimi Araştırma Enstitüsü Doğu Araştırmacıları Derneğine ve buna bağlı «Doğu Bilimciler Toluluğunun yazıları» adlı basın bölümüne başkanlık etmiştir. 1926 y. Bakü'de geçen 1. Dünya

Türkologlar sempozyumunun düzenleme kurulu üyelerinden olmuştur. KSRO'daki müslüman halklarının alfabetinin Latin alfabetine değiştirme komisyonu üzerine faaliyetlerde bulunmuştur. Orta Asya üniversitesinin kurulmasını sağlamıştır.

Doğu kütüphanelerinin düzenlenmesiyle ilgili işlemleri yaparak, doğu eski yazıtlarını toplama hareketlerine büyük emekleri harcamıştır. Bartold'un araştırma alanları: Orta Asya Tarihi, İran, Arap Halifati, İslam ve Doğu Bilimi Tarihidir. Orta Asya ve Kazak diyarını mekan etmiş soyların tarihi hakkında yazdığı eserleri çok değerlidir. Bu eserleri yazarken Arapça, Farsça ve yerel yazarların eserlerinden yararlanmıştır. En önemli eserleri şunlardır: «Moğol dönemine kadar Türkistan'daki hristiyanlık hakkında» (1894), «Şingiz Han İmparatorluğunun Olşumu» (1896), «1893-1894 yy. ilmi araştırma amacıyla Orta Asya'ya seyahatla ilgili rapor» (1897), «Jetisu Tarihinden Seçmeler» (1898), «Moğol Saldırcılık dönemindeki Türkistan» (1898-1900), «Eski dönemden 17. yüzyıla dek Aral denizi ile Amuderya'nın alt kenarı hakkındaki kaynaklar» (1902), «Rusya ile Avrupa'da Doğuyu araştırma tarihi» (1911), «Ulugbek ve onun dönemi» (1918), «Türkistan'ın kültürel hayatı tarihi» (1922), «Kırgızlar. Tarihi seçmeler» (1927), «Türk-Moğol halklarının tarihi» (1928), «Türkmen Tarihinden seçmeler» (1929), «Orta Asya Türk Halklarının tarihi hakkında 12 dersler» (1935). Bartold Orta Asya ile Kazakistan halklarının eski dönemlerden itibaren kendisine özgü tarihi, kültüre sahip

olduklarını ilmi açıdan ispatladı. Rusya ordusunun Türkistan bölgesini isyan ederken Hanların arşivler ile kütüphaneyi korumak için hiçbir hareket etmediklerini pişmanla anlatmıştır. Çünkü günümüzde bu hanlıkların arşivleri ve yarlıkları ancak özel kişilerin elinde bulunduğunu söylemiştir. Bartold'un Türkistan'a gelişi bu bölgede arkeolojik ve doğu biliminin gelişmesine neden olmuştur. Alimin «1893-1894 yy. İلمي araştırma amacıyla Orta Asya'ya seyahatla ilgili rapor» adlı eseri orta çağdaki Kazakistan arkeolojisi temelini oluşmasına yol açmıştır. Yası-Türkistan-Şavgar kentlerini bir biriyle karşılaştırarak araştırmış. Bartold, sadece Tarihçi değil, ünlü Filolog-Türkologtur.

«Dede Korkut» kitabını Rusçaya çevirmesi filoloji alanındaki en başarılı eserlerindedir. Bartold İslam dünyasına araştırmalarıyla büyük emek katmıştır. Bu alanla ilgili başlıca eserleri: «İslam» (1918), «İslam kültürü» (1918), «Müslüman dünyası» (1922), «Musey-Lima» (1925) vb. Bartold yaklaşık 400'den fazla eserleri: monografi, makale, referanslar ve yazılar, üstelik İslam ensiklopedisine 246 makale yazmıştır. 1963-1977 yılları arasında alimin 9 ciltlik eseleri, 10 kitap olarak yayınlanmıştır. Bunlardan başlıcaları «Moğol Saldırısı Dönemindeki Türkistan», Orta Asya Tarihiyle ilgili eserler, Orta Asya Tarihi Genel Meseleleri hakkında eserler, Orta Asya Arkeolojisi, Etnografisi, Epigrafisi üzerine eserler, Türk ve Moğol Halklarının Tarihi, Filolojisi üzerine eserlerdir. Bartold'un birçok eserleri İngilizceye, Fransızcaya, Almancaya, Türkçeye, Arapçaya, Farsçaya vb dillere çevirilmiştir.

Eserler: О христианстве в Туркестане в до-монгольский период // Записки Восточного Отдела Императорского Русского Археологического Общества. Т. VIII. – 1893-1894; Образование империи Чингисхана // Записки Восточного Отдела. Т. X. – 1896; Отчет о поездке в Среднюю Азию в 1893–1894 гг. – СПб., 1897; Очерк истории Семиречья // Памятная книжка Семиреченской области. Т. II. – Верный, 1898; Отчет о командировке в Туркестан // Записки Восточного отдела Археологического Общества. Т. XV. – 1902-1903; Историко-географический обзор Ирана. – СПб., 1903; Сведения об Аральском море и низовьях Амударьи с древнейших времен до XVII в. – Ташкент, 1902; О некоторых восточных рукописях в библиотеках Константинополя и Каира // Записки Восточного Отдела. Т. XVIII. – 1908; Обзор деятельности ф-та в 1855–1905 гг. // Материалы для истории ф-та восточных языков. Т. IV. – 1909; К истории Мерва // Записки Восточного отдела. Т. XIX. – 1909; Персидская надпись на стене Анийской мечети Мануче // Анийская серия. № 5. – 1911; История изучения Востока в Европе и в России. – СПб., 1911; Из прошлого турок. – Пг., 1917; История изучения Востока в Европе и России. – Л., 1925; Иран: Исторический обзор. – Таш., 1926; История культурной жизни Туркестана. – Л., 1927; Киргизы: Исторический очерк. Фрунзе, 1927; Книга моего деда Коркута. Огузский героический эпос. – М.-Л., 1962; Собрание сочинений. В 9 т. – М., 1963-77.

Кайнакча: Биобиблиографический словарь отечественных тюркологов. Дооктябрьский период. – М.: «Наука», 1989.; Российская историческая энциклопедия. Т. 2. – М., 2015, – С. 354.; История отечественного востоковедения с середины XIX века до 1917 года. – М., 1997.; Туркестан. Халықар. энциклопедия / Бас ред. Ә.Нысанбаев. – А.: «Қазақ энциклопедиясы», 2000; Милибанд С. Д. Востоковеды России. Биобиблиографический словарь. – М., 2008. – С. 107–110; Гогоберидзе Г.М. Исламский толковый словарь. – Ростов-на-Дону, 2009.

M.Tastanbekov

Batırbek Rısbekulı (doğum ve ölüm tarihi belli değil) XIX yy'da yaşamış bir Bidir. Babası Rısbek – XVIII yy 2.yarisında geçen

olaylara katılmış cesur kahramandır. O Töle Bi'yin damadı Şinetin torunudur. Batırbek XIX yy. Güneyi iktidar ederken, ülkesini adaletiyle ve halkının özeniyle onurlandıran bir kişidir. Adı efsane olmuş bir şahıstır. Özellikle, Jambil, Juali, Türkistan, Tülkibas, Sayram, Şımkent bölgelerinde yaşayan yaşlılar Batırbek'in ismini, sevgi ve saygıyla hatırlamaktadır. Kendi ülkesinin barış yaşamını, geleceğini Hokan Hanlığından aramıştır. O, halkının huzurunu Rus'yadan hiç beklememiş, Kenesari'ya hiç katlamamıştır. Batırbek, halkına destek olacak, güç verecek kişi – Hokan diye düşünmüştür. Bundan dolayı Kenesari'yı hiç benimsememiş, yönetici Bayzak'la da arası soğumuştur. İki yönetici arasının bozulmasına sebep olan Çernyaev olduğunu ispatlayan belgeler bulunmaktadır. Batırbek islam dinini yaşatan, müslümanlığın beş farzını yapan kişi olmuştur. O, kendi köyüne kirpiçten süslü cami yaptırmış, yanına da medrese kurdurmuştur. Batırbek yönetici Kasimbek'le Mekke'ye varmıştır. Bu iki yöneticinin kendi masraflarıyla Mekke'de otel (tekviye) yaptırdıklarıyla ilgili yazılı kaynaklar, Taşkent arşivinde bulunmaktadır. Bu kaynaklarda: «1874 yılında Mekke'de Kazakların oteli (tekviye) yapılmıştır. Bu oteli (tekviye) – Ulu жүзден Batırbek, Kasimbek, Orta жүзден Kunanbay Bey, Andamas, Küçük жүзден Mirhi, Nurpeys baylar (zenginler) yaptırmışlardır.

Bu kişiler, Mekke'ye gittiklerinde, hadc yapmaya gelen evsiz, mekansız Kazakları görmüş ve çok üzölmüşler. Sonra kendi aralarında anlaşarak, Mekke kentinin velediye başkanından

izin almışlar ve otel yapmaya karar vermişler. Orada inşaatçıları bularak iki senede oteli yaptırmışlar. Bütün masrafları kendileri karşılamışlardır» diye anlatılmaktadır. Batırbek Hoca Ahmet Yesevi'yin, Aristan Bab'ın mezarlarını devamlı ziyaret ederek, Allah yolunda yoksullara, fakirlere, sakatlara yemek vererek, yardımda bulunmuştur. Kendi halkının bollukta yaşaması için çok önem vermiştir. Onun Mekke'den getirmiş olan şapkası, hançeri, kaması, kaftanı bugüne dek nesillerinde korunmaktadır. Köy ihtiyarlarının söylediklerine göre, 1864 yılında Evliyaata'ya ok atan Çernyaev'a ünlü alim Çokan Valihanov karşılık bildirdiğinde, Batırbek ona destek vermiş. Batırbek'i Karatau şairleri Maylıkoca, Arka'nın ünlü yazarı Şöje kendi jırlarına ekleyerek övmüşlerdir. S.Bakbergenov'un «Altın kuş», A.Jilkışiyev'in «Dauıldan keyingi jorık» adlı kitaplarında – Batırbek'in Kazak halkının birlik ve berberlikte yaşaması için yaptığı örnek işleri hakkında yazmışlardır. Batırbek vefaatt ettikten sonra kendisi yaptırmış Juali bölgesi Kürenbel köyündeki camiyin yanına gömölmüştür. Mezarının başına da büyük kübbe yapılmıştır.

Каунақша: Дәдебаев Ж. Атыңнан айналайын. Тараз тарихы туралы толғаныстар. – А., 2002; Ахмет сұлтан Кенесарыұлы. Кенесары және Сыздық сұлтандар. – А., 1992; Майлықожа. Нақылият. – Шымкент, 1993.

M.Mirazov

Baulık/Bavluk, Bavlun, Baylak, Baurık, Bagul – eski mekan. A.İ.Dobrosmislov'un söylediğine göre Türkistan'dan yaklaşık 4 km. Uzaklıkta

yerleşmiştir. XX yy. başlarında «Bazarlık» olarak adlanmıştır. Sonradan karizlerin inşaat yapmasından dolayı «Kariz» olarak adlandırılmış. Günümüzde «Birlik» diye adlandırılmaktadır. Jeografik bilgileri: 42T 439448, 4796621. XVII-XVIII yy. başındaki haritalara göre «Bavlu» diye gösterilmiştir. 1375 yılı basılmış N.Alimov'un «Kazak Hanları hakkında» adlı eserinde Bayluk (Bauluk) olarak geçmiş, Taşkent ve Türkistan kentleriyle ilgili anlatılmış eserlerinde Türkistan kentinin listesine girmiştir (Ürbonim). Orta Sırderya Kojalarının Teşşekür Belgelerinde «Bagluk» olarak geçmiştir. Muhammed Ruzbihan İsfahani'nin «Mihman-name-i Buhara» adlı eserinde Şaybanihan tatil yapan «Yası kentinin dışında yerleşen Çahar-Bag» diye adlandırılmış bölge ile Bauluk bir mekan olmuştur. Bu kaynaklara ve yer adının kökenine göre, burası duvarla çevirilmiş bahçeli saray olmuş diyebiliriz. Efsanelere göre, bahçe Amir-Timur buyruğuyla yapılmıştır.

Каунақша: Добросмыслов А.И. Города Сырдарьинской области: Казалинск, Перовск, Туркестан, Аулие-Ата и Чимкент. – Таш., 1912. – С. 110; Ерофеева И.В. Географические карты XVIII века как источник по истории, этнографии и исторической топонимике Казахстана // История Казахстана в документах и материалах. Альманах. Вып.1. – А., 2011. – С. 338; Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным казахским степям. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007. – С. 28; Исламизация и сакральные родословные в Центральной Азии. – А.-Берн-Таш.-Блумингтон, 2008. – С. 216; История Казахстана в персидских источниках. Т.5. – А., 2007. – С. 211; Анарбаева Т. Каризликлар. Тарихий қисалар. – Туркистон, 2008. – С. 5.

M. Kozha

Baydibek Bölgesi Mimar-Görkem Müzesi – Türkistan bölgesi Baydibek ilçesi kültür kompleksi. Şayan Camisi Merdresesi tarihi-kültürel mimar kompleksi esaslı 1981 yılında 31. aralıkta Kazak KSR Bakanlar Kurulunun №600p kararıyla Devlet «Kilim ve kilimden yapılmış eşyalar» müzesi olarak açılmıştır. Cami-Medrese – Kazakistan'da tarihi eser olarak Baydibek bölgesi Mimar-Görkem Müzesi Devlet.belediye kamu teşebbüsü olarak değiştirilmiştir. Müzenin teknik pasaportu 1845 yılında verilmiştir. Bina 29 odadan, 1 cami, 1 dersaneden oluşmaktadır. Arsa hacmi – 0,9045 m.k., bundan 546,6 m.k. kullanma meydanıdır.

Müze binası 2001 yılında belediye başkanı desteğiyle ve Devlet Kültürel Eserleri Araştırma Enstitüsü, Türkistan Şehirsel Mimar restorasyon uzmanlarının ve bölgesel dairelerinin yardımıyla müzenin odaları restorasyon edilmiştir. 2017-2019 yy. müzede planlı şekilde restorasyon işleri yapılmaktadır. Müzenin müdürü – Bahitjan Baysarıdır. Müzede 13 görevli iş yapmaktadır. Müzede Baydibek bölgesinin tarihini, doğasını, yeraltı zenginliklerini, sanatı ile kültürünü, eğitimi ve sporunu tanıtan eserlerin

Baydibek İlçesi Mimari ve Sanat Müzesi.
Şayan köyü.

bulunduğu 27 oda vardır. Günümüzde müzenin sermayesi 4650 eserlerle zenginleşmektedir. Esas sermayedeki sergilenen malların sayısı – 3666. Ek sermayedeki sayısı ise - 984. Müzede bayramlarda, önemli tarihlerde çeşitli törenler, kongreler, simpozyumlar düzenlenecektir. Baydibek bölgesinin tarihi kültürel zenginliklerini tanıtmak ve tarihi yerlerini araştırmak amacıyla bu bölgedeki «Domalak ana» mezarına, «Ak meşit» mağarasına, «Appak İşan» mecit-medresesine, «Terekti auliye», «Şakpak ata», «Jeti Otau» mağralarına araştırma grubu düzenlenmektedir.

M.Tastanbekov

Baydibek Karaşaoğlu – XIV yy'da yaşayan şahıstır. Kazak halkının tarihi seçerelerinin kahramanıdır. Çokan Valihanov'un «Ulu jüz anızdarı» adlı eserinde Baydibek Mayhı Bi'yin torunu olarak gösterilmektedir. Ondan sonra Baydibek'ten çoğalan neslin seçeresi verilmiştir. Bu seçereye göre, Baydibek ulu jüzün, alban, suan, dulat, sarıüysün, şapıraştı, ıstı gibi soylarının babasıdır. Alkey Margulan'ın fikrine katılırsak, bu eser Kazakların tarihi efsanelerinden ilkidir, tahmin olarak 1855 yılında yazıya geçmiştir. N.A.Aristov'a göre, 1876 yılından önce yazılmış Dihanbay Batırın seçeresinde Baydibek, Mahı Bi'yin torununun torunu – Karaşa Bi'yin evladıdır. Seçerelereden anlaşıldığı gibi, Mayhı Bi Şingizhan'ın çağdaşı olduğuna dikkat edersek, Baydibek XIV yüzyılda yaşayan tarihi bir şahıstır. Muhammed Haydar Dulat'ın fikrine katılırsak, Şingizhan ordusuyla hizmetçilerini

oğullarına bölerken, dulat soyu Şagatay'a verilmiştir. Şagatay Han dulat soyuna Manlay Sübe bölgesini yönetmeleri için vermiştir. Bu bölgenin bir tarafı Taşkent, bir tarafı da Issıkgöl olmuştur. Bu bölgenin ilk sahibi Baydagan adlı bir yöneticiymiş. Muhammed Haydar Dulat'ın yazdıklarına göre, bu gelenek atadan ataya, asırdan asıra, evlattan evlada miras olmuştur. Kazak seçerelerine göre, Baydagan bir yönetici olmuştur. Baydagan Balabögen nehrinin yakasına gömülmüştür. 1998 yılında Baydagan'ın eski mezarının yerine yeni mezar yapılmıştır. Maalesef , eski mezar arkeolojik açıdan araştırılmadan bozulmuştur. Türkistan bölgesindeki Algabas ilçesine Baydagan ismi verilmiştir. Şimkent şerinde de sokak adı verilmiş ve heykeli yapılmıştır.

Kaynakça: Валиханов Ч.Ч. Собр. Соч. В 5 т. Т.1. – А.-А., 1984. – С. 274; Мирза Мухаммад Хайдар. Тарих-и Рашиди. – Таш., 1996. – С. 366.

M. Kozha

Bayıldır – bir eski yerleşim yeridir. Türkistan bölgesi, Otırar ilçesi, Otırar tepesinin güney doğusunda 4 kilometrelik uzaklıkta yerleşmiştir. 1972 yılında Bu bölge - Güney Kazakistan'lı arkeologlar (S.J.Joldasbekov) tarafından araştırılmıştır. Uzunluğu 0,2–0,8 m, 20'den fazla küçük tepelerden oluşmaktadır. Tepeler birbirinden 20-60 m uzaklıkta yerleşmektedir. Bu bölgede 30. yıllarda kazılmış boru vardır. Kazı sırasında Bayıldır bölgesinin iki inşaat yapılarından oluştukları belirlenmiştir. Binanın yukarı tarafı XIV-XVI yy. ait ise, aşağı tarafı XII yüzyıla dayanmaktadır. Kazı sırasında burasının XIV yüzyılda cami-

medrese olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Burada 1-2 dersane, ziyaret edenler için özel odalar ve talebelerin kalabilmesi için ayrı odalar vardır.

Kaynakça: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

K.Sarekenova

Bayimbetoğlu Omar – (1898 Türkistan bölgesi, Sozak ilçesi, Kozmoldak-Sızğan köyünde doğmuştur.- Köksaray köyünde vefaat etmiştir) bir şairdir. Çocukluğundan şair atanmıştır. Sözlü edebiyat örneklerini: Kulınşak, Mınbay, Aydarşa, Mirzabek, Ergöbek, Baltabay vb. gibi şairlerin şiirlerini, termelerini, tolğalarını, Sanbay ile Narkümüs'ün, Bekjan ile Alima'nın, Kamısbay ile İnkâr'ın, Jambıl ile Dosmağambet'in vb. aytıslarını ezbere bilmiştir. Şairin «Eki zaman», «Jasımda arkim ayttı balasın dep», «Kurmet», «Öz ömrüm jaylı tolğau», «Karilik bul uakıtta buındı aldı» vb. şiirleri, Marjan, Tengeş şairleriyle aytısları Otırar Ruhanyatı müzesi-kütüphanesinde, halkbilimci İ.Akılov'un özel arşivinde korunmaktadır.

Kaynakça: Отырар. Энциклопедия. – А.: «Арыс» баспасы, 2005.

Ş.Kurmanbayeva.

Bayırkum – eski bir kent bölgesidir. Türkistan bölgesi, Şardara ilçesi, Bayırkum köyünün kenarında, Sırdarya'nın sol yakasında bulunmaktadır. İlk 1900 yılında O.A. Rudnev araştırmıştır. 1948 – 1949 yıllarında Güney Kazakistan arkeologları (rehber A.N.Bernştam) kazı işlerini devam etmişlerdir. Kentin yerleşim yeri, dik dörtgen büyük meydana benzemektedir.

Hacmi Kuzey-Doğudan Güney-Doğuya doğru 300 m, Kuzey-Batıdan Güney-Doğuya doğru 400 m, uzunluğu yaklaşık 1.5 m. Uzunluğu yaklaşık 3 metre kadar toprakla çevirilmiş, Güney-Doğudaki duvarın orta tarafında dik dörtgen 5 minare kalıntıları korunmaktadır. Kentin dışı derinliği 2m, genişliği 20 m. derin çukurla çevirilmiştir. Meydanın ortasına doğru kale bulunmaktadır, uzunluğu dik dörtgen 9 metrelik bir tepedir. Bunun alt tarafının hacmi Kuzey-Batıdan Güney-Doğuya doğru 80 m. Kalenin kenarında uzunluğu 1m. toprakla ve genişliği yaklaşık 10 m. çukurla çevirilmiş 8 minarenin kalıntıları bulunmaktadır. Bunun Kuzey-Batı ve doğu tarafında havuzun yeri net görünmektedir. Arkeolog kaynaklara göre, kent m.ö. 1. yüzyıl ve m.s. 8. yüzyıla dayanmaktadır.

Kaynakça: Археологическая карта Казахстана. – А.-А., 1960.

K.Sarekenova

Baymırzaoğlu Töleş (Tölegen) – 1889 yılında Türkistan bölgesi, Kazıkurt ilçesi, Sırlı köyünde doğmuştur. 19.12. 1946 yılında Türkistan bölgesi, Kazıkurt ilçesi, Karataş köyünde ölmüştür. Yazar ve sanatçıdır. 21 yaşındayken hüneriyle meşhür olmuştur. Gençlik çağı Soviyet Birliği dönemine denk gelmiştir. Baymırzaoğlu'nun eserlerinde bilindiği üzere, otuza girmeyen genç yazar, hayatının ilk basamaklarında hükümetin halkın durumunu geliştireceği ile ilgili verdiği sözlerine inanmıştır. Ancak biraz zaman geçtikten sonra, bunun boş söz olduğunu anlayarak hükmete karşı fikirde bulunacakmış.

«Siyasetin ak yolu doğru diye,
Kalmışım etkisinde siyasetin.
Zalimlik olduğunu anlayarak,

Döndüm ar-vidcanın kucağına»-
denilen mısralar, yazarın kendi fikri var,
özel bir şahıs olduğunu göstermektedir.
Doğru, adil karakterinden dolayı sürgün
edilerek, Kazakistan'ı bırakmaya mecbur
olmuştur. Bu durumu aşağıdaki mısraları
göstermektedir: «Siyasetin tersliğini
söyleyerek, uğradım soğuna hükmetin.

Sürgün edildikten dolayı, sığmadım
doğduğum öz vatanıma».

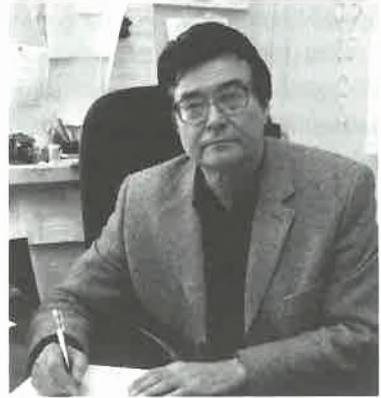
Bundan sonraki Özbekistan'daki
yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. Tahmin
olarak, 1930. yılın başında Kazakistan'a
tekrar dönecekmış.

1931-1935 yıllar arasında köyde
hemşirelik yapacaktı. Yoksul hayat
ve vatanla ilgili «Kuaday-au, kedeşilik
közimdi aşp», «Ak joli duris pa dep
sayasattın», «Bırızırak söz kılıp» vb şiirleri
vardır. «Ötedi Jalğan Beyopa», «Al Halkım
Kulak Sal Gazalıma», «Opasız Oylap
Tursan Mına Jalğan» vb felsefi eserleri de
günümüzde bulunmaktadır. Seçrei-tarihi
nitelikli eserlerinden «Söz Aytam On Eki
Ata - Sirgeliden» şiirinde Kazak halkının
bağımsızlığı yolunda şehit olan, Congar-
Kazak savaşının kahramanları Karabatır
Tileueke, Elşibek, Kenesarının dostu
Malkara, Kokan saldırısını başkanlık eden
Sapak ile Koşan kahramanların, genel
olarak yaklaşık altmışa doğru isimleri
anılacaktır.

Каунакча: Батырбай Б. Төлеш ақын. – Шым-
кент, 2017; Тәжиев Қ. Қазығұрттың жеті ақыны.
– Қазығұрт. 1992.

M. Kozha

Baypakov Karl Moldahmetoğlu
(17.11.1940 Almatı bölgesi, Talğar
kasabası - 23.11. 2018 Almatı Şehri) –
akademik, tarih ilimleri adayı, profesör,
Kazakistan çapında kendi mesleği ile
ilgili alanlarda emek vermiş, eğitim
ve teknik emektarı. Leningrad Devlet
Üniversitesinin «tarihçi-arkeolog» bölü-
mü (1963) mezunudur.

1966 yılında yüksek lisansını bitirerek
«Jetisu'dın VI-XII yy. Şehirleri ve Bölgeleri»
konulu tezini savunmuştur. Savunduktan
sonra, Kazak KSR İA Şokan Valikanov
Tarih, Arkeoloji Ve Etnografi Enstitüsünün
asistanı, sonradan öğretim görevlisi,
1966-1989 yılları arasında Ortaçağ
Arkeoloji Bölüm başkanı olmuştur. 1986
yılında «VI-XVIII yy. Güney Kazakistan ve
Jetisu'dın Ortaçağ Şehirsel Medeniyeti
(Dinamik ve Temel dönemler)» konulu
doktora tezini savunmuştur. 1989-1991
yıllarında Arkeoloji merkezi başkanı,
1991–2010 yy. Alkey Marğulan Arkeoloji
Enstitüsünün müdürü, 2010'dan itibaren
Arkeoloji Enstitüsünün değerli profesörü,
Urbanizasyon ve Nomadizm bölüm başkanı
görevlerini yapmıştır. 1991 yılından

itibaren Almanya Arkeolojik Enstitüsünün üyesi, 1994 yılından Kazakistan İlim Akademisi üyesi, 1995 yılı profesör, 1998 yılı Kazakistan Cumhuriyeti Bilim ve Teknik emektarı olmuştur. 1971 yılı başkan yardımcısı, 1989 yılı da başkan görevini yapmıştır. Arkeolojik başarılı kazılarını – Otırtartöbe’de, Kuykuktöbe’de vb yerlerde yapmıştır. Batı Kazakistan ve Orta Asya’da ortaçağ arkeolojisinin ön bilgini olmuştur. Ayrıca, kanlılar meselelerini, göçmenler tarihini araştırarak, bu alanda bir hayli emek harcamıştır. Alimin araştırma alanlarının daha bir yönü – Ulu Jibek Jolu araştırmaları ve Ortaçağ Manevi Kültür meseleleridir. «Ulu Jibek Jolu – kültürel bağları meseleleri» üzerinde yapan başarılı araştırmalarından dolayı UNESCO tarafından teşekkür belgesiyle (madalyon) mükafatlandırılmıştır. Alimin danışmanlığıyla 17 yüksek lisans ve 5 doktora tezi savunulmuştur. Kazakistan Cumhuriyetinin Devlet Ünvanı verilecek komisyonunun üyesi (2006-2011), UNESCO’nun halk jürisidir. «Ortalık Aziya sivilizatsyasının tarihi» adlı beş cildin yazarlarından biridir. 2002 y. KC «Eğitimi Geliştirme Emektarı» Hürmet Alamentiyle, 2003 y. «Feraset» madalyonuyla, 2010 y. III seviyeli «Barıs» madalyonuyla, KC A.Baytursunov YÖÖ Gümüş madalyonuyla, mükafatlandırılmıştır. 2017 y. Eğitim ve Teknik alanında emektarlığından dolayı Devlet Ünvanı vermiştir. 1966-2011 yılları arasında 17 monografi, arkeolojik alanında 7 ders kitabı yayınlanmıştır. Bundan başka, 6 lise ders kitabı, 15 elbom, yaklaşık 600-e Doğru Rus, Kazak, İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan, Türk, Japon, Çin, Kore dillerinde

eserleri yayınlanmıştır. Bunlar Almatı, Moskova, St-Peterburg, Taşkent, Bişkek, Seul, Tokyo, İslamabad, Berlin, Rum, Milan, Londra, Kembridj, Ürümçü, Parij, Ankara’da basılmıştır.

Eserler: Древний Отрар. – А.-А., 1972; Ортағасырлық Отырар керамикасы. – А., 1990; Отрар в XIII-XV веках. – А.-А., 1987; Позднесредневековый Отрар. – А.-А., 1981; Ұлы Жібек жолы және Қазақстан. – А., 1992; Средневековая городская культура Южного Казахстана и Семиречья. – А.-А., 1986; Средневековые города Казахстана на Великом Шёлковом пути, – А., 1998; По следам древних городов Казахстана. – А.-А., 1990. Қазақстан археологиясы. – А., 2011; Қазақстанның ежелгі қалалары. – А., 2005, Батыс түрік және Түргеш қағанаттары. Түркілер және соғдылар. Дала мен қала. – А., 2010.

Каунақса: Байпаков К.М. Биобиблиография ученых Казахстана. – А., 2010; Кузнецова О.В. Южно-Казахстанская комплексная археологическая экспедиция. – А., 2014.

G.Baysariyeva

Bekasil Bibolatğolu (1882 y. Түркістан бөлgesi, Tole bi ilçesi – 1915 y. Sonunda Kişi Kapçagay) – Dulatin Janıs soyundan doğmuş ünlü evliyadır. Esim Hanın döneminde yaşamış Kudayberdi Bi’yin soyundandır. Bekasil’in atası Tügelbay batır –Ensegey boylu Er isim ile onun oğlu Jangir’in ordubaşı olmuştur. Bekasil evliyanın babası Bibolat 1872 yılında Turbattı’da doğmuştur. Kırk dokuz yaşında Hokanlıların zalim hareketlerinden ölmüştür. Annesi üç oğul, üç kıızıyla dul kalmıştır. Bu dönemde Bibolat’tan kalan üç oğlun büyüğü Bayşımır on beş, ikincisi Bişımır on iki, küçüğü Bekasil dokuz yaşındaymışlar. Bekasil evliya Karamurt köyündeki Buhara’da eğitim alarak «Hafız» atanmış. Sonra Karamolda’nın medresesine talebe olarak kabul

edilmiş. O dönemlerde Sayram ile Karamurat'ta medreseler çokmuş. Seçrecilerin anlattıklarına göre, Bekasıl Karamurat'taki «Kalan Bab» adlı evliyanın mezarına gecelemiş, ondan sonra ona ilim konmuştur. Bekasıl'ın eğitime büyük sevgisinden dolayı, Sayram, Harnah, Taşkent merdreselerinden tahsil görerek, büyük alim atanmış. Buradan aldığı bilimleriyle hakla paylaşmış, onlara büyük yarar getirmiş, evliya atanarak, adı efsaneye ulaşmıştır. Bunca eğitimi ile tecürübesinden dolayı çok değerli «Zikzal» adlı eserini yazmıştır. Bekasıl evliya gökbilimcilik sanatını çok iyi benimseyen, ağız duvalı kişi olmuştur. O, yaşadığı köyü Karasora'da medrese açarak, talebe yetiştirmiştir. Bekasıl evliya Türkistan bölgesindeki müslüman çocuklarını okuyup, üfleterek tedavi etmiş, Hasidehan atanmıştır. (Haside – bir ilimdir, şeytanları, jin, perileri kaçıır, bu ilmi benimseyen kişiye – Hasidehan denilir). Buhara kentindeki büyük medreselerle bağkurarak, onlardan edebi, tarihi, hem ilmi kitapları getirtirmiştir. Birçok kitaplar yazmıştır. Evliya zalimler döneminin (1917-1940 yy.arası Sovyet dönemi) başlayacağını önceden bilerek, bütün kitaplarını deveye artarak, dağlardaki mağaralara saklamıştır. Bu hazine halen arştırılmamaktadır. Bizim elimize sadece «Zigzal» kitabı ulaşmıştır. Bu eseri de Bekasıl evliyanın talebesi Kazanğap Baybologlu gözü gibi koruyarak, oğlu Ongar'a emanet olarak bırakmıştır. Evliyanın 1982 yılında açtığı medresesinden otuz talebe tahsil görmüştür. Ancak evliya ölürken, onlardan Poşatay Bişimiroğlu

adlı talebesine duasını bırakmıştır. Kazak toprağında nice evliyalar bulunmuşken, Bekasıl onlardan en büyüğü olmuş. Onun gelecekle ilgili tahminleri günümüzde gerçekleşmektedir. Bekasıl Arap, Fars, Çagatay dillerini çok iyi bilmıştır. Bekasıl Evliya ustalık sanatını da çok iyi benimseyen kişidir. Onun yaptığı eşyaları bugüne dek korunmaktadır. Tarımcılıkla da uğraşmıştır.1887 yılında Maşhür Jüsüp Buhara seyahatinde Bekasıl evliyayla buluşarak, onun acaip hareketlerine, konuşmasına hayran kalmış ve yorgunluklarını olmadığı gibi unutmuştur. Evliyanın «Zigzal» kitabında çok değerli ilmi bilgilere, dualara, gizemli dünyayla ilgili bilgilere ve onları kullanma usüllerine, peygamber ile evliyalar hakkında bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca, bunları yazarken kuran ve hadislere dayanmıştır. Bekasıl evliyanın eseri 2005 yılında «Juldıznama» adıyla 1 cilt, 2011 yılında ise 2. cilt olarak, 2017 yılında da 2 ciltlik olarak Astana'da yayınlanmıştır. Bekasıl evliya 1915 yılında 93 yaşında vefaat etmiştir. Kubbeli mezar yapılmıştır. Güney Kazakistan'da Bekasıl Evliya okulu bulunmaktadır.

Кайнақша: Мамытбек Қалдыбай. Бекасыл әулие. – А.,2001; Қазақстан музейлері. – Аст., №8, 2006; Қазыналы оңтүстік. 3-ші кітап. 22-том. – А., 2011.

M.Mirazov

Bekçurin Mirsalih Mirsalimoviç (1819/20, Oronbor Gubernyası. – 1903, Orınbor Kenti) – Başkurt eğitimcilik temsilcisi, alim, dilci, tercüman, halkbilimci, pedagog, gazeteci. Orınbor Neptyuev askeri lisesini bitirmiş (1838).

1841-1878 yıllarında Orınbor Neptyuev askeri lisesinde ve başka da okullarda öğretmenli görevini yaparak, Arap, Fars, Başkurt, Tatar dillerini öğretmiş. Bekçurin Başkurt dilini ilk araştıranlardandır. Başkurt dilini – Kazak, Tatar, Arap, Fars, Rus dilleriyle karşılaştırarak araştırmalar yapmıştır. Başkurt halkbilimiyle ilgili değerli bilgiler toplamıştır.1846 yılında kolej katibi atanmıştır.

1853 yılında danışman, 1857 yılında kolej yorumcusu, 1861 yılında yorumcu-danışman olmuştur. 1865 yılında kolej danışmanı, 1869 yılı devlet danışmanı, 1868 yılı Rus Jeografik Topluluğunun Orınbor bölümü üyesi olarak tayin edilmiştir. 1878 yılında emekli olmasına rağmen, devlet işleriyle uğraşmıştır. 1890 yılından itibaren Orınbor ilmi arşiv komisyonu başkanı olmuş. XIX yüzyılın 60.yıllarında tercüman olarak Rus ordusunun Orta Asya aksiyonlara katılmıştır.

1865-1866 yılları arasında Rus ordusu kolbaşı N.A. Krijanivski'yin tercümanı olmuştur. Tercümanlıkla beraber, birçok tarihi ve etnografik makaleleri yazmıştır. Makalelerinde müslüman kızların haklarıyla ilgili meselelerini savunarak, onların okullarda tahsil görmelerini benimsediğini yazmıştır. 1872 yılında Kazan'da yayınlanmış «Türkistan aймаğı» adlı Bekçurin'in eserinde tarihi ve etnografik makaleleri girmiştir. Kitabın girişinde yazar: «1865 ve 1866 yıllarında Türkistan bölgesine yapan yolculuğu birçok bilgilerin toplanmasına neden olduğunu anlatmaktadır.» Bu yolculuk sırasında aldığı etkileri ve topladığı tüm bilgiler bu kitapta verilmiştir. «Aziret

Mecidi» adlı makalesinde mezarı, mezarın etrafındaki binaları anlatmıştır. Oralarda bulunan ata babaların, sultanların mezarlarının yapılışındaki güzelliklerle, birbirinden özellikleri anlatılacaktır. Bekçurin Hoca Ahmed Yesevi mezarına gömülmüş kişilerin yerlerini ilk olarak bulanlardandır. Mezarın tarihi ile etnografisi hakkında önemli eser yazmış. Mezarların duvarları ile kapılarındaki, kapıların kollarındaki yazılmış ustaların isimlerini, yazıldığı tarihini, Taykazandaki ve Rabya Sultanın mezarındaki yazıları çevirerek, yayınlamıştır. Bekçurin eserinde Ahmed Yesevi'yin öldüğü tarihini 1120–1121 yy. olarak göstermektedir. Üstelik, Buhar Hanı Abdolla, Türkistan'ı yönettiği dönemde mezara tamir işlerini yaptırdığını yazmıştır. Eserin son sayfalarına mezarın duvarlarında saklanmakta olan Arap ve Fars dillerinde yazılmış yazılar koyulmuştur.

Eserler: Туркестанская область: заметки статского советника ... – Казань, 1872; Описание мечети Азрета. – Военный сборник. 1866. № 8 // Туркестанский сб. 1869. Т. 5. – С. 185-195.

Кайнакча: Биобиблиографический словарь отечественных тюркологов. Дооктябрьский период. – М.: «Наука», 1989; Вильданов А.Х., Кунафин Г.С. Башкирские просветители-демократы XIX в. – М., 1981; Башкирская энциклопедия. В 7 т. Т.1. – Уфа: Башк. энцикл., 2009.

М.Тастанбеков

Belarik – XVIII-XIX yy. tarihi arktır. Eski Şilik ilçesi üzerinden geçmiştir. Uzunluğu yaklaşık 6 k.m. Bögen nehri son ark olmuştur. Bögen suyu tamamen kapanıp, su bu arka geçirilmiştir.

Кайнакча: Захарова И.В. О земледелии у казахов Чимкентского уезда в конце XIX –начала

XX в. // Хозяйственно-культурные традиции народов Средней Азии и Казахстана. – М., 1975. – С. 174-178.

M. Kozha

Berdi Evliya – taş yığını, Türkistan bölgesi, Arıs-Şardara kenarında, Sırdarya'dan geçen köprenin yakınlarında yaklaşık 1 k.m. yerleşmiştir. Bu taş yığnında Berdi evliyanın camisi ve talebeleri için dersanesi olmuştur. Halk ağızlarına göre bu kişi buralara İslam ilmini dağıtarak, talebe yetiştiren bir ilim adamı olmuştur.

Kaynakça: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

K. Sarekenova

Berdibek Sarayı (14 yy) – orta çağ mimar esridir. Türkistan bölgesi, Otırar ilçesi orta çağ Otırar yerleşim yerinde bulunmaktadır. XX yüzyılın sonunda ve XXI yüzyılın başında Otırar'daki arkeolojik araştırmalar sırasında bir bölümü kazılmıştır. Şaraf ad-din ali Yazdi'nin 1425 yılında tamamladığı «Zafer namesinde» böylece ifadeler verilmektedir: «Seyhun kenarından yol alan Temur Çarşamba 12.recep günü Otırar'daki Berdibek sarayına duraklamış. Şehzadeler, Temur'a yakın olan kişiler bütün odalara yerleşmişlerdir. O günü tuhaf bir olay olmuş, sarayın üstünden yangın çıkmış. Yangının çabuk sönmese rağmen, padişahın etrafındakiler korkunç rüyalar görerek kötülüğe yorumlamış». Bu olay sarayın odalarının çok olduğunu ve yangının çıktığına göre bazı odaların üst tarafının ağaçtan yapıldığını göstermektedir. Sarayda konukları kabul etmek için özel odalar

da bulunmuştur. Otırtöbenin üzerinde yapılmış arkeolojik kazılar güney-doğu bölümünde yanmış kirpiçten yapılmış mimarsi binayı bulmuşlar. Bu kirpiçten yapılmış duvarlardan oluşmaktadır. Bunların yanındaki daha bir bina XX yüzyılın 60 yıllarında bulunmuştur. Bu kaynaklara göre burası Amir Timur'un vefaatt ettiği saray olabilir. 1980 yılında yapılan kazılar neticesinde buralardan caminin yeri bulunmuştur.

1995 yılında da kazılar sırasında yeni bir bina bulunmuştur. Otırar'daki büyük mimarsi arkeolojik kazılar Kazakistan arkeolojisinde ilk defa yapılmaktadır. Çinli ve Yakın doğulu değerli yaşam eşyalarının, filin kemiğinden yapılmış satranç taşının, altından yapılmış kuyumculuk eşyalarının bulunması buralarda Berdibek Sarayının olduğunu ıspatlamıştır. Ancak Berdibek sarayının bazı odaları halen bulunmamaktadır. XX yüzyılın 60 yıllarında buralarda traktörle kazılarak kirpiçler alınmıştır. Kazı yapanların patronu E.Bron'un dediğine göre,» 2 m. derinlikte pişmiş kirpiçten yapılmış duvarlar bulunmuş. Duvarların üzeri mavi renkli bitkilerle nakışlanmıştır». Bu sarayda Amir Timur 1405 yılında 18 şubatta vefat olmuştur.

Kaynakça: Қожа М. Ортағасырлық Отырар. Аңыздар, деректер, зерттеулер. – Түркістан: Тұран, 2006.; Қожа М. Ортағасырлық Отырар тарихы. Тарихи-археол. деректер негізінде. – А., 2017; Қожа М. Дворец Бердибека в Отраре // Сохранение и развитие историко-культурной среды в природных и городских условиях современной Центральной Азии: Труды международной научно-практической конференции. – А.: «Принт S», 2004. – С. 50 – 52.

M. Kozha

Berdihoja Batır (1708, Şırşık nehri. – 1786, Doğu Kazakistan bölgesi. Karkaralı ilçesi, Dağandeli nehri.) – Kazak batırıdır. Maşhür Jüsüp Köpeyoğlu'nun fikrine katılırsak: «Abılay döneminde en meşhür, güvenilir batırlardan biridir. XVIII yüzyılın 20-50 yılları Kazak-Jongar savaşına kılınmıştır». Günümüz araştırmalarına göre XVIII yüzyılda Jongar saldırılarına karşı savaşta kolbaşı olarak, zaferlere ulaşmıştır. 1723-1725 yıllarında Sırdaryanın orta yakasına kadar yerleri, Şırşık'ı koruyarak, B.Kabanbay, Elşibek gibi batırlarla beraber düşmanlara karşı savaşmıştır. Türkistan kentini düşmanlardan koruyabilmiştir. Türkistan bölgelerinde geçen savaşlarda kolbaşı Kabanbay'ın atı öldüğü sırada, Berdihoja kendi ak boz atını vererek, düşmanlardan korumuştur. 1729 yılın mayıs ayında Alaköl yakasında üç jüzün birleştiği Abılhayır'ın kolbaşıyla Kalmaklara karşı savaşta kahramanlık göstererek zafere ulaşmışlardır.

1735 yılında Jetisu, Şu, Talas, Arıs yakalarında geçen savaşta ve 1745 yılında Taşkent'teki kurtuluş savaşında da kahramanlık gösterebilmiştir. Kırgızlarla olan savaşlarda da kahramanlık göstererek, Kırgızları Alatau bölgesinden kovarak, sürgün etmişlerdir. Berdihoja'nın kahramanlığıyla ilgili Rus subayı İ.Andreev «Kırgız-Kazak orta jüzünün sipattaması» adlı eserinde gerçeği anlatmıştır. Çin tarihçisi Uan Çilun'un söylediklerine katılırsak, «Berdihoja diplomat, elçi olmuştur. 1757-1809 yıllarda Pekin'e 27 Kazak elçisi gelmiş, onlar sınır, yer, alış veriş meseleleriyle ilgili anlaşmalar yapmışlar. Elçilerin arasında Berdihoja'nın kahraman olduğu çok belli olmuştur».

Bu fikri Çin araştırmacısı K.Hafizova'da ispatlamaktadır. Çokan Valihanov'ın eserlerinin 3.cildinde yazıldığı üzere, Berdihoja'nın sonradan yaşadığı yeri Ayagöz ile Karkaralı'nın ortasıymış. İ.G.Andreev'in eserinde yazıldığı gibi, «Şanışkılı soyunun ağası Berdihoja 1783 yılının 13.temmuzunda Semey kentine gelirmiş.

1786 yılında buralarda kahraman Berdihoja Kırgızların elinden vefaat olmuştur». Kahramanın erkek kardeşi Sekloyan ve dört oğlu kalırmış Büyüğünün ismi – Lepes, küçüğünün ismi ise Şoh, öbürlerinin isimleri belli değildir. Şanışkılı soyu kahramanlarından ayrıldıktan sonra bir kısmı Doğu Türkistan'a göç edilerek Abah, Kerey soylarına girerek, Kerey soyundan Şanışkılı olurlarmış.

Каунақса: Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы. Шығ. жин., 8-том. – Павлодар, 2005; Андреев И. Описание сред. Орды киргиз-кайсаков. – А., 1998; «Қазақстан» ұлттық энциклопедиясы. 2-том. – А., 1999; Мұқтар Мағауин. Шығ. жин., 13-т. – А., 2002.

M.Mirazov

Berdiyarov Tohaş (19.10.1925, Keles ilçesi, Abay köyü. – 29.7.1988, Almatı ş.) – şairdir. Almatı el sanatları lisesinde okumuştur. «Bes Kubır» ilçesinde katip olarak çalışmıştır. 17 yaşında savaşa giderek, 4. Ukraina savaşına katılmış. Savaştan sonra türlü askeri bölümlerde görev yapmıştır. 1958-1962 yy. «Lenişil Jas», «Kazak edebiyatı» gazetelerinde görev yapmıştır. 1962 yılından itibaren edebi eserlerle uğraşmıştır. İlk şiiri 1950 yılında yayınlanmıştır. 1952 yılında «Şalhar Teniz» şiirler derlemesi yayınlanmıştır.

Eserler: «Бейбітшілік көшесі» (1960), «Мен өмір сүремін» (1965), «Тораңғы» (1965), «Оқ және гүл» (1967), «Дауылдан кейінгі тыныштық» (1970), «Көгілдір ымырт» (1972), «Бозторғай» (1973), «Күндер, күндер, күндерім» (1974), «Ескі паровоз» (1976), «Жаңа дала» (1979), «Сен-бейтін оттар» (1980), «Есіктің алды - көк терек» (1983), «Шынар» (1985). Әңгімелер мен повестер жинақтары: «Жастық кешуі» (1966), «Солдат сыры» (1968), «Фарида» (1978).

Қаунақша: Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – А.: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010. – Б. 129.

M. Amanturov. J. Akimbek

Bernštam Aleksandr Hatanovič (10.9.1910, Kerç kenti. – 10.12.1956, Leningrad ş.) – орта Асыя ile Орталық Асыя'уы араштырмыш аркеолог, тарихчи, доғу билимци, тарих илимлері доктору, алимдир.

1931 yılında Leningrad üniversitesinin etnografik bölümünü tamamlayarak, Türk halklarının etnografyasını araştırmaya başlamıştır. 1935-1938 yıllarında KSRO İlimler Akademisi Doğu bilim enstitüsünde çalışmıştır. Alimi Türk halklarının tarihi ilgilendirmiştir. 1935 y. «VI-VIII yy Orhon-Enisey Türklerinin ekonomik yapısı» konusunda yüksek lisans tezini, 1942 y. «Eski dönemden Moğol saldırısına kadar Kırgızlar ve Kırgızstan tarihi» konulu

doktora tezini savunmuştur. Bernštam her sene arkeolojik kazıları yöneterek Talas, Şu, ile üzerindeki, Issık gölde göçmen ve tarımcılıkla uğraşmış halka ait eski dönemden XVIII yüzyıla dek çeşitli anıtlarını bulmuştur. Bunlardan Sarık, Balasağun, Taraz, Kısmıçı gibi büyük ortaçağ yerleşimlerinde kazı işlerini yapmıştır. Onun «Talas bölgesinin eski anıtları» adlı çalışmalarında Berikharı ve Kengöl kalelerinden bulunmuş kaynakların aracılığıyla kanygu ile kengöl döneminin kültürü anlatılmaktadır. Bernštam'ın arkeolojik araştırmalarından en önemlisi günümüz Türkistan bölgesinde yapan çalışmalarıdır.

1949-1951 yıllarında Kazak KSR İA Şokan Valihanov tarih, arkeolojik ve etnografi enstitüsü tarafından düzenlenmiş Güney Kazakistan arkeolojik grubuna başkanlık etmiştir. Arkeolojik grubun en önemli bölgeleri: Otırar ve Otırar bölgesi, Sırdarya, Arıs, Badam, Karatau yerleşim yerleri olmuştur. Arkeolojik grubun listesine: E.İ.Ageeva, G.İ.Patseviç, İ.İ.Kopılov ve Almatı yüksek öğretim okullarının öğrencileri,

K.Akişev, N.İ.Poduşkin de girmiştir. Arkeolojik grup eski anıtlarla beraber yeni kentler ve kurganları bulmuşlardır. Kazı işleri anıtların çoğuna yapılmıştır. Derlenmiş kaynaklar birçok makalelerin yayınlanmasına sebep olabilmıştır.

Eserler: Древний Отрар // Известия Академий наук Казахской ССР. Серия археологическая. – 1951. Вып. 3; Очерки истории гуннов. – Л., 1951; Памятники Таласской долины. – А.-А., 1941; Бернштам А.Н. Некоторые итоги археологических работ в Семиречье // КСИМК, 1946, Вып. XIII. – С. 118; Проблемы древней истории и этногенеза Южного Казахстана // Известия Академий наук Казахской ССР. Серия археология. – 1950. Вып. 2.

Kaynakça: Заднепровский Ю.А., Подольский А.Г. Александр Натанович Бернштам (К семидесятилетию со дня рождения) // Народы Азии и Африки, – 1981, №2. – С. 170-177; Нуржанов А. Археологические исследования А.Н. Бернштама в Таласской долине // Вестник КазНПУ. – 2016.

G. Baysariyeva

Bestorañılın Evliya Ağaçları – Türkistan bölgesi, Otırar ilçesinde Türkistan ile Arıs kentlerinin arasında Karakonır demiryolu istasyonuna yaklaşık 9 km. susuz, kurak bir yerde Bestorañıl adlı kutsal bir mekan bulunmaktadır. Buralarda gerçekten Kazakistan'da sadece nehirlerin kenarında bulunabilen ağaç – toraңı (*Populus diversifolia*) yetişmektedir. Toraңı bestorañıl gibi susuz ovalarda yetişemezmiş. Geçen yüzyılın 60.yıllarında Bestorañılda bulunmuş etnografların yazılarına göre, burada ağacın dallarına bağlanmış ipler çokmuş. Ağacın yanında küçücük kuyuda kar ve yağmurdan kalmış su varmış. Kuyudan su içen derdinden kurtulmuş, bu yüzden ağacın yanına ağaçtan yapılan kaşık bulunmaktadır.

Burada atın baş kemiğinin asılması mekanın kutsallığını göstermektedir. Günümüzde ağacın bölgesi kafesle çevirilmiş, içine de on sene önce bir cami yapılmıştır. Bestorañıldan güneye doğru ortaçağ Akarık kanalı vardır. Buralarda toraңının nasıl fayda olduğunu, efsaneye göre Akarık kanalını kazan insanın harekeriyle ilişkilendirmektedir. Efsanenin nushalarından biri: Bögen nehri günümüzde bir tepeye dönmüştür. Buzık kentinin halkı suyun kıtlığından ezap çekerlermiş. Ülke yöneticisi Burunduk: «Aris nehrinden Bögen'e suyu getirebilen, kişiye tek kızım Dür'ü veririm» diye şartını koyarmış. Timurun Şamil isimli kulu varmış. O savaşta düşmana karşı kahramanlık göstererek, özgürlüğü kazanmış. İşte Şamil şartı duyunca, Arıs nehrinden Buzuk kentine kanal kazmaya başlamış. Betorañıl kayalığında Şamil'in kazmasının sapı kırılmış, bu kırıktan beş torañıl ağacı yetişmiş. Şamil Arıs ile

Bestorañıl'ın Evliya ağaçları.

Bögen nehrini bağlayan kanalı kazıp bitirdiğinde, Burunluk verdiği sözünü bozarak, kaçır gidermiş. Şamil batır onların peşinden giderek, hanı bulurmuş. Kızını vermesini ister ve ikisi evlenir. Ancak karı koca uzak yaşamamış, zalim han ikisini de öldürmüştü. Bu bölgedeki ikinci bir kanalın yanına Şamili gömermiş. Şamil ve Dür'ün isimlerini birleştirerek kanalı ve bu kanalın yanında yerleşen köy Şauildir diye adlandırılmıştır. İkinci bir efsaneye göre: «tersine kanal kazan kazmasının sapını yontmuş, bundan kalan kalıntılardan beş toranğil ağacı yetiştirmiş».

Кайнақша: Жәнібеков Ө. Тағдыр тағылымы. – А., 1996. 21-бет; Қожа М.Б. Ортағасырлық Отырар. Аңыздар, деректер, зерттеулер. – Түркістан, 2006.

G.Baysariyeva

Beyne Molla Mezarı – mimari bir heykeldir. Түркістан bölgesi, Sozak ilçesinin Tasti köyünden yaklaşık 3 km.uzaklıkta yerleşmiştir. Duvarı çiğ kirpiçten yapılarak, dışarısı yanmış kirpiçten kurulmuştur. Mezarın sağ duvarının bir parçası ve kubbesi tamamen mahvolmuştur. Küme gibi yapılmış duvarın iç parçası yuvarlaktır. Kirpiçten yapılmış yerin kalıntıları korunmaktadır.

Кайнақша: Оңтүстік Қазақстан облысының энциклопедиясы, «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998.

Ş.Kurmanbayeva

Bilge Han (doğum ve ölüm tarihi belli değil) – Otırar'ın Hanı Hasan'ın büyük oğludur. Babası öldükten sonra Otırar'a Han olurmuş ve Otırarın Karahanlılar soyundan son hanı olmuştur. 1210 yılında

Horezmşah Muhammed Bilgehana «Senin ülkeni kara Çinlerden kurtarırım, yardım ederim» diyerek, askerini girdirmiş, yerel halka baskı yaparak, hanı kandırmış. Bilge Han onlara karşı savaşır, ancak yenilecekmiş. Horezmşah Bilhanı tutkulayarak, Nisaya gönderirmiş, «Nasab-name» nüshalarında: Ürgenç sultanı Muhammed gelerek, Bilge Hanı öldürerek Hayır hanı han edermiş. Hayır han kanlı soyundanmış» diye yazılmaktadır. Bu bilgiyi Fars tarihçisi Nasavi de benimsemektedir.

Кайнақша: Қазыналы Оңтүстік. Насап-нама. 166 том. – А., 2014; Кочнев Б.Д. Каракханидский чекан Параба // Средневековая культура Казахстана и Средней Азии. – А., 1983; Жандарбек З. «Насаб-нама» нұсқалары және түркі тарихы. – А., 2002.

Z.Jandarbek

«Birlik Tuı» Gazetesi – 1917 yılın 24.haziranından 1918 yılın nisan ayının ortasına kadar Taşkent'te yayınlanmış Түркістан bölgesindeki ilk bağımsız Kazak gazetesidir. Түркістан Muhtaryatı Geçici Hükmeti ve Halk Meclisinin Kazak dilindeki basın organıdır. 1917 yılında Taşkent şehrinde Kazak aydınlarının «Kenes» gizli topluluğu gazetesinin yayınlanmasına destek olmuştur. «Kenes» topluluğunun üyeleri K.Tögisov'un redaktörlüğüyle Taşkent'te yayınlanmakta olan «Aлаш» gazetesi esaslı yeni yayın yapmayı düşünmüşlerdir. S.Kojanov'u K.Tөгüsovla anlaşma yapmak üzere göndermişlerdir. Ancak Tөгüsov'un «Aлаш» gazetesinden ayrılmak istemediğini anlayan üyeler iki gazeteyi birlikte çıkarmaya karar almışlar. «Birlik Tuı» gazetesinin de yayıncısı olarak S.Ötegenov'u tayin etmişlerdir. Sonradan

«Birlik Tuı» gazetesinin yayıncısı olarak K.Bolğanbayev tayin edilmiş. Gazetenin yayınlanmasında redaktör olarak Mustafa Şokay görev yapmış. «Birlik Tuı» gazetesini haftada bir kere yayınlanmıştır. Gazetenin 6 aylık ücreti 5 som olmuştur.

«Birlik tuı» gazetesi.

1917y. 2-5 ağustos arasında Taşkent'te geçen Türkistan ülkesi Kazaklarının kurultayında «Birlik Tuı» adlı siyasi topluluğu kurma meselesi ele alınmıştır. Kurultayın aldığı kararına göre, «Birlik Tuı» tüm Kazak halkına ortak olmalı, gazeteye Türkistan ülkesindeki Kazaklar destek vermeli, destek olarak toplanmış paralar, kasabalarda açılmış komitelerin aracılığıyla gazetenin redaksiyonuna gönderilmeli, gazetenin yeni şartlara uyarak çıkarılması için basın evinin

açılması dikkate alınmalıdır. 1916 y. İhtilaldan sonra ortaya çıkan Jetisu Kazak-Kırgız sürülmeleri hakkında makaleler yayınlanarak, Kazak ve Kırgızların böyle hareketlerine kalabalığın dikkattini çekirtmeye çalışmışlardır. Bundan dolayı 1917 y. 15. ağustosta Taşkent'te «Zorluk bitsin, kardeşlik yaşasın» gibi sloganlarla geçen müslümanların ihtilalleri hakkında makale yayınlayarak, Geçici Hükmetin Türkistan'ı terk ederek, yerel halkın ağır halini derhal çözmeleri talep edilmişler. Gazete tarafından aç ve Kazak-Kırgız sürülmelerine yardım gösterilerek, türlü destekler verilmiştir. «Birlik Tuı» gazetesinde Akmola, Semey, Torgay ve Oral bölgelerinde geçen çeşitli olaylar ile türlü durumlar hakkında yazılmaya başlamıştır. Gazeteye Kırgız aydınlarının da makaleleri yayınlanmıştır. Gazeteye Kırgız halkına siyasi durumlarda uyanık olmalarına öğüt veren T.Januzakov ile X.Alimbekov'un «Ak kalpaklı kırgızğa» adlı makaleleri yayınlanmıştır. 1917 y. 26 kasımda Hokan kentinde düzenlenen Tüm Türkistan müslümanlarının 4.kurultayında Özbek dilinde «Uluğ Turkiston», Rusça «Golos Turkistana» gazeteleri ve bunlarla birlikte Kazak dilinde basın organı tasdik edilmiştir. Alaşorda hükmeti ile Türkistan Muhtaryatının desteğiyle «Türkistan kentinde Sırdarya Kazak-Kırgızlarının siezi (kurultayı)» adlı makale yayınlamıştır. Soviyet yönetiminin Hokan'da acımasız savaş yaparak, Türkistan Özerkini yok etmeye yönelik hareketlerini suçlayan «Bütün vücütleri kan kokuyor» adlı makaleler basılmıştır. S.Kojanov «Türkistan'da Rus siezleri» adlı makalesini basmıştır. «Birlik Tuı» gazetesi 1917 y. 24

haziranda çıkarılmaya başlamıştır. İlk iki sayısına Mustafa Şokay, ondan sonraki üç sayısına da X.Bolganbayev, on altıncı sayısından başlayıp S.Kojanov redaktörlük yapmıştır. Toplam 29 sayısı çıkarılmıştır. Gazete Sovyet yöneticiliğinin baskısından dolayı kapatılmıştır. Bu gazetede çalışan Kazak aydınları, kendi fikirlerini «Akjol» gazetesinde yayınlamaya devam etmişlerdir.

Kaynakça: Сборник важнейших декретов, постановлений и распоряжений правительства ТССР за 1917–1922 гг. – Таш.: «Издания Комиссии СНК», 1923. – 213 с. (С.1-5); «Алаш» қозғалысы. Құраст: Тілешов Е., Қамзабекұлы Д., Нұрахмет И. – А.: «Сардар» баспа үйі, 2008. – 324 б.; Алаш қозғалысы. Құжаттар мен материалдар жинағы. Сәуір 1920-1928 ж. – А.: «Ел-шежіре», 2007. Т.3. Кн.1; Тұрсун Х. Алаш нәм Түркістан. – А.: «Ел-шежіре» ҚК, 2013. – 400 бет; «Қазақ» газеті. – А., 2004.

H.Tursun, A.Mahayeva

Bolat Han (doğduğu ve öldüğü tarihi belli değil) – XVIII yüzyılın sonlarında Kazak hanlarından biridir. Avrupa dillerindeki tarihi kaynaklarında Bulat, Polad, Polat, Pulad, Pulat olarak bulunmaktadır.

B. Abilmambet hanın büyük oğlu Bolathan'ın torunu, Tauke Hanın torununun torunudur. Jadik oğlundan dağılmış Kazak hanlar ailesine gimektedir. Hanlık kurduğu dönemler – 1771-1798 yılları arasındır. 1798 y Taşkent hanı Jünishoja'nın Güney Kazakistana yöneticilik yapmasından dolayı Bolat hanın Türkistan bölgesindeki halka yöneticiliğini durdurdu.

Bolat'a hanlık babasından kalan mirastır. Han olmadan önce Orta жүздеki Arğının Kuandık soyuna sultan görevi yapmış. Babası Abilmambet han vefaatt

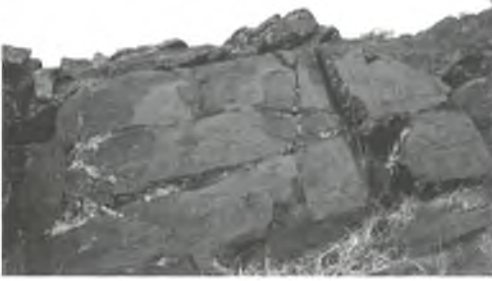
ettikten sonra, Arğın ve Konırat Bileri Bolatı han olarak tayin ettikten sonra Türkistan'a yerleşirmiş. Türkistan bölgesine Sameke hanın oğlu Esim hanla birlikte yöneticilik yapmıştır. Kaynaklara göre Abılayhan'ın Kırgızlarla savaşında destekçisi olmuştur. Çine elçi olarak gönderildiğini Abılpeyzin mektubundan anlayabiliriz: «Boğda Ejen hanla görüşmek üzere Joşı Gun yola çıktı, yanında Bolat han bulunmaktadır». XVIII yüzyılın 80 yılları Abılay'ın oğlu Adil sultanla birlikte yöneticilik yapmış. Ordası – Türkistan kenti olmuş.

Kaynakça: Ерофеева И.В. Казахские ханы и ханские династии в XVIII - середина XIX вв. // Культура и история Центральной Азии и Казахстана: проблемы и перспективы исследования. Материалы к летнему Ун-ту по истории и культуре Центральной Азии и Казахстана (4-23 августа 1997 г.). – А., 1997; Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным казахским степям. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007; Қазақстан тарихы туралы қытай деректемелері. III том. – А., 2006; Қазақ хандары. – А., 2015.

M. Kozha

Boralday (Burıltay) Yazıları – Türkistan bölgesi Baydibek ilçesi Terek nehrinin yakasından biraz yükseklikte, Karabastı pınarı ile Kızılbulak su yolundaki tepelerde eski dönemlerden çizilmiş tamga ile resimdir. Taşta atı, geyiği, arkarı, tazı iti, kurtu. dağ keçisini kovalayan atlı kişilerin resmi ve eski Türk yazılarına benzeyen tamga ile simgeler oyarak yapılmıştır. Ko ve yay, ritüyel teke tek resimler bulunmaktadır.

Petroglifler 2'ye ayrılmıştır. 1. Tam Boralday nehrinin yakasında, 2. Dağın biraz yüksekliğindedir. Bu yazıyı ilk 1905 yılında P.A.Komarov bulmuştur. Yazılar

Boralday'in Petroglifleri.

hakkında buralı molla Timur'dan duymuş. Bu yazıları Kazakistan'lı arkeologlar M.K.Kadirbayev, A.K.Maryaşev, A.Mırzabayev, A.Grişenko vb. araştırmışlardır. Resim, tamgalar bronz devrine ait, Kazak toprağında yaşayan kabilelerle ilgili beilgiler vermektedir. B.Baytanayev, A.Grişenko, S.Potapov'un «Boralday Petroglifleri»adlı eseri Kazak, Rus, İngiliz dillerine çevirilmiştir.

Kaynakça: Мирзабаев А.С. Петроглифы Боралдая // Археологические открытия 1986 г. – М.: «Наука», 1988. – С. 486-487.; Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас ред. Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – Б. 158.; Байтанаев Б.А. Потопов С.А., Грищенко А.Н. Боралдайдың петроглифтері. – А.: Күмбез, 2007. – 112 б.; Петроглифы Боралдая (Боралдайские петроглифы) // URL: <http://dostoyanieplaneti.ru/4662-etroglify-oraldaya-oraldajskie-petroglify>; Каменные книги Боралдая // URL: http://www.np.kz/cultura/723-kamennye_knigi_boraldaja.html.

M.Ahmetova

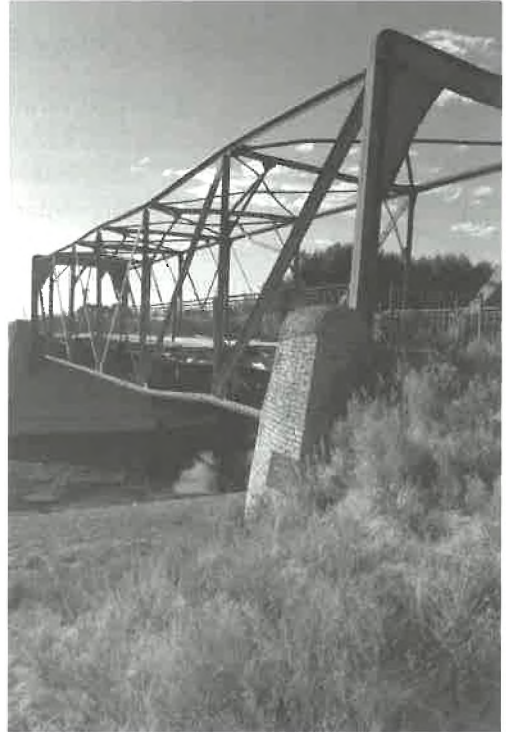
Boralday Korıқsası – devlete bağı doğал kompleksli bir otlaktır 1967 yılında Türkistan bölgesi Tülkübas ilçesinde açılmıştır. Otlakın amacı – Batı Tyan-Şan bölgesindeki bitkiler ile hayvanların nadir türlerini korumaktır. Otlakta Türkistan'da çok nadir bulunan tahıllar ve bitkiler

yetiştirilmektedir. Boralday sözünün kökeni kalmuk dilinde «lay su (pis su)» demektir.

Kaynakça: «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998.

Ş.Kurmanbayeva

Bögen (Bogen, Bugun) – nehirdir. Ülken dağlarının kuzey-batısında Ülken Bögen ve Bala bögen nehirlerinin birleşmesinden başlamaktadır. Güneydoğuda Sonahköл gölünün tuzlu çamurlarıyla bitmektedir. Uzunluğu – 164 km., genişliği – 4680 km. Türkistan bölgesinin Baydibek, Ordabası, Otırar ilçelerinde bulunmaktadır. Baydibek, Otırar bölgesi nehrin suyunu içmek ve

Bögen nehri üzerindeki köprü. 19. yüzyıl sonları.

tarlaları sulamak için kullanılmaktadır. 1967 yılında kanala ciddi tamir yapılmıştır. Bögen – «böget» çevirilmiş anlamını taşımaktadır. «Böge» sözünden – «çevirmek», böget (engel), böget+n eki (fiilden isim yapan ektir). Bögetlerin kalıntıları gidronimin oluşmasına sebep olmuştur. Gidronim moğolcadan bogino «kısa» sözü esaslı, «kısa, derin olmayan, dar nehir» anlamını taşımaktadır fikri yanlış olabilir. Çünkü Karatau'nın güneybatısındaki en büyük nehirdir. Bögen nehrinin uzunluğu – 212 km, bundan dolayı onu kısa ve derin olmayan nehirlerden demek biraz zordur. 1886 yılında nehirden geçebilmek için 15 m. demir köprü yapılmıştır ve bu köprü günümüzde korunmaktadır.

Каунақша: Абдрахманов А.А. Этимология некоторых древних топонимов Чимкентской области // Тезисы докладов научно-практической конференции, посвященной 70-летию организации Чимкентского областного историко-краеведческого музея. – А.-А., 1990. – С. 58; Акишев К.А., Байпаков К.М., Ерзакович Л.Б. Древний Отрар. – А.-А., 1972. – С. 165; Койчубаев Е., 1974 Койчубаев Е. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. – А.-А.: «Наука» Казахской ССР», 1974. – С. 68; Жүнісов Д. Өзен-көл атаулары. – А.: «Қазақстан». 1991. – Б. 113; Материалы по истории казахских ханств XV-XVIII веков (Извлечения из персидских и тюркских сочинений). – А.-А., 1969. – С. 269; Казахско-русские отношения в XVI-XVIII веках. – А.-А., 1961. – С. 24; Государственный каталог географических названий республики Казахстан. Т.9. – А., 2007. – С. 73-74; Топонимика Казахстана. Энциклопедический справочник. – А.: Аруна, 2010. – С. 20; 87; 363.

М. Kozha

Bökey Han (1737–1819 yy.) – sultan ve handır. Tursun hanın torunu, Barah hanın çocuğudur, Alihan Bökeyhanov'un

4. atasıdır. Bökey hanın seçeresi hakkında ilk bilgiyi 1905 yılında «Kazakların yerlerini faydalanma evrakları» adlı eserin 6. cildinde Alihan Bökeyhanov yayınlamıştır. Buna göre, Bökey Han Barah Sultanın oğlu, Barah Tursun Hanın, Tursun Han Kudaymendinin, Kudaymendi Bökey'in, Bokey Kaynarköşek'in, Kaynarköşek Ondan sultanın, Ondan sultan Şığay Hanın, Şığay Han Jadik Hanın, Jadik Han Janibek Hanın oğlu diye yazılmıştır. Bokey Han 1749 y. Babasının isteğiyle Türkistanın küzer-doğusuna taşınarak karakesekin bigeldi soyuna sultan olmuştur. XVIII yy. 50 yıllarının başında Koryakov kalesine (Günümüz Pavlodar ş.) yerleşerek, Orta Jüz Kazaklarının Jongar saldırcılarına karşı savaşına katılmıştır. XVIII yy. 80-90 yıllarında Rusya'dan Orta Asya'ya yönelik ticaret kervanlarının Kazak stepi üzerinden geçmeleri için, ticaret yolunun Petropavol'dan Yarışev kalesine değiştirilmesine katkıda bulunmuştur. Bu amaçla 1785 yılında Ünlü Bi Sarıbağış Atake'nin yöneticiliğiyle Rusya'da bulunan ilk kırgız elçiliğine destekte bulunmuştur. Bökey han 1816 yılın başında orta jüzdeki karakesek, törtruil soylarını Uali hanla birlikte yönetmiştir. Rus kralının verdiği takdirnamesinde «Uali handa 9 9 bolıs, Bökey Barahoğlu 13 bolısa sorumlu» diye yazılmıştır». 1817 yılın haziranında Koryakov kalesinden 180 km uzaklıkta yerleşen Jayılma nehrinin üzerine Han olarak tayin edilmiştir. Bökey Hanın 5 haimından 11 çocuğu olmuştur. Onlar: Köksala, Şingız, Batır, Böri, Uali, Esim, Tauqe, Sultangazi, Abılgazi, Asike, Abet. Çocuklarından bazıları Rusya imparatorlarının emriyle XIX yüzyılın

20-30 yılları dvoryanlar soslovyesine girmişlerdir. Bökey han Tükkistan'а gömülmüştür.

Каунақса: Жолсейтова М.А. Қазақ хандары. Бөкей Барақұлы. – А.; «Қазығұрт», 2015; Ерофеева, 1997 – Ерофеева И.В. Казахские ханы и ханские династии в XVIII - середине XIX вв. // Материалы к Летнему Ун-ту по истории и культуре Центральной Азии и Казахстана (4-23 августа 1997 г. Алматы). – А., 1997.

М.Тастанбеков

Бөлgesел Сийаси Сүргүн Курбанлары Мүзеси – күлтүрел бир kurumdur. Түркiстан бөлgesi Чимкент шеһринде bulunur. Мүзе, 2 Касым 2001'де Kazakistan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığının 10. yıldönümü esnasında açılmıştır. Ülkede ilk kez kitlesel siyasi baskı kurbanları için açılan bu müze, devletimizin ve toplumun adalete ve siyasi baskı kurbanlarının anısına olan bağlılığının açık bir kanıtıdır. Müzenin dış mimarisi ve iç tasarımı, siyasi rejim mağdurları için yapılmıştır. Mimarı ve tasarımcısı Kazakistanlı sanat tarihçisi A. Naymanbay'dır. Müzenin iki salonu var: sergi salonu ve ikinci kattaki «Тағзим» salonu. Тағзим salonunda 1930-1932 yıllarında öldürülen 2500

*Сийаси Сүргүн Курбанлары Мүзеси,
 Шимкент шеһри.*

kişinin isimleri yazılmıştır. Müzedeki sergilenen malzemelerin tam merkezinde «Repressiya» adlı çalışma vardır. Söz konusu çalışma o yıllarda insanlığın çektiği acıyı temsil ediyor. Mimari tasarımcısı A. Naymanbay'dır. Ayrıca müzenin portre galerisinde Kazak aydınları A. Baitursynov, M. Çokay, M. Tınışbayev, J. Aymaitov, M. Jumabayev'lerin resimleri bulunmaktadır. Müzenin temel amacı, Sovyet döneminin trajik olayları hakkında yeni belgeler ve fotoğraf ve video materyalleri toplamaktır. Bugün müzede 15 binden fazla belge korunmaktadır. Aralarında çok sayıda eski resim ve mektuplar da var. Genel olarak, SSCB dönemindeki Stalin yönetimi kurbanlarının sayısı yüz binden fazladır. Bunların arasında Alaşçı aydınlarımızla liderlerimiz de bulunmaktadır. Bağımsızlığımızın 25. yıldönümü çerçevesinde, müze çalışanları, Alaş aydınlarınca yayımlanan «Ak Jol» gazetesini toplayarak 10 cilt şeklinde yayımladı.

Каунақса: Азалы кітап – книга скорби. Атылғандардың тізімі. Оңтүстік Қазақстан облысы бойынша / Құраст. Оразбекұлы Қ. – Шымкент: «Зерде» баспасы, 1998; Есенқарақызы Х. Саяси қуғын-сүргін құрбандарына тағзым // Ғыл.-практикалық конференция материалдары. – Шымкент: 2006; Байғұт М. Қамалған, атылған, ақталған. // Егемен Қазақстан газеті. – №90 (25939). – 2010. – 12 наурыз.; Оңтүстік Қазақстан облысының саяси қуғын-сүргін мұражайы. // Жолсерік. – Шымкент: 2006.

М.Тастанбеков

Бөлgesел Тариһи-Бөлgetаным Мүзеси – күлтүрел бир kurumdur. Чимкент'те bulunmaktadır. Мүзе 1920 yılında kuruldu. İlk baştaki görevi ise şehir okullarına gerekli ders kitaplarını sağlamaktı. Bu nedenle,

Sırderya Eğitim Dairesinin pedagojik lavaratuarı ve müzesiydi. 1925 yılında müzenin yenilenme çabaları yürütüldü ve gerçekleştirme esnasında Orta Asya doğa konseyi ve antik anıtların korunması dairesinde çalışan M.E. Masson görev yaptı. Çimkent müzesinin yeniden inşası ile ilgili rapor müze fonunda tutuluyor. Bu belge, Çimkent müzesinin oluşumu ve gelişiminden haber vermektedir. Müzenin daha da gelişmesinde yerel tarihçiler B.P. Trizna, I.K. Şpota, T. Şpota, N.V. Rudnev, N.I. Meklenburtsov, M.A. Bikov ve diğerleri çok çaba sarfetmiştir. 1938'de müze Bölgesel tarihi-bölgetanım müzesi olarak tekrar yapılandırıldı. 1941-1945 yıllarında Müzenin tüm çalışmaları askeri konular üzerinde gerçekleştirildi. Savaş sonrası dönemde, müze sergileri öncelikle bölgenin sosyalist inşasına odaklandı. Müzenin eserleri de ziraat ele almıştır. Müze, 1975 yılına kadar Ekim Devriminden önceki eski Çimkent bölge valiliğinin bulunduğu bindayadı. Bir konut binasında yer almaktadır. 1977 senesinde Müze toplam büyüklüğü - 2367 m2 kapsamlı bir binaya taşındı. 2014 yılında Müze modern özelliklere sahip yeni

binaya taşındı. Müzenin toplam alanı 2541.81 m2'dir. Sergi salonlarının toplam alanı - 1060.12 m2'dir. Müze, arkeoloji ve etnografya, stok depolama, sergi, gezi aktiviteleri ve bilişim gibi bölümlere sahiptir. Müze, «Doğa, Paleontoloji, Arkeoloji», «Etnografya», «Kazak Hanlığı ve Şimdiki Zaman», «Bağımsız Kazakistan» salonlarından ve yaklaşık 7000 kitaplık bir kütüphane ve konferans salonundan oluşmaktadır. Sergi salonları özel dokunmatik kutularla donatılmıştır ve konferans salonuna interaktif bir beyaz tahta yerleştirilmiştir. Ayrıca arkeolojik kazıları Kazıların temelleri üzerinde restorasyon atölyesi var. Şu anda, müze 106.206 adet fon bulunmaktadır. Bunların 64604'ü ana fonda ve 41602'si ek fondadır. Müzenin 8 şubesi halka hizmet vermektedir. Şimkent - «Erlik», «Hakim Abai» müzeleri, Türkistan - S.Erubayev Edebi-kültürel müzesi, Türkistan ilçesinin Eski İkan köyünde Mirtemir Edebi-anıt müzesi, Sayram ilçesi tarihi-bölgetanım müzesi, Tülkibas ilçesinde Turar Ryskulov müzesi, Sarıyağaç ve Şardara bölgelerinin tarihi ve yerel tarih müzeleri.

M.Tastanbekov

Şimkent şehri müzesi.

Böribay Batır Sarıoğlu (1694 – 1756/1760) – Kazak soylarından Kaptagay Batırın beşinci neslidir. Jongar saldırısı döneminde ordu başı, binbaşı olmuştur. Batır kahramalığıyla, adil yöneticiliğiyle, kolbaşılık açıdan becerikliğiyle göze çarparak, halkı yöneten kişidir. Dolayısıyla, Böribay batırı şairler, ozanlar jırlarına eklemiştir. Boribay batırın ismi ilk defa XIX yüzyılın çeyreğinde Kazak halkının toprağını, tarihini, etnografisini araştıran Rus kaynaklarında bulunmaktadırlar.

Batırın ismi N.İ.Goredkov'un eserinde gösterilmektedir. Ondan sonra M.Tınışbayev, B.Sırttanov, S.Amanjolov, N.Minjan, M.Mukanov'un eserlerinde yer almaktadırlar. Yazar K.Jumadilov, Torebay Şair, akademik B.Karibayev, tarihçi T.Birbalanov, şair Ö.Akıpbekov. Marat Alıbayev, Jemisbek Dulatoğlu gibi şahısların eserlerinde bulunmaktadır. A.Hasenov'un fikrine katılırsak «Böribay batır 1723 yılından itibaren Matay soyunu yönetmiştir». Matay soyunun batırı atanarak «Aktaban şubirındı» olaylarına kadar Kabanbay, Ahtamberdi, Aldiyar, Barah, Kasabay, Şinhoja gibi nayman soyunun batırlarıyla birleşerek, Jongarlara karşı savaşmışlardır.

1713-1714 yy Kazakların Jongarlara karşı askeri seferlerinde müjdeli dönmüşlerdir. Böribay batır sadece kolbaşı değil, ayrıca Jongarlarla geçen savaşta Nayman soyundan Jalayır ile Konırat soylarının büyük bir kısmını yöneterek, ulu yönetici atanmıştır. Oyaşamının son dönemlerinde Çin ülkesi ile ilişkileri geliştirmek için, Abılay hanın vazifesini yerine getiren soy başarılarındandır. Kazak hanlığı ile Tsin padişahlığı arasında resmi ilişkileri Jongar hanlığı dağılmaya başlarken gerçekleşmiştir. Kazak hanlıkları siyasi şartlara göre Tsin padişahlığıyla siyasi diplomatik ve ekonomi ilişkileri artırdı. Tsin padişahlığı ise kendilerine bağlı bölgelerinin güvenliliği ve sürekliliğini artırmak amacıyla bu ilişkilere destek vermiştir. Hatta Tsin padişahlığına bağımlı ülkelerdeki yöneticiliği geliştirmek amacıyla oradaki türlü işlere sorumlu yöneticileri Tsin padişahının kendisi tayin etmiştir. Tayin edilmiş yöneticilerden bu

bölgedeki gelişmelerden yazılı şekilde haberdar etmelerini istemiştir. Borıbay batır iki ülke arasındaki ticari, siyasi, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde büyük emektar olmuştur. Özellikle «Ulu İpek yolundaki» ticari ilişkilerinin artırılmasına da etkisini sağlayabilmiştir.

Böylece bu hareketler 1750 yılından itibaren iki ülke arasındaki ticari ilişkilerinin geliştirilmesine neden olarak, tarihte «jılkiya jibek saudası» diyen adla kalmıştır. Tsin askeri Jongarları kovarak, Kazak toprağına girmek üzereyken Abılay han karşı çıkarak, onlara: «anlaşma yapmak ve iki ülke arasındaki ticari ilişkileri geliştirmek istediğini» bildirmiş. Dolayısıyla sadece Kazaklar için ticari pazarlar yapılmıştır. Önce Ürümçü'de, sonradan Tarbağatay bölgelerinde açılmıştır. Kazak hanlığıyla Tsin padişahlığı arasında çeyrek asırlık ticari ilişkileri yapılmış ve günümüze dek devam etmektedir.1760 yılın 26 kasımında yazılmış yazılara göre, o dönemlerde Böribay batır yaşamıştır. O ticaret yaptırmak üzere Ürümçü'ye gelmiştir. Bu durumlar Borıbay Batır'ın 1760 yılında öldüğünü ispatlamaktadır. Türkistan kentindeki Hoja Ahmed Yesevi mezarına Böribay batırın gömüldüğü ile delil bulunmaktadır. Orada onun mezartaşı da vardır. Kazak hanlığı devrinde Türkistan toprağına Kazakların ulu şahısları, evliya, batırları gömülmüştür. Onlardan birisi de Böribay batırdır. 1994 y. 11-18 haziranında yayınlanan sayısında «Kazaktın ruhi jangırdı» başlığıyla basılmış makalede Türkistan'daki Ahmed Yesevi'nin mezarına gömülmüş ulu kişilerin isimleri belirlenmiştir. İşte bu tarihi şahısların

listesinde «Matay Bōribay'ın (1694 – 1756/1760) ismi yer almaktadır.»

Қаунақша: Омаров К. Ұранға айналған Бөрібай батыр // Ақсу өңірі. – 2013. – 5 қыркүйек. Бабалар сөзі. 100 томдық. Ред.: Әлібеков Т., Қасқабасов С., Қирабаев С. – Т. 82. – 2005. – Б. 349-350; Хасенов Ә. Қазақ тарихының бес мың жылдық баяны. – А., 1996; Салғараұлы Қ. Қазақтың қилы тарихы. Роман-эссе. – А.: «Жалын», 1992. – 253 б.; Естенов А. Бөрібай көтерілісі және Қызылағаш қорғанысы // Түркістан. 2019. – N 21; Қазақ хандығы мен Цин патшалығының сауда қатынастары туралы Қытай құжаттары (қытай тілінен аударған Еженханұлы Б.). – А., 2009 ж. 1-том. – Б. 93-95; <http://old.el.kz/blogs/entry/Бөрібай-батыр>; <http://ser-bek.ru/аңыз-абыз-нағыз-ақсу-кітабы/халқунуң-құрмет-тұтқан-азаматтары/el-атағын-ерлері-shyfarady/bөribaj-batyr-turaly.html?fbclid=IwARONhufzGakLEpsPYdcMPX3q171OH>

K.Sarekenova

Бөріжар Mezarлығы – Түркістан бөлгесі, Ордabasы ілгесінде bulunmuş, гүней бөлгедекі en бүйүк аркеологик anıttır. M.ö. I-VIII yy'dan kalmış mezarlıktır. Burası Arıs nehrine yerleşmiş тарымцılarла гөщебе çobanlardan kalmış eski mirastır.

Бөріжар mezarлығы Arıs nehrinin sol yakasında 5-7 km uzaklıkта yerleşmektedir.

Bulgular. Bōrijar Mezarlığı.

Genişliği 1-1.25 km. Mezarlık alimлер tarafından çok iyi araştırmıştır. İlk defa 1893 yılı Rusya arkeolojik ekibinin temsilcisi N.P. Ostroumov Tүrkistan бөлгесinedeki гөмүлме yerlerine kazı іřlerini yaparak, iki kameralı saz çamurdan yapılarак yer үstüne kurulmuş bina olduğunu belirlemiştir. 1949-1950 yıllarında Güney Kazakistan'a (A.N.Bernştam, G.Agiyeva, E.Patseeviç), 1966-1968 yıllarında Jetisu бөлгесine (K.Akişev, B.Nurmuhanbetov), 1969-1975 y.y. (K.M.Baypahov, A.Grişenko, A.Erjigitov) Güney Kazakistan tarihi-ülketanım müzesinin, Güney Kazakistan arkeolojik ekibi kazı іřlerini yaparak araştırmışlardır. «Madeni mura» projesi çerçevesinde araştırmalar gelişerek, kazı іřleri artmıştır. Keramik, demir, bakırdan yapılmış eşyaları bulunarak, yadigarların sayısı artmıştır.

Қаунақша: «Қазақстан». Ұлттық энциклопедия / Бас ред. Ә. Нысанбаев – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1999. 2-том. – Б. 410.; Ордабасы: Энциклопедия / Бас ред. Н. Бегалыұлы. – Шымкент: «Ордабасы», 2008. – Б. 259; 2009 ж. Бөріжар қорымында жүргізілген археол. қазба жұмыстарының нәтижелері // URL: http://www.archaeolog.kz/index.php?option=_

M.Ahmetova

Nausa Tipi binası. Bōrijar Mezarlığı.

Budukent – eski kentin yeridir. Türkistan bölgesi, Tülkibas ilçesi, Balıktı köyündeki Şarafkent köyünün yerinde bulunmaktadır. Tarihi kaynaklara katılırsak, V yy. Ulu Jibek Jolının üzerinde eski Budukent kenti yerleşmiştir. Arkeologlar 1950, 1987 yy iki defa kazı işlerini yapmışlardır. 1988 yılında Şarafkent köyündeki al-Farabi orta okulunda açılmış müzeye yerel halk yer altından bulunmuş değerli eşyaları getirmişler. Bu eşyalrın tümü X-XIII yy. aittir. Günümüzde müzede yaklaşık bine doğru eksponat bulunmaktadır. Bunlardan XVII-XVIII yy yaşayan Kazankap bahsının kopuzu, XIII yy şehir içine yapılmış su kanalları vb eşyalar saklanmaktadır.

Eski Budukent topraklarındaki kazılar.

Kaynakça: «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия. Бас редактор Ә. Нысанбаев. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998; Жұмабайқызы Г. Түлкібас түлеп, түрленіп келеді // <http://old.aikyn.kz/ru/articles/show/>.

Ş.Kurmanbayeva

Bulahkögal—sayram bölgesindeki Aksu nehrinin yakasında otaçağdan kalmış eski kentin yeridir (VIII-XII yy.). Kentin yerini ilk defa 1940 yılında Jambıl arkeolojik

ekibi bulmuşlardır. 1979 yılında araştırma işleri tekrar ele alınmıştır. Kent batıdan doğuya doğru dörtlü doruklardan ve ona doğudan yanaşmış dörtlü meydandan oluşmaktadır. Meydanın doğu tarafında doruk gibi tepe vardır. Eski kent yerinden iri keramik kaplar, vazolar, birçok eşyalar bulunmuşlardır.

Anıt batıdan doğuya doğru ulaşmaktadır doğudan başka kısımlarında sudan koryacak su depoları vardır. Anıtın bazı kısımları ise yol işleri yapılırken ve tarımcılıkla ilgili işlerden dolayı bozulmuştur.

Kaynakça: Қазақстан. Ұлттық энциклопедия. – А.: Қазақ энциклопедиясы, 1999, 2-т.: Түркістан /халықар. энциклопедия/. – А.: «Қазақ энциклопедиясы», 2000.

L.Espekova

Bulatov Midhat Sagadatdino-viç (18.3.1907, Tobıl gubernyası, Buhar bolısı, Urt İsen köyü – 2004) – Orta Asya Ve Doğu Halkları mimarlık tarihi ve teorisi üzerine yazılmış eserlerin yazarıdır.

Doktora tezini Leningrad'ta savunarak, iş hayatını Moskova'da başlamıştır.

Tüm hayatını Orta Asya'yı araştırmaya sarf etmiştir. 1923 y. ressam, mimar olarak çalışmıştır. 1940-1962 yy Taşkent'te sanat bilimleri enstitüsünde görev yapmıştır. 1991-2000 yy emekli olmuş. Halklar mimarlık akademisinin değerli akademisyenidir. Mimar sanatıyla yakından ilgilenmiştir. Ahmed Yesevi Mezarındaki Taykazanla ilgili araştırmalar yapmıştır. Mezarı araştırarak ortaçağ mimarlarının elips eğrisini kullandıklarını ispatlamıştır. Taykazanın Hoja Ahmed Yesevi mezarının hacimleriyle harmonileşerek yapıldığını ispatlayarak, önemli fikirlerini ortaya koyabilmiştir. Alimin 85'ten fazla projeler hazırlayarak, yarışmalarda kazanabilmiştir. 90'dan fazla eserler yayınlamıştır.

Каунақша: Булатов М.С. Шедевр мастера Абдль Азиза (Из истории художественного ли-
 тья в эпоху среднеазиатского Ренессанса) // Со-
 ветская археология. – №2. – 1969.; Булатов М.С.
 Геометрическая гармонизация в архитектуре
 Средней Азии IX-XV веков. – М.: «Наука», 1988.;
 Булатов Мидхат Сагадатдинович // <http://www.kznportal.ru/>

D.Mustapayeva

Burhan ad-Din Ahmet el-Farabi (d.ö.tarihi belli değil) – alimdir. Tam ismi - Burhan Ad-Din Ahmet Bin Abi Hafs Bin Yusuf Al-Farabi. Kendi ismi - Burhan Ad-Din Ahmet. Baba adı – Abi Hafs. AL-Farabi onun Farablı olduğunu göstermektedir. İlk tahsili kendisi büyüdüğü yerde almıştır. Araştırmacılar, özellikle K.Brokkelman alimin «Zallat al-Hari (Hariyin hatası)» adlı eserini göstermektedir. İkinci eserini doğu bilimci A.Derbisali sunmaktadır: «Manzuma fi-l-munnasati-s samaiaa (dil kurallarına istisna kadın şahısı

için kullanılan kalıplar)». Bu eserin Türkiye'nin Sulimaniye kütüphanesinde saklandığını söylemektedir. «Zallat al-Hari» eserinin de bir nüshası günümüzde Rusya İA Doğubilimleri enstitüsünün el yazıları arşivinde korunmaktadır. Eser Kuran'ın doğru okunmasına yönelik yazılmıştır. Böyle bilgilere katılırsak, Burhan arap dilini, edebiyatını, dinin tarihini ve Kuran ile sunmayı iyi bilmiş olabilir. K.Brokkelman'ın dediğine göre, alim Burhan 1174 yılında ölmüştür. Ancak bu bilgi şimdilik bir tahmindir. Alimin hayatı, yaptığı görevleriyle ilgili bilgiler bulunmamaktadırlar.

Каунақша: Дербісалиев Ә. Қазақ даласының жұлдыздары. – А., 1995.

N.Mansurov

Burnaşeva Rayhan Zakiyevna (22.9.1936 y.doğmuş, Kulja SUAR ÇHC) – alimdir. 1962-1966 yılları arasında KSRO İA arkeolojik enstitüsünün Leningrad bölümünde yüksek lisansta okumuştur. 1966 yılında «Buhar hanlığının XVIII-XX yy başındaki para işleri ve para deveranı» adlı doktora tezini savunmultur. 1967 yılından itibaren KSR İA Ş.Valikanov enstitüsünde görev yapmıştır. Günümüzde A.Margulan arkeolojik enstitüsünde çalışmaktadır. 80'den fazla ilmi makaleleri vardır.

Eserler: Бурнашева Р.З. Каталог монет из раскопок и сборов на городище Отрар-тобе (1971-1977) // Акишев К.А., Байпаков К.М., Ермакович Л.Б. Позднесредневековый Отырар (XVI-XVII вв.). – А.-А., 1981. – С. 289-342 (в соавторстве); Бурнашева Р.З. Каталог монет городища Отырар-Тобе (1979-1985) // Акишев К.А., Байпаков К.М., Ермакович Л.Б. Отырар в XIII-XV вв. – А.-А., 1987. – С. 224-251 (в соавторстве); Бурнашева Р.З. К вопросу об экономическом

положении позднесредневекового города Туркестана и области (XV-XIV вв.) // Средневековая городская культура Казахстана и Средней Азии. – А.-А., 1983. – С. 52-60; Бурнашева Р.З. Отырар, Отырарский оазис и Южный Казахстан Нумизматическое исследование по денежному делу южноказахстанских городов VII-XVII веков. – А.-А., 1989; Бурнашева Р.З. Некоторые сведения о денежном обращении в средневековом Сауране XV-XVII вв. // Байпаков К.М., Смагулов Е.А. Средневековый город Сауран. – А., 2005. – С. 96-110; Бурнашева Р.З. Денежное обращение в городах Южного Казахстана в XV-XVIII вв. (историко-нумизматическое исследование). – Туркестан, 2005; Бурнашева Р.З. Клады и монеты средневекового Туркестана. – А., 2005 (в соавторстве); Самашев З.С., Плахов В., Бурнашева Р.З., Напил Б. Монеты Сарайчика. – А., 2005; Бурнашева Р.З., Аитова С.М. Монеты с территории древнего Казахстана. – А., 2005.

M.Amanturov

Burunduk Han – Kazak hanlarından. Şeybanilik kaynaklarına göre, uluğ han olmuştur. İsmi ortaçağ kaynaklarında Burunduk olarak gösterilmiş, günümüz Kazak edebiyatında Murındık, Burunduk han diye verilmektedir. Doğum tarihi belli değil. Araştırmacı K.Öskenbay tarihi kaynaklara göre, Burunduk hanın 1420-1430 yıllarında doğduğunu dile getirmektedir. Vefaati ettiği dönemi de XVI yüzyılın 20 y. tahmin olarak Semarkent'e gömülmüştür. Hanlık ettiği dönemleri 1473/74 – 1509 yy. Burunduk han – Kerey hanın büyük oğlu, Şingis hanın nesli, onun büyük oğlu Joşı hanın soyundanandır. Bundan sonraki eski el yazılarında iki türlü olarak gösterilmektedir. Bunlara katılarak, alimlerin bir kısmı Kazak hanlarının Joşı hanın Tohay Temur adlı evladından doğduğunu ileri sürmektedir. Bu nüshaya göre Burunduk Hanın babaları – Joşı han,

ondan Tokay-Timur, ondan Öz-Timur, ondan Hoja, hojadan Badiğul (Badik), onun oğlu meşhür Rus handır. Rus handan – Tohtahya – Anike – Bulat Sultan – Kerey – Burunduk olur. İkinci nüshaya göre Kazak hanları Joşı hanın büyük oğlu – Orda Ejen'nen başlayarak, onun oğlu Sasibuha, onun oğlu Erzen, onun oğlu Şımtay ve onu oğlu Rus han olarak yayılmıştır. Burunduk hanın dört oğlu ve birçok kızı olmuştur. Üç oğlunun adları bellidir: Şaykim, Sanjarhan, Cahanbahti, kızlarından: Dadım hanım, Mihrsultan hanımdır. Hayatının son dönemlerinde Samarkant'ta yaşamıştır. Doğubilimci T.Sultanov'un fikrine katılırsak, Burunduk han 1473 – 1474 yıllardan itibaren yöneticiliğini yapmıştır.

Muhammed Haydar Dulati'nin «Tarihi Raşidi» eserine katılırsak: «Burunduk han babasının tek mirasçısıdır. XV yüzyılın 70 yıllarında, babası öldükten sonraki kaynaklarda, Burunduk han Kazakların ulu hanı olmuştur. Burunduk hanın tahta gelmesi kolay olmamıştır. O, Janibek hanın zamanında Kazak hanlığının kalın ordusuna başkanlık ederek, ilk defa Abilhayır'ın oğlu Şeyh Haydar'a, ondan sonra Abilhayır hanın başka oğlu Şah Budah'ın oğlu Şaybani'ye karşı savaşta kahramanlığıyla göze çarpmıştır. Abilhayır han öldükten sonra Özbek milletini yöneten Şeyh Haydar'a karşı Sibiryadaki Tömen halkının yöneticisi İbah, Kazak hanı Janibek ve Mangit Bileri Abbas ile Musa birleşerek karşı çıkmışlardır. Bu savaşta Şeyh Haydar'a karşı Kazak hanlığı adından kolbaşı Janibek ise, Burunduk Han gerçekleştirici olmuştur. Bu olayla ilgili bazı tarihi kaynaklarda

böylece anılmaktadır: «Janibek hanın ordusundan Burunduk Han kendi milletini toplayarak, Abılhayır'ın oğullarına karşı saldırı yapacaklarmış. Bu sırada Abılhayır'ın askerleri kaçışmaya başlamış. Burunduk geri çekilince onlar tekrar toplanmışlar».

Kazak toprağında Hanlık tahtının Kazak sultanlarına geçmesini istemeyen Abılhayır'ın torunu Muhammed Şaybani, yorgun bitkin haldeki ordusunu toplayarak, intikam almaya başlamış. Amir Timur'un talebelerinin desteğiyle Sırdarya üzerindeki Kazakların birkaç kalelerini alacakmış. Nogay (mangıt) beyleriyle dönürcülük yaparak, ilişkilerini geliştirmiş. Kıpçak stepine tekrar Han olmak için türlü hareketlerini yapmıştır. Bunu duyunca, Burunduk Han yanına Janibek'in oğullarını alarak 50 binlik ordusuyla Mangıtların yerine saldırı yapacakmış. Burunduk han Kazak hanlarıyla acımasız savaşmıştır. Burunduk han tahta geldikten sonra batıdaki Nogay ordusuyla, güneyinde bulunan Sırdaki Timur ailesinin yöneticileriyle olan savaşların sonucunda Kazak hanlığının etnik bölgesini oluşturmuştur. 1480-1490 yıllarında Timur ailesiyle karşı savaşın sonra, Türkistan bölgesinin kuzey kısmı Kazak hanlığına geçmiştir. Tarihçi T.Sultanov'un topladığı kaynaklarına göre: «Burunduk Hanın hanlık dönemi huzursuz, karmakarşık devre denk gelmiştir. Ancak Burunduk han bütün zorlukları kazanabilmiş, babasıyla onun samimi dostu Janibek hanın vasiyetlerine sadık olabilmiş, onların kurduğu hanlıklarını korumak için bütün gücünü sarf etmiştir, çalışkan ve cesur olmuştur.

XV yüzyılın çeyreğinde büyük, küçük olayların hepsine karışarak, askerlerin başında kendisi bulunabilmiştir, savaşlarda birkaç defa yaralanmıştır. Müslüman tarihçileri Burunduk hanın en meşhür ve kuvvetli Hal olduğunu dile getirmektedir». Burunduk tahtta 30 yıldan fazla oturmuştur.

Onun hanlık devrinin sonuna doğru, Janibek Hanın oğullarının etkisiyle Şaybani hanla birleşmeye mecbür kalacakmış. Bu ittifağa karşı çıkmak için Janibek Hanın oğulları Moğol yöneticisi Sultan Mahmud hanla yakınlaşmışlar. İki tarafta kardeşliği artırmak amacıyla dönür olmuşlar. Burunduk han üç kızını şaybanilik sultanlara vermiştir. Böylece XV yüzyılın sonuna dek Kazak toplumunda bir birine karşı iki ekip meydana çıkacakmış. Janibek hanın oğlu Kasım'ın, Şaybani askerlerine saldırı yapmasıyla, Kazak toplumundaki mertebesinin artması Burunduk hanı rahatsız etmiştir.

Burunduk 1512 yılında Sarayşık kentinde yaşamıştır. XVI yüzyılın 20 yıllarında Orta Asya'da vefaat etmiştir. Kızı Mihrsultan'ın yaptırdığı «Vakf-name» adlı evrakta hanımın «merhum olmuş, en aziz han Doğu ile Çin padişahı, meşhür Hakan Burunduk hanın nesli» olduğu yazılmıştır. Muhammed Haydar Dulati'nin «Tarih-i Raşidi» adlı kitabında Burunduk hanın Samarkant'a taşınarak, yabancı yerde vefaat ettiği yazılmaktadır. Burunduk hanın hayatının yarısı Kazak hanlığının kurulması ve gelişmesiyle çok bağlıdır.

Каунақса: Атыгаев Н. Хронология правления казахских ханов (XV-XVI в.) // Тюркологический сборник – 2006. – М., 2007. – С. 50-62; Мағауин М.

Қазақ тарихының әліппесі. – А., 1995; Материалы по истории казахских ханств XV-XVIII веков (Извлечения из персидских и тюркских сочинений). – А.-А., 1969; Пищулина К.П. Казахское ханство в XV в. // История Казахстана с древнейших времен до наших дней в 5 томах. Т.2. – А., 1997; Ускенбай К. Становление Казахского ханства и политической организации казахов (середина XV – начало XVII в.) // Историко-культурный атлас казахского народа. – А., 2011; Сұлтанов Т.И. Поднятые на белой кошме. Потомки Чингисхана. – А., 2001.; Сұлтанов Т. Қазақ хандығының тарихы. – А., 2003; Трепавлов В.В. История Ногайской Орды. – М., 2002.

M. Kozha, L.Dinaşeva

Çoban Ata – Kazıgurt dağıнын güney-batı kısmında yerleşmiş kutsal bir mekandır. Halk, Çoban atanın daha önce hiç görmediği koyundan kuzuları da ayırdığını söylemektedir. Burasını «Evliya atanın izi bırakılan yer» diye adlandırmaktadır.

Қаунақша: Оңтүстік Қазақстан (энциклопедия). – А.: «Қазақ энциклопедиясы», 2005, – 558 бет.

L.Espekova

Çokay Mustafa (1890, Sırderya ili, Akmeşit şehri – 1941, Berlin şehri) – Türkistan milli mücadelesinin başkanı, meşhur hatip, sömürge durumunda Sovyet yönetimine karşı siyasi mücadele yürüten şahsiyet. O 1912 yılına kadar köy imamından eğitim almış, 1920. yılı Taşkent şehrindeki erkek çocuklar

lisesinde, 1912.yılı Sankt Petersburg üniversitesine kabul edilmiş, uzmanlık alanı hukukçu. 1916.yılı Alihan Bökeyhanov'ın tavsiyesi ile Rusya Devlet Meclisinde Müslümanlar fraksiyonunun sekreteri. Taşkent'teki Kazak aydınlarının «Kenes» derneklerinin başkanlarının bir tanesi, «Birlik Tuğu» gazetesini kurucusu, hem ilk editörü. Türkistan'daki Müslümanlar Kenesi (Şura-i-İslamiya) siyasiakinin kurucularının ve başkanlarının biri, Geçici Hükümetin Türkistan Komitesinin üyesi Türkistan Muhtariyatı (Kokan Otonomisi) hükümetinin başkanı, Alaş milli mücadelesinin başkanlarının bir tanesi. 1918.yılı Ocakta yurt dışına siyasi sığınmacı olarak gider. Sığınmacı durumundayken bağımsızlık düşüncesi nasihat edip, Sovyet yönetimine karşı siyasi mücadele yapmıştır. Türk Birliği kavramının kurucularının bir tanesi.

1914. yılın ilkbaharında Çokay Petersburg'da okumakta olan Türk gençleri ile birlikte siyasi akına tamamen yönelir. Türk halkları tarafını savunacak olan birkaç dini dernekler ve yayınların sayesinde Çar hükümetinin milli bağımsızlık birliğini içten dağıtmaya yönelik siyasetin tehlikeli olduğunu anladı ve o hakkında kendi düşüncelerini açıkça dile getirdi. Ocak devrimine kadar Alaş lideri Alihan Bökeyhanov ile birlikte Rusya Devlet Meclisinde Müslüman

fraksiyonu sekreteri olarak görev yaptı. 1916. yılı ayaklanma esnasında Türkistan ve tüm Kazak diyarındaki kanunsuzlukları eleştirip, Devlet Meclisine özel evraklı teslim ederek, bununla ilgili komisyon kurulmasına sebep olmuştu. Mustafa Çokay bu fraksiyon üyeleri K. M. Tevkelev, Ş. Muhamedyarovlar ve Meclis Vekili A. F. Kereskiy ile birlikte Türkistan'a gelerek, Rus askerlerinin karakterlerini tanıtır. 1917.yılı devrim esnasında güçlü Türkistan ülkesini kurma düşüncesini tutunur. Alaş önderleri ile sınımsız bağlantı kurar. Alaş partisi kurulacak 1. genel Kazak kurultayının da, Alaş Özerkliği ilan edilen 2. genel Kazak kurultayının da organize etme ve yapma işlerine aktif bir şekilde katıldı. İlk kurultayda «Şora-i-İslam» çalışmasına katılacak 8 Kazak vekilinin biri olarak seçildi. 2. Kurultayda Alaşorda hükümeti - Halk Keneşine Sırderya adınan girmişti. 1917. yılı 26 Kasım günü Kokan şehrinde organize edilen Tüm Türkistan Müslümanların 4. olağan üstü kurultayında başkanlığı üstlendi. Bu toplantı 27 Kasım günü Türkistan Özerkliği (Türkistan Muhtariyatı) ilan edildi. Muhtariyatın Halk Keneşine, Geçici Hükümetin kuramına Dış İşleri Bakan olarak atandı. 1918.yılı Ocakta Türkistan Hükümetinin Başkanı M. Tınışbayev'i destirerek, Geçici Hükmet Başkanı olarak seçildi. Türkistan Muhriyatı bakı altına alınarak dağıtıla kadar Türkistan'da, Kazak illerinde, sonraki dönemlerde Azerbaycan, Gürcistan bölgelerinde aktif bir şekilde siyasi ve sanatkarlık göreviyle uğraştı. Bakü ve Tbilisi'de «Yani Dünya», «Şafak» adlı gazeteler

yayınlayıp, «Volny Goret», «Borba», «Na Rubeje» yayınlarının neşredilmesine yardımcı olmuştur. İstanbul'da «Yeni Türkistan» sonradan «Genç Türkistan» gazete dergileri sayesinde tüm hayatını bağımsızlık için mücaledeye adamıştır. 3. siyasi sığınmacılık hizmeti eşi M. Ya. Gorina ile birlikte resmi bir şekilde 1921. yılın 25 Ocagında Batum'dan Türkiye'ye İtalyan gemisiyle yolculuğa başlamıştır. Türkiye'den ilk Almanya'ya, oradan sonra Fransa'ya giderek yerleşir.

1923–41.y.y. 3 defa yer değiştirip, Paris şehrinin kenarında yaşamaya başlar. Çokay 12 ciltlik eserlerinin külliyatı onun hayatı ve görevinin tarihi ilmi bir şekilde düzene sokuldu. Külliyatta Çokay'ın İngiliz, Fransız, Alman, Polonya dillerinde ve Çağatayca yazılan 586, Rus dilinde 488 kaynak eklenmiş, toplam sayısı 430 baspa tabağı (1 baspa tabak 16 sayfa demektir) oluşturmaktadır. Külliyatta milli arşivler ile kütüphanelerden başka Rusya, Almanya, Fransa, Polonya, Türkiye, Özbekistan'dan alınan kaynaklar eklenmiştir. Çokay çok dili biliyordu. Kazak Türkçesiyle birlikte Özbek Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Eski Çağatayca ve Rusça, Fransızca, İngiliz dillerinde makale yazmıştır. Mustafatanu ilmi yönünü kuran K. Esmagambetov «Mustafa Çokay batı Sovyetolojisi temelini oluşturanların biri» diye değerlendirmiş. Onun Sovyetolojisi'nin anlamı SSCB'nin Orta Asya'da «diri milli, anlamı sosyalist» millet siyasetini görmezlikten gelenlere eleştirmeye yönelikti. Birkaç Avrupa dillerindeki gazete, dergilerde yayımlanan keskin makalelerinde ortaya konulan meseleler Batı halklarının devlet

başkanlarının ve siyasetçilerinin dikkatini çekti ve Sovyet Birliğinin yapmakta olan totaliter siyasetine karşı yayın savaşının zemini hazırladı. Siyasi sığınmadayken Türkistan Milli Birliği derneğini kurdu ve başkanlığı yaptı. Çokay'ın siyasi sığınmada Sovyet'te karşı yürüttüğü mücadeleden büyü ideolojik tehdit düşünen İ. Stalin 1925. yılı 29. Mayıs'ta «Ak Jol» gazetesi hakkındaki mektubunda «Ben bununla bağlantılı olmayan Çokayev'in ak askerçil yayınlarındaki bazı makalelerini hatırladım ve kendimi şaşırtan bu makalelerle «Ak Jol» dergisinin manevi «birliği» demeye uygun bazı yenilikleri keşfettim. Akla sığmazsa da bu bir gerçek. «Ak Jol» tabiki, kendisi anlamadan Çokayev'e hacimli materyal verdi» demektedir. Stalin'in bu mektubu Çokayev'i karalama kampanyasını başlattı. Çokayı «Pantürkist», «Milliyetçi faşist», «Alaşordaşıl», «milliyetçi», «vatanın satan», «faşistler ile birleşen», «Türkistan legiyonunu kurmaya yardımcı olan» v.s. denen siyasi kurnazlıkla kendi halkına karalama siyaseti sayesinde kötü gösterme faaliyetleri Kazakistan bağımsızlık kazanana kadar devam etti. Son araştırmalar o suçlamaların yalan olduğu anlaşıldı. 1941.y. 27 Aralık'ta Berlin'de faili meçhul bir şekilde vefat etti. Türk Dünyasının Birliği yolunda eser ve siyasi hizmetleri ile dünyaya tanınan

Çokay'ın Türkistan ülküsü geleceğe hizmet edecektir.

Каунақша: Қойгелдиев М. Ұлттық саяси элита. Қызметі мен тағдыры (XVIII-XX ғғ.). – А.: «Жалын», 2004; Есмағамбетов К.Л. Әлем таныған тұлға. – А.: «Дайк-Пресс», 2008; Алаш қозғалысы. Құжаттар мен материалдар. 1-4 т. А., 2004-2007; Шоқай М. Шығармалары толық жинағы. 12 т. 1 т. – А., 2012; Тұрсұн Х. Алаш һәм Түркістан. – А., 2013.

H.Tursun

Dastanov Orinbay (1924 – 2003) – şair, yazar, kültür alanında uzun yıllar çalışan emektarı. İş hayatına 1940 yılında Kızılkum İçlesi Tüketiciler Birliğinde sekreter olarak başladı.

1943-1947 senelerinde ise Şauildir, Türkistan İlçeleri Komsomol Komitesi 1. sekreteri görevlerini üstlendi. Komsomol aيداتlarına uçak yaptırttığı için İ.

Stalin'den tebrik mektubunu almıştır. 1947-1958 senelerinde Şayan İlçesi Tüketiciler Birliği Müdürü, «Açpolimetall» firmasında ticaret dairesi yönetici olarak çalıştı. Dastanov 1958'den itibaren Hoca Ahmet Yesevi Türbesindeki Orta Asırlara ait yadigarları sayıma alma ve koruma işlerini yaptı. Uzun yıllar boyu Baş korumacı, Müze müdürü görevlerini yürüttü. Onun hayatının çoğu müzedeki tarihi malzemeleri koruma çalışmalarıyla geçti. Halk tarihinde ayrı bir yeri olan değerli yadigarları toplama ve koruma çalışmalarına emek harcadı.

Halk arasından pek çok eski yadigarların bulunması, derlemesi ve ilk şekline getirebilmek için restorasyon çalışmalarını organize etmiştir. Aynı şekilde 1978 senesinde müzenin açılmasında, müzeye gerekli tarihi malzemelerin derlenmesinde, Türbenin hazırlanmasında devlet adamı Özbekâli Janibekov'le birlikte büyük çaba sarfetti. Uzun yıllar müzede Baş korumacı olarak çalışan Dastanov Kazak bahadirlarının, halktan derlenen değerli eşyaların toplanarak incelenmesi alanında da uğraştı. Kendisi aynı zamanda yazar olan Dastanov'un Hoca Ahmet Yesevi'le ilgili altı kitabı, 20'den fazla tiyatro gösterilimi, bir kaç tane şiir toplaması vardır. Onun eserleriyle ilgili S. Mukanov, T. Ahtanov, T. Moldağaliyev gibi yazar ve şairler fikir bildirmişler. Çimkent, Jambıl, Jetisay tiyatrolarında tiyatro gösterimleri oynanmıştır. Türkistan'ın merkezinde onun ismini taşıyan sokak

Kaупақса: Дастанов О. «Әулиелі» жерлер туралы шындық. – А., 1967; Дастанов О. Сау

бастың саудасы. – А., 1964; Дастанов О. Әзіреті Түркістан. – Астана, 2000; Дастанова Р.О. Орынбай Дастанов. Естелік, қолжазба. – Астана, 2018.

D. Mustapayeva

Daud Türkistani (doğum ve ölüm tarihleri belirsiz) – dilci, alim. Tam ismi ise Daud ibn Abd el-Baki İsa bin Janbaba et-Türkistani'dir. Kendi ismi Daud, babasının ismi Abd el-Baki, et-Türkistani ise onun Türkistan'dan çıktığını bildirir. Hayatı ile ilgili yeterli kaynak yoktur. Eski elyazıların birinde dilci Abd el-Kahir el-Curcani'nin (11. asırda yaşamış) «El-Evamil El-Maya» adlı eserinde verilen açıklamada onun adı geçmektedir. Daud'ın eserinin adı ise «Cami'el-Kauaid fi Şarh ele Auamil el-Maya»dır. Arap dili grameri üzerine yazılan eser dilci için kolay olmamıştır ki, bu da onun Arap dilini çok iyi bildiğinin delilidir. Genel olarak, el-Curcani'nin söz konusu eserinde verilen açıklamalar çoktur. Bunların çoğu Rusya İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü arşivinde korunmaktadır. Daud Türkistani ile ilgili açıklamalar onlardan sadece biridir.

Kaупақса: Дербісалиев Ә. Қазақ даласының жұлдыздары. – А., 1995.

N. Mansurov

Dildâbekov Muhtarhan Kabılanbekuli (19.3.1976'de Güney Kazakistan Bölgesi Maktaral İlçesinde doğmuştur) – bksördür. Bir kaç defa Kazakistan şampiyonu (1997, 1998, 1999), ağır siklette olimpiyat şampiyonu (2000) ve dünya şampiyonasında gümüş madalya sahibidir (1999), Kazakistan'da «Parasat» madalyasıyla ödüllendirilmiştir (2000). Çimkent Üniversitesinden

(1994), ve M.Avezov Güney Kazakistan Devlet üniversitesinden, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitelerinden mezun olmuştur. İlk koçu ise N.Safiullin'dir.

1996 senesinde Taşkent'te gerçekleşen Uluslararası turnavada 91 kg. ağırlık boyunca altın madalya kazanmıştır. Bangkok'te yapılan 13. Asya oyunlarına (1998), Polonya'daki Uluslararası turnava'ya (1999) katılan Dildâbekov zaferlerle dönmüştür. 2006 yılından itibaren Çimkent şehri 5. Boks okulunun müdürü hizmetini yürütmektedir. 2008'den beri Bölgesel olimpiyat sporları okulunun müdürü hizmetini yapmaktadır. Kendisi boksla birlikte milli kökpar oyunlarına da uğraşmaktadır.

Каунақша: Қазақстан Ұлттық Энциклопедиясы / Бас редактор Ә.Нысанбаев. – А.: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, 1999; Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф.Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – Б. 270; Мақта ордасы – Мақтарал (Ауданның 75 жылдығына арналған жинақ). – А.: «Тұран», 2003; http://alashainasy.kz/omir/muhtarhan-kabyil_anbekulyi-dldabekov-49830/; <http://ernur.kz/>.

J. Ömirbekova

«Divani Hikmet» – Hoca Ahmet Yesevi'nin bize ulaşan en çnemli eseridir. Yesevi'nin Divani Hikmet'i yazmadaki esas amacı insan ruhunu geliştirmektir. Divan'ın ilk satırlarında bile «İkinci defter sözünü açtım, bakınız» diye açıkça söyler. «İkinci defterin» manası ise – ruh, manevi dünyadır. Yesevi kendi eseriyle İslam dünyasının manevi açıdan tekrara canlanmasına imkan sağladı.

Divan'da toplamda 4000 hikmet yazılmıştır. Şu an bizim bildiğimiz, yayınlamakta olduğumuz 150 hikmet civarındadır. Bağımsızlık sonrası yapılan incelemeler sonucu Divan'ın başka da elyazıları bulunmuştur. Özbekistan Elyazmalar arşivinden 175 adet hikmet bulunmuş ve «Hoca Ahmet Yesevi Hikmetlerinin Elyazma Katalogu» olarak yayımlanmıştır. Söz konusu elyazmaların birazı başka eserlerle birlikte yanyana konulmuştur. Bunların içinde en eskisi 18 Mayıs 1718'de tekrar yazılmıştır. Şu ana kadar en eski elyazma Ahmad Mahmud Hazini'nin 1593/1594'lerde yazdığı «Cevahiru-l Abrar min Amuaci Bihar» adlı eserinde bahsettiği Divani Hikmet'tir. Ancak bunları henüz bütün nüshası

diyemeyiz. Kazakistan'daki müzelerle arşivlerde 30 civarında Hikmet'in elyazma nüshası vardır. Fakat söz konusu nüshalar hala yeterli derecede incelenmiş değildir. Bağımsızlık sonrası ülkemizde de, diğer kardeş Cumhuriyetlerde de Divani Hikmet bir kaç kere yayımlanmıştır.

Каунақша: Ясауи Қ.А. Хикмет жинақ. – А., 1998.; Қожа Ахмет Ясауи. Диуани Хикмет. – Тегеран, 2000.; Әбдірәсілқызы А. Қожа Ахмет Ясауидің ақындық әлемі. – А., 2007; Хасан Н. Ахмад Махмуд Хазини. – Тош., 2001; Қожа Ахмет Ясауи хикметтерінің қолжазба каталогы. – Түркістан, 2006.

Z. Jandarbek

Divayev Ābübākir Ahmetjanulı (3.12.1855'te Orınbor'da doğmuş ve 5.2.1932'de Taşkent'te vefat etmiştir) – etnografçı bilim adamı, dilci, türkolog, halkbilimci. Orıbordaki askeri okulun Asya bölümünden mezun olmuştur (1876).

Taşkent'teki Askeri-halk komitesinde tercüman olarak işe başlayan Divayev Sırderya askeri biriminde işe başlar. 1883'ten itibaren halkbilimsel ve etnografik malzemeleri derleme işlerine

başlar. Türkistan bölgesinin bütün ilçelerinde olmuş ve Kazak, Kırgız, Özbek, Karakalpak vd.. yaşam-tarzlarını, örf-adetlerini, sözlü edebiyat örneklerini derlemiştir. Kendisi derlemiş olduğu materyalleri aravermeden «Turkestanskіe Vedomosti» gazetesinde yayımlamıştır. Kendisi Türkistan Arkeoloji Severler ve Rus Coğrafya Birliğinin üyesidir. 1917 senesinde dek Divayev 100'den fazla tarihi-etnografik makaleler yayımladığı. Kendisi başka bilim adamlarıyla birlikte 4000'e yakın Kazak atasözlerini derledi. Kasım, 1895'te Hoca Ahmet Yesevi Türbesindeki yazıların kopyasını, onların açıklamalarını ve binadaki eşyalarla ilgili kaynaklarla «Hoca Ahmet Yesevi mühürü» olarak bilinen mühürün kağıda basılmış şeklini Kazan İmparatorluk Üniversitesinin yanındaki Arkeoloji, Tarih ve Etnografi Birliğine, yani bilim adamı A.N. Ahmerov'e göndermiştir. A. Ahmerov söz konusu evrakları inceleyerek 1896 senesinde «Nadpisi Meçeti Ahmeda Yazevi» adlı makale yayımlamıştır. Bununla birlikte alim Türbedeki yazıların okunmasında da yardımcı oldu. 14. asrın ikinci yarısında yazılarak «Hazret Sultan» Türbesine Timur'un verdiği evrağı Frasçadan tercüme etmiş ve makale olarak yayımlamıştır. Divayev 22 Ocak 1896'da Türkistan Arkeoloji Severler grubuna üye olarak kabul edildi. Kendisi «Şora Batır», «Beket Batır», «Alpamis Batır», «Kobilandı Batır», «Er Tarğın», «Ayman-Şolpan» destanlarını, pek çok masalları, deyimleri toplayarak, bazılarını Rusçaya çevirmiştir. Divayev aynı zamanda 1918 senesinde açılan Taşkentteki Orta Asya Üniversitesinin kurucularındandır.

Söz konusu üniversitede çalışarak pek çok yeni nesil Türkologların hazırlanmasında büyük çaba sarfetti. 1920-1932 yılları arasında yaşayan Türkistan Özerk Cumhuriyeti Kazak Eğitim Komitesinde üye olarak çalıştı ve Sırderya ve Jetisu bölgelerinde yapılan incelemelerin organizatörü oldu. Söz konusu Eğitim komitesi 1922 senesinde Divayev'in hazırladığı yedi destanı – «Kobılandı Batır», «Nârikulı Şora», «Beket Batır», «Kambar Batır», «Şora Batır» ve «Mırza Edige» destanlarını yayımladı. Divayev Korkut Ata mezarının su altında kalarak kaybolma tehlikesini anlatan makalesi sonrası yerel yönetim ve yerli hayırsever insanlar sayesinde Korkut'un mezarı başka bir yere taşınmış oldu. 1958 senesinde Kazak İlimler Akademisi M. Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü Divayev'in derlediği bütün materyalleri toplayarak hespini bir arada yayımladı. Bugünlerde Divayev'in ismi Astana, Almatı, Çimkent, Türkistan'da sokak ismi olarak yaşatılmaktadır.

Eserler: Киргизская былина о Бикет-батыре. – 1897; Этнографические материалы // Сборник материалов для статистики Сыр-Дарьинской области. вып. I. Отд. I. – 1891; Исчисление времени года по киргизскому стилю с обозначением народных примет // Туркестанские ведомости. № 5. – 1892; Призыв ветра. Киргизское поверье // Туркестанские ведомости. № 41. – 1892; Этнографические материалы // Сборник материалов для статистики Сыр-Дарьинской области. вып. II. – 1892.; Киргизский рассказ о звёздах // ИОАИЭ. Т. XIV. вып.3. 1897.; Киргизский сал // Туркестанские ведомости. № 222. – 1916; Шура, сын Нарик батыра // Туркестанское слово. № 54, 55. – 1917; Диваев А.А. Жалованная грамота, данная Тимуром Туркестанской мечети Азрета Ясави / перевод с персидского/. –Туркестанские ведомости, N39 и 41, – 1901.

Кайнақса: Тұрысбек Р. Әбубәкір Диваев және Орхон мұрасы // Ана тілі. сәуір, 2017; Смирнов Н.С. Диваев А.А. – фольклорист // «Вестник АН КазССР», N1. – 1957; Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – А.: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2005.

D. Mustapayeva

Dobromislov Aleksandr İvanoviç (1854 – 1915) – Kazak halkının tarihi ile etnografisini inceleyen bilim adamıdır. Rus coğrafya birliği Orınbor şubesi üyesidir. Kendisi lise ve hayvan doktoru enstitüsünden mezun olmuştur.

1888-1901 Orınbor'da, Torğay Bölgesinde hayvan doktoru olarak çalışmıştır. Kazak köylerini gezerek, Kazak halkının örf-adetleriyle, yaşam tarzıyla, gelenek-görenekleriyle tanışmıştır.

Torğay Bölgesindeki yerel yayınlarla birlikte çalışarak, hazırlamış olduğu makalelerinde Kazak tarihiyle, kültürüyle ilgili bilgiler vermiştir. Orınbor'da yaşadığı dönemlerde de merkez arşivleri inceleyerek, kesin kaynaklar doğrultusunda 18. asrın ilk yarısındaki Orınbor bölgesi Kazakları hakkında yayınlar hazırlamıştır («Rusya Tarihi Hakkında Materyaller», 1900) ve 18-19. asırlardaki Batı Kazakistan tarihi ile ilgili «Torğay Bölgesi» (1-3 cilt, 1900-1902) adlı eserleri yayımlanmıştır. 1895. yıldan Orınbor İlmî Arşiv Komitesi Üyesi, 1899-1900 yıllar arası «Torğay Bölgesi Belleteni» gazetesinin editörü olarak görev aldı. Başkurt İsyanlarıyla ilgili «1735, 1736 ve 1737 yıllarındaki Başkurt İsyanı» adlı eserin yazarıdır. «Torğay Bölgesi» eserinde ise Küçük Jüz Kazaklarının Rusya eğemenliğini kabul edişi hakkında da bilgiler mevcuttur.

Dobromislov hayatının son yıllarında Türkistan bölgesini gezer ve gündeydeki şehirleri inceler. İnceleme sonuçlarını «Taşkent'in eski ve şimdiki tarihi» (1912), «Sırderya Bölgesi Şehirşeri (Kazalı, Perovsk, Türkistan, Evliyeata, Çimkent)» (1912) adlı eserlerinde yayımlar. Kendisi Sırderya Bölgesi şehirlerinden bahsederken Türkistanla ilgili kendisine kadar yayımlanan eserleri toplayarak mukayese yapar. Onun hazırlamış olduğu eser devrim öncesi Türkistan'ın sosyo-kültürel ve iktisadi durumunu anlatan ilk ilmi eserdir. Yazar eserinde o dönemin Türkistan'ındaki halkın sosyal ve ekonomi durumu ve şehirdeki siyasi-kültürel değişimleri tespit ederek detaylı bir şekilde ele almıştır. Araştırmacı, özellikle Hoca Ahmet Yesevi'nin Türk soylu halkların içinde, özellikle Kazaklar tarafından çok kutsal bulunduğunu anlatır.

Eserler: Города Сыр-Дарьинской области: Казалинск, Перовск, Туркестан, Аулие-Ата и Чимкент / Добросмыслов А.И. – Таш.: «Эл. пар. типо-лит». О.А. Порцева, 1912. – 204 с.; Суд у киргиз Тургайской области в XVIII и XIX веках. – Казань: «Типо-литография Императорского Казанского Ун-та», 1904.; Ташкент в прошлом и настоящем – Ташкент: «Электро-паровая типо-литография», О.А. Порцева, 1912.; Этнографические очерки. – Туркестанские ведомости. 1909. № 258 // Туркестанский сб. – 1909, Т. 520. – С. 158-160.

Каунақса: «Қазақстан». Ұлттық энциклопедия / Бас ред. Ә. Нысанбаев. III том. – А.: «Қазақ энциклопедиясының» бас редакциясы, 2001. – 720 б.; Оренбургская биографическая энциклопедия / [авт. проекта и гл. ред.-сост. Л. Н. Большаков]. – Оренбург: «Оренбург. кн. изд-во»; – М.: Рус. кн., 2000. – 335 с.

M. Tastanbekov

Domalak Ana (Nurila) – 14. asırda yaşamış tarihi şahsiyetlerimizden biridir. İsmi bütün bir kabilenin adı olan kutsal analarımızdandır. Kendisi Türkistanlı Maktım Ağzam Hoca'nın torunudur. Halk seciresinde onun babasının ismi Ali Silan, annesinin ismi de Nurbike'dir. Anne ve babasını çok erken yaşında kaybeden Nurila dedesinin elinde büyür ve dede terbiyesini görür. O dönemde bütün Türkistan bölgesine tanınmış Maktım Ağzam adaletli ve insani görgüsü büyük bir şahstı. Evinde torununa İslami ilimleri öğretmek için, engin bir insan olmasında yardımcı olmuştur. Dedesi Maktım Ağzam'ın vasiyetiyle 19 yaşında Baydibek Bi'le evlenir. Baydibek Bi Türkistan'daki Hoca Ahmet Yesevi Türbesini ziyarete sık sık gelirmiş. Gene bir gelişinde bir tanıdığı: «Buralarda civarını nurlandırarak ışık saçan, eli kalem tutan güzel bir kız var. Kut ve bereke getirecek o kızla nikah keserek evlenmeniz lazım» diye tavsiyede bulunur. Domalak ana ise, dokuz oğlu düşmanla savaş esnasında ölen Baydibek Bi'yin soyunu devam ettirerek bütün bir kabilenin kutsal anası olur. Ataerklilik ve anaerklilik meselerini inceleyen etnografçı Akseleu Seydembek kendi eserinde: «Kıdır Ata gelerek dua etmiş Nurila'ya rüyasında «iki eliyle seni elinden tutan kimse, mustakbel kocan olur» diye ayan vermiş», diye yazmıştır. Domalak Ana'nın bilgeliği, evliliği, alimliği konusunda halk arasında efsane-rivayetler çoktur. Baydibek Bi dışarıda, düşmanla savaşlardayken Domalak Ana da kabile arasındaki davalara katılarak adaletli kararlar vermiştir. Bilim adamı Şokan Vâlihanov da onun bir kabilenin

anası olduğunu yazmaktadır. Domalak Ana'nın hayatının sonu Taşkent civarında geçmiştir. Sonra kocası Baydibek'in isteği üzerine Karatau'a yerleşirler. Burada vefat eden Domalak Ana'nın isteği üzerine burada defnedilmiştir. Çocukları ise Buhara'dan ustalar aldırarak mezarının üstüne Türbe yaptırmışlar.

Каунақша: Қазыналы Оңтүстік. 4 – кітап, 26-том. – А., 2012; Дүйсенбаев Д. Домалақ ана. – А., 1991; Уәлиханов Ш. Шығармалар жинағы. 1 – том. – А., 2010.

M. Mirazov

Domalak Ana Türbesi – kutsa bir mekandır. Türkistan Bölgesi Baydibek İlçesinin Karatau civarında bulunmaktadır. Kazak halkı için önemi büyük bir şahsiyet

Domalak Ana Türbesi.

sayılan Domalak Ana'nın esas adı Nurila Ali Salıncızı'dır. Domalak Ana türbesi de kendi mezarı üstüne yapılmıştır. Türbe 1456 senesinde yuvarlak kubesi var dörtgen şeklinde yapılmıştır. Türbeye bugüne dek bir kaç kere restorasyon çalışması yapılmıştır. Ancak türbenin ilk şekli bugünlere ulaşmamıştır. Türbe 1957, 1996 senelerinde tekrardan elden geçirilmiştir. 1996 senesinde Maңgıstau'dan özel olarak getirilen beyaz mermer taşlarla tekrardan yapılmıştır. 12 m yükseklikte 8 köşeli olarak yapılan türbe ziyaretçilerin akın ettiği önemli bir mekandır. 2017 senesinde Türbe yanından ziyaretçiler için hizmet evi yapılmıştır.

Каунақша: Свод археологических памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – А.,1994; Әбділда Аймақ. Домалақ ана кесенесі. – А.,1997.

M.Mirazov

Dosay Bâyseluli – (1692'de Baydibek İlçesinde doğmuş ve 1790'da orada fevat etmiştir) – Bi, söz ustasıdır. Büyük jüz kabilelerindedir. Erken yaşta köy arasındaki davlara katılmış ve kararlar vermiş. Sonra kendi kabilesince Bi olarak adlandırılmış. Zor zamanlarda diğer Bi'lerle birlikte halkı düşmandan koruma işlerine de katılmıştır. Halk ağzında Dosay'in sözü diye şu öğüt sözü kalmıştır: «Bir çocuğu varın canı çıkar çıkmaz, iki çocuğu varın hali olur olmaz, üç çocuğu varın üç kabilelik malı var, dört çocuğu varın dört tarafı eşittir, beş çocuğu varın söz dinlemez hali var, sekiz çocuğu varın seni yorar hali var, dokuz çocuğu varın düşmanı derin derin düşünür, on çocuğu varın ordu kadar gücü var».

Каунақса: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас ред. Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – Б. 184.; Қазақ би-шешендерінің дүниетанымы және философиясы. 9-том. – Аст.: Аударма, 2007. – Б. 250-254.

М. Ahmetova

Dosbay Esaliuli – (1838’de Түркістан Бөлgesi Байдйбек İlçesinde doğmuş ve 1916’da orada vefat etmiştir) – Би,Сöz uстасыdır. Dosay isminin anlamı dos-ta zengin adam’dır. Dosay Бүyük жүз kabilelerindenіdir. 1873 senesinde kendi kabilelerinden birini yönetmiştir. 1901’de Mekke’ye giderek hacı olmuş. Aynı şekilde atseverliğı ile kendi halkına tanınmış.

Каунақса: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас ред. Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – Б. 184. Қазақ би-шешендерінің дүниетанымы және философиясы. 9-том. – Аст.: Аударма, 2007. – Б. 331; Жанұзақ Т. Тарихи жер-су аттарының түптеркіні. – А.: «Сөздік-Словарь» ЖШС, 2010. – Б. 261.

М. Ahmetova

Dulatov Mirjakıp (21.11.1885’te Торғай’ın Kızılbel köyünde doğmuş ve 5.10.1935’te Sosnovets Kampında öldürülmüştür) – ünlü yazar, Alaş Özgürlük Partisi kurucularının ve yöneticilerini biridir. 1897-1902 yıllarında Торғай’daki Rus-Kazak okulunda eğitim görmüş ve 1902-1904 yıllarında ise Торғай bölgesindeki ilkokullarda öğretmenlik yapmıştır. 1904 yılında Омби şehrinde Ä. Bökeyhanov, A. Baytursinov’larla tanışıyor ve onların etkisiyle siyasi hayata adım atar. Meşhür Karkaralı toplu dilekçesinden sonra 1906 yılında Petersburg’e gelerek İdilboyu ve Kafkaslı aydınlarla tanışarak iletişim kurar. 1907 yılında Petersburg’te yayımlanan «Ulfat»

tatar gazetesinin yanından «Serke» adlı Kazakça gazate yayımlamaya başlar. Ancak gazete Çarlık Rusya’nın Түркістан ve diğer Kazak bölgelerinden Rusya Dumasına vekil seçilme ve seçma etkisinden ayıran kararına karşı makaleler yayımladığı için kapatılmıştır.

1908 yılında Tatarların «Vakit» gazatesinde «İbrahim ibn Kunanbayev» adlı makalesi yayımlanır ve bu şekilde Rusya ve Rusyadaki Түрк dünyasına Бүyük düşünür Abay Kunanbayev’i tanıtmış olur. 1909 yılında meşhür «Oyan, Kazak!» adlı eseri yayımlanır. 1909-1911 yıllarında Kızıljar’daki mahkemede görev alır ve bununla birlikte öğretmenlik işine de devam eder.

1910 yılında «Bakıtsız Jamal» (Talihsiz Jamal) romanı yayımlanır. 1911 senesinde Semey şehrine geldiğinde Rus hükmetince tutuklanarak, hapse gönderilir. 1913 yılında «Azamat», 1915 senesinde ise «Terme» şiir toplaması yayımlanır. 1913-1918 yıllarında «Kazak» gazetesinin yayımlanmasında rol alır. Mirjakıp Dulatov 1917-1918 yıllarında Alaş Özgürlük Harekatında aktif bir şekilde

rol alarak, Bütün Kazak Kurultay'ına katılmıştır. Sovyetler yönetimi ele alınca biraz vakit Orınbor'daki gazete-dergilerde çalışır ve 1921'de Taşkent'te göreve başlar. Türkistan'daki milli düşünce temsilcileri N. Törekulov, T. Riskulov, S. Kojanov'lar ise Alaş liderlerini Taşkent'e davet ederek çeşitli görevlere sunarlar.

Taşkent'e toplanan Kazak aydınları millet için verimli bir çalışma ortamı sağlarlar. Bunların içinde M. Dulatov'un da bundan sonraki siyasi ve kültürel faaliyetleri Türkistan'la ilişkilidir. Kendisi 1912 senesinde Semey'deki hapisneden çıkınca peşindeki Rus polislerinden kurtulabilmek için Türkistan'a gelir. Dulatov, Buradaki Kazak, Özbek ve Kırgız zenginlerinin kendisine maddi destek topladıklarını ve bu paraya Ufa'daki «Ğaliya» medresesinde toplanan parayı da ekleyerek «Kazak» gazetesini yayımladıklarını yazar. Türkistan bölgesinin tarihi Kazak toprakları olduğunu daima dile getiren M. Dulatov Türkistan'a gelerek faaliyetlerine devam eder.

Kendisi 1913 senesinde ilk defa Hoca Ahmet Yesevi Türbesini ziyaret eder ve «Kazak» gazetesinde «Hazret Sultan» adlı büyük bir makale yayımlar («Kazak», 1913. №16). Makalede ilmi kaynaklara ve efsanelere dayanarak Hoca Ahmet Yesevi Türbesi hakkında geniş çaplı bilgiler verir. Türbenin eşsiz bir kültürel miras olduğunu anlatan M. Dulatov onun o anki durumuna üzülerek «biraz yıl sonra beş-altı yüz yıl boyu yaşayagelen Yesevi Türbesi'nin yerinde koca bir yığın toprak kalabilir» diye yazar. Ocak, 1918'de Alaş

Hükümeti adına Türkistan'daki Sırderya Bölgesi Kazaklarının Kurultayına katılır. Taşkent'te karşılaştığı S. Kojanov ile M. Dulatov'un Alaşçı düşünceleri «Ak Jol» gazetesinde yayımlanmaya başladı. Zira, ikisinin arasında milli amaç düşüncesi bağı vardı.

1920 senesinde Türkistan'da «Ak Jol» gazetesi yayımlanmaya başladı. S. Kojanov baş editör, M. Dulatov ise genel sekreter olarak görev aldılar. Türkistan'da «Ak Jol» gazetesinin halk arasında kısa bir zaman aralığında tanınmış olmasına ise söz konusu gazetenin «Kazak» gazetesine ele alan Alaşçı düşünceleri devam ettirmesiyle ilgilidir. «Kazak» gazetesinin 16 Eylül 1918'de son sayısı 265. sayısını yayımladıktan sonra Sovyet'lerin baskısıyla kapatıldı. «Ak Jol» gazetesi ise kapatılan «Kazak» gazetesinin bir anlamda devamı gibi idi. M. Dulatov'un «Ak Jol» gazetesi sayesinde Türkistan'da milli düşüncenin yerleşmesini, Sovyet hükümeti hakkında yerel halk arasında toplumsal fikir oluşturması «Kazak» gazetesini yeni toplumdaki yeni bir şekliydi. T. Riskulov ise: «Ak Jol» Mirjakip Dulatov emeğinin neticesidir.

Onun Alaşçı düşüncesini ve «Kazak» gazetesini devam ettiren çocuğudur» diye fikir bildirmiştir. M. Dulatov görevlerine Orınbor'daki Kazak Eğitim Enstitüsünde, sonra Kızılorda'daki «Enbekşi Kazak» gazetesinde devam etmiştir. 1928 senesinde pek çok Alaşçı devlet adamlarıyla birlikte tutuklanarak 1930 yılında Akdeniz-Baltık kanalına sürgüne gönderilir. M. Dulatov'un «Oyan, Kazak!» kitabı 1930'larda Mustafa Kemal Atatürk'ün desteğiyle Türkiye'de

yayımlanır. Mirjakıp Dulatov'un sosyosiyasi hizmetleri ile eserleri halk maneviyatında altın harflerle kazanmıştır.

Eserler: Оян, қазақ! – Петербург, 1909; Азамат. – Орынбор, 1913; Терме. – Орынбор, 1915; Есеп құралы. – Таш., 1922.

Кайнақша: Міржақып Дулатұлы. Шығармалары. Бес томдық шығармалар жинағы 5.т. – Алматы: «Мектеп», 2004. – 614 б.; Бердібай Р. Түбі бір түркіміз. – Астана: «Фолиант», 2004. – 344 б.; «Ақ жол», 4 ақпан, 1923 ж.; Х.Түрсүн. «Ақ жол» газетін жапқан кім, жапқызыған кім? // «Жас қазақ», 2008, 26 қараша.

H. Tursun

Ebdül-Aziz ibn Şeref-ed-Din Tebrizi – Tebrizli demir ustasıdır (14. yy sonu ile 15. yy başı). Түркiстан'daki Тaйказан'ın бaш устaдидир. Казаннн yapıлдіğı Кaрнaк кaсaбaсı 14. үзүылнн сонундa, Amір Темір'ин emрiyle Hoca Ahmet Yesevi'nin түрbesine adanmış şaһeseri yapan E.A. Tebrizi'nin yaşadığı kasabadır. Torunlarının dediklerine göre, onlar Kаrнaк'a 14. asırda gelmiştir. Кaynaғa göre, ustad'ın soyundan gelen ve 1965 senesinde vefat eden Muhammed Halık 14-15. asırlardaki atalarının tarihinden bahsetmiş. Yerel köylerdeki büyüklerin 1960. senesinde yazılı olarak bıraktığı kaynaklarda Kаrнaк kasabasınда yaşayan kavim ve kabіlelerin tarihlerinden bahsetmiştir. Söz konusu kaynaklarda Ustаd Ebdül Aziz soyundan gelenlerin «Kazançı Grubu» diye adlandırıldığından

söz edilmiştir. Kazandaki «Tebrizi» diye yazılan yazılara dayanarak, ilmi kaynaklarda ustadın Tebrizli olduğu yazılmaktadır. Тaуказан'da gösterilen tarih ise 1399 (hicri 801). 1999 yılında Kаrнaк sakinleri ile E.A. Tebrizi'nin soyundan gelenler Kаzan'ın yapılışının 600. yıldönümünü kutladı. Ustаd'ın oğlu Ebdücelil'in çocuğı (dedesinin adını almış) Ebdül Aziz'in iki oğlu olmuştur. Onların isimleri secirede Narkozı ve Akkozı olarak geçmektedir. Narkozı'nın soyundan gelen Gamlet Baybullayev babası Ebdül Aziz'in torunları içinde 101 sene yaşamış Ebdі Halık ve Şameddin isimli demir ustalarının olduğunu anlatmaktadır.

Ustаdlık yetenek sonraki kuşaklarda da devam etmiştir. Günümüzde Ebdül Aziz'in kendi soyundan gelen Şemaddin Şamşiyev'in elindeki ustanın demir kalıbı 300 yıldır kullanıla gelen ustalığın simgesi ve atalarından miras olarak kalan değerleridir. 1380. yılında (hicri 782) Timur'un Farslara karşı seferleri başlıyor. Bu seferlerin ilk senesinde Тaуказан'ı yapan ustanın babası Saruar ad-din oğlu Ebdül Aziz'le birlikte Yessi'ye Tebriz'den ya da Semarkand'tan gönderilmiş olabilir. Usta'nın torunlarınca verilen bilgilere göre «E.A.T.» olarak adlandırılan babasının Kаzan'da yazılan ismi «Ebdül Aziz Saruar ad-din Tebrizi» satırlarındaki «Tebriz» kelimesi yalnız Saruar ad-din babasının

doğduğu yerle ilgilidir. Yani, baba ile oğlun ilk geldiği yer olarak verilmiştir. Sonradan Ebdül Aziz'in babası Saruar ad-din geri kendi ülkesine dönünce oğlu ise bu topraklarda kaldığına dair kaynaklar da mevcuttur. Tarihi kaynaklarda Timur'un Tebriz'e seferleri 1385-86 yıllar olarak kaydedilmiştir. Tebriz'i 1386 yılında işgal eden Timur çeşitli alanlardaki ustaları, alimleri Semarkand'a göndermiştir.

Ortaçağlarda üretim yerlerinde ustalık en önemli bir görevdi. Usta veya çıraksız Orta Asya'daki üretim ocaklarını tahmin etmek mümkün değil. Taykazan'ın dışındaki iki satırdaki «Yapan Allah'ın kulu Edbül-Aziz usta Şeref ed-din oğlu Tebrizi» yazısı Taykazan'ı yapan ustanın «Ustad» ünvanına sahip bir şahs olduğunu bildirmektedir. Kazan'ı yapan Ebdül Aziz ve onun babası Saruar ad-din «ustad» ünvanına sahip ustalardır. Ortaçağ atölyelerinin yasalarında «usta» ve «çırak» ünvanları birlikte verilir. Taykazan'ın Karnak ilçesinde yapılmıştır. Karnak ile Ebdül Aziz'in defin edildiği Sozak şehrin bağlayan yol aynı anda kervanların geçtiği yoldur.

Sozak'taki Kazançı Ata mezarı da söz konusu Edbül Aziz'in mezarı olduğu konusunda efsaneler mevcuttur. Ebdül Aziz'in takma adının «Kazançı Ata» olduğu ve Sozak'ta defin edildiği hakkındaki rivayetler halen anlatılmaktadır (Kazançı Ata Türbesi). Ortaçağlarda ve sonraki devirlerde insanlar bu mesafeyi dağ arasından geçen kervan yolları ile geçmiştir. 14. yüzyılın sonu ile 15. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Ebdül Aziz Karnak'tan Sozak'a Saukım Ata, Babay kalesi üzerinden Baji Geçidi sayesinde

geçmiştir. Efsanelere göre söz konusu şehirlerde hayvanların satıldığı büyük pazarların olduğu ve Karatau'nın küzey yamaçlarından, Merkez Kazakistan'dan insanlar hayvanlarını satmaya getirmişler. Kervan yolları ortaçağlarda halkın esas iletişimin sağlamıştır. Söz konusu kervan yolları sayesinde millet Karnak'tan Sozak'a ulaşabilmişlerdir.

Kaynakça: Гаврилов М. О ремесленных цехах Средней Азии и их статутах-рисоля //Известия Средне-Азиатского к-та по делам музеев и охраны памятников старины, искусства и природы. – Таш., 1928; Елеуов М. Қаратаудың ортағасырлық керуен жолдары. – Түркістан, 2007.; Иванов А.А. О бронзовых изделиях конца XIV в. из мавзолея Ходжа Ахмеда Ясеви // Средняя Азия и ее соседи в древности и средневековье. – М., 1981.; Мұстапаева Д. Асыл мұра – қасиетті Тайқазан. – А., 2008; Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – А.-А.; Хильда Хукхэм. Властитель семи созвездий. – Таш.; Адолат, 1994. – 320 с.

D. Mustapayeva

Ebü İbrahim İskak ibn İbrahim el-Farabi (doğum tarihi belirsiz – yaklaşık 961'de vefat etmiştir) – şair, dil bilimi alimi, Farab şehrinde doğmuştur. Tam ismi is Ebü İbrahim İsmail ibn İbrahim. İlk iki ismi ise onun takma adıdır. Arablardaki kişiyi oğlunun ismiyle çağırma geleneği o zamanlarda oluşmuştu (Örneğin, Ebü Sama «Sama'nın babası, Ebü Tevvab «Tevvab'ın babası, Ebü Nasir «Nasir'in babası» vs...). Sonra kendi adı, babasının adı ve en sonunda doğduğu yer adı verilir. Demek alimin ismi İskak, babasının ismi İbrahim, doğduğu yer ise Farab şeklinde olur. Şarkiyatçı K.Brokkelman alimi Farab'ta doğmuş, Arab ülkelerinde eğitim gördükten sonra kendi ülkesine dönerek

orada görev yaptığını ve doğduğu topraklarda da vefat ettiğini söylüyor. El-Farabi önce kendi ülkesine eğitim alır ve sonra Arab ülkelerinde okumuştur. Kendisi Yemen'in Zabid şehrinde eğitim almıştır. Zabid şehri 13. ve 15. asırlar arasında Yemen'in başkentiydi. Şehir uzun asırlar boyu ülkenin kültürel, tarihi ve iktisadi anlamda gelişmesinde çok büyük rol almış şehirdir. Oradaki eğitim merkezleri de zamanındaki bütün Arab ve İslam dünyasının en önemli eğitim merkezleriydi. Şarkiyatçı, alim El-Farabi'nin elyazıları Paris, Londra, Fes, Kahire şehirlerinde korunmaktadır. Onun elyazıları henüz tam incelenilebilmiş değil. Bilim adamlarının dikkatini çekerek inceleme alınan eseri de «Divan el-Edeb» eseridir. Eser Arab dilinin cümle öğeleri, kelime kategorileri, isimlerle fiiller, sıfatlar ve mastar ekleri ile ilgilidir.

Каунақса: Дербісалиев Ә. Қазақ даласының жұлдыздары. – А., 1995; Отырар. Энциклопедия. – А., 2005; Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. – А., 2010.

N. Mansurov

Ebü Nasir el-Farabi (870'de Ottrar şehrinde doğmuş ve 950'de Şam şehrinde vefat etmiştir) – düşünür, bilim adamı, edebiyatçı, şair, müzik araştırmacısı. Tam ismi ise Ebü Nasir Muhammed ibn Muhammed ibn Uzlağ Tarhan el-Farabi'dir. Kendi ismi Muhammed'tir. Ebü Nasir (Nasir'in babası) – takma adıdır. Tarhan ise iki anlamı taşımaktadır. Biri kabile adıdır, diğeri ise ata-babalarının varlıklı aileden geldiklerini bildirmektedir. El-Farabi ismi ise onu Farab, yani Ottrarlı olduğunu bildirir. Söz konusu şehir

zamanında göçebe bir hayat süren Türk kabileleri ile tarımla uğraşarak, yerleşik bir hayat süren Türk soylu kabilelerin yan yana yaşadığı bir şehirdi. Şehir ismi yazılı eski kaynaklarda Farab olarak geçmekte olduğundan büyük ustadın ismi daima el-Farabi olarak adlandırılmaktadır. İlk eğitimi doğduğu Farab şehrinde alan el-Farabi, Şaş, Semerkand, Buhara, Şam, Kahire şehirlerinde eğitimine devam etti. O dönemin büyük bilim adamlarından dersler alarak, söz sanatı ve müzik alanlarında kendini geliştirmiştir.

Ana dili olan Türkçe'den başka Arab, Farsı, Yunan, Latin dillerini de çok iyi dercede bilmıştır. Şiirlerini de o dönemin ilim ve maneviyat dili olarak bilinen Arab dilinde yazmıştır. El-Farabi çeşitli bilim dallarında inceleme yapmış ve çalışmalar yürütmüştür. Kendisi felsefe, mantık, matematik, astronomi, tıp, müzik, dil bilimi, edebiyat teorisi, ahlak meselelerinde ilmi eserler bırakmıştır.

Ancak bilim adamının bütün eserleri bugüne ulaşabilmiş değildir. Onun «Akıldın Mâni Turalı Traktat», «Danışpanın İnju Marjanı», «Galımdardın Şiğui», «Filosofiyanı Oku Üşin Aldımen Ne Bilu Kerek?», «Aristotel Enbekterine Tüsindirme (Poetika, Ritorika, Sofistika) vs... eserleri çok tanınan eserleridir.

El-Farabi bütün Türk dünyasının bilginidir. Orta Asya, İran, Arab ülkelerindeki şehirlere seyahat ederek, pek çok ülemalarla tanışmış ve bilgi almıştır. Pek çok bilim adamları ile öğrencilerinin el-Farabi ile ilgili bıraktığı hatıra yazıları mevcuttur. Büyük düşünür İbn Sina, tarihçi alimlerden Zahir ed-Din el-Bayhakiy, Cemal ed-Din ibn el-Kiftiy, İbn

Ebü Usaybia, İbn Hallikon gibi tanınmış bilim adamları kendi eserlerinde el-Farabi hakkında bilgiler vermişlerdir. Tanınmış şarkiyatçı A. İrisov el-Farabi ile ilgili biraz eseri zamanında Özbekçeye tercüme ederek yayımlamıştır. Onun sosyal-toplumsal ve etnik bakış açısını bildiren eserleri de çoktur.

Bu anlamda onun «Karapayımdı Kala Turğındarının Köskarastarı», «Bakıt Jolın Silteu», «Azamattık Sayasat», «Memeleket Kayratkerlerinin Nakıl Sözdere», «Bakıtka Jetu Jayında» gibi eserlerinin anlamı büyüktür. Çeşitli bilim dallarında eline kalem almış alim kendi dönemindeki sosyal-siyasi fikirlere, dil medeniyetine, sosyal (felsefe, mantık, ahlak, estetik, siyaset bilgisi, toplum bilgisi) ve fen bilimleri (astronomi, astroloji, fizik, kimya, coğrafya, matematik, tıp) ilimlerini incelemiş ve çok değerli eserler bırakmıştır. «Gılımdar Tizbeği» adlı eserinde o dönemdeki ilmi beş büyük grupta ayırır: 1) dil bilimi, 2) manik, 3) matematik, 4) fizik ve 5) insanlık ilmi. Buna benzer çalışmalarından onun esas inceleme alanlarını net görmek mümkündür. Örneğin, «Filosofyanı Üyrenu Üşin Kajetti Bolatın Şarttar Jaylı Traktattar» eseri Aristo'nun felsefi düşüncesini öğrenmede gerekli şartlar hakkındaki fikrini bildirirse, insanlık, siyasi, insan ve toplumla ilgili düşünceleri «Füsül el-Medeni» (Devlet İnsanlarının Öğüt Nasihatları) adlı eserinde söz edilmiştir. Buradaki konular temel olarak bir amaca – insan ve toplum arasındaki ilişki ve onun gelişmesine hizmet etmeye adanmıştır. «Gılımdardın Şığı» adlı eseri matematik ilminin ortaya çıkışı ve

sebeplerini ortaya koymaktadır. Buna benzer diğer eserlerinde şiir, edebiyat, ahlak ve güzellik meseleri ele alınmıştır. Kimya, tıp, coğrafya, mineroloji vs. gibi fen bilimlerini ele alan eserleri de çoktur. Bununla birlikte, bilim adamının ele aldığı bir sonraki ilim dalı ise, müziktir. Onun «Muzıkanın Ulı Kitabı» eseri müzik alanında eşsiz eserdir.

Zira el-Farabi'nin kendisi müzik aletlerini çalmış, şarkı söylemiş ve şiir yazmıştır. Eserinde özellikle müziğin akustik meselesi ele alınmıştır. Sesin doğası, kökeni, dağılımı hakkında değerli fikirler bildirmiştir. El-Farabi araştırmaları son dönemlerde yurt içinde tekrar ele alınarak incelemeye alınmış durumda. Bu anlamda A. Maşanov ile K. Satbayev'ların çalışmaları öncül çalışmalardır. Bununla birlikte Büyük Ustad'ın jübileleri nedeniyle ilmi konferanslar organize edilerek el-Farabi ilmini etrafıca inceleme faaliyetleri yapılmaktadır. 1975 senesinde UNESCO tarafınca el-Farabi'nin doğumunun 1100. yıldönümü dolayısıyla uluslararası konferans düzenlendi. Kazakistan İlimler Akademisi Felsefe Enstitüsünde Doğu Felsefesi ve Farabi Bilgisi bölümü halen faaliyetlerine devam etmektedir. Kazak Milli Üniversitesine de 1991 senesinde el-Farabi ismi verilmiş ve Farabi merkezi açılmıştır. 2001 senesinde doğduğu ülke Otırar'da yapılan uluslararası konferans yapılmış ve konferans bildirileri yayımlanmıştır. 2005 senesinde ise «Kültürel Miras» Devlet programı çerçevesince toplanan «Kazak Halkının Felsefi Mirası» adlı 20 ciltli eserin 2 cildi el-Farabi felsefesi ile ilgilidir. Söz konusu yayında bilim adamının seçkin eserleri

verilmiştir. Büyük Ustad'ın doğumunun 1145. yıldönümü doğrultusunda Uluslararası Abay Derneği «Книга об аль-Фараби» adlı (2014) ve «Бақыт туралы кітап» (2015) adlı dört ciltten oluşan seçkin eserleri yayımlanmıştır.

Каунақша: Аль-Фараби. Избранные трактаты. А., 1994; Ғұлама. Ойшыл. Ұстаз. А., 2001; Қазақ халқының философиялық мұрасы. Жиырма томдық. 2-том. Әл-Фараби философиясы. А., 2005; Оңтүстік Қазақстан энциклопедиясы. А., 2005; Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. А., 2010; Бақыт туралы кітап: Таңдамалы трактаттар/Әбу Насыр әл-Фараби. Жид. 2015.

N. Mansurov

Ebü Nasir el-Farabi Mezarlığı – Suriye'deki Damask «Bab Es-Sağir» mezarlığındadır. Arap tarihçisi Ahmed İbn Halikan (12 yüzyıl) «Kitan Vafayat al-ağnana va anba abna az-zaman» («Yüce İnsanların Kazası ve Döneminin Oğulları Hakkında Bilgiler Kitabı») adlı çalışmasında: «El-Farabi... hicrinin Recep ayı, 339 yılında Şam'da vefat etmiştir. Allahu Teala onu kutsadı, Sayf ad-Davalaа arkadaşlarıyla birlikte onu defnetmeye geldiler... Onu Şam şehrinin kenarındaki «Bab as-Sağir»da defnettiler» diye yazmıştır. El-Farabi'nin Damask'teki mezarlığını 1968 yılında Farabi'yi araştırmacı bilim adamı A. Maşanov arayıp bulmuştur. 1991 yılında Kazakistanlı hidrojeolog N. Koşkarbayev adamın mezartaşını fotoya çekmiş ve müzeye teslim etmiştir. 2006 yılında Kazakistan Cumhuriyeti Dini İdare Başkanı, Baş Müftü A.Derbisali, «Bilim» yayınevi müdürü C. Nuskabayoğlu, Ebu Nasir el-Farabi Milli Üniversitesi Rektörü T. Kocamkulov, Otırar ilçesinin valisi A.

Ebü Nasir el-Farabi Mezarı. Şam şehri.

Kurtayev ve A. Cumaşev Ebu Nasir el-Farabi'nin doğum yeri Otırar'dan bir avuç toprak alıp, Damask'teki «Bab as-Sağir» – «Küçük Kapı» mezarlığındaki mezarına koydular. Sonra da onun mezarlığından bir avuç toprağı alıp, doğum yerine ve Arslan Baba mezarlığına getirdiler.

Ebu Nasir el-Farabi mezarlığının uzunluğu - 2 m. 27 sm; yüksekliği -73 sm, eni - 1 m. 26 sm; üst kat uzunluğu - 2 m.; eni - 90,5 sm. civarında. Mezarlık çimento karışımıyla sıvalmış. Mezarlığın eteğindeki Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'nin dış görünüşüne benzeyen eski yazılı mezar taşının uzunluğu - 44 sm; eni - 37 sm; kalınlığı - 11,5 sm. Son yıllarda bu mezar taşındaki eskiyip silinmiş yazılar beyaz mermer tahta taşla değiştirilmiştir. Onun uzunluğu - 83 sm; eni - 60 sm; kalınlığı - 3 sm. Taştaki altı mısra metin altından 3 sm; üzerinden 4 sm; ilk mısra iki tarafından 32 sm; ikinci mısra 14 sm; üçüncü mısra 4 sm; dördüncü mısra 4 sm; beşinci mısra 20,5 sm; altıncı mısra 10 sm satır baş bırakılıp, derin kazılarak yazılıdır. Onun Arapça ve Türkçe çevirilmiş nüshaları şudur:

Fatiha (1- mısra), Bismillahir rahman-ir rahim (2-mısra), Haza zarih el-faylasuf

va el adab va al-musiki el-islami (3- mısra) Muhammad bin Muhammad bin tarhan bin Uzlah (4- mısra) el-maşhur Ebu Nasr el-Farabi (5-mısra), uligam 260 hicri fi Farab va tuffarri fi Dimaşk 339 hicri (6- mısra). Çevirisi: Fatiha (1- mısra), Rahmanlı rahimli Allah adıyla başlarım (2- mısra), bu mezar Müslüman bilim adamı, filozofu ve edebiyatçısı ve müzisyeni (3-mısra) Muhammed bin Muhammed bin Tarhan bin Uzlah (4- mısra), meşhur Ebu Nasir el-Farabi'diki (5- mısra), hicrinin 260 yılında Farab'ta doğdu ve hicrinin 329 yılında Damask'te vefat etti (6- mısra).

Кайнақша: Айтиаханов Қ., Жұмашев А. Отырар жәдігерлері. – А., 2004; Отырар энциклопедиясы. – А., 2005; Әбу Нәсір әл-Фараби және Отырар өркениеті // Конференция материалдары. – А., 2010; Қазақ жерінің ортағасырлық ғұламалары және олардың ислам өркениетіндегі орны // Конференция материалдары. – А., 2012.

A.Cumaşev

Ebū Reyhan el-Biruni (973'te şimdiki Özbekistan'ın Kiyat kasabasında doğmuş ve 1048'de Gazni'de vefat etmiştir) – bilim adamı, düşünür. Tam ismi ise Ebū Reyhan Muhammed ibn Ahmet el-Biruni'dir. El-Biruni onun takma adıdır ve de «şehir dışında» anlamını verir. Şehir dışında dünyaya gelenleri «belirsiz, yani biruni» diye adlandırıldığı hakkında Ebdülkerim el-Samoni kendisinin «Kitab el-Ansab» adlı eserinde belirtmiştir. Bilim adamı da kendi takma adıyla bütün dünyaya tanınmıştır. Kiyat kenti el-Biruni döneminde ticaret ve öğretim merkeziydi. İlk olarak burada eğitim alan bilim adamının çocukluğu ile ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Kendisinin de dediği gibi, babasını, dedesini bilmediğini, yani

yetim olarak büyüdüğü hakkında fikirler mevcuttur.

Çocukken başlayan ilim sevdası onu fen bilimlerine yönelmesine sebep olur. Hocası ise Horezşah'ın akrabası, tanınmış üzaybilimci ve matematikçi Ebū Nasir Mansur ibn İrak'tı. El-Biruni ise böyle bir hocadan ders alarak astronomi, coğrafya, tıp, mineroloji, geodezi, harita bilgisi alanlarında pek çok incelemeler yapmıştır. Onun 150'ye yakın makalesi ve 15'ten fazla ilmi eseri vardır. Bilim adamı olarak tanıldığı alan ise astronomi. İlk defa astronomi aletlerini icat ederek pek çok yerleşim yerlerinin kartografisini belirlemel için faydalanmıştır. Onun ilmi eserleri bugünlere tam ulaşabilmiş değil. Bugünlere ulaşılabilenleri de tam olarak incelenebili ve dolayısıyla yeterli ilgi görmemiştir. Onun Orta çağın ensiklopedisi sayılan «El-Asar el-Bakşiyya en el-Kuran el-Halliya» adlı meşhür eseri vardır. Astronomi, matematik alanlarında yazdığı eserleri hala değerini kaybetmiş değildir.

Onun hazırladığı coğrafik açıklamalar o dönemdeki meşhür yerlerinin hepsini içermektedir. Orada devletler, dağ, deniz, nehir, göl ve halk adlarını rastlamak mümkündür. Orta Asya'daki göçebe kabilelerin batıya, doğu Avrupa'ya göç etmeleri, Kazakistan coğrafisi, burada yaşayan kabilelerin örf-adetleri hakkında pek çok bilgi mevcuttur. Bununla birlikte, bitkiler dünyasını da incelemiştir. Bu nedenle de el-Biruni'nin eserleri ilimin bütün alanlarını içeren ensiklopedik çalışma olarak tanımlanır.

«Kitabel-Musomara fi Ahbar Horezm», «Hindistan» eserleri tarihi-etnografik

eserler ise, «Geodezi» eseri topografi ile ilgili, «Kanon Mas'uda» ise yıldızlar hakkındaki incelemeleri içeren astronomi alanındaki eserdir. Sağlığı fenalaştığı dönemde yazdığı «Farmakognoziya» (Tıbbi İlaçlar Hakkındaki Kitap) tıbbi bir eser ise, «Et-Tafhim» tarihi bilgileri içeren eserdir. Söz konusu son eser ise Hüzeyin Harazmi'nin kızı Reyhan'ın ricası üzerine Frasça hazırlanmıştır. Eser soru-cevap şeklinde dört bölümden oluşur.

Burada Oğuzlarla Türkmenlerin yurdundan bahseder. Türklerin dağları ile kalelerinden söz ederken Kayılar, Hunlar, Kimaklar, Dokuz Oğuzlar, Türkmen, Farab ülkeleri ie Hazar diyarının küzey bölgelerinden bahseder. Burada Türkmen ülkesinden, Farab ve Doğu Türkistan bölgelerinden de bolca bilgi verir. Eser yayınlandıktan bir yıl sonra «Et-Tafhim li-Evayle Sana'at it-Tancim» adıyla Arapça yayımlanır. Eser bugünlerde İngilizce'ye de çevrilmiştir. Eser UNESCO tarafından «Dünya Hatırası» adlı proje çerçevesince koruma altındadır.

Kaynakça: Агаджанов С.Г., Очерки истории огузов и туркмен Средней Азии IX-XIII вв. – Ашх., 1969; Розенфельд Б.А., Рожанская М.М., Соколовская З.К., Абу-р-Райхан ал-Бируни, М., 1973; Қазақстан. Ұлттық энциклопедия. – А., 1998; Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. – А., 2010.

N. Mansurov

Ebü Said Ebd el-Hayia Gardizi (doğum ve ölüm tarihleri belirsiz) – tarihçi, bilim adamı. Tam ismi ise Ebü Sayid Ebd el-Hayia ibn ez-Zahhak ibn Mahmud Gardizi'dir. Onun hayatı ile herhangi bir bilgi yoktur. Gazne'den Hindistan'a giden yolda Gardizi adlı kasabada dünyaya gelmiştir.

Kasaba Afganistan'ın doğusunda, Kabil'in güneyinde bulunmaktadır.

Bilim adamının Gardizi olarak takma ad almasının anlamı da budur. Onun tanınmış eseri ise «Zeyn el-Ahbar» adlı tarihi eseridir. Eserin bir nüshası da günümüzde Oxford kütüphanesinde bulunmaktadır. Eserde Fars hükümdarları ile İran, Hinadistan, Horasan, Jetisu bölgelerinin tarihi hakkında pek çok bilgiler verilmiştir. Bu bölgelerde yaşayan halkların hronolojisi, dini bayramları ve Orta Asya coğrafyası hakkında bilgiler de verilmiştir. Burada Türkistan bölgesindeki Türk kabilelerinden de söz edilmiştir.

Kaynakça: Бартольд В.В., Сочинения VIII т., М., 1973; Казахстан. Национальная энциклопедия, I т. А-В. – А., 2004.

N. Mansurov

Ebü Şama el-Makdisi (1203'te Şam'da doğmuş ve 1267'de de burada vefat etmiştir) – tarihçi, yazar, katip. Yazarın hayatı hakkında bilgiler yoktur. Onun tanınmış eseri ise «Kitab er-Revdeteyn fi Ahbar ed-Devleteyn en-Nuriya ve-s-salahiya» eseri Nur Eddin Mahmud ve Selaheddin soylarının hükümdarlığı hakkındaki eserdir. Eserde Türkistan bölgesindeki eski şehirler İsfincab, Farab hakkında bilgiler verir. İsfincab şehrinin çok eski bir şehir olduğunu, şehir sakinleri, meyveleri, hayat trazi, coğrafik konumu söz edilir. El-Makdisi eserinde Otırara bölgesinin baş şehri Farab şehrinin büyük bir şehir olduğu ve gerekli olduğu an şehirde 70 bin kişilik ordu çıkarabilen büyük bir şehir olduğunu, bununla birlikte şehristanda büyük bir cuma camisinin ve esas pazar

yerinin rabadta bulunduğu bilgileri de mevcuttur.

Каунақса: Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. I том. – М., 1963; Мұхтар Қожа. Ортағасырлық Отырар: аңыздар, деректер, зерттеулер. – Түркістан, 2006; Байпақов К. Ежелгі және орта ғасырлардағы Отырар. – А., 2007.

N. Mansurov

Ebü-l-Hasan el-İsfincabi (doğum yılı belirsiz ve 989'de vefat etmiştir) – bilim adamı, öğretmen. Tam ismi ise Ebü-l-Hasan bin Mansur bin Abd Allah bin Ahmad el-Muaddib el-Muhri el-İspincabi'dir. Sayramlı bilim adamı ilim ve sanatın pek çok alanlarında eğitim görmüştür.

Onunla ilgili kaynak sayısı kısıtlı. Yahut el-Hamaui er-Rumi gibi tanınmış Arab seyahatçısı kendi eserinde Sayramlı Ebü-l-Hasan el-İspincabi hakkında söz ederek onun 989 senesinde vefat ettiği bilgisini verir. Onun öğretmen olduğunu ise ismindeki «muaddib» yani öğretmen, eğitimci sözünden anlamak mümkündür. Bundan dolayı da onun Sayram'daki medreselerde hoca olarak ders veridiğini söyleyebiliriz.

Каунақса: Дербісалиев Ә. Қазақ даласының жұлдыздары. – А., 1995.

N. Mansurov

Ebülhayır Han/Ebülhayır Muhammed Gazi Bahadır Han (1693'te doğmuş ve 12.8.1748'de vefat etmiştir) – Kazak Han'ı, askerbaşı, devlet adamıdır. Jongar istilası esnasında Kazak ordusunun baş komutanı oldu. İrgiz nehrinin aşağı kısmında yaşadı. Kayıp Han vefat edince 1719-1724

seneleri arasında Türkistan'da yaşadı. Bu dönemlerde Türkistan Ebülhayır Han'ın devamlı yaşadığı bölgeydi. Ebülhayır düşman istilası esnasında, özellikle «Aktaban Şubırındı» döneminde halkı bir arada tutmaya çalıştı. 1723 senesinde Kazaklar ve Karakalpak'lardan oluşan 20 bin kişilik ordu ile İdil Kalmuklarına karşı sefere çıktı. Dönüşte de Sırderya boyundaki Jongarların kuşatmasını yok ederek 1724 senesinde Türkistan'a ulaştı. Burada bir yıl kadar kalan Ebülhayır Han, 1725'te Buhar Hanlığı üzerinden Kazakistan'ın kuzey-batısına göç eder. Burada Jayık Kazakları (Rus Kazakları) ve İdil Kalmuklarına karşı savaşı kazanarak bu toprakları Kazaklara geri alır. 1726'da güneye geri döner.

Ebülhayır genç yaştan itibaren kahramanlıklarıyla öne çıkar ve askerbaşı olur. 1726 senesinde Üç Jüz'ün bir araya geldiği Kurultay'da Ebülhayır Kazak Hanlığının askerbaşı olarak seçilir. Ebülhayır 1727 senesinde Bulatı nehri kıyısında, 1729 senesinde ise Balhaş civarında Jongarlara karşı «Anırakay Şaykas'ında» zafer kazanır. Ebülhayır Han önderliğindeki Kazak ordusu büyük kahramanlık gösterir ve sayısı fazla düşmanlarını yenerler. Komşu ülkelerle, Rusya ile ilişkilerde kendi halkının menfaatını düşünerek hareket eder. O dönemdeki dış ülkelerin yürüttüğü istila politikalarına karşı hareket etti. Bağımsız siyaset yürüterek, kendi halkının özgürlüğünü korumak için faaliyetler yürüttü. Devlet adamı, askerbaşı, kahraman olan Ebülhayır kendi halkının özgürlüğü adına çok emek sarfetmiştir.

Кайнақша: Аңыз адам. 2 (38) Қаңтар – 2012; Ерофеева И. Хан Абулхайр: полководец, правитель и политик. – А., 1999; Қазақ хандары. – Түркістан, 2015; Қазақстан: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев. – А., 1998.

D. Mustapayeva

Ebü-l-Kasım el-Farabi (1130'da Farab şehrinde doğmuş ve 1210'da vefat etmiştir) – bilim adamı, düşünür. Farab şehrinde doğmuştur. Tam ismi ise İmad ed-Din Ebü-l-Kasım el-Farabi. İlk olarak, doğduğu yer Farab'ta eğitim görmüş ve sonrasında Yessi, Şaş, Semerkand, Nuhara şehirlerinde eğitimine devam etmiştir. Felsefe, mantık, ahlak, tarih, coğrafya, astronomi alanlarında kendini geliştirmiştir. Bugünlere dek ulaşan eserleri ise «Temiz Hakikat», «Peygamberlerin Kutsallığı Hakkında Evliyalar Sözü», «Vaaz Örnekleri». Bilim adamının eserleri Sudi Arabistan, Hindistan, Türkiye, Mısır, Vatikan kütüphanelerinde ve Rusya, Özbekistan devletlerindeki Şarkiyat Enstitülerinde bulunmaktadır. «Halısatü-l-Hakaik» eseri hakkında Kazan Üniversitesinin profesörü İ.F. Hutwald araştırmış ve eserin

1851 senesinde yayımlandığından bahsetmiştir. Genel olarak, adalet ve insaniyet meselelerini ele alan eser da ismine uygun bir çalışmadır. «Temiz Hakikat» eseri ise manevi temizliğe, iyiliğe, adalete yol göstermektedir. «Vaaz Örnekleri» eseri ise iman ve ibrete doludur. Bu nedenle de onun düşüncelerini Hoca Ahmet Yesevi düşüncelerini taşıdığı söylenmektedir. Zira onun dini, tarihi, felsefi yazılarına Hoca Ahmte Yesevi eserlerinin tesiri büyüktür.

Кайнақша: Дербісалиев Ә. Қазақ даласының жұлдыздары. – А., 1995; Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. – А., 2010.

N. Mansurov

Ebü-l-Kasım Ubaydallah ibn Hordadbeh (820'de doğmuş – 890 civarında vefat etmiş) – coğrafyacı, tarihçi. Aslen Horasanlı olduğu için orada doğduğu söylenir. Tam ismi ise Ebü-l-Kasım Ubaydallah ibn Abdallah ibn Hordadbeh'tir. Babası zamanında tanınmış, yüksek dereceli görevleri yapmış ve Tabristan'ın yöneticisi olmuş biridir. Bu da onun zamanında etraflica eğitim almasını sağlar. Müzik, edebiyat, coğrafya, tarih alanlarında ders almıştır. Kendisi sonradan Jibal bölgesinde devlet mektup-haber sisteminin yöneticisi olarak görev yaptı. «Kitab el-Masalik ve-l-mamalik» (Yollar ve Devletler hakkında kitap) adlı eseri vardır. Eser 9. asırda Arabça yazılan çok eski coğrafi traktatlarından. Eserin 1889 senesinde Hollandalı Arabist M.Ya de Gue tarafından incelenmesi şarkiyat ilmi açısından çok önemli bir hadiseydi. İnceleme İsveç Arabisti de Landberg'in Mısır'da bulunduğu en eski nüsha üzerinde yapıldı. Söz konusu nüsha aslından yaklaşık 300 yıl sonra bulunan en eski nüshadır. Eser coğrafi ve idari dizin olarak çok tanınmış bir eserdir. Eserde Güney ve Jetisu bölgelerinden geçen İpek Yolu, yol boyundaki şehirler, kasabalar ve yerleşim yerleri, onların mesafeleri söz edilmiştir. Verilen bilgiler çoğu zaman halifatin eskideki iletişim hizmetleri arşivinden alınmıştır. Eserde Kazakistan ve Orta Asya'da Türk kabilelerinin yaşadığını, Kimaklar, Türgeşler, Oğuzlar ve Kıpçakların yerleşim yerlerinden

söz edilmiştir. Eserde «Farab şehrinde Müslümanlarla Türk Karlukların askerinin birlikte yer almaktadır. Toplam Türk şehirleri ise 16» diye yazılmıştır. Sonraki dönemlerde Arab ve Fars dillerinde yayımlanan benzer kitaplara kaynak olduğu için İbn Hordadbeh'in söz konusu eseri ilmi açıdan çok kullanılan bir eserdir. Yazarın bundan başka eserleri de mevcuttur: «Kitab el-Edebü-s-Samai» (Müziksel algı kültürü hakkında bir kitap), «Kitab Camharat ansab el-Furs ve-n-navakil» (Pers soyları ve sömürgelerinin derleme kitabı), «Kitab el-Anva» (Yıldız oryantasyon kitabı), «Kitab en-Nudamai ve-l-culasai» (Muhataplar ve arkadaşlar hakkında kitap).

Каунақса: Ибн Хордадбех. Книга путей и стран, – Б., 1986; Отырар. Энциклопедия. – А., 2005.

N. Mansurov

Elam ed-Din el-Cevhari (doğumu ve vefat tarihleri belirsiz) – alim, düşünür, şair. Tanınmış dil bilimci alim İsmail ibn Hamad el-Cevhari el-Farabi'nin oğlu. Tam ismi ise Elam Eddin Ebü-l-Hasan Ali ibn İsmail el-Cevhari el-Manğut el-Bağdati'dir. Ebü-l-Hasan (Hasan'ın babası) takma adıdır, sonraki Ali ise kendi ismi, ismindeki el-Bağdati ise onun Bağdat'ta doğduğunu bildirir. Zira babası İsmail el-Cevhari Bağdat'tayken dünyaya gelmiştir. Bu nedenle de kökeni Farablı, yani Cevharlı, ama Bağdat'ta doğmuş ve orada eğitim almıştır. Bağdat düşünürleri ile ulemalarından ders almıştır.

Elam Eddin etraflica bilim almıştır. Kendisi astronomi, matematik, geometri, filoloji alanlarında eğitim görmüştür.

Bununla birlikte savaş yöntemlerini de öğrenen askerbaşı olduğu hakkında bilgi mevcuttur. Ancak bu konuda kesin bilgiler yoktur. Alman bilim adamı G. Zuter «Matematikçi ve Üzaybilimci Arablar ve Onların Eserleri» adlı eserinde matematik alanı ile astronomik aletlerin kullanımında onun çok büyük bir yetenek sahibi olduğunu yazmaktadır.

Buna benzer fikri Rus ve diğer ülkelerdeki araştırmacılar da söylemektedir. İyi bir kültür ve bilgi sahibi olan alim Saray şairleri arasında da yer almaktadır. Söz ustası ve edebi eserleri çok iyi bilen Elam Eddin'in söylemiş olduğu sözler Bağdat şehrinde geniş bir alana yayılmıştı. Ancak onun şiir alanındaki eserleri bugünlere ulaşmamıştır. Onunla ilgili bilgi veren aynı dönem şairleri eş-Şarif er-Radi (970–1016), el-Mağarri (973–1057) eserlerinde Elam Eddin'e ait sözleri bolca rastlamak mümkündür. Elam Eddin'in hayatı ve eserleri hakkında kaynaklar halen yetersizdir.

Gene de, ataları Cevharlı olduğu için, onun edebiyat ile tarihe, fen bilimleriyle ilgili eserleri ile Kazak düşünürlerinin arasında olması lazım.

Каунақса: Дербісалиев Ә. Қазақ даласының жұлдыздары. – А., 1995; Отырар. Энциклопедия. – А., 2005.

N. Mansurov

Elevov Madiyar (3.5.1946'da Kızılorda Bölgesi Şiyeli İlçesi Enbekşi köyünde doğmuitur) – arkeolog ve tarihçidir, dokotr, profesör. Kazak Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesinden mezun oldu (1975). 1975-1976 yıllarında Kızılorda Bölgesel Tarih müzesinde araştırma görevlisi,

1976-1999 yıllarında Kazak Devlet Üniversitesinde çeşitli pozisyonlarda görev aldı.

1991 senesinde «6-13. asır başlarındaki Şu havuzundaki şehirlerle yerleşim yerlerinin ortaçağ kültürü» konulu doktora tezini vermiştir. 1999 senesinde ise «Şu-Talas bölgelerinin ortaçağ şehirleri ve yerleşim yerleri (6-12. yy)» konulu tezini vererek profesör oldu. 1999-2001 senelerinde ise L. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi Arkeoloji ve Genel Tarih Bölümü Başkanı, 2001-2002 eğitim yılında Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Arkeoloji, Etnoloji ve Müze Çalışmaları Bölümü Başkanı, 2002-2008'de ise söz konusu üniversitede Arkeoloji İlimi Araştırmalar merkezi müdürü olarak görev aldı. 2008'den beri el-Farabi Üniversitesinde profesör olarak çalışıyor. Öğretime ek olarak Uluslararası Arkeoloji merkezinin müdürü olarak da görev almaktadır.

Onun yönetimindeki Arkeoloji merkezi 2001-2008 yıllarında Kızılorda, Türkistan, Jambıl bölgelerinde geniş alanda araştırma çalışmalarını yaparak 2000'den

fazla çeşitli devirlerden kalma arkeolojik bulguları bulmuş ve ilmi incelemelere almışlardır. Bunların içinde 300'den fazla ortaçağ şehir ve kenleri de vardır. Kendisi 400'den fazla ilmi eser ve makalelerin yazarıdır. Yaptığı çalışmalarından dolayı devlet tarafından çeşitli ödüllerle ödüllendirilmiştir.

Eserler: Ыдыс – археол. дерек. – Түркістан, 1997; Шу мен Талас өңірлерінің ортағасырлық қалалары. – А., 1998; Оңтүстік Қазақстан облысының археол. картасы. Түлкібас ауданы. – Түркістан, 2004; Археол. зерттеулердің әдістері. – Түркістан, 2006; Ескерусіз қалған ескерткіштер. – Түркістан, 2005.

Қаунаққа: Елеуов Мадияр // Қазақстан ғалымдары. – А., 2012; Елеуов Мадияр: биобиблиографиялық көрсеткіш. – А., 2016.

M.Kozha

El-Koja Ata Türbesi – orta asırlara ait mimari yapıdır (15-20 yy.). Türkistan şehrinin içinde, Hoca Ahmet Yesevi Türbesinden doğuya doğru 2 km mesafede yer almaktadır. «Nasab Name» kaynaklarına göre, Hoca Ahmet Yesevi'nin ağabeyi Sadr Şeyh'in torunu, Yesevi'nin kızının kocası Abd el-Malik Ata, takma adı ise el-Koja-Ata'dır. Bugünlerde kendi soyunun seciresini söz konusu

El-Koja Ata Türbesi.

Abd el-Malik Ata'dan başlatan «kojalar» vardır. Onların elinde 1517-1518 senelerinde Türkistan'da yönetici olan Şeybani soyundan gelen Köşim Han'ın oğlu Abdullah Sultan'ın mühürü basılmış «Nasab Name» vardır. «Nasab Name»nin bir nüshasında Hoca Ahmet Yesevi'nin kızının ismi Camile Bibi'ydi, takma adı ise Gauhar Koştâji diye verilmiştir. El-Koja Ata'nın defin edildiği yer Rah-i Kalan diye adlandırılmakta ve şehrin Darbaza bölgesinde olup, ziyaretçilerin akın ettiği kutsal bir mekanmış. Onun mezarı ile ilgili bilgi Ahmet Kenesarin'in Taşkent'te Rusçaya tercüme ederek 1889 senesinde yayımladığı «Kenesarı ve Sızdık Sultanlar» adlı eserinde mevcuttur. Söz konusu eserde 1864 senesinde Sızdık Sultan'ın Rus askerleri ile olan savaş sonrası Türkistan şehri civarındaki El-Koja Ata'nın mezarına geldiği yazılmaktadır. El-Koja Ata türbesinin resmi A.İ. Dobrosöislov'un «Sıderya Bölgesi Şehirleri» adlı eserinde Taşkent şehrinde 1912 senesinde yayımlanmıştır. El-Koja Ata Türbesini 1948 senesinde V.V. Konstantinova incelemiş ve Sırderya boyundaki anıtlarla ilgili makalesinde söz etmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda söz konusu binanın çeşitli dönemlerde yapıldığı tespit edilmiştir. En eski kısmındaki mezarlıktaki kerpiçlerin Hoca Ahmet Yesevi Türbesindeki kerpiçlerle aynı ölçü ve malzemeden olduğu için 15. asırlara ait olduğu, yan odaların sonradan 18. asırlarda eklendiği tahmin edilmiştir. 1948 senesindeki bina çizelgesinden binada 6 sütün olduğunu görebiliriz. Yapılan ilk incelemelerde sütünlarla ek binalardan söz edilmemiştir. «Haziret

Sultan» müzesindeki 58x37x5 cm şeklindeki mermer taştaki yazıya göre, El-Koja Ata türbesinde 1917 senesinde bir restorasyon çalışması ya da ek bina ekleme çalışması yapılmış olmalı. Şarkiyatçı bilim adamları B.M. Babacanov ile A. Muminov'ların yapığı tercümeğe göre, böyle bir çalışma Taşkentli mimar Mir Usman tarafından yapılmıştır. 20. asrın 50. yıllarında El-Koja Ata Türbesi yıkılarak bina malzemeleri başka bir amaca kullanılmıştır. Yıkılan binanın bakımsız kalan sütünlardan biri «Haziret Sultan» müzesine getirildiği için kurma altına alınmıştır. El-Koja Ata Türbesi sütünları Kazakistan'da 18. asırlarda yapılan tek sütündür. Bu dönem Türkistan şehrinin Kazak Hanlarının merkezi olduğu dönemdir. Kazak Hanlığı döneminin sanatı, mimarisi, el sanatının henüz yeterli derecede incelenmediğini göz önüne bulundurursak, söz konusu sütünlerin önemi daha da artacaktır. Kazak nakışlarının tarihini inceleme açısından da bu sütünlerin değeri önemlidir. Sütünler ise Sovyet döneminde param parça edilen El-Koja Ata Türbesinden bugünlere ulaşan tek parça durumundadır. Sütünler 18. yüzyılın son çeyreğinde yapılmıştır.

Каунақша: Дастанов О. «Әулиелі» жерлер туралы шындық. – А., 1967; Жандарбек З. «Насаб-нама» нұсқалары және түркі тарихы. – А., 2002; Кенесарин А. Султаны Кенесары и Сыздық. – А., 1992; Константинова В.В. Некоторые архитектурные памятники по среднему течению реки Сыр-дарьи // Известия АН Казахской ССР. Серия архитектурная. 1950. Вып. 2. – С. 37-53. Кожам. Новые данные об архитектурных памятниках г. Туркестана // Роль Туркестана в истории Казахского ханства. – Туркестан, 2015. – С. 9-18.

M. Kozha

Elşibek batır (doğum ve ölüm tarihleri belirsiz) – 18. yüzyılda yaşayan ünlü bir Kazak kahramanıdır. Jongar, Kalmuklara karşı savaşta büyük kaharmanlıklar yapmıştır. Şırşık, Keles civarındaki Kazak boylarındandır. Onun doğum ve ölüm tarihleri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Yazar İ.Esenberlin «Köşpendiler» adlı eserinde «25 yaşlarındaki beyaz-sarı yiğit» olarak tanımlar. Yani, Elşibek batır Türkistan'ı koruma savaşında 23-25 yaşlarındaymış. Onunla ilgili Mağjan Jumabayev de kendi şiirinde söz eder. Şiirinde Elşibek'i çok hızlı hareket eden bahadır olarak beyan eder. Şokan Vâlihanov'un halk arasından derlediği «18 asırlardaki bahadırlar hakkında tarihi efsaneler» adlı yazısında Elşibek'le de ilgili efsane bulunmaktadır. Elşibek Türkistan'ın düşman saldırılarından korunmasında görevli bahadırlardan biri olmuştur. Şokan Vâlihanov bununla birlikte «Abılay'ın Batırları» adlı yazısında ise Kabanbay, Bögenbay, Jânibek vs... bahadırlarla birlikte Elşibek'i de Abılay'ın batırlarından sayar. Onun ne zaman öldüğü konusunda da bir bilgi yoktur. Kesin bildiğimiz onun Hoca Ahmet Yesevi Türbesinde defedildiğidir. Ancak 1940 senelerinde onun başına dikilen mezartaşı kaybolmuştur. Bugünlerde Batır isminde Çimkent şehrinde sokak, Kazıgurt'ta okul vardır. Burada Elşibek Batır anıtı vardır.

Каунақса: Есенберлин І. Көшпенділер. – А., 2002; Хасенов Ә. Қазақ тарихының 5 мыңжылдық баяны. – А., 1996; Уәлиханов Ш.Ш. Таңдамалы. – А., 1985; Сәдібеков З. Қазақ шежіресі. – Таш., 1994.

M.Mirazov

Elyui Çutsai (1190-1244) - Pekin'de doğmuştur, kendi adı Jing Qing, uyuğu Kidan (Kidan veya Karakitay – ortaçağ moğol dilli etnos), zengin bir aileden gelir. Qing eyaleti tarafından üst düzey görevler üstlendi. Elyui'yi 1218 senesinde Cengiz Han Orda'sına çağırarak kendine astrolog (yıldızlara bakarak fal açan) yaptı. 1219 yılında Moğollarla birlikte Orta Asya ve Kazakistan seferlerine katıldı.

1227'dan başlayarak Moğol İmparatorluğu yöneticilerinin baş danışmanıdır. Onun tavsiyeleri Moğol hanlarının yönetiminde çok yardımcı oldu ve Çin topraklarının istila sonrası hızla yeniden gelişmesini sağladı. «Batıya Seyahat Hatırası» kitabının yazarıdır. Kitap, başlık ve birinci ve ikinci bölümlerden oluşmaktadır. 1229'da «giriş» kısmı yazıldı. Kazak bozkır hakkında bilgiler mevcuttur. Otırar hakkında değerli bir yorum

içermektedir kitap: «Hocent'in kuzey-batı tarafında 500 li mesafelik yerde Otrar'da şehri var. Şehir etrafında yaklaşık irili-ufaklı on kasaba kent-kasaba vardır» Bu Otyrar'a bağlı bölgede pek çok şehirlerin olduğunu belirtmekte fayda var.

Кайнақша: Қазақстан тарихы туралы қытай деректемелері. I т. Қытай деректемелерін аударған, түсіндірмелері мен ескертулерін жазған Еженханұлы Б., Ошан Ж., Сұңғытай С. – А., 2005.

M. Kozha

«Ensegey Boylu Er Esim» - destan.

Destanın büyük bir kısmı bugünlere ulaşmamıştır. Şimdilerdeki tam nüshası olarak halk şairi Kazanğap Baybolulu'nın şecereden şiire çevirdiği ve kaleme aldığı eserdir. Kazanğap'ın anlatımındaki «Ensegey Boylu Er Esim» destanı kağıda geçiren ve 1938 senesinde Almatı'daki Merkez İlimi kütüphanе'nin elyazmalar fonuna teslim eden ise İmanali İrsimbetov'tur. Kazanğap Baybolulu anlatan destan Arab harfleriyle yazılmış, görkem ve güzel bir dille beyan edilmiş. «Ensegey Boylu Er Esim» destanından Jongğar istilasы döneminde kaharmanlık gösteren Şabayulu Jaksıgul, Alatau, Jiyembet vs... bahadırların isimlerini karşılaştırabiliriz. Kazanğap'ın anlatımındaki destanda Cengiz Han'ın tarihinden biraz bahseder ve Tevekel'le Esim Han'la ilgili hadiseler beyan edilir. Destan sadece tarihi bilgileri anlatmakla yetinmiyor, asırlardır gelişegelen epos kültürünün çeşitli tipolojik motifleri aktarmasıyla önemlidir. 7000 satırdan oluşan hacimli destan tarihi gerçekleri değiştirmeden anlatan tarihname değildir, söz sanatıyla anlatılmalığı

tarihname örneklerinden biridir. Diğer görkem eserler gibi destanda da tarihi gerçekler epos geleneği çerçevesinde poetik süslemelerle verilmiştir. Gene de söz konusu destan 16. asrın sonu ve 17. asrın başındaki Kazak devleti'nin tarihinden, Kazak halkının tarihinden bilgi veren değerli tarihi eserdir.

Кайнақша: Қазыналы Оңтүстік. 4-ші кітап. 26-том. – А., 2012; Дулат. Қазақ ру-тайпаларының тарихы. XI-том, 2-кітап. – А., 2008.

M.Mirazov

Erdauit Kadam Jayı - kutsal bir yerdir.

Sarıağаш İlçesi Darbaza köyünden 36 km mesafede bulunmaktadır. Şaymerden (Şahimardan) Türbesi yanında kazılan çukur mağара evlerdir. Zamanında burada insanlar yaşamışlardır. «Er Dauit» Darbaza yerleşim yerinden 9 km mesafede ise, «Şaymardan Evliya» bundan sonra 2 km daha vardır. Ziyaret etmek için gelenler önce Er Dauit'e gelir dua okur, Şaymardan Evliya'ya gelir kurbanlık keserler. İki evliya arasında «Közbulak» ve «Daretbulak» gibi pınarlar vardır. Halk tarafından kutsal sayılarak ziyaret edilen yerlerden birizir. Burada çeşitli hastalıklara şifa yabancı bitkiler yetişmektedir.

M.Amanturov, N.Sultanbek

Erofeyeva İrina Biktorovna (22. 07. 1953, Öskemen şehri.) – ünlü tarihçi, Tarih bilim adamı, Dr.Doç., Merkez Asya araştırmacılarının Avrasya Derneği üyesi (2000 y.) Paris'in Sosyal Bilim Dalı Yüksek Okulu'nun ziyater professorü (2004 y.), Hoca Ahmet Yesevi UTKÜ sayın professorü (2015ж.). Kazakistan'ın 17-

20 yy. göçebelerinin kültürü ve tarihi, yeni dönem bilgileri ve tarihnamesi dalında uzmandır.

1976 yılında Öskemen Devlet Pedagoji Enstitüsünü tamamladı. Kazak SSR Bilim Akademisi Ç. Velihanov Tarih, Arkeoloji ve Etnografi Enstitüsünün doktora öğrencidir (1976-1979 y.), küçük bilim elemanıdır (1979-1983 y.), baş bilim elemanıdır (1983-2003 y.), danışman bilim elemanı (2003-2006 y.). 2006 y. Başlayıp KC Kültür Bakanlığı'nın Göçebelerin Kültürel Mirası Meseleleri Hakkında Kazak Bilimsel-Araştırma Enstitüsü Müdürü, 2014 y. KC Kültür ve Spor Bakanlığı Kazak Bilimsel-Araştırma Enstitüsünün danışman bilim elemanı görevini yaptı.

1978-2014 yıllarda Kazakistan'da ve yabancı ülkede tarih ve kültür konusunda 300'den fazla Rus, Kazak Türkçesi, İngiliz, Alman, Fransız, Türkiye Türkçesi ve Çin dillerinde ilmi çalışmalarını yayınlamıştır. 8 bilimsel monografi yazarıdır. «XVI-XX. Yüzyılların Rus Kaynaklarında Kazakistan Tarihi» (Almatı, 2005-2007) adlı 10 cilt tarihi evraklar derlemesinin danışmanı, Çokan Velihanov'un beş ciltli

eserlerinin ikinci baskısının kurucusudur. «XII-XX Yüzyılların Batı Kaynaklarında Kazakistan Tarihi.» (Almatı, 2005-2007) adlı 10 ciltli tarihi evraklar derlemesinde 4.cildin kurucusudur, «Kazak Halkının Tarihi ve Kültürel Atlası» (Almatı, 2011) ve «Kazakistan'ın Doğası, Tarihi ve Kültürünün Anıtları ve Simge Yapıları Atlası. Altay'dan Hazar'a» c.1-3. (Almatı, 2011) adlı çalışmaların editörü ve müellifidir, «Kazakistan'ın Tarihi Toponimi Hakkında Kısa Bir Ansiklopedik Sözlük» (Almatı, 2014) kurucu ve müellifidir. Türkistan'da idare eden Hanlar ve Türkistan şehri tarihine ait bilgiler hakkında araştırmaları gerçekleştirmektedir.

Eserler: Хан Абулхаир: полководец, правитель и политик. – А., 1999; Символы казахской государственности (позднее средневековье и новое время). – А., 2001; История Казахстана: народы и культуры. – А., 2000; Родословная казахских ханов и кожа XVIII-XIX вв. – А., 2003; Научное знание и мифотворчество в современной историографии Казахстана. – А., 2007; Аныракайский треугольник: историко-географический ареал и хроника великого сражения. – А., 2008; «Между всеми старшинами знатнейший». Первый казахский тархан Жанибек Кошкарулы. – А., 2013; Краткий энциклопедический словарь исторических топонимов Казахстана. – А., 2014; Эпистолярное наследие казахской правящей элиты 1675-1821 гг. // Сборник исторических документов в двух томах. – А., 2015.

Kaynakça: Guide to Scholars of the History and Culture of Central Asia. Cambridge, Massachusetts. Harvard Central Asia Forum. 1995. – P.86; Международные исследования в России и СНГ. Научно-аналитические и образовательные центры, ученые и специалисты в области международных отношений, внешней политики и безопасности. Справочник. – М., 1999. – С. 202; Қазақстанның тарих ғылымы. Ш.Ш.Уәлиханов атын. Тарих және этнология институтының 60 ж. арналады. – А., 2005. – Б. 446-447; Кто есть кто в Казахстане: биографическая энциклопедия. –

A., 2002. – С. 160; Абылай хан. Энциклопедия. – Көкшетау. 2013. – Б. 136-137.

M. Kozha

Erzakoviç Lev Borisoviç (8.12.1936'de Almatı'da doğmuş ve 18.9.1993'te Almatı'da vefat etmiştir) – arkeolog, tarihçi. Kazak Devlet Üniversitesi Tarih fakültesinden mezun oldu (1959).

1956 senesinde SSCB İlimler Akademisi Doğu Kazakistan arkeoloji grubunun bozkır incelemelerine, 1957 senesinde Kazak SSC İlimler akademisi Güney Kazakistan arkeoloji grubu çalışmalarına katılmıştır. 1959 senesinde Ş. Vâlihanov Tarih, Arkeoloji ve Etnografi Enstitüsünde araştırma görevlisi, 1965'te ise uzman, 1973'te baş uzman, 1987'de ise bölüm başkanı olarak görev aldı. 1959-1960 yıllarında Merkez Kazakistan arkeoloji grubunda, 1961 yılında ise Taraz arkeoloji grubunda yer aldı. Erzakoviç Türkistan Bölgesi Sozak ilçesinde arkeolojik kazı çalışmalarını yürüttü. 1966 senesinde ise «Güney Kazakistan Moğol İstilasası Sonrasında (13-18. yy)» adlı tezini savundu. 1966-1968 senelerinde ise çalıştığı Enstitü tarafından Jetisu arkeoloji

kazı çalışmalarına, 1969-1970 senelerinde ise Otırar arkeoloji çalışmalarına, 1971 senesinde ise Güney Kazakistan çok yönlü arkeoloji kazı çalışmalarına katıldı. Erzakoviç'in Aspasa ve Sozak'taki kazı çalışmaları kendi alanında ilk çalışmalardır. 72 ilmi eserin yazarıdır. Erzakoviç Güney Kazakistan bölgesinde özellikle Kazak Hanlığı dönemi izlerini araştırdı. Sozak'taki kazı çalışmaları sonucunda ortaçağ seramiği, inşaat malzemeleri, ev cihazlarını tanımla çalışmalarını yürüttü. Söz konusu materyallerdeki göçebelilerin izlerini tespit etme çalışmalarını yaptı.

Eserler: Древние города Казахстана. – А.-А., 1971; Древний Отрар. – А.-А., 1972; Ортағасырлық Отырар керамикасы. – А., 1990; Отрар в XIII-XV веках. – А.-А., 1987; Позднесредневековый Отрар. – А.-А., 1981.

M. Kozha

Esenkarakızı Hanbibi (30.6.1949'da şimdiki Türkistan Bölgesi Sariağaç ilçesinde doğmuştur) – şair. Kariyerine doğduğu yerde öğretmen olarak başladı.

Çimkent Pedagoji Enstitüsü Filoloji Fakültesi'nden (1972) mezun oldu. Enstitüde okurken Makarenko Lisesinde öğretmen olarak çalıştı. 1968-1972

senelerinde Sariağaç İlçesindeki «Kızıl Tu», «Krasnoe Znamya» gazetelerinde edebiyat uzmanı, 1973-1980 yıllarında Bölge Şairler merkezinde baş uzman olarak çalıştı, 1987 yılında ise Bölgesel «Yardım ve Sağlık» vakfını, 1989 yılında Bölgesel «Kazak Tili» vakfına başkanlık etti. Bu alanda çok verimli çalışmaları ele alan Esenkarakızı «Dil Yasası» çalışma grubunda görev aldı. 2003'ten beri Siyasi Sürgün Kurbanları Müzesi'nin direktörü görevini üstlenmektedir. Kazakistan Yazarlar Birliği üyesi ve 11 kitabın yazarıdır. Şiirleri Rusça, Ukraynaca, Özbekçe, Yakut dillerine çevrildi. «Altınay», «Nurikamal», «Kadışa», «Bir arkadaş arıyordum», «Sevinç», «Sevginin hayatı» şarkıları halk arasında çok tanınmaktadır. Cumhuriyet genelinde ve bölgesel pek çok ödüllerin sahibidir.

Каунақша: Аяшев Ж. Сарыағаш-Келес. Ауыл анықтамасы. – Шымкент: «Ғасыр-Ш», 2005. – Б. 296.

M.Amanturov, N. Sultanbek

Esım Han (doğum yılı belli değil-1628) – Kazak hanlarından biridir. Çığay Han'ın 12 oğlundan biri. Annesinin ismi ise Janımbike. 1598 senesinde ağabeyi Tevekel vefat edince han tahtına geçiyor. Esım Han'ın siyasi muhalifleri olarak en fazla Abd el-Gaffar ile Tursın hanlar geçmektedir. 19603 senesinde Karakalpak halkı Abd el-Gaffar'ı han seçerler. Tevke Han yönetimindeki Kazak Sultanları Abd el-Gaffar'la savaşır. Savaşı kazanan Abd el-Gaffar Sayram, Türkistan, Aksikent, Andugan'a hüküm sürer ve Taşkent'i başkent yapar. 1605'te Taşkent yakınlarındaki Karakamış'ta

bulunan Abd el-Gaffar ordusuna saldırı yapan Esım Han ve Bahadur Sultan ordusu savaşı kazanır ve Esım Han da Abd el-Gaffar'ı öldürür. Esım Han kendi muhalifi Tursın han gibi intrika, gizli anlaşmalara ve ikiyüzlü davranışlara girmeden açıkça ve dürüstçe işi doğrudan çözmeyi seven bir yapıya sahiptir. Esım Han daima dostuna dost olabilen, misafirperver ve adaletli yönetici olmuştur. Oluşan siyasi hadiselerden dolayı 12 yıl devlet yönetiminden uzaklaştırıldı. Bu dönemin yarısından fazlasını Kırgız ve Moğolların arasında geçirmiştir. Ne kadar dışarıda yaşıyor olsa da kendi Sultan'lık sıfatına hiç leke sürmeden, bulundupu yerlerde daima saygı görmüştür. «Bahr el-Asrar» adlı eserine göre, Esım Han 1623-1624 senelerinde Doğu Türkistan'dan dönüşünde Taşkent'e gelir ve Tursın Han'ın Andijan seferine katılır. Esım Han sonrasına Türkistan'a yerleşir. Ünlü tarihçi Ebülğazi 1625 senesinde Esım Han'ın sarayında üç ay misafir olarak kaldığını yazar. Tursın Han pek çok nedenlerle Esım Han'dan çok korkar ve daima ona tuzak kurar. 1626-1627 senelerinde Tursın han insani vicdanı bırakarak, iki yüzlülükle Türkistan civarında bulunan Esım Han'ın ailesini esir alır ve Taşkent'e götürür. Tursın'a çok sınırlanan Esım Han ailesinin peşine düşer. İki ordu Sayram civarında karşılaşır ve savaşta kaybeden Tursın Taşkent'e kaçır. İki Kazak hanları arasındaki bitirici savaş Taşkent'te olur ve savaşı kaybedeceklerini anlayan Tursın Han'ın yandaşları onu öldürerek Esım Han'a teslim eder. Savaş sonrası Tursın Han'a destek veren Katağan ve güneydeki diğer Kazak boyları Esım Han'ın sert

cezalandırmasına mahkum kalır. Özellikle 200 bin civarındaki Katağanlar kılıçtan geçirilir ve kabile tarih sahnesinden silinir. Bu döneme de düşmana karşı bir olarak karşı çıkan Kazak boyları kendi içinde «Tursın'a destek verenler» ve «Esim'e destek verenler» şeklinde iki bölündü. Ebilgazi bu durumla ilgili «Tursın Han sağken onun destekçi gücü konumundaki Katağanlar ağır cezaya mahkum olur. Sağ kalanları Afganistan'a, Kırgız'a kaçtı ise, kaçamayanları ise güneydeki Kazak boylarına sığındı. Kazak tarihindeki ilk iç savaşla ilgili Muhtar Mağauin: «Katağan soykırımı – Esim Han'ın zaferi değil, bütün Kazak devletinin kaybedişidir. Büyük bir devletin bayrağını yükselten sekiz kanatın ikisi kırıldı. Bu hadiseden sonra Kazak «Altı Alaş» olarak adlanmaya başladı. Bir sonraki depremde Kırgızla Karakalpak elden gidiyor. Sonunda Kazak halkı adını taşıyan ulus sayısı üçe düşer. Diğer boylar sağ kalsaydı, şimdi Kazak Üç Jüz değil, Beş Jüz olurdu» diye fikir bildirir. Tursın Han öldükten sonra Esim Han 1626-1627'de tekrar Kazak Hanlığı'nın başına geçer. Kazak Hanlığı tarihinde yaptığı hukuki reformlarla ün kazanan Esim Han'ın yasası ise «Esim Han'ın Eski Jolu» olarak adlandırılan yasalardır. Buna Kıpçak, Çağatay ve diğer uluslarda kullanılan yasalar girdi. Esim Han'ın yaptığı reformlar, bir anlamda Bi'lere söz hakkı tanıyarak Han'ın etkisini azaltan Yesevi tarikatının anlayışından farklıydı. «Esim Han'ın Eski Jolu» ataları Kasım Han döneminde kabul edilen yasalardan da farklıydı. Esim Han vefat edince Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'nin dışında defnedilir. Mezarının üstüne de

şimdilerde «farklı, küçük, şimdilerde yıkılmış» türbe yapılmıştı. 1987-1989 senelerinde Türbe restore edildi. Esim Han'ın pek çok hanımı vardı, ancak kaç tane oğlu olduğu konusunda bilgi yoktur. Büyük oğlu Janibek, ikinci oğlu Jangir (Jihangir) Sultanlar miras yoluyla Han seçilmişlerdir. Diğer bir oğlu Sırdak Sultan'ın torunu Kayıp Han 1718 senesinde Rus Çarı Petro'ya öktüp yazmıştır. Esim Han'ın döneminde Kazak ulusunun başkenti ve Sırderya boyundaki şehirler tamamen Kazaklara geçti. Onun döneminde Taşkent tekrar Kazakların yönetimine geçti. Bugünlerde Türkistan şehrinin merkez meydanı Esim Han'ın adını taşımaktadır.

Кайнақша: Юдин В.П. Центральная Азия в XIV-XVIII веках глазами востоковеда. – А., 2001; Мас-сон М. Мавзолей Ходжа Ахмеда Ясеви. – Таш., 1930; Султанов Т.И. Поднятые на белой кошме. Потомки Чингисхана. – А., 2001; Мағауин М. Қазақ тарихының әліппесі. – А., 1995; Тұрсұн Х. «Есім ханның ескі жолы» заңдарының жинағы // Қазақстан прокуратурасының қалыптасуы мен дамуы. Кітап-жинақ. – Көкшетау, «Әрекет» жарнамалық-баспа компаниясы, 2015. – 432 б.

H. Tursun

Esim Han – 18. yüzyılın ikinci yarısında hüküm süren Kazak hanlarından biridir. Sameke Han'ın küçük oğlu, Tevke Han'ın torunudur. Tarihsel verilerde adı Esim, İşim şeklinde geçmektedir. Esim Han'ın doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. İktidarlık ettiği yıllar ise yaklaşık 1756 - 1798 arasındır. 1798 senesinde Taşkent Bek'i Jüniskoja Güney Kazakistan'ın biraz topraklarını işgal edince Esim Han da Türkistan ve civarındaki topraklara hükümdarlığını

durdurur. Esim Han, Kazak Hanlarının Jadik soyundan gelir. Onun oğulları arasında tanınmışları ise Şanhay, Aşuak, Kudaymende Sultanlardır. Abilmambet Han'a karşı davranış olarak Türkistan şehri civarındaki kentler ve güneydeki göçebe kabileler Esim Han'ı han seçerler. 1758 senesinde Abilmambet Han Türkistan için mücadelede rakibini şehirden kovar.

1762 senesinde Abilay Sultan ve Kaz Dauıstı Kazıbek Bi'lerin arabuluculuğuyla Abilmambet Han rakibi ile şehiri paylaşarak anlaşma imzalarlar. Barışçıl anlaşma çerçevesince iki han Türkistan ve çevresini ikiye bölerek kendi arasında paylaştılar. Abilmambet Han öldükten sonra tahta geçen onun oğlu Bolat da Türkistan'a Esim Han'la paylaşarak hüküm sürdü. Ancak iki han arasındaki gizli anlaşmazlıklar meydana gelir. D. Telyatnikov ile A. Beznosikov'un 1796-1797 yıllarında Taşkent'e yaptıkları seyahat raporunda söz konusu anlaşmazlıkla ilgili bilgi verilmiş: «Türkistan'ı yöneten iki han Bolat ve Esim arasındaki anlaşmazlık hat safhaya çıkmış ve halk da bunun cezasını çekmektedir. Bir birlerini kızkıran hanlardan Esim han, Buhara Emiri Şasiritbek'ten yardım isteyerek kenti ve civarını himayesine almasını istedi. O da memnuniyetle bu teklifi kabul ederek 20 bin kişilik orduyla gelip, bölgede hiç bir karşılık görmeden şehre girdi. Kendi hatasını anlayan Esim Han ise büyük sorunla karşı karşıya kaldı». Hatasını anlayan Esim Han acilen Taşkent hükümdarı Jünisbek'ten yardım ister. Ancak ondan herhangi bir destek gelmez. Hanların kendi arasında yaptığı anlaşmazlık ve kızkıranlığı yüzünden

Türkistan kısa bir süreliğine Buhara'ya, sonrasında Taşkent'a bağlı hale geldi. Kazak tarihinde Esim Han'ın yaptığı işleri kaharmanlıklarıyla değil, yaptığı intrikalarla akıllarda kaldı. Ölünce Hoca Ahmet Yesevi Türbesinde defnedildi.

Каунақса: Ерофеева И.В. Символы казахской государственности (позднее средневековье и новое время). – А.: ИД «Аркаим», 2001; Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным казахским степям. XVIII-XIX века // История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007; Қазақ хандары. – А.: «Қазығұрт» баспасы, 2015.

H. Tursun

Esirkep Jamankaraulı (1696'da Kazygurt Dağlarında doğmuş ve 1764'te vefat etmiş) – Kazak-Jongar savaşına katılan bir kahraman. Bayjiğit boyundan gelmektedir. Annesinin adı Aktorğın. Halk ağzında Esirkep'in Tole'nin öğrencisi olduğu anlatılmaktadır. Kahramanlığa, beş silaha hakim olmaya, savaş yöntemlerine öğreten de Toğanas Batır'dır. Bögenbay Batır'ın ordusunda bin başı olarak görev alan Esirkep Türkistan'ı korumada kaharmanlık gösterir (1724-25). Bununla birlikte diğer büyük savaşlara Ordabası (1726), Kalmakkırgan (1728), Anyrakay vd savaşlara katılmıştır. Güney Kazakistan bölgesi Baydibek ilçesi Ağıbet köyünde Esirkep anıtı (1999) yapılmış ve bir ortaokula adı verilmiştir. Cesedi Ahmed Yesevi Türbesi yakınındaki Küçük Aksaray'a defnedilmiştir.

Каунақса: «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998. IIIт.; https://kk.wikipedia.org/wiki/Есиркеп_Жаманқараұлы.

L. Espekova

Evliya Kumşuk Ata (12. yy.) – Hoca Ahmet Yesevi Türbesinin güneybatısında 1 km mesafede bulunan yer altı binasıdır. 1973 senesinde yapılan arkeolojik kazı sonucunda bulunarak incelenmiştir. Bina yer altında 3.5 m derinlikte bulunmaktadır. Kumşuk Ata yer altı binası dini bir bina olarak, eğri uzunca koridordan ve yuvarlak ve dörtgen odalardan oluşmaktadır.

Binaya merdivenler sayesinde inip çıkmıştır. Eğri ve dar koridordan, yer altı yolunun uzunluğu 10 m. olup üst kısmı kapalıdır. Koridorun orta kısmında ışıklandırma amaçlı 0.9 m'lik delik var. Koridordan ilk odaya girişteki yükseklik ise 1.2 m'dir. Bu odanın çapısı 3.1 m olup yuvaraktır. Odanın yüksekliği 2.5-2.7 m olmuş ve duvarlarında mumlar için hazırlanan oyuklar vardır. Odanın koridora karşı cepgesinde 0.5 m genişliğinde kapı deliği vardır. Bu oda 1.75 x 1.6 m'lik büyüklüpe sahip ve yukarısı çadırla kapatılan ufak bir odadır. Yüksekliği ise 2.2 m'dir. Köşelerin birinde mum için hazırlanan oyuk var. Tavana ise pişirilmiş kerpiçler döşenmiştir.

Zamanında burada Oruç tutma, Tek başına kalma vs.. gibi dini merasimler yapılmıştır. Dini bina 19. asırda bile önemini kaybetmemiştir. 1958 yılında N.B. Nemtsova, 1972-1973 senelerinde ise T.N. Senigova'lar arkeolojik inceleme çalışmalarını yapmıştır. 1980 yılında binaya tamirat çalışmaları yapılmıştır.

Кайнақша: Сенигова Т.Н. Уникальное культовое сооружение аулие Кумчик Ата в районе г.Туркестана //Прошлое Казахстана в археологических источниках. – А.-А., 1976.; Смагулов Е.А., Григорьев Ф.П., Итенов А.А. Очерки по истории и археологии средневекового города Туркестана. – А., 1998.; Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южный Казахстан. – А., 1994.

D. Mustapayeva

Evliya Kumşuk Ata Kutsal yeri.

Evliya Malik – Muhammed Danişmend Zarbuki'nin öğrencisi olan Süksük Ata'nın talebesidir. 13. asırda şimdiki Türkiye topraklarına Yesevi'nin sofuluk düşüncesini getiren ve oralardaki Türklerin tekrar Türk kültürüne geri dönmesi sağlayan şahsiyetlerden biridir. Kabirinin başında Muhammed Danişmend Zarnuki talebelerinden olduğu yazılmaktadır. Mezarı ise Türkiye Cumhuriyeti Kayseri şehri civarındaki Karatay medresesinde bulunmaktadır.

Kaynakça: Оңтүстік қазынасы, 56 том. Насап-нама. – А., 2013

Z. Jandarbek

Gauhar Ana – Hoca Ahmet Yesevi'nin iki çocuğunun biridir. «Nasab Name» kaynaklarına göre Gauhar Huştaj olarak da adlandırılmaktadır. Söz konusu kaynağa

göre Gauhar'ın evliliği hakkında iki çeşit bilgi vardır. Biri Sadr Şeyh'in trounu el-Koja-Ata. Diğeri de Süleymen Vâli ile ilgili bilgi. Bu bilgilerin hangisi doğru olduğunu şimdilerde tespit etmek imkansızdır. El-Koja-Ata'nın mezarı, üstüne yapılmış türbesi vardır. Onun soyundan gelen torunları halen Türkistan'da ve civarında yaşamaktalar. Ünlü Baydibek Ata'nın küçük hanımı Domalak Ana, yani Nurila ise Gauhar Ana'nın soyundan olduğunu anlatan efsane de vardır. Gauhar Ana'nın mezarı Türkistan'ın gündey bölgesinde bulunmaktadır.

Kaynakça: Исламизация и сакральные родословные в Центральной Азии. – А.-Берн-Таш.-Блумингтон, 2008; Оңтүстік қазынасы. 56-том. Насап-нама. Үшінші кітап. – А., 2013; Жандарбек З. Насаб-нама нұсқалары және түркі тарихы. – А., 2002.

Z. Jandarbek

Gauhar Ana Türbesi. Türkistan şehri.

Gordlevskiy Vladimir Alek-sandroviç (25.09.1876, Finlyandya'nın Sveaborg kenti ve 1956, Moskova) – Sovyet Şarkiyatçısı, Türkolog, Türk Dili, Edebiyatı, Folkloru ve Türkiye tarihi alanlarında uzamandır.

Profesör ve SSCB İlimler akademisi üyesidir. 1895 senesinde Gelsingfors'teki liseyi, 1899 senesinde ise Doğu Dilleri Lazarev Enstitüsünü, 1094 yılında ise Moskova Devlet Üniversitesini tamamlamıştır. 1904-1907 yıllarında

Lazarev Enstitüsüne profesör ünvanını almak için İstanbul'da Türkçe ve Arapça üzerinde staj yaptı. Sürye'de bulunmuştur. Fransa'da Collej de Frans'ın derslerine katılmıştır.

1921-1925 yıllarında Toplumsal ilimler Fakültesinin genel ve karşılaştırmalı dil bilgisi bölümünün profesörü oldu. 1908-1918 yılları arasında Lazarev Enstitüsünde Türk Dili, Edebiyatı ve Tarihinden dersler verdi. Bununla birlikte Grodlevskiy yaptığı seyahatler esnasında derlediği materyalleri inceleyerek yayımladı. Rus edebiyatındaki eserleri Türkçeye çevirdi. 1. dünya savaşı esnasında askeri tercüman olarak Kafkas'ta bulundu. Kendisi Selçuklular tarihiyle ilgili elyazılarının korunması için çaba sarfetmiştir.

1919-1933 yıllarında V.İ. Lenin Devlet Kütüphanesi Şarkı bölümünün müdürü olarak görev yaptı. 1921-1931 seneleri arasında Askeri okulun Doğu Fakültesinde ders verdi. Araştırmalarına göre, kendisi 1929 senesinde kısa bir zaman Türkistan'da bulunmuş. 20. asrın başlarına dek Hoca Ahmet Yesevi Türbesine binlerce

(20 bine kadar) ziyaretçilerin geldiğini, ziyaretçiler için hazırlanan yerler, odalar, ahırlar, misafirhaneler, yer altı odaları hakkında bilgiler vermiştir. Bununla birlikte eserinde, Hoca Ahmet Yesevi Türbesinde yapılan merasimlere de değinmiştir. Kendisi 300'den fazla ilmi eserin yazarıdır.

Kaynakça: Гордлевский В.А. Избранные сочинения. Т-3. История и культура. – М., 1962; Академику В.А. Гордлевскому к его 75-летию. – М., 1953; Бертельс Е.Э. В.А. Гордлевский // Краткие сообщения Ин-та востоковедения. № 22. – М., 1956; Гордлевский Владимир Александрович // Большая советская энциклопедия. – М., 1969, 1978.

D. Mustapayeva

Grişenko Aleksandr Nikolayeviç (01.07.1948'de Çimkent'te doğmuştur) – tarihçi. Çimkent Pedagoji Enstitüsü Tarih Fakültesinden mezun olmuştur (1975). Mezun olduğu tarihten bugüne dek Güney Kazakistan Bölgesi Tarihi-Kültürel müzesinde çalışmaktadır.

1984'ten itibaren Güney Kazakistan arkeolojisini aktif bir şekilde incelemeye başlamıştır. Bölgedeki müzenin areolojik

kazı çalışmalarına katılarak, Juantöbe yerleşim yerini inceledi. Bununla birlikte Jüzimdik, Juantöbe, Çimkent şehirleri ie Boralday, Börjaj rezervleri, Mazartöbe kasabası, Karatau'daki kayalık taşlardaki resimleri vd...

Gırçsenko'nun sadece ilgisini değil, pek çok eserlerine etken olmuştur. Kendisi «Kültürel Miras» programının gerçekleşmesinde büyük emek hacamıştır. Uzun yıllar boyu bozkırdaki inceleme çalışmalarına da katılan Griçsenko Otıraratöbe, Kuyıktöbe ve Mardan-Küyük kasabalarında kazı çalışmalarını yürüttü.

Шығ: Грищенко А.Н. Раскопки городища Жуантобе // Новости археологии. МКТУ им. К.А. Ясауи. Научно-Исследовательский центр археологии этнологии. – Туркестан. 1997. № 1. – С. 84-88 (в соавторстве); Грищенко А.Н. Археологические исследования Южно-Казахстанской комплексной Археологической экспедиции // Известия МОН-АН РК. – 1999. № 1. – С. 8-17 (в соавторстве).

M. Amanturov

Grodekov Nikolay İvanoviç (1843 ve 12.12.1913 Sankt-Petersburg) – Kazakistan ve Orta Asya halkları etnografisini incelemiş bilin adamıdır. Aleksandrov askeri okulunda eğitim görmüş sonra Konstantinov askeri lisesini, Nikolayev okullarından mezun olmuştur. 1873'te Kafkas'ta askeri hizmette bulunmuştur. 1873'teki Hiva seferine katılmıştır. 1879 senesinde general K.P.Kaufmann önderliğindeki Afganistan'ın kuzeyi ile İran'ın doğu bölgelerinde bulunmuştur. 1883-1908 yıllarında Orta Asya'da askeri hizmette bulunur. Sırderya Bölgesinde, Türkistan askeri bölgesinde hizmet

etmiştir. 1902 yılında Rusya Devlet Keneşine üye olur.

Grodekov, ne kadar istilacı bir devletin askeri adamı olsa da, Kazak ve Orta Asya halklarının hayatını inceleyen değerli eserler bırakmıştır. Onun «Sırderya Bölgesi Kırgızları ve Kara Kırgızları» adlı eserinde hukuki davalarla birlikte etnografik bilgilerle tarihi efsaneler, kahramanlık destanlar verilmiştir. Türkistan'da bulunduğu dönemlerde Kazak halkının örf-adetleri, yaşam koşullarını inceleyerek önemli veriler derlemiştir. Grodekov, bununla birlikte Orta Asya halklarının eski askeri sanatı, etnografisi ile İslami hukuk kanunlarını inceleyerek yerel halkı yönetmenin yeni yapısını oluşturmuştur.

Кайнаққа: Статистический сведения Сырдаринской области.1870-1913 г.г. Гродеков Н.И. Киргизы и каракиргизы Сыр-Дарьинской области. Т. 1. Юридический быт. – Таш., Типолитография С.И. Лехтина, 1889.

M.Mirazov

Groşev Victor Andreyeviç (10.09. 1940'da Karağandı Bölgesi Balkaş şehrinde doğmuş ve 2006'da vefat

etmiştir) – bilim adamı, arkeolog, tarihçi. Güney Kazakistan ve Jetisu bölgelerinde M.Ö. 5-18. asırlar arasındaki sulandırma tarımcılık meselesinde uzman. Kazak Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesinden mezun olduktan sonra (1970) iş hayatına Ş. Vâlihanov Tarih, arkeoloji ve etnografi Enstitüsünde uzman olarak başlamıştır.

Uzun yıllar boyu Â. Margulan Arkeoloji Enstitüsünde baş uzman olarak çalıştı. 1971 senesinde pek çok bilim adamlarının katılımlarıyla gerçekleşen Güney Kazakistan Kazı çalışma grubuna katılmış ve Karatau civarı ve Otırara, Kurtöbe, Kök-Mardan yerleşim yerlerinde büyük bir kazı çalışmalarını yürütmüştür. Groşev Güney Kazakistan Kazı Çalışmaları Grubunda sulandırma incelemeleri grubu yönetici görevini üstlenir (1973-1990). «Güney Kazakistan ve Jetisu'nun Eski ve Orta Asırlardaki Sulandırma Sistemi» adlı projenin baş uzmanı olur. Bronz ve Erken

Demir devirlerindeki yapay sulandırma meselesini inceledi. Otırar ve civarındaki orta asırlık yerleşim yerleri ile kasabaların sulandırma sistemlerini inceleyen Groşev o dönemlerdeki sulandırma tekniğinin özelliklerinden de bahsetmiştir. Kendisi Eski Otırar'ın sulandırma planını incelemiştir. 1997 senesinde söz konusu bölgelerdeki sulandırma sistemini inceleyen tezini verdi. Onun eski şehirlerle tarım alanlarının sulandırma sistemi ile ilgili yaptığı çalışmalarının sonucu 80 kadar ilmi eser yayımlanmıştır.

Eserler: Оңтүстік Қазақстанның ортағасырлық ирригациясы. – А., 1985; Оңтүстік Қазақстанның көне суару жерлерін археол. зерттеу. – А., 1986; Оңтүстік Қазақстанның ежелгі суару жерлерінің тарихи динамикасы. – А., 1991; Оңтүстік Қазақстанның су ресурстары мен археол. ескерткіштерінің тарихи динамикасы. – А., 1992.

M. Tastanbekov

«**Hadikat al Arifin**» – eski şaheser. «Hadikat Al Arifin» adlı eseri kaleme alan 14.asırda yaşamış olan Yesevi yolunun vekili İshak (Iskak) koca ibn İsmamil Kazgurdi.»Hadikat Al Arifin « sofilığın temel kavramlarını anlatmaya hitap edilmiş. Eser genellikle 15 bölümde oluşmaktadır ve her bölüm sofilik yolunun ayrı dallarına ayrılmıştır. Birinci bölüm «Ruh» denen konuyu incelemeye ayrılmış. Bunun ggibi 15 bölümde sofilik yolunun şeyh, mürid, zikir, sema, mağrifet

v.s sofilik ile alakalı konular ele alınır. El yazının sonuna doğru Yesevi yolunun «Divane Hocalar» diye adlanan bölümünü şeciresi verilmiştir. Bu eseri inceleyip, anlamını açacak olursak Kazak halkının geleneksel dininin temeli olan Yesevi yolunun özelliklerin anlamaya imkan verir. Günümüzde « Hadikat Al Arifin» eserinin üç el yazısı bulunmaktadır. Onun ikisi Özbekistandaki GA Beruni adındaki Doğu Tanıma enstitüsünün el yazma bölümünde korunmaktadır. Bir el yazma Londra şehrindeki el yazma korunma yerinde muhafıza edilmektedir.

Kaynakça: Исхақ қожа ибн Исмаил Ата Қазғұрди. «Хадиқат ал-Арифин» қолжазбасы. ӨзР ҒА Беруни атынд. Шығыстану ин-ты қолжазба қоры, №Р 11838.

Z. Jandarbek

Hafiz Bakı Türkistani (doğum ve ölümüyle ilgili tarih yok) – ilim adamı, hattat. Tam adı Hafiz Bakı As Said Bakı Türkistani. Hayatıyla ilgili net bilig yok. Kendi adı Hafiz Bakı. Türkistani onun Türkistanlı olduğum göstermektedir. 17. asırda yaşamış. İlk eğitimin kendi şehrinde alıp, sonra Taşkent, Buhara, Semerkant şehirlerine giderek eğitimini tamamlamış. Arap, Fars dillerini hem onların medeniyetini çok derece hakimdi. Arap tarihçisi Ebu Cağfar Muhammad Bin Carir At Tabari yazdığı (9. asrın ikinci yarısı ile 10. asrın başında yaşamış oolan) «Tauarih Ar Rasul Ua l Mulk Тауарих» («Peygamberler ile paşalar tarihi») çalışmasını kitap şeklinde yazmış. Bu çalışmanın asıl örneği Taşkent El Yazı entstitüsünün korunmasında saklanmaktadır. Hafiz Bakı el yazıyı

yazma esnasında onun Arap ve Fars medeniyetini ne kadar haki,m olduğunu görebiliriz. Çalışmada peygamberler hikayesi ile İslam dinin oluşması, ilk halifat, Muhammed peygamber ve sahabeleri, yolunu devam edenler hakkında bilgi ile beraber İslam öncesi ülkeler, onların padişahları hakkında geniş bilgi verilmiştir. İşte bunların hepsini hattat yöntemiyle yapmıştır. Bu onun döneminde Türkistan eğitim vermede önemli bir merkez olduğunun göstergesidir.

Kaynakça: Дербісалиев Ә. Қазақ даласының жұлдыздары, – А., 1995.

N. Mansurov

Haknazar Han/Aknazar (1509 – 1580) Canibek hanın torunu, Kasım hanın oğlu, Hanık sultan hanımın çucuğu. Tarihi kaynaklara göre han ismi bazen «Haknazar», bazen de «Aknazar» diye karşılaşır. Haknazar Han döneminde Kzak hanlığı tekrardan birleşip gelişmiş. Haknazar Han Kazak halığı birçok yıl hükmetti. Kazah halkının tarihinde Haknazar Han gibi uzun dönem idare eden olmamıştır. O halkı yönetmek, sosayl ve siyasi askeri işleri yönünden yetenekli hükümdar oldu. İç ve dış siyasette babası Kasım hanın yoluna devam ederek, Kazak boylarının eski yurtlarını koruyup, komşu halklar arasında Kazak hanlığının etkisini yükseltti. 16 y.y. ortası Kazak hanlığı tarihindeki duraklamasız olan savaşlar ile çok farklıdır. Böyle zor dönemde güçlü, istikrarlı, hanlığın parçalanan bölümlerini toparlayabilen, büyüten hükümdar olabilmiştir. 16. asrın ikinci yarısından başlayarak, Haknazar Han

döneminde Kazak hanlığı tekrar canlanır, Haknazar Han Nogay, Başkurt halkın, Kazan, Sibir, Astrahan paşalıklarını, Buhara, Hiva, Taşkent'i bunun gibi birçok şehri kendi hükmü aldığı hakkında P. İ. Riçkov yazmıştır. Haknazar Han döneminde Kazak Kırgız birliği daha da sınıksız oldu, Moğolistan halifinin Yedisu ile Isıkköl bölgesini yönetmesine karşılık gösterdiler. Rusya ile diplomasi ilişkileri başlatmıştır. Haknazar Han etkisi Sibir Hanı Köşim Hanın hoşuna gitmedi. 16. Asrın 70.y.y. sonunda kendisinden önceki Kazak hanları devamlı kavga eden Mauarannahr'deki Şaybani ailesi ile birlik kurmaya çaba sarf etmiştir.

Böylece Şaybani ailesinden çıkan Buhara hanı ile Abdolla 2. Kazak Hanı'nın Haknazar bir birine yardım etmekle sözleştiler. Haknazar Han bu diplomasi çabası çok iyi başarılarla ulaştı. Haknazar Han yönettiği dönemde Kazak hanlığı Edilden Cayık'a kadar genişledi. Türkistan, Sığanak, Sauran, Sayram, Taraz şehirleri Kazak hanlığının girdi. 16. asrın 60. yıllarının sonu ile 70. yıllarının başında savaş durarak, huzur oldu, Kazak Türklerinin Orta Asya halkları ile ticaret ilişkisi, ekonomik bağlantısı daha da gelişti. Bunda Kazak hanlığının iç durumu düzeltmeye, halkı maddi yaşamı ile sosyal yapısını iyileştirmede rolü büyüktür. Bununla beraber Kazak hanlığını büyüttü. Kazak hanlığı mghüçlü, geniş sınırlara sahip bir ülke haline geldi.

Кайнақша: Абусейтова М. Х. Казахское ханство во второй половине XVI века / Академия наук Казахской ССР. Ин-т Истории, Археологии и Этнографии им. Ч. Ч. Валиханова. – А.-А.: «Наука», 1985; Қазақ хандары. – Түркістан, 2015;

Айбын. Энциклопедия. / Бас ред. Б.Ө.Жақып. – А.: «Қазақ энциклопедиясы», 2011; Тарихи тұлғалар. Танымдық-көпшілік басылым. Мектеп жасындағы оқушылар мен көпшілікке арналған. Құрастырушы: Тоғысбаев Б. Сужикова А. – А.: «Алматыкітап баспасы», 2009.

D. Mustapayeva

Hantaği – Түркістан илі, Кентау бeлeдiеcинe бaғлi бөлгe, яшaм aлaнi. Бу исим ilk бaштa дaғ илe aлaкaлi oлмyштyр. Hantaғи дeнeн зирвe вaр. Дил билимчилерин фикрине гoрe eски Түркчeнин дaғ/daғ/тaғ кeлимeси Кипчак грyбунa гирeн диллeрдe 13–14 y.y. сонрa тaв/тaу гибi oрнeклoерe дoнyшмyштyр. Яни Hantaғи иcмi 13–14 aсiрдaн oңцe кaлiплaшмыштyр. 12.асiрiн oртaсiндa Abu Abdullah Muhammed al Idrisi yazдығи cогрaфyя чaлшысaмындa Ruзa aдлi нehrин кыиысiндaки дaғлaрын бир зирвeсiндe «Handag» aдлi Oғuz бoйунун oртaқлығи вaр дийe гoстeримeктeдiр. Al Idrisi кeндi чaйшысaмынa yazдығи зaмaн oндaн oңцeки Aрaп дилли cогрaфyя вe тaрихи eсeрлeри фaйдaлaндығинa диккaтe aлырcaк, бу кaйнaк 9–10 aсiрa aйшт oлмaктaдир. Kazak Түркчeсiндe «payrtak» кeлимeси «eски дoғу хaлклaрыннa бaшкeнти» дeнeн

Hantaği daғи.

anlamı vermektedir. Hantağı hakkında halk dilinde efsane ve arkeolojik bililerden yola çıkarak bu da bizi bölge han ordusu yerleşen yer denen sonuca sürüklemektedir. Hantağı kelimesi han yurdu, halkı, ordusu, mekanı denen anklamı veriyor. 9–10 asırda Hantağı çevresinde yerleşen tarihi mezar, kalelerin yeri bu tezi daha da kanıtlamaktadır.

Каунақша: Агаджанов С.Г. Очерки истории огузов и туркмен Средней Азии IX-XIII вв. – Ашхабад, 1969; Кеңесбаев І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – А., 1977; Койчубаев Е. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. – А.-А., 1974; Қожа М. Хантағы тарихын тану мәселелері // Хантағы. – Кентау, 2018. – 168-176 бб.

M. Kozha

Hasan Han (tahminen – 640) Otırar'ın hanı Abd Al Halık Hanın oğlu. O hakkında «Nasab-name» eserinde şöyle yılmıştır: «Abd Al Halık Hanın dört oğlu vardı. Büyük moğlunun adı Abd Ar Rahman, ve birisinin adı Yağalak Arıslanı, ve diğerinin adı Hasan Han ve küçücünün adı Muhammad Şayh. Hasan Hana padişahlık nasip oldu. Tarih 640 yılında 60 yaşian gelince vefat etti. Mezarı atalarının yanındaydı.» Abd Al Halık Han, Hasan Han isimleri ile Otırrada basılan paralar var. O B. D. Koçnev'in bu paralar ile yaptığı çalışmada bu Hanların Otırar tarihinde olduğu tamamıyla kanıtlandı. O paraların Otırra seherinde eki dönemde 1199–1201 y.y. ve 609/1206–07 y.y. basıldığını, paranın bir tarafında üçgende «La ilaha il Lalla Mohammad Rasool Allah. An NASir Ad Din», ikinci tarafında «Hakan Al Halan Adil Şams Ad Duniya Ua d Din Ua Kutluğ Bilga» diye, parayı çeviren iki çizgi

ortasında «Hasan Bin Abd Al Halık...Amir Al Muminin. Halada Allahu Mulkuhu...» diye yazılmıştır. Hasan Han'ın adına basılan bu paralar ilimde tamamıyla kanıtlanmıştır.

Каунақша: Қазыналы Оңтүстік. Насап-нама. 166 том. – А., 2014; Кочнев Б.Д. Караханидский чекан Параба // Средневековая культура Казахстана и Средней Азии. – А., 1983; Жандарбек З. «Насаб-нама» нұсқалары және түркі тарихы. – А., 2002.

Z. Jandarbek

Hoca Ahmet Yesevi (Yasauı) (doğum tarihi belirsiz ve 1167'de vefat etmiştir) – Sufi, tasavvuf ilmini tarikat seviyesine ulaştıran ilk alimdir. Hoca Ahmet Yesevi Türklerin manevi hayatına asırlarca hükmeden, Türk halk sufilik geleneğinin kurucusu, Arslan Baba'dan teslim aldığı emaneti insanlara «Hikmet»leri aracılığıyla damla damla özümseten, kutsal emaneti Horasanlı Erenleriyle dünyanın dört bir bucağına ulaştıran, Türk diliyle yazdığı hikmetleriyle dilimizin gelişmesi ve zenginleşmesine büyük katkısı olan «Pir-i Türkistan», büyük Veli öncü şair... Hoca Ahmed Yesevi bugün Kazakistan'ın Çimkent şehri yakınlarında yer alan Sayram kasabasında dünyaya gelmiş, dinî tasavvufî eğitimini tamamladıktan sonra, yine o bölgedeki Yesi (bugünkü adıyla Türkistan) şehrine yerleşmiş, uzun yıllar halkı maneviyat yolunda irşad ettikten sonra, burada vefat etmiş bir mutasavvıftır.

Ahmet Yesevi'nin ders aldığı hocaları ve okulları. Ahmet ilk eğitimi babası İbrahim Şeyh'ten alır. Yedi yaşında Muhammed Peygamber (sav)'in emanetini ileten

Aristan Bab'a öğrenci olur. Ahmet fikh ilmine ilgili eğitimi Bahaeddin İspincabi aldı ulemadan alır. Ancak Ahmet'e Yusuf Hamadani'nin ders verdiği hakkında bilgi «Nasab Name» nüshalarında da, «Dîvân-ı Hikmet»te de yoktur. Yusuf Hamadani Sufi Mâverâünnehir'li Sufiler yolu Hocaganiya tarikatının başında duran Abd el-Halk Gijduani'nin hocasıdır. Yusuf Hamadani'nin Ahmet'e ders verdiği hakkındaki ilk kaynak Hisamuddi Sığanaki'nin «Sahibu-l Nihaya» adlı eserinde geçmektedir. Sonradan bu kaynak Nakşibendi tarikatı temsilcisi Fahreddin Ali bin Hüseyin Kaşifi Vaiz (1531'de vefat etmiştir) tarafından yazılan «Raşahat ayn al-Hayat» adlı eserde tarihi kaynak olarak kullanıldı. Bundan sonraki bütün Nakşibendi temsilcilerinin eserlerinde söz konusu bilgi çeşitlendirilerek kullanılmıştır. Bu tür tarihi nedenlerle Ahmet'in iki silsilası (şecere listesi) oluşmaktadır: birincisi – «Nasab name» nüshalarındaki Ahmet'ten İshak Baba sayesinde Ali ibn Ebu Talib'e uzanan silsiladır. Bu silsila şu şekildedir: Ali Murtaza – Muhammed ibn el-Hanafiya – Abd el-Fattah – Abd el-Kahar – Abd er-Rahmen – İshak Bab – Harun Şeyh – Mumin Şeyh – Musa Şeyh – İsmail Şeyh – Hasan Şeyh – Mu'min Şeyh – Omar Şeyh – Muhammad Şeyh – İftihar Şeyh – Mahmud Şeyh – İliyas Şeyh – Hoca Ahmet Yesevi'dir. İkincisi ise, Ahmet'ten Hamadani üserinden Ebü Bekir Sıddık'a varan silsiladır: Hazireti Muhammed – Ebü Bekir Sıddık – Salmani Farsi – Şeyh Ebü-l Kasım Nebri – İmam Caffar Sadık – Sultan el-Arifin (Bayazıt Bistami) – Şeyh Ebü-l Kasım Hakkani – Şeyh Ebü-l

Kasım Gurgani – Şeyh Ebü 'Ala Farmadi – Yusuf Hamadani – Hoca Ahmet Yesevi şeklindedir. Ahmet kendi Hikmet'lerinde kendinden sonraki pek çok sufilerin isimlerinden bahseder. Ahmet, Ebü Hanafiya ile İmam Maturidi'nin manevi mirasını tamamıyla öğrenmiştir.

Ahmet ilminin esasları ve Yesevi yolu'nun (Yesevi tarikatı) oluşumu. Ahmet'in yaşadığı dönem Karahanlı devleri ile İslam dünyasında manevi-kültürel ve siyasi krizlerin yer aldığı bir dönemdi. Dinin manevi temellerinden uzaklaşarak, sadece Şeriat'ı esasa alan devletler 11-12. asırlarda manevi-kültürel ve siyasi krizlerle buğuşmaktaydı. İlim ve bilim gereksiz oldu. İslam dünyasının batışı haçlıların saldırısına uğradı, doğusu ise Karakitay'a istilasına uğrayarak onlara boyun eğmek zorunda kaldı. Ahmet kendi ilmi olan tasavvuf yolunu yaymak için otuz yıl savaştı. Sonunda zafere ulaştı ve tasavvuf yolunun Türklük kolu olan Yesevi tarikatı'nı oluşturdu. Ahmet'e bu yolda yön gösteren eser ise Ebü Hanifa Nuğman bin Sabit'in «Fikh el-Akbar» ve «Ktabu-l Alim va-l Mutaalim» adlı eserleriydi. Ebü Hanifa (767'de vefat etmiştir) İslam dinindeki dört mezhebin biri Hanafi mezhebinin temelini kuran büyük bir alimdir. Ebü Hanifa'nın eserleri sadece hukuk meselerini ele almamıştır. İlk önce dindeki inanç meselesini ele almıştır. Örneğin, «Fikh el-Akbar» eseri İslam'ın esas meselesi İman'ın temellerini inceleme meselerini ele almıştır. Bu eserinde Allah Teala'nın te olduğu ve onun sıfatlarına, Kuran'ın insanlar tarafından yazılmadığını ve Peygamber'lerin Allah tarafından gönderilen elçiler olduğuna,

Peygamberler mucizesinin gerçekliğine, Allah Teala'nın bu dünyayı yaratmadan önce de tek Yaratıcı olduğuna, «İman» ve «İslam»ın anlamı hakkındaki meseleri analize etmiştir. Hukuk meselesinde ise Ebü Hanifa «Kuran ayetlerine dayanarak, İslam dinin kabul eden her bir halkın Arab geleneklerini kabul etmeden, Kuran'a zit olmayan örf-adetlerini koruma hakkı var» olduğunu söyledi. Onun tutunduğu bu tür presipler «Ktabu-l Alim va-l Mutaalim» adlı eserinde beyan edilmiştir. En önemlisi de Ebü Hanifa Kuran ayetlerini analize etmeye önem vermektedir. Büyük alim Ebü Hanifa, Kuran'da yazılan dinin tek, Şeriat'ın çok olduğuna dikkat ederek, her halkın kendi örf-adetleri, gelenek-göreneklere korunması gerektiğine önem verir. Ahmet ise Ebü Hanifa'nın söz konusu ilkelerini esasa alarak, önce iman'ın temellerini oluşturmuştur. Ahmet kendisine kadarki Sufi'lerin tecrübelerini derleyerek, tasavvufi geliştirerek bir tarikat düzeyine ulaştırmıştır.

Ahmet' kadar Ebü Hanifa, İmam Maturidi Allah'ı tanımada akıl ile mantığı, his organlarını alet ederse, Ahmet bunlara ruh'un yaşadığı kalbi de eklemiştir. Ahmet'e kadarki Sufilerin yolu şahısların veya belirli bir şeyhlerin etrafında toplanan grubun manevi gelişim yolu ise, Ahmet onu bütün Türk toplumlarının ortak iman-inancının temeline dönüştürdü. Ahmet kendi yolunu oluştururken önce İslam'ın manevi esaslarını dikkate aldı. Onlara dayandı. Bu da Yesevi yolundaki halkın inançlarını bütün zorluklara rağmen kaybetmemesine sebep oldu. Ahmet böylece Türklerin İslam dinindeki yolunu

belirledi. Bu nedenle, Ahmet'e diğer bilim adamları «Ktub el-Aktab» diye ad verdiler. Alışer Nevai de «Türk Dünyasının Kibilesi» diye tanımlamıştır.

Yesevi yolunun ortaçağ önemi. Ahmet'in temelini kurduğu Yesevi yolu temsilcileri Cengiz Han (1219) istilası döneminde Cengiz Han'ı destekledi. Ahmet'in öğrencilerinden Muhammed Danişmend Zurnaki ise Cengiz Han'ın danışmanlarından biriydi. Yesevi tarikatı Coşi Ulusunda devlet ideolojisi dercesine ulaşmıştır. Ahmet'in Tasavvuf yolunu tarikat derecesine yükselterek, Türklerin İslam'daki yolunu belirlemesi, diğer insanların manevi, kültürel ve hukuki bağımsızlıklarını sağlayacak yeni tarikatlar yarattı. Tasavvuf gelenekleri, belirli bir insanın manevi ve kültürel gerçekliğine ve eski geleneklere dayanıyordu. Böylece, tarikatlar arasında farklılıklar oluştu.

Ahmet'in talebeleri ve Yesevi yolunun dağılım alanları. Ahmet uzun yıllar talebeler yetiştirdi. Onun pek çok talebesi vardı. Ahmet'in kendisi sağken 12 bin sultanlar ve 99 bin halktan gelen öğrencisi varmış. Ahmet öğrencilerini 12. asırda Türk dünyasının her tarafına

Hoca Ahmet Yesevi'nin mezar taşı.

göndermeye başlar. Kendi torunu Ahmet Sopi'yi Doğu'ya, Kayalık şehrine gönderir. Hakim Ata Süleyman Bakırğani'yi Ürgenç', Sufi Muhammed Danışmen Zurnaki'yi Otırar'a, Şopan Ata'yı Mangıstau'a, Mansur Ata'yı Küçük Asya'ya gönderir. Ahmet'in söz konusu öğrencileri üç gruba bölünerek Yesevi Yolu'nun üç dalını oluşturur: birinci kolu ise, Şshak Bab'tan gelen aile temsilcileri; ikincisi ise, Abd er-Rahim Bab Satuk Buğra Han ailesi; üçüncüsü ise İshak Bab'ın kardeşi Abd el-Celil Bab soyundan gelenler. İshak Bab soyundan gelenler ise 11. asıra dek sadece dini meselelerle uğraşan aile temsilcileri ise, Abd er-Rahim Bab-Satuk-Buğra Han soyundan gelenler 13. asrın başlarına dek yöneticilerdi. Abd el-Celil Bab soyundan gelenler ise 8. asrın sonunda Sıderya'nın aşağı kısımlarında Oğuz devletinin temelini oluşturan aile temsilcileriydi. «Nasab name» nüshalarına göre, Karahanlı ve Oğuz yöneticileri iktidardan gidince din yoluna girmişlerdir. Dolayısıyla Yesevi yolu'nu oluşturan üç kolun ikisi Karahanlı ve Oğuz yönetici ailelerinden gelmekte olduğunu söylemek mümkündür.

в Исламе. – М., 1989; Фахруддин Али Сафий. Ра-шахоту айнил-хаёт. – Таш., 2004; Ясауи тағлымы. –Түркістан: «Мұра», 1996.

Z.Jandarbek

Hoca Ahmet Yesevi Türbesi – tarihi ve kültürel abidedir. Hoca Ahmed Yesevi, miladî 1166 yılında vefat ettiğinde, içinde çilehanesinin de bulunduğu dergâhın 100 metre kadar uzağına defnedilmiş ve basit bir kabir - türbe yapılmıştı. Bu ilk türbe o civarda yaşayan Müslümanlar için kısa zamanda bir ziyaret mekânı olmuşsa de, çok geçmeden (XIII. yüzyılın başlarında) ortaya çıkan Moğol istilâsı ve bu istilânın yıkıcı etkileri bölgeyi olumsuz şekilde etkiledi. XIV. yüzyılın sonlarında Altınorda devletini yıkıp bu bölgeyi ele geçiren Emir Timur, Moğolistan hanının kızı Tükel Hanım'ı eş olarak seçip gelin alayını karşılamak üzere yola çıkmış, yolda Yesi şehrine uğrayıp Hoca Ahmed Yesevi'nin kabrini ziyaret etmişti. Bu Yesi ziyareti esnasında Timur'un rüyasında Ahmed Yesevi'yi gördüğü, kendisini zaferle müjdeleyen Yesevi'ye bir şükran olmak üzere, onun küçük türbesinin yerine büyük bir külliye inşa edilmesini emrettiği kaydedilir. Külliye'nin yapımı için o dönemde Türkistan bölgesinin en meşhur mimarlarından olan Hoca Hüseyin Şîrâzî görevlendirilmişti. İki kubbeli dikdörtgen bir yapı olan külliye'de merkezî bölümün ortasında büyük bir kazan yer alır. Yedi metalin karışımından oluşan bu kazanın etrafında bazı dualar ve kazan ustası hakkında bilgiler vardır. Önceleri bu kazana hafif tatlandırılmış su koyularak Cuma namazlarından sonra ziyaretçilere ikram edildiği ve şifalı olduğuna inanıldığı ifade edilmektedir. Bu kazan 1934'te

Kaynakça: Abdüluahap Öztürk. İmam-ı Azam Abu Hanife Eserleri. – İstanbul, 2012; Абу Ханифа. Ал-фиqh ал-Акбар. – Түркістан, 2012; Hazini. Menba'ul-Ebhar fi Riyazati'l-Ebrar. – İstanbul, 2009; Жандарбек З. Насаб-нама нұсқалары және түркі тарихы. – А., 2002.; Жандарбек З. Ясауи жолы және қазақ қоғамы. – А., 2006; Ибн ан-Надим. Ал-Фихрист // Ясауи тағлымы. – Түркістан, 1996; Исламизация и сакральные родословные в Центральной Азии. – А.-Берн-Ташкент-Блумингтон, 2008; Каримов Э.Йасавийа и ходжаган-накшбандийа: история действительная и вымышленная. – Таш., 2000; Қожа Ахмет Ясауи. Диуани Хикмет. – А., 2000; Тримингэм, Дж.С. Суфийские ордены

Stalin'in emriyle götürüldüğü bir sergiden geri getirilmeyerek St. Petersburg'daki Leningrad Hermitage müzesine konmuş, sonraları Kazakistan makamlarının gayreti ile 1989 yılında yeniden türbedeki yerini almıştır. Üzerinde büyük bir kubbe olan bu merkezî bölümün çevresinde mutfak (halımhâne), mescid, kütüphane, derviş odaları (halvethâne), su kuyusu odası (kudukhâne) gibi çeşitli maksatlarla planlanmış birçok bölüm vardır. Merkezî bölümün bitişiğinde Orta Asya kültüründe evliya türbelerinin sembolü olan bir tuğ (ucunda at kuyruğu kılları, sancak ve alem olan bir direk) ve bir kapı yer alır. Bu kapı Ahmed Yesevî'nin mezarının bulunduğu odaya (Gûrhâne) açılmaktadır. Ahşap oyma işçiliği ürünü olan kapının iç tarafındaki döküm halkalardan birinde, yapılış tarihi olan hicrî 797 (m. 1395) tarihi bulunmaktadır. Bu mezar odasının üzerinde küçük kubbe vardır. Yesevî'nin mezar sandukası, açık yeşil renkte bir

taştan yapılmıştır. Merkezî bölümün yanlarındaki odalardan bazılarında başka mezarlar da bulunmaktadır. XVI. yüzyıldan itibaren Kazak Türklerinden bazı yüksek mevki sahibi kişiler ve yöneticiler buralara defnedilmiştir. Külliyein etrafı ve üzeri çinilerle süslenmişken, giriş kapısının bulunduğu cephesi çinisizdir. Bu durum, Timur'un vefatı üzerine külliye inşaatının bitirilemediği ve çini süslemelerinin kısmen eksik kaldığı şeklinde açıklanmaktadır. Hatta ana girişin üstündeki kemer kısmının da Timur'un vefatıyla eksik kaldığı ve hicrî 1000 (1591-92) senesinde Buhara emîri Abdullah Han'ın emri ve desteği ile bu kemerin tamamlandığı belirtilmektedir. Abdullah Han zamanında kurulan iskeleden kalan tahtaların bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır.

Türbenin dışını çevreleyen üç cephesinde üst kenarı takip eden kuşak şeklinde çinilerle süslü Kur'ân âyetleri

Hoca Ahmet Yesevi Türbesi.

vardır. Bunlar En'âm sûresinin 59-63 âyetleri arasındadır. Ayrıca dış cephede çinilerle ve Kûfî hatla Allah, Muhammed, el-Hamdü lillah, Allâhü Ekber, Lâ ilâhe illallah gibi yazılar işlenmiştir. Türbenin dışında giriş kapısına bakan bahçedeki küçük türbe, Uluğ Beg'in kızı ve Ebu'l-Hayr Han'ın eşi olan Râbia Sultan'ın türbesidir.

Каунақса: Фазлаллах ибн Рузбихан Исфакхани. Михман-наме-йи Бухара (Записки бухарского гостя) / Перевод, предисловие и примечания Р.П. Джалиловой. – М., 1976; Бәсенов Т. Ахмет Яссауи мавзолей-комплексі. – А., 1982; Маньковская Л.Ю. Исследование архитектурного комплекса-мавзолея Ахмада Яссави в городе Туркестане и вопросы его реставрации. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата искусствоведения. – Таш., 1963; Маньковская Л.Ю. К изучению приемов среднеазиатского зодчества конца XIV в. // Искусство зодчих Узбекистана. Т. I. – Таш., 1962, – С. 93-142; L.I.U. Mankovskaia. Towards the study of forms in Central Asian architecture at the fourteenth

century: The mausoleum of Khvaja Ahmad Yasavi. Reprinted from Iran XXIII 1985; Кожа М.Б. Н.И. Веселовский о древностях Южного Казахстана // Вестник Международного Ин-та центрально-азиатских исследований (МИЦАИ). Вып. 8. 2008, с. 3-13; Қожа Ахмет Ясауи кесенесі. Mausoleum of Khoja Ahmed Yasavi. – А.: «Эффект», 2011; Ә.Қ. Муминов, М.Б. Қожа, С. Моллақанағатулы, М.Ж. Садықбеков, Ж.М. Нұрбековтармен бірге.). – А.: «Эффект», 2011.

M.Kozha

Hoca Ahmet Yesevi Türbesindeki yemekhane – Hazret Sultan Türbesinin temel sekiz odalarının biridir. Yemehane odasında mutfak eşyaları bulunmuş ve yemekler hazırlanmıştır. Hoca Ahmet Yesevi Türbesinin sağ tarafındaki koridorla girilir. Yemekhanede hazırlanan halim cuma namazı sonrası ziyaretçilere sunulmuştur. Halim yemeği pazartesi ve cuma günleri hazırlanır ve dağıtıldı. Asırlarda hazırlanan yemeğin ispatı olarak Türbedeki Yemekhane odasında bulunan

Kulplu aşşap oluklar – Hacılar için hazırlanan özel yemek şara'nın verildiği kulaklı aşşap tabak. «Ashana» odası. Hoca Ahmet Yesevi Türkesi.

koca tabakları göstermek mümkün. Kazak halhının somut kültürel miraslarına dikkat edersek, aş için kullanılan eşyalar ağaçtan yapıldığını görebiliriz. Halim yemeği için kullanılan tabaklar da ağacı oyarak yapılmıştır. Halim yemeği hakkında Yesevi Türbesine Timur'un verdiği yazıda da belirtilmiştir. Bu yemek 19. asırda da hazırlandığına dair bilgiyi Mir-Salih Bekçurin kendi makalesinde belirtmiştir. 1929 senesinde M.E. Masson incelemelerinde de Cuma namazından sonra özel olarak hazırlanan Halim yemeğinin dağıtıldığını yazmaktadır. Burada iki büyük ocak vardır. 19. asrın 2. yarısındaki Halim yemeği 4 koyun ve 5 kilo buğdaydan yapılmıştır. Kapalı kazanda 5 saat kaynayan etle buğday karışımından farklı bir yemek yapılır. Cumadan çıkan halka dağıtmışlar. Et dağıtmak için ayrı bir ağaç tahtalar, yani «astaular» kullanmıştır. M.E. Masson kendi eserinde etle buğdaydan yapılan halim yemeğini büyük bir şara'ya koyarak dört adam kullağından tutarak kazanlığa getirdiklerini yazmaktadır. Buradan da aşçılar halimi küçük tabaklara koyarak dağıtmışlardır. Tanrı aşı olarak hazırlanan

ve dağıtılan halim yemeği ülke tarihindeki zor dönemlerde halkı bir arada tutmada büyük bir önem taşımıştır. Bugünlerde halim yemeği koyulan tabaklarla astauları, bardakları Türbedeki müzeden görmek mümkündür.

Каунақша: Диваев А.А. Жалованная грамота, данная Тимуром Туркестанской мечети Азрета Ясави/ Пер.с персид.//Туркестанские ведомости. №3. – 1901; Диваев Ә. Тарту. –А., 1992; Хозяство казахов на рубеже XIX-XX веков: Материалы к историко-этнографическому атласу. –А.; 1980; Массон М.Е. Қожа Ахмет Ясауи кесенесі. Сәрсен Бек Сахабтың ықшамдалған тәржімесі. – Шымкент, 2000; Мир-Салих Бекчурин. Ғажайып Түркістан қ-ндағы Әзірет Сұлтан мешітінің сипаттамасы. – Орынбор, 1866; «Әскери жинақ». №7-8 //Әзірет Сұлтан (таңдаулы мақалалар жинағы). – Шымкент, 2000; Лыкошин Н.С. Пол жизни в Туркестане. Очерки быта туземного населения. Склад-т-ва В.А.Березовского. –Петроград, 1916.

D.Mustapayeva

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi – Kazakistan'daki uluslararası yüksek öğrenim yeridir. Türkistan şehrindeki söz konusu Üniversite 6 Haziran 1991 senesinde kurulmuştur. 1 Mayıs 1992 senesinde dönemin Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi.

N.Nazarbayev ile dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel arasında imzalanan anlaşmayla Türkistan'daki Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesine «Uluslararası» ünvanı verilmiştir. 31 Ekim 1992 senesinde Ankara'daki İki ülke hükmenleri arasındaki anlaşmaya göre üniversiteye «Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi» olarak yeniden adlandırıldı. Bugünlerde Üniversitede lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitim verilmektedir. Üniversite amacı Türk soylu devlet ve akraba toplulukları gençlerine bir çatı altında tarihi derin manevi değerler doğultusunda, demokratik, laik bir toplum esaslarına dayanarak eğitim vermektir. Üniversitede uzaktan eğitim programı yürütülmektedir. Ankara şehrinde bulunan uzaktan eğitim merkezinde TürTEP porjesi çerçevesinde eğitim devam etmektedir. Toplamda üniversitede 54 lisans, 30 yüksek lisans ve 11 doktora programları boyunca eğitim verilmektedir.

Kaунақша: Қожа Ахмет Ясауи атынд. Халықар. қазақ-түрік ун-тінің ресми сайты: ауу.edu.kz.

M.Eskeyeva

Ishak Ata (d.ö.t belli değil) – alim, dindar, evliyadır. Ünlü İsmail atanın soyundandır. Tam adı – Ishak Koja ibn İsmail al-Kadikurti at-Türkistani. Kendisinin adı – Ishak Hoja. Babasının adı

Ishak Ata Türbesi. Turbat.

– İsmail. al-Kadikurti at-Türkistani – onun Kazıgurt'lu olduğunu, yani Türkistan'lı olduğunu göstermektedir. Yaşamıyla ilgili bilgiler yoktur. Ishak yaşadığı dönemde Yesevi tarikatına dayanarak, İslam'ı Orta Asya'da, Kazak topraklarında yaygın dindar bir bilgidir. Eserleri, büyük ölçüde İslam'ın içeriğiyle ilgilidir. Bize ulaşmış eseri de – «Kadikat al-arifan». XIX yüzyılda Kabul'de Çağatay dilinde yazılmıştır. El yazı, Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından 2012 yılında Kazakistan'a geri alınmış, el yazması fonuna bırakılmıştır. Günümüzde «Kadikat al-arifan».eseri Türkistan Türkoloji ilmi araştırmalar enstitüsünde incelenerek, esere transkripsiyon yapılmaktadır.

Kaунақша: Отырар. Энциклопедия. – А., 2005; Оңтүстік Қазақстан энциклопедиясы. – А., 2005.

N.Mansurov

Ishak Ata Kompleksi—orta çağ mimarsı sanat anıtlarının bileşimidir. Türkistan bölgesi Kazıgurt ilçesi Turbat köyünde yerleşmektedir. Ishak ata XIV yüzyılda yaşamış Hoca Ahmet Yesevi' ilmini devam edenlerdendir, Tasavvuf Eğitmenidir. «Kadikat al-arifan».eserinin yazarıdır. Ishak ata kompleksi XII-XVII yüzyıllara ait Turbat kentinin etrafında yerleşmektedir. Kompleks Tassay nehrinin sol kısmındadır. Yüksekliği 6-7 metrelik tepelik şeklindedir. Buralarda türbelerden oluşmuş kompleksler bulunmaktadır.

Binaların çoğu yıkılmıştır. Kazı işleri yapılırken sadec binaların duvarları açılmıştır. Bazı anıtlar, bilinmeyen türbenin adını taşıyan cami kompleksinin ana grubundan izole edilmiştir. Karşılaştırmalı olarak iki anıt – Ishak ata kompleksi ile esas binalar grubundan, adı belli olmayan türbe biraz iyi korunmuştur. Ishak ata kompleksi plana göre çarpaz tipli, dört kameralı bir binadır. Orta ve daha küçük olan odalar kubbelerle çevrilmiştir ve iki küçük yan çatı menteşeli bir çatı ile örtülmüştür.

Tüm odalarda mezarlıklar vardır. Mimari komplekste, «küçük mazar» diye adlandırılan anıt göze çarpmaktadır. Ishak ata kompleksinin yanında bulunmuş, her iki binanın portalları birbirine dik şekilde yerleşmiştir. «Küçük mazarın» diğerlerinden özelliği – girişteki duvarın nakışlanma usulü Karahan dönemindeki (X-XII yy) anıtlara hastır. Dolayısıyla «Küçük mazarı» Turbat'taki anıtların en eskisi diyebiliriz. Günümüzde burası yıkılmıştır. 2007 yılında Ishak Ata kompleksi yeniden restore edilmiştir.

Kaynakça: Предание о Хазрети Исмаил ата (пер. А. Диваев) // Туркестанские ведомости. – 1901. №20, 24, 25; Туяқбаева Б.Т., Проскурин А.Н. Архитектурный комплекс Исхак-ата // Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – А., 1994. – С. 186-187; Қожа М. Оңтүстік Қазақстанның әулие жерлері. – Шымкент, 2014; Харзиян шаһары һәм Ысмаил ата. – Шымкент, 2018.

M.Hozha

Ishak Bab/İskak Baba, Babata (8. yüzyılın ilk yarısı ve 8. yüzyılın sonu) – 8. yüzyılın ikinci yarısında Türkistan bölgesinde İslam dini'nin yayılmasına eme sarf eden misyonerlerden biridir. Hz. Muhammed'in hem kuzeni hem de damadı olan Ali ibn Talib oğlu Hüseyin'in beşinci nesil torunudur. «Nasab-nama» nüshalarında, Ali'nin diğer bir oğlu Muhammed ibn el-Hanafiya'nın soyundan olduğu yazılıdır, ancak tarihi kaynaklar İskak Baba'nın 743 senesinde Horasan'da dar ağacında öldürülen Yahya ibn Zayd'in olğu olduğunu, Omeyad'lar peşine düşünce Türkistan tarafına gittiğini ve bu nedenle ona «İkhak at-Türk» ismi verildiğini yazmaktadır. «Nasab Nama» nüshalarında İskak Baba'nın Türkistan topraklarına «İlm el-hikma» ile «Sufra Tutma» (Ruhlar Dünyası ile ilişkisi) geleneğini getirdiği yazılmaktadır. Bu dini bakışların Türkistan'da aynı şekilde bilim ve ilmin gelişmesine de sebep oldu. Ebü Nasır el-Farabi gibi pek çok bilim insanlarının Türkistan topraklarında yetişmesi, buradaki ilim ve bilimin Halifat merkezinden hiç te aşağı derecede olmadığına kanıtıdır. El Farabi'nin «hikma ilahia»yı (Allah'ı tanımanın rasyonel yolu) oluşturmaları, bunun dışında diğer bilim

alanlarında yeniliklerin açılması ve İslam ilminin gelişmesi İskak Baba'nın getirdiği «ilm al-hikma»nın ne kadar öneme sahip olduğunu göstermektedir. İskak Baba ilk olarak Sayram'da «Juba» camisini inşa ettirmiştir. Söz konusu camide kullanılan taşlar günümüzde Sayram müzesinde bulunmaktadır. İskak Baba 8. asrın sonlarında Karatau'nın kuzey tarafında Kargalık adlı yerde vefat etmiştir. Mezarı üzerinde inşa edilen Türbe Jongar istilası döneminde yıkılmıştır. Şimdiki Türbe ise 19. asırda yapılmıştır. «İskak Baba'nın Bayrağı» denilen bayrak halen Sayram sakinlerinin ellerinde.

Каунақса: «Насаб-нама» қолжазбасы; Ал-Хасан ибн Мұса ан-Наубахти. Шиитские секты. – М., 1973; Ализаде А. Хроника мусульманских государств I-VII хиджры. – М., 2007; Ибн ан-Надим. Ал-Фихрист // Ясауи тағылымы. – Түркістан, 1996.

Z. Jandarbek

İsmail Ata Kazgurdi/İshak Hoca ibn – orta çağdaki Yesevicilerdendir. Eserleri genel olarak tasavvufu ilgilidir. İsmail Ata «Nasab Name» kaynaklarına göre, Yesevi yolunun «Duana Hojalar» soyundandır. Araştırmacı A.Divayev'in «Hazreti İsmail

Ata» adlı makalesinde İsmail atanın babası İbrahim Şeyhin, Kanlı kabilesinden «Omırtka», «Mandut» soylarının favori (piri) olduğunu dile getirmektedir. İbrahim Şeyhin yedinci nesli Mahdi Hoja Kazaklara dini dağıtarak «Duana Hoja» adını almıştır. XV-XVI yüzyıllarda İsmail atanın nesilleri Nahşbandiya tarikatının temsilcileri tarafından öldürülmüştür. Yaşayanları Nahşbandiya tarikatını kabul etmeye mecbur kalmıştır.

Каунақса: Диваев А. Предание о Хазрати Исмаил Ата. Туркестанские ведомости. – Ташкент, 1901; З.Жандарбек. Насаб-нама нұсқалары және түркі тарихы. – А., 2002.

Z.Jandarbek

İsmail Ata Kompleksi – orta çağ mimari bir anıt grubudur. Türkistan bölgesi Kazğurt ilçesi Turbat köyünde yerleşmiştir. Turbat köyü şu anda üç ortaçağ kasabası ve sekiz mimari anıtı var, sayılı yerleşim yerlerindedir. Turbat anıtlarının çoğu ortaçağ dönemi ile ilgilidir. Köyün adı «Türbe» anlamını vermektedir. Burada orta çağdaki ünlü evliyaların, İshak ata'nın türbeleri bulunmuş dini kompleksler yerleşmektedir. Onlar XIV yüzyılda yaşamış Hoca Ahmet Yesevi'nin ilmini yaşatan, büyük Sufist liderleriydi. Efsanelere göre, bu toplumun birinci yöneticisi İbrahim ata olmuş, onun İsmail ve Jebreyil adında iki oğlu olmuş. İsmail ata 20 yaşına girdiğinde Kalmuklar isyan yaparak, onun anebabasıyla kardeşini öldürmüştür. İsmail ata tutuklanarak başka dindekilerin kölesi olmuştur. Genç adamın harikaları Kalmuk halkının onu affederken, köleliği terk etmesine neden olmuştur. Ancak o hemen vatanına

Turbat'daki kült kompleksinin kapıları.

Ismail Ata Mimari Kompleksi. Turbat.

dönmez, Yesevi'lik evliya Sayid ataya gelir, onunla danışarak, babasının sufilik yolunu tutmaya kara verir. İsmail ata kendi vatanına gelerek tarımcılar ile bozkırlılar arasında dini yaşatmıştır. Kendisi hayatının sonuna kadar talebelerini eğiterek, onur ve ün kazanmıştır. Efsaneye katılırsak, onun kabrindeki türbe Timur'un isteğiyle yapılmıştır.

Ismail Atanın Kompleksi köyün ortasına XV-XIX yüzyıllarda yapılmıştır. Girişinde özel olarak yapılmış kapı vardır. Ağaç kapısı bitkili nakışlarla süslenmiştir. Kapisında yapıldığı tarihi (1886/1887yılları) yazılmıştır. Yeri taşla kaplanmış, doğru cami, yemek odası, «Şildehane», türbelerin grubu yapılmış ufak avluva götürür. Caminin önünde çiçekler, meyve ağaçları, üzüm bahçesi bulunmaktadır. Cami dörtgen, dokuz kubbeli inşaadır. Yanmış tuğlalardan yapılmıştır. Batı kısmında mihrab, namaz kılma yeri vardır. Bu binanın özelliği – üstüne çadırın yapılmasıdır. Günümüzde

yıkılmıştır. Bu bina efsanelerde görüldüğü gibi Allah'ın isimlerinin zikir edildiği yeri olabilir. Binaya XX yüzyılın 50 yıllarında restore yapılmıştır. Batı kısmında İsmail ata ile Koşkar atanın türbelerinin ortasında «Şildehana» vardır. «Şildehana» – Allahın adını anlamak ve hatırlamak için yapılmış bir odadır. İsmail atanın kompleksindeki «Şildehana» çift kubbelidir. Sırtındaki kubbe altı köşelidir. Duvarlar türlü nakışlarla süslenmiştir. Girişte ismail atanın anıtı vardır. Anıta birkaç defa restore yapılmıştır. Kompleksin sağ kısmında, camiye yakın yerde Jebreyil atanın türbesi vardır.

Кайнақша: Предание о Хазреті Исмаил ата (пер. А.Диваев) // Туркестанские ведомости. – 1901. №20, 24, 25; Тұяқбаева Б.Т., Проскурин А.Н. Архитектурный комплекс Исхак-ата // Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – А., 1994. – С. 186-187; Қожа М. Оңтүстік Қазақстанның әулие жерлері. – Шымкент, 2014; Харзиян шаһары нәм Ысмайл ата. – Шымкент, 2018.

Ismailov Sıdık 15.10.1911 Türkistan böl. Ordabası ilç. Hajımukan k. (eski №8, Lenin Tui k.) – 17.2.1974 y Türkistan böl. Sariağaş k.) – sovyet kahramanı (1943). 1924–1928 yıllarında köle olmuştur. 1928–1930 yılları arasında Arıs'taki çocuklar evinde büyümüştür. 1930–1933 yılları arasında Orınbor'da işçiler fakültesinde okumuştur.

1933-1935 yıllarında Özbekistan'ın Termez şehrinde Orta Asya askeri bölümünde subay, 1935 yılında Sozak Bölgesi Sağlık Bölümü Başkanı olmuştur. Jambıl lisesinin öğrencisi, Keles İlçesi noter başkanı, Bölgesel Adalet Bölümündeki Noterlik Sektörünün Müdürü görevlerini yapmıştır. 1942-1945 yılları arasındaki II dünya savaşına katılarak kahraman olmuştur. Sovyet Birliği Batırı atanmıştır. «Lenin» hürmet alameti, «Altın jüldüz» madalyonlarıyla mükafatlandırılmıştır (1843). 1946 yılında vatanına dönerek, Kazakistan Komünist Parti Komitesinde Parti Okulunda okumuştur.

1948 yılında Arıs İcra Kurulu Başkan yardımcısı, 1950 yılında Şimkent İcra Kurulu Başkan başkanı, 1953 Sariağaş İcra Kurulu Başkan yardımcısı vb devlet makamlarında görev yapmıştır. Milletvekili olmuştur. J.Ayaşev'in «Sıdık İsmail» adlı kitabı vardır (Almatı, 1972). Ordabaşı ilçesinde batırın adında okul ve Sariağaş'ta sokak vardır.

Kaynakça: Ordabası: Энциклопедия / Бас ред. Н. Бегалыұлы. – Шымкент: «Ордабасы», 2008. – Б. 1071-1072; Аяшев Ж. Сыдық Ысмайылов. – А.: Жазушы, 1972. – 24 б.

M.Ahmetova

İbrahim Ata Türbesi – son ortaçağ mimari anıtidir. Türkistan bölgesi Sayram şehrinin kuzey-batısındaki küçük bir tepe üstünde bulunmaktadır. Aksukent'e giden yolun üstündedir. Türbe Hoca Ahmet Yesevi'nin babası, İbrahim Ata'nın türbesi olarak bilinir.

Bina yanmış tuğladan inşa edilmiştir. Tek odalı yapının ölçüsü ise 7.2x7.2 m şeklindedir. Türbede, kubbelerle örtülmüş iki delikli oyuklar vardır. Oyukların yüzü nakışlarla süslenmiştir. Güney-batı kısmındaki oyuga kapı yapılmış. İç oda sıvalıdır. Depremler ve diğer doğal afetlerden defalarca hasar gördü ve yeniden inşa edilmiştir. Binanın son tadilatı 1880 yılında tamamlanmıştır.

İbrahim Ata Türbesi'ne giden kapı.

Kaynakça: Иванов П.П. Сайрам. Историко-археологический очерк // Сборник Туркестанского Восточного ин-та в честь профессора А.Э.Шмидта. – Таш., 1923. – С. 46-56; Массон М.Е. Старый Сайрам // Известия к-та по делам музеев и охраны памятников старины, искусства и природы. Вып. III. – Таш., 1928. – С. 23-42; Қожа М.Б. Сайрам ескерткіштері. Памятники Сайрама. – Шымкент, 2009.

M. Kozha

İbrahim Şeih al-Kauğani Türbesi – mimari anıt Otırar İlçesi Baltaköl köyünün güney-batısında 1.2 km mesafedeki Kauğani eski yerleşim yerinin kuzeinde Rabadta bulunan mimari binadır. Türbe 1996 yılında İbrahim Şeyh'in soyundan gelenler tarafından inşa edilmiştir. İbrahim Şeyh'in doğduğu ve öldüğü tarihler konusunda kesin bir bilgi yoktur. Bilgilerimize göre, İbrahim Şeyh zamanında bir kahraman olmuş ve İslam'ın yayılmasında emek sarf etmiş. Bununla birlikte astronomile de uğraşmış.

Kaynakça: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

K. Sarekenova

İkan – Türkistan bölgesindeki en eski yerleşim yerlerinden biridir. Türkistan'dan 30 kilometre doğuda bulunan günümüz İkan kasabasının merkezinde yer almaktadır. Doğru kaynaklarında İkan, İtkan, İkand-Kand şeklinde, Rusça verilerdede Gihan, Dihan, İkan, Kuhan adlarıyla verilmiştir. 16. yüzyılda ilk kez Hafız Tanık'ın «Şeref-name-i Şahi» adlı eserinde yazılmıştır. Ancak, bu ismin daha önceden kullanıldığını 1323'e vefat eden İbn-i Fuvâtî'nin eseri «Kamal-ı-Abu Nasr Yusuf ibn Abi-l-Kâsim ibn İsmail

Eski İkan'ın yerleşim yeri.

el-İtkâni» adlı kişinin isminde geçtiğini görebiliriz. 17. yüzyılın sonu 18. yüzyılın başında S.U. Rameşov'un hazırladığı Rus haritasında - Gikan, 1755'teki I.I. Krasilnikov Atlası'nda - İken. 17. yüzyılın sonundaki N. Vitsen'in kayıtlarına göre kentin yöneticisi Bulat Sultan'dı (gelecek han Abilmambet'in babasıdır). Bu bilgiyi 1735 yılında Alimov tarafından yazılan Türkistan şehirleri listesinde yer almaktadır. 18. yüzyıl başlarında burası Tursun Han'ın merkezi idi (1694-1717). Rusça kaynakları Han'ı İkan ve diğer küçük şehirlerin yöneticisi olduğunu ve burada kendisine ev yaptırdığını yazmaktalar. Bu şehir 1759 yılına ait Çince belgede de belirtilmektedir. İkan hakkında D. Telyatnikov ve A. Beznosikov'un elçiliğinin materyallerinde (18. asrın sonu), yerleşim yeri Bökey Barakhanulı tarafından yapıldığını belirtir. Kentin adı Abılay Han'ın 1765-1766 yıllarında Kokan'a yaptığı seferde de bahsedilmektedir. 18. yüzyılda P.Y. Riçkov'a göre şehirde yaklaşık 300 aile yaşamaktadır.

Kaynakça: Ерофеева И.В. Географические карты XVIII века как источник по истории, этнографии и исторической топонимике Казахстана

// История Казахстана в документах и материалах. Альманах. Вып.1. – А., 2011. – С. 330-357; Кожа М.Б. Города и аграрные селения казахских ханств. Последняя четверть XVII-XVIII в. // Эпистолярное наследие казахской правящей элиты 1675-1821 годов. Т. I. – А., 2014. – С. 621-642; Қазақстан тарихы туралы қытай деректемелері. 3-том. Цин патшалық дәуірінің мұрағат құжаттары. Қытай деректемелерін аударған, түсіндірмелері мен ескертулерін жазған Б. Еженханұлы. – А., 2006.

M. Kozha

Ікан Сavaşы – Ғарлық Русыа'нын Гүней Казакистан'и ішғалине қарşı Казакларла Коканлиларин бiрлiшмiш ордусунун 4-6 Аралик 1864 жылнда Түркистан'ин янандики Ікан көйү етрафинда жүрүттүгү ен бүйүк аскери операсион. Рус бiрликлери 1864 яз аяларинда шәhire салдырдығинда, шәhiri йөненен Тажик Мирза Даулет шәhiri биракарарак қачинца, Созак валиси Кенесариули Садик Султан Түркистан-Созак бөлгесини корума гөревини үстленир.

1864'те 27 яшандики Кокан Хан'и Muhammed Sultan Seyit, Sadik Sultan'и Teriskey'in (шiмди Созак бөлгеси) йөнетисиси тайн едер. О сене Haziran айында Түркистан'а албай Vrevkin комутасиндаки Рус бiрликлери салдырды дүзенледи. Рус ордусунун Ташкент'е салдырсынни өнлемек ичин, Коканд аскери комутани Кипчак Молла Alimkul тарфиндан йөнетилеи 10.000 аскерле Сыздик Кенесариули ве Telkoja Atıgayули башканлиғиндаки 400 савашчи Руслара қарşı Ікан көйүнүн дибинде шидетли бир саваш верди. Molda Niyaz Mukhamed'in «Tarihi-i-Shahruhi» (1871) адли есерине гөре, Molda Alimkul'un ордусуну Русларин yolunu кесмек ичин Kırğız ве Kıpçak'лар давет едиюр. Бу савашта 69 Рус өлдүрүлдү

ve Kokan tarafından ise binden fazla (A.Kenesarin'e göre 400'den fazla asker) asker öldü. Rus tarihçiler savaşın «Güney Kazakistan'ı Kokan Hanlığı'nın istilasından kurtaran parlak bir fenomen» olduğunu söylüyorlar. Aslında bu savaş, Kazak-Kokan ortak ordusunun güney bölgesinin sömürgeci fethine karşı silahlı direnişiydi.

1884 senesinde Türkistan'ın askeri komutasının yöneticisi Golovin yardım parasına burada «1864 senesinde cesurca vefat eden askerlere» yazılı demirden yapılmış büyük bir anıt diktirir. Anıt yaklaşık 4 m civarındaydı. 20. yüzyılın başında bakımsızlıktan anıt kayboldu. Savaşta kahramanlık gösteren Ural Kazakları (Rus Kazakları) temsilcileri, imparator tarafından farklı ödüllerle ödüllendirildi. Rus sömürgeci gücü 1967'de «Rus ordusuna yardım ettiği için Kоканлилар тарфиндан tutкланан» Іканли иштияр Іbn Amin'и tutsаклариндан кurtardı.

Rus savaşı-ressamı V. Vereşçagin iki resim yazdı: «Aniden Basma» (Napadeniye vrasplo), «Çembere aldı ve takip ediyor» (Okrujili - presleyduut). Bu resimlerin çizgisini, savaşa doğrudan katılan Kazak Sultan'ı Sadık Kenesarin hakkındaki hikayelerden alındığını yazıyor. İkan savaşı Rusya'nın askeri işgal stratejisini önemli ölçüde etkilemese de, sömürgecilerin Kazakistan güneyine gelişini yavaşlatması anlamda çok önemli.

Қаунақша: Дело под Иканом. (Рассказ очевидца) Л.Алексеев // Исторический вестник. №3 1983; Верещагин В.В. Альбом репродукций. – Москва: «Сов.художник», 1965; Ахмет сұлтан Кенесарыұлы. Кенесары және Сыздық сұлтан-дар. – Алматы, «Жалын». 1992; Пленцов А.К. Иканский бой. – М.: Издательство «Перо», 2012. – 186 с.; Верещагин В.В. На войне в Азии и Евро-

пе. Туркестанская кампания, китайская граница, русско-турецкая война. – Москва, Ленанд, 2016.

H. Tursun

İkram Ata Camisi – 20. yüzyıla ait mimari anıt. Türkistan bölgesi Otırar İlçesi Baltaköl'un köyünün doğusunda bulunmaktadır. İkram Ata Camisi 20. yüzyılın başında ham tuğladan inşa edilmiş eski bir caminin yerine inşa edilmiştir. 1910 senesinde Baltaköl halkı, Aktaş'tan (Kyzylorda oblast, Zhanakorgan bölgesi) Kasym İşan'ı davet etmişler. Çocukları eğitmek ve dini öğretmek için nehrin kıyısında bir cami inşa ettiler. 1914'de vefat eden Kasım İşan'ın oğlu - İkram İşan döneminde suyun taşınması nedeniyle cami yıkılmıştır. Sırderya boyunda meşhür olan İkram İşan çocuklara ders verecek yeni bir cami inşa etmek için Köten, Bojban, Jetimder, Kanlı gibi yerel halktan destek toplar. Cami 1926 senesinde 27x13x6.5 cm pişirilmiş tuğlalardan inşa edilir ve kubbe kare tuğlalardan yapılır. Caminin giriş kapısı kuzey-doğu duvarındadır. Ardından, türbenin bu tarafında iki küçük oda eklenmiştir. Bu odalar caminin iç kapısına bağlı olmayan

ayrı ayrı kapılara sahiptir. Mimari bina tek odalı geleneksel bir cami şeklindedir. Caminin büyüklüğü ise 10x10 m olup, oda kubbe ile örtülmüştür. Caminin duvarları yelkenlerden kubbeye ulaşmaktadır. Caminin iç ve batı taraflarının merkezinde Mekke'nin yönünü gösteren bir mihrap vardır. Geri kalan duvarlarda üst kısmı eğrilmiş oyuklar mevcuttur. Duvarda Kuran sûrlerinden yazıları vardır. Caminin yakınında medrese kalıntıları var.

Каунақса: Камалова Г.М., Туякбаева Б.Т. Мечеть Икрама // СПИИКК ЮКО. – А., 1994. – С. 126; Қожа М. Ортағасырлық Отырар: аңыздар, деректер, зерттеулер. – Түркістан, 2006. – Б. 41-42.

M. Kozha

İmam Marğuzi (doğum ve ölüm tarihleri konusunda bilgi yoktur) – Hoca Ahmed Yesevi'nin hatasını düzeltmeye çalışan Şeriat temsilcilerinden biri. Horezm'de bütün imamlarla bir araya gelerek istişarelerde bulunmuş ve üç bin soru hazırlayıp talebeleriyle «yanılan bilgini düzeltmek» için Yessi'ye gelir. Yassi'ya gelince Hoca Ahmed Yesevi'ye «Halkı yanıltan arkadaş sen misin?» diyor. Yesevi de «Eve bizim» diye cevaplar

İkram-Ata Camisi. Baltaköl köyü.

İmam Marğuzi Türbesi.

ve «Siz üç gün misafirimizsiniz. Konuk hakkını sakla. Ondan sonra size bizden bir hizmet lazımsa yapalım», der. Daha sonra bütün müftüler halkı toplamış ve İmam Mağruzi'ye «halkın önüne çıkın, vaaz söyleyin» der, ancak İmam Mağruzi konuşamaz ve önceden hazırladığı soruları söyleyemez.

Hoca Ahmet Yesevi'yle bilim yarıştıramayacağını anlayan bütün talebeleriyle Yesevi'nin öğrencileri, yani müritleri olurlar. Mezarı da Türkistan'ın kuzey-doğusunda 10 km mesafelik yerde bulunmaktadır.

Каунақса: Исламизация и сакральные родословные в Центральной Азии. – А., 2002; Қазыналы Оңтүстік, 56-т. 3-кітап. – А., 2013.

Z. Jandarbek

İmanbekov Tutkabay (2.1.1937'de Türkistan Bölgesi Kuibişev köyünde doğmuş ve 19.2.1995'te vefat etmiş) – şair, yazar.

Kazak Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi Gazetecilik Bölümünden mezun olduktan sonra (1960) «Leninşil Jas» (bugünlerde «Jas Alaş») gazetesinde

Edebi araştırmacı olarak çalıştı. 1967-1977 senelerinde «Jazuşı» yayınevinde editör, 1977-1979 senelerinde Kazak devlet üniversitesinde Gazetecilik Bölümünde öğretmen, 1980-1983 senelerinde «Ara» dergisinin genel sekreteri, 1983-1995 senelerinde «Kazak edebiyatı» gazetesinde bölüm başkanı, genel sekreter olarak bulundu. İlk şiirlerini 1957'de «Leninşil Jas» gazetesinde yayımlandı ve sonra «Pioner» dergisinde öykülerini yayımladı. 1967'de «Beyaz Kuş», 1970'te «Pinar gülümsüyor» şiirleri yayımlandı. 1976'de «Son Av», 1981'de «Ten Tutovnika» kitapları Rusça olarak yayımlandı. B. Momışulı'nın kitabı «Uşkan Uya»'nı Kazakçalamıştır.

Каунақса: Қазақстан жазушылары: Анықтамалық. – А.: «Аң арыс» баспасы, 2009; Қазақстан баспагерлері мен полиграфистері. Анықтамалық. – А.: «Білім» баспасы, 2005.

Ş. Kurmanbayeva

İsa Ata (İstik Ata Evliya) – İslam misyoneridir. Türkistan bölgesi Sariağaç İlçesi Köktek köyünde, Sariağaç dinlenme tesisinden 6 km mesafede bulunmaktadır. İsa Ata aslen Araptır. İsa Ata avuçlarının sıcaklığıyla hasta insanları tedavi edermiş. Efsaneye göre, buralrda yaklaşık 560 derece bir sıcaklıkta bir kaplıca vardı.

Kendisi 14'ten fazla hastalığa şifa olan bu pınarı «gelecekte torunlarımız için tedavi için kullanım yeri olacağını» söylemiş. 1946'da D. Kunayev'in talimatıyla 25 adet ahşap evler yapılarak sanatoryum açılmış. Şimdilerde ise 32'den fazla sanatoryum açıldı. Bu da İsa Ata'nın emanetiymiş. Evliyanın ağasında

İsa Ata (Istik Ata Evliya) Mezarı.

«Asem-ay» maden suyu fabrikası Sarıagaş suyunu dünyaya tanıtıyor. İsa Ata Semerkant'tan geldiğinde sadece din misyoneri değildi, aynı zamanda tabib'ti.

Kendisinin dört kardeşi vardı, onları Semerkant'ta bırakmayıp hepsini Sarıagaş bölgesine getirmişti. Onlar İsa Ata, Parpi Ata, İyik Ata, Batır Ata'lardır. İsa Ata Kökterek köyünde, Parpi Ata Kazyğurt'ta, İyik Ata, Özbekistan'daki Orta Şırşık'ta, Batır Ata ise Şırşık nehrinin Sırderya'ya döküldüğü yerde defnedilmişlerdir.

M. Tastanbekov, N. Sultanbek

İsahanov Bergen (10.12.1922'de Türkistan bölgesi Ordabası İlçesinin Ermolovka köyünde (bugünkü B.İsahanov köyü) doğmuş ve 14.10.1970'te vefat etmiştir) – Sovyetler Birliği Kahramanı (1943). Arıs yetimhanesinde yetişti. Lise mezunudur. 1939'da «Krasnaya Niva» kolhozunda pamukçuydu. 1942'de Kızıl Ordu'ya çağrıldı ve Nisan 1945'te Berlin'e kadar pek çok savaşa katıldı. 1. Ukrayna cephesinde Kızıl Ordu'nun 69. Seva tüfek bölümünde savaştı. Savaş esnasında gösterdiği kahramanlıkları için pek çok madalyalarla ödüllendirildi. 1946-1952

yıllarında Nayman İlçesi Komünist Partisi Yürütme Organının Başkanı olarak, 1952-1964'te İlçe finans bölümünde çalıştı. Kahraman adında bir köy var.

Doğum yerinde bir anıt var ve mezarlığın başlangıcında beton taş üzerindeki taş figür (3x0,7x0,08 m) 1x3,7 m şeklinde dikilmiştir.

Каунақса: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас ред. Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – Б. 250; Ордабасы: Энциклопедия / Бас ред. Н. Бегалыұлы. – Шымкент: «Ордабасы», 2008. – Б. 471.; <https://ru.wikipedia.org/wiki/%81%>.

M. Ahmetova

İsmail el-Husaini el-Farabi (doğum ve ölüm tarihleri belirsiz) – bilim adamı. Bilim adamı hakkında fazla ayrıntılı bir bilgi yoktur. Sadece A. Derbisali'nin Türkiye'deki Köprülü kütüphanesindeki bir elyazıda tabib Ramazan. Şeşen ve Cevad İzgî Camil Akpınar Ebü Nasır El Farabi'nin «Fusûs el-Hikâm» (Bilgelik İncisi) eserini yazdıklarını belirtir. Orada onunun 1489'da öldüğü belirtilmiştir.

Каунақса: Дербісалиев Ә. Қазақ даласының жұлдыздары. – А., 1995.

N. Mansurov

İsmail ibn Hamad el-Jauhari el-Farabi – (940'ta Farab'ta doğmuş ve 1002'de burada vefat etmiş) – dilci, şairdir. Tam adı Ebü Bekir İsmail bin Hammad el-Jawhari. Farab'da doğdu, gençliğinde Irak'a taşındı. Bağdatlı ünlü alimler Ebü Ali el-Farisi (hicri 900-987) ve Ebü Said el-Sirafi (doğum tarihi belirsiz ve hicri 978'de vefat etmiş) gibi dilci alimlerden ders aldı. İsmail el-Jauhari Arapça seslerin yerleşim düzenini ve seslerin telafüzünü inceleyen bir dilbilimci.

Bu nedenle onu Arapça sözlükbiliminin alimi olarak tanırlar. Onun «*غزل اللغات*» - *Tazh el-Lua wa Sahih el-Arabiya*» adlı eseri vardır. Elyazı nüshalarının biri de Suudi Arabistan Krallığı'nda Riyad'daki «Kral Abdul Aziz» kütüphanesinde bulunmaktadır. Kütüphane katalogunda yazarın adı İsmail bin Hammad el-Jawhari olarak belirtilmiştir. Arapça uzmanları tarafından tanınan kısa eserin adı «Sahhah». Eser, Arapça eski kelimeleri açıklayan bir sınıflandırma ve harflerin sırası ayrı yazılmış ilk kapsamlı sözlüktür.

Kelime dağarcığındaki kelimeler Arapça yorumlanır, anlamları ve içeriği İslam tarihi ve tarihi olaylarla ilişkilendirilmiş şekilde verilmiştir. Bilim adamının ayrıca «Arr el-Urkati», «Muadjimat fi-n-nahu» gibi eserleri de var. Arr el-Uqati'nin eseri şiir teorisi ile ilgilidir. Çünkü İsmail bin Hammad el-Jawhari ayrıca şiirsel eserler de yazdı. Yüzyıllarca bilinmeyen bu eser, İsmail el-Jawhari'nin aynı zamanda bir şair olduğunu da bildirir. İsmail bin Hammad el-Jawhari ilk uçak kanadını yapan kişi olarak da bilinir.

Dil eğitimini Bağdat'ta tamamladıktan sonra Nişapur'da uçan bir kanat yapımıyla uğraşmıştır. Uçağın kanadı ağaçtan yapıldığı hakkında çok fazla bilgi var. Çünkü hayatının sonuna kadar çekim gücünü inceleyerek bir süre havada uçmanın yolunu inceledi. Tanınmış Bağdat yazarı Hakim Hamawi (1178-1225) Ali ibn Fadl'ın «Şajaratı Zahab fi Ma'rifati al-'Ammat el-Adab» adlı kitabına atıfta bulunarak «El-Farabi, Sahhih adlı değerli eser yazan bir kişidir» diyor.

Kaynakça: Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – А., 2010; Дербісалиев Ә. Қазақ даласының жұлдыздары. – А., 1995.

N. Mansurov

İsmailov Anuar (1938'de Türkistan Bölgesi Sariağaç İlçesi Karabau köyünde doğmuş ve 2015'te Çimkent'te vefat etmiş) - bilim adamı, siyasetçi, albay.

Liseyi altın madalya ile bitirdikten sonra Riga'daki Askeri Lisede (Letonya) eğitimine devam etti (1957-1962). Askerliğini de 1962'de Baykonır Uzayüssünde yaptı. 1968'de Semey bölgesinde (nükleer poligonunda) çalıştı. 1971-1973 yıllarında Orta Asya

Askeri Bölümünde çalıştıktan sonra Moskova'daki Lenin Askeri-Siyasi Üst Düzey Okulunda okudu. 1984'de söz konusu okuldan mezun olunca Türkistan Askeri Bölgesi (TürkVO) Taşkent Tank Komutanlığı'nda çalıştı. İsmayilov 1989 senesinde tarihi alanında doktora tezini savundu. 1990 yılında ona profesör ünvanı verildi. 1991 yılında askerlikten emekli oldu ve öğretmen olarak çalışmaya devam etti. 1991'den beri Kazak Kimya ve Teknoloji Enstitüsünde bölüm başkanı, rektör yardımcısı görevlerini üstlendi. M. Auezov Güney Kazakistan Devlet Üniversitesinde Bölüm Başkanı olarak görev aldı. 2011'den beri Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde Profesör olarak çalışmaktadır. SSCB, Kazakistan ve Rusya devletlerince pek çok madalyalarla ödüllendirildi.

Eserler: Краснознаменный Туркестан. – М., 1988; Внешняя политика РК. Учебное пособие, – Шымкент, 2002; Страницы истории Южного Казахстана (1864-1917 г.г.). – А., 2003; Страницы русских исследований в Казахстане (XIX-нач. XX в.в.). – А., 2004; Война и Победа: (из истории Казахстана в 1941-1945 г.). – Шымкент, 2010; Ерлікке толы ғұмыр. – А., 2012.

N. Mansurov

İşanbazar Camisi – 19. Yüzyıl sonuna ait mimari eserdir. Türkistan bölgesi Ordabasy Bölgesi Akkoylı köyü civarındaki tepede bulunmaktadır. Çünkü burada 19. Yüzyılda her hafta Pazar açılmıştır. Dolayısıyla, yerel halk tarafından İşanbazar camisi olarak adlandırılmıştır. Sonraları ise yerel halk kendi boyları olan Akkoylı, yani «Akköylü Camisi» olarak adlandırmışlardır. Cami inşaatı yaklaşık 1880 yılında başlatılmıştır. Halk arasında

İşanbazar Camisi. Akkoylu yerleşim yeri.

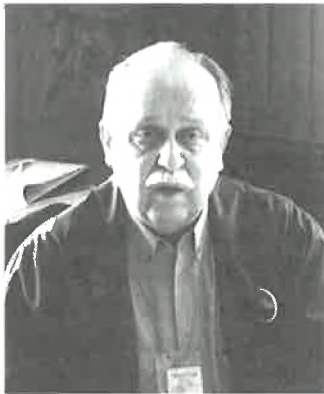
anlatılan bilgiye göre, cami Buhara'da 30 yıl okuyan ve daha sonra «İşan» olarak bilinen Egemberdi tarafından yaptırılmıştır. Sonra cami inşasını onun oğlu Madi İşan devam ettirdi. Caminin inşaatı 30 yıldan fazla sürdü. Anıtın etrafında yanan tuğlada iki ocak var. Söz konusu camii inşa etmek ve duvarları kaldırmak için Taşkent'ten ustalar getirilmiştir. Yapının özelliği ise, cami Kurban Bayramı namazı için toplanan cemaate adanarak inşa edilmiştir.

Caminin cephesi doğuya doğru yönelmiştir. Bina bir zamanlar medrese olarak faaliyet gösterdi. Halk şairi Nuralı Nisanbayulı ve diğer tanınmış insanlar burada eğitim aldılar. Cami, tümü kubbe ile örtülmüş dokuz odadan oluşmaktadır. Orta odanın duvarları Kuran sözleriyle geometrik şekilde süslendirilmiştir. Batı duvardaki mihrap desenlerle oyulmuştur. Çevre odaları yatak odası olarak kullanıldı ve orada cami öğretmenleri yaşadılar. Sovyet döneminde cami bakımsız bırakıldı ve ciddi şekilde hasar gördü. Kubbenin büyük bir kısmı sular altında kaldı. Kazakistan'ın bağımsızlığından sonra onarımlar yapıldı.

Kaynakça: Ходжаев М. В забвенье // Южный Казахстан. – 1981. 11. 02; Қожаев М. Ескерусіз қалған ғимарат // Қазақ әдебиеті. – 1983. 04. 02; Байтанаев Б.А., Елгин Ю.А. Культурная архитектура. – А., 2013.

M. Kozha

Ivanov Anatoliy Alekseeviç (3.7.1929'da Leningrad'ta doğmuş) – Orta Doğu ve Yakın Doğu ülkelerinin sanatı ve kültürü alanında dünyaca ünlü bir uzmandır. Leningrad Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesinden mezun oldu (1953).

Hermitage Müzesi Doğu Bölümü'nün önde gelen bilim insanıdır. Ivanov, 1959'da Hoca Ahmet Yesevi Türbesindeki değerli eserleri okudu ve üzerinde çalıştı. İncelemeler sonuçlarını yayınladı. Ahmet Yesevi Türbesi'ndeki değerli eşyalar arasında Taykazan, mum lambaları, türbe kapısı vb. malzemelerdeki yazıları, metinleri inceledi.

Timur'un emrinyle yapılan altı mum lambalarının Hermitage müzesindeki ve Paris'teki Louvre müzesindeki nüshalarıyla karşılaştırarak incelediği çalışması yayımlandı. Hermitage Müzesi'nde 60

yıl çalıştı. 70'den fazla bilimsel eserlerin yazarı.

Kaynakça: Иванов А.А. О бронзовых изделиях конца XIV в. из мавзолея Ходжа Ахмеда Ясеви // Средняя Азия и ее соседи в древности и средневековье. – М.: «Наука», 1981.; Иванов А.А. К чтению надписи на котле мастера Абд ал-Азиза (письмо в редакцию) // Советская археология. – №1 1971.; Иванов А.А // <https://dic.academic.ru/>

D. Mustapayeva

İyirsu-Daubaba Korikşası – Cumhuriyet önemine sahip doğal rezerv. Türkistan bölgesi Tülkibas İlçesinde bulunan doğal rezerv 19.000 hektar araziye sahiptir. Talas Alatau'nun eteklerinde dağ sırtlarında (deniz seviyesinden 1800 metreye kadar) bulunmaktadır. Arazi dağlı ve tepeli bir alandır. Bitki dünyası çek zengin ve çayır otları, çalılar (biberiye, alıç, hanımeli) vs.. yetişmektedir. Çeşitli meyve ağaçları (elma, vişne) ve küçük ormanlar bulunur. Hayvanlardan - kuşlar, kurtlar, tilkiler, kırmızılar, Sibiryadağ keçileri vs.. hayvanlar yaşar. Kuşlar dünyası da çok zengin ve nehirlerde mavi ve yağsız balıklar vardır. Soyu türkenmek olan hayvanlar ise Kazakistan Kırmızı Kitabı'na alınmış ve koruma altındadır. 2006 yılında ise Sayram-Ögem milli parkı bünyesine dahil oldu.

Kaynakça: «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998.

Ş. Kurmanbayeva

İzz ad-Din ebü-l-Hasan Ali ibn Muhammed ibn el-Asır (1160'ta Mezopotamya'nın Jazira İbn Omar adlı yerinde doğmuş ve 1233/1234'te

Musul'da doğmuştur) – bir tarihidir. İslam tarihi üzerinde uzmandır. Babası iktidardaydı ve daha sonra ailesiyle Musul'daki evine taşındı. İzzeddin ilk önce burada okudu ve ardından Suriye, Filistin'e seyahate gitti. Hayatı esas olarak öldüğü Musul'da geçti. Bilimle, tarih ve efsanelerle uğraştı. Ünlü eseri 12 ciltli «El-Kamil fi-t-tarihi»dir. Açıklamalı sistem ile genel tarihe tanımlama verir. Ayrıca tarihsel olaylar üzerine yaptığı araştırmaları için önemlidir. Siyasi olayları, maceraları, çatışmaları ve istilaları, ayrıca kabilelerin manevi kültürünü ve yaşamını anlatır. Ortaçağ Oğuzları, Karluklar, Hazarlar ve Kıpçaklar tarihi hakkında da önemli veriler var. Orta Asya'da Cengiz Han'ın hakkındaki çalışmaları da daha geniş bir şekilde anlatılıyor.

Кайнақша: История Казахстана в арабских источниках. I том. – А., 2005; Тарих – адамзат ақыл-ойының қазынасы. Он томдық. III том. – Аст., 2005; Қожа М. Ортағасырлық Отырар: аңыздар, деректер, зерттеулер. – Түркістан, 2006; Жамалова А.А. Ибн әл-Әсирдің «әл-Кәмил фи-т-Тарих» еңбегінде кездесетін Қазақстанға қатысты топонимдерінің транслитерациясы // ҚазҰУ Хабаршысы. Шығыстану сериясы, № 1. – 2015.

N. Mansurov

Jabay Kazıbekulı (1728'de Таşkент bölgesinde doğmuş ve 1810'da Sariağаш ilçesinde vefat etmiştir) – 18. yüzyılda yaşayan Jabay Evliya olarak tanınan

tarihi şahsiyet. Genç yaşına rağmen ülke meseleleriyle uğraşan, adaletli yönetimiyle tanınan hem Bi, hem de kaharmandır. Jabay batır'ın halk birliği için mücadelesinin ilk aşaması Abılay Sultan'la birlikte bozkır demokrasisinin gerçekleşmesi için çaba sarf etmiştir. Jabay Batır'ın askeri seferleri 1745 yılında başlar. Yaklaşık 1744-1745 yıllarında Kazak batırları Jabay'ın önderliğinde Jongar Han'ın Çimkent'teki yöneticisi ve onun yardımcısı Sangal'ı öldürmüşlerdi. Bu hadise Jaongarların daha büyük cezalandırma ordu ile gelmesine sebep olur. Ancak o sırada Jongar hanı Kaldan Tseren'in ölümü ve sonrasında Jongar ulusundaki iç kargaşalar yüzünden bu hadise unutulur. 18. asırlarda komşu Kırgız ve Özbeklerle olan ticari ilişkilerde de Malik Bi ile birlikte Jabay Bi'yin olduğunu tarihi kaynaklardan görmek mümkündür. Anlatılan rivayetlere göre Töle'nin yanındaki öğrencilerinin biri de Janay'dır. Janay ilk önce köy mollasından kadimce eğitim alır. Sonra babası onu Taşkent'teki Kögaltaş medresesine verir. Burada kendini geliştiren Jabay, sadece kaharmanlıklarıyla değil, iki ülke arasındaki elçi, kabile veya boylar arasındaki davalarda adaletli kararlar verebilecek Bi olarak da tanınır. Pek çok savaşa katılan Janat, mümkün olduğu kadar söz konusu savaşların barışçıl

yolla çözülmesi için taraf olur. Örneğin, Kırgızların Kazak köylerine girmeleri, hayvanlarını çalmaları, Kıtay ve Taşkent arasındaki ticari kervanların geçişlerine sorun yaratmaları gibi sebeplerden dolayı Ebülpeyiz Han Kırgızlara karşı sefer çıkar. Jabay Bi de kardeş halklar arasında kan akmaması için çaba göstermiştir. Töle öldükten sonra Taşkent'i yöneten Jüniskoja burdaki Tölenin soydaşları Dulatlarla Sirgelileri Taşkent'ten kovmaya başlar. Bu sürgün esnasında Jabay da kendi soydaşlarıyla Sariağaş civarına yerleşir. 82 yaşında 1810 senesinde Alimtau'da vefat eden Jabay Batır'ın cesedi Taşkent'teki Kökşe mezarlığında defnedilir.

Кайнақша: Қазақ тарихи жырларының мәселелері. – А., 1979; Казахстан в XV-XVIII веках. – А.-А., 1969; Айтбаев Е.М. Жабай тоқсаба әулие. – А., 2012; Майлықожа шығармалары. – А., 2009.

M. Mirazov

Jabay Toksaba Evliya – kutsal bir mekan. Sariağaş İlçesi Alimtau yerleşim yerinden 3 km mesafede bulunmaktadır. Aktaban Şubırındı döneminde bozguna uğrayıp kaçan halk Kazıgurt dağını geçer ve Sırderya'ya vardık mı derken

Jabay Toksaba kutsal yeri. Sariağaş İlçesi.

önlerinden gene bir dağ çıkar. Halk da «Ali me tau?» (hala mı dağ var?) demiş ve bu dağ da Alimtau olarak adlandırılmış. Diğer bir efsaneye göre bu dağda Alim adlı yakışıklı ve kaharman yiğit yaşamış. Ve bu topraklara düşman saldırdığı zaman bire-bir savaşta düşmanını altına alarak öldürecekken, düşmanı önce davranır ayakkabısındaki bıçakla Alim'i öldürmüştür. Sonra halkı da Alim'in adını dağa vermiş ve «Alimtau» diye adlandırmış.

Gene bir anlatıya göre, buraya gelip yerleşen Küçük Jüz boyu Alimler'in oturduğu dağ olduğu için «Alimtau» olarak adlandırılmış diyor. Sonuçta söz konusu toponim hiç değişmeden hala kullanılmakta ve burada 1975 senesinde ise «Alimtau» sovhozu kurulmuştur. İnsanların kutsal sayarak ibadet ettikleri yerdir.

M.Tastanbekov, N.Sultanbek

Jâbireyil Ata Türbesi – mimari anıt.

Türkistan bölgesi Kazıgurt ilçesi Turbat köyünde bulunmaktadır. Efsaneler Jâbreyil'i Iskak'ın oğlu olarak tanırlar. Jâbreyil Ata, bir ortaçağ mimari kompleksidir. Pişirilmiş ve Avrupa tarzındaki kerpiçlerden yapılmıştır. Antik Mezar Yeri 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında restore edilmiştir. Tek odalı kubbeli türbe. İç oda kare şeklindedir. Duvarlardan birinin uzunluğu yaklaşık 4 m. civarındadır. Kapısı açık ve П şeklinde portal, duvarın ortasında bulunur. Portal köşeleri dörtte üçlük desenlerle dekore edilmiştir. Türbenin batı duvarı da kemer şekilli menteşelerden oluşmaktadır. Pencere ortasında delik bırakılmıştır. Eski kubbe ve portal sayfası zarar görmüştür.

Каунақса: Тұяқбаева Б.Т., Проскурин А.Н. Архитектурный комплекс Исмаил-ата // Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – А., 1994. – С. 184-187.

M.Kozha

Jaksıǵul Şabayulı (doǵum ve ölüm tarihleri belirsiz) – 17. yüzyılda yaşıyan Kazak kaharmanlarından ve komutanlarından biridir. A. Divayev: «Kazıǵurt ilçesinde Turbat'ta yaşıyan İsmail Ata Tümur'dan bir asır önce, Taşkent ve Sayram arasındaki Hozyan yerleşim yerinde yaşımıştır. O zamanlar bu topraklar «Boga Cil» kabilesinin Jaksıǵul soyundan gelen Kutan Batır'a aitti. Kutan batır İsmail Haziret'in adına yapılmış evraklara basmıştır». A. Divayev söz konusu bilgileri Köbey Tasbolatov'tan almıştır. Burada bilgi aktaran K. Tasbolatov tarafından zamanlama açısından büyük yanlışlık var. Doğrusu Jaksıǵul'un Bögejili kabilesinden geldiğidir. 17. asırda düşmana karşı saldırılarda Jaksıǵul çok büyük kahramanlıklar yapmış ve düşmana karşı ordu yönetmiştir. Onun ismi Ağıntay, Jiyembet, Sarbuka, Kökserek, Eltindi, Kudayberdi, Alatau, Tabay gibi batırlarla Orbulak savaşında ün kazandı. Orbulak savaşı hakkında ilk bilgiyi Rus-Kazaklarından G. İlin'dir. G.İlin Jongar Hanı Batır'dan dönüşünde gördüğü bütün bilgileri askerbaşı R.S. Kurakin'e beyan eder. Verdiği raporda, Jongarların Jangir Sultan ve Alatau Kırgızlarına karşı 50000 kişilik ordu ile savaşa çıkar. Buna karşılıksız yakalanan Jangir Sultan elindeki 600 kişi ile karşı savaşa çıkar. Jangir Han, Jongarların 10000 kişilik ordusunu yok ederek ve Jongarların geri çekilmelerini

sağlar. Jongarlar geri kalan 40000 kişilik ordu ile tekrar saldırdığında Jangir Han'a Jalantös Bahadır'ın yönetimindeki 20000 kişilik Kazak ordusu yardıma gelir ve Batır Han'ın bütün askerlerini yok ederler. Söz konusu Orbulak savaşında 600 kişilik ordunun içinde Jaksıǵul da bulunmuş ve büyük kahramanlıklar yapmıştır. Orbulak savaşı hakkında pek çok Rus alimleri anlatıyor olsa da, hiç biri savaşın tam nerede olduğu konusunda fikir bildirmiyorlar. Jaksıǵul'un soyundan gelen Kutan batır Turbat'ta yaşımıştır. Önce Jüniskoja'ya, sonrasında ise Kokanlılara hizmet eder. Turbattaki «Bögejil Sokpak»ı yaşlı ihtiyarlar Jaksıǵul'la ilişkilendirir. 3 Temmuz 1993 senesinde Almatı Bölgesi Panfilov İlçesinde Orbulak Savaşı'nın 350. yıldönümü esnasında Anıt taşı dikilmiştir. 2017 senesinde Kazıǵurt eteklerindeki Şaraphana köyünde açılan parke Jangir Han ve Janatös Bahadır için anıt dikilmiş, anıta ise Orbulak savaşına katılan bahadırların isimleri yazılmıştır.

Каунақса: Жақсығұл мерген. құрыс. Аймақ Ә. – Шымкент, 2002; Жалаңтөс баһадүр-тарихи тұлға. – А., 2018; Досмұхамедұлы Ч. Аламан. – А., 1991; Қазанғап Байболұлы. Төле би. – А., 1991; Қыдырбекұлы Б. Қазақтың Қарасай батыры. – Көкшетау, 1998.

M.Mirazov

Jalpaktöbe – bir ortaçağ şehridir. Türkistan bölgesi Otrar İlçesi Otrar tepesinden 10 km uzaklıkta, Şaüldir'in kuzey-batısında yer almaktadır. İlk 1948'de Güney Kazakistan arkeoloji kazı grubu tarafından incelenmiştir (A.N. Bernshtam yönetiminde). 1966-1970 yıllarında Otrar arkeoloji kazı

grubu (K. Akişev yönetiminde) inceleme çalışmalarını yürüttüler. Jalpaktöbe'nin eski adı belirsizdir. Dörtgen şeklinde, iki sıradan oluşan tepedir. Büyüklüğü ise 240x200 m'dir. Doğu tarafı hayli yüksek trapez şeklindedir. Her köşesinde yıkılmış minarelerin yüksekliği ise 7,5 ve 10 m'dir. Batı kapısının ortasında bulunan iki minare büyük ihtimal şehir kapılarını korumak için yapılmıştır. Batı tarafından eklenen bina fazla yüksek değildir, büyüklüğü 140x100 m. ve 4 m yüksekliğindedir. Tepenin üst kısımlarından bulunan seramik kırıntıları şehrin 1-13. asırlar arasında yaşadığını göstermektedir.

Kaynakça: Агеева Е.И., Пацевич Г.И., Из истории оседлых поселений и городов Южного Казахстана // Труды ИЯЭ АН КазССР. – А.-А., 1958, т. 5.

K. Sarekenova

Jamal Ed-Din Said Türkistani (doğum ve ölüm tarihleri hakkında bilgi yoktur) – ortaçağda yaşayan bilim adamı, matematikçidir. Tam ismi ise Jamal eddin Said ibn Muhammed ibn Musaddik es-Soğdi et-Türkistani'dir. Kendi adı ise Jamal eddin Said, babasının ismi ise Muhammed, Türkistani ise onun Türkistanlı olduğunu bildirir. İlk eğitimini doğduğu ve büyüdüğü yerde aldı. Daha sonra eğitimini Buhara, Semerkant ve Bağdat'ta Şam'da devam ettirir. Matematik alanında yaygın olarak kullanılan «El-Alaiyah» kitabı (Yüksek Matematik Kitabı) adlı bir tez yazdı. «Ortaçağın Müslüman Matematikçi ve Gökbilimcileri ve Bildirileri» koleksiyonunda söz konusu tezin 1312'de yayınlandığı yazılmıştır (1983). Matematik meselelerini ele alan bu kitap

hakkında bilim adamları açıklamalar yazdı. Bu açıklamalar alimin düşüncelerini kullanma şeklini basitleştirmek için tasarlanmıştır. Bunlardan biri şu anda Rusya'nın St. Petersburg kentinde bulunan Oryantal Araştırmalar Enstitüsü'nün elyazmalarında bulunmaktadır.

Kaynakça: Матвиевская Г.П., Розенфельд Б.А., Математики и астрономы мусульманского средневековья и их труды. – М., 1983; Дерби-салиев Э. Қазақ даласының жұлдыздары. – А., 1995; Казахстан. Национальная энциклопедия. – А., 2005.

N. Mansurov

Jamantoğay Obaları – Bronz devrinden kalma mezarlıktı. Şardara İlçesi Sırderya'nın sağ kıyısında, eski Şardara inşaat kentinden 38 km. mesafede bulunmaktadır. Daha sonra Şardara Barajı'nın altında kaldı. 1959-1963 yıllarında Şardara arkeoloji kazı grubu (A.G. Maksimov yönetiminde) tarafından inlenmiştir. Yuvarlak bir yığıntı şeklindeki 22 toprak mezarlık birbirine 150 m. uzaklıkta ve 3 gruba ayrılmıştır. Mezarlıkların çapı 5-30 m., yüksekliği 0.5-2 m. toplamda 9 mezarlık kazıldı. Bunlar zamanlamaları bakımından 4 dönemin tarihi eserleridir. En erken tarihler geç bronz çağı (M.Ö. 1. binyılın başı) ve Saka Çağı'nın ilk dönemine (M.S. 7-6. yüzyıllar) aittir. Sonrakiler ise M.Ö. 1. binyılın sonu, M.Ö. 1. bin yılın başlangıcı ve 3-5 asırlara aittir. Jamantoğay mezarlığında bulunan bulgulara birçok seramik kap, bronz, demir, kemik silah, süs eşyaları var. Bunların arasında bakır kazık, demir hançer ve kılıç vardır. Bu bronz ve demir parçaları nadir bulunan buluntular arasındadır. Mezarlığın 5. 9. ve 12.

mezarlıklarında defnedilen cesetler katakombik bir şekilde gömülmüştür. Denfedilmenin bu türü Kazakistan'da az incelenmiştir. İnsanlar eskiden beri bu bölgede yoğun bir şekilde yaşıyorlardı. İnsanlar temel olarak hayvancılık, çiftçilik ve balıkçılıkla uğraşmışlar. Ayrıca Orta Asya ülkeleri ve Hindistan'la iktisadi bağlantıları olduğunu gösteren veriler de vardır.

Kaynakça: Древности Чардары (Археологические исследования в зоне Чардаринского водохранилища). – А.-А., 1968.

K. Sarekenova

Jamantöbe – ortaçağ yerleşim yeridir. Türkistan bölgesi eski Otırar şehrinin 7 km doğusunda bulunmaktadır. 1969-1977 yıllarında Güney Kazakistan arkeoloji kazı grubu (K.Akişev yönetiminde) incelemiştir. Ancak geniş çaplı kazılar yapılmamıştır. Ortaçağ kentsel alanları sistemine göre Jamantöbe «meydanlı tepeler» grubunda dahildir. Anıtın çapı 60 m'dir. Yüksekliği ise 5 m, üst kısmı düzdür. Bu tepenin yanındaki meydanın şekli yuvarlaktır. Çapı 160 m, yüksekliği ise 2,5 m. İnceleme esnasında bulunan seramik kaplar, büyük bir parça çatlak sürahiyelerdir. Bilim adamları Jamantöbe'deki bulguları komşu Otırar'daki bulgularla kıyaslayarak söz konusu yerleşim yerinin 8-10. yüzyıllara ait olduğunu tespit etmiştir.

Kaynakça: Акишев К.А., Байпаков К.М., Ерзаквич Л.Б., Древний Отрар. – А.-А., 1972.

K.Sarekenova

Janakorğan – Türkistan bölgesindeki en eski yerleşim yerlerinden biri. Rus

verilerinde Yankurgan, Baban Elgan adlarıyla işaretlenmiştir. Konumu, Türkistan'dan 40 km kuzeyinde, Babaykorgan kasabasındaki Törtkül-Babaykorgan tepesi ile çakışıyor. İlk olarak 16. yüzyıl yazarı Hafız Tanık'ın «Şaraf-Name-yi Şahi» adlı eserinde Sauran'ına bağlı yerleşim yeri olduğu belirtilmiştir. «En Büyük Şecere Kitabı» adlı eserde ise Yangurgan olarak belirtilir. Babaykorgan yerleşim yerinin doğusunda bulunan Törtkül-Babaykorgan tepesinde yapılan bir arkeolojik araştırmalar sonucunda yerleşim yerinin 15-18. yüzyıllara dayandığını ortaya koydu. Şimdilerde burada bir cami binası var. Babaykorgan köyünün merkezinde bulunan Aynaköl-Babay tepesindeki kazılar onun 9-14. yüzyıla ait olduğunu göstermiştir. Eski kale Babaykorgan olarak adlandırılken 15. yüzyılda yapılan ise Janakorgan olarak adlandırıldı. 1691yılındaki Rus belgesinde verilen Baba Elgan adlı, Babaykorgan'ın değişmiş bir versiyonudur.

Kaynakça: История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. Материалы по истории казахских ханств XV–XVIII веков (Извлечения из персидских и тюркских сочинений). – А.-А., 1969; История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.1. – А., 2005; Кожя М.Б. Города и аграрные селения казахских ханств. Последняя четверть XVII-XVIII в. // Эпистолярное наследие казахской правящей элиты 1675-1821 годов. Т.1. – А., 2014. – С. 621-642; Түякбаев М.К. Историческая топография и развитие городов и поселений туркестанского оазиса (XIII-XIX вв.). – А., 2009.

M.Kozha

Janaşilik Turaktarı – Mezolit dönemden kalma anıtlar. Türkistan bölgesi Otırar İlçesi Janaşilik köyünün

yanındadır. 600-800 metre mesafedeki üç anıt bulundu. Janaşılık anıtlarını Kazakistan Bilimler Akademisi Tarih, Arkeoloji ve Etnoloji Enstitüsünün Güney Kazakistan çok yönlü arkeoloji kazı grubu tarafından 1974'te incelenmiştir (H.A. Alpısbayev yönetiminde). Janaşılık anıtlarının 1., 2. ve 3. anıtlarında çok fazla heykel, taş hurda, taş sütun ve endüstriyel atık var. 3 segment ve 3 trapez bulundu. Küller, hayvanat bahçesi kemikleri, kumtaşı ve kuvarsit akarları var olsa da, aletlerin çoğu kalsedondan yapılmıştır. Çok fazla taş kırıntıları var. Prizma benzeri, prizmatik ve disk benzeri çekirdekler var. Bunlar, komşu Orta Asya bölgelerinden toplanan çekirdeklere benzer. Kırılan nesnelere bir kısmı bıçak olarak kullanılmış olmalı. Küçük taş kırıntıları (1,3-4 cm) azami hassasiyetle yapılmıştır. Janaşılık'te yaşayanlar hiç şüphe yok ki yay kullandılar. Bulunan bulgular da bunu onaylanır. Çok çeşitli aletler vardır. Bıçak benzeri taş kırıntıları ve delici aletler, taş kırıntıları ve uzunca gelen trapezler vs... aletlerde Paleolitik dönemin etkisini görebiliriz.

Каунақша: Алпысбаев Х.А. Мезолитические и неолитические стоянки Южного Казахстана // Археологические исследования в Отраре. – А.-А., 1977; Байқоңақов Д.С. Қазақстанда мезолиттің зерттелуінің кейбір мәселелері // ҚазМҰУ хабаршысы, Тарих сериясы. – 1994, №14. https://www.inform.kz/kz/babalar-sozi-shauildir-atauy-turaly-anyz_a2816787.

K.Sarekenova

Jângir Han (Salham Jângir Han) (Salham Jângir Han) – Jângir Han'ın ismi «Jahanger» (Frasça fatih anlamındadır). Jângir kelimesi ise Farsça kelimenin

Kazak dili özelliğine göre seslenişinden oluşuyor. Kazak Han'ı Esim Han'ın oğludur. Jângir Han saltanat kurduğu dönem ise Jongarların Kazak topraklarına devamlı saldırdığı zor bir dönemdi. 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başlarında Esim Han Kazak Hanlığı'nın başkenti Türkistan'da yaşadı. Jângir Han da Türkistan'da yaşadı. Han'ın askeri karargahı Türkistan civarındaydı. Jângir Han'ın doğum ve ölüm tarihleri konusunda bir kaç farklı fikirler mevcuttur. Bir kaynakta 1629'da doğdu ve 1652'de vefat etti diyorsa, üçüncü bir kaynakta 1610-1652 şeklinde verilmektedir. Jângir Han'ı halk «Salkam Jângir» olarak adlandırmış. Böyle bir ismi de Han'ın olağanüstü cesareti ve görünüşüyle ilişkilidir. Han küçük boylu ve çok güçlü bir vucuda sahip olmuş diyorlar. Jângir dönemi Jongarlarla olan sürekli savaşların olduğu bir dönemdi. Hayatı boyunca kendi ülkesini düşmanlardan koruyarak geçiren Jângir Han'ın yaptığı kahramanlıklar da çoktur. Jângir Han döneminde Kazaklarla Oratlar arasında üç büyük savaş yer alır: ilk savaş 1635'te, ikincisi 1643'te, üçüncüsü

Orbulak savaşı. «Yesevi Müzesi» Sanat Galerisi Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi.

ise 1652'de gerçekleşir. 1928'de M.E. Masson tarafından yapılan arkeolojik kazılarda ve 1958'de ise N.B. Nemtsev'in araştırmaları sonucu bulunan türbeyi N.B. Nemtsev «Esim Han veya Jângir Han'a» ait olduğunu ortaya koyuyor. Yaptığı kahramanlıklarıyla tarihte kalan Hanlardan biri Jângir Han'dır. Onun «Jângir Han» olarak ilan edilişi 1743'teki ünlü savaştan sonra başlar. Jângir Han Kazak tarihinde ünlü bir komutan olarak bilinmektedir. Jângir Han güçlü ve zeki bir politikacı, ülkesini düşmandan koruyan bir kahraman, güçlü bir Kazak Devletinin geleceğini düşünen bilgidir. Ölümünden sonra Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'nin yanına defnedildi.

Каунақса: Салқам Жәңгір хан. Түркістан, 2011.; Материалы по истории Казахских ханств XV-XVIII веков (Извлечения из персидских и тюркских сочинений). – А.-А., 1969; Қазақтар. Көпшілікке арналған тоғыз томдық анықтамалық. 2-т. – А., 1998; Түркістан. Халықар. энциклопедия. – А., 2000.; Моисеев В.А. Джунгарское ханство и казахи XVII-XVIII вв. – А.-А., 1991; Султанов Т.И. Поднятые на белой кошке. Потомки Чингизхана. – А., 2001.; История Казахстана в русских источниках. I том. Посольские материалы Русского государства (XV-XVII вв). – А., 2005; Тынышпайұлы М. XVI-XVIII ғасырдағы қазақтар // Қазақ тарихынан. Құрастырған Е. Аққошқаров. – А., 1997; Галиев В.З. Хан Джангир и Орбулакская битва. – Алматы, 1999.; Казахи. 1 т. Исторические события. – А., 1998; Мағауин М. Қазақ тарихының әліппесі. – А., 1994; Пищулина К.А. Присырдаринские города и их значение в истории казахских ханов в XV-XVII веках // Казахстан в XV-XVIII веках. – А.-А., 1969; Смагулов Е.А., Григорьев Ф.П., Итенов А.А. Средневековая археология города Туркестана. – Туркестан, 1998; Ерофеева И.В. Хан Абулхаир: полководец, правитель, политик. – Изд. 3-е. Исправленное и дополненное. – А., 2007.

D. Mustapayeva

Jângirov Şâdi (1855' Sırderya bölgesi Sozak ilçesinde doğmuş ve 12.11.1933'te Sırderya Bölgesi Karatöbe'de vefat etmiştir) – bir Kazak şairidir. Töre soyundan gelir. Babası Jângir (Jahanger) sakin karakterli, işçi ise, annesi bir Mâuti şarkıcı, dombracıydı. Şâdi çok erken yaşta eğitime başlar. Şayan'da (1865-67), Karnak'ta (1868-70), Buhara'daki Kökeltaş (1871-76) medreselerinde ders aldı. Arap, Fars, Türk, Çağatay dillerini öğrenerek doğu şairleri, düşünürleri ile tarihçilerinin eserlerini orjinal metinlerinden okumuştur. Orta Asya'daki birçok şehirleri ziyaret ederek Özbek, Tajik, Karakalpak, Türkmen şair ve ozanları ile tanışmıştır. 1877 senesinde doğduğu Kızılköl'e dönmüştür. Şâadi doğu edebiyatının nazire geleneğine hakim olan bir şair olarak insanîyet ve eğitim alanında geleneksel konuları söz eden, içerik ve tür bakımından, fikri ve süjesi bakımından yeni eserlerini meydana getirmiştir. Rus halkının kahramanlık tarihini şiir olarak yayımladı (Orenburg, 1910). Şâdi'nin edebi mirası olarak yaklaşık 30 kadar şiir ve destanlar yazarak yayımlamıştır. Onun hacimi büyük eserlerinden şimdilerde elde bulunanı ise 18 destandır.

Çoğu Taşkent şehrindeki Ğ.H. Garifjanov'un yayınevinden yayımlanmıştı: «Şâr Dâruiş» (1913, 1914), «Hikayat Kamarzaman» (1914), «Nazym Sıyar Şârif» (1913), «Hatımtay'ın Hikayası» (1914) Hikayat Halifa Haronar Râşid» (1914), «Hikayat Orka-Külşe» (1917), «Karunnın Jer Jutkan Okığası» (1917) vs... eserleri ile birlikte tarihi eseri «Tarihname» destanının elyazısı

korunmaktadır. Şâdi'nin en ünlü eserlerinden biri «Şer Dâruiş» (Dört Derviş). Söz konusu destan başka bir yayınında «Nazım Şer Dâruiş» olarak verilmiştir (1913). Destanın süjesi diğer Türk halkları arasında çok yaygın bir hissa olarak yayılmıştır. Şâdi «Hikayat Halifa Haron er-Râşid» destanı doğu efsanelerinin öyküsünü kullanılarak yazılmıştır. «Atımtay Jomart Hikayası» adlı destanı Kazaklar arasında çok yaygın olan «Hatımtay'ın Hikayası» ile süje bakımından aynı olup dört hikayeyi içerir. Şairin «Hikayat Orka-Külşe» adlı lîro-epik eseri iki gencin arasındaki derin duyguyu, gerçek dostluğu, hakiki insanlığı söz eder. Fantezi masallarına ve efsanelerine dayanan «Hikayat Kamarzaman» destanı insan yaşamındaki günlük yaşam deneyimleri ile yakından ilgilidir.

Каунақса: «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998; Оңтүстік Қазақстан облысының энциклопедиясы, «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998.

Ş. Kurmanbayeva

Jânibek Han Barakoğlu (doğum ve ölüm tarihleri belirsiz) – Kazak Hanlığının kurucularından biridir. Kerey ve Jânibek'in birlikte yönetim kurduğu yıllar ise 1465/1466 – 1473/1474'tir. Jânibek'in esas ismi Ebu Said (Bu-Said, Meşhür Jüsip'e göre Ebusağit şeklinde yazılmıştır), Jânibek ise takma addır. Kadirğali Jalayır kendi eserinde onu Küçük Jânibek diye adlandırıyor. Jânibek Han yaşı bakımından Kerey Han'dan küçüktür. Jânibek Han'ın ne zaman doğduğu ve vefat ettiği konusunda kesin bir kaynak

yoktur. Bazı araştırmacılar onun 50-60 yıl yaşayarak Kerey Han'dan önce vefat etti diyorlar. Ancak babası Barak Han'ın 1428'de vefat ettiğini hesaba katarsak, Jânibek 1429'da doğmadı. Muhammed Haydar Dulati'nin «Tarihi Reşidi» eserinde verilen bilgilere göre Jânibek Han'dan önce Kerey Han vefat etmiştir. «Jânibek Han baba yurduna kendisi hükümdar oldu» diye verilen bilgi ve diğer kaynaklar, onun 15. asrın 50-60. yıllarında Şu-Kozıbası civarına göç etmeden önce Doğru Deşti Kıpçak bölgesindeki kendi yurduna han olduğunu gösteriyor. Bazı araştırmacılar Jânibek'i Kerey'den sonraki Kazak Hanlığını yöneten Han olduğunu ve onun hükümdar olduğu zaman olarak 1471-1480. yılları gösteriyor. Şarkiyatçı T.İ. Sultanov, Muhammed Haydar Dulati'nin «Tarihi Reşidi» eserine dayanarak, Jânibek'in bütün Kazakların hanı olmadığını, onun küçük han olduğunu ve Kerey'den sonra Burındık Han tahta geçince Jânibek'in ona bağlı olduğu konusunda fikir bildiriyor. Böyle bir fikre söz konusu eserdeki şu bilgi esas olmuştur: «Bir zamanlar babası Jânibek Kerey Han'a hizmet ettiği gibi, Kasım da Burındık Han'a hizmet etti».

Kerey ile Jânibek'in birlikte hükümdar olduğu tarih ise 1465/66 – 1473/74. yıllar arasıdır. Jânibek Han'ın babası Barak Han, dedesi Kuyırşık Han, atası Orıs Han'lar ise Ak Orda tahtının sahipleridir. Onlarla ilgili kaynaklarda ise «Onun (Barak'ın) oğlu Küçük Jânibek Han ilan edilmiş ve baba yurdunu kendisi yönettiği» bilgisi mevcuttur. Tarihi kaynaklar Kazak Hanları'nın şeceresi ile ilgili iki türlü fikir sunarlar. Kazak Hanlarını Cuşi'nin oğlu

Tokay Temir soyundan geldiğini söyleyen orta çağ kaynaklarına göre Janibek'in büyük ataları – Cengiz Han, Cengiz'den Cuşi Han, Cuşi'den Tokay Temir Han, Tokay Temir'den Öz-Temir, Öz-Temir'den Koja, Koja'dan ise meşhür Oris Han. Kazak Hanlarını Cuşi'nin büyük oğlu Orda Ejen soyundan geldiğini bildiren kaynaklara göre Jânibek'in büyük ataları Orda Ejen, onun oğlu Sasıbuka, onun oğlu Erzen, onun oğlu Şımtay, onun oğlu Oris Han şeklindedir. Jânibek Han'ın dokuz oğlu vardır.

İsimleri ise: büyük oğlu İrenji (M.Mağauin'e göre Erenşi), Mahmud, Kasım, Adik, Janış, Kambar, Tanış, Ösek ve en küçüğü ise Jâdik. Yazılı kaynaklarda Jânibek Han'ın başka çocuklarından bahsedilmiyor. Dokuz oğulla birlikte Jânibek Han'ın Amanbike adlı kızı olduğunu biz Hoca Ahmet Yesevi türbesinde bulunan 1519 tarihli mezartaşından biliyoruz. Mezartaşındaki yazı mezar sahibinin «Mastura Amanbike Hanım Barak Han'ın oğlu Jânibek Han'ın kızı» olduğunu bildiriyor. Böylece Jânibek Han'ın çocuklarından bahsederken 9 oğlu ve 1 kızı olduğunu belirtmemiz lazım. Jânibek Han'la Kerey Han yandaşlarıyla Moğolistan'daki Şu-Kozıbas bölgesine 1459-1460. yılları göç etmiş ve yerleşince kendi devletlerini güçlendirmeye başlıyor. Jânibek Han'la Kerey Han 1465/1466. yılları Moğolistan hükümdarına bağımsız, ayrı bir devlet Kazak Hanlığını kuruyorlar Çeviresindeki bitmeyen savaştan talan olan kendi soydaş, akrabalarını toplarlar. Bunun sayesinde kısa bir süre içinde nüfus sayısı arttı. Jânibek Han Jetisu bölgesinde iyice güçlendikten

sonra Doğu Deşti Kıpçak'ı, Türkistan'ı geri alma mücadelesine başlıyor. Bu bölgelerdeki savaşlar esnasında orduyu yöneten Jânibek'in oğullarından sıklıkla söz edilir. Sauran şehrinin yönetici olarak Jânibek'in büyük oğlu Erenşi Sultan bir savaşta Şeybaniler ordusunu yok ediyor. İkinci oğlu Mahmud Sultan Sozak şehrinin yönetici olarak düşmanlarıyla olan pek çok savaşa katılır.

Kaynakça: Қадырғали Жалайыр. Шежірелер жинағы. – А., 1997; Қожа М. Түркістан тарихы. История Түркестана. – А., 2000; Мағауин М. Қазақ тарихының әліппесі. Алматы, 1995; Материалы по истории казахских ханств XV-XVIII веков (Извлечения из персидских и тюркских сочинений). – А.-А., 1969; Пищулина К.А. Казахское ханство в XV в. // История Казахстана с древнейших времен до наших дней в 5 томах. Т. 2. – А., 1997; Султанов Т.И. Поднятые на белой кошме. Потомки Чингисхана. – А., 2001; Қазақ хандары. – А., 2015.

M.Kozha

Jânibek Han – 18. yüzyıldaki Kazak hanlarından biri, Esim Han'ın en büyük oğludur. Rusça verilerde «çar» olarak adlandırılır. Doğu kaynaklarında, adı Djanibek, Rus kaynaklarında Yanıbek olarak yazıyor. Doğum tarihi belirsizdir. Şarkiyatçı T.I. Sultanov'a göre, Jânibek Han 18. yüzyılın 40'lı yıllarının başlarında, Oyratlarla olan savaştan birinde öldü. Jânibek tarihçilere göre, Kazak hanlarının Jâdik soyundan gelir. Kaynaklarda onun çocuklarından söz edilmiyor. Araştırmacı I.V. Erofeeva'ya göre, Jânibek Han 18. yüzyılda, yani 1628-1640 arasında hükümdar olmuştur. «Bahr el-Asrar» adlı doğu kaynağına göre, 1611'deki Esim Han Maverünaher'in bir kısmın işgal ettiğinde oğlu Jânibek'i alı şehrin biri Sagarca

şehrine vekil olarak koymuştur. Jânibek Han'ın ismi Kazak Hanlığına doğdan gelen tahdit Oyartlarla olan mücadeleleriyle tarihte kaldı. Ahmet Yesevi Türbesinde defnedildi.

Каунақша: Султанов Т.И. Поднятые на белой кошме. Потомки Чингисхана. – А., 2001. – С. 222.

H.Tursun

Jânibek Özbekâli (28.8.1931'de Türkistan bölgesi Otrar ilçesi Sarıkamış köyünde doğmuş ve 22.2.1998'de Almatı'da vefat etmiştir)–devlet adamıdır. Şâuildir'deki Jambyl ortaokulundan mezun olunca (1948) Almatı'daki Abay Pedagoji Enstitüsü Tarih Fakültesinden mezun oldu (1952).

Kariyerine Güney Kazakistan'ın Keles kentindeki Lenin Jolı Lisesi'nde başlamış ve müdür yardımcısı olarak görev almıştır. 1955'te Güney Kazakistan Bölgesi Komsomol Komitesinin öğüt-nasihât bölümüne seçilir. 27 Aralık 1959 senesinde Bölge Komsomol Komitesi Sekreteri olarak çalışmaya devam eder. Eylül 1961 yılında Kazakistan Leninşil Gençler Komitesi'nde Nasihat bölümü

başkanı olarak göreve başlar. 27-28 Şubat 1962 senesinde Kazakistan Komsomol Komitesi 1.sekreteri olarak seçilir ve 1970'in sonunda dek bu görevi yürütür. 1960'lardan itibaren gençler arasına kültürel gelişim süreci başlayıp bunun önderliğinde Jânibek bulundu. İlk defa Kazakistan Komsomol Komitesinin Ödülü tain edilerek S. Erubayev'e verilmiştir.

23 Kasım 1970'te Torğay Bölgesi kurulmuş ve Bölgenin ilk Komünist Parti sekreteri olarak J. Özbekâli tain edildi. Kendisi Torğay Bölgesinin kurulmasında, sosyo-kültürel yapısının oluşumunda, bölgenin gelişiminde çok emek sarf etti. 1975 senesinde Kazakistan Merkez Komitesi yanında Dış Ülkelerle İlişkiler Dairesi kurulmuş ve başkanlığına da Jânibek'i tain ettiler. Büyük emekler sonuncunda Kazakistan'ın dış ülkelerle çeşitli alanlarda ilişkileri gelişti. 1977 senesinde Jânibek Kazakistan Kültür Bakanı yardımcısı olarak tain edildi. Bu görevdeyken Kazakistan'ın kültürel yaşamına çok önem veren Jânibek, ilk önce tarihi mimari binaları onarım ve restorasyon işlerini, tarihi yadigarların korunması meselelerini ele alarak başta Hoca Ahmet Yesevi, Doğu Hamamı, Rabia Sultan Begim, Esim Han vs. pek çok tarihi abidenin tekrar canlanmasına sebepçi oldu. Onun en büyük emeklerinin biri de S-Petersburg'taki Taykazan'ı tekrar Türksitan' getirmek oldu. Onun çabaları sayesinde ülkedeki pek çok tarihi şehirler, kent ve kasabalara arkeolojik kazı çalışmaları yapıldı ve bulunan bulgular ise Kazakistan'ın çeşitli müzelerinde sergilenmektedir. Pek çok tarihi mekanların Tarihi Müze olarak

halka hizmete sunulmasında hizmet etti. 1987 senesinde Kazakistan'ın Kültür Bakanı olarak tain edildiğinde hala çözüm bekleyen meseleler sayısı hayli fazlaydı.

Kültür Bakanı tarafından onaylanan kültür ve sanat alanında birçok konu vardı. Onun yürüttüğü çalışmalar sonucunda pek çok ulusal miraslarımız halkımıza geri verildi. Başta «Nevruz» bayramı, Alaş Özgürlük Harekatı ile verilen kararları tekrardan gözden geçirilmesini sağlayan Jânibek, Alaş aydınları M. Dulatov, J. Aymaitov, Ş. Kudayberdiuli vs. aklınmasında büyük rol aldı. Bununla birlikte Jeltoksan olaylarının doğru değerlendirilmesi meselesinde de aktif rol aldı. 7 Eylül 1991 senesinde yapılan Kazakistan Komünist Partisi toplantısında kendisinin Parti üyeliğinden çıkacağını resmi olarak duyurur. Sonucunda yürüttüğü görevinden emekliğe ayrılır. Emekliyken Bağımsız Kazakistan'ın kurulmasında büyük hizmetler verdi. Kendi hayatı hakkında «Tağdır Tağlımı» (1996-1997) adlı iki cilt eserini yayınladı. Üçüncü cildi hazırlarken vefat etti. Mezarı da kendi vasiyeti gereği Şâuildir'deki Arıstan Bab mezarlığında bulunmaktadır. Jânibek pek çok tarihi müzelerle birlikte, milli çalgılar gruplarının kurulmasında, Kazak dilinin gelişmesinde ve bundan başka da pek çok kültürel miraslarımızın canlanmasında öök büyük emek verdi. Pek çok devlet madalya ve ödüllerin sahibidir.

Каунақса: ОҚ ОММ 362-қор, 1-тізбе, 142-іс; ОҚ ОММ 362-қор, 1-тізбе, 443-іс; Первые руководители комсомола Казахстана. (192-1991): биографический справочник. Составители: Ашимбаев Д.Р., Дегитаева Л.Д., Касенов Б.А.

(отв.). – А.: ТОО РПИК «Дәуір»; ҚР ПМ 812-қор, 26-тізбе, 20-іс; Жәнібек Ө. Тағдыр тағылымы (Естеліктер). – А.: «Рауан», 1997; ҚР ПМ 812-қор, 34-тізбе, 1-іс; ҚР ОММ 1890-қор, 3-тізбе, 2001-іс; Тұяқбаев Қ, Өз-аға – Өз-ағам // Өзбекәлі Жәнібек Жарияланбаған жазбалар мен ол туралы естеліктер. – А.: «Арыс», 1999. – Б. 225-232; Отырар. Энциклопедия. – А.: «Арыс», 2005, – 456 бет; ҚР ПМ 708-қор, 139-тізбе, 3033-іс; Әмір Темір көрегеннің Ахмет Ясауи құтхана-мешітіне кепілдік (вакуф) - бұйрығы // Первые этнографы Казахстана (Автор предисловия и составитель Узбекали Жанибек). – А.: «Білім», 2002. – Б. 131-135.

B. Adırbek, H. Tursun

Janis Baba Türbesi – Sayram İlçesi Karamurt köyündeki mimari sanat eseri. Anıt 2004 yılında inşa edilmiştir. Janis baba 758-834'lerde yaşayan tarihi

Janis Baba Türbesi.

kişiliktir. Türbe Askar Azimbayev'e aittir. Halk ağzında «Janıs'ın ak yeleli aslanları olduğu» söyleniyor. Bu nedenle türbeye giriş çift aslan görüntüsü ile dekore edilmiştir. Türbenin yüksekliği 27 m, üst kısmında bulunan kubbe ise 9 m. Türbenin içi sekiz köşelidir. Bu Janıs'ın sekiz çocuğu olduğunu ve her birine çocuklarının şecereleri yazılmıştır.

Kaynakça: Оңтүстік Қазақстан энциклопедиясы. – А., 2005; <http://kerekinfo.kz/2017/08/22/otstik-azhayyptaryzhanys-baba-kesenesi.html>.

L.Espekova

Jâudir Camisi – 20. yüzyılın ilk yarısında faaliyet gösteren Türkistan'ın en meşhür camilerinden biridir. 19. yüzyılın 40. yıllarında Türkistan camisinde eğitim görerek tabib olan Jâudir Ana (1810-1918) hakkında K. Sarmoldaev ve S. Baydauletov'ların incelemelerinde söz edilir. Jâudir, Kara Karağay Batır'ın oğlu Oraz'ın kızıdır. 1710 yıllarında Ulıtau bölgesinde doğmuş, genç yaşından itibaren güreşçi olan Kara Karağay'ın dokuz oğlu vardı. Dokuz oğlunun büyüğü Köken'in oğlu Oraz'dan Şon ve Jâudir doğmuştur. 1810 yılında dünyaya gelen Jâudir kolu ve bacağından hasta olarak doğar. On yaşına gelince hastalığından

Jâudir Ana Camisi yeri. Türkistan şehri.

iyileşir ve on beş yaşında ünü her yere yayılmış bir güzel olur. 18 yaşında Jappas adında bir genç adamla evlenir ve bir kızı olur. Bir savaş esnasında kocası ve kızı ölür. Bu trajediden sonra Jâudir Türkistan'a gelir. Türkistan'da okuma ve yazma öğrenir, eğitim alı. Sonra tabib olarak halka hizmet etmeye başlar. Sarmoldaev'in kitabında, Hoca Ahmet Yesevi'nin yanındaki medresesinde 1840 yıllarında çalışmış ve iki kez Mekke'ye giderek hacı atanmıştır. 1914 yılında Satbay, Samurat Bek'ler Jâudir'e «Bir camide ders verin ve halka örnek olun» diye onu kendi ülkelerine görürerek şimdiki Kostanay Bölgesi Kamıstı İlçesine bağlı Karasu ile Kindikti nehirlerinin ortasındaki Azim Evliya'nın yanından camii yapmışlardır. Jâudir Ana 1918 senesinde 100 yaşında vefat eder ve Azim Evliya'nın yanına defnedilir. Zira, 1918'deki politik ve iktisadi durumlar Jâudir Ana'nın cesedini Türkistan'a getirmeye izin vermedi. Söz konusu cami ise 1932 yılına dek yaşamıştır. Jâudir Ana 1840-1914 yıllarında Türkistan'daki mescit-medreseleri yönetmiş, çocuklara ders vermiş, hatsaları iyileştirmiştir. Jâudir Ana camisinin yanında «Jâudir Ana» üzüm bağı varmış. Jâudir Ana mescit-medresesinde eğitim gören E. Süleymenov'un verdiği bilgiye göre cami «Jâudir Âji Ahmet» olarak adlandırılmış ve 1929-1930 yıllarına dek faaliyetine devam etmiştir. Medresenin yanında öğrenciler için yurt varmış. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda cami yerinden 14., 17. ve 20. asırlara ait inşaat malzemeleri bulundu. Kazılar buradak 14. yüzyıla ait iki minare olduğunu göstermektedir.

Cami ve duvarlardaki mihrap geometrik desenlerle oyulmuştur. O zamanlar, çok güzel bir şekilde dekore edilmiş. Mikhrab büyüklüğü ise 1,5-2 m. Halk arasında anlatılan efsaneye göre Jâuildir Ana camisi 1930'larda yıkıldı.

Каунақса: Байдәулетұлы С. Алтын киімді ханзада ұранды қарт қазақтар. – А., 2000; Қазақтың ру-тайпаларының тарихы. VI т. – А.: «Алаш тарихи зерттеу орт.», 2006; Всеобщая история искусств. В 6-ти томах. – М., 1956–1966; Тұяқбаев М., Мұсабаев Қ. Жәудір мешітінің орнында 2013 жылдың сәуір-мамыр айларында жүргізілген археол. зерттеу жұмыстарының есебі. – «Әзірет Сұлтан» қорық мұражайының архиві. Қолжазба. 2013.

D. Mustapayeva

Jauғаш Kırbasulı (1731'de Almatı bölgesinde doğmuş ve 1782'de Merke'de vefat etmiştir) – Abılay han'ın askeri komutanı, elçidir. Abılay Han onun kahramanlığını överek «Yaralı Kaplan» adını verdi. 1731'de Şu ve Talas arasındaki Kazaklar ve Jongar savaşında Kazaklar savaşı kazanır, Jongrarlar ise kaçarlar. Bu hadise esnasında dünyaya gelen çocuğuna Jaukaştı (Düşman Kaçtı) ismi verilmiş. Annesi tarafından kısaltılarak Jauғаш olarak sonradan adlandırılmış. Onun babası da batır ve düşmanlara karşı pek çok kez savaşlara katılmıştır. Jauғаш 17 yaşındayken, Karlık, Maylıbay gibi arkadaşlarıyla Abılay Han'ın askerleri safına girdi. Ancak, Jauғаш'ın Abılay'a hizmete ne zaman geldiği konusunda kaynak yoktur. 1756 senesinde Çin askerlerinden kaçan Jongar şehzadesi Amirsana Abılay'a sığınır. Bu hadise sonrası olan bir savaşta bir kaç Kazak askerleri Çinlilere esir düşer. Esir düşen askerlerin içinde Jauғаш'ın da ismi geçen

belgede onun Abılay'a hizmet eden askerlerden olduğu yazılmaktadır. Çin devleti Jauғаш'ı tekrar Abılay'a göndererek Amirsana'yı teslim etmelerini ister. Orta Asya halkları tarihini inceleyen V.S. Kuznetsov'un «Amirsana» adlı eserinde Jauғаш'ın Abılay'la Çin devleti arasında iki defa elçi olarak hizmet ettiğini yazmaktadır. Jauғаш'ın elçilik görevi bununla bitmez, kendisi Kırgız Momahan Bative Jayıl Batır'ın oğlu Iteke'yi Abılay Han'ın ölüm cezasından kurtarak Kazak-Kırgız kardeşliğini korunmasına katkıda bulunur. 1769 yılında Abılay'ın talimatı üzerine, defalarca Kırgızlara eçli olarak gelir. Jauғаш Çin ile ticari ilişkilerin kurulmasına, Kazak-Kırgız ilişkilerinin gelişmesine ve ülkeler arasındaki çelişkilerin çözümüne büyük katkı sağlıyor. Jauғаш'ın mezarı Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'nde Abılay Han'ın yanında gömülüdür.

Каунақса: Валиханов Ч.Ч. Собр. Соч. Т.1. – А.-А., 1984; Салғараұлы Қ. 100 құжат (қазақ хандығы мен Чин империясы арасындағы қарым-қатынастарға байланысты құжаттар). – А., 1998; Әбілдаулы Б. Жауғаш батыр – Абылай ханның елшісі (тарихи-деректі роман). – А., 1999; Дәдебаев Ж. Атыңнан айналайын Әулие ата: тарихи-филологиялық зерттеулер. – Алматы, 1998.

M.Mirazov

Jâuhari Ğabbas ibn Said (doğum ve ölüm tarihleri belirsizdir) – 9. yüzyılda yaşayan Orta Asya astronom, matematikçidir. Otırar civarındaki «Jâuharana» veya «Gaharana» kasabasında doğmuştur. Bağdat'a davet edilerek Orta Asya'nın tanınmış matematikçileri ve astronomları Horezmi, Fergana-i, Mervizi'lerle birlikte Bağdat

Gözlemevi ile «Bilgelik Evi»nin temelini kurdu. Kendisi 829-830'da Bağdat'ta ve 832-833'te ise Şam'da yapılan gökbilimci gözlemlere katılmıştır. Bu gözlemlere dayanarak «Mamuna'nın Astronomik Takvimleri» adlı eser yazmıştır. Jâuhari aynı zamanda matematikle de uğraşmıştır. Onun Öklid'in «Temelleri»ni açıklamak ve tamamlamak için hazırlanan eserlerin yazarıdır («Öklid Kitabı Üzerine Yorum Yapmak», «Öklid Cümle Kitabı» ve «Öklid Beşinci Basım»). Jâuhari Öklid'in paralel çizgiler teorisini eleştiren ilk doğu matematikçisiydi. Kendi çapında Öklid'in beşinci önerilerini kanıtlamaya çalıştı.

Kaynakça: Кебесов А. Әл-Фараби. – А., 1971.

K. Sarekenova

Jelkildek Böltekuli (1723'te Janaqorğan ilçesi, Şalqiya arazisinin yanındaki Quttıqoja-Qarasüyir'de doğmuş ve 1796'da Türkistan şehrinde vefat etmiştir) – 18. yüzyıldaki Jongar seferlerinde askerinin başında olan kahraman batırdır. Cesedi Hoca Ahmet Yesevi türbesinde gömülmüştür. Şecereli bilgiler batırın doğduğu ve vefat ettiği yılların belirtmeye imkanlarını sunmaktadır. Şecereli efsanelerde «qontayşı (asker başı han) Kaldan Tserenin saldırı yaptığı zaman Arkadan sıkışan halkla birlikte Karatau'nın yanındaki Jamanbay torunları de Sirderya'nın sol tarafına, Kızıla göç ettiğinde Jelkildek yeni doğan bebektir», - diyor. Bu olay «Aktaban Şubırındı, Alkaköl Sulama»ya ulaşmaktadır. Demek ki 1723 yılı Jelkildek batırın doğduğu senesi diyebiliriz. «Altı müşelde (müşel - insan hayatının 12 yıldan oluşan yaş döngüsüdür) vefat etti» bilgilerini

esasa alırsak Jelkildek 73 yaşında yani 1796 civarında vefat olmuştur. Sirderya boyunda kışlayan, bozkıra yayılan büyük bir boya koruma kapısı olabilen kahramanın cesedini türbeye koymak Bi'lerin kararlarıyla yapılmaktadır. İncelenen şecereye bakarsak batırın soy ağacı böyledir: Kurban-Kiyikşi-Bekbauli-Böltek ve bundan sonra Jelkildek batırın Berkinbay, Mönke, Kuttıbay, Salimbay adlı evlatlarından dünyaya gelen torunları şimdide ise yaklaşık yüz ocağı aşmaktadır. Onlar ata yurtları Kuttıkoja, Şalqiya, Süttıqudik köyleri ile Janaqorğan ilçesi, Kızılorda şehrinde yaşamaktadırlar. Jelkildek, Jongar saldırısında Konırat Jamanbay boyu askerine baş komutanlık yapmaktadır. Şokan Valihanov Türkistan şehrinin yakınlarında yaşayan Konırat boyu Abılay Han'ın sabit askerinin temelini oluşturduğundan bahsetmektedir. Jelkildek'in ata binip, askerlere katılması Abılay hanın siyasi iktidarlığının başladığı döneme gelir. Abılay Kazak yerini düşmanlardan korumak ve kendi siyasi iktidarlığını gelişmesine yönelik yaptığı değişimleriyle bağlantılıydı. «Abılay hanın katılımıyla Kazak askerleri sabit asker sıfatını almaktadır. Orta Jüz ile Küçük Jüz boylarından çıkan askerbaşları devamlı savaş tekniklerini çalışmaktadırlar». 1760 yılında Kırgızlar Kazak köylerine saldırı yapan Kırgızlara karşı Abılay han'ın sefer çıktığı savaşa Jelkildek batır da katıldı. Abılay Han'ın Kazakistan'ın güneyini geri almak için Karakalpaklara yapan seferinde Jelkildek batır başlayan Konırat boyları büyük kaharmanlıklar göstermişlerdir. Böyle bir askeri girişimler sonucunda 1762 yılında Kazaklara eski

zamanlardan beri Kazakların yeri olan Sır bölgesinin yerleri geri almıştır. Taşkent ile Hocente, ondan sonra Jızak seferlerinde Abılay Han'ın askerinin esas bölümü Orta Jüzün boylarından, onun içinde Konırat boyundan kurulmaktadır. Jelkildek'in Abılay Han'ın güvenilir savaş arkadaşı olduğu dönemde bu dönemdi. 1771 yılın sonbaharında Türkistan'da Abılay'ı bütün Kazak ulusu toplanarak Han ilan ettiklerinde onu destekleyenlerin biri de Jelkildek'ti. Yaşı geldikten sonra Han'ın yanında olup, onun siyasi vekili hizmetini yapmıştır. A. Sopiıbekov, Q. Abduovler Jelkildek batırı edebi açıdan incelediler. Jelkildek, 18. yüzyılda Sırderya boyu ve Türkistan şehri etrafında gerçekleşen bu tarihi olaylara katılmış olan batırlardan biridir.

Каунақса: Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). 3-том. – 271 бет; Қоңырат тарихы мен шежіресі. – А.: «Құрсив» баспасы, 2016. – 444 бет; Сопыбеков А. Желкілдек батыр: тарихи поэма. – А., 2012; Әбдуов Қ. Желкілдектің жебесі. – Қызылорда. 2012.

H. Tursun

Jeti Ata – Hoca Ahmet türbesinin batı kısmında bulunan evliya mezarıdır. Hoca Ahmet Yesevi kumar oyunlarına düşkün insanları doğru yola sokmak için onlara kendi ilmini, öncelikle onlara para vererek öğretmiştir. O insanlar ise, sonradan ilmi öğrenme esnasında hayata bakış açısı değişerek, parasız öğrenmeye gayret etmişler ve Ahmet Yesevi ilmini halka yayan şahsiyetlere dönüşmüşlerdir. Jeti ata vefat ettikten sonra, cesedi Türbe'nin batı tarafına defnedilmiştir. 2009-2011 yılında arkeoloji uzmanları Jeti Ata kapısının yerini buldular. Bu kapı

adı şehrin karşısında yerleştirilmiş olan Jeti Ata mezarlıklarıyla ilgilidir. Mezarlıkta Hoca Ahmet Yesevi'nin bir mezara gömülen yedi talebesi olduğundan halk onu «Yedi Ata» olarak adlandırmaktadır. Yedi Ata gömülmüş olan yer uzun zaman geçtikten sonra ancak şehir kapısı olarak bilinmektedir. Eskide Ahmet Yesevi türbesine götüren yol Jeti Ata sokağı olarak adlandırılmıştır. Jeti Ata evliya mezarı 20. yüzyılın başında Hazret Sultan'ı ziyaret etmeye gelenlerin uğrak bir yeri oldu.

Каунақса: Қожа Ахмет Ясауи есімімен байланысты аңыз, әпсана, хикаялар. – А., 2009; Ясауи тағылымы. – Түркістан, 1996; Смағұлов Е.А., Тұяқбаев М.Қ., Өсеров Т., Күмісбаева Ұ., Мұсабаев Қ., Мұташев Е. Ескі Түркістан қ-ның Жеті ата қақпасының тарихи орнында 2009 ж. жүргізілген археол. зерттеу жұмысының есебі. – Түркістан, 2009; Тұяқбаев М. Төрт қақпалы Түркістан (Аңыздан ақиқатқа дейін) // Ясауи мұрасы. Респ. газет. N1. (13) қаңтар. – Түркістан. 2018.

D. Mustapayeva

Jetikent – ортаçaғда ортаға ықан тарихи-географик yerdir. Jetikent kavramı Моғолстанын batı sınırındaki Alatau eteklerindeki Badam, Aksu ырмаклары boyunda bulunan bir çok yerleşim yerine verilen isimdir. Söz konusu yer adı 16. yüzyıl tarihçisi A Muhammed Haydar'ın «Tarih-i Reşidi» adlı eserinde geçmektedir. Orada Timur ailesinin bir vekili Ebü-Said Моғолстан'a kendi insanın tahta koymak hedefiyle mirasçısı Jünis'e 1457-1458 yıllарında Jetikent'i vermiştir. Bu bölgeden Kadırgali Jalayırı de eserinde bahsetmektedir. 19. yüzyıla ait Kazak topraklarını gösteren Rus haritasında ayrı bir şehir olarak gösterilmektedir. Maylıkoja da şiirinde Jetikent kavramına

değirmiştir: «Jetikent'in biri Şımkent ile Sayram» (Maylıqoja. Eserler. - Almatı, 2005.-141 s.). Şâditöre'nin Abılayhan'a adadığı destanında ise Jetikent'in Taşkent'ten kuzeye doğru yerleştiğini görebiliriz (Tarihi destanlar. 1-cilt. Abılay han.-A, 1995.-270 s.). 19. asırdaki araştırmacı Yu. D. Yujakov yerel halkın mantığıyla, Jetikent şehirleri olarak: Çımkent, Sayram, Mankent, Qarabulaq, Qaramurt, Sultanrabat, Janğaqtık'ın girdiğini yazıyor.

Kaynakça: Кожа М. Жетикент // Краткий энциклопедический словарь исторических топонимов Казахстана. – А., 2014. – С. 168–170; Южиков Ю.Д. Наши приобретения в Средней Азии. Ч.II. Чимкентский округ // Отечественные записки, 1867, № 7.

M.Kozha

Jetisay Drama Tiyatrosu – kültür ocağıdır. M. Avezov'un hatıraları yanı sıra, pek çok kaynaklarda: «Q. Jandarbekov Tiyatro'su Jetisay şehrinde 1968 yılında Özbekistanın Sırdarya bölgesindeki yerel halk tiyatrosu temelinde kurulmuştur. İlk başta Sırderya bölgesi Kazak müzik dram tiyatrosu (Özbekistan Cumhuriyeti) diye adlandırılmıştır. 18 ocak 1969'da B. Maylin ile E. Brusilovskiy'in «Jalbir» müzik dram oyunu ile açılışı yapılmıştır. İlk yönetmeni.- Q. Şanın, müdürü ise- T.

Jetisay Drama Tiyatrosu.

Bayımbetov (besteci ve oyun yazarının tiyatro için yazılan 7 oyunu ile pek çok krokileri bulunmaktadır. Yazarın kaleminden çıkan «Alpamis» oyunu halen sahnede başarıyla oynatılmaktadır), - diye yazılmaktadır. Fakat tiyatronun tarihi taa eski zamanlardan başlamaktadır. 1964 y. Kirov ilçesinin sanatçıları (o zamanlarda Jetisay ilçesiydi) Kreml sahnesinde yazar Ğabit Müsrepov'un «Kız Jibek» oyunun sahnelerendirerek, sadece cumhuriyete değil, tüm SSCB'ye meşhur oldu. Bu oyundan sonra sanatçılara «Halk tiyatrosu» ünvanı verilmektedir. Jetisay topraklarında profesyonel tiyatronun gelişmesine o dönemdeki Bölge Kültür Dairesi müdürü olarak görev yapan Hanbi Apayev ve ilçe valisi İ.K. Morozov'un çok emeği bulunmaktadır. Söz konusu ilçe 1971 yılı Kazakistan'a geri iade edilince tiyatro 1999 yılına kadar Çımkent bölgesi Jetisay şehri müzik drama Tiyatrosu olmuştur.

1999 yılından itibaren Jetisay drama tiyatrosu olarak adlandırılmaktadır. Tiyatroda 1969-2001 yıllarında A. Onalbayev baş yönetmen olarak çalıştı. Tiyatronun temelini kuran sanatçılar ise: J.Qarğabayev, T. Qıstaubayev, M.Ötebayev, I. İmanqulov, U. Akimova, T. Beyımbetov, A. Jâbişev, S. Bayımbetova, Q. Moldağulov, Ş. Qojamuratova, A. Omarova, R. Qoşpanqulov v.b. Tiyatro ekibi tarihinin 32. sezonunda 100'den fazla oyun sergilemişlerdir. Sovyet döneminde, tiyatro iki kez SSCB tiyatrolar festivalinde ödül kazanmıştır.

Kaynakça: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – Б. 224;

Қазақстан Ұлттық Энциклопедиясы / Бас редактор Ә. Нысанбаев. – А.: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, 1999. – Б. 720; Мақта ордасы – Мақтарал (Ауданның 75 жылдығына арналған жинақ). – А.: «Тұран» баспасы, 2003; Жерінің аты – Елімнің хаты. Энциклопедиялық анықтамалық. – А.: «Аруна Ltd». ЖШС, 2006. – 808 бет; М. Әуезов энциклопедиясы / Бас редактор С. Қасқабасов. – А.: «Атамұра» баспасы, 2011. – 688 бет +48 б түрлі-түсті жапсырма.

J. Ömirbekova

Jezbike Ana Түрбеси – тарихи бір аниттiр. Jezbike Ana için iнша edilen Түрбе Түркiстан бөлгеси Şardara İlçesi Uzun Ata көyүнден 8 km кuzeyde, Şardara-Aris oto yolunun sağ tarafındaki mezarlıktaki Uzun Ata Түрbesinden 20-22 m. yerde bulunmaktadı. Jezbike Ana mezarı yıkılmış ve unutulmuş olduğundan tekrardan üç odalı bir türbe olarak iнша edilmiştir. Түрбе önüne çimentodan ufak bir alan yapılmıştır. Meydan giden yolda birkaç kişiye mezartaşları konularak, onlar hakkında bilgiler verilmiştir. Түрbenin kapısı kuzey-batıya bakmakta ve üç odadan oluşmaktadır. Kapıdan içeri girildiğinde 7.5x7.5 m büyüklüğünde oda vardır. Odanın adı ise «Tileuethana»dır. Odanın sağ ve sol duvarlarına kapı yapılarak iki oda yapılmıştır. Sağ tarafındaki oda 3.5x3.5 m. büyüklüğündedir. Sağ tarafındaki odada Jezbike Ana’ya ve onun eşi Jıǵalırмырза’ya, diğер odada ise onların çocukları Kulşıǵaş ile onun karısı Kalampir’in isimleri yazılı mavi mezartaşları konulmuştur.

Jezbike Ana – Konırat boyunun Kökuli soyundan gelen önemli şahsiyettir. Halk arasında anlatılan efsanelerde onun ismi Jezbike, Тауirköz, Jezetek, Begim Ana şeklinde geçmektedir. Anlatılanlara göre, hastalara çoǵu zaman baykuş şeklinde

görünen ve sıkışан yetim-yoksulun yolunu аçar, hastaları iyileştirirmiş.

Каунақса: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

K. Sarekenova

Jılaǵан Ata – kutsal bir mekandır. Karatau daǵının Jılaǵан Ata kayasında, Abay yerleşim yerinin kuzeyine doğru Jılaǵан Ata ırмаǵının yanında bulunan maǵара ile pınardır. Güney Kazakistan Bölgesi Түркiстан şehrinden 80 km mesafede bulunmaktadı. Maǵара aǵzının yüksekliǵi 3-4 m, boyu 8-9 m, derinliǵi 50-60 m civarındadır. Maǵара bir zamanlar daǵın kıyısındaki kayalık taşların yıkılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Daǵın ашаǵısına indiğinde ırмаǵın sol yakasında yüksekliǵi 10-12 m daǵın kıyısında 15-18 cm köşe görünmektedir. Şu köşeden su akmaktadır. Şimdiki Jılaǵан Ata yeri, söz konusu daǵlı maǵарadan suyla birlikte kutsal ve gizemidir. Çünkü su sadece Kuran okunduǵu zaman akmaktadır ve sadece akmıyor aniden, şelaleden akar gibi akmaktadır. Onun ne zaman olacağını kimse bilmiyor, bazen 1-2 gün akmayan da zamanları oluyormuş. Uzaktan gelen түristler (ziyaretçiler) bazen buradaki şelalenin akmasını bir gün deǵil haftalarca beklemektedir.

Каунақса: Добромыслов А.И. Города Сыр-Дарьинской области: Чимкент, Түркестан, Ташкент. – Ташкент, 1912; Дастанов О. Әулие жерлер туралы шындық. – А., 1967. – Б. 44-46.

M. Amanturov

Jılan Karauıl – Karatau бөлгесінде bir ортаçaǵ kasabasıdır. Түркiстан бөлгеси

Suzak ilçesi Jılkankarauıl yerleşim yerinden 25 km batıdadır. 15. ve 18. yüzyıllara ait kaynaklarda Jılan Karauıl kale olarak verilmiştir. Halk arasında ayrıca Kültöbe adı da var. Şehrin modern görünümü üçgendir. Batı yakasının uzunluğu – 70 m, güney batısı ise – 40 m, güney doğusu – 60 m, doğusu 30 m, kuzeyi de - 30 m. Yapılan inceleme çalışmaları kentin batı ve kuzey kesimlerinde, merkez kalede gerçekleştirilmiştir. Toplam 2000 m2 alan tahrip olmuştur. Ayrıca şehrin savunma sistemini incelemek için 25 m uzunluğunda ve 1 m genişliğinde kazı çalışmaları yapıldı. İncelemenin sonucu, şehir dışından 5 m genişliğinde iki sıra şeklinde taş duvar (1 m kalınlıkta) tespit edildi. Konut evler bir, iki, üç veya dört oda şeklinde inşa edilmiştir. Evin duvarları taştan, diğer yarısı ham tuğladan yapılmıştır. Her evin kendi tuvaleti vardı. Kapı, odanın çatısından, ayrı bir kare ile kaldırılmıştır. Gözlerin dibine akan ıslak su, dikdörtgen bir çapraz kesik ve birleşme alanında bir delik var. Bu, İslam dininin güçlenmeye başladığının bir işaretidir. Tüketici ürünleri binden fazla. Bunların çoğu mutfak seramik tabaklarıdır. Çeşitli süslemelerle dekore edilmiştir. Mutfak eşyalarının dışında Kazak kabilelerinin sembolleri çizilmiştir. Eşyaların şekli, süslemeleri, Türkistan, Suzak, Otırar vb. şehirlerdeki eşyalara benzer. Bu yüzden 16. ve 17. yüzyıllarda bu tür büyük şehirler küçük bir şehirlerle yakın ilişki kurmuşlardır.

 Каунақса: «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998.

Ş. Kurmanbayeva

Jolan Toleuli (doğduğu ve vefat ettiği tarih belli değil) – 18. yüzyılda yaşayan bir Kazak kahramanıdır. Jolan, Kazıgurt ilçesi Aqburhan-Orda köyünde doğmuştur. Tole'nin oğludur. Kazak topraklarını Jongar saldırganlarından korumada kahramanlık göstermiştir. 1735 yılında Jetisu ve Sırderya boyunu işgal eden Jongarlar'a Töle bi vergi ödeyerek düşmanlarının şartlarını kabul etti ve çocukları Kojabek ve Jolanı «emanete» Jongar Kontayji'sına verdi. Halk arasında anlatılan Abdırayım şeceresine bakarsak Jolan Jongar hanı'nın elinde 2 kere «emanet» olur. Çin devletinin İle Bölgesindeki askeri valisi Fu-de asker alıp Taşkent şehrine geldiğinde, o dönem Büyük jüzü yöneten Töle Taşkent yöneticisi Turğanjanla şehir iktidarlığı için kavga ederek savaş yapmaktadır. Fu-de kendi yardımcılarını Müngirtay, Hışan'ı onlara gönderip, bir yandan durumunu anlatarak, bir yandan korkutarak, iki tarafın kavgasını durdurmuş. Böylece Töle bi birkaç insanını Çin devletinin İle

Çimkent'teki Jolan batır Anıtı.

Valisine göndererek «at hediye edip, mektup teslim ederek Çin devletine halk olacağını belirtir». Söz konusu 1758 yılının Ekim ayında Töle kendi oğlu Jolan'ı, Koygeldi'nin akraba kardeşi Pusırman'ı (Muslüman) ve Taşkent şehrinin yöneten Koja Moldaşâmş'in insanı Menniyaz hocayı elçi yaparak, Çin valisinin kabulüne gönderir. Ekim 1758 yılında Çin Devlet'inin büyük jüze yollayan mektubunda: «Siz Jolan, Pusırman adlı kişileri Ordadaki krala selam vermeye göndermişsiniz, kral özellikle kendisi karşıladi hem başkente götürüp misafir etti» (Çanlung karl onları kendi yaylasında kabul etmiş) diye bahsedilmektedir. Bu verilerden Jolan'ın daha çok kendi kabilesinde babası nedeniyle önemli kişi olduğunu görüyoruz. Jolan çok sayıda askeri seferlere katılmış. Jolan hakkında değerli bir belgeler, Paris'teki GIME Doğu Sanatı Müzesi'nin fonunda korunmaktadır. 1715 yılı ise Çine gidip Kralın saray ressamcısı olarak, Tsinin üçüncü dereceli ünvanını alan katolik misyoner Juzeppe Kastiloni'nin «Hasake gun ma tu» yani «Kazakların Çin krallına at hediye etmesi» adlı eseri vardır. Onun kopyasını tarihçi M. Abuseitova 2004 yılı kopyasını çekip Kazakistan'a getirmiştir. Resimde 1758 yılında Taşkent şehrinden Töle bi'nin Çin kralı Tsyannun'a gönderen elçileri Töle'nin oğlu Jolan, Pusırman ve Menniyaz hoca, onunla birlikte hediye olan 3 çesit at betimlenmektedir. Jolan'ın Çimkent şehrinde sokak ismi verilip, heykel yapılmış. Jolan Sayramın yanındaki Qaramurt köyünde yerleşen Kalenbab evliya mezarlığının yanına gömülmüş.

Kaynakça: Аристов Н.А. Усуни и киргизы или каракыргызы. – Бишкек, 2001; Төле би – қазақ тарихының биігінде. – Шымкент, 2013; Мұқаметқанұлы Н. XVIII-XX ғасырлардағы қазақ-қытай байланыстары. – А, 1996; «Шинжиан үн-т журналы». – № 2, 1980; Қазақстан тарихы туралы қытай деректемелері – тарихи-мәдени жәдігерлер. II том. – А, 2005.

M. Mirazov

Jolbaris Han (1690'da doğmuş ve 5.4.1739'da vefat etmiş) – 18. asırdaki Büyük Jüz'ün Hanı'dır. Tarihi kaynaklarda Jolbars, Auvbasar, Djolbars, Yulbaris, Yulbars, Dsholbars, Jolbaris Han isimleriyle karşımıza çıkar. Yaklaşık 1719'da ölen Abdulla Han'ın oğludur. Jolbaris'in ondan öncedi soyağacı hakkında bilgi yoktur. Jolbaris Büyük Jüz'e hükümdarlığı babasından miras yolu ile alır. Hükümdarlık yaptığı zaman ise 1720 ve 5 Nisan 1740 tarihleri arasındır.

Jolbaris Han mezarı. Hoca Ahmet Yesevi Hanakası. Türkistan şehri.

Kendisi Taşkent'i ve Taşkent civarını başka da yöneticilerle ortak yönetir. 1730-1739 senelerinde Taşkentle birlikte Sayram, Çimkent, Çadək, Hocikent, Namdak, Parkent, Zatkent, Karamurt vs şehir ve kasabaları yönetir. Onun esas destekçisi Töle Bi'di. Pek çok konularda ona güvendi, onu dinledi. Taşkentli Nurmhammet Alimov'un Kazak Hanları ile ilgili 1735 tarihli yazısında şöyle bir bilgi vardır: «şimdiki han Jolbarışhan, on beş yaşından beri handır, şu an yaşı kırk beşlerde, babası Abdulla han, Ruslan hanla birlikte Karabak sultan onun amcasıydı. Jolbarış hanın iki oğlu var». 20 Nisan 1734'te Rus Çarıçesi Jolbarış Han'a mektup yollamıştı. Ancak, Büyük Jüz ile Rusya arasındaki bu ilişki mesafelerin uzaklığıyla gerçekleşmedi.

1738'de Taşkent'e gelen Rus devleti temsilcisi K. Miller sayesinde Jolbarış Han Rus egemenliğini kabul etme niyetiyle Rus Çarıçesinde mektup yollamıştır. 19 Eylül 1738'de Çarıçe Anna tarafından Jolbarış'a özel mektup yollayarak onun isteğini kabul ettiğini bildirir. Ancak o dönemde Merkez Asya'da oluşan kargaşadan dolayı Orınbor sınır görevlileri zamanında mektubu yetiştirememişler. Jolbarış 1739 senesinde Orta Jüz Sultan'ı Abılay'la birlikte Güney Kazakistan'da Jongarlara karşı savaş başlatıyor. Neticesinde Taşkent, Sayram şehirleri Jongarlardan azad edilir. Ama Jolbarış ise 5 Nisan 1740 tarihinde düşmanları tarafından camide öldürülür.

Cesedi Türkistan şehrinde toprağa verilir. Jolbarış Han'ın tüm eylemleri, Kazak devletinin oluşum ve gelişim aşamalarında büyük önem taşıyordu.

18. yüzyılın ilk yarısındaki bağımsız yöneticilerinden biri olarak tarihe girdi. Jolbarış Han'ın şeceresi konusunda bir bilgi yoktur. Kendisi Taşkentli bir Sart'ın kızına evlenmiştir. Başka kadınları ile ilgili bir bilgi yoktur. Jolbarış'ın iki oğlu vardı. Biri gelecekteki han Ebilgazi (Ebulgazi, Ablyazi, Ebiliz han), diğer de Rüstem Han, onun oğlu Esmandır Han, onun oğlu Mahmut Han, onun oğlu ise Hanbaba Han.

Kaynakça: Ерофеева И.В. Казахские ханы и ханские династии в XVIII - середине XIX вв. // Культура и история Центральной Азии и Казахстана: Проблемы и перспективы исследования. Материалы к Летнему Ун-ту по истории и культуре Центральной Азии и Казахстана (4-23 августа 1997 г. Алматы). – А., 1997; ИКРИ-6 – Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным казахским степям. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007; ҚТҚД- 3 – Қазақстан тарихы туралы қытай деректемелері. III том. – А., 2006; Эпистолярное наследие казахской правящей элиты 1675-1821 годов. Сборник исторических документов в двух томах. Автор проекта, введения, биографий ханов, научных комментариев; составитель и ответственный редактор И.В.Ерофеева. – А., 2014.

M.Kozha

Joldasbayev Saiden (1936'da Almatı bölgesi Ülken Dihan köyünde doğmuş) – arkeolog. Kazak Devlet Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu (1963). Kariyerine 1963-1968 Almatı bölgesindeki bir okulda öğretmen olarak çalışmıştır. 1972 yılında Ş. Valikhanov Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsünde lisansüstü eğitimini tamamlamıştır. Bilim adamı K.A. Akişev'in yönetiminde «Kazakların 15-18 yüzyıllardaki maddi kültürü» konulu tezini savunmuştur. Joldasbayev Otırar, sonra

Güney Kazakistan çok yönlü arkeoloji kazı gruplarına katılarak Sırderya boyunda keşif gezileri, Karatau bölgeleri ve Suzak ilçesinde keşif ve kazı çalışmalarına katıldı. 1973'te akademisyen A. Margulan yönetiminde Ulıtau'a arkeolojik keşif çalışmalarına katılmıştır.

1972-1978 yıllarında araştırma görevlisi, 1978-1980 senelerinde Abay Pedagoji Üniversitesinde öğretim görevlisi, 1980-2002 yıllarında ise el-Farabi Kazak Devlet Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1986'da doçent, 1999 senesinde ise profesör oldu. 2002-2008 senelerinde Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesinde Arkeoloji, Etnoloji ve Müze Çalışmaları bölümünün başkanı, 2008-2015'te ise söz konusu üniversitede Arkeoloji araştırmaları merkezi müdürü olarak görev yaptı. 2015'ten beri merkezde baş uzman olarak görev almaktadır. Joldasbayev Jetisu Arkeolojik keşif ve kazı çalışmaları grubunu oluşturarak 250'den fazla yerleşim yerinde inceleme yaptı. İncelemeler sonucunda monografik eserini yayımladı. 1971 yılında Otırar arkeoloji kazı grubuna katılarak Otırar civarında, Sauran

şehrinden güney-batıya doğru Jalğız tam, Bozakır, Şıgırlı-I, Şıgırlı-II, Akbas yerleşim yerlerinde kazı çalışmalarını yürüttü. 1969 senesinde Karatau keşif çalışmaları esnasında Tastöbe, Ran vd. eskiyerleşim yerlerini buldu. Joldasbayev 2003'te Sığanak arkeoloji grubunu yönetti. 2009-2013 yıllarında «Ortaçağ Sığanak şehri» projesi, 2012-2014 yıllarında ise «Karatau'un güney yamacında eski ve ortaçağ arkeolojik Anıtların Sürekliliği» projesi, 2014'te ise «Kızılorda bölgesinin Janakorgan ilçesindeki Ortaçağ Sığanak kasabasına arkeolojik kazı ve araştırma işleri» projelerini yürüttü. Çeşitli madalya ve rızetlerle ödüllendirilmiştir.

Eserler: Орта ғасырлардағы Қазақстан тарихы. Көмекші оқу құралы. – А.: «Ана тілі», 1995; Қазақтардың жартылай отырықшылық мәдениеті (XVI-XVIII ғғ.) (Жетісу аймағының материалдары бойынша). – А.: «Қазақ ұн-ті», 1998; С. М.Х. Дулати және ХҮ-ХҮІ ғасырлардағы Қазақ хандығы. – А.: «Қазақ ұн-ті», 2000; Орта ғасырлардағы Қазақстан тарихы (хрестоматия). – А.: «Атамұра», 2003; Ежелгі және ортағасырдағы Қазақ халқының тарихы. – Түркістан: «Тұран», 2006; Ежелгі және орта ғасырлардағы Қазақ елінің тарихы. –А.: «Кітап» баспасы, 2010; Орта ғасырлардағы Сығанақ қ. (X-XVIII ғғ.). – Түркістан: «Тұран», 2010.

Қаулақша: Түркістан өңіріндегі тарихи-мәдени ескерткіштер. – А., «Инфарм-Арна» баспасы, 2016. – 160 б.; Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – 560 б.

M. Tāstanbekov

Juma Meşit – Cumhuriyet seviyesinde öneme sahip müzedir. Juma mescidi Hoca Ahmet Yesevi türbesinden 120-125 m mesafede «Qıluet» camisiyle yan yana bulunmaktadır. «Hazret Sultan» Tarihi ve kültürel müzesine bünyesindeki

tarihi anıt 19. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş ve yerli halk tarafından ibadet yeri olarak kullanılmıştır. Müzenin sergilendiği bina, bugüne kadar yaşamış olan Tasavvuf ilminin merkezi olmasından dolayı da çok değerlidir. Efsaneye göre, 12. yüzyılda Tasavvufun büyük temsilcisi ve ustası olan Hoca Ahmet Yesevi'nin ailesiyle birlikte yaşadığı bir ev olduğu anlatılmaktadır. Ölümünden sonra, öğrencileri, söz konusu konutu camiye çevirdi. Juma meşiti tek odalı, kare şeklinde, kuzey ve kuzey-doğu cephelerine bitişik eklemeleri var bir binadır. Çatı yüksekliği yaklaşık 4 m, kapılar ve pencereler büyüktür, zemini ahşaptır. Pişirilmemiş tuğladan yapılmıştır. Odanın iç duvarları ve cepheleri kaplanmıştır. Tavan, kalın bir saz tabakası ile «Vassa» yöntemiyle kaplanmıştır. Odanın içinde, ortada sekiz taraflı bir çubuk ve bir duvar koruması ile süslenmiş dekoratif alanlar bulunmaktadır. İçeriden yüksekliği - 4 m, mihrabın yüksekliği - 2,3 m. Cami duvarlarının genişliği - 6,2 metredir. Camii - 6x6 m bir duvar ile dört köşeli oda yapısındadır. Duvarlar karmaşık bir siva ile kaplanmıştır. Juma meşiti'nde birkaç kez yeniden yapılanma çalışmaları

yaşandı. Dini medirese camii olarak 1960 yılına dek «Qilvet Camii» olarak faaliyet göstermiştir. Bu isim binanın tam karşısındaki 12. yüzyıla ait yeraltı camisiyle ilişkilidir. 1982-1998 seneleri arasında bina «Akkeolojik Buluşlar» müzesi olarak kullanıldı. Juma Meşiti'nde 2000 yılında tekrar onarım çalışmaları yapıldı.

Каунақша: Түркістан өңіріндегі тарихи-мәдени ескерткіштер. – А., «Инфарм-Арна» баспасы, 2016. – 160 бет; Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – 560 бет.

M. Tastanbekov

Jumabayev Mağjan (Abilmağjan) Bekenuli (25.6.1893'te şimdiki Kuzey Kazakistan bölgesi Bulayev ilçesi Sasikköl köyünde doğmuş ve 19.3.1938'de ise idam edilmiştir) – Alaş edebiyatının temsilcisi, önde gelen Kazak şairidir. İlk eğitimi köy mollasından alıyor. Daha sonra, 1910-1913 tarihlerinde Kızıljar'daki Beringşev medreselerinde, Ufa'da «Galiya» medresesinde eğitime devam eder. Medresedeyken «Sadak» dergisinde ve ilk şiirlerini yayınlamıştır.

1913-1917 yıllarında Ombı Öğretmenler Seminerinde okudu. Ombı'dayken «Birlik» adlı bir edebiyat severler grubunu kurar ve «Balapan» adlı edebiyat dergisini çıkarmaya başlarlar. Aralık 1917'de II. Alash hareketi kurultayına katılır.

Kongre kararı ile Eğitim Komisyonu üyeliğine seçilir. Akmola Eyaleti gazetesi olan «Bostandıq tuwı» gazetesinde çalışarak aktif olarak halk eğitimi meseleleriyle de uğraşır. 1922-1923 yıllarında Kazak aydınları tarafından Taşkent'te yayınlanan «Akjol» gazetesi ve «Şolpan»,

Eski Cuma Camisi. Türkistan şehri.

«Sana» dergilerine makaleler yazarak aktif bir şekilde görev aldı.

1923-1926 yıllarında Moskova Edebiyatı ve Sanat Enstitüsü'nde öğrenim görerek, «Kindik» Yayınevi'nin Kazak baskısında tercüman olarak çalıştı. 1927-1929'da Burabay, ardından Kızılgar'da öğretmenlik yaptı. 1912 senesinde Kazan'da, Ekim 1923'te Taşkent'te, 1924'te Moskova'da yayınlanan şiir toplamaları için onu «milliyetçi», «Türkçü» diye suçlamalar ve sorguya çekmeler başladı. 1929' Şair Butırka hapisanesinde hapsedildi. 1936'da M. Gorkiy'nin yardımıyla, serbest bırakıldı ama sonra tekrar yakalayıp hapse gönderildi.

19 Mart 1938'de Almatı şehrinde NKVD üçlüsünün kararıyla idam edildi. Ekim 1912'de yayınlanan «Şolpan» adlı şiir kitabından itibaren toplumdaki siyasal-toplumsal konuya odaklanarak, eğitim, milli şuur, milli özgürlük, demokrasi meselelerini söz eder. Kazak şiirini, Batı ve Doğu'nun manevi hazinesini birleştirerek tema, tür ve içerik bakımından zenginleştirdi. Mağjan şiirlerindeki romantizm özellikle sembolik şiirlerinin

temelidir. Onun şiirdeki ana temalardan biri Türkçülük konusudur. Sıydaş Türk halkına karşı kardeşlik duygusu, 1912 yılına aittir. Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan birleşerek Osmanlı devletine karşı açtığı savaşa karşı seslenerek Orta Asya'dan destek verdi. «Şolpan» kitabındaki «Ural Dağı» şiirinde, Atatürk'ün Türk halkının yabancı istilacılarına karşı yürüttüğü kurtuluş hareketine destek verir. Orta Asya şairleri arasında da Türklük düşüncesi, bütün bir Turan ülkesi fikirlerini söz eden ilk şair Mağjan Jumabayev'tir. Jumabayev 1922-24 arasındaki yaratıcılığındaki Taşkent dönemi yeni bir boyuta ulaştı. Mağjan'ı inceleyen araştırmacılar, bu dönemin çok verimli olduğunu, Puşkin'in «Boldino Güzü» gibi olduğunu özellikle belirtmektedirler. Bütün Türk dünyasında tanınan «Türkistan» adlı şiiri ilk kez «Akjol» gazetesinde 1922'de yayınlandı. Jumabayev'in ele aldığı diğer bir önemli konu eğitimidir. Öğrenci ve öğretmenler için hazırladığı «Pedagoji» ders kitabı ilk kez 1922'de Orınbor'da yayımlandı.

1923 yılında tekrar Taşkent'te yayınlandı. Eser pedagojik bir bölüm, ruh vizyonlarının sınıflandırılması, içsel duyguların bölümlerini içeren bir ders kitabıdır. Bu açıdan bakıldığında Jumabayev eğitim alanında çalışarak eğitimin teorik ve metodik özelliklerini inceleyen bir eğitimcidir. Aqan Seri, Bazar Jırau, Abubakir Divayev'ler hakkında halk arasından derlemeler yaptı. Jumabayev kendi şiirleriyle birlikte, çeviri alanında büyük bir miras bırakmaktadır. Goethe, Gine, Abu Firas, A. Koltsov, M. Lermontov, A. Fet, A. Blok vs... şarilerin

şairlerini, A. Gorkiy, V. İvanov, D. Mamin-Sibiryak gibi yazarların eserlerini Kazak diline çevirdi. Mağjan Jumabayev'in Türk halklarının tarihi ile kültürünün, maksat ve muradının birliğini Türkistan tanımıyla büyük bir siyasi-felsefi düşünceye çeviren eserleri Türk halklarının ortak mirasıdır.

H.Tursun

Jumaşev Abdulla (10.4.1948'de Tajikistan'ın Hocent şehrinde doğmuş) – yerel bölge tarihçi, edebiyatçı, halk mirasını derleyici, «Ruhanıyat - Ebü Nasir el-Farabi Müzesi»nin kurucusudur. 976'da mezun oldu. 1976-1980 yıllarında Otırar eğitim faaliyetlerinde bulundu. 1980-2011 yıllarında Otırar Devlet Arkeoloji Müzesinde bölüm başkanı, 2011-2016 senelerinde ise «Rukhaniyat – Ebü Nasir el-Farabi Müzesi» müdürü olarak görev yaptı. Kazak edebiyatı tarihinde isimleri geçen ancak eserleri, hayat bilgileri derlenmeyen Sırderya, Karatau, Kazıgurt bölgelerindeki pek çok şair-jirau'ların edebi miraslarını derlemede ve yayınlamada çok büyük emekler sarf etti.

Çimkent Pedagoji Enstitüsünden 1 Şam'daki «Bab-as-Sagir» mezarlığında

bulunan Ebü Nasir el-Farabi'nin mezarını ve mezartaşının fotokopisini alarak Arapçadan Kazakçaya çevirmiş ve yayınlamıştır. Suriye'ye 2006 ve 2008 senelerinde giderek Ebü Nasir el-Farabi ve ez-Zahir Baybars Sultan'ın mezarlıklarına atayurttan bir avuç toprak bırakıldı ve onların mezarlığından da geri Kazakistan'a Aristan Bab mezarlığına getirildi. «Büyük Bozkır'ın Dokuz Başkenti», «Ebü Nasir el-Farabi – Dünya'nın Filozofu», «Büyük Ustad'ın Dönüşü» vs... belgesel filmlerin çekilmesinde yardımcı oldu

Eserler: Отырар жәдігерлері. – А., 2018; Қалдаяқ ұста – Шәмшінің әкесі. – А., 2009; Есжан атаның жуазы. – А., 2009; Отырар алқабының ақындары. – Шымкент, 2011; Отырар алқабындағы аңшылық. – Шымкент, 2011; «Руханият – Әбу Нәсір әл-Фараби мұражайы» қорындағы сирек кездесетін кітаптар мен қолжазбалар каталогы. – Түркістан, 2013; Отырар алқабындағы қолөнер. – А., 2017.

M.Kozha

Jünis Ata Türbesi – Suzak ilçesi Mınjilkı dağının eteklerinde Taukent kenti yakınlarında bulunan kutsal bir yerdir. Mezarlığı yerel halk evliyanın ismiyle «Jünis Ata mezarlığı» diye adlandırmaktadır. Evliya'nın mezarının üstüne soraki dönemlerde bir Türbe inşa

Jünis Ata Türbesi.

etmişlerdir. Türbe 10 m uzunluğunda, 7 m genişliğinde ve 6.5-7 m yüksekliğindedir. Üç odalı ve her oda kubbelidir. Kapısı kuzey-batı tarafındadır. Öndeki iki oda küçük kubbeli odalardır. İlk odadan ikinci odaya girilir ve ikini odanın sağ tarafındaki kapıdan diğer odaya geçilir. Bu odanın uzunluğu 4 m, genişliği 3 m'dir. Büyük odanın uzunluğu ve genişliği ise 5,5 m'dir. Odanın tam ortasında evliyanın mezarı bulunmaktadır. Yere mavi mermer döşenmiş. Türbenin sol tarafında ağaç vardır. Halk arasındaki anlatılara göre burada yoğun bir şekilde şi ve şengel yetiştigiğinden türbeyi «Jünis Ata» diye adlandıranlar da varmış. Jünis Ata Iskak Baba'nın talebesiymiş. Tarımla uğraşmış ve tabib olarak da insanları tedavi etmiş. Ziyarete gelen insanların çoğu dertlerine derman arayanlar, çeşitli hastalıklardan muzdarip olanlar, çocuksuz anneler gelir ve gecelerler. Mezarlık başında kurban keserler, Kuran'ı okurlar ve yardım isterler.

Kaynakça: Жақсымбетов Е. Әзіреті Қаратау, әулиенің кені еді: танымдық еңбек. – Шымкент, 2000; Қазыналы Оңтүстік. Т. 22.: 5-кітап: Әз-әулиелер / Құраст. Қ.Т. Тәжиев. – А., 2011.

D. Mustapayeva

Jüsip Ata Türbesi – Türkistan şehrinden 25 km uzaklıkta Eski İkan köyünün merkezinde bulunan mimari binadır. Jüsip Ata eldeki kaynaklara göre Hoca Ahmet Yesevi'nin talebesi ve onu İkan'a göndermiş. O zamanlarda İkan'da üzümlük alanlar çokmuş ve üzüm yetiştiriciliği çok gelişmiş. İyi gelişti. Orada üzümün on iki türü yetiştirilirmiş. Jüsip Ata İkan'a geldiğinde ona yerel halk

Jüsip Ata Türbesi.

on iki farklı üzüm hediye vermiş. Türbe 14. yüzyıla ait eski kentte yer almaktadır. Ana giriş kuzey-batıya, yani Hoca Ahmet Yesevi'nin türbesine bakmaktadır. İkan köyünde, Jüsip Ata Türbesi'nin mermerden yapılmış sütun parçaları bugünlerde «Haziret Sultan» müzesi avlusunda bulunmaktadır. 12. yüzyılda Jüsip Ata türbesi sütunlerini yapmak için iki çeşit taş kullanmışlardır. İkan'daki yıkılmış Jüsip Ata Türbesinden kalan parçalar ise bu sütunlerdir.

Jüsip Ata 12. yüzyılda yaşadı. Jüsip Ata'nın Samal Ata olarak bilinen talebesi hakkında S. Sapabekulı tarafından derlenen efsanelerde söz edilir. Jüsip Ata Türbesi iki odalı - (uzunluğu - 22-23 m, genişliği - 12.87 m), ziyaret odasının iç ölçüleri - 9.24 m x 9.21 m şeklindedir.

Kaynakça: Әбдірәсілқызы А. Қожа Ахмет Ясауидің ақындық мектебі // Ясауи әлемі. – N1 (1), 2009; Бейсембаева Л.С. Архитектурные особенности мавзолея Жунус –Ата // Тұран-Түркістан: тарихи-мәдени сабақтастық мәселелері. Ежелгі дәуір және орта ғасырлар. Түркістан археол. экспедициясының 10 жылдығына арналған ғыл. конференция материалдары. – Түркістан, 2006; Қожа Ахмет Ясауи есімімен байланысты аңыз, әпсана, хикаялар. – А., 2009; Қожа М. Ортағасы-

рлық Отырар: аңыздар, деректер, зерттеулер. – Түркістан, 2006; Мемл. «Әзірет Сұлтан» тарихи-мәдени қорық музейі. Сақтау қоры. Жұма мешіт, Түркістан тарихы экспозициясы. Этнография бөлімі. Эсми. Кк-127,128,129,кк27, кк29.; Сапабекұлы С. Түркістандағы тарихи зиярат // Ясауи тағылымы. – Түркістан, 1996.; Свод памятников Южного Казахстана. Южно-Казахстанская область. – А., 1994; Хашимов М.А. Религиозные памятники Центральной Азии. – А., 2001.

D. Mustapayev

Jüsipbek Şayqıslamalı/Jüsipbek Koja (1857'de Türkistan bölgesi Otırar İlçesi Kojatay köyünde doğmuş ve 1937 yılında, Sincan Ülkesi İli Kazak Özerk Bölgesi Tekes İlçesi Şieliözek köyünde vefat etmiş) - şair, çevirmen, Kazak sözlü edebiyatı derleyicisi ve nasihatçısı, jırşı. Önce köy mollasında okudu ve daha sonra medresede eğitimine devam etti. Arapça, Farsça, Çağatayca, Türkçe bilmektedir. Eğitimini tamamladıktan sonra, şairlik, serilik yoluna girer. Sırderya, Karatau, Sariarka ve Jetysu şairleriyle tanışır. Onların eserlerini kağıda kaydederek halk arasında yayılmasında çaba sarf eder.

Doğu dillerini de bilen şair onların klasik edebiyatı ile folklor eserlerini de okur. Firdevsi, Hafız, Cami, Fizuli, Nevai eserlerini okur. Kendisi 19. asrın 90. yıllarından itibaren derlediği Kazak edebiyatı ve folkloru nüshalarını yayınlama işiyle uğraşır. «Kız Jibek» (1900, 1903, 1905, 1908, 1909, 1910, 1911), «Ayman-Şolpan» (1896, 1901, 1913, 1916), «Sara Kız ben Birjan Saldın Aytısı» (1898, 1900, 1901, 1902, 1907), «Alpamis» (1899), «Kenesarı-Naurızbay» (1903) vs.. gibi milli folklor mirası ile «Sal-Sal», «Zarkum», «Jüsip-Zliha»,

«Munlık-Zarlık», «Şakir-Şakiryat» gibi doğu süjesindeki hikayeler de Jüsipbek'in çabalarıyla ilk defa yayınlandı. «Mın Bir Tün», «Kerbalanın Şöli», «Totının Toksan Tarauı», «Dariğa Kız», «Kasım Jomart» vs.. efsaneleri şair kendi tarzıyla farklı bir şekilde anlattı. Jüsipbek hissa destanlar yazmakla birlikte aytılara da katıldı. Onun Şökey Kız'la (Uâzıpa), Jalayır Baktıbay'la olan aytıları vardır. İlk aytıları ayrı bir kitap olarak (1897, 1910) yayınlandı ve sonra «Aytıs» adlı çok ciltli (1964, 1965, 1988) eserde yayınlandı.

Şair 1916 senesindeki Milli Özgürlük Ayaklanmalarına katıldığı için Çin'e kaçmak zorunda kalır. Oraya yerleştikten sonra çocuklara ders verir. Onun hayatı ve eserleri hakkında «Kazak Sovyet Ensiklopedisinde» (1974, 4. cilt), «Akın-Jıraular» (1979), «Üş Üzik» (1993), «20. asrın başındaki Kazak edebiyatı» (1994) adlı eserlerde beyan edilir. Şairin kendi eserleri ile yayınlanmış eserleri, hissa-destanları Kazakistan İlimler Akademisi Merkez Kütüphanesi'nde (OFK 170 д. 546,570-бумалар) ve М. Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsünün elyazmalar merkezinde (Ә-И, 901, 121-бумалар) korunmaktadır.

Қаунаққа: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

K. Sarekenova

Jüyneк – Türkistan bölgesinde antik yerleşimin yeri. Türkistan şehrinden kuzey-doğuya doğru 17 km mesafedeki Erkeözen kenarındaki Dodven-Jüyneк-töbe'ye denk gelmektedir. İlk kez 16.

Ortaçağ Jüynektöbe yerleşim yeri.

Kadirbayev Mir Kasımulı (1928-1980) – arkeolog, tarihçi. Leningrad Üniversitesi Tarih fakültesinden mezun olmuştur (1955). Tarih, Arkeoloji ve Etnografi Enstitüsünde lisans üstü eğitime devam etmiştir. 1957 senesinde Sarıarka bozlarına Kadirbayev'in yönetimindeki Merkez Kazakistan Arkeoloji grubu göçebeliler kültürünü incelerler.

Tasmola mezarlığını kazı esnasında bulunan bulguların önemi büyüktür. Neticesinde ön Saka dönemine ait Tasmola arkeoloji kültürü açıldı. Kadirbayev ön demir devri arkeolojisi uzmanıdır. 1958 senesinde söz konusu enstitüde Arkeoloji bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. 1959 senesinde ise «Merkez Kazakistan'ın Göçebe Kabileleri Anıtları» adlı tezini savunmuştur. 1975 senesinden itibaren Arkeoloji teknolojisi lavortuarını yönetti. 1971-1973 senelerinde Güney Kazakistan'daki

yüzyılda tarihçi Hafız Tanış'ın «Şeref-name-i Şahi» adlı eserinde Yunka olarak geçmektedir. Rus surbayı A.K. Kuşelyov'un 1739'daki yazısında ise Dibuçen şeklinde verilir ve kentte 200 kadar ev var diye bilgi verir. İlk olarak 1970'te Otırar arkeoloji araştırma grubu tarafından (K.A. Akişev yönetiminde) incelenmiştir. Arkeolojik çalışmalar antik kentin 6-18. asırlarda yaşadığını göstermektedir. Şehir kalıntılarının bir kısmı suyla hasar görmüş.

Каунақша: Акишев К.А., Байпаков К.М., Ерзакович Л.Б. Древний Отрар. – А.-А., 1972; История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т. 6. – А., 2007; Материалы по истории казахских ханств XV-XVIII веков (Извлечения из персидских и тюркских сочинений). – А.-А., 1969; Кожа М.Б. Города и аграрные селения казахских ханств. Последняя четверть XVII-XVIII в. // Эпистолярное наследие казахской правящей элиты 1675-1821 годов. Т. I. – А., 2014. – С. 621-642; Тұяқбаев М.К. Историческая топография и развитие городов и поселений туркестанского оазиса (XIII-XIX вв.). – А., 2009.

M. Kozha

mezartaşları ve petrogliflerini inceleyen arkeoloji grubunu yönetti. Kazakistan'daki petroglifleri incelemesi kurucularından biri. 1975-1980 yıllarında Merkez Kazakistan Arkeoloji grubunu yöneterek bronz devrini, ön demir devrini, ortaçağ anıtlarını inceledi. Dünyaca ünlü eserlerin yazarıdır.

Eserler: Исследования курганов с каменными грядами// Вестник АН КазССР. N7,1959.; Древняя культура центрального Казахстана. – А.-А., 1966 (телавт.); Наскальные изображения хребта Каратау, – А.-А., 1977 (телавт.); Сокровища древнего Казахстана//Памятники мемориальной культуры. – А.-А., 1979.

Кайнақса: Кузнецова О.В. Южно-Казахстанская комплексная археологическая экспедиция (ЮККАЭ): Научные биографии участников и библиография исследований: материалы международной научно-практической конференции, посвященной 40-летию работы Южно-Казахстанской комплексной археологической экспедиции. Шаульдер. 18-19 октября. 2011; – Алматы, 2014; Отырар. Энциклопедия. – Алматы, 2005; e-history.kz/ru/contents/view/891

D.Mustapayeva

Кадırғали Жалайри Косимұлы (1555-1605)
 – Би, yazar, tarihçi. Жалайыр kabilesindendir. Bazı kaynaklara göre Кадırғали'nin dedeleri Karahanlı döneminden beri Saray işlerinde görev almış, vezir, danışman gibi görevler almıştır. Şiğay Han'ın oğlu Tevекkel Muhammed Han döneminde, Han'ın kardeşi ve askerbaşı olan Ondan Sultan'ın hizmetinde olur.

Ondan Sultan vefat edince ülkedeki siyasi kargaşadan kaçan Кадırғали Ondan Sultan'ın 13 yaşındaki oğlu Oraz Muhammet'i alarak bütün ailesiyle Sibir Han'ı Köşim'in yanına varır. Kendisinin «Jamig et-Tevarih» adlı eserinde:

«Benim atalarım Oraz Muhammet'in atalarına hizmet etti. Ben kendim Oraz Muhammet'in babası Ondan Sultan'a hizmet ettim. Ondan sonra Oraz Muhammet'in yanında oldum» diye yazmaktadır. Sibir Hanlığına varına Köşim Han'a da hizmet eder. Köşim Han'la Oraz Muhammet'in arasında anlaşmazlık yer aldığında Sibir Hanlığının bir kısmını yöneten Seytek Han'a varırlar. 1588 senesinde av esnasında Oraz Muhammet'le birlikte Rus ordusuna esir düşer ve «emanet» olarak Rus Çarı'nın himayesinde olur. 1598 senesine dek Кадırғали Жалайри Moskova'da bulunur ve Çar Saray'ında yaşar. 1600 senesinde Rus Çar'ı Boris Godunov Oraz Muhammet'i Kasım Hanlığına Han tain eder ve Кадırғали da onun dört vezirinden biri olur. Buradayken kendisinin meşhür «Jemig et-Tevarih» adlı eserini yazar.

Кайнақса: Даланың дара ділмарлары. –А., 2001; Қазақ энциклопедиясы.– А., 1998.

Z.Jandarbek

Кажимукан Bölgesel Spor Müzesi
 – Түркистан Bölgesi Ordabası İlçesinin merkezi Temirlan köyündeki kültürel binadır. Müze 1976 senesinde temeli

Кажимукан спор müzesi. Tamerlan köyü.

atıldı. 1981 senesinde İlçe Kültür ev, 1985 senesinde ise Bölgesel tarihi bölgetanım müzesi olarak yapılandırıldı. 2001 senesinde müze tek katlı dört odalı olarak inşa edilen yeni binaya taşındı. Müze içeriden bakıldığı zaman çadırlar gibi kubbe şeklinde ise, dışarıdan bakıldığında han, bek, batırların çadırları gibi sivri uçludur.

Müzedeki 4000' yakın fon var. Müzenin büyüklüğü ise 368,5 m²'dir. Müze üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Kajımukan Munaytpasov'un hayatı ile tarihi belgeler, değerli resimler, video çekimler, özel eşyaları, spor giyisileri, kazandığı bütün madalyalar sergilenmektedir. İkinci bölüm ise, «Ulus onuruna Olimpiyat Oyunlarını Kazananlar». Üçüncüsü ise, Kajımukan'ın izinden gelenler'dir. Bunun dışında müzede Kajımukan'ın şeceresi, ailesi, kazandığı madalyaların tarihi vs... bilgileri içeren panolar da bulunmaktadır. Müzede toplamda 23 personel var, onların 9'u yüksek eğitilmiş elemanlardır.

M.Tastanbekov

Kalambayev Jappas Kasimbekuli (1.1.1909'da Sozak İlcesinde doğmuş ve 2.12.1970'te Almatı'da vefat etmiştir) – kopuzcu, besteci. Sügir okulu temsilcilerindendir. 1934 senesinde Almatı'da gerçekleşen I. Bütün Kazakistan Halk sanatkarları toplantısına katılmıştır. 1934-1937 senelerinde Kazak Milli Çalgılar Orkestrasında konser yöneticisi ve orkestra solisti olarak çalıştı. 1944 senesinde Taşkent şehrinde gerçekleşen Orta Asya ve Kazakistan sanat ustalarının günlüklerinde Kalambayev'in öğrencileri

Kurmanğazı Milli Çalgılar orkestrası bünyesinde konser vererek I.lık diploması ile ödüllendirildi. 1968-1970 senelerinde Almatı Devlet Konservatuarı'nda (Kil Kopuz Sınıfı) hoca olarak çalıştı.

Onun çaldığı besteler içinde ağırlıklı olarak İkilas'ın eserleri yer aldı: «Kazan», «Kaskırdın Ulığanı», «Konır», «Jez Kiyik», «Erden», «Akku», «Kambar», «Ker Tolğau» vs... Bunun dışında Kurmanğazı, Tattimbet, Kazanğap, Dauletkerey küylerini çaldı ve Birjan Sal, Akan Seri, Ükili İbray, Baluan Şolak, Estay şarkılarını da seslendirdi.

Aynı zaman da besteci olan Kalambayev'in kendi besteleri ise «Ken Ölke», «Kün Tolğau», «Juman Küyi», «Kazak Marşı», «Enbek Marşı», «Amankeldi Marşı» vs... Onun tanınmış talebeleri ise G.Bayazitova, F.Balğayeva, K.Kudabayeva, A.Şangereyeva, B.Sarıbayev vd. vardır. Pek çok madalyaların sahibidir.

Кайнақша: Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – А.: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2005; Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас ред. Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005; Отырар. Энциклопедия. –

A.: «Арыс» баспасы, 2005; Майшекин М. Жаппас Қаламбаев // Мұрагерлер, А., 1977; Қырғызбаев Ө. Қобызшы Жаппас Қаламбаев // <https://abai.kz/post/2253>; Қырғызбаев Ө. Қобызшы Жаппас Қаламбаев: Деректі повесть. – А.: «Арна-б», 2009.

Ş.Kurmanbayeva

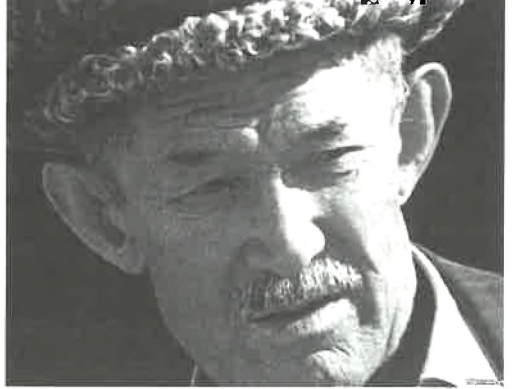
Kalamtöbe – eski yerleşim yeridir. Türkistan bölgesi Otırar ilçesi Koğam köyünden 3.5 güneye doğru yerdedir. 1969-1970 senelerinde Otırar Arkeoloji grubu (K. Akişev önderliğinde) bulmuş ve araştırmıştır. Şimdilerde ise eski yerleşim yeri iki tepeden oluşmaktadır. Büyük tepe dikey bir yapıya sahiptir. Büyüklüğü ise 40x20 m, yüksekliği 4.3 m'dir. Buradan 30 m doğuya doğru yuvarlak bir biçimde 10 m çapında, 2.4 yüksekliğindeki ikinci tepe bulunmaktadır. İnceleme esnasında angoplu nakışları var şişeler, kaplar vd. seramik eşyalar toplanmıştır. Araştırmalar sonucunda kent insanları burada M.S. 1-6. asırlarda yaşadıkları tespit edilmiştir. Yerel halk tarımla uğraşmıştır.

Каунақса: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

K.Sarekenova

Kaldayakov Şamşi (15.8. 1930, Şavuldur, Otrar, 29.2.1992, Almatı) - besteci, Kazakistan Halk Sanatçısı (1991). Çymkent, Taraz, Cetysay'ın saygın vatandaşı. 1950'de Sariagaş'taki Kaplanbek Veteriner Fakültesi'nden mezun oldu. 1951 - 54 yılında Uzak Doğu'da görev yaptı. 1955 yılında Taşkent'te Müzik Kolejinde Müzik Teorisi Fakültesini kazandı. 1956 - 62 yıllarda Almatı Devleti Konservatuvarında Kompozisyon Fakültesinde (V.V. Velikanov sınıfı adı

altında) eğitim gördü. 1950 yılından itibaren sanatla ilgili faaliyetlerde bulundu. Kazak ulusal müzik sanatının en ünlü besteciydi.

Şarkıları kulaklara sıcak geliyor, halk da hoşlanıyordu. Bestecinin eserinin tematik, önemli bir alanı geniş kapsamlıdır. Ülke sevgisi, toprakları, vatanları, ebeveynleri, eşleri ve dostları, Şamşi'nin çalışmalarının ana temasıdır. Ülkemizin engin servetini zenginleştiren sivil lirizm içinde gömüldü: «Ak Erke – Ak Cayık», « Arıs Kıyısında», «Sır Güzeli», «Parlıyor Cezkazğan», «Karkaralı», «Fosforil Cambıl», «Baykonur», «Taldıkorgan- Benim Şarkım», «Rızıklı Ülke, Şardara», «Vatan», «Moyunkum'da», «Otırardaki Dügün», «Mavi Kökşe», «Hayan, nehirdir», v.s. eserlerini halk candan kabul ederler.

Besteci yürüyüşü, coşkulu, enerjik, neşeli şarkılarla doluydu: «Kazakistanım», «Denizde Dalga», «Mutluluğun Mutluluğunda» ve «En Güzelsin». «Akengaylym», «Aksunkarkar», «Neredesin», «Erkecan»! «Annenin Gururu», «Kim Vurdu», «Kayık», «Kız Zayıflama», «Beyaz Ziyafet», «Geceleri Orada Olacağım», «Kuanış Dansı», «Annemsin»,

«Kahkaha» R. Abdullin, B. Tulegenova, R. Musabayev, Z. Koyşibaeva ve diğerler şarkıcının repertuarında güçlü bir duruş aldı. Kaldayakov sonunda büyük iz bıraktı. Devlet Gençler Ödülünü kazandı (1965).

1992 yılından itibaren müzisyen ve şarkıcılar için Kaldayakov adına Uluslararası yarışma, festivaller geleneksel olarak yapılmaktadır. Çimkent şehrindeki filmoni, bir sokak; Almatı şehrinde bir sokaka ve müzisyenin doğum yerindeki Müzik Okulu, Kaldayakov adıyla geçmektedir. Çimkent şehrindeki filmoni karşısında Kaldayakov anıtı yapılmıştır. 1991 yılında Kaldayakov hakkında «Yıllarım benim, şarkılarım benim» adlı belgesel film yapıldı. «Şamşigumır» hatıralar ve makaleler derlemesi yayınlandı (2002).

Kaynakça: Отырар. Энциклопедия. – А.: «Арыс» баспасы, 2005.

K. Sarekenova

Kanay Datka ile kızının Mezari – kutsal mekan. Kanay Datka kabrine inşa edilen türbe Türkistan bölgesi Şardara şehrinin kuzeyindeki mezarlıkta bulunmaktadır. Jauşikum tepesinin doğu eteklerinde bulunan söz konusu eski mezarlığı yerel halk «Mülik Ata mezarlığı» olarak adlandırmaktadır. Türbe mezarlığın tam ortasında yer almaktadır.

Kaynakça: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

K. Sarekenova

Karabatır (1694-1754) – bahadır, binbaşı. Karabatır'ın gerçek ismi Tilek, bazı

kaynaklarda Tileyke olarak da yazılmıştır. Buhar Jırau'da ise «Kara Tileuke» olarak verilmiştir. Tileuke batır şimdiki Türkistan bölgesi Baydibek ilçesi Kostura deresi boyunda doğmuştur. Tileuke 16 yaşındayken Bçgensay'ın kalın kamışı arasında karşılaştığı kaplanı yalan elleriyle öldürerek «batır» olarak adlandırılmıştır. 1717-1718 senelerinde Kalmuklar Güney Kazakistan topraklarına saldırı düzenler. Düşmana karşı yanındaki 500 kadar arkadaşlarıyla savaşınca ona «Karabatır» adı verilir. Karabatır düşmana karşı Anırakay, Bulantı savaşlarına da katılmıştır.

1754 senesinde Torıayğır ovasında gerçekleşen savaş «Oyran Töbe Kırğını» adıyla tarihte kaldı. Bu savaş sonrası Jongarlar Alatau'dan Doğu Türkistan'a doğru çekilmek zorunda kalır. Bu savaşta düşman bahadırı Suren'le olan bire bir dövüşte Karabatır ağır yaralanır. Ağır yaralı haldeyken kendisini Türkistan'a götürmelerini emanet eder. Karabatır ismi bugünlerde Türkistan'da Hoca Ahmet Yesevi Türbesi civarında defnedilenler listesinde geçmektedir. Ancak Karabatır'ın kendi neslinden gelenler onun savaşın olduğu Torıayğır ovasında defnedildiğini söylemekte. Başına mezartaşı konulmamıştır.

Kaynakça: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – 560 бет; Әбдікерімұлы М. Сіргелі шежіресі. – А.: «Алтын алқа баспасы», 1997, – 316 бет; <http://karabatr.kz> // Сіргелі Тілеуке батыр.; Әбдікерімұлы М. Торайғырда жерленген батыр // Президент және халық. – 2016. 22 қаңтар (№ 2).

M. Tastanbekov

Karabuğra (doğum ve ölüm tarihleri belirsiz, yaklaşık 11-12. asırlardır) – Oğuz-Kıpçak zamanındaki devlet ve din adamı, evliya, Hoca Ahmet Yesevi'yle aynı dönemde yaşamıştır. Geleneksel kaynaklarda Karabuğra Hoca Ahmet Yesevi'nin cenazesine katıldığı belirtilmiştir. Küçük Jüz Tama boyundan gelir. Karabuğra Şu, Talas, Sırderya, İdil, Jayık nehirler boyunda yaşamış ve bu bölgelerdeki siyasi ve etnik süreçlerde rol almıştır. Karabuğra, bozkır sakinlerinin arasında oluşan Türklük örf-adetleri İslam dini esaslarıyla bütünleştirmeyi hedefleyen Yesevi tarikatının önemli temsilcisi olarak Türk halkları arasında İslam dininin yerleşmesi konusunda emek sarf etti. Hoca Ahmet Yesevi'nin tasavvufi öğretilerinin halefi ve büyük temsilcisi olarak

Türk halkları Karabuğra'ya saygı duymaktadır. Halk hâlâ her yaz Haziran ayında Sozak'taki Karabuğra Türbesi'ne ziyarete gelerek kurbanlık keserler, dua ederler. Yazılı kaynaklarda onun ismi Türkistan, Şu, Talas gibi eski şehirlerdeki Begim Ana, Karahan Ata, Ayşa Bibi gibimimari sanat eserleriyle ilgili anılmaktadır. Tarihi efsanelere göre, Ambar Bibi ile Begim Ana söz konusu Karabuğra'nın kızları ise, ortaçağlı Süleyman Bakırğani, Evliya Zengi Baba'lar onun damatlarıdır. Ayşa Bibi ise, Ambar Begim'in kızı, yani Karabuğra'nın torunudur. Begim Ana Selçuklu Sultan'ı Sanjar'la evlenmiştir. Kısaca anlatmak gerekirse, Karabuğra Sırderya boyundaki dini ilim ve şairliğin, devletin iç ve dış siyaseti ile ideolojisinin ortasında yaşamış tarihi şahsiyettir. Araştırmacılar

Karahanlı devletini tarih sahnesine çıkarmanın Sayram Han'ı Bilge Kül Kadir Han olduğunu yazmaktalar.

Çinli araştırmacı Gın Şimin'in «Karahanlılar Tarihine Kısaca Özet» adlı makalesinde «Karluklar'ın Büyük Orda ve Küçük Orda olarak ikiye bölündüğünü, Büyük Orda'nın Kuz Orda'da Arslan Kara Kağan olarak adlandırıldığını ve Küçük orda'nın da Taraz ve sonrasında Kaşğar'a taşınmasını iki kabilenin totemleriyle ilgili olduğunu» söyler. Şigil kabilesinin totemi Arlsan, Yağma kabilesinin totemi ise Buğra'dır. 14 Haziran 2016'da Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi'nce düzenlenen «Karabuğra» konferansı gerçekleşti.

Kaynakça: Тынышбаев М. Материалы к истории киргиз-казахского народа. – Ташкент: «Восточное отделение Кирг.Гос.изд.», 1925; Ә.Марғұлан. Ежелгі жыр, аңыздар. – Алматы: «Жазушы» баспасы, 1985; Гың Шымин. Қарахандықтар тарихына қысқаша шолу// Таным тармақтары. – Алматы, 1998. 205-223 бб.; И.Жақанов. «Қарабура» тарихи-танымдық жинақ. – Алматы: «Өлке» баспасы, 1997; М.Жолдасбекұлы, Қ.Салғараұлы, А.Сейдімбек. Қарабура «Елтұтқа» кітабы. – Алматы: «Күл Тегін» баспасы, 2001. – 53-55 б.б.; «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясы және түркілік ислам өркениетінің құндылықтары: Қарабура әулиенің тағлымы мен өнегесі» тақырыбында халықар. ғыл.-практикалық конференция материалдарының жинағы. – Түркістан, 2016. –196 бет.

H.Tursun

Karabuğra Evliya Türbesi – ортаçaғ түрбесidir. Түртістан шеһрінден 150 km месафедә bulunмақтадыр. 1997 сенесинде «Sarıarka» LTD Баşқаны Kuralbek Erjanov'un desteğiyle eski түрбенин дıшından silikat туғлаıyla каплатылмıш секіз көшерли iki одалы бина

inşa edilmiştir. Çatısı kubbeli, ilk odası 100 m²'dir, üstü açık ikinci odadaki eski türbe ise 14. asırda inşa edilmiştir. Eski türbe taşlardan yapılan temel üstüne ham tuğlalardan yapılmış ve duvarları sıvalanmıştır. Kubbenin yukarı kısmında ışık girmesi için 4 delik vardır.

Ön yüzü düz ve parlaktır. Kuzey tarafındaki girişteki iki duvara dörtgen şeklinde iki boşluk bırakılmıştır. Türbenin ortasında ise ham tuğladan mezartaşı dikilmiştir. Eski türbenin sağ tarafında Karabuğra Evliya'nın talebesi Kurban Ata mezarı defnedilmiştir. Başında da mezartaşı vardır. Onun yanında ise Muhammed Peygamber (sav), Arıstan Baba, Hoca Ahmet Yesevi, Iskak Baba, Baba Tükti Şaştı Aziz Baba'ların mezarlıklarından getirilen birer avuç toprakların bulunduğu siyah mermer taş vardır. Eski türbenin yanında Haknazar Han, Belgibay Hacı, Şilmembet Bi, Kultas Bi, Kojamkul ulema, Daulet Karabuğra, Şahasum Ahun gibi şahsiyetler defnedilmiş ve onların başlarında da kara mermer taştan mezartaşları dikilmiştir. Yenilenen türbenin yüksekliği 17 m'dir. Kapısı batıya doğru Hoca Ahmet Yesevi Türbesine bakmaktadır. Yüksek Kubbe

tuğladan yapılmıştır. Türbe civarında Türk-İslam dünyasının evliya-ulemaları, tarihi şahsiyetlerine saygı göstererek sembolik anlama sahip panteon bulunmaktadır. Orada Türk halklarına ait «süyek kosu» (kemil birleştirmek) geleneğini canlandırarak bütün Türk devletlerinde ortaçağlardan bugüne dek yaşayan şahsiyetlerin mezarlıklarından alınan toprakların burada tekrardan defnedilerek mezartaşları koyulmuştur. Türbenin doğu tarafında Kazak halkının ünlü küyşi-bestecisi Sügir Aliul'nın türbesi bulunmaktadır. Sol tarafında ise Karabuğra'nın buğrası çöken yere bir deve heykeli bulunmaktadır. Türbenin büyüklüğü ise 240 m²'dir. 2016 senesinde Türbenin çatısı yenilenecek etrafında yeşillendirme çalışmaları yapıldı.

Каунакча: Тынышбаев М.. Материалы к истории киргиз-казахского народа. – Ташкент: «Восточное отделение Кирг.Гос.изд.», 1925; Жақанов И. «Қарабура» тарихи-танымдық жинақ. – Алматы: «Өлке» баспасы, 1997; М.Жолдасбекұлы, Қ.Салғараұлы, А.Сейдімбек. Қарабура «Елтұтқа» кітабы. – Алматы: «Kul Tegin» баспасы, 2001; «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясы және түркілік ислам өркениетінің құндылықтары. «Қарабура әулиенің тағлымы мен өнегесі» тақырыбында халықар. ғыл.-практикалық конференция материалдарының жинағы. – Түркістан, 2016.

H.Tursun, Ş.Kurmanbayeva

*Мавзолей Карабура аулие.
 Karabuğra Evliya Türbesi.*

Karabulak – Türkistan bölgesindeki kadim yerleşim yerlerinden biridir. Eski Karabulak, şimdilerde aynı adı taşıyan yerleşim yerindeki pınarların bulunduğu İşkorgantöbe yerleşim yerinde denk gelmektedir. İlk defa 1759 senesinde Çin elçisinin Kazak Han'ı Abilmambet Han'la yaptığı görüşmeden bahsederken toponim adından bahsedilir. Meşhür

Jüsip'in derlediği efsanelere göre, Karabulak kenti 18. asrın 60-70 yıllarında Abılay Han hiyesinde oldu. D.Telyatnikov ile A.Benosikov'un Taşkent'e bağlı bir yer olarak 1796-1797 senelerindeki yolyazılarında söz etmektedir. Söz konusu yerleşim yeri ile ilgili «Nasab name»de de bahsedilmiştir. İşkorğan eski yerleşim yeri 10-18. asırlara aittir.

Каунақса: Абылай хан. Тарихи жырлар. 1 т. – Алматы, 1993; Қазақстан тарихы туралы қытай деректемелері. 3 том. Цин патшалық дәуірінің мұрағат құжаттары. Қытай деректемелерін аударған, түсіндірмелері мен ескертулерін жазған Б.Еженханұлы. – А., 2006; История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007; Исламизация и сакральные родословные в Центральной Азии. – А.-Берн-Таш.-Блумингтон, 2008; Кожя М.Б. Города и аграрные селения казахских ханств. Последняя четверть XVII - XVIII в. // Эпистолярное наследие казахской правящей элиты 1675-1821 годов. Т.1. – А., 2014. С. 621-642.

M.Kozha

Karamurt – Түркистан Бөлгесіндегі ескі yerleşim yerlerinden biridir. Tarihi kaynaklarda Haramuroл, Karamurun, Karamut, Kara-Murta, Hara-Murut şeklinde verilmiştir. Eski yerleşim yeri şimdiki Karamurt köyünün merkezinde bulunmaktadır (Түркистан Бөлгесі Sayрам İlçesi). Karamurt'ı 1691 senesinde Jongarlar kendileri işgal ettikleri şehirlerin listesine almışlardır. Jongarlar 1723 senesinde «Hara-Murut»ı tekrar işgal ederler. Taşkentli Sart N.Alimov'un 1735 senesinde Ruslara verdiği bilgide Karamurt'ın Büyük Jüz Han'ı Jolbaris'in himayesinde olduğunu yazmaktadır. 1759 senesinde Çin elçisi Kazak Han'ı Abilmambet'e bağlı şehirlerden biri olarak verir. «Nasab name» de yerleşim

yerlerinden biri olarak verilmiştir. Eski şehir arkeoloji kazı çalışmaları yapılmamıştır. Eski kalıntılar 20. asrın 70'lerinde dümdüz edilmiştir.

Каунақса: Жилина А.Н. Традиционные поселения и жилище узбеков Южного Казахстана // Жилища народов Средней Азии и Казахстана. – М., 1982. С.137-163; Қазақстан тарихы туралы қытай деректемелері. 3 том. Цин патшалық дәуірінің мұрағат құжаттары. Қытай деректемелерін аударған, түсіндірмелері мен ескертулерін жазған Б.Еженханұлы. – А., 2006; Кожя М.Б. Города и аграрные селения казахских ханств. Последняя четверть XVII- XVIII в. // Эпистолярное наследие казахской правящей элиты 1675-1821 годов. Т.1. – А., 2014. С. 621-642; Моисев В.А. Джунгарское ханство и казахи XVII-XVIII вв. – А.-А., 1991.

M.Kozha

Karaspán (HALAC-KARASMAN, KARASAMAN, KARA-ASMAN) – ескі şehir yeri. Түркистан бөлгесі Ordabası ilçesindeki şimdiki Karaspán köyünün kuzey-batı yamacında ve Badam ile Arıs nehirlerinin kesiştiği yerde bulunmaktadır. Coğrafi konumu ise: 42T 503813, 4703913. Toponim ilk kez 14. asrın sonunda Karasman şeklinde geçer. Söz konusu urbonim adı İbn el-Fuati'nin (1323) eserinde «nisba Kivam ed-Din Yahya ibn Umar ibn Haccad el-Kasamani» şeklinde geçmektedir. «Nasab name»ye göre, Kara-Asman 8. asrıda Arab işgalcileri tarafından inşa edilmiştir. 17. asrın 90'larında Jongarlar işgal eden Kazak şehirlerinin listesinde bulunmaktadır (1691). Tarihi efsanelere göre, şehri Jongarlar bir kaç kez talan edince yerel halk Tевке Han'ın emriyle başka tarafa göç ederler. 2004-2009 senelerinde Karaspán şehrinin mrkez

kısımlarına arkrolojik kazı çalışmaları yapıldı. Üst katmanlardan alınan bulguları inceleme sonucunda 17-18. asırlarda, alt katmanları inceleme sonucunda ise M.S. 1. asırlarda burada insanların yaşadıkları tespit edilmiştir.

Karaşas Ana Türbesi.

Kaynakça: Извлечения из сочинений XII-XVI веков / История Казахстана в арабских источниках. Составление, перевод с арабского языка, комментарии А.К. Муминова. Т. 3. – А., 2006. – С. 84; Исламизация и сакральные родословные в Центральной Азии. – А. -Берн-Таш.-Блумингтон, 2008. – С. 112; С. 117-118; Моисев В.А. Джунгарское ханство и казахи XVII-XVIII вв. – А.-А.: «Гылым», 1991. – С. 52; Байпаков К.М. Шербатов Р.К. Археологические исследования на городище Караспантобе // Мемл. «Мәдени мұра» бағдарламасы бойынша 2005 жылғы археол. зерттеулер жайлы есеп. – А., 2005. – С. 311-312; Байтанаев Б.А., Сулейманов Р.Х., Сулейменова Ж., Ергешбаев А. Исследования на городище Караспантобе // Мемл. «Мәдени мұра» бағдарламасы бойынша 2009 жылғы археол. зерттеулер жайлы есеп. – А., 2010. – С. 250-256.

M.Kozha

Karaşas Ana Türbesi – son ortaçağ mimari sanat abidesidir. Türkistan bölgesi Sayram yerleşim yerinin merkezindeki iki önemli sokağın kesiştiği yerdeki eski mezarlıkta bulunmaktadır. Efsaneye göre, burada Hoca Ahmet Yesevi'nin annesi Karaşas Ana defnedilmiştir. İnşaat pişmiş tuğladan tek odalı olarak yapılmıştır. Türbe ise küre şeklindeki kubbe ile kapatılmıştır. Büyüklüğü ise 6.3x6.3 m, yüksekliği 7.08 m'dir. Kuzey-batı tarafından kapı bırakılmış, güney-batı duvarında ise küçük pencere bırakılmıştır. Bina içi sıvanmıştır. Depremlerden dolayı bir kaç kez yıkılmıştır. Duvarların alt kısmında kerpiç arasına ağaç kireşler eklenmiştir. Böylelikle işçiler binayı

depremlerden, duvarları sulanmadan, tuz kaplamasından korumuştur. Şu anki türbe 1851-1852 senelerinde inşa edilmiştir.

Kaynakça: Иванов П.П. Сайрам. Историко-археологический очерк // Сборник Туркестанского Восточного ин-та в честь профессора А.Э.Шмидта. – Таш., 1923. – С.46-56; Массон М.Е. Старый Сайрам // Известия к-та по делам музеев и охраны памятников старины, искусства и природы. Вып.III. – Таш., 1928. – С. 23-42; Қожа М.Б. Сайрам ескерткіштері. Памятники Сайрама. – Шымкент, 2009.

M.Kozha

Karaşık – Türkistan bölgesindeki eski yerleşim yerlerinden biridir. Yazılı kaynaklarda Karacuk, Karaçok, Karaçyuk, Karaçuk-kent, Kara-Çuk adlarıyla bilinmektedir. Eski Karaşık yerleşim yeri Türkistan şehrinden kuzeye doğru 8 km mesafedeki Törtkül-II (şimdiki Tumtüyin köyü)şehir kalıntılarına denk gelmektedir. Kent ismi Karcuk-Karaçuk nüshasında ilk kez 11. asırlara ait eserde geçmektedir. Şauğar (Şavgar) adlı urbonimin Türkçe adıdır. 9-12. asırlara ait yazılı kaynaklara göre, Şauğar kenti Türkistan havzasının başkenti olmuştur. 10. asrın sonlarındaki

Arab coğrafyacısı el-Makdisi'nin yazısında: «Şauğar etrafı çevrilmiş geniş yayılmış bir şehirdir. Camisi pazarın kıyısında. Büyük yoldan uzakta». Kent sakinleri hakkında bilgiyi biz 11. asrın ikinci yarısında yazılan Farsça bir eser «Lugat-i Furs» sözlüğünden alırız: «Şauğar sakinlerinin çoğu kumaş üretimi ile uğraşüyor». 12. yüzyıldan itibaren söz konusu şehir ismi herhangi bir edebi kaynaktan bulunmuyor. Bu da şehrin tamamen yok olduğu anlamına gelmez. Tam tersine 12. asırdan itibaren şehir Şauğar olarak değil de, Karaşık olarak adlandırılmaya başlamıştır. Eski Karaşık şehri 10-12. yüzyıllarda Karahanlılar himayesinde oldu. Eski Karaşık'a (şimdiki Törtkül-I köyü civarı) yapılan arkeolojik araştırmalar (2001-2002) şehrin 7-8. asırlara ait olduğunu ve şehirde hayat 12-14. asırlarda da devam ettiğini göstermektedir. Sonraki Moğol Karaşık'ı ise nehrin sol kıyısına geçmiştir (şimdiki Törtkül-II civarı). Ermeni Kralı Getum-I yolyazısında şehri «Harçuk» olarak belirtmiştir. 16. asırdaki Hafız Tanış'ın «Şeref name-i Şahi» eserinde de Karaşık şehirden bahsetmektedir. Şehir ismi 17. yüzyılın sonlarındaki Rus kaynaklarında da bulunmaktadır. S.U. Remezov'un haritasında, 1755 senesinde İ.İ. Krasilnikov'un Atlas'ında «Karaçok» olarak verilmiştir. Taşkentli sart N. Alimov'un 1735'te Ruslara verdiği bilgide «Türkistan himayesindeki şehirler» listesinde vermiştir. Arkeolojik kazılar Karaşık (Törtkül-II) kentini 13-18. asırlarda yaşadığını tespit etmiştir. Eski şehir yeri son zamanlarda yapılan yol çalışmaları esnasında yıkılmıştır.

Kaynakça: Елеуов М. Ортағасырлық Қарашық I қ-ның цитаделінде 2001-2002 жылдары жүргізілген қазбалар // IV халықар. түркология конгресі. Түркістан, 2011. С. 269-277; Елеуов. М.Е. Шауғар – Қаражұқ – Қарашық. Алматы, 2012; Ерофеева И.В. Географические карты XVIII века как источник по истории, этнографии и исторической топонимике Казахстана // История Казахстана в документах и материалах. Альманах. Вып.1. Алматы, 2011. С. 330-357; Кожа М.Б. Города и аграрные селения казахских ханств. Последняя четверть XVII-XVIII в. // Эпистолярное наследие казахской правящей элиты 1675-1821 годов. Т.1. Алматы, 2014. С. 621-642; Кожа М. -Түркістан тарихы. История -Туркестана. Алматы, 2000; Қазақстан тарихы туралы қытай деректемелері. 3 том. Цин патшалық дәуірінің мұрағат құжаттары. Қытай деректемелерін аударған, түсіндірмелері мен ескертулерін жазған Б.Еженханұлы. Алматы, 2006; Туякбаев М.К. Историческая топография и развитие городов и поселений туркестанского оазиса (XIII-XIX вв.) Алматы, 2009.

M.Kozha

Karatau – dağ. Kuzey-batısında Tyan-Şyan, güneyde Betpakdala ile sınırlıdır. Kızılorda Bölgesi Şiyeli, Janakorған İlçeleri, Türkistan Bölgesi Sozak, Baydibek ilçeleri, Jambıl Bölgesi Sarısu, Talas, Jualı ilçeleri topraklarında bulunan dağdır. Oronim anlamı ise «kara dağ»dır. Karatau çöl, kuru bir iklimde sahiptir. İlk olarak 16. asır sonlarındaki Hafız Tanış'ın «Şeref ed-Din Şah» adlı eserinde «Kara-Tak» şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Rus kaynaklarında ise ilk olarak yüzbaşı Karl Miller'in 1738-1739 senelerindeki gezi materyallerinde verilmiştir: «Türkistan'dan doğuya doğru 1 gün yürüyerek Karatau dağına ulaşmak mümkündür. Orada altın var. Bugüne dek onlar onu aradılar, onu camideki yazılarda kullandılar. Hatta madencilik aletleri de var» diyor. 1796-1797 senelerinde D.Telyatnikov ile A.Beznosikov'un

Karatau Dağları.

yolyazılarında Taşkent'e bağlı Karatau tepelerinin kısaca tanımını verirler: «Bu tepe doğru uzanmıştır, uzunluğu ise 30 km'den fazla değildir. Dağlar ve yamaçlarda ormanlar var: kayın ağacı, çam ağaçları, dal, meyvelerden: elma, armut, djigdochnik. Dağda kaplanlar, ayılar, tilkiler, kurtla gibi hayvanlar yaşamaktadır. Buradaki taşlar genelde granit, porfir ve serpantin, mermerdir». Alatau (Aladağ) ile Karatau dağlarının arasındaki farklılığı Ya.P. Gaverdovskiy'nin «Kazak devleti ve Halkı Tanımlaması» adlı elyazısında: «Karatau'ın doğudan batıya uzanan dağları ilk başlarda benziyor gibidir. Sadece onlardan biraz alçak. Bir yerde onlar kireç taşlardan kurşun buldular. Oradan yerel halk kurşundan biraz aldılar». Karatau oronimi Aral denizi civarında, Doğu Kazakistan bölgesinde, Mangıstau bölgesinde de vardır.

 Каунақша: Мурзаев Э.М. Очерки топонимики. – М.: «Мысль», 1974. – С.198; Мурзаев Э.М.

Словарь народных географических терминов. – М., 1984. – С.259; Материалы по истории казахских ханств XV-XVIII веков (Извлечения из персидских и тюркских сочинений). – А.-А., 1969. – С. 269; Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным степям. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007. – С. 50; 160; Первые историко-этнографические описания казахских земель. Первая половина XIX века. / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007. – С. 309; 273; Первые историко-этнографические описания казахских земель. XVIII век / История Казахстана в русских источниках XVI-XX веков. IV т. – А., 2007. – С.91; Койчубаев Е. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. – А.-А.: «Наука Казахской ССР», 1974. – С. 124.

M.Kozha

Karatau Çızıklı Taşları (Karatau petroglifleri) – bronz devri ile ortaçağ arasındaki taşlarda çizilmiş resimlerdir. Karatau yamaçları ile ovalarında (Koybağar, Arpaözen, Maydamtal, Ülkentura, Kısan, Jıngılışık, Aksu-Jabağılı, Koşkarata, Gabayevka, Rang, Süyindiksay, Sauskandık Yamacı vs...) çöktür. 20. asrın

Karatau petroglifleri.

başında Türkistan Arkeoloji Severler derneği üyeleri tarafından incelenmeye başlayan inceleme çalışmaları halen de devam etmektedir. Bunları incelemeye M. Kadırbayev, A.N. Maryaşev, Z. Samaşev vs... arkeologlar emek sarf etmiştir. İlmi kaynaklarda yayımlananları bile birkaç binden fazladır. Karatau çizikli taşları dik, dikey yamaçlarda ve irili ufaklı taşlarda bulunan resimlerdir.

Onlar göçebe kabilelerin dünyagörüşlerini, örf-adetlerini, dini inançları ile tabularını, gelenek-göreneklerini belirtir. Söz konusu resimlerde hayvanlar ile hayvana benzeyen resimler, avcılıkla ilgili resimler, bahadırların savaşma şekilleri betimlenmiştir. Bronz deviri petroglifleri arasında savaş arabasının verilmesi çok yaygındır. Buna benzer resimler Jetisu'daki Tanbalı, Eşkiölmes vs.. yerlerde de bulunmaktadır. Bütün bu resimler bir tarzda, arabanın parçalanıp

tekerlekleri alınarak iki yana bırakılmış şekilde çizilmiştir. Karatau'da yaşayan kabileler evcil ve yabani hayvanlara değer vermiş ve onları kutsal saydıklarını da görmek mümkündür. Kazak halkında evcil hayvanların iyelerini (Şopan Ata, Zengi Baba, Kambar Ata, Şeklek Ata) Pir saymaları kadim zamanlardan gelen inancın devamıdır. Burada bulunan çoğu resimler hayvancılıkla ilgilidir. Karatau çizikli resimleri yerel halkın eski manevi hayatını belirten çok özel kültürel anıtlar olarak değerlidir.

Kaynakça: ҚР БҒМ ұсынған «Қазақ мәдениеті» энциклопедиялық анықтамалық. – А.: «Аруна», 2005. – 382 бет; Самашев З. Петроглифы Казахстана. – А.: «Өнер», 2006. Қадырбаев М.К., Марьяшев. Каратауские колесницы // Археологические исследования в Казахстане. – А.-А., 1973. – С 128-145.

M.Amanturov

Karatau Devlet Doğa Rezervi – iki bölgeden oluşan – kuzey ve güney Karatau botanik-coğrafyalı bölgenin Merkez Karatau civarında bulunmaktadır (en yükzek zirvesi Bessaz'dır ve 2176 m). Rezerv büyüklüğü ise 34300 hektar v 2 bölükten oluşur: Türkistan ve Sozak. Koruma alanının yüz ölçüsü ise 17490 hektar. Rezerv yasal olarak devlet korumasındadır. Rezervi bir bölgeye birleştirmenin ana sebepleri yer katmanlarının (alçak dağlı-orta dağlı) ve bitkisel örtü yapısındaki mahalli Karatau elementleriyle ilgilidir. Karatau doğal anıtlarını koruma çalışmaları KC Ziraat Bakanlığı'nın 1 Mart 2004 senesindeki 249 no'lu kararnamesi çerçevesince yürütülmektedir. Karatau Devlet Doğa Rezervi, Kazakistan'ın antik ve ilginç

Karatau Devlet Doğa Koruma Alanı.

bölgeleri olarak çok eski ve bilinen bitki örtüsü, endemik, nadir bitkileriyle bilinir. Bu eşsiz bir bitki örtüsü, faunası ve cenotic çeşitliliği, benzersiz bir doğal ekosistemlerin topluluğundan oluşan dağlık bir arazi. Kaybolmak üzere olan arkar (yabani koyun) türü Karatau arkarları burada bulunmaktadır. Rezerv kurulduktan sonra bu tür arkarlar sayısı hızla artmaktadır. Sırderya Karatau'ı bitki anlamında da Kazakistan'ın en ilginç ve çekici bölgelerinden biridir. Çok nadir ve sadece burada bulunan bitkiler vardır. Burada mahalli özelliğe sahip 53 çeşit bitki türü vardır. Genel olarak 126 çeşit bitki hem söz konusu rezerv hem de ülke genelinde çok nadir görünen bitki türlerindedir. Karatau Devlet Doğa Rezervi, Türkistan bölgesinin gelişiminde çok büyük bir ilmi ve ekolojik öneme sahiptir.

H.Tursun, G.Sakauova

Karaululu Şilmenbet / Şilmenbet Bi (1836'da Türkistan bölgesi Sozak ilçesinde doğmuş 1916 senesinde Moyinkum'da vefat etmiştir) – ünlü bir Kazak Bi'yi, Söz Ustası. Karatau'ın kuzeyinde yaşayan Kazak boyları arasında onunla ilgili efsaneler çok yaygındır. Onun Dosbay Kaji, Kölbay, Begalı gibi söz ustalarıyla ve Kulınşak, Molda Musa, Maylıkoja, Madeli, Kızıl Jırau, Zulpıkar şairlerle ayısları meşhürdür.

Kaynakça: «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998.

Ş.Kurmanbayeva

Kasım Han (1445'te doğmuş ve ölüm tarihi belirsiz) – Kazak Han'ı, Janibek Han'ın ortancı oğludur. Kasım Han 1509-1521 senelerinde Kazak Hanlığı'nı yönetti. Onun ismi Kazak Hanlığı'nın güçlenerek gelişimi ile anılmaktadır. 15.

asrın ikinci yarısı ile 16. asrın başlarında Kazak Hanlığı'ndaki en önemli şahsiyetti. Kasım Han, hem han olarak devleti, hem askerbaşı olarak ordu yönetti, hem de «Kasım Han'ın Kaska Jolu» yasasını kurdu. Han tahtına 1509 senesinde geçmiştir. 16. asrın 70-90'lı yıllarında Kazak Hanlığının Sırderya boyu şehirleri için müzadelelerde asker yönetti. O döneme ait tarihi kaynaklarda Kasım Han'la ilgili «ünlü Sultan hem meşhür bahadur» diye anlatılmaktadır. Sırderya boyu şehirleri için çeyrek asırdan fazla süren savaş sonunda Kasım Han ve Janibek Han'ın başka oğulları Sığanak, Sauran, Otırar, Sayram şehirleri için savaşta Şeybani Han ordusunu kaçırmaya mecbur bırakarak savaşı kazanır. Anlaşma gereği Sığanak, Sauran şehirleri Kazak Hanlığına geçmiştir. Bu şehirlerde Kasım Han'la birlikte Janibek oğulları yönetmiştir. 1517-1521 senelerinde Kasım Han Kazak Hanlığı'nın batısında aktif bir siyaset yürütür ve Noğayların bir kısmı Kazaklara geçti ve ülke sınırı ise İdil'e kadar uzandı. Kasım Han döneminde ülke sınırları güneyde Sırderya'ya kadar, güney-doğuda ise Jetisu'nun pek çok bölgeleri, kuzey-batısı Jayık nehri, kuzey-doğusu ise Ulıtau, Balkaş gölünden geçerek Karkaralı dağlarına kadar uzanan büyük bir toprağa sahip oldu. Kasım Han, Kazak Hanlığının gelişmesini sağlayan çok güçlü bir liderdi. Siyasi öngörüşleri, bilgeliği sayesinde Kazak devletinin güçlenmesini ve ülke içinde barış ve huzuru sağladı. Kasım Han döneminde Kazak atlı ordusu 300 bine, nüfusu ise 3 milyondan fazlaydı. Ülke sınırları İdil'e Taşkent arasına kadar uzandı. Doğu elyazılarında Kazak Hanlığına ilişkin

materyaller Kasım Han'la alakalı yazıldı. Devleti iyi yönetebilmek için eskiden gelen örf-adetlerin temelinde «Kasım Han'ın Kaska Jolu» adlı yeni yasa hazırladı. Bu yasa sayesinde Kazak toplumundaki iç anlaşmazlıklara, kabileler arası tartışmalara son verildi. Ülke içinde huzur ve bereket vardı. Bu da ülke ekonomisi sistemlerinin daha önceden oluşan süreç çerçevesince uzun süre doğru kullanmaya, halkın rahat bir şekilde kışlık ya da yazlığa göç edebilmelerini, huzurlu yaşam ve uygun bir şekilde üretim için kullanılmasını sağlamıştır. Muhammed Haydar yazısında Kasım Han 1518'de, Tahir Muhammed'in «Rauzat-et Tarihirin» adlı eserinde 1521'de vefat etmiştir. Kadırgalı Jalayırı Kasım Han'ın Sarayşık'ta vefat ettiğini ve orada defnedildiğini yazmaktadır.

Kaynakça: Қазақ хандары. – Түркістан, 2015; Өсерұлы Н. Жеті жарғы. – А.: «Жеті жарғы», 1995; Тарихи тұлғалар. Танымдық-көпшілік басылым. Мектеп жасындағы оқушылар мен көпшілікке арналған. Құрастырушы: Тоғысбаев Б. Сужикова – А.-А., 2009; Отырар. Энциклопедия. – А., 2005; Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтама-лық. – А., 2010.

D. Mustapayeva

Kaskasu Dağı – Kazakistan'daki en eski rezervlerden biridir. Aksu-Jabağılı'da bulunmaktadır. Doğası güzel bu dağın eteklerine dinlenmeye gelen şehir halkı çoktur. Dağ şu an Arabistan'a 49 seneliğine kiraya verilmiştir. Bu bölgede yetişen bitkilerin tıbbi önemi büyüktür. Kırmızı Kitap'a giren bitkilerle hayvanlar bu rezervde çoktur. Dağ eteklerinde çeşitli bitkiler, ağaçlar yetişmektedir. Tıbbi özelliğe sahip 1300 çeşit bitki,

Kaskasu geçidi.

teknik malzemelik bitkilerin ise 1500 türü vardır. Buradaki hayvanlar arasında soyu tükenmekte olan memelilerin 15 türü, kuşların 100 türü, sürüngenlerin 3 türü vardır. Deniz seviyesinden 2000-3000 m yüksekliktedir.

Каунақша: Мыңжасарқызы Д. «Қазақтың Швейцариясы» көркейіп келеді // <https://turkystan.kz/article/57627-aza-ty-shvejtsariyasi-k-rkejiip-keledi>; Қасқасу табиғаты // <https://www.youtube.com/watch?v=8l6Zu1xV67g>.

Ş.Kurmanbayeva

Kaskasu Yamaci – Türkistan bölgesinin en güzel bölgelerinden biridir. Töle Bi ilçesinde deniz seviyesinden 1900 m yükseklikte bulunmaktadır. Kaskasu yamacında bitkilerin 1500 türü vardır. Pek çok ağaç türleri de vardır. En ünlüsü ise Türkistan arşasıdır. Bu ağacın ekolojik sistemde önemi çok büyüktür. Zira, karın zamanında erimesini sağlıyor. Onun meyveleriyle pek çok hayvan beslenmektedir. Ağacın boyu eteklerden yukarı doğru yükzeldiçe azalmaktadır. Çok yavaş büyüyen ağaç türüdür. Yılda ancak 1 cm büyüyor. Arşa ağacı 500-600 yıl kadar yaşayabiliyor. Hatta 4000 yıl kadar yaşadıkları varmış. Hayvanlar dünyası da çok ilginçtir. Memelilerin 59 türü, kuşların 300 türü şu an resmi kayıda alınmıştır. Ayı, kurt, yabani domu, dağ keçisi en çok karşımıza çıkan hayvanlardandır. Sessizce ve dikkatlice hareket eden kar kaplanları da dağ yamaçlarında yaşamaktadır. Burada nesli tükenmek üzere olan Menzbira dağ mavi faresi vardır. Bu hayvan uluslararası Kırmızı Kitab'a dahil olmuştur. Zamanında

Kaskasu rezervi.

bu mavi fareler bütün batı Tayn-Şyan dağlarında yaşamışlar. Pek çok hastalığa derman yağları ile çok pahalı derisi için insanoğlu tarafından katledilmiştir.

Kaynakça: Оңтүстік Қазақстан облысының энциклопедиясы, «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998.

Ş.Kurmanbayeva

Kaskatöbe – eski yerleşim yeridir. Türkistan Bölgesi Töle Bi İlçesi Kızılasker köyünün kuzey-batı tarafında Badam nehrinin sağ yakasında bulunmaktadır. 1979 senesinde Çimkent Pedagoji Enstitüsü Arkeoloji grubu tarafından kazı çalışmaları yapılmış ve 1982 senesinde devat emtiştir. Şimdiki yeri tabanının ölçüsü 100x60 m, üst kısmı ise 40x20 m. yüksekliği ise 6-8 m şeklinde kuzeyden güneye doğru uzanmaktadır. Yerleşim yerinin güney-doğu kısmından 6x3 m'lik alanda 1 m derinliğinde kazı çalışmaları yapılmıştır. Buradan inşaat mazlemeleri ile mutfak eşyaları bulunmuştur. Ev duvarları ise 0.6 m'e kadar kalınlıkta ve kumla sıvanmıştır. Bununla birlikte, inceleme esnasında hayvanların kafataşları, seramik eşyalar, değirmen taşları bulunmuştur. Mutfak eşyaları çeşitli çizgilerle süslenmiştir. Bulunan bulgulara göre, burada insanlar yaklaşık 1-4. asırlarda yaşamışlardır.

Kaynakça: Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – А.: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2005.

Ş.Kurmanbayeva

Kauğan Ata – eski kent yeridir. Türkistan bölgesi Otırar ilçesi Baltaköl

köyünün kuzey tarafında bulunmaktadır. 1900 senesinde N.V. Rudnev, 1947 senesinde Güney Kazakistan arkeoloji kazı grubu (A.N. Bernshtam danışmanlığında), 1970 senesinde ise Otırar arkeoloji kazı grubu (K. Akişev danışmanlığında) inceleme çalışmaları yapılmıştır. 16. asır tarihçisi Hafız Tanış'ın verdiği bilgilere göre, kent ortaçağlarda Kunjan (Kunan) olarak adlandırılmıştır. Şimdiki kalıntıları yüksekliği 10 m'lik bir tepedir. Merkez tepe 160-170 m çapındadır. Kent savunma surları ile çevrilmiştir. Minare izleri vardır. Duvarların dışında 10 genişliğinde ve 2 m derinliğinde çukur vardır. Kentin giriş kapısı güney tarafında yer almıştır. Giriş kapısından başlayan sokak kenti ikiye bölümüştür. Burada mahalle tarzı yaşam olduğu görünmektedir. Kauğan Ata'dan 17-18. asırlara ait yağlı ve basit seramik eşyalar (kese, bardak, tabak, şişe vs..) bulundu. Bulunan bulgulara bakarak yerel halkın 6-18. asırlarda tarımla ve hayvancılıkla uğraştıkları tespit edilmiştir.

Kaynakça: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

K.Sarekenova

Kavam Eddin el-Farabi (1286-1357) – alim, din adamıdır. Kendi ismi Kavam ed-Din Emir Katib, babasının ismi ise Emir Umar el-Emid, el-İtkani el-Farabi ise onun Farablı olduğunu bildirmektedir. İlk önce Otırar şehrinde eğitim gördükten sonra Buhara ve Semerkand şehirlerinde eğitimine devam eder. Otırar şehrinde ders vermiştir. Bağdat'ta kadı olarak çalışmıştır. Hayatının son yıllarını Kahire'de geçirmiştir. Tanınmış din

adamı Burhan ed-Din el-Margani'nin «el-Hidaya» (yönetim) adlı eserine «Ġayya el-Bayan ve Nadira ez-Zaman fi ahâr el-Auan» adlı açıklama yazısını hazırlamıştır. Kavam ed-Din el-Farabi eserleri halen incelenmektedir. Onun ilmi mirası çok zengindir: «el-Ġayat», «eş-Şamil», «et-Tabiin» adlı eserleri vardır. Özellikle son zamanlarda onun eserleri incelenerek Sudi Arabistan ve Mısır'da doktora tezleri savunulmuştur. Bununla ilgili bilim adamı A. Derbisali: «Kavam ed-Din el-Farabi (1286-1357): hayatı ve mirası» konulu eserini yazdı (2013). Orada Kavam el-Farabi'nin kendi görüşü Ebü Hanifa mezhebine ne kadar sadık olduğunu görmek mümkündür. Din aliminin «El-Kasida Mausuda bi lalali el-masunat fi sarf ve şarhiha» adlı esserinin İtalya'nın Floransa kütüphanesinde bulunan aslını Nur-Mubarek (Almatı) üniversitesi yayınlamıştır (2016). Eserin ilk 24 sayfası Kazakça açıklama, 136 sayfası ise Arapça metindir. İlk defa yayınlanmaktadır. Dini eğitimi güçlü ve İslam dünyasında iyi bilinen bilim adamının dini metinleri, Kur'an ve Hadislerin bilgisi son yıllarda yaygın şekilde yayılmaktadır. Arapça hakkında derin bir bilgiye sahip Kavam

el-Farabi, cümle içindeki kelime ve kelime gruplarının anlamını anlıyor. Şeriat'ın çeşitli mezheplerinin temellerini bilmesine rağmen, Ebu Hanifa mezhebine bağlı kaldı. Bugünlerde Astana'da «Kavam el-Farabi Dini medresesi» açılmıştır (2010).

Кавнақса: Дербісалиев Ә. Қазақ даласының жұлдыздары. – А., 1995; Қазақстан. Ұлттық энциклопедиясы, V т. – А., 2003; Дербісәлі Ә. Қауам ад-Дин әл-Итқани (Иқани) әл-Фараби ат-Түркістани: өмірі мен мұрасы. – А., 2013.

N.Mansurov

Kayıp Han Kosrau-ulı (doğum tarihi belirsiz ve 1718'de vefat etmiştir) – Kazak Hanı. Tевке Han döneminde Orta Jüz'ün Han'ı olmuştu. 1715-1718 yıllarında hükümdar oldu. 1715'te Türkistan'da yaşamıştır. Türkistan ve civarındaki şehirleri yönetmiştir. Kayıp Han döneminde Kazak Hanlığı'nın dış siyasi durumu çok zor bir dönemi geçirmekteydi. Doğu'dan Jongarlar, Batı'dan Kalmuklarla savaşmak zorundaydı. Böyle bir zor durumda Kayıp Han kendine müttefikler aramaya başladı. 1716 senesinde Tobol'a gönderilen Kazak elçileri Kayıp Han'ın Rusya ile ilişkiler kurmaya, ortak Kazak-Rus Askeri birliğini oluşturarak Jongarlarla savaşmaya hazır olduğunu bildirirler. Bununla birlikte Kazaklar'a Sibir Hanlığı topraklarında ticaret yapmaları için izin istedi. Kayıp Han Kazan askeri valisi Saltıkov'la iltişime geçti. Kayıp Han döneminde Rusya ile ilişkilerin canlanması Jongar saldırılarının durduma amacından gelmektedir. Kayıp Han 1718 senesinde vefat etmiş ve Sultan Ahmet türbesinde defnedilmiştir.

*«Kavam ed-Din el-Farabi at-Türkistani»
 Cumhuriyet Kari Hazırlama merkezi.*

Каунақса: Қазақ хандары. – Түркістан. 2015; Ерофеева И.В. Казахские ханы и ханские династии XVIII - середине XIX вв. Культура и история Центральной Азии и Казахстана: проблемы и перспективы исследования. – А., 1997.

D. Mustapayeva

Kayırhan/Ġayır Han Inalshık (doğum tarihi belirsiz ve 1220'de Otırar şehrinde vefat etti) – Otırar şehrinin Han'ıdır. Horezmşah himayesi altında Otırar şehrini yönetmiştir. Kıpçak kabilesindedir. Cengiz Han Çin'e karşı iki seferinde de zaferle dönünce Horezm Şah'ı Muhammed Karakorum'a elçi gönderir. Elçileri kabul eden Cengiz Han da Horezm'e elçi gönderir. İki taraflı anlaşmalar sonucunda 500 deveden oluşan, toplamda 450 kişilik ticari kervan 2018 senesinde Karakorum'dan Otırar'a gelir. Tüccarların arasında casuslar var şüphesiyle Otırar Han'ı Kayırhan kervanı talan eder ve bütün insanları öldürür. Cengiz Han «tez arada Kayırhan'ın teslim edilmesini» isteyerek Horezmşah'ı Muhammed'e elçi gönderir. Muhammed Han bu isteği kabul etmeyerek gelen elçileri öldürür. Sonucunda iki devlet arasında savaş başlar ve 1219 senesinde Cengiz Han'ın ordusu Ertis nehrinden geçerek Jetisu üzerinden Sırderya'ya gelir. Otırar'a gelince oğulları Çağatay'la Ugedey'e şehri kuşatma emri vererek kendisi Buhara'ya gider. Kayırhan bütün gücü ile şehri savunur. Savunmanın 5. ayının sonuna doğru Horezmli askerbaşı Karaşa-Hacib 10 bin kişilik ordusu ile teslim olur ve şehir kapısını düşmana açarak kaçır. Savaş şehir içinde devam eder. Kayırhan güvenilir askerleriyle kaleye sığınır ve orada bir ay savaşır.

Kaleyi savunanlar tamamıyla ölünce ancak Şubat, 1220'de Moğol askerleri Kayırhan'ı yakalayarak Cengiz Han'a götürürler ve orada öldürürler.

Каунақса: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

K.Sarekenova

Kayu Tegin (12. asır) – Yesi bölgesi yöneticisidir. Muhammed Danişmend Zarnuki Hanakası'nda Oğuz Dağı ile Karaşık (Türkistan şehrinin eski Türkçe adıdır. Arab-Fars elyazılarındaki Şavgar ise Karaşık şehrinin Frasça adıdır) arasından toprak veren ilk yöneticilerinden biridir. Bununla ilgili «Nasab name»de şöyle diyor: «Kayu Tegin Sufi Muhammed Danişmend'i «Şeyhim, Atam Turarsın» diye Şet'in topraklarını, suyunu verdi. Dokuz atamdan gelen helal mülküm. Başı Oğuz dağı'dan sonu ise Karaşık'a kadar 200 kışlaklık bir yerdir. Tanrı ırzası için, Muhammed Peygamber'in şefaati için bu toprakları vahip ettim».

Каунақса: Исламизация и сакральные родовые в Центральной Азии. Том-2. – А.-Берн-Таш.-Блумингтон, 2008; Оңтүстік қазынасы, 56 том. Насап-нама. – А., 2013.

Z.Jandarbek

Kazan Şunkır Bastau – Türkistan Bölgesi Tülkibas İlçesi Balıktıköl gölündeki pınar başıdır. Söz konusu pınara «kutsal, evliyalı yer» diye ziyaret edenler de çoktur. Bunun nedeni de halk arasında anlatılagelen rivayetler olsa gerek. Rivayete göre, Jambil bölgesindeki Bili gölde suya batan at Kazan Şunkır'dan çıkmış. Bu nedenle de söz konusu pınarın

diğer adı da «Kambar Evliya»dır. Gene bir efsaneye göre, bir zamanlar çukurdan kazanın dört kulağı görünürmüş. Son dönemlerde sadece iki kulağını gördük diyeler vardı. Şimdilerde ise hiç görünmüyormuş. Kalbi temiz insansalara ancak görünür ve onların dilekleri kabul olurmuş. Bu çukur-pınar suyunun diğer bir özelliği suyun uzaktan baktığınız zaman sessiz, durgun olduğunu görürsünüz, yaklaştıkça su yüzünde hareketler fayda oluyor, daha da yakın geldiğiniz zaman suyun kaynıyor gibi hareket ettiğini görürsünüz. Tekrardan uzaklaştığınız zaman su da tekrardan yavaşalar ve durgunlaşır. Bu suyu bu civarlardaki yerleşim yerindeki halk günlük kullanım amaçlı faydalanmaktadırlar.

Kaynakça: «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия. Бас редактор Ә. Нысанбаев. – А.: Қазақ энциклопедиясы, 1998; Лес А., Мауленқұлова Г. Балықты көлінің орналасуы мен тарихы // <http://bilimdiler.kz/gilim/23337-balykty-kolinin-ornalasu-y-men-tarihy.html>.

Ş.Kurmanbayeva

Kazancı Ata Türbesi – 18-19. yüzyıllara ait sanat eseridir. Sozak köyünün merkezindeki mezarlıkta bulunmaktadır. 1994 senesinde yayınlanan «Anıtlar Derlemesi. Güney Kazakistan Bölgesi» eserinde Kazancı Ata Türbesi dışı sıvı ile sıvanmış, batı kısmında sonradan ilave edilen ham kerpiçten yapılmış mezarlık var» diye yazılmıştır. Kubbeli türbe yüksek, koni şeklindedir. Kubbenin ortasında yuvarlak, ışık gelecek şekilde oyuklar vardır. Yerel halk mezarlığı evliyanın ismiyle «Kazancı Ata Evliya Mezarlığı» diye adlandırmaktadır. Türbenin ölçüleri ise 6x6 m, yüksekliği 8-9 m, alt kısmındaki

Kazancı Ata Türbesi.

6x6 m'lik kısmı ise dikdörtgen şeklindedir, 2 m yükseldikten sonra konş şeklinde kubbe inşa edilmiştir. Çatı kısmında kullanılan ağaçların altında 65-70 cm'den sonra delikler bırakılmıştır. Alt duvarların kalınlığı ise 80-90 sm'dir. Üst kısmının kalınlığı ise 35-40 cm'dir. Kazancı Ata'nın esas adı ise Edbülaziz Kaşkari, başka bir kaynaklarda ise Yesevi Türbesindeki Taykazanı yapan usta Abdül Aziz Şeref ed-Din oğlu Tebrizi'dir. Oszakta bulunan mezar ise halk arasındaki rivayete göre, Türkistan'daki Taykazan'ı yapan usta Abdül Aziz'indir. Efsaneye göre, Taykazanı yapan ustaya razı olan Hoca Ahmet Yesevi'nin ruhu Usta'ya ayan vermiş. Üstün yeteneği için Uatsa'yı Mekke'ye ziyarete götürmek istemiş. Hazirat Sutan Usta'ya gözlerini kapat, ben aç demeden açma demiş. Ancak yolda Usta yolda dayanamayıp gözünü bir aç vermiş ki, bir mavi denizin üstünde uçuyormuş. Ziyaret sonrası geri döndükten sonra Hoca Ahmet Yesevi Usta'ya «artık sana benim yanımda toprak nasip olmaz, Sozaktaki

Karabuğra Evliya'nın yanında yatacağın» demiş. Sozak'ta mezarlığı bulunan Kazancı Evliya ise Ebdül Aziz Usta'nın kendisidir. Eskilerden gelen geleneğe göre halen de demirciler, ağaç ustaları Kazancı Ata Türbesibi ziyaret etmekte.

Кайнақша: Жақсымбетов Е. Әзіреті Қаратау, әулиенің кені еді. – Шымкент, 2000; Қазыналы Оңтүстік. 22 том, 5-кітап: Әз әулиелер / Құраст. Қ.Т.Тәжиев. – Алматы, 2011; «Көне де жаңа Созақ». Альбом-шежіре. – Телеарна баспаханасы; Қарғабай. «Туған өлке – жұмбақ өлке». – Алтын шаңырақ. 2017; Елеуов М. Қаратаудың ортағасырлық керуен жолдары. – Түркістан, 2007; Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – А.-А., 1994; Мұстапаева Д. Асыл мұра-қасиетті Тайқазан. – А., 2008.

D.Mustapayeva

Kazanğap Bayboluli (1891'de Түркістан Бөлgesi Төле Би İlçesi Узинарık köyünde doğmuş ve aynı köyde 1945'te vefat etmiş) – halk şairidir. Hocası Bekasıl Bibolatuli tarafından açılan mektep-medresede eğitim almıştır. Sayram, Çimkent medreselerinde eğitimine devam etmiş. Kудайбердиули soyundan gelen Kazanğap hocası Bekasıl'ın sadece talebesi değildi. Bekasıl'ın elinde büyümüş onun terbiyesini almıştı. Bekasıl'ın «Zikzal» (Burçnama) eserini koruyarak bugünlere ulaşmasını sağlayan Kazanğap'tır. Medreseyi tamamladıktan sonra Akkum köyünde öğretmen olarak çalışır. İlk başlarda jirşılık yolunda önceki şairlerin eserlerini ezberleyerek hareket eden Kazanğap 1914'ten itibaren kendi şiirlerini yazmaya başlar. 1934 senesinde Kazakistan Yazarlar Birliğı'nin ilk kurultayına şair olarak katılan Kazanğap o seneden itibaren şiirlerini yayınlamaya başlar. Aynı zamanda halk arasındaki sözlü

edebiyat nüshalarını da derlemiştir. Tarihi hadiseleri canlandırarak yeni fikirleri sunmak Kazanğap şiirlerinin özelliğiydi. Onun «Ensegey Boylu Er Esim», «Orta Jüz Dauanasbay Ökirik Nayman» kıssa-destanları 17-18. asırlarda Kazak ulusunda yaşanan tarihi olayları edebi bir şekilde anlatılmıştır. Onun bunun dışında pek çok destanları ve şiirleri vardır. Yazar Sabit Mukanov: «Kazanğap Orta Asya halkları sözlü edebiyatlarını çok okumuş, ezberlemiştir. Pek çok efsane-rivayetler, tarihi destanlar, masallar bilmıştır» diyerek Kazanğap mirasının önemine değinir. Edebiyatçı Esmagambet İsmayılov: «Kazanğap 16 yaşından beri armonikada şarkı söylemekte, destan anlatmaktadır. Yazılı şairlerin, Orta Asya halkları şairlerinin eserlerini çok okumuştur» diye Kazanğap şiirlerinin kökenine dikkat çeker. Kazanğap'ın pek çok şiirleri gazete, dergilerde yayınlandı. Onun Kazak edebiyatını kattığı en büyük emeklerinin biri de derlediğı folklor malzemelerini Milli Akademi Elyazılar bölümüne teslim etmesi.

Кайнақша: Қазақ Совет энциклопедиясы. 6-том. – А.-А., 1972; Қазыналы Оңтүстік. 4-кітап. 26-том. – А., 2012; Қазақ әдебиетінің тарихы. 1-том. Қазақ халқының ауыз әдебиеті. Екінші кітап. Кеңес дәуірі. – А.-А., 1964; Қаһарлы сөз қамал бұзады. – А., 1995.

M.Mirazov

Kazı Bayza Türbesi – Sayram İlçesinde bulunan tarihi anıt. Türbe 18-20. asırlarda pişmiş tuğlalardan yapılan mimari anıttır. Türbe yapısı bakımından farklıdır. Türbe ортағағ anıtlарına benzemektedir. Araştırmacılarға göre, türbenin inşası, nakışları bakımından Karahanlı dönemine

Kazı Bayza Türbesi.

yakındır. Türbenin girişinde ibadet için yapılan iki küçük köşe oda var. Bina saca kaplıdır.

Kaynakça: Қазақ мәдениеті. – А.: «Аруна», 2005.

L.Espekova

Kazıbek Bi Keldibekuli (1667'de Sırderya boyunda doğmuş ve 1764'te Semizbuğı Dağı Terekti Kışlığında vefat etmiştir) – Kazak halkının 17-18. asırlardaki devlet ve toplum adamıdır. Kazakların büyük Bi'yidir. 1667'de Sırderya boyunda Keldibek Bi ailesinde doğmuştur. Bu dönem Kazak-Kalmuk arasında sürekli savaşların yer aldığı bir dönemdi. Böyle bir dönemde dünyaya gelen Kazıbek te çok erken yaşta büyümek zorunda kalır. Genç yaşta Kazak'ın söz sanatını, örf-adetlerini, geleneğini, yasalarını öğrenmiştir. 1680'lerin başında Kalmuklar saldırı düzenler ve pek çok Kazak köylerini talan ederek, halkı da kendilerine birlikte kendi ülkelerine götürürler. Giden insan ve malı geri getirmek için Tevke Han savaşı değil barışı, müzakereyi seçer. Elçi olarak Keldibek Bi'yi göndermeye karar vermiş. Ancak Keldibek Bi yaşlandığı için gidemez, yerine oğlu Kazıbek'i gönderir. Buradaki amacı oğlunu iş üstünde

denemektir. Bu elçilik seferi Kazıbek'i bütün Kazak halkına, Bi'lerine, Hanlara tanıtan seferdi. Keldibek oğlunun yanına destek amaçlı bir adamını da göndermiş. Kazıbek Han sarayına gelince Tevke Han: «Sen ağabeylerine baş mı olmak istersin, kos (hizmetçi) mu olmak istersin?» diye sormuş. Kazıbek: «Ben ağabeylerime kos olabiliyorsan yeter» diye cevap vermiş. Cevabına razı olan Tevke: «Tamam oğlum. Altındaki tayın da, sen de iyiymişsiniz» demiş. Taykeltir Bi liderliğindeki elçiler Kalmuk yurduna gelir Kontaycı'nın çadırına girerler. Taykeltir Bi Kontaycı'ya: «Han, biz geldik, senden istedik, verirsen aldık, vermezsen döndük, kararı sana verdik!» demiş. Kontaycı da Taykeltir'in korkarak konuştuğunu anlamış ve kendi üstünlüğüne övünerek «o zaman akşama dek cevabı veririm, ya vermem. Vermezsem henüz sağken gidersin» demiş. Taykeltir'i tekrar konuşacakken konuşturmamış. Bunu gören Kazıbek dayanamamış önce Elçilerin arasındaki Bertis Han'a demiş: «Er'in er'den nesi fazla, akıla konar sözü fazla. Malın maldan nesi fazla, birazcık eti fazla. Yerden yeri nesi fazla, birer avuç otu fazla. Boynuna alan işten dönen er'den, ölü ayının yüreği fazla!» demiş. sonra gider Kontaycı'ya seslenir: «El korkak, er kaçak değildir! Sana sözüm var» demiş. Kontaycı: «Senin adın ne, tanıtır mısın?» diye sormuş. Kazıbek: «Benim adım Kazıbek, babam ise Keldibek, halkım benim Kazak, Boyum ise Karakesek» demiş. Kontaycı Kazıbek'e: «Sesin kazın sesi kadar güzelmiş, evet, söyle» demiş. O zaman Kazıbek Kontaycı'ya «ne için geldiklerini, istediklerini almaya geldiklerini, eğer

istediklerini vermezse savaşacak yerini söylemesini istediklerini» iletince Kontaycı bütün taleplerini yerine getirerek zorla getirdikleri halkı ve malı (hayvanları) geri sağ salim iade eder. Kazıbek'in genç yaşına rağmen, korkmadan, akıllıca bütün meseleleri çözmesine razı olan Kontaycı Kazıbek'e: «Genç te olsan, düştüğün yeri yakan alev gibisin. Sözlerine cevap vermeden, şartlarını kabul ettim. Şimdi sana iki hediye vereceğim.

Birincisi, sesin kaz gibi güzelmiş. Bu yüzden artık Kaz Dauıstı Kazıbek (Kaz Sesli Kazıbek) olacaksın, diğer ise, «çift dokuzu» (dokuz, ev hayvanlarının her birinden dokuzar dokuzar demek, yani dokuz deve, dokuz at vs...) verdim ki, bereketin çift olsun!» demiş. Araştırmacılara göre, bu hadise 1684 senesinde olmuştur. Bundan sonra Kazıbek Bi devlet işleriyle uğraşır. Ünlü «Jeti Jağrı»yı (Yedi Yasa) hazırlayanlardan biridir. Orta Jüz'ün Baş Bi'yi olur. Tevke Han döneminde «Han Kenesi»nin üyesi olur. Sameke, Abilmambet, Abılay Han'lar döneminde devlet yönetim işleriyle uğraşır, iş ve dış meselerde danışmanlık yapar. Kaza Dauıstı Kazıbek Bi 1764 senesinde 94 yaşında Terekti kışlığında vefat eder. Cesedini ilk önce «emanet» defin eder, sonra yaz gelince oğlu Bekbolat Türkistan'daki Hoca Ahmet Yesevi Türbesine getirerek defneder ve üstüne de mezartaşı koyar.

Каунақша: Омари Ж. Қаз дауысты Қазыбек би. – Аст., 2000; Даланың дара ділмарлары. –А.,2001; Қаз дауысты Қазыбек би. Энциклопедия. – Астана, 2013.<https://www.zharar.com/kz/biography/2324-kazybek>.

Z.Jandarbek

Kazığurt (Kazığurt, Kazkurt Ata, Kozyurt, Kozgurt) – dağ. Çimkent şehrinden güneye doğru 35 km mesafede Töle Bi ve Kazığurt ilçelerinin kesiştiği yerde bulunmaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği 1768 m'dir. Kazığurt dağı Talas Alatau'nun en ucundaki alçak dağ silsilesidir. Yaklaşık 20 km uzunluğundaki tepedir. Yerel folklor dağın kutsal olduğunu anlatmaktadır. Rivayete göre, dünyayı su kapladığı zaman Nuh peygamber'in gemisi Kazığurt'un tepesinde kalmış. 20. yüzyılın başlarındaki Rus kaynakları «Kazığurt'un iki boynuzlu tepesi var. Yerel halk için hem Kazığurt Evliya'nın hem de Nuh'un gemisi kaldığı kutsal bir mekandır. Söz konusu Türkstan Ararat'ı hakkında yerli Kazaklar şarkı söylerler, gemide kurtulan hayvanları anlatırlar» diyor.

Kazığurt toponimi ilk olarak 9. asırdaki İbn Hordadbeh'in eserinde «Şaş (Taşkent) ve İspicab (Sayram) arasındaki yolda Gazlerd kasabası var» diye verilmiştir. İbn Hordadbeh yaklaşık 8. asrın ortası veya sonlarındaki kaynak bir eseri kullanmıştır.

Kazığurt geçidinde bulunan Nuh'un gemisi şeklinde modern bir anıt.

Bir diğ er eser de Kudama ibn Caffar'a aittir. Kendisi Şaş'tan İspcab'a kadarki yolu tanımlarken söz konusu toponimi kullanmıştır: «Şaş'tan askeri kampa kadar 2 farsah, oradan Gazkerd'e kadar 5 farsah, Gazkerd'ten İspicab'a kadar çöl üzerinden 5 farsah» diyor. Söz konusu kaynaklarda Kazığurt dağı'nda meşhür geminin durduğu hakkında bilgi yoktur. Etimolojisi net değildir. Araştırmacıların çoğu oronim iki parçadan oluşmakta diyorlar. Bazıları ise Kaz ve Kurt adlı eski iki Türk kabilelerinin isiminden oluştuğunu öne sürerler. Diğerleri ise «ker» (ejdehar) kelimesinden geldiğini söylerler. Türkistan'daki Kazığurt dağı hakkında ilk olarak Zeyn ed-Din Vasfi'nin «Mucizevi Olaylar» eserinde Ğubaydolla Han'ın seferi açıklamasında verilir. Yazar 10 Haziran 1537'de Ğubaydolla Han Kazığurt Dağı'nın eteklerinde durmuş ve «Kutsal Mekana» dua etmiş. Han'ın bütün seferlerini anlatırken ismi geçen diğ er dağlarda böyle bir hadiseden bahsedilmiyor.

Bundan dolayı da Ğubaydolla Han ile onun çevresindekiler Kazığurt Dağı'nın kutsallığından haberdar olmalılar diye tahminde bulunabiliriz. Rus kaynaklarında yüzbaşı Karl Miller ve topografist A. Kuşevlev'in 1738-1739 senelerindeki yolculuk materyallerinde: «Taşkent şehrinden 50 km yerde Kazğurt Ata dağı var. Anlamı dağların babasıdır. Bu dağda Nuh'un gemisi kalmış. Yerel halk da dağda iki adet tahtanın varlığını anlatırlar» diye verilmiş. Birkaç yıl sonra K. Miller gezisi materyallerine dayanarak 1777 senesinde İ.İslenev'in haritasında «Kazığurt Ata» gösterildi. Alman seyahatçısı, coğrafyacı A. Humbolt'ın (1769-1859) haritasında «Kozyurt» dağı gösterilmiştir.

Dağda Kazığurt Ata'nın taştan yapılmış uzunca mezartaşı varmış. Kutsal mekanın tanımlaması coğrafyacı İ.V. Muşketov'e aittir: «burada Kazığurt kabiri ile bir ağaç vardır. Çeşitli kumaş veya iplerle bağlanan ağaç yerel halkın dini inancının göstergesidir». Genelde ziyaret edenler

Kazığurt Dağı.

kabire taş koyarmış. Ama ne kadar taş koysa da kabir hiç büyümemiş. Kazığurt dağındaki en eski arkeolojik anıtlar eski göçebelilerin kaleleridir. Taşlarla döşelmiş, 4-6 m çapında, güneye dikey yatan Kazığurt dağının ortasında üç kale vardır. Araştırmacılar bu kaleleri M.Ö. 5-3. asırlara ait olduğunu söylüyorlar. 1948 senesinde A.N. Bernshtam Rabat köyü civarındaki 60 m çapında, 3,5 m yüksekliğindeki büyük kaleden bahsetmiştir.

Kazığurt ilçe müzesi sergi salonu.

Каунақша: Байтанаев, 2003 – Байтанаев Б.А. Древний Испиджаб. – Шымкент-А., 2003; Волин, 1960 – Волин С.Л. Сведения арабских источников IX-XVI вв. о долине реки Талас и смежных районах // Труды ин-та истории, археологии и этнографии. Т. VIII. – А.-А., 1960; ИКРИ-6 – Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным степям. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007; Исламизация и сакральные родословные, 2013 – Исламизация и сакральные родословные в Центральной Азии. Том 1. – А.-Блумингтон, 2013; Керімбаев, 1984 – Керімбаев Е. Атаулар сыры. – А., 1984; Койчубаев, 1974 – Койчубаев Е. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. – А.-А.: «Наука» Казахской ССР», 1974; МИКХ, 1969 – Материалы по истории казахских ханств XV-XVIII веков (Извлечения из персидских и тюркских сочинений). – А.-А., 1969; Назаров, 1968 - Назаров Ф. Записки о некоторых народах и землях средней части Азии. – М., 1968; Россия, 1913 - Россия. Полное географическое описание нашего отечества. – СПб., 1913. – С. 606; Әмірәлиев, 1967 – Әмірәлиев Қ. «Қазақұрт» және оған қатысты бар топонимдер жайлы (этнолингвистикалық очерк) // Қазақстан мектебі, № 4. – 1967. – 78-84 бет; Топонимика Казахстана, 2010 – Топонимика Казахстана. Энциклопедический справочник. – А.: «Аруна», 2010.

M.Kozha

Kazığurt İlçesi Müzesi – Türkistan Bölgesindeki kültürel binadır. Müze

İlçenin 70. yıldönümü çerçevesinde İlçe Kültür evi yanından 19 Temmuz 1999 senesinde açıldı. Müdürü de R. Temirbayev oldu. 2011'den beri O.Tajiyev müdür olarak görev almaktadır. Müze iki binadan oluşmaktadır. Biri sergi salonları ise, diğeri de idare binasıdır. Sergi salonları beş salondan oluşmaktadır: Eski tarih salonu, Doğa salonu, Askeri salon, Yeni tarih salonu ve Kültür salonudur. Müzede 9 personel vardır.

Onların 4'ü yüksek öğrenim mezunlarıdır. Müze çalışanları tarihi yadigarları toplamak, ilk restorasyon çalışmalarını yürütmektedir. Bütün derlenen materyaller fişlenir, sonra sergilere konulur ya da koruma fonlarına teslim edilir. Müzede arkeolojik bulgular dışında yerel halk arasından çıkan önemli kişilerle ilgili materyaller vardır. Fondaki çoğu eserler hediye olarak alınmıştır. Çok değerli bulgulara teşfik parası da verirler. Şimdilerde müzede 3000'den fazla fon vardır.

M.Tastanbekov

Keles – nehir. Kuzeydeki Karjan köyü civarında Jelbulaksay ve Taldisay derelerinin kesiştiği noktadan başlayarak Sırderya'ya dökülen nehirdir. Türkistan Bölgesi Kazıgurt, Sariağaç, Şardara ilçeleri üzerinden geçmektedir. Uzunluğu ise 241 km, suyun toplandığı baraj ise 3310 km²'dir. Karjantau'nun batı tarafı ile Kazıgurt dağından başlamaktadır. Yukarı kısımları ise dar ve dikeydir, aşağı kısımları ise geniştir. Tatlı su nehridir. Kar ve yağmur, yer altı suları ile çoğalmaktadır. Kabılanbek köyü civarındaki suyun yıllık ortalaması ise 5,9 m³/c'dir. Nehir suyu bağcılık ve tarım alanlarında kullanılmaktadır. Jonarık yakınlarında nehre Tasbulak deresi dökülür. İlimi kaynaklarda ise Keles toponimiyle ilgili çeşitli fikirler vardır. Söz konusu hidronim «Türk-Moğol» devrindeki kele/hel «dil» ve Türkçedeki s (su) kelimelerinden oluşur, yani «dil-suyu» anlamındadır diyorsa, diğerinde ise nehir ismi kertenkele adı olan keles'ten geldiğini söylüyorlar. Ancak söz konusu fikir tarihi kaynaklarda verilmemiştir.

Kazakistan'ın güneyinde ön demir döneminde yaşayan Saka kabilelerinde kertenkele totemi olması imkansızdır. Kazakistanda keles olarak adlandırılan kertenkele türü sadece Kızılkum'da yaşamaktadır. Ancak Keles nehri boyunca o tür kertenkele yoktur. Keles toponimi 10. asırlara ait coğrafya eserlerinde, 16. asırdaki Hafız Tanaş'ın «Şeref name-i Şahi» adlı eserinde söz edilir. 1580 senesinde Abdullah Han'ın seferini anlatırken nehirden söz edilir. 1744 senesinde ünlü Rus tarihçisi P.İ. Riçkov'a göre, Kalyas havzası Şırışık ile

Aris nehriyle birlikte Kazakların yaşadığı topraklardandır.

Каунақча: Койчубаев Е. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. – А.-А., 1974. – С. 132; Топонимика Казахстана. Энциклопедический справочник. – А.: «Аруна», 2010. – С. 793; Федченко А.П. Путешествие в Туркестан. – М., 1950. – С. 183; Волин С.Л. Сведения арабских источников IX-XVI вв. о долине реки Талас и смежных районах // Труды ин-та истории, археологии и этнографии. Т. VIII. – А.-А., 1960. – С. 78; Материалы по истории казахских ханств XV-XVIII веков (Извлечения из персидских и тюркских сочинений). – А.-А., 1969. – С. 255; Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным казахским степям. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007. – С. 344; Рычков П.И. Топография Оренбургская, то есть обстоятельное описание Оренбургской губернии. – СПб., 1762. – С. 27.

M.Kozha

Kelişektai – Karatau'nun kuzeyinde, şimdiki Taukent yeleşim yerinin yukarısındaki dağ silsilesidir. Dağ silsileleri yüklü kervanlara benzemektedir. İlk dağdan da deveyi iple gezdiren genç kadını görmek mümkündür. Şair Şamşi Kaldayakov'un sözünü ettiği Kelişektai adı ile ilgili halk arasında şöyle bir efsane vardır: «Çok eski zamanlarda Karatau eteklerinde yaşayan bir Bay'ın güzeller güzeli Aysulu isimli bir kızı olmuştur. Onun güzelliğe her tarafa yayılmıştır. Kız 15'ne geldiğinde kız istemeye her taraftan insanlar gelmeye başlamışlar. Bay da kızını çok sevmiş ve demiş ki kızım kimi seçer ancak onunla evlenir. Gelen delikanlıları dikkatle inceleyen kız birini seçmiş ve babasına haber salmış. Babası da verdiği sözü gereği onu evlendirmiş ve kırk gün, kırk gece düğün yapmış. Düğünden sonra Bay kızının çeyizlerini

kırk deveye yükletmiş ve yolcu etmiştir. Aysulu köyden çıkınca göçü durdurmuş ve sandıklardaki çeyizini kontrol etmeye başlamış. Bütün çeyizi altındanmış, sadece bir tabağı ağaçtan yapılmış. Buna küsen Aysulu babasına adam salmış ve tabağın da altından olmasını istemiş. Kızının bu davranışına çok sinirlenen babası «O değeri bilmeyen zavallı kızım, taş ol!» demiş. o an ditmekte olan göçte, başındaki kızı da taşa dönüşmüşler. Böylece bu yer Kelişektau olarak adlandırılmış. Dağ, ilk dağdaki genç kadın, arkasında silsile olarak bulunan göç görüntüsünü vermektedir. Buna yerel tabii özellikler de ayrı bir renk katmaktadır. Söz konusu efsanenin terbiye açısından vereri çoktur. Vara kanaat etmeyi, yoka şükür etmeyi öğrenmeliyiz.

Kaynakça: «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998; Тәбірізұлы С. Созақ өңірі. – А.: «Дәуір», 2007; Бимұрзаев Н. Келіншектау // <http://bilim-all.kz/article/5715-Kelinshek-tau>.

Ş. Kurmanbayeva

Kemel Mirzakeldi (15.1.1949'da Түркістан Бөлgesi Maktaral'da doğmuştur) – yazar, toplum adamıdır. Taşkent Sulandırma ve Mekanika Enstitüsünden (1971), M. Dulati Üniversitesinden (2000) mezun olmuştur. İş hayatına 1971 senesinde Maktaral İlçesindeki «Oktyabrın 30 jıldığı» sovhozunda başladı. 1075-1992 senelerinde Maktaral Komunist Partisinde görev aldı. 1992-1994 senelerinde sovhoz müdürü olarak görev aldı. 1994-1995 senelerinde KC Yüksek Danışma Kurulunda vekil oldu. 1995-2004 senelerinde Parlament'te

milletvekili olarak çalıştı. Bu görevi esnasında 10'dan kitabı yayınlandı. Yabancı düşünürlerin eserlerini tercüme etmiştir. «Dünya», «Ekoloji» dergilerinin yayınlanmasında yardımcı olmuştur. Milletvekiliyken iktisat alanında doktora tezini berdi.

Kaynakça: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – Б. 224; Қазақстан Ұлттық Энциклопедиясы / Бас редактор Ә.Нысанбаев. – А.: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, 1999. – 720. ; Мақта ордасы – Мақтарал (Ауданның 75 жылдығына арналған жинақ). – А.: «Тұран», 2003.

J. Ömirbekova

Kenesarı Han (1802-1847) – Rusya'nın büyüyen sömürge politikası durumunda, on yıl boyunca ülkenin bağımsızlığı için silahlı direniş gösteren tarihi şahsiyettir. İلمي kaynaklarda onun ismi Kenesara, Kenesariy, Kenisarı, Kinesari nüshalarında karşımıza çıkmaktadır. Kenesarı Han Kasımulı Abılay Han'ın torunudur. 1841-1847 senelerinde hükümdarlık kurdu. Onun himayesine Üç Jüz'ün çoğu girdi. Kazakistan'ın kuzey-doğusu ile merkezi, Torğay nehri, Jetisu'nun bir kısmı, Sırderya'nın aşai kısmı, Taşkent' kadarki orta kısmı, Aral havzasının kuzey-doğusu Kenesarı Han'a bağlı topraklardı. Kasım Sultan'ın ilk hanımı Aykümis'ten Kenesarı Han, Sarjan, Esenkeldi, Köşek, Ağatay, Bopay doğmuştur. İkinci eşinden de Naurızbay doğmuştur. Tarihçi E. Bekmahanov «... Kenesarı Orta Jüz'ün siyasi hayatında yüzyıldır iktidar olan ailede doğmuştur. Siyasi hizmet dedesinden başlayarak, ağabey-kardeşlerine kadar ailevi gelenek

halindeydi. Bu durum onun oluşumunu, dünyagörüşünü, siyasi-idiolojik bakış açısını çok derinden etkiledi», diyor. 19. asrın 2. yarısında N.A. Sereda Kenesarı Han ayaklanmasını bozkır bölgelerin Rusya'dan bölünerek, Buhara Hanlığıyla yakın ilişkiye girmek, Kokan Hanlığını işgal etmeye yönelik siyasi hareketlerdir diye tek taraflı değerlendirmiştir. Gene de, Rus tarihçisi Kenesarı Han'ın milli mücadelesinde nasıl bir komutan, tarihte nasıl bir şahsiyet olduğu hakkında bilgi verirken: «Kenesarı Han kendi ordusuna saygı gören askerbaşı olabildi. Onu ruhu ile güçlenen ordusuna Avrupalı generaller bile kızkançla bakardı... Kenesarı boyundaki bütün kutsal özellikleri göçebelilerin ona olan saygısını daha da arttırdığı ve onun için, kutsal amaçları için canlarını feda etmeye hazır olduklarını görmek mümkündür» diye tanımlama yapmıştır. Tarihçi Ş. Valihanov Kazak ülkesinde Hanlık sistemin yıkılması ve Kazak bozkırını yönetmek için bölgelere bölme hareketi 1825-1846 yıllarında Kasım Sultan'ın, sonra oğulları Sarjan'la Kenesarı Han yönetimindeki ayaklanmalara sebep olduğunu yazmaktadır. Rusya'ya karşı mücadelede anlaşmaya vardıkları Kokan yöneticilerinin satkınlığı yüzünden 1836'da Sarjan Sultan öldürüldü, 1840'ta ise Kasım Töre vefat etti. Bu esnada Kenesarı Han'la Naurızbay siyaset sahnesinden yer aldı. Kenesarı'nın Çarlık Rusya yöneticilerine yazdığı mektubunda «1825-1840 senesinde onlar (cezalandırma ordusu) bizim topraklarımıza on beş kere zülüm etti. Bu nednele biz, Kazaklar bu tür zorluk ve zülümlere, kişi ölümlerine

dayanamayarak göç etmek zorunda kaldık. Buralarda da onlar bize huzur vermediler. Dolayısıyla ben, Kenesarı Kasımov, elime silahımı alarak milli mücadeleyi başlatıyorum» diye yamıştır. Yasal talepleri yerine getirilmediği, arzuları ayak altında kaldığı, halk ve toprak bütünlüğüne tehlike doğduğu için eline silah alarak milli mücadeleyi başlatan yetenekli askerbaşı ve siyasetçi Kenesarı Han savaşa hazırlanmaya başladı. Kenesarı Han ayaklanmada Ağıbay, İman, Basığara, Anğal, Janaydar, Jauke, Suranşı, Bayseyit, Jolaman Tilenşiuılı, Buharbay, Mınjasar gibi Kazak halkının bahadır yiğitlerine güvendi. 1841 senesinde Torğay nehri civarında Orta Jüz ve Küçük Jüz liderleri Kenesarı'yı bütün Kazakların Han'ı ilan ettiler. 1842-1843 senesinde Buhara Emir'i Nasrulla Han (1842-1860) onu Kazak Han'ı olarak tanıdı. Kenesarı döneminde «Hanlık Enstitüyü» tekrar canlandırarak reformladı. Daha önceki «Aksakallar konseyini» kaldırarak onu yerini «Han keneşi» ile değiştirmesi Kenesarı'nın yönetimi merkezlendirmeye çalıştığını göstermektedir. O sene Kenesarı ordusu Kokan ezgisindeki Sozak, Janakorğan, Akmeşit şehirlerini azad eder. 1843 senesinde Rusya devleti Kenesarı Han'a karşı büyük bir ordu ile geniş çaplı askeri sefer düzenler. Buna rağmen Kenesarı Han'ın ordusu Rus ordusu ve ona destek veren Kazak Sultan'larından oluşan orduya karşı mücadelede zaferlere ulaşır. Özellikle 1843'teki Orınbor ordusu ile olan savaş bir hafta sürer. 1844-1845 senelerinde Kenesarı Han yönetimindeki Milli mücadele doruğuna ulaşır. Sömürgeci

ordu ile olan savaşlar sonrası Kenesarı Han Orda'ını Jetisu'ya taşır. Burada ona Büyük Jüz'den Bayseyit, Suranşı, Saurık, Toyşibek, Bayzak bahadırılar eklenir. Kenesarı Han'ın Ruslarla mücadelede kendisine yandaşlar arayarak Kırgız manaplarına teklifte bulunarak yazdığı mektup destek görmedi. Ruslarla gizli anlaşmalar yapan Kırgız manapları Rusları destekledi. Kenesarı Han kırgızlara karşı savaşa çıktı. Ordusuna Büyük Jüz'den katılan kendi yandaşlarının ihanetine uğrayan Kenesarı ile Naurızbay esir düşer. 1847 senesinde Kenesarı Han Kırgızistan'ın Karasu ovasındaki Keklik-Sengir tepesinde Kırgız manabı Kaliğul Alibekov'un elinden ölür. Ruslara karşı mücadelede Kenesarı Han'ın yenilir ve vefat eder. Kenesarı'nın yenilmesiyle Rus ordusu, İle nehrinin öteki tarafına geçer ve Kenesarı Han'a ihanet eden Büyük jüz boyları ile Kırgızları işgal ederler. Ruslara güvenen Kırgızlar farkına varamadan Rusların işgalinde kalır. 1947 senesinde tarihçi E. Bekmahanov Kenesarı Han mücadelesi ile ilgili «Bu mücadele 10 yıl sürdü ve Kazak halkının özgürküğe, bağımsızlığa karşı verdiği, bir bütün Kazak devletini kurma hedefindeki son ayaklanmaydı» diye yazmıştır. Kenesarı Han'ın Künümjan adlı eşinden Japar, Tayşık, Ahmet, Janıl isimli hanımından Omar, Ospan, Ebübakir, Sadık (Sızdık), Sığay adlı oğulları vardı. Oğullarından Tayşık Sultan, Rus ordusunun Kokanlarla olan savaşında vefat etmiştir. Sızdık Sultan ise Kokan ordusu ile birleşerek Ruslara karşı savaşmıştır. Kendisi ünlü İkan savaşında, Türkistan, Çimkent, Taşkent şehirlerinin savunmalarında Ruslara karşı

mücadeleye devam etti. Kaşğar'da Yakup Han'la birlikte milli mücadele savaşlarına katıldı. Kenesarı Han - Kazak milli tarihinde, Rus sömürgecilğine karşı silahlı mücadele yoluyla Kazak topraklarının bütünlüğüne ve bağımsızlığına hizmet eden seçkin bir tarihi şahsiyettir.

Кайнақша: Бекмаханов Е. Казахстан в 20-40 годы XIX века. – А., 1992.; История Казахской ССР с древнейших времен до наших дней. -2- изд., испр. и доп. –Т.1. –А.-А., 1945.; Ерофеева И.В. Казахские ханы и ханские династии в XVIII - середине XIX вв. // Культура и история Центральной Азии и Казахстана: Проблемы и перспективы исследования. Материалы к Летнему Ун-ту по истории и культуре Центральной Азии и Казахстана (4-23 августа 1997 г. Алматы). – А., 1997; Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным казахским степям. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007; Қазақ хандары. – А.: «Қазығұрт» баспасы, 2015.

H.Tursun

Kenesarin Azimhan Ahmetuli (19.6.1878'de Çimkent şehrinde doğmuş ve 29.10.1937'de öldürülmüştür) – Kenesarı Han'ın torunudur. Babası Ahmet Sultan (1838-1888) Kenesarı Han'ın ilk hanımı Künimkan'dan doğan üçüncü oğludur (Jappar ve Tayşık'tan sonraki). Çarlık Rusya tarafından 1864 senesinde Çimkent Bölgesi kurulur. Ahmet Sultan Bölge Valisinin hem 3. yardımcısı, hem de tercümanı olarak 1867-1887 senesine dek çalıştı. Ahmet Sultan 1888 senesinde 50 yaşına gelmeden uzun bir hastalık sonucu vefat eder. 15 Şubat 1889 senesinde Ahmet Sultan'ın hanımı Mullabike kocasının Rus Çarı'na uzun yıllar boyu hizmet ettiğini öne sürerek 10 yaşındaki Mahmud ve 9 yaşındaki

Azimhan'ı Sırderya Bölgesi Generali adından Orınbor'daki Kadet okuluna kabul edilmesini isteyen mektup yazar.

16 Eylül 1889'da Sırderya Bölgesi Generalından «ikisinin de Kadet okuluna alındığını» bildiren cevap mektubu gelir. Ancak anneleri her iki oğlunun da yanında Çimkent'te kalmalarına karar verir. Türkistan Bölgesi Devlet arşivlerinde Azimhan Kenesarin'in Çimkent'teki iki yıllık askeri okuldan 30 Mayıs 1897 senesinde mezun olduğuna ve Evliyata Bölgesinde memur olarak görev yapmakta olduğuna dair belge var. 1897-1917 senelerinde Azimhan Taraz'da yaşamıştır. Evliyata bölgesinde Ekim devrimine kadar açılan 21 okulun inşasında Azimhan'ın emeği büyüktür. Yerel halkın haklarını korumak amaçlı Evliyaata bölgesinde Milli Danışma Kurulunu açar ve kendisi başkanı olarak seçilir. 21-28 Temmuz 1917'de Orınbor'da gerçekleşen I.

Kazak Kurultay'ına delege olarak katılır. Alimhan Bökeyhanov, Ahmet Baytursinov'ların daveti üzerine 5-13 Aralık 1917 senesindeki II.Kazak Kurultay'ına katılmak için tekrar Orınbor'a gider. Kurultay'da toprak, su meseleleri üzerine konuşma yapar. Azimhan, A. Bökeyhanov, H.Dosmuhamedulı, Ğ.Karaş'larla Kurultay Başkanı'nın dört yardımcılarından biri olur. Sırderya Bölgesi Alaş partisi temsilcileri ile Türkistan Özerk Cumhuriyeti başkanı Mustafa Çokay'larla birlikte 5-9 Ocak 1918 senesinde Türkistan'da bölgesel kurultay düzenleme komitesinde görev alır. Zamanın azlığına rağmen 82 delegenin katıldığı kurultay gerçekleştirir. Mustafa Çokay'ı destekleyen

Azimhan Türkistan Özerk Cumhuriyeti'nin resmi olarak tanınmasını destekler.

Taşkent'teki Bolşevik ordusu, 5 Şubat 1918 senesinde Türkistan Özerk Cumhuriyetini silahın gücüyle, zorla dağıtmaya çalışırken Azimhan karşı çıkar. 1921'den itibaren Azimhan Sırderya Bölgesi Bolşevikler komitesinde sekreter görevini yürütür. Kendisi Bölgenin yer dairesi yöneticisi olarak 1923'e kadar çalışır. Sonra ise resmi kurumlardan uzaklaşarak Bögen-Şayan kanalına su mühendisi olarak çalışmaya başlar. 1930 senesinde ise «milliyetçi» suçlamasıyla yakalanır ve hapse gönderilir. Ama sonra hapisten çıkar. Ancak gene de devalı NKVD'nın üçlüsü tarafından gözetlenir. Bununla ilgili A. Kenesarin'in kızı Napusa Kenesarina «NKVD'nın Güney Kazakistan Bölgesel komitesi 15 Ağustos 1937'de babamı Çimkent şehrindeki evimizde tutkladılar. Üç ay sonrasında ise «Alaşordacı», «Kokan Özerk Cumhuriyeti Üyesi» gibi suçlamalarla öldürüldü» diye yazmaktadır. Almatı'daki OGPU tarafından «Kazak milliyetçilerinin devrime karşı örgüt oluşturdıkları için» olarak tanımladıkları özel madde gereği suçlanan 28 Alaşordacı aydınların biri de Azimhan Kenesarin'di. 29 Ekim 1937 senesinde öldürüldü.

Кайнақса: Бөкейханов Ә. Шығармалар / Құрастырған және алғы сөзін жазған Қойгелдиев М. –А.,1994; «Шымкент келбеті», №27. – 7 сәуір, 2017ж.

M.Mirazov

Kenesbayev İsmet (1907'de Sozak İlçesi Janatas Köyünde doğmuştur – 1995'te Almatı'da vefat etmiştir) –

dil uzmanı, bilim adamı. İlk önce köy mollasından eğitim görür. Sonra Türkistan şehrindeki lisede okur.

1922-1926 senelerinde Taşkent şehrindeki Kazak Eğitim Enstitüsünde okumuştur. Sonra Leningrad'taki Şarkiyat Enstitüsünün Türkoloji bölümünde okumuş ve 1931 senesinde mezun olmuştur. Buradayken kendi ilim yolunu seçmiştir. Buna A. Samoyloviç, V. Bartold, S. Malov, İ. Meşçanitsov, L. Şçerba vs.. bilim adamlarından aldığı dersler çok büyük tesir etmiştir. Dilbilimi, Türkoloji alanlarında söz konusu hocalarından dersler almıştır. Sonra geri memlekete dönerek önce Halk Eğitimi dairesinde metodist, sonra Almatı'daki Kızlar Enstitüsünde Kazak dili öğretmeni olarak derse başlar. 1932-1935 senelerinde Kazak devlet yayınevinin editörü, 1933-1936 senelerinde Almatı Tıp Üniversitesinde bölüm başkanı, 1936-1939 SSCB İlimler akademisi Kazakistan şubesinde uzman olarak görev aldı. 1943-1951 senelerinde Kazak İlimler Akademisi Başkan yardımcısı, 1951-1961 senelerinde Dilbilimi Enstitüsünde baş uzman, bölüm başkanı, 1961-1978'lerde

ise Enstitü müdürü, 1978-1987 senelerinde Bölüm başkanı olarak görev aldı. 1988'den hayatının sonuna dek Kazak İlimler akademisi Başkan danışmanı olarak çalıştı. Kenesbayev, Kazak dilinin sesbilimi, leksikoljisi, lekskografisi, etimolojisi, dik tarihi, akraba dillerin kendi aralarındaki ilişkileri alanlarında pek çok ilmi eserlerin yazarıdır. Uzun yıllar boyu yapılan incelemeler sonucunda Kenesbayev'in «Kazak Dili Deyim Sözlüğü» (1977), «Kazak Dilinin Açıklamalı Sözlüğü» (2 cilt, 1959, 1961), «Kazak Dilinin İmla Klavuzu» (1961) vs... eserleri yayınlandı. Kendisi yapmış olduğu hizmetlerinden dolayı pek çok devlet madalya ve ödüllерinin sahibidir.

Eserler: Қазақ тілі грамматикасы. – А., 1939; Қазіргі қазақ тілі. Лексика, Фонетика. – А., 1962; Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – А., 1977; Қазақ тіл білімі туралы зерттеулер. – А., 1977; Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі» (2 томдық, 1959, 1961); Қазақ тілінің орфографиялық сөздігі. – А., 1961.

Кайнаққа: Балақаев М.Б., О тюркологических исследованиях С.К. Кенесбаева, в сб.: Исследования по тюркологии. – А.-А., 1963; Сарыбаев Ш., Смет Кенесбаевич Кенесбаев, «Народы Азии и Африки», – 1967; Қазақстан Республикасының Ғылым Энциклопедиясы; Оңтүстік Қазақстан облысының энциклопедиясы, 4-том.

N.Mansurov

Kenjebay Ata Mezarlığı – yer adıdır. Kenjebay'ın gerçek adı Kölegen. Kenjebay mezarlığında inşa edilen Türbe Türkistan bölgesi Şardara-Arıs otoyolundan 550-600 m kuzeyde bulunmaktadır. Sırderya'nın kuzey-doğu yakasına yakın söz konusu türbe meşhür Kazayaklı Kenjebay Batır Türbesidir. Burası Munlık mezarlığına yakındır. İkisinin arasında

Sirderya suyu bulunmaktadır. Türbe eski mezarlıkta bulunmakta. Mezarlık çevresi demir tellerle çevirilmiştir. Mezarlığa bugünlerde tekrarda insanlar defnedilmekte ve «Kenjebay Ata Korumu» olarak adlandırılmaktadır. Kenjebay Türbesinin yüksekliği 4 m. ve 3 m'lik kubbe yerleştirilmiştir. Türbe tamamıyla pişmiş tuğlalardan yapılmıştır. Kapısı da güneye bakmakta ve türbe dışında çimento dökülerek etrafına düzen vermişler. Türbe içinde Kenjebay Batır'ın ismi yazılı mezartaş bulunmaktadır. Mezarlığın üstü kumaşla örtülmüştür. Yerel halk onu bazen «Kazayklı Kölegen» dese, bazen de «Konırat Kenjebay» demektedir. Buralarda «Kölegen Toğayı» da vardır. Yerel halk babayı kutsal sayar ve ak kumaş bağlayarak dilete bulunurlar. Halk arasında anlatılan rivayete göre, Taşkent'te Taylak Töre adlı bir kişi yaşar. Onun Tınıbay, Şınıbay, Janabay, Kenjebay (Kölegen) adlı bahadır oğulları varmış. İlk üçü Kalmuklarla olan savaş esnasında vefat eder. Kenjebay ise savaşlarda büyük kahramanlıklar gösterir. Esir düşer, ama kurtulur. Gene savaşa katılır. Yerel halk onun kaharmanlıklarına hala anlatmaktadırlar.

Кайнақша: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

K.Sarekenova

Kenjebayev Beysenbay (4.10.1904'te Türkistan Bölgesi Ordabası İlçesi Bögen köyünde doğmuş ve 17.7.1987'de Almatı'da vefat etmiştir) – edebiyatçı, profesör (1961). Moskova Doğu Ülkeleri Komünist Enstitüsünden (1925) mesun

olduktan sonra, M. Gorkiy Edebiyat Enstitüsünde ve devamında Kazak devlet Üniversitesinden mezun olmuştur (1942).

«Jas Kayrat», «Leninşil Jas» (1923-1928), «Kenes Tuğu» (1929-1930), «Güney Kazakistan» (1932-1933), «Sotsialistik Kazakistan» (1928-1929, 1931-1932, 1933-1935) vs... gazete ve dergilerde yazar, bölüm başkanı, editör yardımcısı, editör olarak ve 1938-1941'lerde ise SSCB Yüksek Komitesi dairelerinde tercüman olarak görev yaptı. 1941-1944 senelerinde Kazakistan Devlet birleşmiş yayınevini baş editörü, 1961'de Kazak Devlet Üniversitesinde Bölüm başkanı, 1975-1987 senelerinde ise bölümde profesör olarak görev aldı. 1958 senesinde «20. asır başındaki Kazak Demokrat Yazarları» konulu doktora tezini savunmuştur. Ve sonra tezini monografi olarak yayımladı. Kenjebayev, Kazak edebiyatı ve Kazak gazeteciliği tarihinde çok büyük emekler sarf etti. Kazak edebiyatı tarihinin çok eski çağlardaki devirlerinden, yani Orhon-Yenisey yazıtlarından başladığını ilmi açıdan ispatlamıştır. Bununla birlikte

folklor derlemelerini yapma, toplama, sisteme sokma, inceleme meseleleriyle uğraştı. Abay, S. Torayğırov, J. Jabayev, M. Seralin, M. Auezov, S. Şaripov'ların hayatı ile eserlerini inceledi. Kenjebayev'in edebiyat teorisi anlamında pek çok ilmi incelemeleri, çevirileri, tenkit yazıları vardır. Kazak edebiyat bilgisi alanında R. Nurgaliyev, M. Mağauin, A. Kırabayeva, J. Dadebayev vs.. gibi yeni nesil bilim adamlarını hazırlayarak kendi ilmi ortasını yarattı. Onun ilmi mirası hakkında tezler savunuldu (D. Sartbayeva, R. Beysenbayeva, R. Musahanova). Pek çok devlet madalyaları ve ödülleri sahibidir. Onun isminde Cumhuriyet genelinde pek çok okul, sokak adları mevcuttur. Bilim adamının Kazak edebiyatının tarihi hakkındaki görüşleri bilim ve milliyet ruhuna önemli katkılarda bulunmuştur.

Каунақса: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия /Бас ред. Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – Б. 264-265, Сартбаева Д.Қ. Бейсембей Кенженбаев – қазақ әдебиеті тарихын зерттеуші: филол. ғыл. канд. дисс. автореф. – Түркістан, 2002. – 27 бет; Бейсенбаева Р.Х. Бейсембей Кенженбаев – кеңес дәуірі әдебиетін зерттеуші: филол. ғыл. канд. дисс. автореф. – А., 2009. – 31 бет; Мұсаханова Р.Ә. Бейсембей Кенженбаев және Сұлтанмахмұттану мәселелері: филол. ғыл. канд. дисс. автореф. – А., 2010. – 29 бет; https://adebiportal.kz/kz/news/view/beisenbai_kenzhebaev.

M.Ahmetova

Kenjeuli Aşirali (6.12.1946'da Keles İlçesi Koltog'an köyünde doğmuş ve 19.9.2001'de Almatı'da vefat etmiştir) – oyuncu, Kazakistan halk sanatçısı (1998). Almatı konservatuarından mezun olmuştur (1969). İş hayatını

1968 senesinde Kazak Dram Tiyatrosu sahnesinde başlar. Oyuncu doğal yapısı ve milli tanımıyla farklı bir oyuncuydu. Kenjeuli, çoğu zaman sert karakterli kahramanları canlandırarak seyircileri kendine çekmiştir. Onun oynadığı roller ise Sapar (K. Muhamedjanov, «Böltirik Börük Astında»), Kozi (Ğ. Müsirepov, «Kozi Körpeş-Bayan Sulu»), Alşağış, Kengirbay Bi, Akjelke (M. Avezov, «Kara Kıpçak Kobılandı»), «Enlik-Kebek», «Kılı Zaman»), Jaksıbay (S. Dosanov, «Dauıl»), Orazkul, Kasım (C. Aytmatov, «Ak keme», «Ana – Jer Ana»), İman (A.Abişev, «Belgisiz Batır»), Aytöre, Demesin (D. İsabekov, «Eski Üydegi Eki Kezdesu»), «Kışkentay Auıl»), Polkovnik (Erven, «Tülki Bikeş»), Abay (B. Rimova, «Abay-Aygerim»), Kunanbay (İ. Saparbay, «Abay-Toğjan»), Botahan (A.Kekilbayev, «Abılay Han»), Mard (Şahirmardan, «Tomiris») vs.. söz edebiliriz. Kenjeuli milli tiyatrolarda sahnelenen yabancı oyun yazarlarının eserlerinde de baş rollerde oynamıştır.

Каунақса: Оңтүстік Қазақстан облысы: ЭНЦИКЛОПЕДИЯ/ Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – Б. 266.

M.Amanturov, J.Akimbek

Kentau Şehir Müzesi – Türkistan Bölgesi Kentau şehrindeki kültürel binadır. Bina 1970 senesinde şehir sakinleri tarafından desteklenerek açılmıştır. Müzenin açılmasında şehirdeki tanınmış simalar yardım etmişlerdir. 1977 senesinde «Açpolimetall» şirketi yanından yeni tarzdaki tarihi müze açılmış ve bugünlerde de bölgedeki madencilik tarihinde ilk müzedir. 17 Ocak 2005'teki Bölge Valiliği kararıyla tekrardan

«Şammat İşan» Cami Medresesi.
Kentau şehir müzesi şubesi.

Kentau Şehir Müzesi.

yapılandırılarak Bölge kültür dairesine bağlı kurum oldu. Müze himetinin esas amacı ise ülkemizdeki bütün yer aldı zenginliklerimizin devletimizin gelişmesindeki rolü, madenlerin sergisini müzeye derleyerek tanıtmaktır. Kentau müzesi iki katlı bir binadır. Toplam 1270 m² olup 34 odadan oluşmaktadır. Müze fonları 464.4 m²'lik alanda, fon koruma ise 36,3 m²'lik alanda, toplam fon ise 12123'tür. Müze altı saolndan oluşmaktadır. Müzede faydalı yer altı kaynaklarının çok zengin koleksiyonu vardır.

M.Tastanbekov

Kentau Şehir Müzesinin «Şammat İşan» Şubesi – Türkistan Bölgesi Kentau şehri Karnak köyünde bulunan kültür kurumudur. Bina müze olarak 25 Mayıs 2005'te açılmıştır. 26 Mayıs 2006'da ise Bölge Kültür Dairesine bağlı kurum olarak tekrardan açılmıştır. «Şammat İşan» müze binası 18. asırdaki doğu üslubu ile inşa edilmiş sanat eseridir. 1789 senesinde işası başlamış, 1876'da ise Küçük Aksaray ve ders odaları inşa edildi, 1896 senesinde ise bina inşası tamamlandı. Yerel halkın eğitimi için inşa edilen medrese 1917 senesine dek faaliyet göstermiştir. 1917-

1928 seneleri arası bina yetimhane olarak kullanıldı. Sonrasına bina 1982'ye dek bakımsız bırakılmıştır. Yerel sakinleri insiyatifleri doğrultusunda restorasyon çalışmaları başlatılır ve 1990'a dek sürer. 2009 senesinde Kazakistan Devleti kararnamesine göre «Kültürel Miras» programı çerçevesinde binaya «Tekrar Yenileme» çalışmaları yapılır ve 2011'de tamamlanır. Şimdiki müzenin büyüklüğü ise 320 m²'dir. Müze 9 odadan oluşur: esas fon koruma odası, sergi odası, büyük ve küçük aksaraylar, Karnak tarihi salonu, eski elyazılar salonu, mederse ders kitaları salonu, el sanatı salonu, ortaçağ seramik eşyalar salonu, Kazak hanlığı salonu vardır.

M.Tastanbekov

Kerey Han (doğum ve ölüm tarihleri belirsiz) – Janibek Han'La birlikte Kazak Hanlığı'nı kuran tarihi şahsiyettir. Doğu elyazılarında onun ismi Girey, Kiray şeklinde yılmıştır. İsmi kökeni ise Moğolların «garay» kelimesinden gelmekte ve anlamı ise «uygun, hakkı var, emeğ var» şeklindedir ve Cengiz soyundan gelen Hanlar arasında erkek çocuk ismi olarak bilinirler. Tarihi kaynaklarda iki han'ın ismi yan yana

yazılmaktadır. Ortaçağ tarihçisi Mahmud ibn Vali'nin Kerey Han'ı padişah diye adlandırdığına bakarak Kerey'i ilk Kazak Han'ı olarak tanımlaya biliriz. Kerey Han'ın hayatı hakkında fazla kaynak yoktur. Bu nedenle de onun ne zaman doğduğu ve vefat ettiği konusunda kesin bir bilgi yoktur. Cengiz Han'ı araştıran K.A. Pişçulina Kerey Han'ın fevat ettiği tarih olarak 1480'i vermektedir. T.Sultanov ile N.Atiğayev'ler Kerey Han'ın ismi kaynaklarda son olarak 1473-1474 senelerinde geçmiştir. Dolayısıyla bu tarihlerde vefat etmiş olabilir. Böylece Kerey Han hükümdar olduğu tarihleri ise 1465/66 – 1473/74'tir. Onun ataları halk yöneten iktidar insanlarıdır. Onun babası Anike-Bulad Sultan (bazı kaynaklarda Bulat). Kerey onun tek oğludur. Kerey Han'ın atası Toktakiya büyük edesi Orıs (gerçek ismi Muhammed) Han'ın tahtına oturan Cengiz sülalesindedir. Şarkiyatçı T. Sultanov'un belirttiğine göre, saç kahverangi çocuğu orıs diye adlandırmak Türklerde eski zamanlardan gelen adettir. Kazak Hanları'nın atası Orıs Han'a söz konusu takma adın verilmiş nedenidir. Bütün Kazak Hanları'nın kökeni Cengiz'e ve onun oğlu Coşi'ye varır.

Odan sonraki kısımlarında farklı görüşler hakimdir. Bunların biri Kazak Hanlarını Coşi Han'ın Tokay Temir (Reşiddin, Kadıgali Jalayırı'ye göre Tokay Temir Coşi'nin on üçüncü oğlu, Mahmud ibn Vali'ye göre ise dördüncü oğludur. Bazı kaynaklarda onun ismi Toka-Temir olarak da geçmektedir) isimli çocuğundan geliklerini söylemekte. Buna göre Kerey Han'ın şeceresi ise, Coşi Han, ondan Tokay Temir, ondan Öz-Temir,

ondan Koja, ondan Badiğul, ondan ünlü Orıs Han şeklindedir. İkinci nüshaya göre Kazak Hanları Coşi'nin büyük oğlu Orda Ejen'den gelmektedir. Onun oğlu Sası-Buka, onun oğlu Erzen, onun oğlu Şımtay, onun oğlu ise Orıs Han şeklindedir. Kerey Han'ın üç oğlu vardı: ilk çocuğu Burındık, ikincisi Koja Muhammed, diğeri ise Sultan Ali'dir. Kerey Han, Şu-Kozıbas'a gelmeden önce Han ilan edilmişti ve onun Deşti-Kıpçak'ta yönettiği kendi bölgesi vardı. Kerey'le Janibek yönetimindeki halk Jetisu bögesine 1459-1460 senesinde göç ederler. 1465/1466'da ise Kazak Hanlığı ilan edilir. Bu Kazakların ilk bağımsız devleti oldu. Kazak yöneticileri Moğolistan Hanı'yla iyi ilişkiler kurdu. Ebülhayır ve onun çocuklarının tacizlerine karşı grupları kendi bünyelerine kabul ederek halk sayısının çoğalmasını sağladı. Ebülhayır vefat edince onun himayesindeki halkın çoğu Kerey ve Janibek Han'lara göç ederler. Böylece daha ilk senelerinde Kazak devleti nüfusu 200 binden fazla olur. Kerey Han'la Janibek Han doğudan saldırılar dünleyen Kalmıklara karşı savaş açarlar. Batısında ise Türkistan bölgesini, oradaki şehirleri Timurlularla Şeybanî'lerden geri almak için mücadele verdiler. Türkistan'a gelerek düşmanları Muhammed Şaybanî'nin Buhara'ya kaçmasını sağladılar.

Kaynakça: Атыгаев Н. Хронология правления казахских ханов (XV-XVI в.) // Тюркологический сборник – 2006. – М., 2007. – С. 50-62; Мағауин М. Қазақ тарихының әліппесі. – А., 1995; Материалы по истории казахских ханств XV-XVIII веков (Извлечения из персидских и тюркских сочинений). – А.-А., 1969; Пищулина К.П. Казахское ханство в XV в. // История Казахстана с древнейших времен до наших дней в 5 томах. Т.2. – А.,

1997; Султанов Т.И. Поднятые на белой кошке. Потомки Чингисхана. – А., 2001; Юдин В.П. Центральная Азия в XIV-XVIII веках глазами востоковеда. – А., 2001; Қазақ хандары. – А., 2015.

M.Kozha

Kindiktöbe – ортаçaғlara ait yerleşim yeridir. Töle Bi İlçesi Kindiktöbe köyünden kuzeye doğru 1 km mesafelik yerde, Kızılilik nehrinin sağ tarafında bulunmaktadır. 1979 senesinde Güney Kazakistan Pedagoji Enstitüsü arkeolojik araştırmalar grubu tarafından incelenmiştir. Oval bir şekildeki merkez kısmı yüksektir. Yüz ölçüsü ise 100x110 m, tepenin üst kısmı ise 25x30 m, yüksekliği ise 10-12 m, güney, batı ve doğu taraflarında nala benzer eni ise 10 m, yüksekliği ise 2-2.5 m tepedir. Yerleşim yerinin doğu tarafı dikeydir.

Yapılan kazı çalışmaları esnasında tabak, şişe, kap, kase gibi mutfak eşyaları bulunmuştur. Eşyaları süslemek için kırmızı angob kullanılmıştır. Parmaklar sayesinde iz bırakılarak, çeşitli hamurlar yapıştırma yöntemleri kullanılmıştır. Özel olarak kazı çalışmaları yapılmamıştır. Bulunan bulgular Kindiktöbe halkının 6-8. asırlarda yaşadığını bildirmektedir.

Каунақса: Оңтүстік Қазақстан облысының энциклопедиясы, «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998; Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – А., 1994.

Ş. Kurmanbayeva

Kırkkız—taşabideler,eskizamanlardan kalan tarihi-tabii anıtlar. Türkistan Bölgesi Kazıgurt ve Töle Bi İlçeleri torparlarında bulunan, üç adet doğal abidedir. Kırkkız

Kırkkız Dağı.

abidelerinin ilki farklı bir doğaya sahip Ögem geçitinde, tepede, yol boyunca bulunmaktadır. İkincisi ise Turbat geçitinin kuzey-doğusundaki Akkum nehrinin başladığı yerde, üçüncüsü ise yukarı Kaskasu köyünün dağa çıkarcak yamacına bulunmaktadır. Uzaktan bakıldığında geniş etekli elbise giyen Kazak kızını andırmaktadır. Efsaneye göre, «Çok eski zamanlarda bir Bay'ın kızıyla evlenecek olan delikanlı düğün öncesi sevgilisini bir görebilmek için arkadaşlarıyla Bay'ın köyüne doğru geliyormuş.

Kız tarafı da damadın gelmekte olduğunu öğrenince hazırlık yapıp, damadı karşılamak için kırık kızı gönderir. İki taraf bir birlerine kavuşacakken aniden düşman saldırısına uğralar. Sayıca fazla düşmana karşı koyamayacaklarını anlayan kızlar düşmana esir düşmemek için «taş dönuvermelerini» dileyerek Allah'a yalvarırlar.

O an yaratıcı Allah bu kızları ve damatları birer taş dönuştürmüş.

Aradan ne kadar zaman geçse de bütün doğal affetlere rağmen taşlar kendi güzelliklerini kurumuşlardır. Karakalpak folklorunu derleyen İ.Sagitov söz konusu efsaneden esinlenerek «Kırıkız» hikayesini yazmıştır.

Kaynakça: Қазыналы Оңтүстік. 5-кітап. 26-том. – А., 2012; Т. Айнабеқұлы. Қырық қыз. – А., 1998.

M.Mirazov

Kıssa-Destan Cengiz Han – Kazak hanlarının tarihi ve şeceresiyle ilgili Türkistan şehrinde yazılmış nadir eserdir. Söz konusu tarihi eseri Toğay Han'ın kardeşi Aliakbar Sultan 1228/1813 senesinde Türkistan'da Abd er-Rahim Uzkandi adlı kişiye yazdırtmış. Elyazısı Aliakbar Sultan'ın soyundan gelen Çimkent şehri sakini Janısbek Orazhanulı'nın evinde korunmaktadır. Elyazıda Cengiz Han'ın dünyaya gelişi, seferleriyle ilgili efsanevi tarih ile Emir Timur'un ortaya çıkışı, onun Altın Ordu'ya seferi, İdil boyundaki şehirleri işgali hakkında kaynaklar mevcuttur. Bununla birlikte Kazak Hanları'nın şeceresi ile Tevke Han'ın İran devletiyle olan diplomasi ilişkileri hakkında da bolca materyal vardır. Bugünlerde elyazı Kazakça'ya aktarılmış ve yayınlanması için matbaaya gönderilmiştir.

Kaynakça: «Қисса-дастан Чингис хан» қол-жазбасы.

Z.Jandarbek

Kıstaubay Jiyenaliuli (1814-1845) – Bahadır. Küçük Jüz'ün Şömekey-Kulan boyundandır. Sırderya boyu Kazaklarının Hiva, Kokan işgalcı güçlerine karşı

savaşan badarılarının biridir. Kendisi 19. asrın 40. yıllarındaki Kenesarı Han'ın Sozak seferinde Jankoja, Buharbay, Toğanas Bahadırlarla birlikte katılmıştır. Kıstaubay'ın kaharmanlığı hakkında Balkı Bazar, T. İztileuov, Şorayak'ın Omarı vs... şari-jiraular söz etmişlerdir. Mezarı Kızılorda Bölgesi Sırderya İlçesi Köktöbe köyünde bulunmaktadır.

Kaynakça: Айбын. Энциклопедия. /Бас ред. Б.Ө.Жақып. – А.: «Қазақ энциклопедиясы», 2011.
 Ş.Kurmanbayeva

Kıstaubayev Töregeldi Askarulı (14.3.1948'de Maktaral'da doğmuştur) – Halksatançısı (1991), kültür adamı (2000). Almatı'daki Tiyatro Enstitüsünü, Kazak Devlet Üniversitesi'ni ve Moskova Yüksek Rejisörlük Okulundan mezun olmuştur. 1968-1999 senelerinde K. Jandarbekov Müzik Dram Tiyatro'sunda oyuncu, rejisör olarak çalıştı. 1999-2001 senelerinde K. Kuanışbayev Müzik Tiyatrosu'nda, 2001-2002 senelerinde ise Kazakistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı'nda çalıştı. Jetisay Dram Tiyatro'sunun canlanması ve gelişmesinde büyük çaba sarf etti.

Pek çok gösterilerde baş rolde oynamakla birlikte rejisör olarak da görev aldı. Özellikle, tiyatronun oluşması ve gelişmesinde M. Auezov eserlerinin sergilenmesi çok büyük etki verdi. «Enlik-Kebek», «Ayman-Şolpan», «Karaköz» oyunları pek çok kez tekrarlandı. 1997 senesinde M. Avezov'un 100. yıldönümü esnasında yapılan tiyatro oyunları yarışmasında Kıstaubayev'in yönetmenliğindeki «Korğansızdın Küni» oyunu 3.lük diploması ile ödüllendirildi. Bunun dışında tiyatrodaki gösteriye sunu-

lan Ğ. Müsirepov'un «Amankeldi», K. Bayseyitov'la K. Şanġitbayev'in «Beu, Kızdar-ay» ile «Aksakal An-Tan», T. Ahtanov'un «Mahabbat Munı», Z. Akişev'in «Jayau Musa», A. Adam-bekov'un «Ayubay'ın Ajalı», B. Sokpak-bayev'in «Menin Atım Koja» vs... gibi oyun matinelere sahnelendirdi.

Каунақса: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – Б. 224.; Қазақстан Ұлттық Энциклопедиясы / Бас редактор Ә.Нысанбаев. – А.: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, 1999. – 720.; Мақта ордасы – Мақтарал (Ауданның 75 жылдығына арналған жинақ).– А.: «Тұран», 2003.

J. Ömirbekova

Kişitöbe – ортаçaғlardaki yerleşim yeri. Түркiстан Бөлgesi Otırar ovasının kenarında kuzey-doġuya doġru bulunmaktadı. 1970 senesinde K. Akişev'in yönetimindeki Ortırar Arkeoloji inceleme grubu araştıрма yapmıştır. Şimdiki yüz ölçemi ise 40x40 m, yüksekliği 3 m ve uzunluğu ise 60 m kadar varan dörtgen şeklindeki tepedir. Güney-doġu kısmında açık bir arazi vardır. Yerleşim yerinden kum, kase, tabak, bardak, şişe, kutu gibi eşyalar bulunmuştur. Onlar Kostöbe malzemelerine benzemektedir. Bulunan arkeolojik bulgular burada insanların M.S. 4-8. asırlarda yaşadıklarını göstermektedir.

Каунақса: Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – А., 1994.

K.Sarekenova

Kışla Binası (19. asır) – Түркiстан şehrindeki tarihi binadır. 19. asrın ikinci

yarısında askeri garnizonu güçlendirmek amaçlı inşa edilmiştir. Bina pişirilmiş kerpiçten yapılmıştır. 1900 senesinde askeri bina küçük rütbeli askerler için kullanılmıştır. Kışla binası şehir merkezinin yanına bulunan bir katlı, kerpiçten yapılmış ve tuğla ile kaplanmıştır. Ön yüzü eşit, duvarları pencerelerle bölünmüş. Sıra şeklinde sütunlar bulunmaktadır. O dönemlerde inşa edilen diğer binalar gibi Avrupa, Rusya tarzında inşa edilmiştir. 20. yüzyılın 70-80'li yıllarında «Elastik» dikiş fabrikası faaliyet gösterdi. Şimdilerde ise Түркiстан tarihi müzesi bulunmaktadır.

Kışla. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başı.

Каунақса: Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южный Казахстан. – А-А., 1994.

D. Mustapayeva

Kız Evliya – kutsal bir mekandır. Түркiстан Бөлgesi Şardara şehri kuzeyindeki Meldebi semtindeki «Mülkül Ata Mezarlığındaki» Jauşitöbe eteklerinde bulunmaktadır. Burada demirle çevrilmiş 2.5 çapındaki bir alanda yumurtaya benzer oyukta bulunan bir kabir vardır. Bu kabiri yerel halk «Kız Evliya» mezarı olarak bilir. Etrafı açık, kabir başında herhangi bir yazı yoktur.

Кайнақша: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

K.Sarekenova

Kızıl Jırau / Mirzabek Bayjanuli (1870'te Türkistan bölgesi Ortırar ilçesinde doğmuş ve 1945 senesinde orada vefat etmiş) – şair, jırau. Taşkent, Çimkent, Buhara, Aktöbe, Kızılorda şehirlerinde olmuş ve Madeli, Molda Musa, Maylıkoja, Nuralı, Nartay vs... gibi şairlerle buluşmuş, biraz ile aytıs yapmıştır. Doğunun efsane-kıssalarını ezbere bilmiş. Köydeki zengin Bay'ların adaletsizliğini şiirlerinde söz etmiştir («Btan Bayğa», «Akimgereymen Aytıs» vs.). Şairin «Nasihat Jır», «Amze Kıssa», «Audan Basşılarna Hat», «Kumırskamen Şegirtke», «Eşki Sauda» vs... şiirleri M.Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü Elyazmalar bölümünde bulunmaktadır.

Кайнақша: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

K.Sarekenova

Kızılkorğan – ortaçağ kale yeridir. Türkistan Bölgesi Sozak İlçesi Şu nehri boyunda bulunmaktadır. 1948 senesinde Güney Kazakistan arkeoloji araştırmaları grubu tarafından (Bernshtam yönetiminde) incelenmiştir. Bernshtam'a göre Kızılkorğan kalesi 19. asırlarda Kervan sarayı hizmetini üstlenmiştir. Şu üzerinden Sarısu sayesinde Merkez Kazakistan'a giden ticaret yolunda önemli savunma kaleleri olmuşa benziyor. Kızılkorğan kalesi ölçüsü ise 32x32 m, yüksekliği 2 m şeklinde dikdörtgen bir binadır. Onu çevire kazılmış ve derinliği

0.5 m, genişliği de 4 m şeklinde bir hendek vardır.

Кайнақша: «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998; Оңтүстік Қазақстан облысының энциклопедиясы, «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия. – Ал.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998.

Ş.Kurmanbayeva

Kızilkum – çöl. Sırderya nehrinin batısında, Kızılorda ve Türkisten bölgelerinde bulunmaktadır. Toponim «kızıl» ve «kum» kelimelerinden oluşmaktadır. Burada toponimin kızıl kısmı her zaman kumun rengi olmadığını belirtmek lazım. Kumun bazı yerlerindeki rengi kırmızı değildir, hatta kızılımsı da değildir. Bu nedenle ilk başlarda kumun bazı kısımlarındaki kızılımsı renginden meydana gelen toponim adı, sonradan Orta Asya'nın merkezindeki çölün genel adı olarak kabul edilmiştir. Kazak dilindeki «kızıl» kelimesi sadece renk anlamında değildir, çok manalı kelimedir. Örneğin, kızıl su, kızıl ter, kızıl dil, kızıl akrep, kızıl dildi ayaz gibi kelime gruplarında da kullanırken, farklı farklı anlamları içerir. Bununla birlikte Kazaklar, rüzgarın gücü ile kabuklarından arınmış, ya da kürekle savurularak temizlenen tahıla da «kızıl» derler. Kızilkum'da da rüzgar daima kumları varurmaktadır. Dolayısıyla, kızilkum - rüzgarın savurmasından geçmiş kum demektir. «Kızilkum çölü» toponim adı 1803 senesinde yayınlanan dergide, 1809 senesinde Rus subayı Ya.P. Gavardevskiy'nin «Kazak halkı ve yurdu hakkında özet» adlı seyahatnamesinde verilmiştir. Yazar toponimi «Krasnie Peski» olarak çevirmiştir. Yazıda «Çjan

olarak adlandırılan Sırderya nehrini geçerek genişliği 240 mil olan Kızılkum'un susuz kumlarına girer... kumlar ve tepeler çok yüksek ve gevşektir. Sırderya nehri üzerinden geçen kervanlar bu yerlerden her zaman geçmektedir» diye bilgi verilir. 1832 senesindeki A.İ. Levşin'in eserinde de «Kızılkum'un hacimli kumları» olarak verilmektedir.

Каунақса: Аубекеров Б.Ж., Нигматова С.А., Кузнецова Л.Л. Геоморфологическое строение и природные ландшафты Казахстана // Историко-культурный атлас казахского народа. – А., 2011; Первые историко-этнографические описания казахских земель. Первая половина XIX века/ История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007; Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – А.: «Ғылым», 1982; Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких орд и степей. – А.: «Санат», 1996; Махмуд ал-Кашгари. Диван Лугат ат-Турк. – А.: «Дайк-Пресс». 2005; Мурзаев Э.М. Очерки топонимики. – М.: «Мысль», 1974.

M.Kozha

Kızıltöbe – ортаçaғь yerleşim yeridir. Töle Bi ilçesi Intımak köyü civarındaki Donıztau deresinin sağ tarafında bulunmaktadır. 1957 senesinde A.G. Maksimova'nın önderliğinde Güney Kazakistan Arkeoloji çalışma grubu, 1979 senesinde ise A.N. Poduşkin'in önderliğinde Çimkent Pedagoji Enstitüsü araştırmıştır. Kasabanın şimdiki yeri iki büyük tepectir. Tabanı 100x90 m, yüksekliği ise 5-6 m. şeklindedir. Buna kuzey tarafından eklenen ikinci tepenin tabanı 130x80 m, üst tarafı 70x50 m., yüksekliği ise 5-6 m'dir. Anıtın biraz bölümü oto yol inşasında ve diğer inşaat esnasında kaybolmuştur. Bulunan bulgulara bakılarak şehrin 5-8 asırlarda yaşadığı belli olmuştur.

Каунақса: Қазақстан. Ұлттық энциклопедия. – А.: Қазақ энциклопедиясы, 1998; Оңтүстік Қазақстан облысының энциклопедиясы, «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998; Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / бас редактор Б.Аяған. – А.: Қазақ энциклопедиясы, 2005; Қызылқұм ауылдық округі төлқұжаты. 2018ж.

Ş.Kurmanbayeva

Kızır Peygamber Camisinin Minaresi – 19. asıra ait mimari sanat eseridir. Türkistan bölgesi Sayram kentinin güneydoğu kısmında bulunmaktadır. Söz konusu minare geçen asırda yıkılmış olan caminin bugünlerde kalan kalıntısıdır. Şimdilerde ise minare yanında herhengi bir yapı yoktur, sadece bir kaç ağaç yetişmektedir. Minare pişirilmiş tuğla ve topraktan yapılmıştır. Minarenin içinde çevirilmiş merdivenler var. Minarenin üst kısmı 20. asrın 20'lerinde yaşanan depremde yıkılmıştır. İlk baştaki yüksekliği ise 10.5 m olmuştur. Temelinin kalınlığı ise 2.9 m'dir. Şimdilerde ise onun üst kısımları restore edilmiştir. Yapıtın üst kısımları çeşitli nakışlarla süslendirilmiş ve her tarafa bakacak şekilde oyukları vardır. Yukarı çıkılacak merdivenler ise ağaç direkler ve kerpiçler arasına konulan kireşlerle sağlamlaştırılmış. 19. asrın 80'lerinde Sayram'da bulunan N.İ. Veselovskiy minarede Farsça yazılı yazıların olduğunu yazmaktadır.

Каунақса: Массон М.Е. Старый Сайрам // Известия к-та по делам музеев и охраны памятников старины, искусства и природы. Вып. III. – Таш., 1928. – С. 23-42; Досжанов Д. Құм жұтқан қалалар. – А., 1967; Қожа М. Сайрам ескерткіштері. Памятники Сайрама. – Шымкент, 2009.

M.Kozha

Kojabekuli Kasimbek (1833-1913) – 19. asırda yaşamış Bi, Datka. Babası Kojabek de Türkistan ve Evliyaata civarında tanınmış bir kişiydi. Oğlu Kasimbek'i küçük yaştan itibaren söz ustalığına, yöneticiliğe öğretir. Kasibek Malik Bi, Bosmoyın Bi'lerin yanında çalışarak öğrencisi olur ve onların izinden erken yaşta bi olur. 1858 senesinde Kokan yöneticisinin elinden Datka ünvanını alır. Kendi boyuna bağlı kabillerler arasındaki tartışmaları çözerek soydaşları arasında tanılmaya başlar. Kokanlılar Kasimbek'i datka olarak tain ederek, onun üzerinden yerel halkı yönetmeyi amaçladılar. 1862 senesinde Kokan tahtına geçen Kudiyar Han döneminde Kasimbek kendi boyunun topraklarını genişletmeye gayret etti. Rus işgalci güçleri 1864'te Çimkent ve Evliyaata'yı, 1865'te Taşkent'i işgal edince 1868 senesinde Sırderya bölgesi Akeri Valili emriyle Çimkent ilçesinde yerel yönetim seçimler olur. 1883 senesinde Karamurt ilçesi seçimlerinde Kasimbek seçimi kazanarak «Bolis» ünvanını alır. 1881 senesinde Kasimbek kendi parasına Karamurt civarında cami inşa ettirir. 1890 senesinde Karamurt'a Aksu nehrinden su getirmek amaçlı kazılan kanal tamamlanıyor. Bununla ilgili Rus araştırmacısı A.Dingelstedt yazdığı raporda: «3500 Ruble harcayarak kanalın bitmesini sağlayan eski Kokan datkası, 1883-1889 senelerinde Karamurt bolısı' olan Kasimbek Kojabekuli» diye bildirmiştir. Kasimbek 1913 senesinde Romanov'ların tahta geçişinin 300. yıldönümü esnasında S-Petersburg'e varmıştır. Kasimbek Datka kendine bağlı boylarda boza içilmesini ve hayvan hırsızlığını durdurmak için çaba

göstermiştir. 1913 senesinde Evliyaata'da vefat eden Kasimbek Datka'yı akrabaları kendi doğduğu topraklara getirerek defnederler. Şimdilerde Türkistan bölgesi Sayram ilçesinde onun adında sokak ismi vardır (2010).

Каунакча: Дәдебаев Ж. Атынан айналайын. – А., 2002; Гродеков Н.И. Киргизы и кара киргизы Сыр-Дарьинской области. Том первый. Юридический быт. – Таш., 1888; Майлықожа. Нақылат. – Шымкент, 1993; Мәделіқожа. – А., 2009.

M.Mirazov

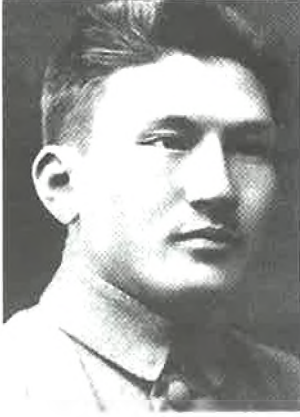
Kojamjaruli Bapış – (1860'da Türkistan Bölgesi Sozak İlçesi Sızğan köyünde doğmuş ve orada 1928'de vefat etmiştir) – küyşi. Dombıra çalmayı köydeki küyşilerden öğrenmiştir. Dombıra çalma sataı ile eserleri Sariarka, Karatau civarı dombıracıları geleneğine esasında oluşmuştur. Onun eserlerinden Tattimbet, İkıl as örneklerini görmek mümkündür. Kojamjarulı küyleri belirli bir olaylara adanmış, içeriği netti. Ancak zamanında kaydedilmediği için çoğu unutulmuştur. Onun «Karatau», «Kara Jorğa», «İnğay Tökpe», «Bes jorğa» vs.. küyelerini kendi torunu T.Mombekov bugünlere ulaştırmıştır. Söz konusu eserler kayıda alınmış ve «Kazak Küyleri Antalojisi» adlı eserde yayınlanmıştır (1970).

Каунакча: Отырар. Энциклопедия. – А.: «Арыс» баспасы, 2005; <https://adebiportal.kz/kz/authors/view/3756>.

Ş.Kurmanbayeva

Kojanov Sultanbek (10.9.1894'te Sozak ilçesi Aksümbe köyünde doğmuş ve 10.02.1938'de Moskova'da öldürülmüştür) – Kazakistan ve Orta

Asya'nın devlet adamı, öğretmen, bilim adamı, gazete yazarı. Türkistan'daki 4 sınıflı Rus-Kazak okulunu (1910), 3 sınıflı iehri okulunu (1913), Taşkent öğretmenler seminerlerini tamamlamıştır (1015-1917).

Moskovadaki Komünist Partisi (bolşevikler) Merkez komitesinin Marksizm-Leninizm Kursunu tamamlamıştır (1926-1927). Siyasi faaliyete Taşkent şehrindeki Kazak aydınlarının «Kenes» adlı gizli derneğinde başladı. 1917 senesinde Taşkent'te Mustafa Çokay, K. Kojikov, K. Bolğanabayev'larla birlikte «Birlik Tuğu» gazetesini yayınladılar. Gazetenin 16-29 sayılarına editör oldu. Türkistan Özerkliğine destek veren Kojanov, Sovyet devletinin askeri güçle Türkistan Özerk Cumhuriyetini yıkmasını «Halkın kendi kendini yönetim kukularının ayak altına alındığıdır» diye tanımlamıştır. Sovyet döneminde bölgede yaşanan açlığa karşı müzadele etti. 1917-1918 senelerinde Taşkent'teki Kazak pedagoji okulunda (sonradan Kazak Eğitim Enstitüsü) öğretmen olarak çalıştı. 1919-1920

yıllarında ise Türkistan ilçesi yönetim komitesinde başkan yardımcısı, Sırderya bölgesi Devrim Komitesi başkanı olarak görev aldılar. 1921 senesinde Halk Eğitimi Komitesi başkanı olarak görev aldı. Görevdeyken eğitimin yerel halk dilinde olmasını talep etti. Moskova, Perograd gibi büyük şehirlerde eğitim almakta olan Türkistanlı gençlere maddi destek sağlanması konusunda faaliyetler yürüttü. Türkistan'da gazeteciliğin ve tiyatronun gelişmesi için emek sarf etti. «Ak Jol» gazetesinin yayınlanmasını organize etti ve ilk editörü oldu. 1922 senesinde Yer meseleleri Halk komisarı olarak Jetisu ve Sırderya bölgelerinde reformları gerçekleştirmede dışarıdan gelenlere verilen yerleri öncelikle yerel halka verilmesi konusundaki Alaş düşüncesini yürütmeye çalıştı. 1929-1931 senelerinde Orta Asya Pamuk-Sulandırma Enstitüsü kurulmuş ve ilk müdürü oldu. 1931-1932 senelerinde Orta Asya Pamuk hazılama merkezi başkanı oldu. 1932-1933 senelerinde Pamuk Hazılama merkezi başkan yardımcısı (Moskova), 1933-1934 senelerinde Merkez Denetim Komitesi Pamuk işçileri grubu Pamuk grubu başkan yardımcısı olarak çalıştı. 16 Temmuz 1937 senesinde Taşkent'te tutuklanan Kojanov «Sovyetlere karşı milliyetçil örgütün lideri» diye suçlamalarla 10 Şubat 1938 senesinde öldürüldü. 1957 senesinde aklandı. Onun ismi Kazakistan'ın pek çok şehir ve kasabalarında sokak adı olarak verilerek anıtlar dikildi.

 Kaynakça: Раджапова Р.Я. Имя, возвращенное истории и народу (Султанбек Ходжанов) // Общественные науки в Узбекистане. – 1988. -№12. – С. 17-30; Қожакеев Т. Көк сеңгірлер.

–А.: «Қазақ ун-ті», 1992; Қойшыбаев Б. Жазықсыз жапа шеккендер. – А.: «Қазақстан», 1990; Шәріпов А. Сұлтанбек Қожанұлы – әдебиетші. – А., 1994; Әлмашұлы Ж. Сұлтанбек Қожанұлы (Түрмеде сөнген шырақ). – А.: «Қазақстан», 1994; Қойгелдиев М. Ұлттық элита. Қызметі мен тағдыры (XVIII-XX-ғғ.). Зерттеулер. –А.: «Жалын баспасы» ЖШС, 2004; Сұлтанбек Қожанов. Шығармалары мен материалдарының жинағы. I. Т. – А.: «Жалын», 2013.

H.Tursun

Kojikov Konırkoja (20.7.1880'de Perovsk ilçesi Han köyünde doğmuştur ve 15.2.1938'de Almatı'da öldürülmüştür) – Alaşçı devlet adamı, öğretmen. Köy okulunda ilk öğretim okuduktan sonra, Perovsk şehir okulunda eğitim görmüştür.

Taşkent şehrindeki öğretmenler okulunda okumuştur. Mesleği öğretmendir. 1905-1906 senelerinde Perovsk ilçesi 6. köyde yeni yöntemli 4 sınıflı okul açmıştır. Ondan sonra Andijan şehrinde öğretmenlik yaptı. 1912 senesinde Çimkent ilçesi Karnak köyünde cedit okulunun müdür yardımcısı olarak görev aldı. Buradayken Kazak öğrenciler için «Elippe» kitabını hazırlamış ve Orınbor'daki «Fatih Karimi»

matbaasından yayınlamıştır. 1912 senesinde A.Kasımov, S.Jangirov'larla birkite hazırlanan başka bir kitabı yayınlanmıştır. 1916 senesinde siyasi hizmete girer ve Taşkent'te çalışmakta olan Kazak gençlerinin gizli «Kenes» grubunda dahil olarak milli mücadelede aktif bir şekilde görev almaya başlar. Rusya Bakanlar Kurulu başkanı S.Vitten'in adına bir kaç kez tutanak dilekçesi yazarak, Türkistan ülkesinde iş yönetim işlerini kendileri yönetmeleri hakkını talep etmiştir. Bu da onun hukuki ve siyasi açıdan ne kadar eğitilmiş olduğunu göstermektedir. Buna benzer yntelemleri sonra gene kullanmıştır. Örneğin, «General Kuropatin'e cezalandırma askerleri ile sığınma Rus mujik'larının (Rus köylüleri) yaptıkları zulümleri anlatarak mektup yazdım. Bununla birlikte Türkistan'daki Devlet Konseyinin Muslumanlar kolunun üyelerin davet ederek, devrimden sonraki sürgün neticeleriyle tanışmak istedim. Bununla ilgili (1916 yılında) Tevkeleyev, Kerenskiy ve Şokayev geldi. 26 Kasım 1917 senesinde ilan edilen Türkistan Muhtariyatı Halk Kenesi'ne üye olur. Kojikov'un ismi Alaş milliyetçi hareketiyle ilgili tarihi kaynaklarda çok sıkça karşımıza çıkmaktadır.

Kendi yazısında: «1917 senesinde ben Taşkent'te 2. kere gerçekleşen Kazak kurultayına katıldım. Kokan Otonom Cumhuriyeti zorla dağıtıldıktan sonra Tınışbayev'le birlikte dağarasında komunit askerlerden saklandım» diyor. Kojikov Türkistan'da 1918 senesinde gerçekleşen Sırderya boyu Kazakları kurultayına katılmış, olası Alaş Cumhuriyeti'nin ilanı meselesini konuşulduğu kurultayda söz

olarak, başkentin güneydeki şehirlerden biri olmalı diye fikrini bildiriyor. Kojikov 1921-1922 senelerinde Evliyaata ilçesinde yer-su reformları ile uğraştı. Milli sınırları belirlemede komisyon üyesi olarak Kazak topraklarının resmi sınırlarını netleştirmiştir. 1925'ten sonra çeşitli görevlerde çalıştı. «Ak Jol» gazetesinde makaleler yayımladı. 27 Ocak 1938 senesinde NKVD tarafından tutuklanarak 15 Şubat 1938'da öldürüldü. Onun ismi bugünlerde şehir ve köylerde sokak ismi olarak verilmiştir.

 Каунақса: Букварь для киргизских школ в Туркестанском крае. Составил заведующий Карнакским русско-туземным уч-щем Конгыр Ходжа Ходжиков. Издание первое. – Оренбург. Типо-литография т-ов Каримов, Хусаинов и др. 1912; «Русие патшалығында Романов нәсілінен хукірманлық қылған патшалардың тарихлары» //«Қазыналы Оңтүстік» Том 26. 1-кітап: Тарихи жырлар. – 2011; Тұрсұн Х. Алаш һәм Түркістан. – А.: «Ел-шежіре» Қ.Қ, 2013; Алаш қозғалысы: құжаттар мен материалдар жиағы. Сәуір 1920-1928 ж. – А.: «Ел-шежіре». 2007. Т.3. Кн.І; Агзамходжаев С. История Туркестанской автономии: (Туркестон Мухторияти). – Т.: Изд.-полигр. Объединение «Тошкент ислом ун-ти». – 2006; Бәкірұлы Ә. Мұстафа Шоқай әулетінің қуғынға ұшырауы //М. Шоқай. Таңдамалы шығармалар. Үш томдық. Т.3. – А.: «Қайнар». 2007. – 384 б.

H.Tursun

Konay Bi Balıkulı (1687'de şimdiki Türkistan bölgesi Tülkibas civarında doğmuş ve 1769'de vefat etmiştir) – Töle, Kazıbek Bi'lerle aynı dönemde yaşayan bi ve batır. Ebülhayır Han Küçük Jüz topraklarına Rus elçisi M.Tevkeleyev'in geldiğini duyunca Konay Bi'yi göndermiş. Rus tüccarı K. Miller'i Taşkent'e ticaret yapması için davet eden de Konay Bi'dir. Kazak bozkırında bitmeyen savaşların

yaşadığı bir dönemde yaşayan Konay Bi de Jongarlara karşı pek çok savaşlara katılır. Ülkeyi korumak için Rusya ile ticaret meselelerini çözümlenerek Rusların Orta Asya, İran ve Hindistan'la yapacağı ticaretin Kazaklar için önemini anlayan Konay Bi Rusya ile ticari ilişkileri güçlendirmeye çaba sarf etti. Konay Bi'yin daveti üzerine K. Miller yönetimindeki kervan Taşkent'e yola çıkar. Taşkent'e yakın bir yerde kervanı Töle Bi'nin adamı Koygeldi Batır 113 adamıyla gelir kervanı talan eder. Yardıma koşan Konay Bi K.Miller ve yardımcısı M.Arapov'u bir deve yükü ile kurtarır. Ertesi gün Kogeldi Batır gelir Konay Bi'den K.Miller'i vermesini ister. Konay Bi onun isteğini geri çevirir. Kazak halkı için zor bir dönemde Kazıbek Bi'lerle Abılay Han'ın yanında bulunmuştur. Çimkent'in kuzey tarafında yapılan yeni otoyol boyunda Konay Tepe adlı yer vardır. Bu tepe Konay Bi'yin yazlığıymış. Konay Bi'yin mezarı Hoca Ahmet Yesevi Türbesinin yanında, pek çok Kazak batırları, bileri, sultanlarıyla bir yerde defnedilmiştir.

 Каунақса: Казахского-русские отношения в XVI-XVIII веках (сборник документов и материалов) – А.-А., 1961; История Казахстана в русских источниках XVI-XX веков. Т. 6 Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным степям XVIII-XIX века. – А., 2007, Төле би қазақ тарихының биігінде. – Шымкент, 2013.

M.Mirazov

Koskorған – Türkistan Bölgesindeki eski yerleşim yerlerinden biridir. Koskorған şimdiki yerleşim yeri merkezindeki Koskorған arkeolojik kentine rast gelmektedir. Yerleşim yeri hakkındaki ilk bilgi «Nasab Name»de geçmektedir.

Yapılan incelemeler sonusunda şehrin 13-18. asırlarda yaşadığı belirtilmektedir.

Каунакча: Исламизация и сакральные родословные в Центральной Азии. – А.-Берн-Таш.-Блумингтон, 2008; Кожа М.Б. Города и аграрные селения казахских ханств. Последняя четверть XVII-XVIII в. // Эпистолярное наследие казахской правящей элиты 1675-1821 годов. Т.1. – А., 2014. – С. 621-642; Туякбаев М.К. Историческая топография и развитие городов и поселений туркестанского оазиса (XIII-XIX вв.). – А., 2009.

M.Kozha

Koskorğan-Şoktas Paleolitik Yapıları

– insanoğlu kültürünün paleolitik-taş devrindeki izleri tanımlayan geolojik-paleontolojik ve arkeolojik anıtlar. Koskorğan abideleri Türkistan şehriden 18 km kuzey-doğu civarındaki aynı isimi taşıyan köyün kenarında bulunmaktadır. Koskorğan abideleri paleontolojik obje olarak 1962-1963 senelerinde açılarak incelenmeye başlamıştır. Koskorğan-I abidelerinin incelenmesi esnasında derlenen materyalleri arkeolog bilim adamları dört gruba bölmektedir: 1. gruba 1986 senesinde O.A. Artyuhova ve 1987-1988 senelerinde V.G. Koçenov'larca bulunan materyaller. 2. ve 3. gruba 1993-1994, 1997 senelerinde yapılan Kazakistan-Rusya arkeoloji kazı grubu materyalleri girer. 4. gruba ise 1992-1998 senesinde Türkistan civarındaki Koskorğan I, II, Şoktas I, II arkeoloji abidelerinde yapılan çok yönlü kazı çalışmaları neticesinde A.P.Derevyanko, J.B.Abubekero, V.T.Petrin, J.K.Taymağambetov, Marces Ott, A.G. Rıbalco vs... bilim adamlarının eserleri yayımlandı. Koskorğan abidelerine bozkır araştırmaları 1993-

1997 senelerinde yapıldı. Kazı esnasında taş aletler, keskiç, çekişler vb. bulundu. Koskorğan-II abidesinin materyalleri de derin bir şekilde incelenerek, bulunan bulgular karşılaştırıldı. Şoktas-I abidesi Koskorğan köyünden kuzey-doğuya doğru 12.7 km mesafede bulunmaktadır. Şoktas abideleri 1993-1995' te akreologlar tarafından incelenmiş, bulunan bulgular da çeşitli araştırmalardan geçmiştir. Kazı çalışmaları sonucunda 5 m derinlikte Koskorğan fauna yapısı ve ev aletleri bulundu. Koskorğan I ve II, Şoktas I-III abideleri orta paleolitik devrindeki (120 bin–35 bin) ilk insanların ateşi kullanması, hayvan derilerini faydalanması, barınak hazırlama hareketlerini belirten değerli bulgularıyla önemlidir.

Каунакча: Деревянка А.П., Петрин В.Т., Таймагамбетов Ж.К., Исабеков З.К., Рыбалко А.Г., Отт М. Раннепалеолитические микроиндустриальные комплексы в травертинах Южного Казахстана. – Новосибирск: Изд-во ин-та археологии и этнографии СО РАН, 2000; Археология Казахстана. – Астана: «Өнер», 2006.

D.Mustapayeva

Kostöbe (Güneydeki yerleşim yeri, 1-8 asırlar.) – eski yerleşim yeridir. Türkistan Bölgesi Otırar İlçesi Kökmardan köyünün güney-batısından 2.8 km mesafedeki Arıs nehrinin artık kurumuş bir kolunda bulunmaktadır. 1969-1980 senelerinde ilk defa Otırar arkeoloji kazı grubu tarafından incelendi (K. Akişev yönetiminde). Sonra 1970, 1982 senelerinde Güney Kazakistan Arkeoloji Kazı grubu tarafından incelendi. «Açık Arazi» şeklindeki iki katmanlı tepedir. Yuvarlanmış üst tarafı 70 m çapında ve 5 m yüksekliğindedir. Ona bir kaç yerden

eklemeler yapıldığına dair izler vardır. Arazinin ortasındaki tepe ise 50x80 m ve 1.5-2 m yüksekliğindedir. Merkez tepenin bir kısmı kazılmış, araştırılmıştır. Bulunan arkeolojik bulgulardan seramik eşyalar ise Jetisu seramik materyalleri, Taşkent civarı seramik materyalleri ile benzeşmektedir. Söz konusu seramikleri Otırar-Karatau kültürünün 1-2 aşamalarına ait diyebiliriz.

Kaynakça: Свод памятников истории и культуры Казахстана, Южно-Казахстанская область. – А., 1994.

K.Sarekenova

Kostöbe (Kuzeydeki yerleşim yeri, M.Ö. 1. asır) – eski yerleşim yeridir. Türkistan bölgesi Ortırar ilçesi Şıttı köyünden güney-batıya doğru 2.1 km mesafede, Arıs nehrinin kurumuş eski kolunun sol yakasında bulunmaktadır. 1948 senesinde Güney Kazakistan Arkoloji grubu (A.N. Bershtam danışmanlığında), 1978 senesinde Güney Kazakistan çok yönlü arkeoloji kazı grubu (K. Baypakov danışmanlığında) incelemiştir. «Açık arazi» tarzındaki tepedir. Yüksek kısımları dikdörtgen şeklinde ve tabanının ölçüsü ise 60x40 m, yüksekliği 5 m, yukarı kısmındaki ölçüsü ise 30x10 m şeklindeki açık arazi vardır. Tepeye kuzey-doğu tarafından genişliği 80 m, uzunluğu ise 100 m şeklindeki üçgenli bir arazi eklenmiştir. Onun yüksekliği 1.5-3 m'e kadar. Ölçüsü ise 5x8 m şeklinde stragrafik kazı çalışması yapıldı. Kazı esnasında koridora benzer oda açıldı. Odanın tabanları toprakla sıvılanmıştır. Bulunan seramik bulguların Otırar-Karatau kültürünün 2. aşamasına ait olduğu tespit edildi.

Kaynakça: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

K.Sarekenova

Koşık Datka Baytokulı (1796'da Taşkent civarı Darjan köyünde doğmuş ve orada 1884'te vefat etmiştir) – tarihte Koşık Datka olarak bilinmektedir. Asıl ismi Kojik'mış. Kaynaklarda babasının ismi ise Baytok şeklinde verilmiştir. Taşkent'teki Kökaltaş medresesinde okumuş. İslam şeriatı, örf-adetler, yasalar, Kuran'ı hadis görüşlerini bilmiştir. Orta Asya'ya gelerek ticaretle uğraşan Rus Tüccarlardan Rusça öğrenmiştir. Kokan tahtında Omarhan oturduğu dönemde Kojik Datka ünvanını alır. Koşık Datka 1844-1846 senelerinde Kokan Hanlığı adınan Rusya'ya elçi olarak gitmiş. Kendisine Kokanlılar tarafından «Emir Laşker» (asker başı) olmuş kendi kabilesine ait askerleri yönetmiş. Sonra Türkistan General Valiliği tarafından kurulan dairede Bi olarak görev almıştır. Kokan elçisi olarak Buhara Emirleri Nasrulla ile Muzaffar'ın kabulünde bulunmuştur. Koşık Datka'nın Taşkent'i yönettiğine dair tarihi belge ise «Tyurkestanskije Vedomosti» gazetesinin 8 Kasım 1883 senesindeki 44 no'lu sayısında: «Eski durumlara bakıldığında Taşkent ve Kuramada iki halk, Kazaklarla Sartlar devamlı sataşmaktaydı. Sartlar kurnaz, hilebazdır.

Ancak güç anlamında Kazaklar üstündü. Zira onlara Kazak bozkırından daima destek geldi. Taşkent yönetimi Molda Koşık adlı bir Kazak'ın elindeydi» diyor makale N. Ulyanov. Rus tarihçisi A.İ. Dobromislov 1912 senesinde yazdığı «Taşkent V Proşlom i Nastoyaşçem» adlı

eserinde Koşık Datka'dan bahsediyor ve onun kendi halkını Sariağaç'a taşıdığını yazmaktadır. Rusya arşivleri kaynaklarında M.G. Çernyaev'in Taşkent'e düznediği 2. saldırısında Kıpçak Molda Alimkul vefat edince şehri koruma görevi Sızdık Sultan'a, Koşık Datka'ya, Rüstembek üçlüsüne düştüğünü yazmaktadır. Kokan ordusunun askerbaşısı Sızdık Sultan, Koşık Datka'yı bir kaç insanla yardım istemeleri için Buhara Emir'i Muzaffar'a gönderir. Koşık Datka Kanağatşah ordusu bünyesinde Pişpek ve Evliyaata'yı geri alma savaşlarına katılmıştır.

Bu haberin gizliliği hakkında 23 Ekim 1860'te mühür basılmıştır. M.Çernyaev ordusu Taşkent'i işgal edince yerel sakinler de Ruslara tabi olur. Türkistan General Valisi D.İ. Romanovskiy'nin emriyle 1866 senesinde yerel Kazakların meselelerini çözmek için Taşkent şehri idari dairesine dört Bi'yi alır (Kanlı boyundan Koşık Datka, Karabek Bi, Nayman boyundan Erden Bi ve Bestanbalı boyundan Kulmambet Bi). Onlara 25-40 ruble maaş vermişlerdir. Çarlık hükümet, Türkistan bölgesini yönetmek için, çeşitli hileli yöntemleri kullanılma yoluyla bir sömürgecilik politikası izlemiştir. Çar II. Aleksandr 1867 senesinde Türkistan Bölgesindeki tanınmış insanları S-Ptersburg'e davet eder. Türkistan'da toplamda 16 kişi yola çıkmak için Hoca Ahmet Yesevi Türbesinde buluşarak yola çıkarlar. Bunların içinde Koşık Datka da vardır. Bu hadise ile ilgili Maylıkoja'nın «Datkaların Peterbora Gitmeleri» adlı şiiri vardır. Koşık Datka Taşkentteki kendi soydaşlarını alır ve şimdiki Sariağaç yerine gelir. Burada cami yaptırır. Cami bugüne

dek 3 kere yıkılmış ve dörüncü kere yapılmıştır. Koşık Taşkentteyken şehire hendek kazdırır ve yerel halk o hendeği «Koşık Arığı» olarak adlandırmaktadır. Koşık Datka vefat edince «İssı Ata» eski mezarlığına defnedilir.

Kaynakça: Ахмет сұлтан Кенесарыұлы. Кенесары және Сыздық сұлтандар. – А., 1992; Добро-смыслов А.И. Ташкент в прошлом и настоящем: исторический очерк. – Таш., 1912; Қазыналы оңтүстік. 74-том 1-кітап. – А., 2012; ГАОО. Концепция Оренбургского генерал-губернаторства». Ф.б. опись 10, д. 8102; Б. Сманов. Молда Кошық датқа. – А., 2013.

M.Mirazov

Koşkar Ata ile Şildehana – ortaçağ mimari sanat abideleri grubu. Türkistan bölgesi Kazıgurt ilçesi Turbat köyündeki mezarlıkta bulunan İsmail Ata Türbesinin bir kısmıdır. Koşkar Ata ile Şildehana adlı binalar yapışık yapılmıştır. Koşkar Ata İsmail Ata'nın dayısıdır. Cami ile Şildehana adlı bina arasında Koşkar Ata Türbesi yer almaktadır. Binalar pişmiş tuğlalardan yapılmıştır. Koşkar Ata mezarlığı iki odadan oluşan binadır. Ön yüzü doğuya bakmaktadır. Duvarın ortasına kapı bulunmaktadır.

İlk oda 4x4 m büyüklüğündedir. İkinci oda ise 3x2 m şeklindedir. Odanın ortasında da kabir bulunmaktadır. Binanın toplam uzunluğu 10 m, genişliği ise 5 m'den fazladır. Şildehana İsmail Ata ile Koşkar Ata türbelerinin arasında bulunmaktadır. Şildehana diye yaratıcının anlamını anlamaya mümkünlik yaratmak, kırk gün fani dünyanın sorunlarından uzak kalacak dini mekanlardan biridir. Kırk gün zikir salarak, dini ritüeller düzenlemek Yesevi'nin tassavufi yolundakilere aittir.

Ismail ata mezarlığındaki Şildehana çift kubbeli, merkez salonun üç duvarında sandalyeleri var binadır. Bina pişirilmiş tuğladan yapılmıştır. Duvarlarla kubbe arasındaki tahtalara nakışlar çizilerek süslendirilmiştir.

Каунақса: Предание о Хазрети Исмаил ата (пер. А. Диваев) // Туркестанские ведомости. 1901. №20, 24, 25; Тұяқбаева Б.Т., Проскурин А.Н. Архитектурный комплекс Исхак-ата // Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – А., 1994. – С. 186-187; Қожа М. Оңтүстік Қазақстанның әулие жерлері. – Шымкент, 2014; Харзиян шаһары һәм Ысмайыл ата. – Шымкент, 2018; Тұрбат-Ысмайыл Ата: аңыз бен ақиқат. – Шымкент, 2017.

M.Kozha

Қошқарата – Түркістан Бөлгесі Байдібек Ілчесі іле Жамбыл Бөлгесі Жүлі Ілчесі үзерінен геңөекте олан неһірдір. Боралдай неһрінін сағ колудур. Каратау тепесіндекі Ақсокі, Аркарлі дағларından бағлараяарак, топламда 78 km узунлуғундадір. Қошқарата неһрінін ықары кысымы дағ ыамағларынан геңөерек ағағыа доғру даралмактадір. Неһір бойунда пеқ чөк ыабаны ыеміш ағағлар ыетішмектадір. Неһр ыағмур ве кар сулары іле дайма чөғалмактадір. Татлы судур. Неһрі бойунда суландырма амағлы 10 адет канал vardır. Неһір суы тарым ве көй ішлерінде кулланылмактадір. Һидронім ады «Қошқар» (коқ) ве «ата» келімерінін білесімінен доғмуштур. Һидронім етімоложік көкени іле ілгелі біркач фікір меवцуттур: 1. Қошқарата ісімі 11. асыларда ыашамыш ве білге, ыетенеклі бір інан олан Қошқар Ата іле ілгелідір; 2. Қошқар ісімі Екі Түркілерін буғу, буғра, бука гелі кабелі-бой ады олдуғу гелі коқла ілгелі бой адыdır; 3. Ономастікте өзел бір ыері олан һайвансылық,

геңөерек ыағмур алаңлары іле ілгелі адылары кулланымы буюк бір өнеме саһіптір (Қошқарата, Көкдөнен, Койбулак, Ақсыыр vs...). бөйле бір ономастік адылар метафора ыөнтемі саһесінде ыапыларак мевазі маңа вермектадір; 4. Һидронімде кулланылған Қошқар ады чөк ескі чағлардан, Сака дөнемелерінде гелен тотемдір. Коқун сімгесіле ыапылан тамгалар, накышлар, санат есерлері чөктур. Буңларла бірлікте Казакларын милли танымында коқун буюк бір өнеме саһіптір. Ескі Казакларда «не кадар чөк коқун кесілірсе, мерһумун да гүнәһлары һафелер ве көпрүден геңөесінде ыардымыч олур» алгысы vardır. Генелде коқлар курбанлыға кесерлер. ыани, кочу бір тотем оларак кулсал саһманын нетічесідір. Сөз конусу мевазүт фікірлер Қошқар Ата һидронімін ачықламанда өнемлидір.

Каунақса: Қазақстан табиғаты: Энциклопедия. – 3-том / Бас ред. Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2008; Су бетімен сырғып жүрген Қошқарата // Алаш айнасы 22.02.2015 ж. URL.: <http://alashainasy.kz/gazhainp/su-betmen-syirgyip-jurgen-koshkarata-63940/>; Жеріңнің аты – Еліңнің хаты: энциклопедиялық анықтамалық. – А.: «Аруна», 2006. – Б. 618.; Құламанова З.А. Жамбыл облысының топонимикалық анықтамалығы. – А.: «Арыс», 2014. – Б. 763-764.; Қойшыбаев Е. Қазақстанның жер-су аттары сөздігі. – А.: «Мектеп», 1985. – Б. 174-175; Қосымова Г. Тарихи сөздердің этимологиясы. – А., 2010. – Б. 78.; Тілеубердиев Б.М. Қазақ ономастикасының лингвоконцептологиялық негіздері. – А.: «Арыс», 2007. – Б. 175.; Рысбергенова К. Историко-лингвистическое исследование топонимов Южного Казахстана. – А., 2000. – С. 85-86.

M.Ahmetova

Қоғелді Сартулы (1688-1781) – Казак-Жонгар савағларына каталан Казак батыры. Онун 1688’де доғдуғу сон заманларда

yapılan çalışmalar sonucu belli olmuş. Çin'de bulunan kaynakta: «biz büyük padişahla ilişkiler kuruyoruz. Padişaha selam vererek onunla görüşsek diyoruz. Töle Bi 83'te, Koygeldi 70'te, ikisi de yaşlı, yola yaramaz» diye Büyük jüz adamları 1758'de Çine mektup yazmışlardı. Babası 7 yaşındayken Koygeldi'yi Taşkent'teki medreseye verir. Orada yedi yıl ders alır. O dönemlerde bitmeyen savaşıardan dolayı kalemi kılıçla değiştirmek zorunda kalır. Onun bütün ömürü Töle Bi'nin yanında geçer. Onun emirlerini yerine getirerek çabuk yükselir. 1738 senesindeki Rus kaynaklarında ilk defa onun ismi geçer. Koygeldi 113 adamıyla, Türkistan'dan Taşkent'e giden ve 20 bin ruble değerinde mal götürmekte olan kervanı soyar ve revan başı Rus tüccarı K. Miller ve adamlarını esir alır. Koygeldi 1730 senesindeki Anırakay savaşına katılarak, Bögenbay, Naurızbay, Malaysarı, Ötegen, Tileuke'lerle birlikte savaşır. 1739 senesinde Jongarlar gene kalın bir orduyla savaş açarak Büyük Jüz'ün biraz topraklarını işgal eder. Töle Bi ve onun yanındaki Koygeldiler geçici bir süre olsa da Jongarlara tabi kalır. 1745 senesinde Jongar Han'ı Kaldan Tseren aniden vefat edince onun yerine oğlu Droji tahta geçer. Şimdi Abılay Han yönetimindeki Kazaklara karşı Sevan Dorji vardı. Abılay Han liderliğindeki Kazak ordusu Çimkent, Sayram, Taşkenti azad ederek Jongarları Talas nehri boyunca çekilmelerini sağladı. Koygeldi Abılay Han'ın Kokan ve Kırgızlara karşı savaşlarında da yanında bulundu. Töle Bi öldükten sonra, biraz yıl Taşkenti yönetmişti. 19. asırdaki Taşkent'te Koygeldi Pazarı, Koygeldi Kapısı olarak

adlandırılan yerler vardı. Koygeldi 1781'de vefat edince Türkistan'daki Hoca Ahmet Yesevi Türbesinde defnedilmiştir.

Калпақша: Қазақтың ханы-Абылай. – А., 2011; Мұхаметханұлы Н. XVIII-XIX ғасырдағы қазақ-қытай байланыстары. – А., 1990; Рычков П.И., Рычков Н.П. Капитан жазбалары. – А., 2002; Тынышбаев М. Материалы по истории киргиз-казахского народа. – Таш., 1925; Дәдебаев Ж. Атыңнан айналайын. – А., 2002.

M.Mirazov

Kozha (Kozhayev) Muhtar Bahadırulı
 (5 Temmuz 1960 tarihinde Güney Kazakistan Eyaleti. (bugünkü Türkistan Eyaleti) Kazıgurt İlçesi Rabat köyü) – Arkeolog, Tarih Doktoru (2009), Kazakistan Gençler İttifakı bilim ve teknik alanında hedisini kazanmıştır. (1994).

M. Kozha 1983 yılında Kazak Devlet Üniversitesi'ni (bugünkü Al-Farabi Üniversitesi) bitirdi. 1983-1988 yy. Çimkent Pedagoji Enstitüsü'nde Öğretim görevlisi, 1988 yılında Otrar Devlet Arkeoloji Müzesi'nde Bölüm Başkanı, 1997 yılında Müze Başkanının İlmi işlerinde sorumlu yardımcısı, 1997-2004

yy. Müze Başkanı olarak çalıştı. 2005-2006 yy. KC Merkez Müzesi'nin Arkeoloji Bölümünde (Almatı), 2006 yılından itibaren GKE Tarihi kültürel mirasları koruma, geliştirme ve yararlanma Merkezi'nde (Çimkent), Görebelerin kültürel mirasları sorunları Kazak Bilimsel-Araştırma Enstitüsü'nde (Almatı) bilimsel görevli olarak çalıştı. 2006 yılından itibaren H.A.Yesevi UTKÜ bilimsel görevli, öğretim üyesi, 2011 yılından bu yana «Kazakistan Tarihi» Bölümü'nde Profesör olarak çalışmaktadır.

Kazakistan'ın araştırma işlerinin büyük kısmı Otrar Arkeolojisi ve Tarihine verilmiştir. 1996 yılında «Otrar'ın sonraki yüzyıllarda seramik sanayisi (13-18.yy.)» konusunda kandidat tezinin 2009'da «Ortayüzyıllarda Trar: Tarihi-arkeolojik belgeler esasında» konusunda doktora tezini savundu. Milli uzman olarak 2001-2005 yıllarında «Eski Otrar» adlı UNESCO/ Japon projesine katıldı. Ortayüzyıllarda Sarayşık, Türkistan, Taraz, Sıganak şehirlerinde, Mangıstav'da Beldevli kervansarayında kazı işlerini yaptı. 1996-1999 yıllarında Türkistan'daki Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'nde defnedilen Abılay Han'ın mezarını incelemek için Tarihi-Antropolojik işlere katıldı. 2009'da Aktöbe Eyaleti Ayteke Biy İlçesinde Kazak hanı Abılhayır Han'ın gömüldüğü Han Mezarında kazı işlerine katıldı ve yürüttü.

Ödülleri: «Kazakistan Bağımsızlığına 10 yıl» madalyası (2001); Kültür Uzmanı (№ 0248) Saygılı madalyasıyla ödilendirildi, Kazakistan Gazeteciler Kurulunun üyesi.

Eserler: История средневекового Отрара. – А., 2017; Нұрсултан, 2019. Святые места Южного Казахстана. – Шымкент, 2013, 2014; Мав-

золей Ходжа Ахмеда Ясави. Mausoleum of Khoja Ahmed Yasavi. – А., 2010, 2011, 2013; Средневековый Отрар. Легенды, данные, исследования. – Туркестан, 2006; История Ясы-Туркестан. – А., 2000; Историко-антропологические исследования. – А., 1999, 2016; «Ясавийнинг устози Арслонбоб. – Чимкент, 1997; Арыстанбаб и его мавзолей. – Шымкент, 1996; Производство керамики на Отраре. – Туркестан, 1996. Арыстанбаб. Arystanbab. – А., 1992.

M.Tastanbekov

Kökmardan – Otırar civarında 1-7. asırlarda aşamış şehirdir. Arıs nehrinin sol tarafında, Kökmardan yaylasında bulunmaktadır. Otırar ovasındaki ortaçağ şehirlerinin içinde en büyüğüdür. 1977, 1978-1983 senelerinde K. Akışev'in yönetiminde Güney Kazakistan Arkeoloji Gurubu tarafından incelenmiştir. Şehrin merkez kısmı şimdilerde kuzeyden güneye doğru uzanmakta ve yüksekliği 15 m ve 3.2 hektar tepede bulunmaktadır. Şehrin en yüksek kısmı kuzeyde kale-saray yerleri vardır. Kale-saray'ın büyüklüğü ise 25x25 m'dir. Hendeklerle çevrilmiştir. Arıs nehri

Kökmardan yerleşim yeri planı.

suyunun yayıldığı yerde yuvarlak rabat vardır. Şehir inşasının 6-7. asırlara dayanan kısımları iyi araştırılmıştır. Şehirde evlerin inşası sıkı bir şekilde yapılmış. Her semt duvarlarla bölünmüştür. Bugüne dek 10 semt kazılmıştır. «A» semti 370 m²'lik alanı kapsamaktadır.

Burada 5 adet ev ve dini bina vardır. Bu asırlardaki evler genelde bir ya da iki odadan oluşmaktadır. İki odalı evlerde yatak odalarından başka ek odalar da vardır. Bu ek odalar genelde erzak depolama odalarıdır. Buradan el değirmeni bulunmuştur. Evler genelde sufu şeklindedir. İki duvarlı odalılar genelde «Г» biçiminde ise, üç duvarlı odalılar ise genelde «П» şeklinde olur. Bazı evlerin köşelerinde 0.3-0.4 m yapıştırma madalyonlar vardır. Buna bakılarak bu odaların birer Tanrı'ya tapınma odaları olduklarını tahmin etmek mümkündür. «A» semtinde bulunan dini binanın büyüklüğü ise 4x4 m'lik tek odalı bir binadır. İbadethane'nin iki duvarında «Г» biçiminde sufu konulmuştur. Kazı esnasında demir malzemelerle eşyalar: bıçaklar, ok uçları bulunmuştur. Kırmızı taşlı, nakışla bezendirilen altın meker dikkat çekicidir. Kemikten yapılmış düğmeler, delme aletler vb malzemelerle seramik kaplar, şişeler, tabaklar bulunmaktadır. Seramiklerde bulunan süslerden özellikle koç boynuzlu resimler güzeldir. Su taşımak için kullanılan kapların ağızları geniş, yanları çıkıntılı, rengi koyu gri, kara topraktan yapılmaktadır. Bulunan malzemeler Arkeoloji Enstitüsü Müzesi ile Şauıldır Müzelerinde korunmaktadır.

Kaynakça: Агеева Е.И., Пацевич Г.И., Из истории оседлых поселений и городов Южного Казахстана, Труды ИЯЭ АН. КазССР. т. 5, 1958; Археологическая карта Казахстана. – А.-А., 1960; Байпаков К.М., Средневековая городская культура Южного Казахстана и Семиречья (VI начало XIII н.). – А.-А., 1985.

K.Sarekenova

Köksütöbe – eski ve ortaçağ yerleşim yeridir (1-12. asırlar). Türkistan Bölgesi Şardara İlçesine bağlı Köksu yerleşim yeri civarında bulunmaktadır. Köksütöbe'yi 1949 senesinde Güney Kazakistan Arkeoloji inceleme grubu (A.N. Bernshtam yönetiminde) araştırmıştır. Sonra Pedagoji Enstitüsü yanındaki Arkeoloji çalışma grubu (N.P. Poduşkin yönetiminde) incelenen çalışmalarına devam etmiştir. Bugünkü şekli ise dikdörtgen şeklindeki tepedir. Yüz ölçüsü ise, kuzey tarafı boyuna 120 m, batı ve doğu tarafları 160 m, yüksekliği ise 1.5-2 m'dir. Tepenin merkez kısmı ise 35x45 m², yüksekliği 8-9 m'dir. Köksütöbe'nin batı kısmı dışındaki yerler 35 m uzunluğundaki hendekle çevrilidir. Bulunan bulgular (seramik eşyalar) Köksütöbe'de insanların 1-12 asırlarda yaşadıklarını göstermektedir. Eski kervan yolu üzerinde ticari ihtiyaçları karşılayan bir şehir olmuştur.

Kaynakça: Археологическая карта Казахстана. – А.-А., 1960; Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – А.-А., 1994.

K.Sarekenova

Kulak Ata Türbesi – 16. asırlara ait mimari sanat eseridir. Türkistan bölgesi Sozak ilçesi Sozak köyünde bulunan anıt eserlerin eskisidir. Türbe

Kulak Ata Türbesi.

aynı anda «Kökkümbez» adıyla da meşhurdür. Söz konusu türbe kime ait olduğu bilinmemektedir. Türbe taş temel in üstüne çığ tuğlalarla yapılmış, dışı toprakla sıvanmıştır. Büyüklüğü ise 4.6x4.5 m, buvarları kalın, binanın yüksekliği 6.6 m'dir. Türbenin üstünde kubbe vardır. Kubbesi açık mavi boya ile boyalı seramikten yapılmıştır. Güney-batı köşesinde iki kapının olmasını türbeyi ilk inceleyen G.G. Gerasimov'un «söz konusu türbenin çevresinde belirsiz bir binanın yığıntısı vardır» diyerek açıklaması ve «binanın köşesi» anlamında kulak kelimesinin kullanılması Kulak Ata türbesinin bize tam ulaşmayan büyük bir binanın sadece bir köşesi, yani kulağı olduğunu tahmin edebiliriz.

Kaynakça: Герасимов Г.Г. Памятники архитектуры Каратау // Известия АНКаз ССР. Серия архит. 1959. Вып 2.; Камалова Г.М. Мавзолей Кулак-ата // Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – А., 1994. – С.252-253.

M.Kozha

Kulanarık – 18-19. asırlara ait tarihi kanaldır. Kanalın başı Aktöbe köyünden güney-doğuya doğru 10 km mesafedeki Bögen nehrinden başlamaktadır. Kanalın uzunluğu 10 km civarındadır. Kulanarık'ı Kıpçaklar kazmıştır. Dolayısıyla Kıpçakların bir atası Kulan'ın ismiyle adlandırılmaktadır.

Kaynakça: Қожа М. Ортағасырлық Отырар: аңыздар, деректер, зерттеулер. – Түркістан, 2006.

M.Kozha

Kulınşak Kemeluli (1840'ta şimdiki Türkistan Bölgesi Sozak İlçesi Jartitöbe köyünde doğmuş ve orada 1911'de vefat etmiştir) – şair. Zamanında çok tanınmış Kulınşak Güney şairleri temsilcilerinden biridir. «Kölbayğa», «Düysenbi Datka», «Kuddı Minip, Kulandı Kurıktan Jür» kıssaları, «Şırın-Şeker» destanı, «Ondabayğa», «Maylığa», «Madelige» vs... şiirleri vardır. Kulınşak Maylıkoja, Şöje, Tama, Bereket, Molda Musa vs... şairlerle aytısa çıkmışmır. «Alpamis» destanının tamamını bilmiş.

Kazak sözlü edebiyatını derleyen R.Risjan Kulınşak'ın edebi eserlerini derlemiş ve Kazakistan Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi Eyazmalar fonuna teslim etmiştir. Şair köy mollasından eğitim almış ve Doğu'nun kıssahikayelerini çok okumuştur. Şiirler yazmış, jır, destan, kıssalar söylemiştir. «Köbayğa», «Düysenbi Datkağa» adlı jılarında yöneticilerin adaletsizliğine, yaptığı zulümlerini söz ederek, halkı destekleyen batırları övmüştür.

Kaynakça: Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – А.: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010;

Отырар. Энциклопедия. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2005; Бес ғасыр жырлайды. 2-т. – А., 1984.

Ş.Kurmanbayeva

Kuliñsakuli Iskak (1880’de Türkistan bölgesi Sozak ilçesi Jartıtöbe köyünde doğmuş ve 1919’da aynı köyde vefat etmiştir) – şair, aytıs akınıdır. Babası gibi şair olan Iskak pek çok akınlarla aytıs yapmıştır. Şair olarak da pek çok jır, terme, destan, kissalar söylemiştir. Şiiri dombıra ve kılkopuzla söylemiştir. 1906 senesinde Evliaata bölgesinde Kadişa Kız’la olan aytısı «Aytıs dergisinde yayınlanmıştır (1942). 1965’te yayınlanan Aytıs derlemesinde tekrar yayımlanmıştır.

Каунақса: «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998.

Ş.Kurmanbayeva

Kulteke Evliya (doğum ve ölüm tarihleri belirsiz) – tarihi efsanevi şahsiyettir. Türkistan bölgesi Arıs tarafından Şardara’ya geçerken Sırderya boyundak köprüye 1 km civarında, otoyolun sağ tarafındaki mezarlıkta defnedilmiştir. Bu nedenle yerel halk burayı «Kulteke Evliya Mezarlığı» olarak adlandırmışlardır. Yerel halk arasındaki anlatılara göre, Evliya Ata’nın mezarı üstüne başka kişiler defnedilince, evliyanın mezarı unutulmuştur. Kulteke çok okumuş, zamanının bilgini ve evliya olmuş. Hoca Ahmet Yesevi’le aynı dönemlerde yaşamıştır.

Каунақса: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

K.Sarekenova

Kumkent – ортаçaғ şehri yeridir. Şolakkorğan’dan Baykadam’a giden yolda 40 km mesafelik bir yerde bulunmaktadır. 1946 senesinde Merkez Kazakistan Arkeoloji Kaz grubu (A.Marğulan yönetiminde), 1947 senesinde Güney Kazakistan Arkeoloji grubu (A.N. Bernshtam yönetiminde) tarafından incelenmiştir. A.Marğulan’a göre, Kumkent Arap kaynaklarında bulunan Kamukent şehridir. Kumkent 13-14. asırlarda Talas’tan Sayram’a geçen Kervan yolunda bulunan büyük bir tiacret merkezidir. Kumkent çevresi korunma surları ile kaplanmıştır.

Pazar yeri de kalenin dışında bulunmaktadır. 1253 senesinde bu şehir üzerinden geçen V. Rubruk yazısında şehir ismi «Kinçat» olarak verilmiş ve: «Şehir yöneticisi bizi şarap dolu bardaklarla karşıladı. Geleneğe göre, Batu ile Mönke Han’ın elçilerini karşılama görevi verilmiştir» diye yazmaktadır. Arkeolog G.N. Patseviç’e göre, Kumkent’e 1256 senesinde Mönke Han’a giden yolda Ermeni Kralı Getum uğramıştır. Şimdilerde ise talan edilen şehir bir tepeye dönüşmüştür. Yüksekliği 20 m, kuzey-doğudan güney-batıya doğru 450 m, kuzey-batıdan güney-doğuya doğru

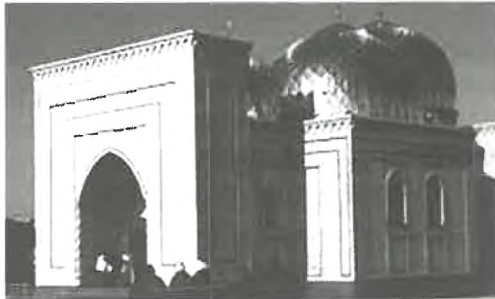
Kumkent yerleşim yerine giden yol.

ise 300 m.'dir. yukarı tarafındaki alan ise 200x160 m. Şehir duvarları yanından inşa edilen ek surların yüksekliği ise 0.5 m'dir. Yapılan arekolojik kazı esnasında mutfak eşyaları, yüzükler vs... alet ve malzemeler bulunmuş ve şehirin yaklaşık 10-15. asırlarda yaşadığı tespit edilmiştir. Kumkent'in etrafı «Bingöl» olarak adlandırılmıştır. Onların bazıları ise Akjar, Üyreköl, Karaköl, Tespe, Domalakköl, Büyreköl, Egizköl, Korjinköl'dir. Pek çok gölün ortasına bulunan Kumkent'i «Kökaral» (Gökada) demişlerdir.

Кайнақса: Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – А.: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2005; Отырар. Энциклопедия. – А.. «Арыс» баспасы, 2005; Тәбірізұлы С. Созақ өңірі. – А.: «Дәуір», 2007.

Ş. Kurmanbayeva

Kurban Ata Jamanbayuli – (yaklaşık 1620'lerde Türkistan civarında doğmuş ve 1710'da Sozak'ta vefat etmiştir) – Hoca Ahmet Yesevi'nin tasavvuf ilmini devam ettiren Yesevi tarikatı üyesidir. Onun evliya olduğuna dair geleneksel kaynaklarda pek çok efsaneler mevcuttur. Öz kardeşleri bellerini kıl kemerle bağlayarak uzaktaki akrabalarının mallarını çalmış. Bundan dolayı halk

Kurban Ata Türbesi.

bunları «Kılbelbeu» olarak adlandırmış. Dolayısıyla, halk arasında «Jamanbay'ın Kurban'ı farklı, Kılbelbeu'ü farklı» deyimini varmış. Efaneye göre, kardeşlerinin hırsızlığı bırakmalarına kızan Kuban Ata dağ ve taşın arasında dervişler gibi yaşamış. Kazak Hanlığının aşiret-kabile yapısının oluşumunda dini ve manevi süreçlerin etkisi büyüktü. Kurban Ata gibi pek çok Yesevi tarikatı temsilcileri Kazak Hanlığı'nın yapısal oluşumunda, güncel hayatında, toplumsal yasalarının düzenlenmesinde (Esim Han'ın Eski Joli), kabileler ve boylar arası meseleleri çözmeye büyük rol almışlardır. Geleneksel toplumdaki din aydınlarının esasını oluşturan tarikat temsilcileri devlet işleriyle uğraşmış, ülkedeki siyasi yönetimi ellerinde tutmuşlardır. Türk inançlarında ve geleneklerinde hâkim olan Sufizm eksenini şekillendiren iktidar sistemi, toplumda adım adım demokrasinin temelini kurarak Han'ın bireysel gücünü kısıtlayabildiler. Tek başına devleti yönetme girişimlerinde bulunan Tvekkel ve Esim Han'lar bu anlamda Tasavvuf algısından farklı bir yol izlediler. Dolayısıyla yönetimi elinde bulduran Yesevi tarikatı üyeleri söz konusu hanlar döneminde yönetimden sürgün edildi. Kurban Ata'nın Türkistan civarından sürgün edilerek Kuzeye gitmesi bunun gibi ideolojik süreçlerle siyasi baskıya dayanmaktadır. Sürgündeyken vefat eden Kurban Ata'nın kuzeydeki Karabuğra Evliya'nın yanında defnedilmiştir. 1991 senesinde Arıstan Baba türbesinin yanında «Kurban Ata» türbesi inşa edilmiş ve Karabuğra mezarlığındaki esas mezardan toprak

alınarak «kemik birleştirme» geleneğiyle tekrar defnedilmiştir. Kurban Ata, Yesevi ilmini devam ettiren tarikat temsilcilerinden biri olarak o dönemdeki etno-siyasi süreçlerde rol almıştır.

Kaynakça: «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясы және түркілік ислам өркениетінің құндылықтары. «Қарабура әулиенің тағлымы мен өнегесі» тақырыбында халықар. ғыл.-практикалық конференция материалдарының жинағы. – Түркістан, 2016.

H.Tursun

Kusayın Sopi Nağanayuli (1320 civarında Saray Batu'da doğmuş ve 1372'de Eski Ürgenç'te vefat etmiştir). Coşi Ulusunun (Altın Orda) dağılma süreci başında Horezm civarı ve Sırderya'nın aşağı kısmında oluşmaya başlayan bağımsız Konirat devletinin (1359-1388) kuran, tarihte «Konirat Sopilari hanedanlığı» olarak bilinen yöneticiler soyunun temelini kuran tarihi şahsiyettir. Horezm bölgesini, ortaçağ Türkistan bölgesinin batı kısmını da içerisine alarak yöneten bekler'in soyundan gelir. Coşi ulusunun bekler Bek'i Nağanay Bi'yin oğludur. Nağanay Bi'yin (1297-1261) bundan başka daha iki oğlu Aksopi ve Jüsipsopi vardır. Söz konusu kardeş bekler ve onların devlet yöneten çocuklarının isimlerindeki «Sopi» eklemesi, ilmi kaynaklara göre, o dönemlerdeki dini-manevi ilmi yüksek manasında değil, 18. asrın ortalarında Hiva Hanlığında yönetimde bulunan Konirat liderlerin isimlerindeki «inak» (kabile reisi) kelimesine eşdeğer bir ünvan adıdır.

Kusayın Sopi Konirat Ulusunu kuruncaya dek, Altın Orda'yı 1357-1359 senelerinde yöneten Berdibek Han'ın

yardımcısıydı. Kusayın Sopi'nin kardeşi Aksopi'nin eşi Şekerbike Özbek Han'ın kızıydı (1312-1342). Kusayın Sopi temelini kuran Konirat Sopilari (inakları) devleti (başkenti şimdiki Eski Ürgenç) kendi döneminde güçlü bir devlet olarak bilindi. Hivalı Ötemis Hacı'nın «Cengiz Name» adlı eserinde «Herezm Veleyatının Hekimi Konirat Nağadayoğlu Akkusayın» hakkında da bilgiler vardır. Orada «Kusayın Sopi'nin Nağanay gibi güçlü bir devlet adamı olduğunu, eğer isterse iç krizlerle boğuşan Saray Vilayati'na (Altın Orda'nın Merkez Bölgesi) karşı ordu toplayabilecek ve Taydulı Begim tarafından tahta geçen Bazarşı Han'ı yerinden alabilecek güce sahip komutandır» diye tanımlar. Konirat ulusu güçlenince o döneme dek Çağatay ulusuna bağlı olan Kiyat ve Hive'yi 1367'de işgal eder. Ancak bu olay, Çağatay ulusunu yönetmek için sadece kendisin hakkı olduğunu düşünen Timur'un hoşuna gitmez. Timur kusayın Sopi'ya elçi göndererek iki şehri geri ister. Ancak Kusayın Sopi teklifi kabul etmeyince Timur 1372'de Ürgenç'i kuşatmaya alır. Savaş esnasında Kusayın Sopi vefat edince yerine kardeşi Jüsip Sopi geçer. Jüsip Sopi Timur'la anlaşmaya varır ve iki şehirden vazgeçer. Bununla birlikte Aksopi'nin Şekerbike'den doğan kızı Süyinbike'yi (Özbek Han'ın torunu) Timur'un oğlu Jahangir'e verir. Timur tarihçileri Süyinbike'yi genelde Hanzada olarak vermekteler.

Timur kendi dünürü olsa da Jüsip Sopi'ya güvenmez ve onun fazla rahat davramasını engeller. Kusayın Sopi temelini kurduğu devlet biraz daha ayakta kalsa da, Coşi Ulusu'nu tekrar

canlandırmak isteyen Toktamış Han'la Timur arasındaki kavganın ortasında kalır ve devlet gün geçtikçe zayıflar. Ve sonunda Nağanay neslinden gelenlerin Timur'a karşı çıkmasının bedeli olarak 1388'de Timur büyük bir orduyla Ürgenç'e savaş açar ve Konirat soyundan gelenlerce kurulan devleti yok eder. Ürgenç'i yerle bir ederek yıkan Timur burada arpa ekilmesini emir eder. Ürgenç halkını da kendi başkenti Semerkand'a götürür. Ulus tamamıyla Timur'a bağlı hale gelir. Nağanay Bek ve Kusayın Sopi'ların torunları ancak 1763'te Horezm Bölgesini yönetme işine geri döner ve 1920 senesine dek yaşayan Hive Hanlığını ara vermeden yönetirler. Türkistan'daki Yesevi Türbesindeki mezartaşların birinde «Konirat Kusayın Emir'in soyundan Emir Mansur Mirza Şudja ed-Din» yazısı vardır. Araştırmacılara göre Emir Mansur Mirza Kusayın Sopi soyundan gelmektedir.

Кайнақша: Тревер К.В., Якубовский А.Ю., Воронец М.Э. История народов Узбекистана. Т.1. С древнейших времен до начала XVI века. – Ташкент: «изд. АН УзССР», 1950, – 474 с.; Веселовский Н. И. Очерк историко-географических сведений о Хивинском ханстве от древнейших времен до настоящего. СПб., 1877. – 366 с.; Бартольд В.В. Сочинения. Т.3. Работы по исторической географии. М.: «Наука», 1965. – 712 с.; Вайнберг Б.И. К истории Кунградских Суфи. С.104-114 // Полевые исследования Хорезмской экспедиции в 1957 г. М., 1960. – 208 с.; Материалы по истории казахских ханств XV-XVIII веков (Извлечения из персидских и тюркских сочинений). Алма-Ата: «Наука». 1969. – 651 с.; Йазди, Шараф ад-Дин Али. Зафар-наме. Книга побед Амира Темура. Ташкент: Изд. «San'at», 2008. – 486 с.; Григорьев А. П., Григорьев В. П. Коллекция золотоордынских документов XIV века из Венеции. Источниковедческое исследование. СПб.: Издательство СПбГУ, 2002 г. – 276 с.; Өтеміс қажы. Шыңғыс-на-

ме // Қазақстан тарихы туралы түркі деректемелері. 1 т. Алматы: «Дайк-Пресс», 2005. – 400 б.; Фасих Хавафи. Муджмал-и Фасихи (Фасихов свод). – Ташкент: «Фан», 1980. –346 с. Зайцев. К истории золотоордынских кунгратов в Хорезме и в Крыму: эмир Нангутай. С. 238-255 // Тюркологический сборник. 2013-2014. –М.: «Наука». Вост. лит –ра. 2016. Бейсенбайұлы Ж. Нағанай бек және оның заманы. 137-147 б. // «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясы және түркілік ислам өркенінің құндылықтары. Респ. ғыл.-тәжір. конф. мат. жинағы. – Түркістан: «Тұран», 2016. – 196 б.

J.Beysenbayuli

Kuşşı Ata – Hoca Ahmet Yesevi'den ders almış talebelerinden biridir. Kuş beslemekle uğraşmıştır. Kuş besleme erken çağlardan beri devam edegelen ata mesleklerimizdendir. Kuşşı Ata kendi hocasının ilmini yaymış ve bununla birlikte kuş besleyerek ava çıkmayı seven biridir. «Kuşşı Ata» olarak adlandırılmasının diğer bir manası ise onun «kuşların iyesi», «kuşların Piri» olarak görülmesinden gelmektedir. Bununla ilgili S. Kondıbay araştırmalarına söz edilmektedir: «Kuşşı Ata isminde ve tassavuf inancındaki bir grup insan Güney Kazakistan'dan Mangıstau'a varmışlardır. Kendileriyle birlikte «Kuşşı Ata» ismini de getirdiler». Kuşşı Ata kuşların içinde sadece şahin kuşunu beslemiş. Yerel efsanelere göre, Hoca Ahmet Yesevi vefatından önce talebesine «Türkistan'ın doğusundaki yedi pınarın aktığı güzel bir yerde yaşamasını ve kendi ilmini yaymasını» emanet etmiş. Halk da Haziret Sultan'ın öğrencisini saygıyla anmaktadır. Onun gerçek ismi Ahmet'miş. Kuşla ava çıkarak halkı beslemiştir. Vefatından sonra halk onu bir evliya olarak görmüş ve mezarını ziyarete gelmişlerdir. Türkistan'dan 12 km

mesafede, Kentau'a giden yolda Kusşı Ata türbesi bulunmaktadır. Halk hala Evliya Kusşı Ata'yı ziyarete gelmektedir.

Каунақса: Қожа Ахмет Ясауи есімімен байланысты аңыз, әпсана, хикаялар. – А., 2009; Ясауи тағылымы. – Түркістан, 1996; Қондыбай С. Толық шығармалар жинағы. 12-ші. том. – А., 2008.

D.Mustapayeva

Kuyған – Түркістан bölgesi Sariağaç, Şardara ilçelerindeki nehirdir. Anlamı ise «iki derenin bir nehire dökülmesi, göl ile nehrin buluşması» şeklindedir. Kuyған hidromnimi ile ilgili Kazakistan'da pek çok yer, su adları vardır. Örneğin, Almatı ve Doğu Kazakistan bölgelerinde Kuyған, Aktöbe, Jambıl ve Kuzey Kazakistan bölgelerinde Kuyғанкөл hidronimleri vardır.

Каунақса: Государственный каталог географических названий республики Казахстан. Т.8. Южно-Казахстанская область. – А., 2007; Конкашбаев Г.К. Казахские народные географические термины // Известия АН КазССР. № 99. Серия географическая. Вып.3. – 1951. – С. 3-47; Койчубаев Е. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. – А.-А.: «Наука» Казахской ССР».1974; Махмуд ал-Кашгари. Диван Лугат ат-Турк. – А.: «Дайк-Пресс», 2005; Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. – М., 1984; Топонимика Казахстана. Энциклопедический справочник. – А.: «Аруна», 2010.

M. Kozha

Kuyrıktoбе – ортаçaға ait yerleşim yeridir. Түркістан bölgesi Otırar ilçesi Koğam köyünden kuzey-batıya doğru 3 km mesafede, ортаçaғ Otırar şehrinden güney-doğuya doğru 5 km mesafede, Arıs nehrinin Sırderya'ya döküldüğü yerde bulunmaktadır. Kenti 1949-1951 senelerinde Güney Kazakistan Arkeoloji

grubu A.N. Barnshtam yönetiminde, 1981 senesinde ise Güney Kazakistan çok yönlü arkeoloji kazı grubu (K.Akişev yönetiminde) incelemiştir. Şimdiki yerinin yüksekliği ise 7.5 m, kuzeyden batıya 250 m, batısı 125 m, güney-batısı 225, güney-doğusu 180 m şeklindeki tepedir. Kurırıktoбе'nin güney-batı köşesinde 30 çapında ve 15 m yüksekliğinde kale vardır. Kale etrafında 4 minarenin kalıntıları bulunmaktadır. Arkeoloji kazı çalışmaları sonucunda 7-12. asırlara ait kültürel katmanlar bulunmuştur. Bu katmanlardan seramik, mutfak eşyaları, kap, şişe, insan ve hayvan heykelleri, 7-8. asırlara ait paralar, el aletler vs... bulunmuştur. İnceleme sonucunda yarı ham yarı pişirilmiş tuğalardan yapılan durvalarının kalınlığı ise 1.5 m, büyüklüğü ise 36.5x20.5 m'lik bir cami yeri bulundu. Camiden bulunan bulgulara bakıldığında cami 11-12. asırlara aittir.

Каунақса: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

K.Sarekenova

Küçük Kıluet – Hoca Ahmet Yesevi Türbesinden 50-60 m mesafede, kuzey-batı tarafında bulunan dini binadır. Küçük Kıluet 1943 senesinde yıkılmıştır. 1972-1973 senelerinde Tarih, Arkeoloji ve Etnografi Enstitüsü tarafından kazılan üç dini binalardan biridir. Arkeolog T.N. Senigova tarafından yönetilen söz konusu kazıda binanın yuvarlak bir biçimde, 12 m. çapında, pişirilmiş dörtgen kerpiçlerden yapılmış binadır. Tavanı kuni gibi demirlerle kaplı, küçük aya benzer kubbesi olmuştur. Bina

içindeki duvarlarda 30-40 cm civarında küçük sufalar vardı. Kuzey duvarındaki sufa merdivenlere bitişiktir. Merdivenler 3 m derinlikteki yer altı odasına götürür. Bu oda 3x3 m şeklinde, dikdörtgen biçimindedir. Duvarları pişmiş tuğalardan yapılmıştır. Yer altı odası oruç tutarak ibadet etmek için yapılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda bir metrelik duvarın yerin altında bulunduğunu belirlemiştir. T.N. Senigova yuvarlak odanın ortasında yer altında bulunan «Ğar» odasının varlığını yazmıştır. Bina 10-12. asırlar geleneğine göre inşa edilmiş ve 1943'te de yıkılmıştır.

Kaynakça: Сенигова Т.Н. Культурные сооружения около мавзолея Ходжи Ахмеда Ясави// Археологические исследования в Отраре. –А.-А., «Наука», 1977.; Смагулов Е.А., Григорьев Ф.П. Итенов А.А. Очерки по истории и археологии средневекового города Туркестана. – А., 1998.; Тұяқбаев М. Түркістан сырлары. – А., 2000.

D. Mustapayeva

Kültöbe (Yesi-Türkistan) – tarihi bir mekandır. Türkistan şehrinin ortaya

çıkışı, gelişimi pek çok alimlerin dikkatini çekmiştir. 1973 senesinde arkeolog T.N. Senigova Kültöbe'den ön ortaçağ seramik parçalarını, 7-8. asırlara ait paraları bulmuştur. Bunun sayesinde eski Yesi yerleşim yerinin bulunduğu konumu hakkında ilk kaynakları derlemiş oldu. M.E. Masson yönetimindeki arkeoloji inceleme çalışmaları Türbe civarını kapsadıkları için ön ortaçağ dönemini incelememişlerdi. 1979-1984 senesinde Güney Kazakistan Arkeoloji Grubu'nun E. Smağulov yönetimindeki Türkistan arkeolojisi kazı çalışma grubu çok enteresan bulgular bulmuşlardı. Hoca

Kültöbe yeleşim yerinde (Yesi-Türkistan) yapılan kazılar.

Ahmet Yesebi Türbesinden güney-doğu kısmındaki 350 m yerdeki Kültöbe'ye arkeolojik kazı çalışmalarını yaptı.

Burada 6 m derinliğindeki 19. asırdan başlayan kültürel katmanlar açılarak incelendi. En alt katman ise M.S. 4-6. asırlara ait olduğu tespit edildi. Kültöbe'nin topografik özelliklerine bakılarak bu dönemi ön ortaçağ dönemi olduğu anlaşılmıştır. 1981-1984 senelerindeki kazı çalışmaları ön ortaçağ dönemine ait yerleşim yerinin 12-14. asırlarda Yesi olarak bilindiği ve M.S. 1. binyıllıkta fayda olduğu konusunda fikir bildirmektedir. Bilim adamları Kültöbe'nin 6 m derinliğindeki kültürel katmanları inceleyerek temiz kıtaya ulaşımlardır. Kültürel katman 7 alana bölünür. İlki, inşaat katmanından seramik eşyaların bulunması, taştan yapılan kayığa benzer eşya, tohum eğitme taşları bulundu. M.S. 1.binyıllığın ortası ile 6-7 asırlar arası olarak tanımlanan eşyaları, atı ile birlikte defnedilen mezarlıklar bulundu. 5. alanda ise iki oda kalıntıları, tabanda ocak ve ekmek fırınları bulundu. 6. alanda (3. katman) pişmiş tuğladan yapılmıştır. Burada 13. asrın sonu ile 14. asrın başlarına ait gümüş ve tunç paralar bulunmuştur. Arkeolog bilim adamları Kültöbe'nin stratigrafik inşaat katmanlarını şu zaman dilimleriyle tanımlamaktadır: 1. inşaat katmanı – M.S. 4-5. asırlar; 2. inşaat

katmanı – 5-7. asırlar; 3. inşaat katmanı – 7-9. asırlar; 4-5. inşaat katmanları – 9-12. asırlar; 6. inşaat katmanı – 12-14. asırlar; 7. inşaat katmanı – 19. asırdır. E. Smağulov yönetimindeki grup bu topralardan eski ve korunmuş dörtkulaklı yapıdaki binayı buldular. Duvarları üç kata kadar yükseltilmiş, binanın dört köşesi yarı oval şeklindedir. Kültöbe'de arkeolojik inceleme çalışmaları halen devam etmektedir.

Kaynakça: Смагулов Е.А. Сколько лет Туркестану?//Памятники истории и культуры Казахстана.Вып.3. – А.,1988; Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южный Казахстан. – А.-А., 1994;Смагулов Е.А., Григорьев Ф.П., Итенов А.А. Средневековая археология города Туркестана. – Туркестан, 1998.

D. Mustapayeva

Levina (Bulatova) Vera Andreevna (1915 - 2014, Taşkent) – tarihçi, arkeolog, Orta Asya tarihi ve arkeolojisi, mimarisi üzerine pek çok ilmi makalenin yazarıdır. Hoca Ahmet Yesevi Türbesini 20. yüzyılın 50. yıllarında araştıran arkeologlardan biri. Levina 1955 senesinde Hoca Ahmet Yesevi Türbesi kalesinde kazı çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Batı tarafındaki taharathana yerini buldu. Bu noktadan 5.5 m. (10-11. Kat) 13-14. yüzyıllara ait kültür tabakası seramiklerini keşfedilmiştir. Levina araştırmalar sonucunda, çevredeki kalenin Kokan

zamanına ait olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte Semarkand'ta da arkeolojik kazı gerçekleştirmiştir. Orta Asya tarihi ve arkeolojisi hakkında bir çok kitap ve makalenin yazarıdır.

Каунақса: Смағұлов Е.А., Григорьев Ф.П., Итенов А.А. Средневековая археология города Туркестана. – Туркестан, 1998.; Памятники зодчества Ташкента XIV-XIX вв. [Текст]: 2000-летию Ташкента посвящается / В. А. Булатова, Л. Ю. Маньковская. – Таш.: «Изд-во лит. и искусства», 1983.

D. Mustapayeva

Levina Larisa Mihayilovna (1932 doğumlu) – arkeolog ve bilim adamıdır, tarih alanında bilim doktorudur.

1959-1963 yılları yapılan Şardara gezisine katıldı ve Sirderya'nın ortasındaki Aktobe-2 yerleşim yerinde kazı çalışmalarını yürüttü. Yapılan iki kazı sırasında bulunan arkeolojik bulgularla ilgili yayınlar yayımladı. Aktobe-2 yerleşim yerinin kazısı sırasında, M.S. bininci yıllarda bu topraklarda iktisadi, tarım alanlarının bulunduğunu ve geliştiğini açıkladı. 1968'de araştırmalar

sonucunda kolektif monografi yayımlandı. 1966. senesinde Otırar bölgesinin kuzeyinde Horezm arkeolojik-etnografik kazı grubuna ait B.İ. Weinberg ve B.V. Andrianov başkanlığındaki bir grubu araştırma çalışmalarını yürüttü.

Bulunan malzemeleri ise Levina inceleyerek Sirderya'nın diğer seramikleriyle karşılaştırılmış ve analiz edilmiştir. Bunun sonucunda M.S. 1. binyılda Sirderya'nın aşağı ve orta akışındaki seramikler, Maslihattöbe, Aktöbe (Otırarlık), Şoşaktöbe, Sumagartöbe anıtları ve cephelerinde bulunan seramikleri açıklandı. Levina 1967 senesinde Sirderya'nın aşağı ve orta akışında bulunan malzemeler temelinde hazırladığı «Keramika Nijney I Srednei Sirdaryi v Pervom tısaçiletıy Nışey Eri» adlı doktora tezini savundu. Levina «Kanju-Karatau kültürü» denilen kültür adına (A.N. Bernştam) değişiklik yaparak «Otırar-Karatau Kültürü» olarak adlandırılmasının doğruluğunu tespit ederek bilim dünyasına sundu.

Otırar, Karatau kültürünün ortak bir dağılım bölgesi ve eski araştırmacıların seramik bakış açısına yeni bir bakış ve yeni bir seramik kronolojisi sundu. Levina'ya göre, Otırar-Karatau kültürüne ait anıtların kronolojisi M.S. 1. yüzyıldan daha derine inmez. Araştırmacı, Otırar-Karatau kültürüne ait seramiklerin özelliklerini belirledi. Kendisi ilk defa Otırar-Karatau kültürü terimini kullanmıştır. Seramikleri inceleme çalışmalarına dayanan kültürlerin kronolojisini sunmuştur. Levina tarafından incelenen M.S. 1. binyıldaki Sirderya'nın orta ve aşağı

kısımlarındaki seramikleri araştırma çalışmaları çok önemliydi. Seramikleri karşılaştırarak ayrıntılı bir sınıflandırma yaptı. Araştırmaları Horezm arkeolojisi ve etnografisi derlemesinde yayınlandı. 1996 senesinde profesörlük tezini verdi. Kendisi pek çok ilmi makale ve eserlerin yazarıdır.

Kaynakça: Максимова А.Г., Мерщев М.С., Вайнберг Б.И., Левина Л.М. Древности Чардары (Археологические исследования в зоне Чардаринского водохранилища). – А.-А., 1968; Левина Л. М. Керамика нижней и средней Сырдарьи в 1 тысячелетии н.э. – М., 1971; Левина Л. М. Этнокультурная история восточного Приаралья. – М., 1996; Миливанд С.Д. Востоковеды России. XX-начало XXI века: биобиблиографический словарь. В 2 кн. / Отв. ред. В. М. Алпатов. М.: «Восточная литература», 2008.

D. Mustapayeva

Mâdeli Jüsipkojaulı (1816'da Arıs bölgesinde doğmuş 1888'de vefat etmiştir) Karatau-Sirderya bölgesi şairler okulunun önemli bir temsilcisi, aytış akınıdır. Kokan istilasına karşı savaşıyan bir savaşı-şairdir. Hem sözlü hem de yazılı şiirler yazdı. Çok sayıda şairle aytış yapmıştır («Mâdelinin Ayım Kızben Jumbak Aytısı», «Ulbike men Mâdelinin Aytısı», vb.). Maylıkoja'nın dayısıdır. Onun «Kanay Datkağa», «Maylı akınğa» vb. şiirleri vardır. «Mâdelein'in elimen koştaskanı», «Eş nârse bul dünyeye bolmas tutka», «Bâyterek Bayzak

edin maktap jürgen», «İlip alma» vs... şiirlerinde hayatın acı gerçeklerinden söz etti. Mâdeli'nin eserleri ilk kez «Turkistan vilayet gazetasi» (1875), «Jas kayrat» dergisinde «Arıstanbayga» adanmış şiirleri (1924) yayınlandı. Eserleri, «Ertegedi Kazak Adebieti Hrestomatiyası» 1967, «Bes Ğasır jırlaydı» derlemelerinde yer almaktadır. Edebiyat eleştiricisi bilim adamları H. Süyünşâliyev, A. Ospanulı gibi bilim adamlarınca araştırılmıştır.

Onun pek çok şiir-jırları, destanları, aytısları elyazma şeklinde Merkez İlmî Kütüphane'nin arşivinde korunmaktadır. Mâdeli eserleri XIX yüzyıldaki Güney Kazakistan bölgesinin siyasi-sosyal tarihinin edebi kaynağı gibidir. 1858 senesinde Kokan istilasına karşı ayaklanmalara katıldı. Onun en büyük eserlerinden biri Şubat-Mayıs 1873'teki general K.P. von Kaufman komutasındaki Rus Ordusu'nun Hive hanlığına seferi ile ilgilidir. Normal şartlarda 15-16 günlük mesafeyi Rus birlikleri 101 günde ancak geçebiliyor. «Oçerki I zavoevaniya Hivi» adlı makalesinde araştırmacı E. Jelyabujskiy şöyle diyor: «Çöl, hastalık ve iç isyanlardan dolayı 13.000 Rus askerinin yalnızca 7.5 bini Hive'ye ulaşabildi». Bu hikayeyi Kazak şiirinde sanatsal olarak tanımlayan Mâdeliş «Hiua Jorğı Turalı» jırında beyan ediyor. «Türkistan ualaytı gazetesinde» söz konusu jir «Şımkent oyazına karağan

Mâdelikoja degen akının Sirdariya oblasının uyezd gubernatorı Kalauaşevtin Hiuağa barganı takırıpta şığarğan öleni» olarak verilmiş («Түркістан уалаяты» газети 1875 жыл, №17, 18, 19). Jır hacimi ise 325 satırdır. Jırdı S. Kosanov «Küçük bir poem» dediyse, A. Ospanulı «seyahat alanındaki tarihi şecere» diye değerlendirdi. Söz konusu jır o sıralarda Sırderya bölgesinin askeri valisi olan N.N. Golovaçev (1823-1887) için yazılmış eserdir. Şair isminde Çimkent, Türkistan, Arıs şehirlerinde sokaklar vardır.

Eserler: «XIX ғасырдағы қазақ-өзбек халықтары байланыстарының тарихы». Түркістан. 1992; История казахско-узбекских отношений в XIX – начало XX вв.». Түркістан. 1992; XVIII-XIX ғғ. қазақ халқының Орт. Азия халықтарымен қарым-қатынастарының тарихы. Алматы, 1995; История взаимоотношений народов Центральной Азии в XVIII – нач. XX вв. Ташкент, 2004; XVIII-XX ғ-дың бас кезі аралығындағы Түркістан халықтарының байланыстары. Түркістан, 2008 (У.Х.Шалекеновпен бірге); Қазақтар және түрік әлемі: мемлекеттіліктің бастаулары. Б.д.д. II мыңжылдықтың басы мен I мыңжылдықтың бірінші жартысы. Астана (С.Әбушәріппен бірге) атты монографиялық еңбектері жарық Мәдуан С. «Нұрсұлтан-ның нұрлы жолы». Астана, Қазақстан Республикасының Білім Академиясы, 2010, 334б

Қаунақша: Кенжебаев Б. Ертедегі әдетіет нұсқалары. Алматы, 1965; Сүйінішұлы Х. Қазақ әдебиетінің қалыптасу кезеңдері. Алматы, 1967; Бердібаев Р. Замана бұлбұлдары. Алматы, 1970; Оспанұлы Ә. Майлықожа. Нақылл. Алматы, 1972; Оспанұлы Ә. Қаратау атырабының ақындары. Алматы, 1984.

H.Tursun

Mâdelikoja Түрбеси – mimari anıt, tarihi кішінің mezarı. Tülkibas Eyaleti, Badam nehrinin sağ kıyısı, Karabastav köyü, «Malimmola» mezarlığında. Şair ve

Mâdelikoja'nın eski Түрбеси. 19. асır.

kahraman hayattayken 6 яни 1888 yılında vefatından önce türbe yaptırmıştır. Bina planda dörtgen, dış ölçüsü 3,6 x 3,4 m Avrupa örneğindeki tuğla ile yaptırılmıştır. Tepesi sivri kubbeyle örtülmüştür. Yapının yüksekliği 3,6 m'den аşıyor. Kapı yerine dörtgen oyuk yapılmıştır. Türbe duvarlarının üst kısmında kenarına tuğla koymak tekniği ile süslenmiş kemer yapılmıştır. Yerel halk türbe altında tuğladan yapılmış mezarlık olduğunu söylüyorlar. Onlara göre, şair ceseti buraya koyulmuştur. Mezarlığın planı dörtgen, yaklaşık 3 x 3 m. 2007 yılında eski kubbe üzerinden yeni yüksekliği 8 metreden аşан, dışı süslenmiş inşaat yapılmıştır.

Қаунақша: Оспанұлы Ә. Самигулин И.М. Могила Мәделикожи Жүсіпкожаулы // Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – А.-А., 1994. – С.67-70; Мәделікожа. Жинап, зерттеп, жариялап жүріп құрастырғандар: Ә.Оспанұлы, Т. Айнабекұлы. – Алматы, 2009.

M. Kozha

Mâduan Seyitkali Mâduanuli (8.1. 1948'de Güney Kazakistan bölgesi Tolebi'de doğmuş ve 29.4.2012'de Astana'da vefat etmiştir) – tarihçi bilim adamı. Kazak Milli Üniversitesi Tarih Fakültesi'nden (1969) mezun oldu. Üniversiteden mezun olduktan sonra 40 yıldan fazla bir süre yükseköğretim kurumlarında çalıştı. K. Jubanov Akötbе Pedagoji Enstitüsünde (1985-91) görev yaptı. 1991-2009. Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Tarih Fakültesinin kurulmasında emek sarf etti. İnsanlar. Kazak-Türk Tarih Birliği'nin kuruluşunda yer aldı. Bölüm Başkanı, Fakültesi Dekanı, Araştırma Enstitüsü Müdürü olarak çeşitli görevleri üstlendi. 1997 senesinde bilim adamı H. Ziyayev'in danışmanlığında «18-19. asırlarda Kazak halkının Orta Asya halklarıyla ilişkisi» konulu doktora tezini verdi.

Eserler: XIX ғасырдағы қазақ-өзбек халықтары байланыстарының тарихы. – Түркістан, 1992; История казахско-узбекских отношений в XIX - начало XX вв. – Түркістан, 1992; XVIII-XIX ғғ. қазақ халқының Орта Азия халықтарымен қарым-қатынастарының тарихы. – А., 1995; История взаимоотношений народов Центральной Азии в XVIII - нач. XX вв. – Ташкент, 2004; XVIII - XX ғ-дың бас кезі аралығындағы Түркістан халықтарының байланыстары. – Түркістан, 2008 (У.Х.Шалекеновпен бірге); Қазақтар және түрік әлемі: мемлекеттіліктің бастаулары. Б.д.д. II мыңжылдықтың басы мен I мыңжылдықтың бірінші жартысы. – Астана (С.Әбушәріппен бірге); Нұрсұлтаннның нұрлы жолы. – Астана, Қазақстан Республикасының Білім Академиясы, 2010.

Қаунаққа: Международные отношения Центральной Азии XVII-XVIII вв. Документы и материалы. Кн: 1-2. – М., 1989; Солотоев Б. Қызыл Кыргыз тарихы. – Бишкек, 1993; Сапаралиев Д.Б. Взаимоотношения кыргызского народа с русским и соседними народами в XVIII в. – Бишкек, 1995; «Қазығұрт kz» жур. №5-6. 2016.

M.Mirazov

Maksimova Anna Georgievna (1923'te Rusya'nın Novokuznetsk şehrinde doğmuş ve 11.11.2002'de Almatı'da vefat etmiştir) - arkeolog, tarihçi bilim adamıdır.

M. Lomonosov Moskova Devleti Üniversitesi Tarih Fakültesinin Arkeoloji Bölümü'nden (1946) mezun olduktan sonra Ş. Vâlihanov Kazak SSC Bilimler Akademisi Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsünde çalışmaya davet edildi. 1946'dan itibaren Paleolitik Bölümü başkanı olarak görev yaptı. 1960 senesinde M. Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi'nde «Bronz Devrinde Doğu Kazakistan» konulu tezini savundu. Bu bölgedeki bronz devri kabilelerinin yaşam alanları ve anıtlarının kronolojik sınıflandırmasını. «Kazakistan Arkeolojisinin haritası» adlı eseri vardır. İlmî eserlerle birlikte ders kitaplarının da yazarıdır. Onun «Kazak SSC Tarihi» adlı ders kitabı vardır. 1957-1959 senelerinde Güney Kazakistan'da yapılan arkeolojik kazı grubunun yöneticilerinden biridir. 1960-1961 yıllarında ise Şardara Arkeolojik Kazı grubunu, 1971-1972

yıllarında ise Güney Kazakistan'da yapılan çok yönlü arkeolojik kazı gruplarını yönetti. Kendisi Türkistan bölgesine ait birçok arkeolojik çalışmalarda bulunarak pek çok tarihi yadigarlarla ilgili ilmi eserler bırakmıştır.

Eserler: Археологическая карта Казахстана. – А.-А., 1960; Древности Чардары. – А.-А., 1968; Курумы хребта Каратау // Археологические исследования в Казахстане. – А.-А., 1973; Гробницы типа науса у с. Чага (Шага) // в глубь веков. – А.-А., 1974.

Каунаққа: Рогожинский А.Е. Петроглифы археологического ландшафта Тамгалы. – А., 2011; Рогожинский А.Е. Труженица археологии // Археологическое наследие Центрального Казахстана: изучение и сохранение. – А., 2017. – С. 146-148.

G. Baysariyeva

Mâlik Karaulı (1698 - 1767) ünlü bir Kazak kahramanı ve Bi'dir. Kazak-Kalmuk Savaşı Kahramanı. Malik kendi kabilesindeki zeki, eğitilmiş ve bilge bir insandı. Taşkent'teki Kögaltaş medresesinde okudu ve pek çok mollalardan ders aldı. Malik'in babası Kara Taşkent'te çok tanınan simalardı. Kara da ihtiyar Ebülhayır'ın saflarındaydı ve Kalmuk, Başkurlara karşı savaşlara katılmıştı. Malik Hankeldi, Koykeldi, Karanay, Ötegen, Berdikoja gibi batırlara yardımcı oldu, Töle Bi'yin talebesiydi, Kazybek bi, Bukhar zhyrau, Narynbaylardan örnek aldı. Kazak kahramanlarının önderliğinde Türkistan'ı koruma savaşlarına katıldı. Malik Elşibek'in daveti üzerine Türkistan'a gelir ve burada çalışır. Aktaban Şubırındı döneminde bozguna uğrayan kendi soydaşlarını kurtararak onların Jideli-Baysın'a yerleşmesini sağladı. Malik,

1744'te Çimkent'teki Kaldan-Tseren'in vekili Barşahan'ı ve onun yardımcısı Saŋal'ı öldüren çetenin cinayetine karışıyor. Bu hadise büyük bir davaya dönüşür. Ancak 1745'te Kaldan-Tseren'in ölümü bu olayın tırmanmasını engelledi. Malik'in babası Kara da, onun babaları gibi zengindi. Malik de elindeki imkanla Taşkent ve Buhara arasında ticaretin gelişmesini sağladı. Buhara'ya giden en kısa yol «Malik Jolu» olarak adlandırıldı. Özbekistan'ın Ahangaran semtinde Malik adında bir pınar vardır. Malik Bi, Taşkent'teki Çagatay mezarlığında gömüldü.

Каунаққа: Международные отношения Центральной Азии XVII-XVIII вв. Документы и материалы. Кн: 1-2. – М., 1989; Солотоев Б. Қызыл Кыргыз тарихы. – Бишкек, 1993; Сапаралиев Д.Б. Взаимоотношения кыргызского народа с русским и соседними народами в XVIII в. – Бишкек, 1995; «Қазығұрт kz» жур. №5-6. 2016.

M. Mirazov

Mallitskiy Nikolay Gureviç (18.9. 1873'te Orenburg Bölgesi Dedovo köyünde doğmuş ve 30.10.1947'de vefat etmiştir) – Coğrafya alanında Sovyet bilim adamıdır. 1917'ye kadar Taşkent şehrinin valisi olarak görev yaptı. St. Petersburg Pedagoji Enstitüsü Tarih ve Filoloji Fakültesi'nden (1895) mezun olarak Taşkent'te çalışmaya başladı. 1898'de Erkek lisesinde Tarih ve coğrafya öğretmeni olarak çalışıyor ve ardından Erkek Kolejinde öğretmenliğe devam eder. Aktif olarak araştırma ve inceleme faaliyetlerinde bulunur. Taşkent'e geldikten sonra Özbek, Arapça ve Tajik dillerini öğrenir. Mallitskiy'in hayatındaki en önemli süreçlerin biri de Türkistan

Arkeolojik Severler grubuna katılmasıydı. 1901-1906 yıllarında «Turkestanskiye Vedmosti» gazetesinin Genel yayın yönetmeni olarak çalıştı.

Ekim Devrimine kadarki Güney Kazakistan'ın mimari anıtlarını incelemeye katılarak Türkistan Arkeoloji Severler grubu ve Türkistan Bölgesinde çalışan mimar ve mühendislerle birlikte araştırma faaliyetlerine katıldı. Kendisi Hoca Ahmet Yesevi Türbesi ile ilgili mimari açıdan incelemiş ve 1907 yılında «Türkistan şehrindeki Hoca Ahmet Yesevi Türbesinin Tarihi-Mimari Manası» adlı makale yayınlamıştır. Onun Hoca Ahmet Türbesi ile yayınlamış olduğu makale bu topraklarda bulunan diğer sanat eserlerini incelemeye çok büyük bir öneme sahip oldu. Mallitskiy kendi araştırmasında tarihi prensiplere dayanmaya ve Hoca Ahmet Yesevi Türbesinin Dünyadaki sanat eserleri arasındaki eşini bulmaya çalıştı. Araştırmacı Yesevi Türbesini dünya genelindeki büyük yapıtların biri olarak gördü. Kendisi 1897 yıldan itibaren Coğrafyacılar Derneği üyesi olarak pek çok görevleri üstlendi. 1899-

1902 yıllarında derneğin ilmi sekreteri, 1902-1906 yıllarında Yönetim Kurulu üyesi, 1906-1918 senelerinde ise Başkan Vekili ve 1918'de ise derneğin başkanıydı. Mallitskiy Ekim devrimi sonrası öğretmenlik hayatına geri döner ve ilk başlarda lisede çalışmış, sonrasında ise üniversitede (1918), Doğu Askeri yüksek okulunda ders vermiştir (1920). Buradayken ona Profesör ünvanı verildi (1926). 1929-1931 yıllarında tutuklanarak sürgüne gönderildi. Sürgünde 3 yıl yaşadktan sonra Taşkent'e geri döner ve eğitim faaliyetlerine devam eder.

Каунақса: Маллицкий С.Г. Историко-архитектурное значение мечети Хазрета Яссауийско-го в гор. Туркестане//ПТКЛА. – Вып. XII – 1907; Смагулов Е.А., Григорьев Ф.П., Итенов А.А. Средневековая археология Туркестана. – Туркестан, 1998; Маллицкий Николай Гурьевич // <https://mytashkent.uz/2007/07/31/mallitskiy-nikolay-gurevich/>.

D. Mustapayeva

Mâmbeyev Sabir Abdirasılı
 (1.5.1928'de Keles ilçesi Abay köyünde doğmuş) Kazakistan'ın Sanat alanındaki fahri insanıdır (1963), Kazakistan Halk Sanatçısı (1979). Almatı sanat okulunu (1946), Leningrad'taki Repin Koleji Resim, heykel ve mimarlık bölümünden mezun oldu (A. Efimov ve A.I. Avilov'un atölyesi, 1953). 1956-62, 1968-82. ve 1998 Kazakistan Sanatçılar Birliği'nin başkanlığını yaptı. Yapıtlarında, kırsal yaşamı ve güzel doğasını farklı bir şekilde anlatıyor. Farklı yıllarda çeşitli alanlarda çalıştı: «Suhbat» (1954), «Kara kimono» (1956), «M.O. Auezov» (1957), «Tauda» (1957, Moskova'daki Doğu Halkları Müzesi), «Menin kalamda» (1960),

«Tereze aldındağı kız» (1961), «Köktem» (1965), «Jastar» (1968) vb. resimler, manzaralar ve portreler yazdı.

Eserleri A. Kasteyev Devlet Müzesinde korunmaktadır. Devlet tarafından pek çok ödülle ödüllendirildi.

Каунақса: Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – А.: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010. – 439 б.

M. Amanturov, J. Akimbek

Manat Kız /Manat Bekbergenkızı (1858'de Baydibek ilçesinde doğmuş ve 1890'da vefat etmiştir) bir şair, şarkıcı. On dört yaşından itibaren şair ve yazar olarak tanınır. Manat yakın akrabası Jilkıbay'ın şiirsel yeteneklerinden etkilenerek kendini geliştirir. 17 yaşında Musabek'le aytış yarışına girer ve sanatsal kelime oluşumuyla öne çıkan olağanüstü bir aytış meydana gelir. Makpal Kız Küderikoja, Budabay şairlerle de aytışa girmiştir. Musabek ve Makpal mektuplarla iki kez atışmışlar. Musabek'in üçüncü mektubuna Makpal cevap vermiyor. İkinin aytışı yüz yüze bir düğünde devam etmiştir. «Aytıs» derlemesinde (1965) Musabekle atışmasından örnekler verilirse, Molda Musa'nın (Musabek) «Ötken Kunder» (1987) adlı eserinde

ise atışmanın tam metni verilmiştir. Makta Kız'ın «Külanda-ay», «Karşığa», «Ötedi-ay jalğan» vs.. gibi halk şarkılarını seslendirerek güzel sesiyle de halkı hayran bırakmıştır.

Каунақса: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас ред. Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – Б. 369; Қалаубай Б. Түрленген өлке Бәйдібек (Танымдық-анықтамалық жинақ). – А.: «Нұрлы әлем», 2018. – Б. 126; Байзақұлы (Молда Мұса) М. Өткен күндер: елеңдер, мысалдар, айтыстар. Құраст.: Тоққожаев Ә., Оспанұлы Ә. – А.: «Жазушы», 1987.

M. Ahmetova

Mankent – Türkistan bölgesindeki eski yerleşim yerlerinden biridir. Tarihsel belgelerde Mangent, Menket, Man-Kind, Mankes adlarıyla verilmektedir. Aksu nehrinin sol yakasında mevcut yerleşim yeri yakınındaki bir arkeolojik yerleşim yeri Törtkültöbe'deydi. İlk kez 13. yüzyılda Yakut'un coğrafya sözlüğünde karşımıza çıkar. 1691 senesinde Jonğarlar'ın Ruslara verdiği cevap mektuplarında Kazak şehirlerinden bahsederken şehir adı da söz edilir. 1758-1759 senelerinde Çinli büyükelçiler Kazak hanı Abilmambet'e bağlı yerleşim yerleri tanımlarken

Mankent yerleşimi. 19. asrın sonu ve 20. asrın başı.

şehirden de bahsederler. Meşhür Jüsip'un derlediği efsanelerde Abılay Han'a bağlı yerleşim yerlerinden biri olarak söz edilir. Yerleşim yeri olarak Hocalar seciresi «Nasabnamede» de yazılmıştır.

Каунақча: Абылай хан. Тарихи жырлар. 1 т. – Алматы, 1993; Волин С.Л. Сведения арабских источников IX-XVI вв. о долине реки Талас и смежных районах // Труды ин-та истории, археологии и этнографии. Т. VIII. – А.-А., 1960. – С. 72-92; Исламизация и сакральные родословные в Центральной Азии. – А. -Берн-Таш.-Блумингтон, 2008; Кожа М.Б. Города и аграрные селения казахских ханств . Последняя четверть XVII-XVIII в. // Эпистолярное наследие казахской правящей элиты 1675-1821 годов. Т.I. – А., 2014. – С. 621-642; Қазақстан тарихы туралы қытай деректемелері. 3 том. Цин патшалық дәуірінің мұрағат құжаттары. Қытай деректемелерін аударған, түсіндірмелері мен ескертулерін жазған Б.Еженханұлы. – А., 2006.

M. Kozha

Mankovskaya Liya Yulievna (1932'de Moskova'da doğmuş ve 1988'de Taşkent'te vefat etmiştir) - Orta Asya ve Kazakistan mimarlıktarihi araştırmacısıdır, sanat bilimleri doktorudur.

Orta Asya Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümünden (1955) mezun

oldu. Özbekistan'da yeniden onarım atölyesinde çalıştı (1953-59). İnşaat araştırmaları enstitüsünde araştırma görevlisi (1959-66), Hamza Sanat Enstitüsünününde araştırma görevlisi olarak (1966-88) çalıştı. Orta Asya mimarlığı ile ilgili 150 civarında eserin yazarıdır. 1951-1959 yıllarında Kazak İnşaat Bölümü Anıtları Koruma Dairesince düzenlenen çalışma grubuna dahil olarak Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'nde restorasyon çalışmalarına katıldı. 1958 senesinde Hoca Ahmet Yesevi ile ilgili tez üzerinde çalıştı. O sırada 3 adet önemli yayınlar hazırladı. Daha sonra Kazak SSC Kültür Bakanlığı'na (1969-70) rapor olarak sunuldu.

Bunlar: 1. 1957 senesinde yapılan restorasyon çalışmaları hakkında (cepheler, paneller). 2. Hoca Ahmet Yesevi ile ilgili bibliyografya. 3. Türbe ile ilgili toplanan veriler. Hacimi iki cilt. 1959 yılında Özbek SSR Bakanlar Kurulu'na bağlı olarak restorasyon ve tasarım bürosuna gelerek çalışmalarına devam eder. Mankovskaya daha sonra altı ay boyunca Hoca Türbesi'nin M=1:50 şeklindeki boyutsal çizimlerini ve planlarını boyama ve resmetme işleriyle uğraşır. Bu çizimler hazır olduktan sonra, onları ve Türkistan'la ilgili evrakları Almatı'ya S.M. Ivanov getirdi. Bu çizimler N.B. Nurmuhammedov'un «Hoca Ahmet Yesevi Türbesi. Albüm. Alma-Ata: Sanat, 1980» eserinde ve diğer yayınlarında yayımlandı. Mankovskaya 1959-1963 yılları arasında restorasyon çalışmalarını yürüten Kazmemkurılıs şirketine ilmi tavsiyelerle destek verdi. 1967. Almatı'dan bir delegasyon Mankovskaya'ya geldi ve Kazakistan'dan

üç mimarın staj yapmasında destek istedi. Bunların arasında Bayan Tuyakbayeva ve Alexey Proskurin vardı. Onlar bir yıl Taşkent'te yaşadılar ve Mankovskaya'nın rehberliğinde eğitim aldılar. Mankovskaya'nın yürüttüğü çalışmalar sonucunda Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'nin ön yüzü ve kubbeleri restore edilerek, Zemin seviyesi 2 m'ye indirilmişti.

Esler: Некоторые архитектурно-археологические наблюдения по реставрации комплекса Ходжа Ахмеда Ясеви в г. Туркестане // Известия Академии наук Казахской ССР. Серия истории, археологии и этнографии. 1960, вып. 3 (14). – С. 52-69; О методике реставрации памятников архитектуры // Строительство и архитектура Узбекистана, 1962, № 1. – С. 14-16; К изучению приемов Среднеазиатского зодчества конца XIV в. // Искусство зодчих Узбекистана. Т. I. – Таш.: «Издательство Академий наук Узбекской ССР», 1962. – С. 93-142; Восстановление декоративных облицовок мавзолея Ахмеда Ясеви в г. Туркестане Сборник научных трудов. Вып.3. Академия строительства и архитектуры СССР. НИИ по строительству в Ташкенте. – Таш., 1962. – С. 109-117; Реставрация покрытия ребристого купола мавзолея Ахмада Яссави в г. Туркестане // Сборник научных трудов, вып.6. ЗНИИЭП Госстроя СССР в Ташкенте. – 1963. – С. 106-110; Исследование архитектурного комплекса-мавзолея Ахмада Яссави в городе Туркестане и вопросы его реставрации. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата искусствоведения. Ташкент: «АН Уз.ССР». – 1963. – 18 с.; Возрожденный из руин // Казахстанская правда, № 7, 9 января 1972; Ремонт и реставрация мавзолея Ходжа Ахмада // Теория и практика сохранения памятников архитектуры ЦНИИТИА. – М.: «Стройиздат». 1974. – С. 96-104; Towards the study of forms in Central Asian architecture at the fourth century: The mausoleum of Khoja Ahmad Yasavi. Reprinted from Iran XXIII 1985. Published by The British institute of Persian studies. – P.109-127.

Каунакча: ҚожаМ. Қожа Ахмет Ясауи кесенесін қалпына келтіруде Л.Ю. Маньковскаяның еңбері // Қожа Ахмет Ясауи мұрасымен ілімінің зерттелу мәселелері. III халықар. ғыл.-тәжіри-

белік конференция. – Түркістан, 2010. <http://sanat.orexca.com/2012-rus/2012-1-2/mankov/25.02.19>; <http://www.biznes-daily.uz/ru/gazeta-birja/55515--duxovno-nasldi--bstsnny-dar-uchnogo>.

M.Kozha

Mansur Ata Türbesi (18. yüzyıl) ortaçağlara ait sanat eseridir. Türkistan bölgesi Tolebi ilçesi 1 Mayıs köyüne bağlı Şahmansur camisi yakınlarındaki mezarlıkta bulunmaktadır. Mezarlığın yanında eski arkeolojik yerleşim yeri Jarğarlık bulunmaktadır. Yapılar pişirilmiş kerpiçlerden yapılmış ve kerpiçlerin ölçüleri ise 21,5-22,5x21,5-22,5x3-3,5 cm, 22x11,5x3-3,5 cm şeklindedir. Tek odalı, dikdörtgen şeklindeki binadır. Alanı 5,3 x 4,35 m., iç alanı ise 3,10 x

Mansur Ata Türbesi.

3,15 x 3,20 x 3,15 m'dir. Alt tarafı kare şeklinde olan oda yükseldikçe küresel tipli kubbeden geçiyor. П - şeklindeki ön cephenin yüksekliği 5.3 m, küzeye bakmaktadır. Türbenin yüksekliği kubbenin ucuna dek yaklaşık 6 m'dir. Yerel halk arasındaki efsaneye göre, bu türbeyi Mansur-Ata'nın soyundan gelen Mirkurban tarafından yaptırılmıştır. Türbenin mimari özelliklerine bakarak, 18-19 yüzyıllarda inşa edildiğini söylemek mümkündür. Mansur Ata ile ilgili efsane korunmuştur. Yaklaşık 13 yüzyılda yazılan Safi ad-Din'in yazdığı Nasab-nama adlı eserde, Sayram'da Mansur Humar Han'ın yaşadığını ve 43 yıl hükümdar olduğu, onun oğlu Çağrı Tegan ise 33 yıl Sayram'da hüküm sürdüğü yazılmaktadır.

Kaynakça: Қожа М.Б. Сайрам ескерткіштері. Памятники Сайрама. – Шымкент, 2009. Қожа М.Б. Мавзолей Мансур-ата – малоизвестный памятник архитектуры Южного Казахстана. // Труды Центрального музея. Т.2. – А., 2009. – С. 184-188.

M. Kozha

Mardan eski bir mezarlıktır. Otıracı ilçesi, Koğam köyünden küzey-batıya doğru 7 km uzaklıktadır. 1971 yılında Güney Kazakistan'da yapılan çok yönlü bir arkeolojik kazı grubu tarafından keşfedilmiştir (B.Nurmukhanbetov'un başkanlığında). Mezarlık batıdan doğuya uzanan 15 küçük parselden oluşmaktadır. Her zincirde 2 ile 5 mezarı içerir. Zincirdeki mezarların arası çok yakın ve sivri bir tepe şeklindedir. Bireysel mezar oyukları, eklemelerindeki deliklerle neredeyse hiç görülmez şeklindedir. Mezarlıktaki anıtlar, kumlu tepenin üzerine inşa edilen Pahsal mezarları temel alınarak yapılmıştır.

Bütün mezarlıklarda cesetlerin başları doğu ve güney-doğuya doğru verilmiştir. Ayrıca mezarlıkta seramik tabaklar, ev eşyaları, mücevherler ve muskalar geliyor. Tüm mezarlıklarda seramik mutfak eşyaları bulunur. Bunlara ek olarak, çeşitli hayvanların dişleri ve kemikleri, demir bıçaklar, boncuklar, asmalar ve muska gibi çeşitli nesnelere bronz heykeller bulunmuştur. Merkezdeki dört ön deliğin her birinin merkezinde 7 jeton bulundu. Çoğu M.Ö. 118. yıllarda diğerleri M.Ö. 73-47. yıllara aittir. Bulunan öğelere göre Mardan mezarlığında M.Ö. 1. asırdan 2. yüzyıla kadarki dönemlerde yaşayan insanlar defnedilmiştir. Somut materyallerden Hunların etkisi görünmektedir.

Kaynakça: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

K. Sarekenova

Mardanküyük – ortaçağlara ait küçük yerleşim yeridir. Türkistan bölgesi, Otıracı ilçesi, Koğam köyünden kuzeye 8 km uzaklıktadır. 1949-1951 yıllarında Güney Kazakistan arkeoloji kazı grubu (E.G. Ageyeva, A.N. Bernştam), 1986 Güney Kazakistan çok yönlü arkeoloji kazı grubu (K. Baypakov) incelemişlerdir.

Arheolojik kazılara göre, kasaba kaleden, lehristan ve rabattan oluşmaktadır. Dikdörtgen bir kalenin yüksekliği 11 m, alanı ise 70-40 m'dir. Dikdörtgen şeklindeki şahristanın yüksekliği 8 m. Şahristanın küzey ve güney duvarları 340 m. Şahristan kulesi bir çitle çevrilidir. Şahristan'ın sağ tarafında 8 hektarlık bir alana sahip

abad bulunmaktadır. O yüksekliği 8 m çit ile çevrilidir. Kazı çalışmaları sırasında çığ tuğladan yapılmış evlerin kalıntıları, şişe, tabak kırıntıları ve taş ocakları kalıntıları bulunmuştur. Şehrin yukarı kısmında bulunan bakır sikke yüzeyinde bir aslan resmi ve dış küzeyinde bir yay görüntüsü vardır. Bu paralar 8. yüzyıla aittir.

Mardanküyük Şehristan'ında tuğla pişirecek çeşitli fırınlar bulundu. Fırını kazma esnasında bulunan bulgular 12-13. yüzyıla aittir. Araştırmalar Orta Çağ'da Mardanküyük'in Kazakistan'ın en büyük el sanatları ve ticaret merkezlerinden biri olduğunu bildirmektedir.

Каунақша: Археологическая карта Казахстана, Свод Памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казакстанская область. – А.-А., 1994.

K. Sarekenova

Marğulan Alkey Hakanulı (11.5. 1904'te şimdiki Pavlodar Bölgesi, Bayanaul ilçesinde doğmuş ve 12.1.1985'te Almatı'da vefat etmiştir) – Ulusal Arkeoloji Okulunun kurucusudur, edebiyat eleştirmeni, yerel tarih uzmanı, oryantalist. 1920 yılında Pavlodar'daki öğretmenler kursunu tamamlayarak Bayanaul'da öğretmen olarak okulda ders verdi. 1921-1925 yıllarında ise Semey Pedagoji Enstitüsünde eğitime devam etti ve «Tan» dergisinin ve «Kazak Tili» gazetesinin editörü olarak çalıştı. 1929'da Leningrad Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsünden mezun oldu. 1930-1931 yıllarında Terminoloji Komisyonu'nun İlmi Sekreteri olarak görev aldı. 1931-1934 yıllarında ise Devlet Somut Kültür Tarihi Akademisinde (Leningrad) lisansüstü

eğitimi buldu. Marğulan, S.I. Rudenko, A.A. Miller (1931-32), N.I. Rennikov (1933), M.P. Gryaznov (1935) yönetimlerindeki arkeolojik keşiflere katılmıştır.

1933-1936 yıllarında SSCB İlimler Akademisi Somut Kültür Tarihi Enstitüsünde staj yaptı, sonrasında ise araştırma görevlisi olarak çalıştı. 1939'dan itibaren SSCB Kazak İlimler Akademisi'nde ve daha sonra Kazak SSC İlimler Akademisi Tarih, Arkeoloji ve Etnografi Enstitüsünde çalıştı. 1941'den 1946-1947 senelerine dek tarih sektörünün başkanı ve 1950-1951 senelerinde ise arkeoloji sektörü başkanı, 1958 Etnografya Anabilim Dalı Başkanı ve 1976'da ise söz konusu bölümün baş uzmanı olarak çalıştı. 1943 yılında «Jarlıktar jâne Paitszalardıñ Tarihi Manızı» konusunda tezini verdi. 1945 yılında ise «Kazak halkının Epikalık Jırları» konulu tezini savunarak profesör oldu. 1958'de Kazak SSC İlimler Akademisine üye olarak seçildi. Marğulan, Somut kültürel anıtları ve eski sanatı, Kazak halkının tarihi-kaharmanlık eposları ile edebiyat

meselelerini inceleyen bilim adamıdır. Merkez Kazakistan'daki, Sırderya, Talas ve Şu nehirleri boyunu inceleyen bir çok arkeoloji ve etnografik gezileri organize etti ve yönetti. Bilim adamı Marğulan, Güney Kazakistan Arkeolojik kazı gruplarıyla sıkı ilişki kurmuş ve Otırar, Türkistan, Sauran incelemelerini çok dikkatle takip ederek fikir alışverişinde bulundu. Tecrübeli uzman olarak şehir kültürünü incelemede daima yardımcı oldu. «Kazak SSC Tarihi» adlı çok ciltli eserin (eski çağlardan günümüze dek) hazırlanmasında ve yayımlanmasında emek sarf etti. Ş. Vâlihanov'un 5 ciltli eserlerini derleyerek yayımlamıştır. Pek çok sayıda Şarkiyatçıların ilmi toplantılarına katılmıştır: Oryantalistler Kongresi (Moskova, 1960), Antropoloji ve Etnografya kongreleri (Moskova, 1964, Tokyo, 1968), Tarih kongresi (Ankara, 1970) vd. Bilim adamının danışmanlığında 50'den fazla genç araştırmacılar doktora tezlerini verdiler. Kendisi SSCB Coğrafyacılar derneğinin üyesi, Kazak halkının etnogenezisi üzerine komisyon başkanı gibi görevleri de üstlenmiştir. Pek çok devlet nişan ve madalyalarıyla ödüllendirilmiştir.

Eserler: Из истории городов и строительного искусства древнего Казахстана. – А.-А., 1950; Открытие новых памятников культуры эпохи бронзы Центрального Казахстана. – А.-А., 1966; До исламская архитектура Казахстана. – М., 1968; Бегазы – Дандыбаевская культура Центрального Казахстана. – А.-А., 1979; Ежелгі жыр аңыздар. – А.-А., 1985; Казахское народное прикладное искусство, 1-3 т., 1986-90; Собрание соч., 1-4 т. – А., 1998 – 2003; Шығармалары. – А., 2007

Каунақша: Кузнецова О.В. Южно-Казахстанская комплексная археологическая экспедиция: Научные биографии участников и библиография

исследований: материалы международной научно-практической конференции, посвященной 40-летию работы Южно-Казахстанской комплексной археологической экспедиции. Шаульдер. 18-19 октября. 2011; – А., 2014.

D. Mustapayeva

Mariyaşev Aleksey Nikolaeviç (4.12. 1933'te Almatı'da doğmuş ve 12.3.2018'de Almatı'da vefat etmiştir) – arkeolog, bilim tarihçisi. Kaya resimleri üzerine uzman, dağa tırmanmada Kazakistan şampiyonudur. 1957 yılında Kazak Pedagoji Üniversitesinin Tarih Fakültesi'nden mezun oldu. Mezun olduktan sonra Taldıkorğan Bçlgesi Koğalı İlçesi Koğalı Lisesinde öğretmen olarak çalıştı. 1958'den itibaren Almatı liselerinde öğretmen olarak çalıştı. 1977'den sonra Pedagoji Üniversitesinde okutman olarak göreve başladı.

1977 yılında tezini savundu. 1980'den beri Kazak Pedagoji Üniversitesinde araştırma görevlisi, uzman olarak çalışmaya devam etti. 1985'ten beri doçent olarak görev yapmaktadır. 1992'de A. Margulan Arkeoloji Enstitüsünde araştırma görevlisi olarak çalışırken 1995 yılında Novosibirsk Arkeoloji

Enstitüsü'nde profesörlük tezini savundu. 1972 senesinde Güney Kazakistan çok yönlü arkeolojik kazı grubunadakil olarak Karatau civarını araştırdı. Daha sonra Türkistan höyüklerini inceledi ve onu bilim alanında incelenmesini sağladı. Taştaki sanat eserlerine ve Bronz Çağı yerleşim yerleriyle ilgili 16 ilmi kitabın yazarı veya eşyazarıdır. Eserleri arasında «Jetisu'nun Erken Demir Çağı Petroglifleri», «Taraz ve Jambıl Bölgesinin Eski ve Ortaçağ Hazineleeri», «Eşkiölmes Dağındaki Taş Resimleri».

Eserler: Крепостные стены позднесредневекового Туркестана // Известия АН КазССР. Сер. общ. наук, 1982. № 1. ; Наскальные изображения в горах Ешкюльмес. – А.-А., 1991; Наскальные изображения Южного Казахстана : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.06. – А.-А., 1976; Наскальные изображения Средней Азии, Южного Казахстана и Семиречья : диссертация ... доктора исторических наук : 07.00.06. – А., 1995; Наскальные изображения хребта Каратау / М. К. Кадырбаев, А. Н. Марьяшев ; АН КазССР. Ин-т истории, археологии и этнографии им. Ч. Ч. Валиханова. – А.-А., 1977; Петроглифы в горах Кульжабасы / К. М. Байпаков, А. М. Марьяшев; [отв. ред.: В. А. Новоженев] ; М-во образования и науки Респ. Казахстан, Ин-т археологии им. А. Х. Маргулана. – А., 2004;

Каунақса: Кузнецова О.В. Южно-Казахстанская комплексная археологическая экспедиция (ЮККАЭ): Научные биографии участников и библиография исследований: материалы международной научно-практической конференции, посвященной 40-летию работы Южно-Казахстанской комплексной археологической экспедиции. Шаульдер. 18-19 октябрь. 2011. – А., 2014.

D. Mustapayeva

Martöbe – Kazak halkının tarihinde özel bir yeri olan bir mekandır. Zamanında sonbaharda toplanan bozkır seçkinleri asil meseleleri tartışmak için buluştuğu

yerdir. Martöbe Sayram'dan doğuya doğru 5 km uzaklıktadır. Martöbe'nin kendisi bir tepe üzerinde olduğu için Martöbe olarak adlandırılmış olmalı. Zira mar kelimesi Arapçada «daha yüksek» anlamına gelir. Martöbe'deki toplantılar, Tavke Han'ın faaliyetleri ile bağlantılıydı. Martöbe ile ilgili ilk kayıt 1889'da N.I. Grodekov'un kitabında yayınlandı. Bilgi aktaran şahıs «Kazak Bi'leri, Üç Jüz temsilcileri her yıl toplanarak «kışın nereye gidileceği, nereye yerleşileceği, nasıl savaşılacağı» gibi konuları tartıştığını söyledi.

Bununla birlikte, Tavke Han'la birlikte Töle Bi, Kazıbek Bi ve Ayteke Bi'lerin de katıldığını söylemiş. Bu toplantılar yaklaşık 1695-1710 yıllarında yapıldığına inanmak için sebep var. Tarihi mekanla ilgili ilk olarak 1925 yılında M.E. Masson tarafından keşfedilmiş ve Sayram haritasında belirtilmiştir. 20. asrın 70. senelerinde tarım alanı için Martöbe'yi traktörlerle yıkmaya başladığında arkeolog K. Akişev karşı çıkarak yıkımı durdurmuş ve Martöbe'nin en azından bir kısmının korunmasını sağlamıştır.

Martöbe'ye giden yol.

Кайнакча: Гродеков Н.И. Киргизы и каракиргизы сырдарьинской области. Т.1. Юридический быт. – Таш., 1889; Массон М.Е. Старый Сайрам // Известия среднеазиатского к-та по делам музеев и охраны памятников старины, искусства и природы. Вып. 3. – Таш., 1928; Подушкин А.Н. Городище Мартобе // Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – А., 1994. – С. 208.

M. Kozha

Masson Mikhail Evgenyevich (4.12. 1887 St. Petersburg, ve 2.11.1950 Taşkent) - arkeolog, tarihçi, oryantalist (1949), profesör (1949) Türkmenistan İlim Akademisinin Üyesi (1951). Özbekistan Cumhuriyeti ve Türkmenistan Cumhuriyeti'nin bilim adamıdır. Orta Asya ve Kazakistan'da yapılan yaklaşık 80 kazı çalışmalarına katıldı.

Çok yönlü Kuşan, Termez arkeolojik kazılarına başkanlık etti (1936-1938). Orta Asya arkeolojisinin önde gelen isimlerindedir ve Tatar arkeoloji okulunun kurucusudur. Orta Asya'daki ilk arkeoloji bölümünün açılmasına katkıda bulundu ve ilk başkanı oldu.

Söz konusu bölümden ünlü Kazak arkeologları H. Alpisbayev, N. Aldabergenov'lar mezun oldu. Masson'un

araştırmaları sonucunda, Kazakistan'ın mimarisi ve arkeolojisi üzerine değerli eserlerin yazarıdır. 1928'den itibaren Hoca Ahmed Yesevi Türbesi ve Türkistan'ın diğer anıtları hakkında toplanan bilgileri kullanımı, kayıtlar ve efsanelerden elde edilen verileri kullanımı, onları karşılaştırmaları ve analize etmeleri arkeolojik-tarihsel araştırmaların mükemmel bir örneği oldu. Bu bölgedeki anıtları profesyonel olarak tanımlayan ilk kişilerden biri. Sayram eski şehri hakkındaki çalışması ana kaynak açısından çok değerli. Masson, Sayramdaki kültürel binaların henüz pek değişmediği dönemde profesyonel olarak tanımlamıştır. Makalede verilen, birkaç fotoğraf, antik kentlerden çizilmiş çizimler eski Sayram'la ilgili en değerli bilgilerdir.

Taraz şehrinin eski Evliyata şehiri üzerinde kurulduğunu ilk tespit eden bilim adamıdır kendisi. Söz konusu yerleşim yerinden pek çok arkeolojik malzeme topladı. Toplanan malzemeler arasında Talas nehri üzerinde bulunan taş köprü'nün kalıntıları, Besağaç kasabasını, bu kasabada bulunan Ayşe Bibi, Babacı Hatun türbelerini ve Talas vadisinin sonraki ortaçağ tarihini inceledi. Kazakistan ve Orta Bölgede bulunan madeni paraları inceleyerek Kazakistan'ın nümizmatiklerine katkıda bulundu. Çimkent Müzesi'nin ilmi açıdan tekrardan yapılanmasında ve Taraz'da yeni bir müzenin kuruluşunda çok katkıda bulundu. Kızılorda çevresindeki Sırlıtam Türbesi'ndeki yazıları ilk defa okuyarak anıtın yapılış tarihini ortaya koydu. Orta Asya topraklarındaki bazı anıtları

incelerken Kazak halkının tarihi hakkında veriler toplandı.

Eserler: Старый Сайрам // Известия Средне-азиатского к-та по делам музеев и охраны памятников старины, искусства и природы. Вып. III. – Таш., 1928. – С. 23-42; О постройке мавзолея Ходжа Ахмеда Ясеви в городе Туркестане // Известия Среднеазиатского географического общества. Т. XIX. – Таш., 1929. – С. 39-45; Мавзолей Ходжа Ахмеда Ясеви. – Таш., 1930.

Каунақша: Қожа М., Есжан Е. М.Е. Массонның Тараз аймағындағы археол. ескерткіштер жөніндегі зерттеулері // Вестник Казахского национального ун-та им. Аль-Фараби. Серия историческая. – 2010. – № 2. – С. 208-210.

M. Kozha

Maşani Akjan Jaksybekuli (1906'da Karagandı Bölgesi Karkaralı ilçesi Nurken köyünde doğmuş ve 02.05.1997'de Almatı'da vefat etmiş) – coğrafyacı, maden mühendisi, geolog-mineralog bilimcisi.

1946'da doktora tezini, 1968'de profesörlük tezini vermiştir. Kazakistan Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisini kurucularından biri (1946), Kazakistan'da fahri bilim adamı (1966). Kazakistan'da geomekanika ilminin kurucusu, yazar. Kazak Madencilik ve Metalurji Enstitüsü

sü'nden mezun oldu. 1939-1943 yıllarında SSCB İlimler Akademisi'nin Kazak şubesinde, 1943-1946 yıllarında Geoloji Bilimleri Enstitüsünde, 1946-50 yıllarında Abay Kazak Pedagoji Enstitüsünde, 1950-1988 yıllarında Kazak Politeknik Enstitüsünde çalıştı ve öğretmenlik yaptı. Onun esas çalışma alanı ise geomekanikğin yapısını incelemektir. Maşani fen ilimlerindeki milli değeri esasa alarak sosyoloji alanında geliştirmede çok emek sarf etti. Ebü Nasir el-Farabi'nin Şam'daki mezarını bularak mezartaşı koyma meselesiyle uğraşmıştır.

Maşani Farabi ilimini yaymak ve tanıtmak konusunda pek çok uğraş vermiştir. Kendisi Hoca Ahmet Yesevi Türbesi ve oradaki Taykazan'la ilgili ilmi açıklamalar yapmıştır. Yazarın «Geri Dönen Taykazan» adlı makalesinde Taykazan'la ilgili pek çok bilgiler vermiş ve onun astroloji anlamında kullanıldığı fikrini öne sürmüştür. 350'den fazla ilmi eserlerin yazarıdır. Devlet tarafından pek çok ödüllere ödüllendirilmiştir.

Каунақша: Машанов А. Әл-Фараби және Абай / А. Машанов. – А., 1994.; Машанов А. Табу. – А., 1982.; Машанов А. әл-Фараби және бүгінгі ғылым. – А., 2004. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия/ Бас редактор Ә. Нысанбаев – А., 1998.

D. Mustapayeva

Maşat – bir ortaçağ yerleşimidir. Türkistan bölgesi Tülkibas ilçesi, Maşat nehirinin sol kıyısında bulunmaktadır. 1981 senesinde eski Çimkent Pedagoji Enstitüsünde arheoloji kazı grubu incelemiştir (danışmanı A.N. Podushkin). Şimdiki boyutları ise 50x80 m, üst tabaka 30x50 m ve 4 m yükseklikteki tepe. Soldan sağa doğru uzanır. Bulunan seramik

Maşat köyü.

kaplar, şişe, kavanozlar, kaseler, bardaklar vs. bulunan bulgulara göre insanlar bu şehirde 6-10. yüzyıllarda yaşamışlardır. Onlar tarım ve çiftlik işleriyle geçimlerini sağlamışlardır.

Kaynakça: Оңтүстік Қазақстан облысының энциклопедиясы, «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998.

K. Sarekenova

Mayatas – mezolitik çağından kalan insanların yaşam yeri. Türkistan bölgesi Otırar İlçesi Temir istasyonundan 7 km güney-doğuda yer almaktadır. 1974 senesinde Güney Kazakistan çok yönlü arkeoloji kazı grubunun Taş Devri'ni inceleyen grubu tarafından incelenmiştir (H. Alpısbayev yönetiminde). Yüksekliği 20-25 m'lik tepe üzerinde taştan yapılmış aletler bulunmuştur: kayrak taşlar, bıçak taşlar, taşlar, kazıyıcılar, taş hurdası ve teraziler. Ürünler açık gri kalsedon ve çakmaktaşlarından yapılmıştır. Bıçağa benzer aletler arasında, taştan kesiciler, uzun ve iyi işlenmiş bıçaklar vardır. İşlenişi bir birine benzeyen ufak taş kesme parçaları da vardır. Mayatas taş

aletleri yakınlarında bulunan Janaşilik yerleşim yerinden alınan (1-3) ürünlerle aynıdır. Mayatas gibi mesolitik döneme ait yerler Güney Kazakistan'da çok az araştırılmıştır. Mayatas malzemeleri Taş Devri kültürünün bu bölgede sürekli geliştiğini doğrulamaktadır.

Kaynakça: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

H. Tursun

Maylıkoja Arığı – 19. yüzyılın ikinci yarısındaki tarihi su kanalıdır. Kojatoğay köyüne yakın Kızıljar'da bulunmaktadır. Kanalin uzunluğu 7-8 km'dir. Kanal Kızıljar civarından Sayak ormanına gelir. Söz konusu kanal hakkında A. Ospanoğlu ve A. Şilterhanov yazılar yazdı. A. Ospanulı'nın verdiği bilgiye göre, 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan tanınmış Kazak şairi Maylıkoja Sultankojaulı (1835-98) tarafından yaptırılmış.

Kaynakça: Оспанұлы Ә. Қаратау шайырлары. – А., 1991; Шілтерханов Ә. Исабек те ер еді // Шығармалары. II т. – А., 2001; Айтаханов К., Жұмашев А. Отырар жәдігерлері. – А., 2004.

M. Kozha

Maylıkoja Sultankojaulı (1835'te şimdiki Otırar ilçesi, Kojatogay köyünde doğmuş ve 1898'de Bögen ilçesinin Badam köyünde vefat etmiştir) - halk şairidir. Sirderya boyu şairlerinin ünlü temsilcilerindendir. Köy mollasından eğitim alarak eski yazıyı öğrendi. Hem sözlü hem de yazılı olarak şiirler yazdı. Maylıkoja'nın edebi mirasının türüne ve içeriğine göre beş ana temaya gruplaştırmak mümkündür: Öğüt, nasihatlar («Er köterer duğamen» «Joldas bolsan jaksımen», «Jaksı adam kartaysa»), adak şiirler («Ahmet törege», «Turlıbekke»), destanlar, örnekler («Kaskır», «Totınama», «Ankau men ku» vb.), aytıstar (Kulınşak, Madeli Jusipkojaulı, Kuderikoja, Süyinbay, Ulbike vb.), tarihi jırlar («Datkalardıñ Petirborga baruı» ve diğeri). Şairin bir çok şiirleri ilk olarak Türkistan öğretmenler seminarinin öğretmeni İ.İ. Lyutş'in çabalarıyla Taşkent'te «Kırgız hrestomatiyası» kitabında yayımlandı. Maylıkoja sözlü edebiyatı çok iyi bilmiştir. Halkbilimci A.Divayev'e pek çok edebi materyaller verdi. Şiirlerinden bazıları «Üş ğasır jırlaydı» (1964), «Bes ğasır jırlaydı» (1964), «Ay, zaman-ay, zaman-ay» (1991) ve «Nakıl» (1972) kitaplarında yayınlandı. «Aytıs» kitabının iki cildinde (1988) Maylıkoja'nın aytıstarları yayımlandı. Maylıkoja'nın edebi eserlerini inceleyen O. Ospanulı tarafından şair eserlerini toplanarak yayınlandı. Günümüzde şairin yaratıcılığı Kazak edebiyatının tarihinde önemli bir konuma sahiptir. Maylıkoja'nın edebi mirasını bilişsel, eğitimsel yönlerinden biri de şiirlerinin, jırlarının tarihi hadiselerle dayalı olmasıdır. Şair

Maylıkoja'nın Türbesi. 20. asrın sonu.

Kazakistan'ın güneyindeki Kokan ve Rus sömürgecilere karşı mücadeleyi anlatan «Şalkıp jatkan elim-ay», «Kabirine aytar zarım bar», «Konıstı Orıs Alğanı», «Zamanın karip bop ketti», «Karanın ötti handarı», «Datkalardıñ Petirborga baruı» vb tarihi şiir destanları var. Maylıkoja'nın bu döneme ait şiirleri bölgedeki ulusal kurtuluş hareketinin edebi verilerini tamamlıyor. Onun eserleri güneydeki 19. yüzyılın yarısındaki politik-sosyal durumlarla halkın yaşadığı sıkıntıları dile getirir. Maylıkoja kendi dayısı Madelikoja'nın şiirlik geleneğini devam ettirdi. Bölgedeki halk şiirini çeşitli içeriklerle zenginleştirildi ve onu yeni bir sanatsal düzeye getirdi. Çimkent, Türkistan, Arıs şehirleriyle birlikte pek çok yerleşim yerinde onun adına sokak isimleri verildi.

Кайнақша; Ә. Оспанұлы. Қаратау шайырлары. – А., 1991; Ә. Оспанұлы. Қаратау атырабының

ақылдары. – А., 1983; Майлықожа. Шығармалар. Жинап, зерттеп, жариялай жүріп құрастырған әдебиетші Ә.Оспанұлы. – А., 2005. – 864 б.

H. Tursun

Maylıkoja'nın Evi – 19. yüzyılın ikinci yarısına ait tarihi bir mekan. Türkistan bölgesi Arıs ilçesi Kojatoğay köyünün sol tarafındaki Kızıljar köyünde bulunmaktadır. A. Şilterhanov'a göre şair Maylıkoja kendisinin pehlivan olan kardeşi Esehan'ı çağırılmış ve «Günün su gibi, yılın rüzgar gibi geçeceğini farketmemişim. Etrafı atla gezen serbest zamanım geçiyor. Yaşlılığı da hazırlıkla beklemezse olmaz, bana bu Jarsuat'tan ev yaptır. Buradan bir arık (kanal) alıp, bizim toğayı sulandıralım» demiş. 1984. Güney. Kazakistanda arkeolog Karl Baypakov'un önderliğinde burada arkeolojik araştırma yapıldı. Kazılarda, evin büyüklüğü 12.7x4.25m şeklinde ve hasar gördüğü tespit edildi.

Каунақша: Оспанұлы Ә. Қаратау шайырлары. – А., 1991; Шілтерханов Ә. Исабек те ер еді // Шығармалары. II т. – А., 2001; Айтаханов К., Жұмашев А. Отырар жәдігерлері. – А., 2004.

M. Kozha

Merkişulı Molla Mâdi (Tülkibas'ta 1865'te doğmuş ve 1924'te vefat etmiştir) – şairdir. Tam adı - Molla Medeu, Molla Mâdi, Kamina Molla Mahdi, Kamina Molla Mahdi Merkiş Maylıkenti. Bir köy okulunda okudu ve ardından Mankent medresesinde okurken Yesevi ilmiyle tanışıyor. Taşkent'teki Köktaltaş medresesinde dini eğitim aldı. 1887-1888 yıllarda bozkırda çocuklara eğitim verdi. Bu nedenle eğitimi şiirle birleştirir ve insanları çalışmaya ve eğitime

davet eder. Yazdığı eserlerini «Aykap», «Kazak», «Birlik Tuı» gazetelerinde yayınlıyor. Sömürge politikasına karşı mücadelede. Merkişulı eserleri «Tukfa-l cumhuriyat» (Cumhuriyete hediye), «Piri edim jarlının» (Fakirin Piri'ydin) kitapları ile tanındı. Onun el yazmaları Merkez Kütüphanesinde korunmaktadır. Merkişulı'nın, Türkistan bölgesindeki ulusal kurtuluş mücadelesinin manevi yapısını kendi şiirlerinde söz eden yazılı edebiyat temsilcilerinden olduğunu bildirir.

Каунақша: Өмірзақов С.Д. Мәди Меркішұлының әдеби мұрасы. Филолог. ғыл. канд. дисс. Тұр., 2002; Оңтүстік Қазақстан энциклопедиясы. – А., 2005.

N. Mansurov

Merşiev Mikhail Sergeyeviç (1918 doğumlu) - 1938 Taşkent'te Orta Asya devlet universitesinin Tarih fakültesini kazanır. 1941 yılında ise Sovyet Ordusuna çağrılarak savaşa katıldı. Haziran 1942'te Almanlara esir düşerek Nisan 1945'e kadar Alman toplama kamplarında bulundu. 1946'dan Taşkent'te geri döner ve üniversitedeki eğitimine devam ederek 1948'de mezun olur. Mezun olduktan sonra okuduğu üniverstenin arekoloji bölümünde iş hayatına başlar. Burada çalışırken Türkmenistan İlimler Akademisine düzenlenen arkeolojik kazı çalışmalarına katılır.

1959 senesinde Almatı'daki Ş. Vâlihanov Tarih, Arkeoloji ve Etnografi enstitüsünde çalışmaya başlar. 1959-1963 senelerinde Şardara Su Barajı bölgesinde yapılan arkeolojik araştırma çalışmalarına katılır. Merişev Aktobe-1 (4-

13. yüzyılın başları) kalesini, şahrıstanı ve savunma yapılarını kazma işlerinde görev aldı. 1967 yılında Kazakistan'ın güneyinde yerleşim gelişiminin tarihi» konulu tezini savundu. 1971-1974 yılları arasında Güney Kazakistan çok yönlü arkeoloji kaz çalışmalarına katılmış ve Otırtöbe, Kalamtöbe, Pışaköbe yerleşim yerlerinde kazılar yaptı.

Eserler: Городище Актобе1(VI-начало XIIIв.). //Древности Чардары. – А., 1968. К вопросу о стратиграфии нижних слоев Тараза//Новое в археологии Казахстана. – А.-А., 1968; Древности Чардары. – А.-А., 1968; Поселение Кзыл-Кайнар-Тобе I-IV вв. и погребение на нем воина IV-V вв. // По следам древних культур Казахстана. – А.-А., 1970.

Каунаққа: Кузнецова О.В. Южно-Казахстанская комплексная археологическая экспедиция (ЮККАЭ): Научные биографии участников и библиография исследований: материалы международной научно-практической конференции, посвященной 40-летию работы Южно-Казахстанской комплексной археологической экспедиции. Шаульдер. 18-19 октябрь. 2011. – А., 2014.

D. Mustapayeva

Mevla Muhammed el-Farabi – bilim adamı. Onun adı Mevla Muhammed'tir. Babası ise el-Hasan el-Harizmi'dir. el Farabi ise onun Farablı olduğunu gösterir. İlk eğitimini Farabi medreselerinin birinde aldı. Daha sonra Şaş, Buhara ve Semerkand şehirlerinde yaşadı. Şaş'taki tanınmış bilim adamı olan Nizam ed-Din bin Muhammed Aziz eş-Şaşi'nin çalışmalarına bir açıklama yazdı. Onun eserinin adı ise «Usul» (Temel) ve bazen «Usul eş-Şaşi» (Eş-Şaşi'nin Temeli) diye adlandırılmaktadır. İslam ve İslam birliğine olan inanç, Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğini kabul etmek

gibi düşünceler Mevla eserinin ana temasıydı. Farablı olarak ne tür eserler yazdığı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Aynı şekilde nerede ve ne zaman vefat ettiği hakkında da bir kaynak yoktur.

Каунаққа: Дербісалиев Ә. Қазақ даласының жұлдыздары. – А.: 1995.

N.Mansurov

Mevlana Safi Ad-Din Orun Koylaki (doğum ve ölüm tarihleri belirsiz) – Nasab el Nama'da verilen bilgilere göre, Mevlana Safi bir din adamıydı. Mevlana Safi Hoca Ahmet Yesevi'nin ağabeyi Sadr Şah'ın torunu Muhammed Danişmend'in oğludur. İsmindeki Orun Koylaki adına bakılarak onun Koylaki yerleşim yerinde doğduğunu tespit etmek mümkündür. Hoca Ahmet Yesevi vefat etmeden önce yerine yeğeni Mevlana Safi'i getirdiği Nasab-nama'da verilmiştir.

Ancak Mevlana Safi'nin bir iki nesil değiştikten sonra Yesevi yolunda devam edenlerin lideri olmuş olmalıdır. Zira Mevlana Safi 1291 senesinde Nasab-name'yi Türkçeye çevirir. Bununla birlikte onun Zengi Ata ile aynı dönemde yaşadığı hakkında bilgiler de mevcuttur. Mevlana Safi'den sonra Yesevi düşüncelerini devam ettirenler ise Akkorğanlı Hocalar'la Baksayıs Hocalar soyundan gelenler devam ettirdi. Mezarı ise şimdiki Akkorğan (Janakorğan ilçesi) civarındaki mezarlıktadır.

Каунаққа: «Насаб-нама» қолжазбасы; «Исламизация и сакральные родословные в Центральной Азии». – А.. «Дайк-Пресс», 2002.

Z. Jandarbek

Mevlana Şamşidin Uzkandı (doğum ve ölüm tarihleri yaklaşık 14. yüzyılın sonu ve 15. yüzyılın başlarıdır) – Hoca Ahmet Yesevi tarafından kurulan Sufizm akımının bir temsilcisidir. Nasabnameye göre Ebü Bekir Sıddık'ın 27. nesil torunudur. Atası Ali Koja (Alkoja) Hoca Ahmet Yesevi'nin kızı Gauhar Ana'ya evlenmiştir. Onun oğlu Süleyman Veli, orta çağ edebiyatı tarihinde Süleyman Baqgani, Süleyman Hakim-Ata, Hakim Koja Süleyman olarak bilinmektedir. Hoca Ahmet Yesevi'nin yetenekli talebelerinden olan Abdil Aziz Mevlana (Ebülğazi Özgentli)ve onun oğulları Yahya hoca, Ayna hoca'dır. Ayna'dan da Mevlana Şamşidin doğmuştur.

Onun diğer ismi de Şamşi Büzirik olarak biliniyordu. Janakorgan'ın Özgenti'nde doğduğu için de adına «Uzgendi» ve «Uzkandi» adlar eklenmiştir. Kendi soyundan olan nesli D. Şomanov Mevlana Şemidin'in 40 adet hikmetlerini toplayarak ilim dünyasına sunmuştur. Bu hikmetlerin pek çoğu Yesevi hikmetlerine girmemiştir. Şamşidin hikmetlerinin sonuna kendi ismini yazarak bırakmıştır.

Örneğin, «Ay, tâubasiz ğaşıklar, mayhanada kub yatur, Dardin tegdi, Şamsuddin, mayhanağa kirib kur» veya «Kel imdi, Şamsi ğasi, koy bu suzni, Didar uçun hak yolına kirmayn mu?», «Kocamsımay, ey, Şamşiddin ozin bilgil, Ozin bilmiş ilimin birlâ aman kılığıl» gibi satırlar şairin kendi imzasıdır. Bugünlere ulaşabilen şairin azıcık mirası, geleneksel tasavvuf şiirinin devamlılığını sağlayan devasa bir manevi hazinedir.

Kaунақса: Дәуітов С. «Көне мұра қамқорлыққа зәру» //«Қазақ әдебиеті». 1993. Дәумен қажы

Шоманұлы. Ғибратнама. – А.: «Мұрагер», 2006. Дәумен қажы Шоманұлы. Мәуләна Шәмшідін (Шәмші Бүзірік) ұрпақтарының шежіресі және хикметтері. – Шымкент: «Азият», 2016.

H.Tursun

Mınbay Mınbası (1864-1864) - Rus işgaline karşı mücadele eden Kokanlı komutanıdır. Kendisi Kıpçak kabilesinden. Sultan Saidhan ibn Mallahan hicri 1280'in Safar ayının yedisinde (24 Temmuz 1863) Kokanlı Tahtına oturur. Alimkul ise Fergana valisi olarak her şeyi eline alır. Şadmankoja, Taşkent ve Türkistan bölgelerine vali atanır. Mınbay ise Alimkul'unun yardımcısı olarak atandı. Mınbay, şehir kapılarını açan Hocand şehrinin işgal etmeye gönderilir ve şehirdeki yandaşları ona şehir kapısını açarlar. Mınbay, cesareti ve zekasıyla pek çok yöneticilerin gözüne girer ve kısa zamanda binbaşı olur. 7 Temmuz 1864'te Çernyaev Çimkent'e saldırır.

Çimkent'i savunan savunmacıları geçemeyince geri çekilerek Evliyaata'ya gelir. Çimkent'teki Kokanlı Sultan Saidhan ve Alimkullar zaferlerini silah sesiyle kutlarlar. Bu savaşta Evliyaata'yı Çernyayev'e bırakan Niyazli, Abduali, Arıstan, İslamkul, Temir gibi Büyük жүз bahadırları şehirden kaçmak zorunda kalırlar. Mınbay ise Çimkent'i koruma savaşında büyük kahramanlık gösterir. İki ay sonra, Çernyaev'in ordusu tekrar Çimkent'te saldırır. Şehir kalesinde civarında büyük savaş olur ve Binbaşı Mınbay Koşkar-Ata yakınlarında ağır yaralanır ve ölür. Sonra bu topraklara defnedilir.

Kaунақса: Махдум хожи М.О. Тарихи Түркистон. – Таш., 2008. Ахмет сұлтан Кенесарыұлы.

Кенесары және Сыздық сұлтандар. – А., 1992; Қазыналы Оңтүстік. 4-кітап. 26-том. – А., 2012.

M.Mirazov

Mıngıtöbe – birkaç tepeliklerden oluşan mezarlıklardır. Türkistan bölgesi Şardara kentinden 4 km güney-doğuda bulunmaktadır. 1950’lerde araştırmacı E.A. Ageyeva yönetiminde Güney Kazakistan arkeoloji kazı grubu tarafından incelenmiştir. Mezarlıklar kırkar, ellişer olarak gruplara ayrılmıştır. Üç mezarlıkta ise yanmış cesetlerin defnedildiği tespit edilmiştir. Cesetleri yakmak ve mezarlıkların yapılış yöntemine göre mezarlıkların 7-9. yüzyıllarda yaşayan kabilelere ait olduğu tespit edilmiştir.

Кайнақша: Аяған Б.Ф. Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

K.Sarekenova

Mırzahmetulı Mekemtas (9.5.1930’da Tülkibas ilçesi Maytöbede doğmuş) – edebiyatçı, Abaybilimci, profesör, «Abaytanu» ilmi araştırma merkezinin müdürü.

Kazakistan yazarlar birliğinin bir üyesidir. Abay Kazak Pedagoji Enstitüsünden mezun olduktan sonra (1953), eğitimine aynı kurumda

devam etmiş ve lisansüstü programını tamamlamıştır (1964). 1953-1961 yılları arasında Nizami Taşkent Pedagoji Enstitüsünde Bölüm Başkanı, Dekan, rektor Yardımcısı olarak çalışmıştır. 1969-1975 yıllarında ise Kazak Kızlar Enstitüsünde doçent, 1975-1991 yıllarında ise Kazakistan İlimler Akademisi Edebiyatında ve Sanat Enstitüsünde araştırma görevlisi, Abaytanu bölümü başkanı gibi görevleri yürütmüştür.

1991-2000 yıllarında ise Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesinde Bölüm başkanı, Yesevitanu merkezinin başkanı, Edebiyat ve Etnofiloloji araştırma enstitüsünün müdürü, 2002-2003’te ise Türkoloji ilmi araştırma enstitüsünün müdürü görevlerini yaptı. 2000’den beri Tarazdaki Muhammed Haydar Üniversitesinde Kazak dili ve edebiyatı bölümü başkanı, «Türk Halkları edebiyatı Tarihi» ve «Baurjantanu» ilmi araştırma merkezinin müdürü olarak görev yapmaktadır. Mekemtasulı’nın araştırma alanları Abaytanu, Muhtartanu, Yasauitanu, Baurjantanu şeklinde sıralanabilir. Kendisi Çarlı Rusya’nın Kazakistan’da yürüttüğü misyonerlik faaliyetlerine değinen «Kazaklar nasıl Ruslaştı?» konulu eserini yayınlamıştır (1993).

Bununla birlikte Kazak topraklarındaki toponim ve antroponimleri inceleyerek onların sosyo-siyasi önemine değinmiş ve topluma yeni bir düşünce oluşmasında rol almıştır. Bilim adamı olan Mekemtasulı «Abay» ensiklopedisinin hazırlanmasında, M. Auezov’un 20 ve 50 ciltli eserlerinin yayımında büyük emek sarf etti. Kendisinin edebiyat ve maneviyat alanında pek çok eserleri yayınlanmış

ve devlet tarafından da ödülleriyle ödüllendirilmiştir.

Kaynakça: Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – А.: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010.; Дәдебаев Ж. Абайтанудың ұшар биігі // «Орт. Азия мен Оңтүстік Қазақстанның рухани мәдениеті: қалыптасуы, зерттелуі, жариялануы мен болашақ бағыттары» ф.ф.д., профессор, ҚР Мемл. сыйлығының иегері Мекемтас Мырзахметұлының 80 жылдық мерейтойына арналған халықар. ғыл.-тәжірибелік конференция материалдары. – Шымкент: «Нұрлы бейне», 2011.

Ş.Kurmanbayeva

Miller Karl (doğum ve ölüm tarihii belli değildir) – Rusya İmparatorluğunda Alman vatandaşlığı subayı, Rusya İmparatorluğu büyükelçisi. Türk dillerinde akıcı olmuş. 18. yüzyılın 30'lu yıllarında Küçük ve Orta cüzlerin sınırlık bölgesine gönderilmiş, Kazak ülkesindeki siyasi durumu, Kazak Halkının yaşamı ve geleneğini incelemiş, Kazak Türkçesini öğrenmiştir. 1738 yılında Orsk şehrinde Taşkent'e gönderilmiş ilk Rus Ticaret kervanını yönetmiştir. Rusya'dan Betpakdala ile Orta Asya'ya giden ilk Avrupalı gezgindir.

25 Ekim 1738 yılında Türkistan şehrine gelmiş. Adı geçen ülkede Abilmembet Sultan'la, Seyit Sultan'la, Niyaz Kahramanla, Nakıpkocayla, Galdan Steren'in vekili Kaşka ve diğer aydınlarla buluşmuştur. Taşkent'te Colbarıs Han'la, Töle Bey'le görüşmüştür. Görüştüğü Kazak tarihi atınları hakkında günlük cep defterinde önemli bilgiler vermiştir. Eski mescitte Aziret Hoca adlı meşhur evliyanın yattığını da açıklamıştır. Türkistan şehri hakkında da çok bilgi vermiş, orada üç cami olduğunu da yazmıştır. Eski camide Aziret Hoca adlı meşhur evliyanın

bulduğunu yazar. Türkistan etrafında buğday, darı, pamuk, mısır ekildiğini de yazmıştır. 1739 yılına. Genç subay görevi yüzkelip, binbaşı ünvanını alır. 3 Eylül 1742 yılında ve 2 Mayıs 1743 yılında binbaşı olan o, Cungar Hanı Galdan-Steren'e elçi olarak gönderilir. O, Merkez, Güney Kazakistan ve Jetisu bölgesi ile 4000 km'den fazla yolu geçmiştir. 27 Mart 1743 yılında yine de Türkistan şehrine gelip, burada 2. Nisan'a kadar kalır. Seyit Hanla ve annesini defnetmeye gelen Şakşak Canibek Kahramanla görüşüp, Orsk şehrine yola koyulur. Onun bize ulaştırmış günlük defteri çok değerli tarihi kaynakçadır. Onun yol haritası da korunmuştur, Milleti Alman olan subayın bundan sonraki hayatı hakkında hiç bilgi yoktur. Tarihçi İ.V. Erofeeva'ya göre, o, Türkistan şehrinin 18 yüzyıldaki yazılmış planının müellifidir.

Eserler: Материалы поездки поручика Пензенского гарнизонного пехотного полка Карла Миллера и геодезиста подпоручика Алексея Кушелева с торговым караваном из Оренбурга в Ташкент // Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным казахским степям. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007. – С. 32-55; Журнал поездки майора Пензенского гарнизонного пехотного полка Карла Миллера к джунгарскому хану галдан-Цэрену // Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным казахским степям. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007. – С.101-135.

Kaynakça: Ерофеева И.В. Документальные материалы российских путешественников и исследователей XVIII- середины XIX в. О Жетысу и Южном Казахстане // Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным казахским степям. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007. – С.5-21.

M. Kozha

Mınşeit Evliya – Türkistan bölgesi Tolebi ilçesi Kaskasu köyünde bulunan bir türbedir. Türbenin yukarı kısmında bulunan tepede ise Mınşeyit tepesidir. Tepenin yamaçlarında bir gözetim tepesi var. Sayramsı nehri boyundaki taş yol üzerinden Türbe net bir şekilde görünmektedir. Burada Mınşeyit camisi inşa edilmiştir. Çevredeki alan meyve ağaçları ile çevrilidir. Mezarlıktaki oyuklar farklı çaplarda olup, mezarın en küçük çapı 2,5 metre uzunluğunda ve 2 veya 3 kat daha büyüktür. Efsaneye göre, şehitleri bir mezarda bir kaç cesedin bulunacak şekilde gömmüşlerdir. 1960 yıllarında anlatılan efsanenin doğruluğu bilmek için bir mezarı açtığında iki ayrı kişinin iskeletlerini ve yanlarında da paslanmış askeri silahlarını bulmuşlardır. Mınşeyit hadisesinin sadece rivayet olmadığını, yaşanan bir tarihi olayla ilgisi varlığını henüz pek tanınmayan B'nin «Zigzal» adlı eserinden görmek mümkündür. Arab komutanı Kütayp ibn Müslim'in ordusu Kazakistan'ın güneyine 714 senesinde, yani 7. yüzyılda girer. Bu dönemlerde Maverünnehir'deki kardeşlerine daima yardımda bulunan Türkeli Kağanlığı Orta

Mınşeyit kutsal yeri. Töle Bi ilçesi.

Asya'daki Arapların işgal ettiği topraklara büyük tehlike yaratır. Türkeli Kağanlığı Şaş, Fergana, Semerkand ve Buhara'daki yerel halkı desteklemek için yardım gönderdi. Türkeşlerin komutanı Süzegen Kağan (Ebü Mırakım) Arab işgalci ordusunu yok ederler. Söz konusu hadiseyi B'nin eseri Zigzal'dan görmek mümkündür. Kitapta yaşanan olayın İspincab civarına olduğu için Mınşeyit olarak değil de İspincab dua'sı olarak verilmiştir. İki bin Arab askerinin öldüğünü duyan Arap ve Fars tarihçileri haberi «İspincab Hadisesi» olarak vermişlerdir. Burada gömülü askerler de o savaşta ölen işgalci Arab askerleriydi. 1964 senesinde mezarlık etrafını tel örgülerle çevirerek düzenli korunmasını sağlamışlardır. Mezarlık yanına cami yapılmış ve camii de Uzunarıklı Molbergen Jamalbekov yaptırtmış. Bugünlerde pek çok turistlerin ziyaret ettiği turistik mekanlardan biridir.

Kaynakça: Қазыналы Оңтүстік 22- кітап, 3-том. – А, 2011.

M.Mirazov

«Mir'at el-Kulub» – Hoca Ahmed Yesevi'den kalan birkaç eserden biridir. Bu çalışmayı toplayarak sonraki nesillere ulaşmasını sağlayan Yesevi'nin öğrencisi Muhammad Danışmend Zarnuki'dir. Kendisi Yesevi'nin «sufra tutu» (manevi ilmi yaymak) için Otrar'a gönderen yetenekli öğrencilerinden biridir. Söz konusu eserinde, öğrencilerinin «.... şeyhlik ve halifelik hakkında ve büyük ilminizle tarikat hakkında bilgi verirseniz, sizden sonraki talebelerinize miras olarak kalırdı» gibi önerisinden sonra yazılmıştır. Kitabın başında, Yesevi şöyle diyor: «Yol

gösterecek şahis ve önderler üç gruba ayrılabilir. Şeriat liderleri - alimler ve kağanlar; tarikat liderleri - şeyhler ve sufiler; hakikat liderleri ise arifler ve her zaman Hak'ın yanında bulunan şeyhler».0

Yesevi söz konusu eseri Mir'at el-Kulub'ta «Şeriat nedir? Tarikat nedir? «Hakikat nedir?» sorularına şöyle cevap verir: «Şeriat, dış organların kullanılması; Tarikat, yürekle hareket etmektir; Hakikat ise Sır'dır». Yesevi, dinin temel noktalarını bu şekilde sınıflandırır ve her birinin özelliklerini analiz eder.

Aynı zamanda, söz konusu eserde, Muhammed Danişmend Zarnuki ve «Kuraviya» tarikatının kurucusu Necmeddin Kubra'nın görüşleri verilmiştir. Bugünlerde Yesevi'nin «Mir'at el-Kulub» eserinin resmi olarak birkaç el yazması mevcuttur. Bir nüshası İsveç'teki Uppsala kütüphanesinin el yazması fonunda (14. yüzyılda kopyalanmıştır), bir el yazması da, Almatı Milli Kütüphanesinin el yazması fonundadır, diğer bir el yazma da Taşkent'teki Abu Reyhan Biruni enstitüsü el yazma arşivinde bulunmaktadır.

Kaynakça: Әзірет Сұлтан Қожа Ахмет Ясауи. Көңілдің айнасы (Мир'ат ал-қулуб). – Анкара: 2000. Ясауи мұралары, 5-кітап. – А., 2013.

Z. Jandarbek

Mirali Baba Türbesi – Türkistan bölgesi Sayram kenti civarında bulunan ve 19. yüzyıldan kalan türbedir. Efsaneye göre, türbe 11-12. yüzyıllarda yaşayan bir evliyanın mezarının üstüne 15-16. yüzyıllarda yapılmış ve sonradan tahrip olarak yıkılan türbenin yerine inşa edilmiştir. M.E. Masson'a göre, 1925 kubbe çoktan yıkılmış ve binanın son

kalıntıları tamamen tahrip olmuştur. Şu anki mimari yapının ölçüleri ise 120x250x60 m. şeklindedir. Yanmış tuğlalardan inşa edilmiştir. Kubbenin dışı kaplanmıştır. Ön yüzü yüksek eklem boşluğu olan bir portalla yapılmış ve giriş kapısı da oyuk üzerinden yapılmıştır. İç yapısı kare bir evdir. Duvarları ve döşemeleri boyanmıştır.

Mirali Baba Türbesi.

-----;
Kaynakça: Оңтүстік Қазақстан энциклопедиясы. – А., 2005; Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – А.: «Аруна», 2005.

L.Espekova

Mola Şah Hakim Türkistani (doğum ve ölüm tarihleri belirsiz) – bilim adamı. Kendi ismi Mola Şah Hakim, babasının adı Molla Mansur. Türkistani ise onun Türkistanlı olduğunu gösterir. Onun hayatı hakkında bir bilgi yoktur. Ancak, 19. yüzyılda yaşadığına dair veriler vardır. Kendi ve babasının isimlerine «Molla» kelimesinin eklendiğine göre çok iyi derecede eğitim görmüş ve Arapça, Farsça çok iyi bildiğini tahmin etmek mümkündür. 1880'de Nureddin Abd el-

Rahman, Cami'nin «Bahar Burstanın» (Bahar Bahçesi) ve daha sonra 17. yüzyıldan kalma bir yazar olan Amineddin-Han bin Said Ebu-l-Makarim Amirhan el-Hüseyin El-Haravi' adlı ulemanın «Dar bayan danastin kiimat cauhari» (Değerli Taşların değerini bilmek) eserinin mücevher taşlarla ilgili «Mâlimat al-Afaq» (Bilginin Ufku) bölümünü tekara yazıya geçirmiştir. Söz konusu eserler Taşkent El Yazmaları Vakfı'nda saklanır.

Kaynakça: Дербісалиев Ә. Қазақ даласының жұлдыздары. – А., 1995. Отырар. Энциклопедия. – А., 2005.

N. Mansurov

Motov Yuri Arkadiyevič (26.2.1949'da Altay Bölgesi Troitskiy İlçesi Zavodskoy köyünde doğmuş ve 2016'da vefat etmiştir) – arkeologtur. Deniz donanmasında askerliğini yaptıktan sonra 1973-1977 yılları arasında Abay Kazak Pedagoji Üniversitesi Tarih Fakültesinde eğitim gördü. Öğrenciyken ünlü arkeolog I.I. Kopilov'un Talğar kentinde yapılan arkeolojik araştırmalarına katıldı. Üniversiteden mezun olduktan sonra «Kazproektrestavratsiya» Enstitüsünde çalıştı ve A.N. Maryashev, A.S. Ermolaeva'larla birlikte ortaçağ Türkistan kalesini inceleme çalışmalarına katıldı. 1980 yılında ise Ş. Vâlikhanov Kazak SSC Şlimler Akademisi Tarih, arkeoloji ve etnografya enstitüsünde çalışmaya başladı. 1980-1986 yıllarında Güney Kazakistan çok yönlü arkeoloji kazı çalışmalarına katılarak Türkistan bölgesindeki Kuyriktöbe yerleşim yeri kazılarına katıldı ve Otırar civarı seramiklerini inceledi. 1986-1991

yıllarında Kazakistan devleti Merkez. Müzesinin arkeoloji bölümünün başkanı görevini üstlendi. 1991'de A. Margulan Arkeoloji Enstitüsünde uzmanı olarak çalışıyor. Neolitik dönemden Orta Çağ'a kadar eski Türk heykelleri de dahil olmak üzere çeşitli anıtları incelendiği bilinmektedir. Birçok arkeolojik inceleme çalışmalarına katılarak göçebeliler kültürü konusunda uzmanlaşmış, keşiflere katılan bir bilim adamı.

Eserler: Крепостные стены позднесредневекового Туркестана // Известия АН КазССР, серия общ. наук. Вып.1. 1982.– С.40-46; К интерпретации изображений на парных пластинах из «Сибирской коллекции Петра I» // РА. № 3; К изучению идеологии раннесредневекового населения Алтая (по материалам могильника Кудыргэ) // История и археология Семиречья. Выпуск 2. – А., 2001. – С. 63-86.

M. Kozha

Muhammad Baki Karnaki (doğum ve ölüm tarihleri belirsiz) - Tam ismi Muhammad Baki Ebü Yuzbaki Barkai Karnaki. Kendi ismi Muhammad Baki, babasının adı ise Ebü Yuzbaki Barkai. Karnaki ise onun Karnaklı olduğunu gösterir. Karnak ortaçağ şehirlerinden biridir. Kültür ve sosyal yapısı farklı olan bu şehirde tarihçiler, eğitim kurumlarının, işçiliğin ve hatta endüstrinin iyi geliştiğini söylüyorlar. Böyle bir şehirden gelen Muhammed Baki, kendi ismine doğduğu yeri de eklemiştir. İlk eğitimini doğduğu yerde alır. Daha sonra Türkistan, Buhara, Semerkand'da okudu. 1358 senesinde Calil bin Muhammed er-Ridavi adlı bilim adamının «Haşiya ala-l-makala as-saniya fi-l-kadaya eş-Şamsiya min şarh er-Razi» adlı eserin tekrar yazmıştı. Onun

başka da eserleri olabilir. Ancak, henüz bilinmemektedir. Hayatı ve eserleri hakkında tam bir bilgi yok.

Қаунақса: Дербісалиев Ә. Қазақ даласының жұлдыздары. – А.: 1995.

N.Mansurov

Muhammed Danişmend Zarnuki – Hoca Ahmet Yessavi'nin öğrencisi, «Sufra Tutmak» (Manevillmi Yaymak) için Otırar'a gönderdiği talebesidir. Muhammed Zarnuki, Hoca Ahmet Yesevi'nin «Mir'at el-Kulub» eserinin yazarlarından biri olarak da ismi geçmektedir. Muhammed Danişmend Zarnuki'nin öğrencilerinden biri Süksük Hoca'dır. Süzük Hoca ise keçilerin piri olan Seksek-Ata olarak da bilinir. Onun öğrencilerinden biri Evliya Malik Ata Yesevi ilmini şimdiki Türkiye topraklarına ulaştıran şahıslardan biridir. Muhammed Danişmend Zarnuki uzun bir hayat sürdü. Cengiz istilasını esnasında Yesevi talebeleri Cengiz'i destekledi. Muhammed Danişmend de Cengize hizmet etti. Cengiz orduları ile Zarnuk şehri arasında elçi oldu ve şehir halkına karşı çıkmadan teslim olmaya ikna etti. Dolayısıyla, Cengiz Han'ın bu şehire «Kutılığ Balıĝ» diye adlandırması bunun açık bir kanıtı.

Қаунақса: Рашид ад-дин. Сборник летописей. Т.І. кн.2. – М.: 1952; «Исламизация и сакральные родословные в Центральной Азии». – А.: 2002.; Қазыналы Оңтүстік, 56 т. 3-кітап. – А: 2013.

Z. Jandarbek

Muhammed Haydar Dulati (1499 - 1551) - tarihçi, komutan, siyasetçi. Onun tam adı Muhammad Haydar Muhammed

Hüseyinulı Dulati'dir. Kendi adı Muhammad Haydar, babası Muhammed Hüseyinn ve Dulati ise kökenidir. Bazen mırza kelimesi de eklenir. Bu da onun zengin bir aileden geldiğini gösterir. Onun babası Moğolistan Han'ı Jünis'in damadıdır, kendisi de yönetimde çalışmış biridir. 15. yüzyılın sonunda ve XVI. yüzyılın başında Moğolistan'ın batı kısmını yöneten Sultan Mahmud Han'ın arkadaşlarından biriydi. Annesi Hub Nigar hanım'dır. Ünlü bir tarihçi olan Zahrudin Muhammed Babur'un kuzenidir. Muhammed Haydar çok erken yaşta anne-babasını kaybeder ve kuzeni Babur'un evinde yaşıyor.

Onun bize ulaşan önemli esere de «Tarih-i Reşidi» denir. Eser Moğolistan tarihini ve çevresindeki ülkeleri anlatıyor. Jetisu ve Deşti-Kıpçak bozkırlarında yaşanan olaylar, iç savaşlar, Kazakların dış güçleri engellemek için Kırgız ve Özbeklerle olan ittifakı hakkında bilgiler içeriyor. Bununla birlikte, Kazakistan topraklarının coğrafi karakteri, kültürü, sosyal hayatıyla ilgili bilgileri de içermektedir. Çalışmalarının tarihsel

verilerinin netleştirilmesinin ana sebebi ise kendisinin de o dönemlerdeki politik kargaşanın ortasında olmasıydı. Bu nedenle, birçok olayın kanıtı ve Kazak Hanlığı'nın oluşumu ile ilgili eserleri her zaman değerlidir. Yazar ve onun eseri hakkında son birkaç yılda pek çok araştırmalar yapıldı ve yapılmaya devam ediyor. 1999 yılında Muhammed Haydar'ın 500. Yıldönümü Türk halklarının ortak bir mirası olarak Taşkent'te kutlandı. Kutlama, UNESCO'nun kültürel miras takviminde yer aldı. Taraz'da onun onuruna eski pedagoji enstitüsü olan eğitim kurumu Muhamed Haydar Devlet üniversitesi olarak tekrar kuruldu seçildi. 2007 yılında K. Umarov tarafından «Muhammed Haydar Dulati» adlı bir belgesel filmi çekildi.

Каунақша: Қазақстан тарихы. II т. – А., 1998; Мұхаммед Хайдар Дулати. Тарих-и Рашиди – А., 2003; Қазақстан. Ұлттық энциклопедия, VI т. – А., 2004.

N.Mansurov

«**Munlık-Zarlık**» – Kazak sözlü edebiyatı örneklerinden biridir. Moskova, St. Petersburg, Kazan, Almatı kütüphanelerinde ve arşivlerinde çeşitli varyantları bulunmaktadır. Aynı süjedeki «Altın Aydar», «Zarlık», «Şanşar», «Kissa-i Munlık-Zarlık» varyantları olduğu bilinmektedir. Almatı'daki Merkez ilmi kütüphanesi ve M.O. Auezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü'nün El yazmalar fonunda saklanan «Munlık-Zarlık», «Munlık-Zarlık destanı», «Zarlık», «Şanışarhan Erteğisi» olarak bilinen nüshaları mevcuttur. Dört nüshası da Jüsipbekkoja Şayhislamov'un kaleminden

çıkıştır. Şilterhanov, «Munlık-Zaryar» hikayesindeki toponimleri analiz ederek ve burada belirtilen tüm isimlerin Sırderya boyunda bulunduğunu tespit etmiştir. Sırderya boyuna eski çağlardan beri anlatılagelen efsaneleri takiben, Jüsipbekkoja Şayhislamov Kasım 1895'de nazire geleneğinde destan halinde yazdı. Şair hayattayken eser 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında on kez yayımlandı. «Munlık-Zarlık» destanın kısaca özetleyelim: «Eski zamanlarda Şanşar diyen han altmış karısı olsa da, çocuğu yokmuş. Bir çocuk için Tanrı'ya dua ediyor. Bir gün, çok yorgun olduğu zaman, uyumuş ve hayalinde Kıdır atayı görmüş: «Evine dön ve başka bir kadını al, o sana bir oğul ve kız doğacak» dedi. Han veziri Barın'ın getirdiği güzel kızdan da çocuğu olmaz. Sonunda, balıkçı ihtiyar Jäudir'in (Jaudır) kızı Kanşayıma evlenir. Kızın doğum yapacak zamanı geldiğinde, Şanşarhan «Bebeğin sesini hiç duymadım ve heyecandan kalbim patlar ve ölebilirim» diye Şöğirli dağına ava çıkar. Kanşayım altın aydarlı oğul, gümüş saçlı bir kız doğar. Ancak, hanın altmış karısı Mıstan kempire altın vererek «çocukları öldür» der. Kanşayım doğduğunda mıstan onu bayılarak, çocuklarının yerine köpeğin iki eniğini koyar. Oğul ve kızın nehre bırakır. İlginç bir şekilde Kırk şilten çocukları suya değdirmeden Şöğirli dağına götürür. Bir ceylanı anne yaptı, bir ev inşa ederek geçimini sağlar. Çocuğa Zarlık, kıza Munlık diye isim verir. Han çocuk yerine köpek doğdu diye Kanşayımı uzak yere gönderir. İki çocuk ve Kanşayım'ın yaşadığı zorlukları, Munlık-Zarlığın ailesiyle kavuşması, Mıstan ve altmış

kadının cezalanması yazıldı. Efsanedeki Şanşarhanın ordusu Sırdariyanın sol tarafındaki Asarsık-Şanşar şehiri olduğu konusunda yerel sakinlerin anlatıları vardır. Destanda «Ğazar adlı derya» ismi geçecek. Efsane, 9-10 yüzyılların tarihi olaylarına dayanıyor.

Каунақша: Шілтерханов Ә. Мұңлық–Зарлық оқиғасы қайда өткен? //Шығармалары. II т. – А., 2001; Қожа М. Ортағасырлық Отырар. Аңыздар, деректер, зерттеулер. – Түркістан, 2006. Қожа М. Ортағасырлық Отырар тарихы. Тарихи-археологиялық деректер негізінде. – А., 2017.

M. Kozha

Musa Şeyh – Hoca Ahmet Yesevi'nin babası İbrahim Şeyh'in on beş yıl hizmetinde olarak olgunlaşmasının ardından Yesi ülkesine «Sufra Tutmaya» (Manevi ilimi yaymaya) gönderilen talebesidir. Sonra İbrahim şeyh 20 yaşlarına gelen oğlu Hoca Ahmet'i Musa Şeyh'in yanına Yesi ülkesine gönderir. Musa Şeyh Hoca Ahmet'i kızı Ayşe ile evlendirerek kendisine damat yapar. Musa Şeyh ise bu şekilde İbrahim Şeyh'in talebesi ve Hoca Ahmet Yesevi'nin kayınpederi olur. Türkistan'da defedilmiştir, ama kabiri belirsizdir.

Каунақша: Исламизация и сакральные родословные в Центральной Азии. Том-2. – А.: Берн-Таш.-Блумингтон, 2008.

Z. Jandarbek

Musabek Kaldarbekuli (1815'de Türkistan bölgesi, Ordabası ilçesinde doğmuş ve 1882'de Ordabası'da vefat etmiştir) - Kazakistan'ın güneyinde Kokan istilasına karşı 19. yüzyılın ortasındaki ayaklanmanın liderlerindedir. Musabek ayaklanması ile ilgili A. Jilkışiyev'in

«Dauıldan keyingi jorık» adlı romanı, N. Suleimenov 1967 «Ordabası», 1972 «Musabek Batyr» destanlarını yazdı. Ş. Vâlihanov ve K. Musa da Musabek'in ismini halk arasında tanınmasında önemli rol aldı. 1996'da D. Şerimkulov «Musabek Batyr, Sapak Datka» kitabını yayınladı. Mart 2010'da Şardara'da Musabek'in 195. yıldönümü kutlandı. J. Jabayev «Han men akyn» adlı destanında güneydeki devrem hakkında yazdı. Orada Musabek batırın Mirzabi ordularının üstesinden geldiği ve başını kestiği söyleniyor. Musabek batır'ın önderliğindeki ayaklanmadan sonra ülkedeki durumun karmaşık olduğu bilinmektedir. Kokan Hanlığının cezaları ile tehdit edilen halk Rusla'nın eline geçen Sırderya'ya göçtü. Bu meseleleri çözmek için Kanay ve Sapak Kokanlılarla müzakere etmede önemli bir rol oynadı. Kanay datka Bilerle olan toplantı sonrası Kokan'a gitti ve Kudiyar Han'la bir araya geldi meseleyi konuşarak, cezalandırma hadiselerinin önünü aldı. Eğer cezalandırma ordusu çıkacak olursa Musabek Batyr'ın Taşkent'e beş bin askerle saldırmaya hazır olduğunu ve Buhara Hanı'nın da 40 bin askerle Kokan'a savaş açacağını hatırlattı.

Bu toplantıda, Kudiyar, bazı tavizler vermek zorunda kaldı, Taşkent Beg'i olan Mirza Ahmet'i görevinden alarak yerine kardeşi Murat Aralık'ı koydu ve isyan açan Bi'lerin serbest bırakılmasını, üç yıllık vergilerden azad edilmesi konusunda anlaşmaya vardı. Musabek Batır'ın kahramanlığı, Mirzabi cinayeti ile sınırlı değildi, çünkü Rus askeri komutanlar tarafından yazılan yazılarda vurgulandığı gibi, Kokan'a karşı mücadelede ulusal

kurtuluş hareketinin liderlerinden biriydi. Moskova'daki Devlet askeri-tarihsel arşiv belgelerinde belirtildiği gibi, Kokan'ın uzlaşma önerisi Buharalı Batırhan tarafından kabul edilmediğini ve Musabek ve Konis liderliğindeki Konirat askerlerinin Kokand'a karşı savaşmaya hazır olduklarını gösteriyor. «Musabek Ayaklanması» bir efsane haline geldi ve Arkadaki Kazaklara kadar yayıldı. Bu önemli olay Meşhür Jüsip'in eserinde de söz konusu ayaklanmadan bahsediliyor. Özbekistanlı tarihçiler Mart 1858'deki Kazak, Özbek ve Kırgızların Taşkent Beg'i ve onun destekçisi Kudiyarhan'a karşı ayaklanmasına ilişkin araştırmalar yaptı. Bunlardan biri H.N. Bababekov, ayaklanmanın ana sebebi olarak Kanay'ın Mırzabi'yi öldürmesini gösteriyor. Mırzabi Kazaklardan vergi almak için Kazak kızlarının sayımını yapmak istemiş ve sayım yapılırken erkek gibi giyinen Kanay'ın kızını görür.

Mırzabi «Sen kızını vergiden sakladın» diye Kanay'ı cezalandırmak ister ve çok sinirlenen Kanay ise Mırzabi'yin kellesini alır. Kazak-Kokan ilişkileri hakkındaki tarihi inceleme yapan R. Beknazarov ise ayaklanmanın sebepçisi olarak Konirat boyunu gösterir. T. Otarbayev yazısında ise karakterler aynı olsa da Mırzabi'y öldüren Kanay değil, Musabek Batır'dır. Yazarların Rusça ve Özbek versiyonları yazıların sapma olmasına rağmen, olayların seyri çakışmaktadır. Bütün kaynaklarda isimlerde değişiklik olsa da yaşanan hadise ise Koniratlar'ın Kazaklara yaptığı zulümünden sonra Mırzabi ve onun yanındaki 150 kişilik askerini öldürmüş olmaları. Kokan hanlığını

hedef alan bu ayaklanmaya Koniratların ve diğer kabilelerin aktif katılımı, M. Jüsipkojaylı, M. Sultankojaulı'nın eserlerinde beyan edilir. Arşivlerde Kanay Datka'nın Mırzabi'yi öldürdüğü yazıldı ise Maylıkoja'nın «Karanın ötti handarı» adlı eserinde Mırzabi'yi öldürenlerin arasında, Konirat oğullarından Musabek, Tanen, Baibak kahramanlarının isimleri gösterildi. Yaşanan hadiseden başlayan ayaklanmaya Çimkent ve Türkistan civarındaki başka da kabileler katılarak, Güney Kazakları'nın Kudiyarhan yönetimine karşı büyük bir isyanı meydana getirdi. 1858 yılın Mart'ında, Kokanlıların Buhara'ya kaçan 500 evli Koniratları cezalandırması ve kurtulanlar Buhara'ya haber verdi. Buhara Han'ı, Kokan'a karşı 600 kişilik bir ordu gönderdi. Bunu beklemeyen Kokanlılar geri kaçmak zorunda kaldı. Ayaklanmaya katılanlar kazanmadıysa da, sömürge altında olan halkın medeni, dini ve manevi ruhunu yükseltti ve namusunu uyandırdı.

Кайнақша: Жабаев Ж. Орыс тіліндегі толық жинағы. -1946; Қазақ ССР тарихы, III-том. Қазақ ССР Ғылым Академиясы баспасы, 1979; РГВИА. Ф.1443, д.9, Л.218-220; ҚРОММ, 383 қор, 81-іс, 33 п.; Жамбыл Омари. Аталықтар әулеті: Арыстан, Барқы, Нияз аталықтар; Бабабеков Х.Н. Народные движения в Кокандском ханстве и их социально-экономические и политические предпосылки /XVIII-XIX вв/. Ташкент: ФАН, 1990. «Социалды шашу» ұжымдық жинағы. – Таш., 1935. Оспанұлы Ә. Қаратау шайырлары. –А., 1991. ҚРОММ, 382- қор,1-тізбек, 5-іс. 164 п.

H. Tursun, S. Sayfulmalikova

Musayev Kenesbay (24.3.1931'de Türkistan bölgesi Suzak ilçesinde doğmuştur) filolog, profesördür (1972). Kazakistan İlimler Akademisi Üyesi

(2003), Türk Dil Kurumu Onur Üyesi. Türkistan Pedagoji koljeinden mezun olduktan sonra (1947) Kazakistan Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi (1952) ve Dil Eğitimi Yüksek Okulu'nda (1956) eğitiminde devam etti. «Karayım Dilinin Yapısı» konulu doktora tezini verdi (1963). Karayım dilinin sesbilgisi ve morfolojisinin sistematik yapısı ile ilgili çalışması «Karayım grameri» (1964) adlı eseri yayınlandı. Orada Litvanya ve ve Ukrayna'da yaşayan Karayımların dilleri hakkında veri topladı ve Trakay, Galiçyaca lehçeleri hakkında yazdı. Musaev, Kıpçak grubundaki dilleri tarihi karşılaştırma açısından inceler ve alfabe, sözlük bilim ve imla meseleleriyle ilgilenmektedir.

Şu anda Orta Avrasya'daki Türk dilleri üzerine, onların dilsel ve kültürel ilişkileri üzerine çalışmalar yapmaktadır. Ana eserleri ise: «Karayım dilinin dilbilgisi: sesbilim ve morfoloji (1964), «Türk dillerinin karşılaştırmalı leksikası» (1975), «Karayım grameri hakkında kısaca özetler» (1977), «Fonetik ve morfoloji» (M., 1964), «Modern Kazak dilindeki fiil-isim yapıları hakkında» (1956).

Каунақса: Оңтүстік Қазақстан облысының энциклопедиясы, «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998; Нысанбаев Ә. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998; Қазақ тілі. Энциклопедия. – А., Қазақстан Республикасы Білім, мәдениет және денсаулық сақтау министрлігі, Қазақстан даму ин-ты, 1998.

Ş. Kurmanbayeva

Mülkil Ata Evliya – bir evliyadır. Mülkil Ata'nın mezarı Türkistan Bölgesi Şardara kentinin kuzeyinde, Meldebi semtindeki mezarlıkta bulunmaktadır. Jauşikum dağının doğu yamacının eteğinde yer alan bu eski mezarlık, yerel halk tarafından «Mülkil Ata» mezarlığı olarak adlandırılmaktadır. 15. yüzyılda yapılan mezarlık kuzeydeki Sırderya vadisine uzanır. Yarı kapalı yuvarlak bir 18x14 m'lik alanda bulunan taşlarla çevrilmiş bir mezarlıktır. Ortada bulunan 7.5 m'lik yumurta biçimindeki yığıntı ise «Mülkil Ata» mezarıdır. Mezarlık sadece taşlarla çevrilmiş ve etrafında ağaç yoktur. Buna «Anavatanın Babası» denir. Etrafı etrafı taşlarla çevrilidir, zımparalanmıştır, temizdir, ağaçları yoktur.

Каунақса: Аяған Б.Ф. Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

K.Sarekenova

Mürdetöbe – ортаçaғ yerleşim yeridir. 1) Türkistan Bölgesi Tülkibas köyünden güney-doğuya doğru 2 km uzaklıktadır. 1940 yılında Jambil arekolojik kazı grubu (G.I. Patsevich yönetiminde), 1980 Çimkent Pedagoji Enstitüsü Kazı grubu (N.P. Poduşkin yönetiminde) tarafından inceleme çalışmaları yapılmış. Mevcut

konum ise 80 m çapında, üst kısım 35 m, yüksekliği 12 m yuvarlak tepedir. Kazı sırasında bulunan seramik kaplar, tabutlar, çöp kaplarının kırılmalarına göre 5-8 yüzyıllarda burada insanların yaşadıkları tespit edilmiştir. 2) Türkistan bölgesi Tülkibas köyünden 1.5 km güneydoğusundadır. 1940. 1940 yılında Jambil arekolojik kazı grubu (G.I. Patsevich yönetiminde), 1980 Çimkent Pedagoji Enstitüsü Kazı grubu (N.P. Poduşkin yönetiminde) tarafından inceleme çalışmaları yapılmış. Tepe tabanı 20x50m, üst kısmı 40x30 m, yüksekliği ise 3-6 m'dir. Araştırma sırasında bulunan seramik kaplar - kum, kase, kazan, vb. gibi bulgulara bakarak buralarda insanların 8-10. yüzyıllarda yaşadığı tespit edildi. Yerel halk tarım ve hayvancılıkla uğraşmışlar.

Каунақша: Оңтүстік Қазақстан облысының энциклопедиясы, «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998. ; Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – А.: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2005.

Ş *Kurmanbayeva*

Müsirali Tikeşuli (1667'de Buhara Hanlığı Tamlibulak bölgesinde doğmuş – 1732'de vefat etmiş) - 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın ilk çeyreğindeki bir din adamıdır. bir ibadet, bir azizdi. Müsirali'nin soyağacı hakkında «M. Auezov'un Soyağacı» adlı kitapta şöyle açıklanmaktadır: «Allahverdi Şeyh'in oğulları Öteş (Ötegen) Şeyhve Tikeş İbrahimkul'dur. Tikeş'in oğullarının biri de Müsir Ali Şeyh'tir» diye bilg vermektedir. Müsir Ali Şeyh Tevke Han'ın Baş veziri olarak görev aldı. Onun adaletine inanan

halk onu Ājikoja, Müsirali İmam, Müsirali Kereyt olarak adlandırmışlar. İlk eğitimini köy camii yakınlarındaki bir medresede aldı. Sonra Orta Asya'daki en prestijli eğitim kurumu Ügrenç medreselerinde eğitime devam ederek Doğu'nun zengin kütüphanesinden, dünyaca ünlü eserlerden istifade ederek kendini geliştirdi. 1697 yılında Müsirali Tevke Han tarafından Kereyt boyunun Piri tain edildi ve bütün ailesiyle Jent şehri civarına taşınmıştır. Tevke Han ve Bi'lerle birlikte «Jeti Jarğı» yasaının hazırlanmasında eme sarf etti.

Kereyt boyunun çeşitli meseleleriyle uğraşarak sorunları din sayesinde çözmeye gayret etmiştir. Dolayısıyla, Kereytlar de onu «Kereyt Hoca» diye adlandırılmıştır. Kendisi Tevka Han ve sonrasında Kayıp Han'ın yanında çalışmıştır. Onu Kayıp Han'ın 1718 senesinde yazdığı mektuplardan da görebiliriz. 19. yüzyıl alimleri V.V. Radlov, A. Divayev ve diğer bilim adamları Müsirali hakkında bilgiler vermişlerdir. Müsirali Aktaban-Şubırındı döneminde Ürgenç tarafına göç eder. Türkistan'da 17-18 sene yaşayan Müsirali'nin üç hanımından Sügirali, Derbisali, Mukhambetali, Sauranbay, Dos, Kosım adlı çocukları oldu. Oğlu Sauranbay, Ahmed Yesevi Türbesine defnedilmiştir. Mezarı Ebülhayırhan'ın büyük oğlu Nuralı Han'ın sağ tarafında yer almaktadır.

Каунақша: «Родословное древо М. Ауезова». – А.: 2017. ; Ашанұлы Қ. Мүсіралі абыз. – А.: 2000. Есламғалиұлы М. Әйтеке би. – А.: 2003.

M.Mirazov

Naganay Bek (1298 civarında Saray Batu'da doğmuş ve 1361'de Karakalpakstan, Kıyat ilçesinde vefat etmiştir) - Coşi ulusunun (Altınordu) hükümdarları Özbek (1313-42) ve Janibek (1342-57) Han'ların önemli Karası Beğ'lerinden biri, Bi'dir. Altınordu Hanları, eski geleneğe göre devlet yönetiminde devlet bünyesindeki kuvvetli kabilelerin liderlerinden seçilen dört Karası Bek'lerle danışarak yönettiler. Büyük Han'dan sonraki rütbe ise Beklerbeği'nindir. Beklerbeği de seçilen dört Bek'lerden seçilir. Nağanay Bek ise Horezm bölgesini, ortaçağ Türkistan bölgesinin batısı ile birlikte yöneten hükümdardır. Coşi Ulusuna ait kaynaklarda onun ismi Nağanay, Nağatay, Nanguday, Yanguday, Karakalpak secirelerinde ise Bağdaday Bi şeklinde geçmektedir.

Halkımızın secirelerine göre, Kazak Konıratlarının atası sayılan Nağanay Bek Cengiz'in ilk eşi Börte'nin soyundan gelmektedir. İlimi kaynaklara göre Nağanay Bek Coşi Ulusunda hükümdarlık eden Mönketemir (1266-1283) ile Toktay Han'lar (1291-1312) dönemindeki ünlü Noyanların biri Saljuday Bulağanulı'nın torunudur. Fars tarihçisi Reşiddin'in verdiği bilgiye göre Saljuday, Konırat reisi Day Noyan (Börte'nin Babası) ile onun kardeşi Darıtay soyundandır. Onun babası Bulağan Noyan zamanında Konırtalar

ile Han soyu arasında çok eskiden beri gelen dönürlük geleneğine göre Cengiz'in küçük oğlu Töle'nin kızı Kelmiş Bike'yi oğlu Saljuday'la evlendirmiştir. Saljuday ile Kelmiş Bike'den doğan Oljay Bike ise ileride Coşi Ulusunun Han'ı olan Mönketemir'le evlenmiştir. Bu evlilikten Toktay Han doğmuştur. Coşi babası Cengiz'in verdiği Deşti-Kıpçak'la Horezm bölgesine hükümdar olduktan sonra kendi devletinin güneyindeki Horezm (merkezi Ürgenç) bölgesi ile kuzeyindeki Sırderya bölgelerini eskiden beri Han soyunun dönürleri olan Konırat Bek'lerinin yönetimine verir. Bunu Konırat soyundan gelen Baytemir Bek, Kutlıktemir, Nağanay gibi Beklerin Horezm Bekleri olarak adlandırılmalarından da görebiliriz. Reşiddin'e göre Saljuday Noyan'ın da yaşadığı toprakların Horezm civarında, yani buralara yakın bir yerdedir. Araştırmacılara göre, bu bölge Kuzey Horezm'den Büyük Bozkır'a giden yolda, yani Jankent civarındadır. Mönketemir Han, Sırderya'nın aşağı kısmında, büyük ticari merkezlerin bulunduğu ve kervanların geçtiği toprakları kendi kayınpederi Saljuday Noyan'a hediye etmişti. Jankent ve Barşinkent gibi şehirleri olan bu bölge Orda Ejen Ulus'una bağlı Sığanak, Özgent, Sauran, Türkistan, Otırar gibi şehirlere uzanmaktadır. 13-17. asırlardaki pek çok Arab-Fars kaynaklarında (Tevarih-i

Guzida Nusrat Name) «Türkistan» terimi esasen Sırderya'nın orta ve aşağı kısımlarını içerdiği için söz konusu şehir ve bölgelerin tarihine dikkat etmemiz lazım. Dolayısıyla, Saljuday toprakları da bu bölgelere de girdiğinden, onun torunu Nağanay Bek'i de ortaçağ Türkistan bölgesinden çıkan tarihi şahsiyetlerden biri olarak sayabiliriz. Cemî'et Tevarih eserinde Saljuday'ın Baylak'tan (Yaylak) başka çocuğunun isimleri geçmiyor. Gene de, Amerikalı tarihçi Yu.

Bregel'in Orta Asyalı Konırtaların sosyo tarihini inceleyen eserinde Ağaday Bahadır hakkında verdiği bilgiler kayıda değerdir. Orada Ağaday'ın 30 bin evli Konırat ve 100 binli diğer Türk soylu halklara hükümdar olduğu, Bulgar, Şerkes, Kazan uluslarını yönettiği, onun oğlu Nağanay Bek ise Özbek Han'ın İdil'in aşağı kısmındaki halkı yönettiği yazılmaktadır. Hive tarihçileri Şirmuhammed Minus (1778-1829) ile Muhammed Riza Agahi'nin (1809-1874) Kıpçaklara yakın bir dilde yazdığı «Firdevs el-İkbal» adlı eserinde Bulgar'ı yöneten Ağaday Bahadır'dan söz eder. Kendisi Ruslarla Şekeslere karşı seferlere çıkmış ve o bölgelerde Coşi dönemi sonrası yıkılan şehirleri tekara canlandırmıştır. Minus'un yazdıklarına göre, Ağaday 1312-1313 senelerinde savaş esnasında vefat etmiştir. Söz konusu Ağaday'ı Yu. Bregel ise meşhür Noğay Bi'yin oğlu olarak tanımlar. Ancak, Noğay Cengiz soyundandır, Ağaday ise Konırat boyundan geldiğini göz önünde bulundurursak Bregel'in yanlış olduğunu görürüz. Büyük ihtimal, yazar burada onun Noğay'ın oğlu değil, damadı

olduğunu anlatıyor olabilir. Kaynaklardan Ağaday'ın babası Saljuday'a ait yüksek rütbe Beklerbeğ'i olduğunu ve 30 bin evli Konırat ve 100 binli diğer Türk soylu halklara hükümdar olduğunu tahmin etmek mümkündür. Reşiddin'e göre Saljuday 1302'de vefat etmiştir.

Natanzi'nin «Bürkenşek Eskendir»nde Nağanay Bek 1359 senesinde vefat olduğu varsayılmaktadır. Baylak'ın (Hivalı kaynaklarda Ağaday'ın) 1300 senesinde kayınpederi Noğay Bi'in ölmeden 4-5 sene evlendiğini hesaba alarak onun 1280'lerde doğmuş olduğunu söylemek mümkündür. Demek ki, Saljuday ölünceye dek yirmi yaşlarındaki oğlu Baylak'ın (Ağaday'ın) babası tarafından yürütülen devlet yönetim işleriyle uğraştığını tahmin edebiliriz. Onun bu görevi sonra oğlu Nağanay Bek'e devredilir.

1350'lerin sonunda Nağanay Bek yönetimden gitse de onun çocuklarının Coşi Ulusu'nun yüksek dereceli Bek'leri arasında yer aldılar. 1358 senesinde Janibek Han'ın oğlu Berdibek Han'ın Venediktüccarları ile ilgili kararnamesinde Nağanay Bek'in yerine onun oğlu Kusayın Sopi'nin geçtiğini görebiliriz. Nağanay Bek'in yönetim işlerine uğraştığı Kusayınsopi, Jüsipsopi ve Aksopi adlı üç oğlunun olduğu bilinmektedir. Berdibek Han vefat ettikten sonra meydana gelen taht savaşında pek çok Beklerle birlikte Nağanay Bek de vefat eder. Taht savaşı sonrası ülke dağılır ve Nağanay Bek'in oğulları Kusayınsopi ile Jüsipsopi'lar babaları yöneten Horezm'i ayrı bir devlet yapar. Konırat soyundan gelenler kuran söz konusu devlet 1359'dan 1388'e kadar

yaşar ve Timur'un saldırısı sonrası yıkılır. Nağanay Bek torunları ancak 1763'te tekrar devlet yönetiminde geçer ve 1920'ye kadar yaşayan Hive devletini yönetir. Hive tarihçilerine göre Nağanay Bek eski Kıyat (şimdiki Biruni) şehrindeki ünlü Abbas Şeyh mezarlığında kendisi tarafından yaptırılan Türbe'de defnedilir. Türbe 19. asrın başlarında yıkılmıştır. Onun yanındaki Abbas Şeyh türbesi ise 20. asrın 80. yıllarında tekrar restore edilmiştir. Kazak ve Karakalpak Koniratları Nağanay Bek'i kendilerinin dedeleri sayma geleneği hala devam etmektedir.

Каунақса: Трепавлов В.В. Золотая Орда в XIV столетии. – М.: «Квадрига», 2010. – С.23; Рашид ад-Дин. Сборник летописей. т.1. кн. 1. М.-Л.: «АН СССР». – 1952. С.162; Рашид ад-Дин. Сборник летописей. Т. 2. – М.-Л. : «АН СССР». 1960. – С.72, 73, 104; Тизенгаузен В.Г. Сборник материалов относящихся к истории Золотой Орды // История Казахстана в арабских источниках. 1 т. – А.: «Дайк-Пресс», 2005. – С362; Григорьев А. П., Григорьев В. П. Коллекция золотоордынских документов XIV века из Венеции. Источниковедческое исследование. – СПб.: Издательство СПбГУ, 2002 г. С.14-15, 71-77; Костюков В.П. Улус Джучи и синдром федерализма // Проблемы истории, филологии, культуры. Выпуск XVII. – М.: Магнитогорск; Новосибирск, 2007. С.463; Сабитов Ж.М. Улусы Шибана и Шибанидов в административной структуре Золотой Орды в XIII-XIV веках. С. 31-38 // История, Экономика и Культура Средневековых Тюрко-Татарских государств Западной Сибири. Материалы Второй Международной Конференции (Курган, 17-18 апреля 2014 г.). – Курган, 2014; Материалы по истории казахских ханств XV-XVIII веков (Извлечения из персидских и тюркских сочинений). – А.: «Наука», 1969; Мустакимов И.А. Джучи и Джучиди в «Таварих и гузида – Нусрат-наме» (некоторые проблемы перевода и интеграции хроники)..// Тюркологический сборник. – М.: «Наука» – Восточная литература. - 2013. – С.244; Тизенгаузен В.Г. Сборник материалов относящихся к истории

Золотой Орды // История Казахстана в персидских источниках.. IY т. – А.: «Дайк-Пресс», 2006. – С.255; Исхаков Д.М. Исторические очерки. – Казань: «Фэн» АН РТ, 2009. – С.43; Зайцев И.В. Астраханское ханство». – М.: «Вост.лит-ра». РАН, 2006. – С.14; Бейсенбайұлы Ж. Нағанай бек және оның заманы // «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясы және түркілік ислам өркениетінің құндылықтары. Респ. ғыл.-тәжір. конф. мат. жинағы. – Түркістан: «Тұран», 2016; Йазди, Шараф ад-Дин Али. Зафар-наме. Книга побед Амира Темура. – Таш.: Изд. «San'at», 2008. – С.77, 381; Бартольд В.В. Сочинения. Т. 8. Работы по источниковедению. – М.: «Наука», 1973. – С.577.

J. Beysenbayuli

Narimbetov Satıbaldı Jâleluli
 (1946'da Türkistan bölgesi Sozak ilçesinde doğmuştur) - Kazakistanlı film yönetmeni, yazar ve Kazakistan'ın devlet ödülü sahibidir (2005).

Moskova'daki Devlet Sinema okulundan (1969), Yönetmenlik kursundan (G.N. Danelia laboratuvarı, 1984) mezun oldu. 1969'dan itibaren Kazakhfilm stüdyosunda senaryo yazarı ve sinema yönetmeni olarak çalıştı. 2005 yılından beri «Kazakhfilm» şirketinin Başkanı. Jean Vigo Uluslararası Klubunn üyesidir (Paris). Kendisi SSCB

Yazarlar Birliği, Kazakistan Yazarlar Birliği üyesidir. Çocuklar için «Şok jâne Şer» (1971) bir senaryo yazdı. «Kurmangazy» (1972) belgesel filmini, «Zual» (1981), «Küzdin Buralan Joli» (1984), «Urin kelgen küyeu» (1987), «Sozaktan şıkkın Gamlet» (1990), «Közimnin Karası», «Jas akkerdeonşının ömiri», «Ompa» (1998) ve vs... gibi belgesel filmleri hazırladı. «Assalamuagaleykum, Atlantida!» (1981) başlıklı öykü ve hikaye koleksiyonu yayınlandı. 1995 yılında Anapa'da düzenlenen 3. Bütün Russia «Film-Şok» Film Festivali'ni kazandı. Pek çok devlet madalya ve ödüllerinin sahibidir.

Kaynakça: Нарымбетов С. Көзімнің қарасы. – А.: Хантаңірі, 2016. Зейнелғабетова Ж. Сатыбалды Нарымбетов // <https://www.oner.kz/tulgalar-cino/view/4851-satybaldy-narymbetov>; <https://kk.wikipedia.org/wiki/>.

Ş Kurmanbayeva

«**Nasab-Nama**»–Yesevi Yolu'nun tarihi ve Yesevi Yolu temsilcisi olarak bilinen, kendi secirelerini Ali ibn Ebü Talib oğlu Muhammed ibn Hanafiya'dan başlatan hocaların seciresidir. Nasab Name'nin ilk elyazı nüshası 1988 senesinde Kızıldalı K. Saruarov'dan temin edilmiştir. Bugüne dek Nasab Name'nin 70'ten fazla elyazması bulunmaktadır. Nasab Name nüshalar İslam dini'nin Türkistan bölgesinde yayılma tarihi ve bu bölgelere dini yaymak amaçlı gelen şahıslarla, Hoca Ahmet Yesevi ve Yesevi tarikatının oluşumuyla ilgili bilgiler içermektedir. Nasab Name nüshalarının bize ulaşan altı nüshası: Mevlana Safieddin Orun Koylakı Vasiyetnamesi, Nasab Name'nin Arkuk nüshası, «Tarih Name» Kayalık

nüshası, «Tarcmai-i Nasab Name» Taşkent nüshası, Karaspan nüshası, Abd el-Aziz ibn Katta Hoca'nın «Nasab Nama-i Manzuma» nüshaları vardır. Nasab Name nüshaları 1980. yılların sonu itibaren araştırmacılar tarafından incelenmeye alınmış ve 1990'lardan itibaren ilk makaleler yayınlanmaya başlamıştır. Kazakistan'da Nasab Name'nin incelenmesi Uluslararası Kazak-Türk üniversitesi kurulduktan sonra başladı. Amerikalı araştırmacı Devin Davis tarafından da incelemeler yapılmaya başladı. Türkistan'da ilk defa 1992 senesinde Kazakçaya aktarılarak faksimilesiyle birlikte «Maulana Safi ad-din Orun Koylakı «Nasab-naması» adıyla kitap yayımlandı. 1990'ların sonunda, yabancı araştırmacıların Nasab-nama versiyonlarına ilgisi arttı, 2000 yılında İsviçre devleti özel burs tahsis etti. Bu projeyi gerçekleştirmek için Kazakistan, Özbekistan, İsviçre ve ABD'li bilim adamları katıldı. Araştırma sonucunda «İslamizatsiya i Sakral'nie Rodoslovnie v Tsentral'noy Azii» adlı eser 2008'de ve 2014'te iki cilt halinde yayımlandı. Kazakistan'da ise «Nasab Nama nuskaı jane türki tarihi» adlı eser yayımlandı. Nasab Name'nin dört nüshası Türkçe ve iki nüshası ise Farsça yazılmıştır. Nasab-nama'da elyazılarının yazıldığı tarihler konusunda bilgiler var. Bunlardan Kaylak nüshası -14-recab, 680 / 29, Ekim 1281 versiyonudur. Diğeri ise Mevlana Safi eddin Orun Koylak nüshası 1290/1291 tarihinde yazılmıştır. «Nasab Nama» ya göre, yazılar Güney ve Doğu Kazakistan bölgelerinde yaşayan hocalar tarafından yazılmıştır. «Nasab-nama» da, Hoca

Ahmet Yesevi'ye arkabalık ilişkileri söz edilmektedir.

Кайнақша: «Насаб-нама нұсқалары және түркі тарихы». – А.: «Дайк-Пресс», 2002, «Исламизация и сакральные родословные в Центральной Азии». – А., 2002.

Z. Jandarbek

Naurızbayev Mirza (1900-1978) – Alaş özgürlük hareketi üyesidir. Naurızbayev'in siyasi etkinliği, Türkistan tarihi dışında, Buhara Cumhuriyeti'yle de ilgilidir. Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti'nde (1920-25) Bakanlar Kurumu'nda resmi görevde bulundu. Akrabası Jünis Nurimbetuly'in (1983) hatıra defterinde: «M. Naurızbayev, Feyzullah Hocayev'in yardımcısıydı» diye yazmaktadır.

Çimkent Bölgesel Devlet Arşivinde 1929 senesinde kayıda alınmış «Mirza Naurızbayev'in Dosyası» adlı belgeden şu bilgileri okumak mümkün: «Kendisi 1921'den 1922'ye kadar bir işadamı. 1922-1924 yıllarında Merkez Kazakistan bölümü başkanı ve Buhara Merkez Yönetim Kurulu Başkanlığı üyesi ve 1924-1925 yıllarında Çalışma Ormancılık Bürosu başkanı». 1 Ocak 1953 yılında M. Naurızbayev kendi eliyle yazdığı bibliyografisinde «1900 yılında Güney Kazakistan bölgesi Kızılkum ilçesinde, 13 no'lu köyde doğdum» diye belirtirken «akrabalarımın hiçbiri sürgüne gönderilmedi» diyor. Kendi yazısında Semerkand yerel halk okulunda okuduğu yazılmıştır.

1917 yılındaki Şubat Devrimi'nden sonra Buharalı aydınlar «Genç Buharalılar» adlı dernek kurdular. Bunların içinde Mirza Muhiddin Mansurov

(Başkan), A. Fitrat (Sekreter), Usman Hocayev (Sayman), Abdu Vakit Burkanov, Musa Sanjanov, Ata Hocayev, Ahmedjan Abdül Sayidov, Feyzulla Hocayev, Hamid Hocayev ve diğerleri sayılabilir. Bu olaylar sırasında, Buharalı gençler arasında, genç bir Kazak Naurızbayev de yer aldı. Naurızbayev, RKP (b) merkez komitesinin desteğiyle ve Buhara Komünist Partisi'nin 10 nisan 1924'teki kararıyla meşhür «Orta Asya ile Kazakistan'ı Projelendirme» tarihi hadisesine katılan 5 yöneticiden biriydi. 12-17 Haziran 1924 tarihlerinde Orenburg'da gerçekleşen ilk bilim adamları kongresinde Buhara ve Horezm Kazakları adına konuştu. Kendisi ünlü Alaş aydınlarıyla yakın temas halindeydi. 1924-1926'da Orenburg'daki işçi okulunu tamamlar. Daha sonra Kazakistan'a geldi ve Arıs bölgesinin arazi bölümünü yönetti. 1929-1932. Orta Asya Pamuk-sulama okulunda okur ve dördüncü yılında okuldan çıkarılır. 1932-1935 yıllarında Türkistan'da, tarım uzmanı, arazi departmanında çalıştı. 1935 Yer Komitesi'nin kararı ile Kırgızistan'ın Jalalabad kentinde agronom-planlamacılığın başına getirildi. 1949-1953 yıllarında Kırgızistan'daki SSCB Devlet Kontrol Otoritesinde gözlemci olarak çalıştı. 1963 senesinde emekliliğe çıktıktan sonra Şardara şehrine gelip yerleşmiştir.

Кайнақша: Ишанов А.И. Бұхарская народная советская республика. – Таш., 1969; История коммунистических организации Средней Азии. – Таш., 1967.; ҚР ОММ. Қ. Р-30. Тізбе. 4. Іс. 506.п. 43: Қазақ білімпаздарының тұңғыш сиезі. – Аст., 2015.

M.Mirazov

Nayman Evliya Türbesi – 19. yüzyıla ait mimari anıt. Türkistan bölgesi Otırar ilçesi Bögen nehrine yakın bir yerdeki Akarkık yakınlarında, güney tarafında bulunmaktadır. Türbe dörtgen şeklinde inşa edilmiş ve 4,6 m x 4,5 m x 4,7 m x 4,5 m. büyüklüğünde ve yaklaşık 6 m. yüksekliğindedir. Türbe tavanı seramik tuğladan yapılmıştır. Türbenin duvarları yanmış tuğlalardan, iç kısmı ise çığ kerğışten yapılmıştır. Kible yönünde dış duvarda 60 cm genişliğinde bir oyuk kapı vardır. Kapının üst kısmı kavisli kerpiçlerden yapılmıştır.

Nayman Evliya Türbesi.

Türbenin duvarları dış kısımda seramiklerle dekore edilmiştir. Bu da Türbeye özel bir izlenim veriyor. Ne yazık ki, çok sayıda dekorasyon sökülmüş ve türbe içinde bırakılmıştır. Binanın içi kısmı dışa nazaran daha iyi korunmuştur. Nayman Evliya'ya yakın bir yerde bulunan Bestorañıl'da hizmetçi olan Otarov Nayman Evliya Türbesinde defnedilen şahsın ismi de cenazeye Naurızbay olduğunu konusunda bilgi vermiş.

Kaynakça: Кожа М. О забытых и новых памятниках Отрарского района ЮКО // Сохранение и использование объектов культурного и смешанного наследия современной Центральной Азии. – А.: 2005. – С. 27-28; Қожа М. Ортағасырлық Отырар: аңыздар, деректер, зерттеулер. – Түркістан: 2006.

M. Kozha

Nayman töbe – eski bir yerleşim yeridir. Türkistan bölgesi Tülkibas İlçesi eski Kornilovka köyünde, Arıs nehri'nin sol kıyısında bulunmaktadır. 1940'ta Jambıl Arkeoloji kazı grubu tarafından (G.İ. Patseviç yönetiminde), 1996'da ise Çimkent Pedagoji Enstitüsü Arkeoloji Kazı grubu tarafından (N.P. Poduşkin yönetiminde) incelenmiştir. Yerleşim yeri «tepe» şeklindeki tarihi mimari eserdir. Merkez tepenin çapı 100x90 m. ve yüksekliği de 9 m. şeklindedir. Buna doğu tarafından at nalına benzer formada diğer bir tepe eklenir. Bunun büyüklüğü ise 30x50 m. ve 5 m. yüksekliğindedir. Söz konusu ikinci tepenin kuzey tarafından 5x2 m. genişliğinde ve 2 m. derinliğinde çukur vardır. Kazı esnasında ev duvarlarının yeri, seramik mutfak eşyaları, ev ve yabancı hayvanların kemikleri bulunmuştur. Çeşitli şişe türleri bulunmuştur. Şişelerin bazılarında dikey ve yandan dalga şeklinde resimler çizilmiştir. Bulunan bulgulara göre insanlar burada 8-10. asırlarda yaşadığı ve Arıs'ın aşağı kısmındaki yerleşim yerleriyle kültürel-iktisadi ilişkilerde buldukları tespit edilmiştir.

Kaynakça: Отырар. Энциклопедия. – А.: «Арыс» баспасы, 2005.

Ş. Kurmanbayeva

Naymanbayev Kaldarbek (16.3. 1939'da Maktaaral ilçesinin Asıkata köyünde doğmuş ve 22.9.2004'te Almatı'da vefat etmiştir) – yazar, devlet adamıdır. Kazak Devlet Üniversitesinden (1961) mezun oldu. 1960-1992 yılları arasında «Leninşil Jas» gazetesinin Genel Yayın Yönetmeni, «Bilim jâne Enbek» dergisinin Genel müdürü (1970-1976), Telif Hakkı Ajansı'nın Müdürü (1986-1987), «Ara-Schmel» dergisinin genel müdürü (1987-1988), «Jazuşı» yayınevinin müdürü (1988-1992), Yazarlar Birliği Derneğinin Başkanı (1991).

1992'den hayatının sonuna kadar Dünya Kazaklar Birliği'nin Başkan Vekili olarak görev aldı. İlk hikaye ve öyküleri «Dank Tuğırında» 1965'te yayınlandı. «Biz seni kütemiz, Gulzat» (1986), «Domalak Arız» (1987), «Jana jil aldında» (1988) adlı eserleri Cumhuriyet genelinde sahnelendirildi. «Koktobe», «Ot pen Oyun» romanlarındaki bazı insanların ilişkileriyle kamusal tartışmaları açıklamaya çalışıyor. Eserleri pek çok yabancı dillere tercüme edilmiştir.

Eserler: Үміт өтелі, А.: 1971. Сол бір түн, А., 1972. – Таңдамалы шығармалар жинағы. II т. А., 1991. «Даңқ тұғырында», «Қоштасқым келмейді», «Бастау», «Сол бір түн», «Үміт өткелі», «Бей-маза қонақ», «Аптап», «Не хочу прощаться», «Ночная дорога», «Шілде» повестер мен әңгімелер жинақтары, «Ерлі-зайыпты екеуі және басқалары», «Біз сені күтеміз, Гүлзат», «Домалақ арыз».

Қаунақша: Нысанбаев Ә. Қазақстан Ұлттық Энциклопедиясы. – А.: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, 1999. Оңтүстік Қазақстан облысының энциклопедиясы, 4-том Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – 270 б.; Мақта ордасы – Мақтарал (Ауданның 75 жылдығына арналған жинақ). – А.: «Тұран», 2003.

J. Ömirbekova

Nazir Törekulov Müzesi – Türkistan şehri Gabit Musrepov Caddesi № 3 binada bulunan kültürel yapı. Müze Kasım 2006 yılında açılmıştır. İlk zamanlar halka açık bir müze olarak Nurmahan Nazarov yönetiminde faaliyet göstermiş. Müzenin açılış törenine Törekulov'un Büyükelçi olarak çalıştığı Sudi Arabistan'daki devlet memurları dahil olmak üzere yakın ve uzak ülkelerden gelen devlet ve sanat adamları katıldı. 25 Mart 2008'de yeniden yapılandırıldı. Müze başkanlığına Şarhan

Nazir Törekulov Müzesi. Türkistan Şehri.

Baykenjeyev atandı. Personel programına göre, müzenin 6 çalışanı bulunmaktadır. 5 tanesi yüksek öğrenim görmüştür. 2018 yılında müzenin 10. yıldönümü hakkında pek çok makaleler yayımlandı. Müze binası bir kattan oluşmaktadır. Toplam 221.5 m2'lik alana sahip. Müze üç salondan oluşuyor: «N.Törekulov'un hayatı ve etkinliği, diplomaside liderlik»; «Büyük Şahsiyetlere Hurmet»; «Sinema Salonu». Müze personeli tarafından düzenlenen bazı etkinlikler nedeniyle, müze fonu yeni sergilerle her yıl güncellenmekte ve çoğalmaktadır. Ana stoktaki sergi sayısı - 131; Ek fonundaki sergi sayısı - 155; Toplam sergi sayısı 286. Şu anda müzede 600'den fazla sergi var. Müzenin sergilenmesi, arşiv belgeleri, fotoğraflar, resmi veriler, imzalı emirler, Törekulov'un hayatı ve faaliyetleri hakkında basında yayınlanan makalelerle destekleniyor. Sergileri arasında Törekulov'un masası ve sandalyesi, ofisindeki kişisel etkileri, resimleri, babasının kum kovanı ve mendilleri yer alıyor. Müzede ayrıca belgesel kitaplar da bulunmaktadır. Ayrıca, Törekulov 1937'de ölüm cezası kararname ve cezaevindeyken çektiği resmi müzeye sergilenmektedir. Müze çalışanları ayrıca diğer siyasi sürgün kurbanları hakkında veri toplama işleriyle de uğraşmaktadır. Üçüncü bölüm bir sinema içeriyor. Burada, tarihi belgeselleri izlemenin yanı sıra, bir yuvarlak masa toplantısı, sergiler, konferanslar ve diğer etkinlikler olacak.

M.Tastanbekov

Nemtseva Nina Borisovna (1929'da Ufa'da doğdu) tarihçi, arkeolog ve mimar

restoratörü. Orta Asya Üniversitesi Tarih fakültesinden mezun oldu (1950).

Orta Asya üniversitesinde ders okuyan M.E. Masson, G.P. Pugaçenkova'ların öğrencisidir. Uzun yıllar boyu Karahanlılar sarayı Rabat Malik'i kazı çalışmalarını yönetti. Orta Asya mimarisinin mimari-arkeolojik yapısını inceledi. Şah-Zinda, Afrasiab (Semarkand), Saif-addin Buharzi (Buhara), Hoca Ahmet Yesevi (Türkistan)'daki arkeolojik ve diğer mimari anıtlara kazı çalışmalarını gerçekleştirmiştir. 1950'de Nemtseva, Mimari Eserleri Koruma Bölümünde arkeolog olarak çalıştı. Burada, Gur-Emir'in türbesinde arkeolojik kazı çalışmalarını yürüttü. Buhara'daki Ulıgbek medresesini kazdı. 1957-1969 yıllarında Özel İlmi-Restorasyon Atölyesinde, 1970-1971 senelerinde Özbek SSR İlimler Akademisi Arkeoloji Bölümünde, 1971-1988 yıllarında ise Hamza Sanat Enstitüsünde çalıştı. Nemtseva, Orta Asya'nın mimari-arkeolojik anıtlarını otuz yıl boyunca inceledi. Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'nde arkeolojik inceleme çalışmalarını yaptı. 1958 yılında Nemtseva tarafından yapılan araştırmalarda, eski

türbelerin kalıntılarının bulunduğu söyleniyor. Nemtseva 1958'de bulunan bu türbelerin «Esim Han veya Jangir Han'a ait olabileceğini» öngörüyor. 1956-1959 yıllarında Hoca Ahmet Yesevi Türbesinde tamirat çalışmaları yapıldı. Bu büyük bir arkeolojik araştırmalarla birlikte yürütüldü. Bu kazılar sonucunda daha önce bilinmeyen dini yapılar açılmıştır. 1958 yılında Nemtseva tarafından yürütülen Arkeolojik kazılar büyük neticeler verdi. 16-17. yüzyıllara ait birçok anıt buldular. Hoca Ahmet Türbesi'nin önünde iki türbe açılmıştır. Biri güneybatı kuleden 12.25 m. mesafelik yerden bulundu. Nemtseva, bunun Kazak hanlarının birinin türbesi olduğunu söyledi. İkincisi ise sekiz köşeli türbe, ön cephenin güney tarafında, 40 m. mesafelik bir yerde bulundu. Tepenin dibinden 12. yüzyıldaki Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'nin ilk kalıntıları tespit edildi. Bu kazılar, Hoca Ahmet Türbesi'nin çeşitli dini yapılara yakın olduğunu ve Türbenin özellikle de 16-17. yüzyıllarda aktif olarak Nekropol görevini üstlendiğini göstermiştir. Onun Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'nin arkeolojik araştırmadaki çalışmaları eşsizdir. Olağanüstü başarılarından biri de Sırdarya ve Jizak bölgelerindeki 1970-1980'lerin başındaki Özbekistan arkeoloji anıtlarının toplamasını hazırlamak için yapılan arkeolojik incelemeleriydi. Nemtsova büyük bir arkeologtur. Pek çok projelerde çalışarak, konferanslara katıldı. Özellikle anıtların restorasyon işlemlerine ve koruma tarihine dikkat edildi. Beş kitap, birkaç broşür ve yaklaşık 150 ilmi makalelerin yazarıdır.

Eserler: Археологические раскопки у комплекса Ходжа Ахмада Яссави (1958) // Известия Академии Наук Казахской ССР, серия истории, археологии и этнографии. – 1961. – Вып. 1 (15).; Раскопки на территории ансамбля Шахи-Зинда в Самарканде // Советская археология: журнал. № 1. – 1964.; Стратиграфия южной окраины городища Афрасиаб // Афрасиаб. Вып. 1. – 1969; Раскопки архитектурного комплекса Ходжа Машад в Саяте на юге Таджикистана // Советская археология: журнал. № 3. – 1969; Медресе Тамгач Богра-хана в Самарканде // Афрасиаб. Вып. 3. – 1974; Новая интерпретация так называемого мавзолея Казы-заде Руми в ансамбле Шахи-Зинда // Советская археология № 4.; Караванными дорогами Голодной степи // Вехи времён: альманах. – 1989; Царская крепость в Бухарской степи: (Рабат-и Малик, XI-XII в.) // История материальной культуры Узбекистана. Вып.33. – 2002; Ансамбль Шахи-Зинда (историко-архитектурный очерк). – Таш., 1979; Шахи-Зинда. – Таш., 1987; Ханака Сайф ад-дина Бахарзи в Бухаре (к истории архитектурного комплекса), подписи к рисункам, резюме на английском и французском языках. – Бухара, 2003; Рабат и-Малик, XI-XV вв. (археологические исследования). – Таш.-2009.

Каунакча: Смагулов Е.А., Григорьев Ф.П., Итенов А.А. Средневековая археология Туркестана.– Туркестан: 1998; Немцева Нина Борисовна // wikipedia.org/wiki; Нина Немцева: о жизни и археологии//UzDaily.

D. Mustapayeva

Nisanbayulı Nuralı (1857'de Ordabasy ilçesi Köktöbe köyünde doğmuş ve 1930'da vefat etmiş, ama nerede vefat ettiğine dair bilgi yoktur) bir şairdir. Arapça eğitim görmüş. Çocukluğundan beri şairlerin yanında bulundu ve şiirleri öğrendi. Zulpıhar, Şakir, Bobetov, Şamşat gibi şairlerle yazılı ve sözlü şiirler yazmıştır. Nisanbayulı doğu edebiyatı, efsane-masallarıyla çok küçük yaştan haberdar olmuş ve «Munlı-Seyil», «Jetim Kabil», «Sauda İşan», «Amir Amze» ve diğer destanları kendine göre tekrardan söz

etmektedir. «Baytursın Bolıska» adlı şiiri için Sürgüne gönderildi ve Rus araştırmacı J. Lyutsh ile tanıştı. Şair eserleri pek çok araştırmacılar tarafından incelenmiş ve pek çok yayınlar yayımlanmış. Şairin mirası, Kazakistan Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi Edebiyat ve Sanat Enstitüsü'nün el yazmaları fonunda korunmaktadır. Almatı'da Köktöbe'de ona anıt yaptırılmış ve isimi okula verilmiştir.

Kaynakça: Аяған Б.Ф. Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – 399 б.; Алиакбарұлы Ұ. Шығыс сюжеті негізінде жырлаған жырау Нұралы Нысанбайұлының «Әмір Әмзе» қиссасы // URL.: [*M. Ahmetova*](http://old.muslim.kz/kk/article/41-shygys-; Жас ақындар жыр додасына түсті // URL.: http://ordabasy.gov.kz/kz/201.</p>
</div>
<div data-bbox=)

Nisanulı Aynabek (1900'de Baydibek ilçesi Köktek köyünde doğmuş ve 1972'de vefat etmiştir) - aytıs şairidir. Babası Nisan Bi saygın, tanınmış bir kişidir. Aynabek üç yaşında kızamık hastalığını geçirmiş ve iki gözünü kaybetmiş. 13 yaşındayken ünü yayılmaya başladı. Halk şairi Nuralı Nisanbayoğlu ona hocalık yaptı. Aynabek şair Nuralı Nisanbayulı'nın «Munlık-Zarlık», «Kerbela çölünde», «Şakir-Şakirat», «Orak-Tagay» gibi şiirdestanlarının halk ararsında yayılmasında büyük emek sarf etti. Dombra, Akerdeon çalarak şarkı söylemiştir. Zamanla usta bir şaire dönüşen Aynabek'in şiirleri savaş yıllarında ülke genelinde çok meşhur olur. Aynabek'in ünlü şairler Manat, Jilkıbay, Zulpıkar, İtalmas gibi pek çok şarilerden kendine ders almıştır. Onun «Oysaldın Otız Ulı», «İlyas turalı jır», «Özim turalı», «Aynabek ve Oraktın

Aytısı», «M.Auezovke Arnau» gibi şiirleri ve jırları vardır. K. Töleuov, M. Sultanbekov, K. Alimbetov, J. Jakıpov vs... şarilerle aytısa girmiştir. Şair sosyotoplumsal meselelerle uğraşmış ve kendi köyünde lisenin açılmasında büyük çaba harcamış (1960). Çeşitli bölgesel ve devlet ödülleriyle ödüllendirilen şairin eserleri çeşitli eserlerde toplanarak farklı yıllarda yayımlanmıştır. Bugünlerde şairin ismini taşıyan Birlik köyünde bir okul ve ilçe merkezi Şayan'da ise sokak vardır.

Kaynakça: Оңтүстік Қазақстан ақындарының айтысы. – Шымкент: 1958; Айтыс. III том. – А.: «Жазушы», 1966; Аяған Б.Ф. Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005; Оңтүстік Қазақстан облысының зағип ғылым және мәдениет қайраткерлері: Библиографиялық көрсеткіш // URL.: [*M. Ahmetova*](https://ukospecbib.kz/kz/tiflogiya/ya/141-2013-07-14-20-57-59.html; Қазақ өнерінің антологиясы. 25 томдық. Айтыс. Т. III. (Кеңестік кезеңге дейінгі айтыс) / Құраст. М. Жолдасбеков, С. Негимов. – Аст.: «Құлтегін», 2014.</p>
</div>
<div data-bbox=)

Нияз Батır Баркұл (1689, Түркістан şehri) bir Kazak kahramanıdır. Tavke Han'ın baş veziri olan Barkı Atalık'ın oğlu Niyaz Batır hayatı boyunca Tavke Han'ın çocuklarına hizmet etti. Ana ve asıl görevi Түркістан Valisi olmak desek doğru olurdu. Түркістан'da seçilen Hanların neredeyse tamamı Niyaz Batır'ın önderliğinde oldu. 1734 yılında Bayanaul'daki Kazak kurultayında Abilmambet Sultan'ı Üç Jüz'ün Han'ı ilan etme görevini de Niyaz Batır üstlenmiştir. 1739'da Niyaz Batır'ın daveti üzerine Түркістан'a gelen Abilmambet Sultan Üç Jüz'ün Han'ı seçildi. 1743. Kalmuklar tarafından ele geçirilen Abılay Sultan'ı

azad etme görevi de Niyaz Batır'a verildi. Niyaz Batır, Abilmambet Han'ın oğlu Ebülpeyiz Sultan ve kendi erkek kardeşi Kulbarak'ı emanet olarak bırakarak Abılay Sultan'ı Kalmuk Han'ı Kaldan Tseren'den azad eder. Niyaz Batır Han'ın sarayında hizmet ederken, devletin iç ve dış politikasına da hizmet ediyordu. Rusya, Çin ile diplomatik ilişkilerde aktif olarak yer aldı. Bu hizmetlerle birlikte, Abilmambet Han'ın oğlu Ebülpeyiz Sultan'ın eğitimcisi oldu. Ebülpeyiz'in Jongarlardan boşalan doğu bölgelerine gönderilmesi de Niyaz Batır'ın doğrudan müdahalesiyle gerçekleştirilmiştir.

Kaynakça: Омари Ж. Аталықтар әулеті: Арыстан, Барқы, Нияз. – Аст., 2011.

Z. Jandarbek

Noğay İshan Camisi – mimari anıttır. 1902-1903 yıllarında inşa edilmiştir. Türkistan bölgesi Sozak köyündeki en büyük mimari anıt olarak bilinmektedir. Binayı inşasında büyük emek sarf eden kişi ise halk arasında Noğay İshan olarak bilinen din adamı Ahmet Şaykıydı. Anıt, esas olarak yanmış tuğlalardan inşa edilmesine rağmen, yapılarının çoğu ahşap ve demirden yapılmıştır.

Toplam inşaat alanı ise 32x15 m. Cami binası birbirine bağlı birkaç odadan oluşan dört direkli bir yapıdır ve doğu tarafında Kurban Bayramlarda halkın toplanarak namaz kıldığı ve kıbleyi gösteren mihrabı var büyük bir odadan oluşmaktadır. Binanın ortasında büyük bir namaz odası var. Doğu kısmındaki büyük salonla kordidorda bulunan küçük oyuk üzerinden girilmektedir. galeriler galerisi ile bağlantıyor. Camini tavan

Noğay-Ishan mosque.

Noğay İshan Camisi.

direkleri ahşap sütunlarla desteklenir. Dua odalarının üst kısmı zengin nakışlarla süslenmiştir. Sovyet döneminde, bina kulüp olarak kullanılmış, bazı değişiklikler yapılmış, bazı duvarlar döşenmiş, pencereler devrilmiş ve başka işler yapılmıştır. Köyün her bölgesinde, özellikle Noğay İshan Camii'nde, 19. yüzyıl geleneksel tuğlaları korunmuştur. Bunların arasında, bazı parçalarının zarar gördüğü iki katlı Noğay İshan evi bulunuyor. Bu bölgenin geleneğinde inşa edilmiş, zamanımıza gelen az sayıdaki binalardan biridir.

Kaynakça: Герасимов Г.Г. Памятники архитектуры Каратау // Известия АНКаз ССР. Серия архит. Вып 2. 1959; Камалова Г.М. Мечеть Ногай-Ишана // Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – А., 1994. – С.253.

M. Kozha

Nurmuhammedov Nağimbek (6. 11.1924'te Pavlodar'da doğmuş ve 16.12.1986'da Almatı'da vefat etmiştir) – Sovyet ressamı, bilim adamıdır (1961), Halk Sanatçısıdır (1974).

1931'de babası ölünce yedi yaşından itibaren yetimhanede büyüdü. 1940' Almatı'daki sanat koljei öğrencisi oldu. 1942'de Moskova Havacılık Okulu'na girdi ve gönüllü olarak savaşa katıldı ve Kafkasya savaşına katıldı. Savaştan sonra Donanma Topçusu'ndan mezun oldu. Daha sonra Sovyetler Birliği Sanat Akademisi'nden mezun oldu. 1947-1953 yıllarında Leningrad'daki I.E. Repin Sanat, heykel ve mimarlık okulundan (R.R. Frents'in danışmanlığında) mezun olmuştur. 1959'da Almatı'ya geldi. 1955'te Sanat Akademisi'nde A. Gerasimov'un öğrencisi olarak ders görerek 1961'de mezun oldu. Nurmuhammedov saanın birçok alanında çalıştı. Kazakistan sanatı için bir albüm çıkardı. 1980'de Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'ne adanmış bir albüm yayınladı. Albüm, Haziret Sultan Türbesini etrafıca özetlendirerek hazırlanmıştır. Pek çok resmi ve sanatsal ödüllerin, madalyaların sahibidir.

Каунақша: Нұрмухаммедов, Нагим-Бек. Мавзолей Ходжи Ахмеда Ясеви. Альбом. – А., 1980 ; Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – А., 2005; Искусство Казахстана. Альбом, – М., 1970; Мавзолей Хаджи Ахмеда Ясеви. Альбом. – А., 1980. Тарихи тұлғалар. Танымдық-көпшілік басылым. Мектеп жасындағы оқушылар мен көпшілікке арналған. Құрастырушы: Тоғысбаев Б. Сүжикова. – А., 2009.

D. Mustapayeva

Nurmuhanbetov Bekmuhambet (17.5.1935'de Aksu ilçesi Karasu köyünde doğmuş ve 12.6.2016'da vefat etmiştir) – arkeologdur. 1954-1957 yılları arası Sovyet ordusunda hizmet etti.

1957-1962 senelerinde Kazak Devlet Üniversitesinde yüksek öğrenim gördü. 1962-1992 yıllarında ise Ş. Vâlikhanov Kazak İlimler Akademisi Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü'nde çalışır. Esik'teki Almatı bölgesel müzesinin açılmasında emek sarf etti. 1993 - 2010 yıllarında Esik yerel kültür müzesin müdürü olarak çalıştı. 2010-2016 Söz konusu müzede baş uzman olarak çalıştı. Kendisi 1957'de Kazak Devlet Üniversitesi'nin öğrencisiyken İli, sonra Jetisu arkeoloji keşif çalışmalarında yer

alır. 1971'den itibaren Güney Kazakistan çok yönlü arkeoloji kazı çalışmalarında görev alarak çalışma gruplarını yönetir. Otırar bölgesindeki Börıjar, Kökmardan ve Mardan mezarlıklarında kazı çalışmalarını yürüttü. Ünlü arkeolog K.A. Akişev ile birlikte meşhür Esik'te akreoloji kazılar yaptı. Jetisu'da da arkeolojik araştırmalar yaptı. Daha önce bilinmeyen eski yerleşim yerleri ile mezarlıklar bularak yaklaşık 40 ilmi eserleri yayınlandı.

Eserler: Раннемусульманское кладбище близ городища Куйрыктобе // В глубь веков. – А., 1974. Могильник Мардан – погребальный памятник ранних земледельцев Отрарского оазиса // Прошлое Казахстана по археологическим источникам. – А.-А., 1976. – С. 130- 136; Погребение с монетами из могильника Мардан (Отрарский оазис) // ИАН Каз. ССР. Серия общественных наук. 1979, №5.

G. Baysariev

bir araya getirilerek sergilenmektedir. 2014 yılından başlayarak Ulbosın Aziretbergenova müze müdürü görevini yürütmektedir. Personel programına göre, müzenin 9 çalışanı var. Beşi yüksek öğrenim mezunudur. Müze personeli tarafından düzenlenen bazı etkinlikler sayesinde, fon yeni ve değerli sergilerle her yıl güncellenmektedir. Ana stoktaki sergi sayısı 1565; ek fondaki sergi sayısı - 795; toplam sergi sayısı 2360. Müze, dört sergi salonundan oluşuyor. «Nurtas Ondasınov'un kullandığı eşyalarla giydiği giyisilerin sergilendiği salon»; «Nurtas Ondasınov'un kullandığı kitaplar salonu»; «Nurtas Ondasınov'un hayatı, el yazmaları, hükümetteki faaliyetlerini yansıtan belgeler ve hizmet sertifikaları»; «İlmi çevresi ve Abay Opera ve Bale tiyatrosunun maketi bulunan salon». N. Ondasınov'un yaşamı ve faaliyeti

Nurtas Ondasınov Müzesi – Türkistan'da bulunan kültürel bir yapıdır. N. Ondasynov'un müzesi, devlet ve toplum insanının 100. yıldönümü esnasında 28.06.2004 tarih ve 466 sayılı Güney Kazakistan Bölgesi Valiliği'nin kararnamesi ile kurulmuş kültürel binadır. Müzede, ülke tarihinde kendine özgü bir yere sahip, zamanının en önemli şahslarından biri, dilbilimci, yazar Nurtas Ondasınov'un tarihi mirası, yazıları, el yazmaları, kişisel eşyalarından

Nurtas Ondasınov Müzesi.

hakkında basında yayınlanan makaleler ve resimlerle desteklenmektedir.

M.Tastanbekov

Obanas – Türkistan bölgesinin Sozak ilçesindeki Juantöbe'den 80 km kuzeyde yer almaktadır. Toponim, Betpakdala'da yolların kesiştiği noktada bulunan Obanas Mağarası'na dayanmaktadır. Efsaneye göre, Obanas 18. yüzyılda yaşadı ve Kazak aşiretlerinden birinin başıydı. Türbe, kuleye benzer bir şekle sahip olup, kuzey-batıkısımınabirkaleyapılmıştır.Obanas'tan geçen eski keravan yolu «Uvanasskaya» olarak biliniyordu. Araştırmacı Alkey Margulan'a göre, Obanas kervan yolu güneyden kuzeye nazaran olarak kısa olduğu ve kervanlarla göçlerin buralardan geçişi ancak ilkbahar ve sonbaharda yapıldığı, özellikle kış ayları ile sıcak yaz aylarında buralardan geçişin çok zor olduğu bir yerdir. Kazak topraklarının ilk tarihi ve etnografik tanımını yapan Rus subayı Y.P. Gaverdovsky, kendi araştırmasında Pospelov'un seferini beyan eder. Pospelov'un 1800'de Taşkent şehrine vardığını ve dönüşte de «Uvanas geçidinin içinden geçen yolu seçtiğini» yazdı. Arşiv verilerine dayanarak, A.I. Levşin Kırgız-Kazak bozkırlarında önemli yollar'dan bahsederken, Ubanas Türbesi'nden bahsederek: «Kukçatuz Tuz Gölü'nü geçtikten sonra, gezginler, Uvanas antik türbesi bulunan susuz çöle girdiler, buradan bir günlük mesafede Çui nehri var.»

Kaунаққа: Байтенов Э. Мавзолей Уванаса // СПИИКК Южно-Казакстанская область. – А.: Главная редакция «Қазақ энциклопедиясы», 1994. – С. 242-243; Первые историко-этнографи-

ческие описания казахских земель. Первая половина XIX века. / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007; Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких, орд и степей. – А.: «Санат», 1996.; Маргулан А.Х. Древние караванные пути через пустыню Бетпак-дала // Вестник АН Каз. ССР. № 1 (46). – 1949. – С. 68-78.

M. Kozha

Omarov Köpбай (3.1.1929'da Türkistan bölgesi Sozak ilçesinde doğmuş ve 1989'da Taşkent'te vefat etmiştir) şair ve aytıs akınıdır. Çimkent'teki Muhtar Auezov Pedagoji Enstitüsünden 1950 yılında mezun oldu. 1950'den beri 40 yıldır öğretmen çalıştı. Beren Lisesinde ömrünün sonuna kadar ders verdi. Bu okul şimdilerde ise onun ismini taşımaktadır. 1964 yılında Jambıl, Kızılorda, Güney Kazakistan bölgeleri şairlerinin katılımıyla gerçekleşen yarışmada birinci oldu. Ondan sonra da birçok yarışmalarda ödüller kazandı. O gerçek anlamda bir şair ve harika bir sese sahip şarkıcıydı. Omarov, Nartay, Tayjan geleneklerini canlandırdı ve parlak bir sesle şarkı söylerdi. Sügir'in «Karatau Şertpesi» ve «Bozingen» küyelerini de ustaca çalabilirdi. Mayıs 1989 yılında şair Kazakistan ve Özbekistan şairlerinin yarışmasına katıldı.

Kaунаққа: Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – А.: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010. – б.; Оңтүстік Қазақстан облысының энциклопедиясы, «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998.
Ş.Kurmanbayeva

Ontayev Beisen (3.5.1922'de Ordabası İlçesi Karaspan köyünde doğmuş ve 4.19.1991'de Türkistan bölgesinde vefat etmiştir) – Sovyetler Birliği Kahramanıdır.

1931-1936 yıllarında Arıs yetimhanesinde yetişir. Çimkent Ziraat kolejinden mezun olduktan (1941) sonra Otrar ve Maktaral ilçelerinde sulandırma alanında çalıştı. 1942-1945 yıllarda ise Merkez meydandaki 65. Orduya katıldı. Onun liderliğindeki 13 asker, 10 tanklı 200'den fazla düşman askerine karşı savaştı. Sonuç olarak, dört tank tahrip edildi ve 80'den fazla düşman askeri öldürüldü.

15 Ekim 1943'te Ukrayna'nın Radulli köyü civarında gösterdiği kaharmanlığı için SSCB Yüksek Komitesince «Sovyet Kaharmanı» ünvanı (1943) verildi. Savaştan sonra kıdemli pozisyonlarda bulundu. Çimkent'te çalışırken eğitime devam etti. Üniversiteden mezun olduktan sonra öğretmenlik faaliyetine katıldı.

Kaynakça: Аяған Б.Ф. Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия.. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005; Ордабасы: Энциклопедия / Бас ред. Н. Бегалыұлы. – Шымкент: «Ордабасы», 2008; Айбын. Энциклопедия. / Бас ред. Б.Ө. Жақып. – А.: «Қазақ энциклопедиясы», 2011; «Әскери барлаудың қаһармандары» деректі фильмі // URL.: <https://el.kz/kz/news/archive/>; https://www.inform.kz/kz/kazakstandyk-batylr-lar-beyesen-ontaev_a2654813.

M. Ahmetova

Orangay (Urayha, Uranga, Uruhan) eski toponim adıdır. Türkistan'ın 15 km doğusunda, Kültöbe-Orangay köyünde bulunmaktadır. Coğrafyalık koordinatları ise: 42T 449382, 4805508 şeklindedir. 17. yüzyılın sonlarında S.U. Rameşov'un haritasında Uruhuhan olarak adlandırıldı. 1696'daki «Kazak Devletinin Şehirleri» adlı haritada Uralkhay, 1735'teki N.Alimov'un yayımladığı eserde ise Uranga olarak verilmiştir.

Kaynakça: Ерофеева И.В. Географические карты XVIII века как источник по истории, этнографии и исторической топонимике Казахстана // История Казахстана в документах и материалах. Альманах. Вып.1. – А., 2011. – С. 330-357. – С. 338; Посольские материалы Русского государства (XV-XVII вв.) / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв.Т.1. – А., 2005. – С. 379; Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным казахским степям. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007. – С. 28; Туякбаев М.К. Историческая топография и развитие городов и поселений туркестанского оазиса (XIII-XIX вв.) – А., 2009. – С. 67.

M.Kozha

Orazov Meyirbek (Şaraphana'da 1942'de doğmuş ve 2004'te vefat etmiştir) – bilim adamı, dilbilimci, türkolog. 1964'te Taşkent Devlet Pedagoji Enstitüsünden mezun olarak çalışma hayatına öğretm görevlisi, 1967-1982 yıllar arasında dekan yardımcısı ve dekanı olarak devam etti. 1993-1999 senelerinde Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesinde Kazak Dili Bölümü Başkanı, Rektör yardımcısı, Filoloji Enstitüsünün Müdürü olarak görev aldı. 2000 yılında ise Güney Kazakistan Pedagoji Enstitüsünün rektörü oldu. Orazov 1970 yılında bilim

adamı A. Iskakov'un danışmanlığında «Türk dillerinin karşılaştırmalı dilbilgisi» tezini verdi. 1983'te ise «Kazak Fillerinin Semantiği» konulu tezini savunarak profesör oldu. 230'dan fazla ilmi araştırmanın yazarıdır. Orazov'un eserleri dil tarihi ve dil düşünce sistemini inceleyen dil araştırmacılarına ve Türkologlara, bağımsız araştırmacılara çok faydalı bir miras olarak kabul edilir.

Eserler: Қазақ тіліндегі қалып етістіктері. – А., 1980; Семантика казахского глагола. – А., 1983; Сөз теориясы. – Таш., 1985; Түркологияға кіріспе (қосалқы автор). – А., 1985; Қазақ тіліндегі дуративті қосымшалар. – А., 1987; Қазақ тілінің семантикасы. А., 1992; Көмекші сөздер. Таш., 1997.
Қаунақша: Қазақ тілі. Энциклопедия. – А.: 1998.; Оңтүстік Қазақстан энциклопедиясы. – А., 2005.

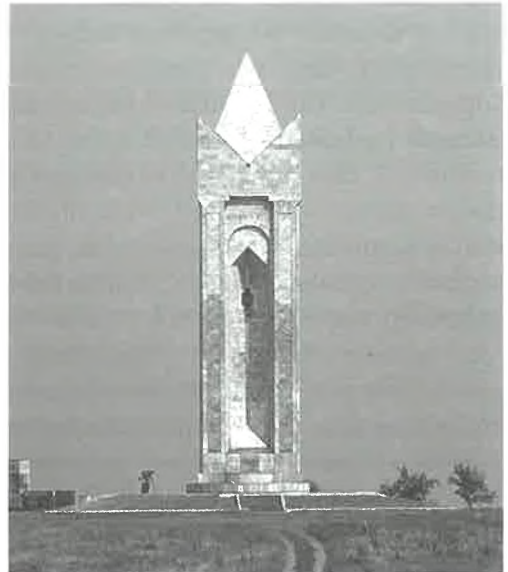
N. Mansurov

«Ordabası Ottarı» Gazetesi – Türkistan Bölgesi Ordabası İlçesinde yayımlanan haftalık sosyo-politik gazetedir. Kazak dilinde yayınlanmaktadır. Yayınevi Temirlan köyünde bulunmaktadır. İlk olarak 1935'te «Sosyalistik Jol» adı ile gazete 1965'te ise Bögen İlçesi Arıs kentinde «Komünizm Tanı» adıyla yayımlandı. 1992'den bugüne «Ordabası Ottarı» olarak yayımlanmaktadır. Gazete ilçenin hayatı hakkında bilgiler içermektedir. Aynı zamanda, ülkenin başlıca siyasi, ekonomik, kültürel vd. alanlarla birlikte bölgedeki başlıca haberlerle sorunlar ele alınmaktadır.

Қаунақша: Аяған Б.Ф. Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – 415 б.

M. Ahmetova

Ordabası – Çimkent'in batısında, Türkistan bölgesinin Ordabasy ilçesinde, bulunan tepedir. Ordabası kelimesinin anlamı ise «Orda şeklindeki zirve, yükseklik»tir. Toponim Orda ve baş kelimeden oluşan bir bileşik bir isimdir. Başlığın ilk kısmı Orda'dır. Eski Türk dili sözlüğü: «ikamet, han sarayı». Orda kelimesinin asıl anlamı çadır, yurt, han yurdu, resmi yurt şeklindedir. Bundan dolayı da «han ikametgahı» anlamı türemiştir. Ordabası 75-80 m. çapında, 14 m. yüksekliğinde yüksekliğinde büyük bir tepedir. Yanında ise 6-12 m. çapa sahip ve 0.6-1 m. yüksekliğinde küçük tepeler de vardır. Büyük ve küçük tepeler ise Orta Çağ Türk-Moğol halkları arasında Orda, Ordo, Orda olarak bilinen cetveli andırıyor. Bu tür kamplar, genellikle merkezde büyük han çadırı ve civarında da küçük çadırlar şeklinde yerleşirler. Aynı şekilde fakir Kazakların evler 4-5

Ordabası Anıtı.

Ordabası.

kanat çadırdan oluşursa, bay Kazakların çadırları ise 12-16 kanatlı çadırlardan kurulur. Ordabası toponimi coğrafik özelliğine göre verilen yer adı diyebiliriz. Ayrıca «altı kanat eve benzeyen taş» olarak yorumlanan Ordatas toponim'in de bulunduğunu belirtmek gerekir. Oronim ilk kez A.Divaev'in «Kazıgurt Gemisi Hakkındaki Efsane» adlı makalesinde geçiyor. Ordabası'nın çatısının Badam'ın kıyılarındaki Kazıgurt'a baktığını yazıyor. Sonra oronim ismi 20. yüzyılın başlarında istatistik derlemede gösterilir. Kazak SSR tarihinin 3. cildi A.L. Levşin'in topografik derlemelerine ayrılmıştır. «Ebülhayır Han'ın Bütün Kazak ordusunun asker başı seçilmesi Ordabası dağları yakınlarında gerçekleşti» diye bilgi verir. A.L. Levşin'in söz konusu kitabında, toponimden bahsedilmemiştir. Bütün Kazak ordusunu başlayacak askerbaşı olarak Ebülhayır'ın seçildiği toplantının yerini belirleyen bilim adamı M. Tınışbayev'tir.

Kaynakça: Диваев А.А. Легенда о Казыкуртовском ковчеге // Сборник материалов для стати-

стики Сырдарьинской области. Т.5. – Таш.,1896. – С. 1-11; Койчубаев Е. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. – А.: «Наука»Казахской ССР», 1974.; Материалы по киргизскому землепользованию. Сырдарьинская обл. Чимкентский уезд. Т. II., вып I. – Таш., 1910; Муканов М.С. Поселение и жилище // Казахи. Историко-этнографическое описание. – А., 1995; Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. – М., 1984; Подушкин А.Н. Курганный могильник Ордабасы // Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – А., 1994. – С. 97; Сабырханов А. Годы великого бедствия //История Казахской ССР. – А.: «Наука»Казахской ССР» , 1979. – С.13-25; Топонимика Казахстана. Энциклопедический справочник. – А.: «Аруна», 2010; Тынышбаев М. История казахского народа. – А.: «Қазақ үн-ті», 1993; Юдин В.П. Орды: Белая, Синяя, Серая, Золотая // Казахстан, Средняя и Центральная Азия в XVI-XVIII вв. – А.: «Наука», 1983. – С. 106-165.

M. Kozha

Ordabası İlçesindeki Tarihi-Bölge Tanım Müzesi – Türkistan Bölgesi Ordabası İlçesi merkezi Termirlan yerleşim yerinde bulunan kültürel binadır. İlçenin kuruluşunun 40. yıldönümü esnasında Bölge Valiliğinin 22 Eylül 2005 tarihli ve №516 Kararnamesiyle Müze resmi olarak

Ordabası İlçesindeki Tarihi-Bölge Tanım Müzesi.

açılmış oldu. Müzenin ilk müdürü olarak İlçenin Fahri Vatandaşı olan Mariya Zaytunkızı oldu. Personel programına göre, müzede 8 kişi çalışmaktadır. 4'ü yüksek öğrenim mezunudur. Müze binası bir kattan oluşmaktadır. 2008'de müzede yapılan gerekli onarım sırasında binaya ek bir oda eklendi. Müze toplam 0,0382 h'a; binanın büyüklüğü ise 456.9 m²'dir, toplam alanı ise 132.2 m²'dir, oda sayısı ise 6'dır. Müze sergileri Ordabası bölgesindeki tarihi olayları anlatıyor. Müze üç bölümden oluşmaktadır. «İlmi bölüm», «Etnografi bölümü» ve «Arkeoloji bölümü». Müze çalışanları tarafından düzenlenen bazı etkinlikler nedeniyle, müze fonu her yıl çoğalarak güncellenmektedir. Ana fondaki sergi sayısı 1348; ilmi ek fondaki sergi sayısı - 155; toplam sergi sayısı 1942'dir. Müzede arşiv belgeleri, fotoğraflar, resmi veriler, imzalı emirler, eski ürünlerle ilgili basında yayınlanan makalelerin etnografik, arkeoloji, el sanatları ustalarının elleriyle ve ilçenin yaşamı ve başarılarıyla ilgili materyaller bulunmaktadır. Bölgenin tarihi, şair yazarları, Sovyet kahramanları ve ilçeyi yöneten Sovyet sekreterleri ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Kazak halkının eski zamanlarda kullanılan aletleri, ev aletleri yaygın olarak sunulmaktadır.

Karapan Tepesi, Altyntobe, Kultobe'de yapılan kazılar sırasında bulunan seramik ürünler bulunmaktadır.

M.Tastanbekov

Ospanulı Asılkan (1924' Arıs İlçesi Kömeşbulak köyünde doğmuş ve 2005'te Çimkent'te vefat etmiştir) – bilim adamı, tercümandır. Çimkent Öğretmenler Enstitüsü Kazak dili ve edebiyatı öğretmenliği bölümünden (1944) mezun oldu. 1948-1955 senelerinde Kazak Devlet Üniversitesi Gazetecilik bölümünde dışarıdan okudu. Kariyerine Çimkent Çinko fabrikasının «Korğasın» gazetesinin yayın editörü olarak başladı. Daha sonra Güney Kazakistan gazetesinde, edebiyat uzmanı, icra sekreteri, Kültür bölümü başkanı olarak, sonrasında ise Çimkent'teki «Stalin Tuğu», Sariağaç İlçesindeki «Lenin Jolu», Şayan İlçesindeki «Sotsialistik Kolhoz» gazetelerinde çalıştı. 1959-62 yılları arasında Kazak Bilimler Akademisi Edebiyat ve Sanat Enstitüsünde eğitimine devam etti. 1964 senesinde ise tez savunması yapmış ve Karatau, Kazığurt, Sirderya boyundaki şair-ozanların Kazak edebiyatı tarihinde incelenmesinde katkıda bulundu. 1966-1987 yılları arasında Çimkent Pedagoji Enstitüsünde Kazak edebiyatı tarihi, antik edebiyat tarihi derslerine girdi. Mustafa Çokay, Sabır Rahimov gibi Kazak aydınlarının hayatı ile faaliyetlerini inceleyerek öğrencilere anlattı ve makalelerinde yazdı. Bununla birlikte Alişer Nevai, Abdulla Qahar, Nodar Lumbadze, Evgeniy Berezikov vd yazar ve şairlerin eserlerini Kazakçaya tercüme etmiştir.

Eserler: Қаратау атырабының ақындары. – А., 1983; Қаратау шайырлары. – А., 1991.

N.Mansurov

Otırar – Түркістан Бөлgesindeki ортаçaғ şehridir. Otırar İlçesi Talaptı yerleşim köyünün dışında Otırartöbe kasabası bulunmuştur. Arab halifati döneminin ilk zamanlarındaki bilim adamlarının eserlerinde Turarband, Tarband, Farab şeklinde geçmektedir. Otırartöbe'nin en alt kısmı M.S. 1. asırlara aittir. 7-8. asırlarda şehir Eski Türklerin merkezlerinden biri oldu. Kazakistan genelinde ilk para çıkaran şehirdir. Otırar'ı 8. yüzyılda Arab askerleri istila eder. Karahanlılar devri Otırar için bir altın devir oldu. Şehir gelişerek 200 hektar alana yayıldı. 210 senesinde Otırar zorla Horezmşah devletine tabi oldu. 1219-1220 senelerindeki Moğol istilası döneminde şehir yerle bir edilerek talan oldu. 13. asrın ortalarına doğru şehir tekrar canlanmaya ve para çıkarmaya başlar. O dönemlerde Otırar'dan altın, gümüş, bronzdan paralar çıkmaya başlar. 14. asrın ilk çeyreğinde şehir Coşi Ulusu'na

ait bir şehirdi. Moğol İmparatorluğunun Çin'le Avrupayı bağlayan ticaret yolunun boyundaki Otırar tekrar gelişmeye başlar ve şehirde evler, saraylar, çeşitli ustahaneler, hamamlar inşa edilmeye başlar. Otırar şehrine sahip olabilmek için Çağatay ulusu savaş açar. Böylece Coşi ve Çağatay ulusları arasında asırlar boyu süregelen savaş başlar. 14. asrın son çeyreğinde Otırar Timur devletine tabi olur. Gelişmeye devam eden şehirde yeniden yapılan binalar, ustahaneler çoğalmaya devam eder.

1405 senesinde Timur ölür. 15. asrın ikinci yarısında Otırar'da bütün şehiri kaplayan yangın olur ve bu yangının sebepleri ise şehrin tekrar düşüşe geçmesine sebep olur. 1415-1416 senesinde Otırar'da en son para çıkar. 16. asırda ise Otırar şehrinin yeri ancak Otırartöbe ile sınırlı kalır ve 20 hektarlık bir alanda kaldı. 16-17. asırlarda ise şehirde yaklaşık 5500-6000 insan yaşadı. F. Skibin'in 17. asrın sonunda yaptığı Kazak Devleti şehirleri listesinde, Taşkent'li

Orтаçaғ Otırar merkezi havadan fotoğrafi.

N.Alimov'un 1735'te vermiş olduğu raporlarda yer alır. Bunun dışında diğer kaynaklarda da söz edilen Otırar şehri kalıntılarının son kısımları bütün şehiri kaplayan yangın izleriyle sonlanır. Bütün şehri kaplayan yangın Jongar'ların 1681-1682'de açtığı savaşlarla ilgilidir. Teslim olmak istemeyen Otırar'ı düşmanları ateşe verirler.

18-19. asırlardaki yazılı kaynaklara, arkeolojik bulgulara, yerel halk arasındaki efsane-rivayetlere göre 1750 senelerinde şehirde hayatın durduğunu görmek mümkündür. Bunun pek çok sebepleri vardır. İlk önce Jongar'ların açtığı savaş sonrası şehire gelen su kanalları bozulması ve şehir nüfusunun düşmesi. Otırar'da 18. asrın ilk yarısında ancak 200-280 insan yaşamış. Nüfusun azalması aynı anda içşi sayısının azalmasına sebep olunca eskisi gibi kışın çoğalan, yazın azalan Arıs nehrinden şehire su getirmek, tarlaları sulandırmak imkansız hale geldi. Üstelik o dönemlerde sık sık yaşanan kıtlık ve sıcaklık suyun daha da aşağıya inmesine sebep oldu. Doysisıyla

Ortaçağ Otırar'ın yerleşim bölgesi. 15-16. Yüzyıllar.

şehir halkı civardaki Türkistan, Çimkent, Şilik yerleşim yerlerine göç etmiştir. 19. asırdaki A.İ. Levşin, N. Dingelshted, E.T. Smirnov'ların araştırmalarında Otırar şehri yıkılmış, eski şehrin kalıntısı olarak bahsedilmektedir. Otırar şehrine ilk arkeolojik kazı çalışmalarını yürüterek şehirle ilgili ilk açıklamaları yapan şakriyatçı N.İ. Veselovskiy oldu. 1947 senesinde A.N. Bernstam yönetiminde ve E.İ. Ageyeva, G.İ. Patseviç, A.G. Maksimova vd. bilim adamlarının katılımıyla arkeolojik kazı çalışmaları yapıldı.

1969 senesinde Otırar arkeoloji grubu, 1971 senesinde ise Güney Kazakistan arkeoloji grupları (K.A. Akişev yönetiminde) Otırar'ı bir başka yöntemle inceledi. Söz konusu çalışmalar sonucunda Otırar Orta Asya genelinde en çok arkeoloji kazı çalışmalarının yapıldığı şehir oldu. Otırar'la ilgili pek çok kitaplar, binlerce makaleler yayımlandı. Kazakistan bağımsızlık aldıktan sonra somut ve somut olmayan kültürel mirasları inceleme meseleri ele alınarak «Kültürel Miras» proglamı çerçevesinde «Eski Otırar'ı Canlandırma» projesi yürütüldü. Bu dönem Otırar tarihi ve kültürünü incelemenin yeni bir çağı oldu.

Кайнақса: Акишев К.А., Байпаков К.М., Ерзакович Л.Б. Древний Отрар. – А., 1972; Акишев К.А., Байпаков К.М., Ерзакович Л.Б. Позднесредневековый Отрар. – А., 1981; Акишев К.А., Байпаков К.М., Ерзакович Л.Б. Отрар в XIII-XV веках. – А., 1987; Қожаев М. Отырардағы керамика өндірісі. – Түркістан., 1996; Қожа М. Ортағасырлық Отырар. Аңыздар, деректер, зерттеулер. – Түркістан., 2006; Қожа М. Ортағасырлық Отырар тарихы. Тарихи-археол. деректер негізінде. – А., 2017.

M. Kozha

«**Otırar Alkabı**» – İlçe hayatı ile ilgili siyasi gazete. Şauildir İlçesi parti komitesinin 22.3.1935 tarihli 3 no'lu kararname gereğince «Sostialistik Şauildir», 1962-1963 senelerinde ise ilçe isminin değişmesiyle ilgili olarak «Kızılkum» adları ile yayınlanagelen gazetedir. İlk editörü ise S.Boranbayev'tir. Gazete 1991 senesinde ilçe isminin tekrar değişmesiyle «Otırar Alkabı» olarak yayımlanmaktadır. 1935-1940 senelerinde Latince, 1940'tan beri Kiril alfabesiyle yayınlanmaktadır.

 Каунақча: Отырар. Энциклопедия. – А.: «Арыс» баспасы, 2005.

K. Sarekenova

Otırar Devlet Arkeoloji Rezervi-Müzesi – kültür ocağıdır. Türkistan Bölgesi Otırar İlçesi Şauildir yerleşim yerinde bulunmaktadır. 1967 yılında Otırar İlçesi Temir istasyonunda ressam Anastay Alimov'un şahsi sergi müzesi olarak açılmıştır. 1973'te İlçe Müzesi olarak faaliyet yapmaktı. 1975-1976 senelerinde Müze İl Bölge Tanım Müzesinin Şubesi olarak kuruldu. 11 Mayıs 1979'daki Kazak SSC Bakanlar Kurulu kararnamesiye ne göre Otırar Devlet Arkeoloji Müze-

*Otırar Devlet Arkeoloji Rezervi-Müzesi.
 Şauildir köyü.*

Rezervi olarak yeniden yapılandırıldı. Müze kültürel eğitim ve arkeolojik bulguları koruma kurumu olarak faaliyet gösterdi. Müze Şauildir köyünde 3 katlı binada bulunmaktadır. Söz konusu müze Kazakistan genelinde açılan ilk arkeolojik rezerv-müzedir. Müzede beş bölüm faaliyet göstermektedir: Arkeoloji ve tarihi anıtları koruma bölümü, Fon koruma bölümü, restorasyon ve yenileme bölümü, Etnografi bölümü, Edebiyat ve sanat bölümü. Ve bunun dışına kütüphane de vardır. Ziyaretçilere Arıstan Baba, Otırar şehri, Kazak evi hizmet göstermektedir. Arkeolojik keşif çalışmaları esnasında Otırar müzesi bünyesindeki fon sayısı 220'e ulaştı. Müze bünyesinde Cumhuriyet önemine sahip 4 arkeolojik anıt, bölgesel öneme sahip 216 anıt bulunmaktadır. Bunların içinde Otırartöbe, Kuyıktöbe, Kök-Mardan, Altıntöbe, Aktöbe, Jalpaktöbe, Arıstab Baba Türbesi vd. mevcuttur. Müzenin esas amacı Otırar bölgesindeki arkeolojik, mimari anıtları koruma, ilmi açıdan inceleme ve nasihat meseleri ile uğraşmaktır. Müze 200 yıldan fazla bölgenin iktisadi ve ticari merkezi görevini üstlenen Otırar şehrinde kazı çalışmaları esnasında bulunan arkeolojik bulguları inceleme merkezidir. Müzedeki sergi iki ana salonlarda sergilenmektedir: arkeolojik ve etnografi. Arkeoloji salonundaki en eski bulgular bronz dönemine aittir. Bunlara Otırar şehri, Otırar antik kenti ve Kök-Mardan'da bulunan seramik vb ev eşyaları dahildir. Çeşitli hayvan figürleri yapılan pek çok amuletler de vardır. Bununla birlikte köy hayatı ve hayvancılıkla ilgili pek çok

aletlerin kırıntıları bulunmaktadır. Suyu ve erzağı korumak ve taşımak için kullanılan kaplar da çoktur. Sermaikten yapılmış 11-12. asırlara ait mum lambaları, şişeler, kovalar var. Otıran şehrinin gelişimin son dönemi olan 17. asırdaki seramik, farfor, demir aletler, altın, gümüş ve bronz paralarla buğday ve pamuk kalıntıları, ağaç tahtalar, camlar, kerpiçler de çoktur. Etnografi salonunda ise 19-20. asırlara ait bulguları, eşyalar, takılar, müzik aletleri, göçebe hayat, köy işleri, balıkçılık mazlemeleri bulunmaktadır. Bununla birlikte, halkın manevi kültürü ile çadır evlerin süslenmesinde kullanılan avcılık malzemeleri de vardır. Değerli fonlar ise kemik, gümüş kemer, altından yapılmış eşyalarla, süs eşyaları küpe, yüzük, salıncak düğmeler vardır. Kütüphanede Ebü Nasır el-Farabi kütüphanesi de mevcuttur. Burada 3000'den fazla kirap fonu, el-Farabi ve onun öğrencilerinin eserleri bulunmaktadır. Etno-binayı ziyaret edenler atalarımızdan kalan kültür mirasımızı görebilirler. Bununla birlikte, burada ortaçağda gelişen seramik üretim yeri, 20. asırdaki dükkan, yani demirci ustahanelara, çadır direklerini yapan ustahaneler ve aletler sergilenmektedir. Sırderya halkı çok erken dönemlerden koridoru ve birbirine karşı odaları var evlerde yaşamışlardır. Otırantöbe'ye yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında ortaçağ evlerinde erzak ve mutfak eşyalarını koyacak depoların olduğu tespit edilmiştir. Depo odalarda erzak, un, meyve ve sebzeleri korumuşlardır. Etno-binada bulunan çadır eve gerekli kerege, uık gibi ağaçları hazırlamada kullanılan «mor» olarak adlandırılan

ocağın uzunluğu 3.5 m, iki duvarın tepesi kerpiçten yapılarak dışları balçıkla sıvanmış ve bir tarafından boyun çıkmaktadır. Söz konusu boyuna çadır için kullanılacak ağaçları koyarak diğer taraftan ateşi yakarlar. Bu şekilde ağacı ateşe değil, sıcaklıkta eğiltir. Yoksa ağaç ateşle yanabilir. Bununla birlikte, Müze avlusunda Kazak kayığı gelen ziyaretçilerin dikkatini çekmektedir. Su çoğaldığı dönemlerde çoğu yerler suyun altında kalır ve tepe başına yerleşen köylere ancak kayık sayesinde ulaşmak mümkündür (K. Akişev). Ortıran havzasındaki Üşkayık, Mayakum, Şengeldi, Akjar geçişlerinde Kazak kayıkları kullanılmıştır. Kazak kayığı omırtka, karakus, jaktau, beriktik gibi esas ve şau, balkın gibi değiştirme, yönlendirici parçalardan oluşmaktadır. Kayığın deliklerini temiz pamuklarla doldururlar ve üzerinden keçi yağı sürerler. Bu tür milli değerlerimize bakarak halkımızın hayat şeciresini görebiliriz.

Kaynakça: <https://www.astana-akshamy.kz/zattyq-muragha-muqiyat-qarajyq/>.

M. Tastanbekov, K. Sarekenova

Otıran-Karatau Kültürü – Güney Kazakistan bölgesinde yaşayan kabilelerin eski kültürü (M.Ö. I. binyıllığın sonu – M.S. I. binyıllığın ortası). Kültürel anıtların dağılım alanı esasen Sırderya nehrinin orta kısımlarını kaplamaktadır. Bunların içinde yoğun olarak Otıran civarı, Arıs nehrinin kuzey yakasındaki Kök-Mardan, Puşık-Mardan, Mardan-Küyük, Kostöbe, Şaştöbe, Seytmantöbe, Akaytöbe, Şöltöbe vs... gibi bürük şehirleri saymak mümkündür. 1940 senesinde A.N. Bernshtam yönetimindeki Arkeoloji

kazı grubu çalışmalarının materyalleri easa alınarak «Kangyu-Karatau Kültürü» olarak adlandırılmıştı. E.İ. Ageyeva, G.İ. Patseviç, K. Akişev, K. Baypakov, L.B. Erzakoviç, L.M. Levina, A.N. Poduşkin'ler de söz konusu kültürü incelediler. Bu bölgedeki en büyük anıtların biri de Kök-Mardan kültür abidesidir. Arıs'ın iki eski kanalına üçüncü bir elden yapılan kanal oratasındaki adada bulunan anıttır. Yer ölçüsü ise 4 hektar arzide 140x60 m ve yüksekliği de 15 m şeklinde yumurta şekilli tepe üzerinde bulunmaktadır. Genişliği 30-50 m ve suya dolu kanalları dışında duvarlarla kaplanmıştır.

Doğu tarafında tek bir kapı bırakılmıştır. Evler merkezdeki tepayı çevirerek yerleştirilmiştir. Doğu kısmındaki evler 1 hektar alanı, batı ve kuzey-batı tarafında ise 3 hektar alanı kaplamaktadır. Evler ve diğer binalar büyük bir sokak ve çember şeklindedir. Bu kültüre ait şehirlerin çok eski zamanda bile semt

şeklinde yerleşmeleri çok önemli bir özelliktir. Genel olarak 4-6 ev bir semti oluşturmaktadır. Değerli bulgular olarak seramik kalpları, mutfak eşyaları ve o eşyalar üzerindeki 100'e yakın tamgaları söyleyebiliriz. Araştırmacılara göre bu bulgular son orta asırlardaki tamgalara çok benzemektedir. Bir özelliği ise, bu tamgalar arasında mevcut Kazak boyları ile kabilelerine ait tamgalar da vardır. Otırar-Karatau kültürüne ait kabileler hayvancılıkla birlikte tarımla, demircilik ve kuyumculukla da uğraşmışlardır. Sakinleri Ata-Baba Ruhlarına, Tanrı'ya tapınmışlardır.

Söz konusu kültürü oluşturan kabileler Sakaların torunlarıdır. Halkı sırderya boyundaki komşu Jetiasır ve Kauınşı kültürlerindeki kabilelerle birlikte Kangyu (Kanlı) devleti topraklarına girdi. M.S. 3-4 asırlarda Otırar-Karatau Kültürünü oluşturan kabilelere Hunlar gelerek karışmışlardır. Özellikle, somut kültür

Otırar'daki seramik atölyesi. 14-15. yüzyıllar.

özellikleri ve antropolojik kaynaklar bunu belgelemektedir. Bu dönemde Türk kültürü ve dili oluşmaya başlar ve Türk-Soğut karşımı gelişmeye başlar. Hun kabileleri geldikten sonra Otırar-Karatau Kültürü insanları Setiasır insanlarıyla birlikte Sırderyanın yukarı kısmına, Orta Asya'ya doğru hareket ederler. 6-7. asırlarda söz konusu kültürün gelişimi durur ve halkının bir kısmı Jetiasır insanlarıyla birlikte Sırderya ve Amuderya'nın aşağı kısımlarına yerleşerek Keder kültürünü oluştururlar. Diğerleri ise Otırar havzasına kurulan Kangar devleti bünyesine dahil olurlar.

Каунақша: Бернштам А.Н., Проблемы древней истории и этногенеза Южного Казахстана // Изв. АН КазССР. Серия археол., в. 2. -1949; Акишев К.А., Байпаков К.М., Ерзакович Л.Б., Древний Отрар. – М., 1972.

K. Sarekenova

Oysıl – Altın Ordu Beylerindedir, Kazak seciresinde ismi geçen devlet adamıdır. 1313-1341 yıllardaki Altın Ordu Han'ı Özbek'in döneminde Bi olarak görev almış, Arab ve diğer doğu kaynaklarında İsa, İsabek olarak adı geçen şahıs ise Noğay destanlarında Aysıl Bi, Tatarlarda ise Aysa, Kazak secirelerinde ise Oysıl olarak karşımıza çıkmaktadır. Ünlü Arab gezgini İbn Batuta «Oysıl Büyük Bek, yani bütün sultan ve bek'lerin lideridir, ben onu sağken gördüm, hanımı da Sultan kızıdır» diye bilgi aktarmıştır. Kendisi han ordusunu yönetti, komşu ülkelerle ilişkileri düzenledi ve İslam'ın yayılmasına katkıda bulundu. Yaşlandığı zaman, bacak ağrılarına rağmen hizmetçileri sayesinde önemli toplantılara katılmıştır. Han'ın

kızını aldı ve han'a kız verdi. Özbek Han'ın ölümünden sonra, oğlu Janibek Han'ın tarafından Oysıl ve ailesi sürgün edildi. Sürgünün nedenleri ise Kazak folklor bilimcisi Akseleu Seidimbek'in derlemiş olduğu «Otuz oğul Oysıl veya Sirgeli oğulları» efsanesinde verilmiştir. Efsanenin onlarca nüshası vardır. Bunlardan biri ünlü etnografçı H. Arğınbaev'in metnidir. 1958'de araştırmacı Çimkent (şu andaki Türkistan) bölgesindeki Maybulak çiftliğinde 70 yaşındaki Tajibay Berdibayev'ten şunları yazmış: «Zengin bir Bay olan Bahtiyar oğlu Oysıl'ın 30 oğlu vardı. Bunlar arasında akıllı olanı da, akılsızı da vardı. Onlardan biri Janibek Han'ın güzel kızına aşık oldu ve onu hamile bırakmış. Kızgın halini öğrenen han, Oysıl'ın bütün oğullarını öldürtmüş. Hayvanlarını otlatarak hayvanların peşinde olan bir oğlu ve onun eşi İzbike sağ kalmış» diye rivayeti anlatır. Nogai halkında da buna benzer efsane ve «Aysıl'ın oğlu Ammet Batır» adlı destan vardır. Destandaki ana kahramanları arasında Janibek Han, Aysıl Bi ve onun oğulları yer alır. Destanın bir nüshasını V.V. Radlov 1969'da yayınladı.

Каунақша: Арғынбаев Х., Мұқанов М., Востров В. Қазақ шежіресі хақында. – А., 2000.; Ногайские народные песни. – М., 1969. С.8; Радлов В.В. Наречия северных тюркских племен. Образцы народной литературы. Ч. VII. – СПб.: 1896. – С.211-212; Золотая Орда в мировой истории. – Казань, 2016. – С. 259-260; Усманов М.А. - Татарские исторические источники XVII-XVIII вв. – Казань, 1972. – С. 115; Қожа М. Алтын Орда беклербегі –Ойсыл // Егемен Қазақстан, 01.08.2018. №144, 5 б.

M. Kozha

Ögiztau – Türkistan Bölgesinde ortaçağlardan kalan savunma kalesidir. Ögiztau adı kaynaklarda Avgustau, Okuz, Egistan, Ukuz-Tag, Hukuz-tag, Okuz-tagı gibi adlarla verilmiştir. Türkistan şehrinden kuzey-doğuya doğru yaklaşık 50 km mesafede Karatau'ın güney eteklerinde bulunmaktadır. 16. asıra ait «Tevarih-i guzida-i Nusret-name» ve diğer tarihi eserlerde Şeybani Han ile Kazak yöneticiler arasında yaşanan savaştan bahsedilirken söz konusu kaleden söz edilir. Ögiztau Türkistan'la Sozak arasında bulunmaktadır. Tarihi kaynaklarda kale yöneticisine «Ögiztau Yüzbek'i» ünvanı verilmiştir. 18. asıra ait Rus kaynaklarında Kazak yöneticisi Barak Sultan'a ait şehir ve kaleler listesinde adı geçmektedir. 1755 senesinde İ.İ. Krasilnikov'un atlasında «Ugustau» diye kaydedilmiştir. Nasab-name'de «Ukuz-Tag» olarak verilmiştir. P.İ. Rıçkov'a göre 18. asrın ortalarında Ögiztau'da yaklaşık 40 aile yaşamıştır. Eski yerleşim yerinden bulunan bulgular ise ortaçağ dönemine aittir. Eski çağlardaki Mgiztau ise sonraki yerleşim yerinden 200 m güney-batıda bulunan tepede olmuştur. Bu da 10-12. asırlara denk gelir. Yerel halk Ögiztau'ı «Taskorğan» diye de adlandırmaktadır.

Kaynakça: Елеуов М. Археологические памятники урочища Огузтау // Международный Казахско-Турецкий ун-т имени Х.А.Яссави. Но-

восты археологии. – 1997. № 1. – С. 104-105; Кожа М.Б. Города и аграрные селения казахских ханств. Последняя четверть XVII - XVIII в. // Эпистолярное наследие казахской правящей элиты 1675-1821 годов. Т.І. – А.: 2014. – С. 621-642; Материалы по истории казахских ханств XV - XVIII веков (Извлечения из персидских и тюркских сочинений). – А., 1969; Исламизация и сакральные родословные в Центральной Азии. – А.: «Берн-Таш.-Блумингтон», 2008.

M.Kozha

Öliktöbe (4-6. asırlara ait) – eski yerleşim yeridir. Kökmardan yerleşim yerinin güney-batısında 12.5 km mesafede Sırderya nehrinin sağ tarafından 3 km yerde bulunmaktadır. 1969 senesinde Otırar Arkeoloji grubu (K. Akişev yönetiminde) incelemiştir. Öliktöbe Kökmardan yerleşim yerine bağlı Sarıköl balık çiftliğinin topraklarındadır. Tepenin büyüklüğü 96 m çapında, kuzey-doğu tarafı ise 100 m'lik bir arazdedir.

Kaynakça: Аяған Б.Ф. Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

K. Sarekenova

Ömirbekov Esirkep (1920'de Türkistan Bölgesi Karatau köyünde doğmuş ve 2001'de Sozak İlçesi Şolakkorğan kasabasında vefat etmiştir) – şecireci, sözlü edebiyat derleyicisi, bölgetanımcı. 1930'da köydeki Kızıl otağ'da eğitim görmüştür. 1939'da Şolakkorğan'daki yedi

sınıflı okuldan mezun olur. 1941 senesinde Türkistan Pedagoji Lisesinde, 1956 senesinde Kazakistan Komünist partisi yanındaki okulda, 1959 senesinde ise Yüksek Parti okulunda okumuştur. Dünya savaşı esnasında işçi olarak çalışır. Sozak ilçesi «Sotsialistik Şarua» gazetesinde görevli, editör olarak çalışmıştır. 1952 senesinde Sozak İlçesi Parti komitesinde sekreter, 1959 senesinde Engels Sovhoz'u parti sekreteri, 1959'de «Moşılık Üşin» gazetesinin editörü, 1964 senesinde Sozak İlçesi Yönetim Komitesi başkanı olarak görev aldı. Kendisi Sozak'ın dünü ve bugünüyle ilgili tarihi kaynaklar toplamayla birlikte şiir, poem, hikayeler yazdı. Sozak bölgesi şairleri, dombıracıları, söz ustaları, eski Bi'leri, halk tarihinde iz bırakan şahsiyetler vb. çeşitli efsane ve rivayetleri derlemiştir. Sozak bölgesinin 20'ye yakın (Kulınşak, Şadi, Sanbay, Aytjan, Tayjan, Baydibek, Müsiralı, Malik, Baysakal vs..) şairlerinin edebi mirası hakkında, bununla birlikte Karatau civarındaki küysi'ler hakkında pek çok ilginç bilgiler derlemiştir. Bunların içinde Sügir, Bapış, Jappas, Tölegen vb. gibi 20'den fazla küysi-dombıracı hakkında bilgileri, Abak, Jamankara, Seydilda, Karıbay gibi batırlar hakkındaki bilgiler de hayli fazladır. Sozak bölgesinin tarihi, doğası, bitkisi, hayvanları hakkında belgesel anlamında verdiği kaynaklar çoktur. Pek çok kitapları yayınlamıştır.

Kaynakça: Оңтүстік Қазақстан облысының энциклопедиясы, «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998.

Ş. Kurmanbayeva

«**Ösken Önir**» **Gazetesi** – gazetedir. Türkistan Bölgesi Şardara İlçesinde «Ösken Önir» gazetesi 2011'den itibaren yayınlanmaya başladı. 20 Ağustos 2012 senesinde Kazakistan İletişim ve Bilgi Bakanlığı'nın 12966-Г no'lu ruhsatnamesiyle tekrar kayıdedilmiştir. Gazete ilk olarak 1969 senesinde «Ösken Önir» olarak yayınlanmaya başladı. Burada B.Turmağanbetov, K.Ükibayeva, M.Anlamasov, J.Mukanov, A.Balkıbek, A.Şegebay vb çalıştılar. Dağılımı 5000 adet. Rusça yayınları ise 1991 senesinde başlamıştır. Gazete sahibi de Şardara İlçesi İş Siyaset Dairesidir.

Kaynakça: <http://www.oskenonir.kz/index.php/2013-06-19-05-11-08.html>.

K. Sarekenova

Ötegen Türbesi – mimari anıttır. 19. asrın sonlarında inşa edilmiştir. Türkistan Bölgesi Sozak İlçesi Şu köyünden kuzey-doğuya doğru 10 km mesafelik bir yerde bulunmaktadır. Türbe binası ham kerpiçten yapılmış ve kubbesi ise pişirilmiş tuğlalardan yapılmıştır. Türbenin güney kısmında giriş kapısı var, üstü de doğa şeklinde yapılmıştır. Türbe içi yuvarlak bir biçimdedir. Kubbenin en tepesinde ise ışık gelmesi için delik bırakılmıştır.

Kaynakça: Оңтүстік Қазақстан облысының энциклопедиясы, «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998.

Ş. Kurmanbayeva

Ötegenov Sadık Kalmuhammeduli (1874'te Türkistan şehrinde doğmuş ve 19.11.1937'de Çimkent

şehrinde öldürülmüştür) – Alaşçı, halk öğretmeni, eğitimci. 1896'de Öğretmenler Okulundan mezun olur. Türkistan'daki Kazak aydınlarının gizli «Kenes» grubunun liderlerinden biridir. Alihan Bökeyhan liderliğindeki bir grup milliyetçi aydınlarınca Minsk şehrinden Kazak bozkırına yaşanan durumları anlatarak yazılan mektup Ötegenov'e gönderilmiştir. Taşkent'teki Kazak Eğitim Enstitüsünün öğretmeni, S. Kojanov'un hocasıdır. Ocak 1918 senesinde Türkistan şehrinde gerçekleşen Sırderya Bölgesi Kazakları Kurultayı'nı organize edenlerin biridir. S. Aldabergenov'la 1917 senesinde Orınbor'da gerçekleşen 1. Bütün Kazak Kurultayı'na Mustafa Çokay'la birlikte katılmıştır. M. Dulatov 1912 senesinde Semey hapisanesinden çıkınca «Türkistan şehrinde bulunarak Sadık Ötegenuli, Konırkoja Kojikov, onun eşi Latifa Lapina gibi okumu, aydın insanlarla tanıştığını, Türkistan şehrindeki Kazak, Özbek zenginleri ile Kırgız Manaplarının para topladığını, Orınbor'da Ahmet Baytursınuli, Alihan Bökeyhan'larla danışarak bu parayı ve Ufa'daki «Galiya» medresesinde okuyan öğrencilerin topladığı paraları birleştirerek «Kazak» adlı gazete yayınlama işlerine harcandığını» yazmıştır.

Ötegenov hakkında T. Riskulov «Saygın, ancak kurnaz, Monarşi yaşamı destekleyen ihtiyar. Alaşorda ve Kokan Özerk devletlerinin adamı. 1913 senesinde S-Petersburg'e Romanov'ların kutlamasına katılmıştır. Kojanov'un bütün sırlarını bilir» diye tanımlayarak bilgi vermiş. Mustafa Çokay Paris'te yayımladığı makalesinde «dostu Ötegenov hakkında,

onu S-Petersburg'te karşıladığını, Türkiye Büyükelçisi Turhan Paşa'nın kabulünde olarak hospitaldaki yaralı Türklere yardım etmek için çok uzaktaki Türkistan'daki Türk soylu kardeşler tarafınca toplanan parayı teslim ettiğini» yazmaktadır. «Kazak» gazetesini çıkarmak için para toplayıp, «Uzaktaki Kardeşime» şiiriyle seslenen şair Mağjan'ın bahsettiği Türklük Birlik düşüncesine bütün desteği esirgemeyen milliyetçi Ötegenov 19 Kasım 1937 senesinde İçişleri Komisyonu Güney Kazakistan Bölgesi «Üçlüsü'nün» kararıyla öldürülmüştür.

17 Temmuz 1957'de devlet kararıyla aklanmıştır. Ona verilen suçlamaların en önemlisi Alaşçı olmasıdır. Okul ve medreselerdeki öğretmenlik faaliyetini halk şuurunu uyandırmayla birleşirebilen Ötegenov gerçek bir milliyetçi ve toplum adamıydı.

Каунақша: Азалы кітап-Книга скорби. Атылғандар тізімі. Оңтүстік Қазақстан облысы бойынша. –А.: «Зерде». – 1998. – 293; Шоқай М. Таңдамалы шығармалар. Үш томдық. 3-том; Дулатұлы М. Шығармалары. Бес томдық шығармалар жинағы 5.т; Движение Алаш: сборник материалов судебных процессов над алашевцами. Трех томник. Т.3. – А.: ФФ «Ел-шежіре», 2011.

H. Tursun

Ötep Batırbek Tuğanbayұлы (19.10. 1946'da Türkistan Bölgesi Tülkibas İlçesi Jiinbay köyünde doğmuş ve aynı köyde 03.04.1992'de vefat etmiştir) – ressam. Almatı Güzelsanatlar lisesini (1971), Lvov devlet Güzelsanatlar Enstitüsünden mezun olmuştur. 1974'ten itibaren SSCB Ressamlar birliği üyesidir. 1971-1974 yıllarında A. Kasteyev Çimkent Güzelsanatlar lisesinde, M. Auezov

Öтеп Батырбек Туғанбайұлы аныты.

Pedagoji Enstitüsü Güzelsanatlar Fakültesinde öğretmen olarak çalıştı. 1974'te Bölge ressamlar derneğinde çalıştı. Öтеп Kazakistan'da uygulamalı sanat alanında, özellikle de örgü sanatını (gobelen) kullanan profesyonel ressamdır.

Onun «Türk Eposu», «Boztorgay», «Toy» adlı eserleri pek çok ulusal ve uluslararası sergilerde sergilenmiştir. Söz konusu eserler şu anda Astana'daki Cumhurbaşkanlığı sarayında sergilenmektedir. Bunun dışına «Otbası», «Şilde», «Ömir Örneği», «Atameken», «Ösken Öner», «Örkender», «Birjan-Sara» vs.. eserleri mebcuttur. 1997 senesinde Çimkent merkezindeki sokağa ressamın ismi verilmiştir. 1994 senesinden beri doğduğu köyde Öтеgen Tuғанбайұлы yardım vakfı faaliyet göstermektedir. Vakfın esas amacı yetenekli genç ressamları tespit etmek ve onların eserlerini yayınlamak, milli uygulamalı sanat alanını geliştirmektir. Çimkent şehrinde Öтеgen Tuғанбайұлы isminde Yetenekli çocuklar için okul vardır. Ressam eserleri hakları korunmaktadır.

Каунақса: Оңтүстік Қазақстан облысының энциклопедиясы, «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998.

Ş. Kurmanbayeva

Paşino Petr İvanoviç (1836'da doğmuştur ve 3.9.1891'da S-Petersbug'te vefat etmiştir) – araştırmacı, diplomasi adamıdır. 1836'da İrbit şehrinde doğmuş. S-Petersburg Üniversitesinin Doğu Fakültesinden mezun olduktan sonra Asya İşleri Dairesinde çalışmaya başlıyor. 1861 senesinde Persia'daki Rus elçiliğinde sekreter olarak göreve tain edilir.

Paşino Şubat 1866 senesinde Taşkent'e iş gezisine gelir. Söz konusu seferle ilgili 1868 senesinde Graf İllarion İvanoviç Vorontsov-Daşkov'a armağan edilen «1866 senesindeki Türkistan Bölgesi. Seyahatçı Yazıları (S-Petersburg, 1868)» adlı eserde yayımlandı. Elyazıları derleme esnasına hastalanmasından dolayı eser biraz geç yayımlanır. Söz konusu eser yayımlana dek Rusya yayıncılığında Türkistan hakkında fazla bir yayın yoktu. Bu nedenle de Paşino'nun eseri Rusya'nın yeniden

işgal ettiği topraklar hakkında detaylı bilgi içeren eser olarak büyük ilgi gördü. Eserde Orınbor'dan Taşkent'e kadarki yolda Örken, Karabutak, Oral şehirleri, №1 (Kazalı) ve 2 (Perovski kalesi), Jüle, Türkistan, Çimkent üzerinden yapılan seyahat detalı bir şekilde verilmiştir. Eserde yolyazıları şeklinde Kazak bozkırı, liman, kale, şehirler, mescit-türbeler (Haziret Sultan) ve pazarlar verilmiştir. Bununla birlikte yazar Türkistan'ın şehir ve bozkır hayatını beyan eder, Kazakların meraklılığı, buralara göç eden Ruslara bakış açısı, yemekleri, Kazak köylerinin kısaca tanımı, çocuk eğitimi, mezartaşlarının özellikleri, Kazakların neden İslam'ı kabul ettikleri hakkında açıklama, şarkıları ile şarkıcılık sanatı (Minayev Rusça olarak notaya geçirmiş çok özel Kazak şarkısı) vs.. hakkında bilgiler verir. Yolcu elyazısının bir kısmı da Taşkent'e adanmıştır (9-18 paragraflar). Eserde çok güzel resimler (A.Gine'nin 20 resmi), V.Kryukov'la A.Daugel'in çizdiği 35 resim, K.V. Stuva'nın haritası verilmiştir. Bir kaç resimde de Türkistan, Çimkent ve Taşkent verilmiştir. Paşino yazısında yerel halkın ilk başlarda Rusları «Orta Asya Hanları'nın ezgisinden kurtaracak güç» olarak gördüklerini, ancak Rusların Sırderya boyu şehirlerini işgal edişinde gösterdikleri acımasızlıklarını gören halkın fikrileri değiştiğini anlatan bilgiler bolca verilmiştir. Kendisi Rusya Çarlığı'nın yapmış olduğu hareketleri açıkça eleştirdiği için «Türkistan Bölgesinde çalışmak için güvenilmez ve ters etki getirecek kişi» olarak acilen Rusya'ya geri gönderilmiştir. Rus coğrafyacılar derneği

üyeyi, yazar, şarkiyatçı bilim adamı olan Paşino Orta Asya'yı incelemenden önce 1861 senesinde İran'da bulunmuştu. Kendisi Türkistan'daki Hoca Ahmet Yesevi Türbesi mimarsini Abbas Şah dönemi Kazvine, Tebriz ve Aşref anıtlarıyla mükayese ederek birbirlerine çok benzediklerini ispatlamay çalışır. Bununla birlikte, Ahmet Yesevi'nin Türbe'yi kendisi sağken yaptırdığı ve Türbe inşasına Ulıkbek'in de katıldığını yazan yanlış fikirler de mevcuttur. 1869-1870 senelerinde ikinci defa Orta Asya'ya gelir ve Fars, Tajik dilleri tercümanı olarak görev alır. 1872 senesinde Paşino «Asyalı Haberci» adlı ilmi dergi yayınlar. Ancak yazarın siyasi bakış açısı nedeniyle derginin ilk sayısı toplatılır ve yasaklanır. Paşino iki defa Hindistan'a seyahat eder. Eylül 1873'te Hindistan'a gönderilen Paşino Bombay'dan Hint nehrine dek derviş kılığında yola çıkan Paşino Sirilanka'ya kadar varır. 1874 senesinde Hindistan'a ikinci kere varır. Delhi'den Lahor'a, oradan Türkistan ve Taşkent' gelir. Dönüşünde Rus coğrafya derneğinde Brima devleti hakkında konuşma yapar. Seyahat sonrası «Kral ülkesinde» adlı eseri yazıldı. 1876 senesinde Paşino Moskova'nın en zengin tüccarı A. Hludov'un oğlu Egor Hludov'la anlaşarak dünya gezisine çıkar. Onlar Mısır'da, Etiyopya'da, Japonya'da, ABD'de olurlar. Paşino yapmış olduğu bütün geziler hakkında eserler bırakmıştır.

Kaynakça: Пашино И.И. Туркестанский край 1966 г. Путевые заметки П.И Пашино. – СПб., 1868. Непомнящий Н.Н. 100 великих русских путешественников. – М.: «Вече», 2013; Биобибли-

ографический словарь отечественных тюркологов. Дооктябрьский период. – М.: «Наука», 1989.

M.Tastanbekov

Patseviç Geronim Yosifoviç (1893'te Beyazrusya Cumhuriyeti Vitev Bölgesi Şatrovo İlçesinde doğmuş ve 4.10.1970'de Almatı şehrinde vefat etmiştir) – arkeolog ve tarihçidir.

1910 senesinde Smolensk kolejinin-den mezun oldu. 1910-1914 senelerinde Moskova Arkeoloji Enstitüsünde eğitime devam ederek bilimadamı-arkeolog alanında uzman oldu. 1919-1924 senelerinde ise Kızıl ordu askeri olarak görev aldı. 1924-1933 senelerinde Mühendis olarak çalıştı. 1933-1938 yıllarında ise Kazakistan'ın Merkez müzesinde ilmi sekreter olarak görev aldı. A.N. Bernshtam yönetimindeki Jetisu arkeoloji çalışmalarına katıldı. Savaş öncesi Talas bölgesindeki arkeolojik anıtlarını inceledi. 1938 senesinde Jambıl

şehri ortaçağ Taraz anıtının korunmasını denetleyen kurumun açılmasıyla Poduşkin Jambıl şehrine taşınarak burada Rezervler Komitesinin müdürü olarak görev aldı. Özellikle, Güney Kazakistan bölgesindeki kervan yolları, antik şehirlerin yerlerini, mezarlıkları inceledi. 1947 senesinde söz konusu kurum Ş.Valihanov Tarih, Arkeoloji ve Etnografi Enstitüsüne dahil olmuş ve Patseviç te 1955'e kadar bu Enstitüde çalışır. 1954 senesinde Moskova'da «Kazakistan'ın Güneyindeki 7-15. asırlardaki şehirler ve yerleşim yerlerinin tarihi tipografisi» adlı tezini savundu. 1955 senesinde emekliğe ayrılmış olmasına rağmen Arkeolojik kazı çalışmalarına katılarak Merkez Kazakistan ve Batı Kazakistan'daki kazı gruplarında çalışmıştır. 1956 senesinde yeni bölgelere, Kostanay Bölgesinde yapılan arkeolojik keşif grubunu yönetti. 1959 senesinde Şardara Su Barajı yerinde yapılan kazı grubuna dahil olarak incelemeler yaptı.

Eserler: Археологическая карта Казахстана. – А., 1960; Из истории оседлых поселений и городов Южного Казахстана. Труды ИЯЭ АН Каз.ССР. – А., 1958; Памятники междуречья Талас-Арысь // Материалы и исследования по археологии Казахской ССР. Т. 1: Таласская долина. – А., 1949.

Кайнақша: Ақымбек Е.Ш., Нұржанов А.Ә. Жамбыл археол. пунктін ұйымдастыру мен қызметіндегі Г.И. Пацевичтің рөлі // ҚазҰПУ-нің Хабаршысы, Тарих және саяси әлеум. ғылымдар сериясы. – 2017, №2.

G. Baysariyeva

Pışakşı Töbe – ortaçağların ilk döneminden kalan küçük bir kasaba yeridir. Türkistan Bölgesi Otırar İlçesi Temir istasyonunun güney-batısında 11 km mesafelik bir yerde bulunmaktadır. 1947 senesinde Güney Kazakistan Arkeoloji grubu (danışmanı A.N. Bernshtam) inceleme çalışmalarını yapmışlardır. Bölge batıdan doğuya kadar 138 m, kuzeyden güneye kadar 110 m şeklindedir. Batı tarafı diğerlerine göre biraz alşıaktır. Tepe dörtgen şeklindedir, batı tarafı yaklaşık 7.5 m, doğu tarafı ise 11.5 m'dir. Tepenin etrafında yuvarlak yığıntı var. 1949 senesindeki Arkeoloji çalışmaları esnasında doğu ve batı kısımlarının üç katını kazmışlardır. İkinci kattan duvar için kullanılan ham tuğlalar, seramik eşya kalıntıları bulundu. Buna bakılarak iehrin 6-10. asırlarda yaşadığını söylemek mümkündür.

Kayıpça: Аяған Б.Ғ. Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия.. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

K. Sarekenova

Poduşkin Nikolay Pavloviç (1.1. 1929'da doğmuş ve 2013'te vefat etmiştir) – Abay Pedagoji Üniversitesi Tarih Fakültesinden mezun olmuştur (1952). 1952-1955 senelerinde söz konusu üniversitede lisans üstü eğitime devam etmiştir. Çalışma hayatını 1953'te Çimkent şehrindeki bir lisede Tarih öğretmeni olarak başlamıştır. 1956-1998 yıllarında Çimkent Pedagoji Enstitüsünde öğretim görevlisi, doçent, bölüm başkanı olarak görev yaptı. 1998-2000 yıllarında Miras üniversitesinde bölüm başkanı olarak görev aldı. Poduşkin Kazakistan

arkeolojisi alanında ilmi araştırma meseleleriyle üniversite öğrencisiyken merak sarmıştır.

Pedagoji Enstitüsü grubunda (i.İ. Kopılov danışmanlığında), 1949-1952 senelerinde Güney Kazakistan arkeoloji grubunda (A.N. Bernshtam yönetiminde) çalıştı. 1954-1955 senelerinde Güney Kazakistan arkeoloji grubu (E.İ. Ageyeva yönetiminde) çalışmalarına katılan Poduşkin Baba Ata yerleşim yeri ve bronz devrine ait Tau-Tarı mezarlığını kazmıştır. 1966-1968 senelerinde Çimkent Pedagoji enstitüsü Arkeoloji grubunu yöneten Poduşkin, Arıs nehri boyundaki yerleşim yerlerini kazdı (Karauıtöbe). 1970 senesinde «Arıs havzası Erken yerleşim yerleri (1-8. asırlar)» konulu tezini savunmuştur. Arkeoloji çalışmalarına devam eden Poduşkin, 20. asrın 70. yıllarında Altın Töbe (Ordabası İlçesi), Aktöbe-Şayan (Baydibek İlçesi) eski köylerini inceledi. 1984-1992 senelerinde «Kazakistan Cumhuriyeti Anıtlarını Derlemesini» hazırlamak için Güney Kazakistan arkeolojik anıtlarını inceleme ve fişleme işleri grubunu yönetti. Pek çok ilmi makale ve eserlerin yazarıdır.

Eserler: Новое поселение раннеземледельческой культуры на юге Казахстана // ИАН КазССР. Сер. общ. – А.-А., 1968. – Вып. 5; К вопросу о керамике раннеземледельческих поселений верховий реки Арысь (I-IV вв.) // По следам древних культур Казахстана. – А.-А., 1970; Ранние оседлые поселения Арыси (I-VIII вв.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – А.-А., 1970; Ранние оседлые поселения Арыси (I-VIII вв.): Диссертация на соискание уч. степ. канд. ист. наук. – А.-А., 1970; Торткультобе – памятник оседлой культуры долины Арыси V-VIII вв. // Материалы научной конференции Чимкентского пединта. – Чимкент, 1970; Гончарные печи раннеземледельческих поселений долины Арыси (Южный Казахстан) // Археологические исследования в Казахстане. – А.-А., 1973; О хозяйстве оседлого населения Арыси в I-IV вв. н.э. // В глубь веков. – А.-А., 1974; Археологическая разведка в Чимкентской области // АО-1980. – М., 1981; Раскопки поселения-убежища в ущелье Бургулюк // Средневековая городская культура Казахстана и Средней Азии. – А.-А., 1983; Археологические памятники Чимкентской области. – Чимкент, 1990; Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – А.-А., 1994. – Т. 1. (в соавт. с К.М. Байпаковым, А.Н. Подушкиным и др.).

Каунақса: Кузнецова О.В. Южно-Казахстанская комплексная археологическая экспедиция (ЮККАЭ): Научные биографии участников и библиография исследований: материалы международной научно-практической конференции, посвященной 40-летию работы Южно-Казахстанской комплексной археологической экспедиции. Шаульдер. 18-19 октябрь. 2011. – А., 2014.

D. Mustapayeva

Pugaçenkova Galina Anatolyevna (7.2.1915'te doğmuş ve 18.2.2007'de Taşkent'te vefat etmiştir) – ünlü arkeolog, sanat adamı-tarihçidir. Taşkent'teki Orta Asya Enstitüsü Arkeoloji bölümünden mezun olur (1937). Sonra söz konusu bölümde lisans üstü eğitimine devam eder (1938-1941). 1941 senesinde

arkeoloji alanında doktora tezini verdi. 1942-1960 senelerinde kendisi eğitim gördüğü bölümde doçent olarak çalışmıştır. Pugaçenkova, 1928 senesinde M.E. Masson ve T.Mirgazov'ların bulunduğu Türkistan camilerindeki ağaç sütunları inceleyip makale yazdı.

Sütunların 14-15. asırlara ait olduğunu tespit etmiştir. Sauran'daki hareket eden minareler hakkında da 1954 senesinde makale yazmıştır. 1960 senesinde Hamza Sanat Enstitüsü Sanat tarihi ve mimarisi bölümü başkanı oldu. Özbekistan, Türkmenistan, Afganistan'da yapılan arkeoloji kazı çalışmalarına katılmıştır. Kazı çalışmaları sonucu monografik eser olarak yayımlanmıştır. Pugaçenkova Özbekistan ilminde büyük emekler sarf ederek çeşitli ünvanları almıştır.

Каунақса: Пугаченкова Г.А. О резных деревянных колоннах XIV-XV вв. в г. Туркестане // Известия АН Казахской ССР. – 1948. Серия архитектурная. Вып. 1.; Известный археолог и искусствовед, академик Академии наук Узбекистана, жена известного археолога Михаила Евгеньевича Массона // Википедия.; Кожина М. Новые материалы о культовых сооружениях г. Туркестана / XII-XVIII вв. // Абай атынд. ПУНИң Хабаршысы, «Тарих және саясиәлеуметтік ғылымдар» сериясы,

№ 1(48). – 2016; Смагулов Е.А. Застройка центральной площади города Сауран XIV-XVII вв.// Поволжская археология. N2(16). – 2016.

D. Mustapayeva

Rabia Sultan Begim (doğum tarihi belirsiz ve 1485'te vefat etmiştir) – Timur'un torunu Ulıkbek'in kızı. Rabia Sultan Begim Ebülhair han'la 1451 yılı evleniyor. Rabia Sultan otuz yıl Türkistan şehrinde yaşamıştır. Ebü Said 1451'te Semerkant'ı aldıktan sonra Rabiya Ebülhayır Han'la evlenir ve ölmünden sonra burada gömüldü. Tarihi kaynaklara göre, Tümur torunu Ulıkbek'i 1405 yılında Muhammed Sultan kızı Öte Begim ile evlendirir. Rabia Sultan'ın doğum yılını araştırmacılar 1430. yılın ortası

ve 1485'te de öldüğünü öne sürerler. 15. yüzyıllarda yaşayan Rabia Sultan Begim, Ebülhayır Han devletindeki halklar arasında çok yetkili oldu ve siyasi sorunların çözümünde yer aldı. Araştırmalara göre, babası Ulıkbek'i öldüren Ebü Said'in politikasına karşı çıkıyor. Rabia Sultan'ın yaşadığı zaman, iktidar, savaş, siyasi-toplum için karşılıklı mücadelelere dolu değişimlerin zamanıydı. Ebülhayır Han'ın ölümünden sonra on altı yıl yaşadı. Ebülhayır'ın iki oğlu Köşkinşi ve Süyiniş'in annesi olarak bilinir.

Rabia Sultan Runim türbesi 1895 yılına kadar korunmuştu. Türbe birkaç odalı «sağana» modelinde 15. yüzyılda yapılmıştır. Türbeyi tarihi ve bibliyografik

Rabia Sultan Begim Türbesi.

açından inceleyen araştırmacılar inşaat tarihini 1495 yıl yoksa 1510-1530 yıllar arasında yapıldığı görüşüne varırlar. 1864 yılında Türkistan'a Rus askerleri girdikten sonra türbe ve onun yanındaki «Sağanalar» ekonomik ihtiyaçlar için kullanıldı. Özellikle, Rabia Sultan Begim türbesi silah deposu olarak kullanıldı. 1895'te türbe çökerek düşmüştür. Hoca Ahmet Yesevi türbesinde Rabia Sultan Begim'in mezar taşı saklanmaktadır. A.Kun'un 1870'teki albümünde mezarın resmi verilmiştir. 1895'te Ebübakir Divaev M.P. Ahmerov'e Hoca Ahmet Yesevi türbesindeki yazıtların kopyalarını gönderiyor. M. P. Ahmerov, sırasıyla, Rabia Sultan'ın mezarı da dahil olmak üzere bütün yazıları tercüme etti. Rabia Sultan'ın mezar taşındaki yazıları 1867 yılında P. Lerh, 1896'da P.N. Akhmerov, 1928-1930 M.E. Masson, 1978-1982'de A. Derbesaliyev, 1995'te B.M. Babajanov, A.K. Muminov'lar tercüme etti. Mezardaki yazılara göre Rabia Sultan Begim: «iyi eylemleriyle, iyi işleriyle ünlü kadındı».

1952-1955 yıllarda K.A. Şahrudin 1895 senesinde yıkılan Rabia Sultan Begim mezarını keşfetti. Pişirilmiş kerpiçlerden ve iki yüzü Hoca Ahmet Yesevi Türbesine bakan türbenin ön yüzü 12,2 m., bulunan oyuğun derinliği 3 m'dir. Türbenin güneydoğu duvarında türbeye girecek kubbeli, merdivenli, genişliği 1,1 metre şeklinde bir koridor vardı. Kubbenin kenarlarındaki yazıtlar kufi çiçekli süslemesiyle yapılmıştır. Rabia Begim Sultan'ın Türbesi civarında çeşitli yüzeyler için tasarlanmış mavi, gök mavisi, beyaz renkli sanatsal panoları bulundu. Türbe dekorasyonunda

kufi yazılı, bitki ve epigrafik nakışlar içeren süslemelerin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bu süslemeler 14. Yüzyılda kullanılan süsleme desenleriyle aynıdır. Türbe kubbesinin ucunda, üç top şeklinde bir kubbe vardı ve alt kısımdaki yazıtlar iyi korunuyordu. Rabia Sultan Begim'in Türbesi, 12-15. asırlarda Orta Asya ve Kazakistan'da sekiz köşeli, ön cepmeli, kubbeli türbelerin inşaatı geleneklerinin geliştiğini göstermektedir. Rabia Sultan Türbesi 1980 yılında yeniden inşa edildi.

Кайнақча: Ахмеров П.Н. Надписи мечети Ахмеда Ясеви // Известия общества археология, истории и этнографии при Казанском ун-те. Т.13, вып. 6. 1896; Ажигалиев С. К изучению архитектурного строя мавзолея Раби'и Султан-бегим // ВАН, – 1982; Байдәулетов С.С.Алтын киімді ханзада ұранды қарт қазақтар. – А., 2000; Бартольд В.В. Сочинения. Т.2., – М., 1964; Бекчурин М. С. Описание мечети Азрета находящейся в городе Туркестане // Военный сборник. -№8, – СПб, 1866; Гейнс А.К. Священный город Туркестан. Дневник 1866 года. – М., Кучковое поле, 2008; Лерх П. Археологическая поездка в Туркестанский край в 1867 году. – СПб, 1870; Массон М.Е. Мавзолей Ходжа Ахмеда Ясави. – Таш., 1930; Тарихи-и Абулхайрхани. Материалы по истории казахских ханств XV-XVIII веков (извлечения из персидских и тюркских сочинении). – А., 1969; Смагулов Е.А., Григорьев Ф.П., Итенов А.О. Средневековая археология города Туркестана. – Туркестан: 1998; Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – А., 2005.; Тарихи-и Абулхайрхани. Материалы по истории казахских ханств XV-XVIII веков (извлечения из персидских и тюркских сочинении). – А., 1969; Тұяқбаев М. Түркістан сырлары. – А., 2000.

D.Mustapayeva

Raşid ad-Din Fazlullah ibn Ebü-l-Hayr Ali Hamadani (1247'de Hamadan'da doğmuş ve 1318'de Tebriz'de vefat etmiştir) doktor, ansiklopedist bilim

adamı, kamu insanıdır. Ünlü bir aileden geliyor. Muwaffik'in büyükbabası ad-Doule doktor oldu, 1256'da İsmailit Kalesinin düşmesiyle, Moğol soyundan gelen Hulagu Han tarafına geçti. İslam'ın kabul etmeden önce, Rashid ad-Doule adıyla tanınmıştır. Devlet hizmetine Abak Han döneminde geldi. Hem iktisat alanında hem de bir doktor olarak ta çalıştı. Bu adönemlerde tıp diğer bilim alanları gibi değerliydi. Dolayısıyla, yapmış olduğu bu hizmet ona toplum içinde belli bir ün sağladı. Bu sayede devlet tarafından destek vererek ona onlarca yıllar boyu çok katkıda bulunmuştur. Kendisi «Rashid at-Tabib» (Rashid doktoru) olarak adlandırılmaya başladı. Bir ansiklopedist bilim adamı olarak tanınan söz konusu tarihinin kaleminden çıkan birkaç eserler var. Örneğin, «Kitab el-ehya Ve-l-Asar» tarım ve inşaatla ilgili ansiklopedi ise, «Miftah at-tafasir»de kutsal Kur'an-ı Kerim'le ilgili bir çalışmadır. Bununla birlikte, İran'ın tarihi ile ilgili yazışmalar «Mukatibat ve Raşidi» olarak bilinir. «Cami at-tevarih» de çok önemli ve değerli tarihi bir eserdir. Onun önemli eserlerinden biri de «Tarih-i Gazani»dir. Kendisi 1298-1317 yıllarında İran'ı yöneten Gazan Han'ın veziri oldu ve çeşitli reformlar gerçekleştirdi. Kendisi söz konusu eserinin ilk bölümünde, o dönemlerde yapılan işleri dile getirmiştir. Eserin ikinci bölümünde ise, Cengiz Han'ın fethinden önceki Müslüman devletlerin tarihi, eski Yahudi ve Franklar, Roma imparatorları ve Papalarını, Hindistan, Çin ve Doğu Avrupa halkları hakkında bilgi vermektedir. Sözünü ettiğimiz eserde ise diğer devletlerle birlikte, Türkistan

bölgesi, onun tarihi, toplumsal özellikleri, kültürü, bununla birlikte orada yaşayan kabileleri ve yerel halkın gelenekleri hakkında değerli veriler verir.

Каунақса: Рашид ад-Дин. Сборник летописей/ Пер. с перс. Л.А.Хетагурова. Т. I, кн.I. – М.-Л., 1952; История Ирана с древнейших времен до конца XVIII века. – Л., 1958; Бартольд В.В. Сочинения. VII т. – М., 1974; Түркістан. Халықар. энциклопедия. – А., 2000.

N.Mansurov

Reşetkin İvan Semenoviç (10.10.1924'te Maktaaral ilçesinde doğmuş ve 14.12.1968'de vefat etmiştir) – askeriyede çalışmış ve Sovyetler Birliği Kahramanı'dır. 1942'de Sovyet ordusu saflarına çağrıldı. Türkistan Makineli Tüfek Okulu'ndan (1943) mezun olduktan sonra, 309. tüfek bölümünün 957 atıcı alayında makineli tüfek müfrezesinde askerlik yaptı. Dneper için olan savaşta gösterdiği kahramanlığı için «Sovyetler Birliği Kahramanı» unvanı verildi. Savaştan sonra Sovyet ordusunda askerlik görev yaptı. 1967 yarbay rütbesindeyken emekli oldu. Stavropol bölgesinde Lermontovo şehrinde çalıştı. Jetisay bölgesinin hürmetli vatandaşıdır.

Каунақса: Аяған Б.Ғ. Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

J.Ömirbekova

Rıçkov Petr Ivanovich (1.10.1712'de Vologda'da doğmuş ve - 15.10.1777'de Ekaterinburg'te vefat etmiştir). 18. yüzyıldaki Rus tarihçisi, coğrafyacı ve iktisatçıdır. Orenburg bölgesinde uzun zamangörev yapan çar memuru olan Rıçkov St. Petersburg Bilimler

Akademisi'nin Üyesidir (1759). Onun bilim alanında gelişmesinde İ.K. Kirilov ve V.N. Tatişev'in emekleri büyüktür. Kendisi, Orenburg İdil boyu, Güney Ural, Sibirya, Orta Asya ve Kazakistan ile ilgili veri toplamakla ilgilenmiştir.

Hizmetine bağlı olarak, bu bölgedeki insanların siyasi durumuyla ilgili mektuplar, açıklamalar sadece Rus-Kazak ilişkilerini değil, aynı zamanda Kazak halkının tarihini, ekonomisini, etnografisini v.b. hakkında değerli bilgiler sağlar. Rıçkov'un ilk eserleri «Orenburg'un Özellikleri» (1744), «Tatarlar» (1750) idi. Sonraki çalışması Orenburg Tarihi'dir (1759). Kazak halkının tarihine, Kazakların Rusya egemenliğine geçişi, Rus-Kazak ilişkilerinin gelişmesine adanmış ilk eserdir. Or Nehri boyunca yerleşim kurmak için 1734-1737'de düzenlenen bir geziye katıldı. Ivan Krasilnikov'un Orenburg eyaleti haritaları (1755) üzerine yazdığı «Orenburg topografyası» (1762) adlı eserine Rıçkov açıklamalar yazdı. Kendisi 18. yüzyıldaki Türkistan'ın görünümünü şöyle açıklamıştır: «Karasu nehri kıyılarındaki şehir. Sokaklar kavisli

ve çok dardır. Şehirde binden fazla bina var. Evleri sıradan malzemelerle inşa edilmiştir, ancak Taşkent evleri kadar değildir. Kasabanın kale binası yoktur, ancak evleri tuğlalarla çevrilidir, dış kısım suyla doludur. Biri Müslüman azizinin türbesi olan üç cami vardır». Yazar burada, «azizin türbesi» olarak Hoca Ahmet Yesevi türbesinden bahsetmektedir. Bu eser, 18. yüzyılın ortalarında Rychkov'un Kazakistan ve Orta Asya hakkındaki bulgularını özetleyen değerli bir çalışmadır. Rıçkov'un Kazak tarihine olan katkısını değerlendirirken, yaşamını Kazak bozkırlarındaki Çar hükümetinin güçlenmesine adanmış devletin temsilcisi olduğunu unutmamalıyız.

Kaynakça: Казахско-Русские отношения в XVI-XVIII веках. – А.-А., 1961; Масанов Э.А. Очерк истории этнографического изучения казахского народа в СССР. – А.-А., 1966; Рычков П.И., Рычков Н.П. Капитан жазбалары. – А., 2002.

M. Mirazov

Rısbekov Berdali (17.5.1940'ta Keles İlçesi Kuruluş köyünde doğmuştur) – öğretmen, gazete yazarıdır. 1963'te Taşkent'teki Hava Durumunu İnceleme kolejinden, 1970'te Kazak Devlet Üniversitesi Fizik Fakültesinden mezun oldu. Aynı üniversitede iki yıl çalıştı, ardından Çimkent Bölgesi Keles İlçesinde Eğitim Bölümünde Öğretim Görevlisi, Müdür olarak çalıştı. 1979 yılında Abay ilçesinde açılan işten sonra eğitim kurslarında ders verdi. 1995'ten beri O. Esimov Lisesinde fizik öğretmeni olarak çalıştı. Şimdilerde emeklidir. 1960'tan beri eline kalem alarak yazıcılıkla uğraşmaktadır. 1966-1967 yıllarında ilk hikayesi «Taştaki Kız», 1967'de

«Kus Jolu» adlı hikayesi yayımlanmış ve 1968'de genç yazarlar yarışmasında birinci oldu. 1985'te «Bembeyaz Karla ilgili Masal» (masallar ve hikayeler), 1986'da «Kızıl Işık», 1987'de «Karınca Yavruları», 1989'da «Baigazy» ve «Özi Uşar» hikayeleri yayımlandı. Bugünlerde ise «Jalın», «Parasat» yayınevlerinin dört kitabı yayınlanmıştır. 1996'da Bölge Valiliği tarafından organize edilen «Ükli Ay» yarışmasının ve 2004 yılında Kültür dairesince düzenlenen «Köye Gençlerine Yönelik Şarkı» yarışmasında ödülleri aldı.

 Kaynakça: el.kz ақпараттық танымдық сайт // URL: <https://el.kz/kz/news/archive/content/8500>.

M. Amanturov, J. Akimbek

Rısımbetarik – 19. yüzyılın sonlarında yapılan kanaldır. Mayakum köyü çevresinde bulunmaktadır. Yaklaşık 12 km uzunluğundadır. Kanalin ismine bakılırsa, kanalı Konirat Boyunun Rısımbet soyundan gelenlerce yapıldığını tahmin etmek mümkündür. Şengeldi ve Mayakum arasında bir grup eski kanallar vardır. Söz konusu kanallarla ilgili N.V. Rudnev 1900'de yazdığı eserinde Rabat, Şengeldi kanallarından bahsediyor. Araştırmacı I.V. Zaharova Kızılkum bölgesindeki «Ovtsevod» çiftliğinde geleneksel sulama sistemi adıyla bir çizelge verdi. Sırderya'dan gelen suyun Bayram, Sorköl ve Taban göllerinde, Tabanköl'den Kumköl, Rabat, Birlik, Moyınkum ve Rısımbet gölü ve göletlerle toplandığı kaydedildi. Bu kanallar eski bir ortaçağ sulama sistemi tarafından kazılmış olmalıdır.

 Kaynakça: Руднев Н.В. Заброшенный уголок // Туркестанские ведомости. – 1900. № 15; Заха-

рова И.В. О земледелии у казахов Чимкентского уезда в конце XIX - начале XX вв. // Хозяйственно-культурные традиции народов Средней Азии и Казахстана. – М., 1975. – С.178; Қожа М. Ортағасырлық Отырар: аңыздар, деректер, зерттеулер. – Түркістан, 2006.

M. Kozha

Rıskulov Turar (26.12.1894'te Jetisu bölgesinde doğmuş ve 10.02.1938'de Moskova'da ölmüştür) bir devlet ve kamu insanıdır. Babası Ryskul Jilkıydarulu, 19. yüzyılın 80. yıllarında Syrderya bölgesinden Vernıy bölgesine taşındı.

Merke'deki Rus-Kazak okulunu tamamladıktan sonra Pişpek'teki ziraat okulunda (1910-14) okudu. 1915. Taşkent Öğretmenler Semineri'nde okurken, Taşkent yakınlarındaki Krasnovodsk deney alanında bahçivanlık yaptı. 1916 yılında milli kurtuluş mücadelesi başladığında okulu bırakarak Evliyaata bölgesindeki Merke'ye gitti ve Akkoz Kosanlı yönetimindeki mücadelecilere katıldı. 1917'de Şubat Devrimi'nden sonra hapisneden çıkmış ve Merke'ye dönmüştür. 1917.

Komünist Partisinin üyesi oldu. 1918'in Nisan ayında, Sovyetlerin il

Meclisi İcra Komitesi Başkan Vekili seçildi. İl Meclisi tarafından acil komite organize edilerek, Ruslarla Kazakların arasında anlaşmazlıkları durdurmak ve yerel halkın ellerinden alınan mülkleri sahiplerine iade etmek için silahlı kuvvetlerle ilçeye gitti. Bölge Konseyi'nin faaliyetleri açlıkla mücadeleye odaklandı. 1918'in Eylül ayında, Riskulov Türkistan Özerk Cumhuriyeti Sağlık Komiserliği görevine atandı. Sağlık sorunlarına ek olarak, açlıkla mücadeleden sorumlu komiser olarak da faaliyetlerine devam etti. 28 Kasım 1918'de açlıkla karşı mücadele için Merkez Komisyonu kuruldu ve Riskulov başkan olarak tayin edildi. Komisyon Türkistan Özerk Sovyet Cumhuriyetine bağlı 19 il ve ilçede yemekhane mekânlarını açtı. 14 Mart 1919'da Türkistan Özerk Sovyet Cumhuriyetinin 7. kongresinde Başkanı olarak seçildi. Mart 1919'da Türkistan Komünist Partisi Müslümanlar Dairesinin başkanı oldu. 21 Ocak 1920'de TKP İcra Kurulu Başkanı olarak seçildi. 1. Doğu Halkları Kongresi'ne (Bakü) katılan delegelerin Komünist hiziplerine başkanlık etti. TKP'nin siyasi ve devlet statüsünü güçlendirmek ve Cumhuriyeti Türkçe konuşulan halkların ortak bir devletine dönüştürmek, siyasi, ekonomik, diplomasi, askeri ve kültürel konularda özerklik haklarına ulaşmak konusunda çaba sarfetti. TKP Müslümanlar Dairesi başkanı olarak Türkistan'daki Türk halkları birliğinin korunması konusunu defalarca gündeme getirdi. Türkistan'daki Türk soylu halkların tarihi ve siyasi gelişim süreci esnasında farklı kollara dağılmış Türki halkların ortak bir evi olduğu fikrini taşımaktadır. Bu nedenle de onu

Stalin «Pantürkçülük» ile suçlayarak M. Sultan-Galiyev'lerle bir saydı. 1923-1924'te Merkez Seçim Komitesi'nin aday üye oldu. 1924 yazında Moğolistan'daki Komintern Yürütme Kurulu temsilcisi olarak atandı. Moğol halkının oluşumuna devlet olarak büyük katkı sağladı. Moğolistan Anayasası'nın hazırlanmasına katıldı. Moğolistan'ın başkentinin Ulanbator olarak adlandırılmasını önerdi. Riskulov, 8 Haziran 1937 tarihli SSCB İçişleri Komitesi Devlet Güvenlik Genel Müdürlüğüne «Sovyet karşıtı Türkçü milliyetçi örgütleri» mektubu hazırlandı. Orta Asya ve Tataristan cumhuriyetlerinde milli aydınların yakalanması kampanyası mektubun temelini oluşturdu. Mektup, milliyetçi unsurların cumhuriyetlerdeki ve doğudaki illerdeki faaliyetlerinin artan oranda Sovyet karşıtı propaganda altında olduğunu belirtiyor. Faaliyetleri Alaş Orda, Musavat, Mily-Firka ve Mili-İttihad gibi organizasyonlarla ilişkiliydi. Riskulov, 21 Mayıs 1937'de benzer suçlamalarla tutuklandı. Stalin'in doğrudan soruşturma raporuyla tanışması, sorunun çok önemli bir nitelik taşıdığını gösteriyor. 10 Şubat 1938'de öldürülen Riskulov, Moskova'daki NKVD'nin «Kommunarka» mezarlığında gömüldü. 8 Aralık 1956'da, SSCB Askeri Komitesi Yüksek Mahkemesince Riskulov ismi suçunun bulunmamasıyla ilgili kararıyla temize çıkarıldı. Onun sosyal ve politik faaliyeti çok karmaşıktı. Onun ismi Taraz'daki parka, Almatı'daki Yönetim Akademisine, ülke genelinde bir çok sokaklara ve ortaokullara verildi. Ulusal kurtuluş hareketi tarihi üzerine yapılan çalışmaların yazarıdır.

Кайнақша: Алаш қозғалысы. Құжаттар мен материалдар жинағы. Сәуір 1920-1928 ж. Движение Алаш. Сборник документов и материалов. Апрель – 1917-1928 гг. – А.: «Ел-шежіре», 2007. – Т. 3. Кн.1; Хаустов В., Самуэльсон Л. Сталин, НКВД и репрессии 1936-1937 гг. / В.Хаустов, Л.Самуэльсон. – М.:» Российская политическая энциклопедия (РОСПЭН)»; Фонд первого Президента России Б.Н.Ельцина. – 2010. – 432 стр. : ил. – (История сталинизма). – С.148; Тұрсун Х. Алаш һәм Түркістан. – А.: «Ел-шежіре» ҚҚ., 2013. – 400 бет.

H.Tursun

«Ruhaniyat – Ebu Nasir el-Farabi Müzesi» – Түркістан bölgesi, Otırar ilçesinin merkezi Şâuildir yerleşim yerinde bulunan kültür binası. Müze Güney Kazakistan Valiliği kararıyla 18 Mart 2011 senesinde açıldı. Müzenin tarihi 1980 yılı yerli araştırmacı Abdullah Jumaşev'in şahsi çabaları sonucu kurulan «Ebu Nasir El-Farabi» adındaki Edebiyat ve Sanat Müzesi'nden başlar. 1966 müze binası inşa edilmiştir. Toplam alan 675.1 m²'lik mekana sahiptir. Bunların içinde ofis alanı 96,2 m², sergi alanı 493,6 m², kütüphane 12,4 m², depolama odası 67,7 m²'dir. Personel programına göre,

müzenin 11 çalışanı bulunmaktadır. Bunlardan yedisi yüksek eğitimli. Müze fonundaki toplam sergi sayısı olarak ana stok sergileri 2962 birim, yedek fon 1201 birim dahil olmak üzere 3893 adettir. Kitap fonu 1380 adettir. C. Aitmatov, M. Kozıbayev, A. Kekilbayev, K. Akışşev, Ş. Kaldayakov, Ö. Janibekov, M. Şahanov vd şair ve yazarlar şahsi sergilerini müzeye verdiler ve müze hakkındaki izlenimlerini bıraktılar. Müzenin sergileri 12 temaya dayanıyor. «Otırar bölgesi topraklarındaki en eski kültür merkezleri»; «Ortaçağlı Ebü Nasir El Farabi Vatanı»; «Ebü-Nasir el-Farabi – Ansiklopedi Bilimcisi, Doğu'nun Büyük Düşünürü»; «Moğol istilasından önce Otırar bölgesinin kültür ve sanatı»; «İslam ve Tasavvuf Bilgeliği»; «Altın Orda'da zamanındaki Manevi Kültür»; «Kazak halkının sözlü edebiyatı»; «Kazak Hanlığı döneminde edebiyat ve sanat»; «Yüzyıllarda Astana, Kazygurt ve Sırderya bölgesinin 19-20. asrın başında kültür ve sanatsal gelişimi»; «Sovyet döneminde bölgedeki edebiyat, kültür ve sanatın gelişimi»; «Güney Bölgesi Edebiyatı ve Sanatı Araştırmacıları»; «Bağımsızlık sırasında bölgenin kültür ve sanatının refahı». Otırar eserlerinin bir kısmı, manevi kültürün önde gelen temsilcilerine ilişkin olarak yerli ve yabancı müzelerin sergilerinde sergilenmiştir. Örneğin, Şam'daki Ebü Nasir el-Farabi'nin adını taşıyan Etno-Kültür Merkezi'nde, Kazakistan Cumhuriyeti Milli Müzesi'nde, Arıstan Baba camisinde sergilenmiştir. Müze çalışanlarının yürüttüğü çalışmalar sonucunda yayınlanan kitaplara ve koleksiyonlarda müzede sergilenmektedir.

M. Tastanbekov

*Ruhaniyat – Ebü Nasir el-Farabi Müzesi.
Şâuildir köyü.*

Rüstem Han (doğum tarihi belirsiz ve 1712'de Taşkent'te vefat etmiştir) Kazak hanlarından biridir. Tarihi kaynaklarda Rüstam, Rustam Han, Rustam Muhammed Bahadır Han olarak bilinir. 18. asırlarda hükümdar oldu. Merkezi Taşkent'teydi. Şayhantaur mezarlığında gömülmüş. Mezar taşının nereye götürüldüğü konusunda bilgi yoktur. Rustam Han Taşkent'teki Şayhantaur, Sibzar, Besağaç civarlarında yaşayan janıs, sikım, şımır, şanışkılı, sirgeli kabilelerine hükümdarlık etti. Bununla birlikte, Sırderya'nın orta kısmı, Şırşık, Arıs nehirleri vadileri tarafını da yönetmiştir.

1735. senesinde Taşkentli Nurmukammed Alimov, babası İman Han hakkında yazdığı makalesinde şöyle yazıyor: «Büyük Jüzde İman Han ve onun oğlu Rustam Han» diye bilgi verir. Rustam Han kendi döneminde Karabağ adlı bir Sultan'dan destek görmüştür. Ancak onun tarihi seciresi belirtilmemiştir. İman Han'ın çocukları arasında sadece Afendiyar'ın ismi bize ulaşabilmiştir.

Kaynakça: Ерофеева И.В. Казахские ханы и ханские династии в XVIII - середина XIX вв. // Культура и история Центральной Азии и Казахстана: проблемы и перспективы исследования. Материалы к летнему Ун-ту по истории и культуре Центральной Азии и Казахстана (4-23 августа 1997 г.). – А., 1997. – С.76,110-111; ИКРИ. Т.6 – Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным казахским степям. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007. – С.25.

M.Mirazov

Rybalko Ivan Ignatievich (1923'te Tülkibas ilçesi Balıkşı köyünde doğmuş ve 1943'te Ukrayna'da vefat etmiştir) -

Sovyetler Birliği Kahramanı (1943). 1938 yılında Traktör sürücüleri kurslarını bitirip «Zavety Lenina» çiftliğinde çalışmaya başlar. Savaş başladığında orduya çağırılır.

Dnepr nehrini azat ederken kahramanca öldü. Balıkşı köyündeki okula onun adı verilir.

Kaynakça: Оңтүстік Қазақстан облысының энциклопедиясы, «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998.

Ş. Kurmanbayeva

Sağındık Türbesi (19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başıdır) – mimari anıttır. Otırrar İlçesi Şauildir köyünden güneybatıya doğru 40 km yerde bulunmaktadır. Pişirilmiş tuğlalardan yapılmış, durvaları sıvılanmıştır. Beş kubbesi var dörtgen türbenin duvarları badanalanmış. Kubbeleri çok köşelidir ve en güzeli ise ortadaki kubbedir.

Kaynakça: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

K.Sarekenova

Samaşev Zaynolla (17.11.1947'de Doğu Kazakistan Bölgesi Ulan İlçesi Bayterek köyünde) – arkeolog, tarihçi. «Platin Tarlan» ödülünün sahibi, Almanya Arkeoloji Enstitüsünün üyesi. 1970'de Öskemen Pedagoji Enstitüsünden mezun olmuştur. 1970-1980 yıllarında öğretmen olarak çalışmıştır. 1980-1991 yıllarında Ş. Valihanov Tarih, Arkeoloji ve Etnografi Enstitüsünde araştırma görevlisi, bölüm başkanı olarak çalışmıştır.

1991'den beri A.Marğulan Arkeoloji Enstitüsünde Bölüm başkanı, Astana Şubesinin müdürü, danışman, baş uzman gibi çeşitli görevleri üstlenmektedir. Kazakistan'ın bütün bölgelerinde arkeolojik incelemelerde bulunmuş ve 2009 senesinde ise Kazak-Moğol Tarihi-Kültürel inceleme grubunu yönetti. Berel mezarlıklarını kazarak bulduğu bulgularla Dünya'ya tanındı. Türkistan bölgesindeki

petrogliflerine incelem çalışmalarını yaptı.

Eserler: Наскальные изображения Верхнего Прииртышья. – А.-А., 1992; Изучения археологических памятников Западного Алтая. – СПб., 2000; Сарайчик. – А., 2001; Berel-Берел. Альбом. – А., 2000; Оңтүстік Қазақстан облысының археол. картасы. Түлкібас ауданы. – Түркістан, 2004. Қазақ петроглифтері (көне тамыры мен сабақтастығы) – А., 2005; Сокровища мерзлых курганов Казахского Алтая (по материалам могильника Берел). – А., 2005; Сокровища Устьурта и Манкыстау. – А., 2007; Древнетюркские тамги. – А., 2010; Наскальное искусство Казахстана. Сеул, 2011. (на корейском и русском языках); Древнетюркская графика. – Аст., 2013.

M.Kozha

Sameke Han (doğum ve ölüm tarihleri belirsiz) – Türkistan şehrini başkent yapmış ve burada defnedilmiş 18. asırdaki Kazak Hanı'dır. Sameke Tevke Han'ın oğlu, Salkam Jangir'in torunudur. Rus kaynaklarında Şahmuhammed, Şamaka, Şemaki, Şahmahmet şeklinde geçmektedir. Sameke Han'ın doğum tarihi belirsiz, yaklaşık 1737-1738'de vefat ettiği varsılmaktadır. Kendisi Han olarak 1731-1738 seneleri arasında hükümdarlık yapmıştır. Kazak Hanlarının Jadik soyundan gelmektedir. Sameke Han'ın tarihte ismi belli coukları ise Seyit, Tevke, Esim'dir. Hicri 1228, yani 1813 senesinde Abd Rahim Uzkandi tarafından yazılan «Cengiz Han risalesi» adlı eserde «Jahangir Han, Tevekkel Muhammed Bahadur Han, Şah

Muhammed Bahadur Han Türkistan'da bulunmaktadır». Jongarlarla 1723-1725 senelerinde yaşanan savaşta Semek Han kendisini askerbaşı olarak göstermiş. 1724 senesindeki Rus kaynaklarında onu Karakalpak Hanı olarak vermişlerdir. Buna bakarak onun yönetimine Karakalpakların da dahil olduğunu söylemek mümkündür. 18. asrın 20. yıllarında Kazak orduları Jongarlarla, İdil Kalmuklarıyla, Ural Başkurtlarıyla olan savaşlarında askerbaşı olarak görev aldı.

Tarihi kaynaklarda 1727 senesinde onun Hiva Tahtına geçmesi için davet edildiği yazılmaktadır. 1730 senesinde Ebülhayır Han'ın Ufa'ya yazdığı mektubunda Türkistan'ı Sameke Han yönettiği yazılmıştır. Anırakay savaşına katılmıştır. 1733 senesinde Ural Başkurtlarına karşı sefere çıkmıştır. Ancak Ebülhayır Han'ın önceden Başkurtları haberdar etmesiyle hazırlanan tuzağa düşer ve Kazak ordusu amacına ulaşamaz. Han'ın başkenti Türkistan şehri oldu. Onun himayesine Sırderya'nın sol yakası, Karkaralı bölgesi, Torğay, Esil, Elek nehirlerindeki Kazak boyları girdi.

Каунақса: Қожа М., Жандарбек З. Шыңғыс хан мен қазақ хандары туралы жаңа қолжазба // Түркология. – 2015, № 1; История Казахстана в русских источниках. Русские летописи и официальные материалы XVI – первой половины XVIII в. о народах Казахстана. – А., 2005; Ерофеева И.В. Казахские ханы и ханские династии в XVIII - середина XIX вв. // Культура и история Центральной Азии и Казахстана: проблемы и перспективы исследования. Материалы к летнему Ун-ту по истории и культуре Центральной Азии и Казахстана (4-23 августа 1997 г.). – А., 1997. – С. 95, 142-143; Қазақ хандары. – А., 2015.

M. Kozha

Sangıl Bi Türbesi – kutsal bir mekandır. Türkistan Bölgesi Sozak İlçesi Sızgan yerleşim yerinde bulunmaktadır. 3 hektarlık bir alanı kapsamakta ve alanda bağ yetiştirilmektedir. Her yıl çeşitli bölgelerden gelen Singal Bi torunları Kuran okur, kurbanlık keserler. Kazak Han'larının atası olarak bilinen Coşi Han'ın vezirlerinden olan Singal Bi 12-13. asırlarda yaşamıştır. Bize ulaşan tarihi kaynaklarda bugünkü Sangıl boyunun kökeni Cengiz'i Han ilan edilmişinde bulunan Konırat Sangıl Bi'den gelmektedir. Eski rivayetlere göre, Cengiz'in tahta geçişinde beyaz keçiye bindirerek daldıranların biri olan Sangıl'a «Uran'ın Konırat, kuşun kartal, ağacın elma, tabanın ise ay olsun» diye dua etmişlerdir. Türk-Moğal şecerelerinde ismi geçen Sangıl'ı tarihçiler 1180'lerde doğmuş olmalı diye fikir bildirirler. Onun Cengiz Han'ın yanında olmasını da hanımı Börte'yle aynı soydan gelmesine bağlamaktadırlar. Şimdiki Sangıl boyunun uranı «Mulkaman» olduğunu bakılarak

Sangıl Bi Türbesi.

araştırmacılar Sangıl'ı Mülkaman Batır'ın torunu olabilir diye tahminde bulunurlar.

Kaynaққа: Қазақстан: Ұлттық энциклопедия. 7 т. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998; Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас ред. Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005; Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. – СПб., 1897; Құдайбердіұлы Ш., Түрік, қырғыз, қазақ һәм хандар шежіресі. – А., 1991; Тарихи тұғыр. – А., 1998; Көне де жаңа Созақ. – А., 2004; Берікқараев Ә. Саңғыл би // <https://aikun.kz/2017/07/29/21892.html>.

Ş. Kurmanbayeva

Санғиларик – 19. асрын сонларындаки тарихи су каналыdır. Міншункыр'даки Санғил көйлерисакинлеринце Бөгенсуыуу Ақшокат үзеринден Міншункыр'а getirilmіştir. Yaklaşık 30 km uzunluğundadır. Kanalı tarımla uğraşan Konirat Boyundan legen Sangıllar kazmışlardır. O dönemin şairi Baltabay Tebeyev: «Sangıllar kazmaktadır bozkırı, Bununla kimi doyuracak. Kıpçaklar Süyimbay'ı bağlarsa, O zaman Sangıllar ağlayacak» demiş. Sangıllarık izleri halen Şilik ve Temir istasyonları arasında bulunmaktadır. Bөgen nehrindeki suyu Arıs nehri civarındaki tarlaya getirmişlerdir. Sangıllarık'ın sonu ortaçağ kanalları sistemine ulaştığı için Otırar sulandıma sistemini inceleyen V.A. Grpşev eski kanalı «Sangıllarık» olarak adlandırmıştır.

Kaynaққа: Қожа М. Ортағасырлық Отырар: аңыздар, деректер, зерттеулер. – Түркістан, 2006.

M.Kozha

«Sarıағаш» газетеси – ілче газетесидир. 1929'де «Ақјол» olarak yayınlanmıştır.

Sonrasında ise «Lenin Jolu», «Kızı Tuğ» adlarıyla devam etti. Sovyetler döneminde madalya ile ödüllendirilmiştir. 70 yıllık tarihi var gazeteyi K.Ğabdullin, S.Kөşerbayev, M.Mamadанov, A.Kalimbetov, M.Ospanov, A.Ospanulı, B.Dinislamov, K.Balıkbayev'ler yönetmiştir. Gazete 12 sayfa olarak haftada iki kere yayınlanmaktadır.

Kaynaққа: Аяған Б.Ф. Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия.. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – Б. 448.

M.Tastanbekov, N.Sultanbek

Sarıағаш Тарихи-Бөлгетаным Мүзеси – Бөлгесел тарих-бөлгетаным мүзесинин Сарыағаш шубеси. 2004-2006 жылдаки Kazakistan Cumhuriyeti'nin «Күлтүрел Miras» programı çerçevesinde Бөлге Valiliğinin 28 Temmuz 2006 tarihli ve 281 no'lu kararıyla «Sarıағаш Тарихи-Бөлгетаным Мүзеси» olarak kuruldu. Мүзенин toplam büyüklүğü 125,5 m²'dir. Мүзе Сарыағаш İlçesi Adalet Dairesine bağlı binayı geçici olarak kullanmaktadır. 24 Mayıs 2007'deki 188 sayılı Бөлге Valiliğinin Kararnamesiyle, Бөлгесел Тарихи-Бөлгетаным Мүзеси'nin Сарыағаш шубеси olarak resmen kuruldu. Мүзе 3 sergi salonundan oluşuyor: Arkeoloji

Şarıағаш Тарихи-Бөлгетаным Мүзеси.

bölümü: kazı sırasında bağda bulunan antik seramikler, seramik vazolar, kaplar ve iş donanımları bölgenin antik tarihini ve kültürünü anlatıyor. Etnografya bölümünde Kazakların eski bir ruhu, atalarımızın gelenekleri, gelenek ve görenekleri, çeşitli süslemeler, yurt detayları, kıyafetler ve tabaklar vardır. 19-20 asırlara ait mozaik eşyalar, kullanılmış ev eşyaları bulunmaktadır. Doğa bölümünde: Sariagaş'ın doğası, tabiat bölümüne yansıtılmıştır. Dünyadaki nadir olarak yetşen bazı bitki örtüsü ülkemizde bulunur. Müze fonunda 2720, ana fonda 1130, bilim fonunda 1590 adet sergi bulunuyor.

M.Tastanbekov

Sattar Erubayev Edebi-Kültür Müzesi – bölgesel yerel tarih müzesinin şubelerinden biri. Türkistan'da bulunur. Müzenin bulunduğu bina 20. yüzyılda pişmiş tuğladan yapılmıştır. Bina 1910-1920 yıllarında Rus-Kazak okulu olarak faaliyet gösterdi. Sonra Abay lisesi olarak faaliyete devam etti. 1989 senesinde Sattar Erubayev Yerel anıt müzesi açıldı. Müze 1991-1995 arasında «Azret Sultan» Müzesi bünyesinde çalıştı. 1995'te Sattar Erubayev Edebiyat ve Kültür Müzesi

Sattar Erubayev Edebi-Kültür Müzesi.

olarak Bölge traihi-bölgetanım müzesinin şubesi olarak tekrar yapılandırıldı. Müze 1573.8 m²'lik bir alanı kapsamaktadır. Müze serge alanı 195 m²'dir. Müze 4 bölümden oluşmaktadır: 1. Sattar Erubaev'in sergisi Sattar'ın hayatı ve etkinliği, sınıf arkadaşları, meslektaşları, yakın akrabaları, şairlerin görüşleri. 2. Türkistanlı ortaçağ figürleri, şair yazarlar, bilim adamları, sanat figürleri var. 3. Bölgetanım odası. Eski ahşap plakalar, bakır yaylar, semaverler, kumanlar vardır. 4. Türkistanlı sporcular odası: H. Akkaliev, B. Sattarhanov, O. Jarılkapov gibi ünlü sporcular. 2004. Türkistan şehri belediye başkanınının 1732 no'lu kararnamesiyle Sattar Erubayev'in anıtı müzenin girişinde dikildi. Müze çalışanlarınca, müze fonları her yıl yeni sergilerle güncellenmektedir. Halen müzede 3257 sergi bulunuyor: ana fonda 840 sergi; ek fondaki sergi sayısı - 2417.

M.Tastanbekov

Sattarhanov Bekzat Seyilhanulı (4.4.1980'de Türkistan şehrinde doğdu ve 31.12.2000'de Çimkent şehrinde vefat etti) – sporcu, boksör. Bokstan Sidney olimpiyatları şampiyonudur (2000). «Barıs» madalyasının sahibi. Türkistan şehrindeki Abay okulunda ve J.Edilbayev okullarında okumuştur (1986-1996). M. Avezov Güney Kazakistan Devlet Üniversitesi Beden eğitimi bölümünde, sonradan Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Hukuk Fakültesinde okudu. 1995'ten başlayarak boksla uğaşan Sattarhanov, 1996 senesinde Kostanay'da gerçekleşen Cumhuriyet içi yarışta birinci olur. Bu sene Çimkentli antrenör Anatoliy Viziriyakin'in

koçluğunda çalışmaya devam etti. 1997 senesinde Karağandı'da ve Keln'de (Almanya) gerçekleşen Uluslararası yarışlardan madalya ile döndü.

1998 senesine Argentina'da gençler arasında gerçekleşen dünya şampiyonasında, 1999 senesinde ise Taşkent'te gerçekleşen Asya şampiyonasında birinci olarak Sidney olimpiyatları hakkını kazandı. Sidney olimpiyatlarına kadar Kırgızistan'da, İspanya'da, Moskova'da, Astana'da gerçekleşen çeşitli yarışlardan da birincilikle döndü. Bugünlerde Türkistan şehrinde Sattarhanov isminde semt ve Spor salonu isimleri vardır. Spor salonu önünde ise anıtı vardır. Almatı, Çimkent şehirlerinde ise sokak isimleri vardır. 2002'den beri B.Sattarhanov'un anısına düzenli olarak bokstan uluslararası turnava gerçekleştirilmektedir. 2005 yılında ise «Bekzat» kitabı yayımlandı (K.Rısbekülü). 2006'da ise fotoalbom yayımlandı (N.Jünisbayulı, T.Köğbayev), 2009'da ise belgesel film çekildi (S.Tekeyev).

H. Tursun

Sauran (Savran, Saravan, Saurar, Suran, Yasırvan) – şimdiki Türkistan ve

Kızılorda Bölgeleri sınırında ve Türkistan şehrinde kuzey-batıya doğru 40 km mesafedeki eski yerleşim yeridir. Coğrafyalık bulunduğu nokta ise 42T 400642, 4819084. İlk olarak Sauran şehrinde 10. asır tarihi kaynaklarında söz edilir: «Sauran – zincir şekliyle yerleşen yedi şehrin içindeki en büyüğüdür. Orada rabat ve cami vardır.

Bu şehir Guz ve Kimaklara karşı sınır şehridir». Şehrin İslam'a kadar olduğuna dair bilgiler vardır. «Nasab name» şeceresinde 8. asırdaki Sauran'ı Arap ordularının işgali anlatılır. İskak Baba yönetimindeki Müslümanlar ordusu: «Bundan sonra Tubbat-Dar Padişah Sulhan'a, Türk kabilelerinin Sauran dedikleri yere kaçtı. Sonra İskak Baba Sulhan şehrini kuşatmaya alır ve bir kaç günlük savaştıktan sonra, kırk bin sadakatsiz Hıristiyan'ı öldürdü. Yedi bin müslüman şehit oldu.... Sonra bir birlerini çeviren üç katlı sur (duvar) inşa edildi». Eski Sauran şehri Karatöbe yerleşim yeriyle sınırlıdır. Karatöbe ortaçağ Sauran şehrinde güneye doğru 3 km mesafededir.

«Çok Büyük bir şehir olduğu» 13. asırdaki Ermeni kralı I. Getum'un yolyazısında anlatılır. 14. asırda Sauran'da Ak Orda Hanları oturdu. Burada 1320 senesinde Sası-Buka Han defnedilmiştir. Onun oğlu Erzen Sauran ve diğer şehirlerdeki medreseleri, hankileri, camileri inşa eden olarak tarihte kaldı. Son ortaçağ müslüman yazarlara göre, Sauran'ı Oris Han, Toktamış, Timur, Şeybaniler sırasıyla yönetti. 15. asrın 80. yıllarında Sauran'ı İrenşi Han yönetti. Kendisi ilk Kazak Hanlarından olan

Janibek'in oğludur. 1515'in ilk yarısında Sauran'da «dünya harikalarının biri» sayılan Sauran Sallanmalı minareleri inşa edildi. Şehire yer altı su kanalları getirildi. 16. asırdaki Hafız Tanış «Sauran kalesi çok güçlü bir kaledir» diye yazmaktadır. Abdulla Han Sauran'ı kuşatmaya aldığıında taş atıcı makinelerle ağır topları kullanmıştır. 16. asrın sonlarına doğru Sauran tamamen Kazak Hanlarının himayesine geçer. 17. asrın başlarında şehiri Abılay Han yönetti.

1616'da ise Tursın Muhammed Han geldi. 15-16. asırlara ait Sauran paraları vardır. Sauran parasında hicri 995 (1586/87) Adil-han ismi yazılıdır. Şehir olarak Sauran 18. asrın ilk yarısına kadar falliyet gösterdi. S.U. Remezov haritasında «Servan» olarak, 1735 senesinde Taşkentli Sart N.Alimov onu Türkistan şehirlerinden biri olarak verir. Arkeologlar Sauran şehrinde 1655-1663 senelerinde yapılan Çar Aleksey Mihayloviç'in bakır paralarını buldular. Bu tür paralardan dolayı arkeologlar Sauran şehrinin Güney Kazakistan pazarına giriş vakiti olarak

17. asrın 2. yarısını göstermektedirler. N.Vitsen'e göre 17. yüzyılın sonunda Sauran'ın yönetici Kacı Sultan (gelecekteki Ebülhayır Han'ın babası) oldu (1710-1748). 18. asırda Barak Han, ondan sonra Abilmambet Han, Esim hanlar yönetti. 18. yüyülda Sauran'da 100'den fazla aile yaşamış. Sauran'da inceleme yapan bilim adamları P.Lerç, N.İ. Veselovskiy'lerdir. Buradaki ortaçağ kalelerinin duvarları ile minareleri halen korunmaktadır. 21. asırdaki kazı çalışmaları sonucunda şehrin giriş kapısı, şehri merkezindeki önemli binaların kalıntıları bulunmuştur.

Каунақса: Материалы по истории туркмен и Туркмении. Т.1. – М., 1939. – С. 185; Муминов А. Кокандская версия исламизации Туркестана // Подвижники ислама. Культ святых и суфизм в Средней Азии и на Кавказе. – М., 2003. – С. 140; Байпаков К.М. Городище Каратобе // Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – А., 1994. – С. 307; Киракос Гандзакети. История Армении. – М., 1976. – С. 224; Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Т.2. – М.-Л., 1941. – С. 129; С. 129, 135–136, 147, 153, 157, 160; Пищулина К.А. Присырдарьинские города и

Ortaçağ şehri Sauran'ın duvarları.

их значение в истории казахских ханств в XV-XVII вв. // Казахстан в XV-XVIII веках. – А.-А., 1969. – С. 17–19; С. 17–19; Болдырев А.Н. Зайнабдин Вассифи - таджикский писатель XVI в. – Сталинобад, 1957. – С. 160–161, 335; История Казахстана в персидских источниках. Т.5. – А., 2007. – С. 324–325; Материалы по истории русско-монгольских отношений: Русско-монгольские отношения. 1607-1636: Сборник документов. – М., 1959. – С. 43; Бурнашева Р.З. Денежное обращение в городах Южного Казахстана в XV-XVIII вв. – Туркестан, 2006. – С. 101–102; Ерофеева И.В. Географические карты XVIII века как источник по истории, этнографии и исторической топонимике Казахстана // История Казахстана в документах и материалах. Альманах. Вып.1. – А., 2011. – С. 330-357. С. 338; Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным казахским степям. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007. – С. 28; С. 67; Настич В.Н. Новые факты из истории монетного производства и денежного обращения в Южном Казахстане XIII-XVIII вв. // Средневековая городская культура Казахстана и Средней Азии. – А.-А., 1983. – С.143-152. С. 152; Қазақстан тарихы туралы қытай деректемелері. 3 том. Цин патшалық дәуірінің мұрағат құжаттары. Қытай деректемелерін аударған, түсіндірмелері мен ескертулерін жазған Б.Еженханұлы. – А., 2006; Ерофеева И.В. Казахские ханы и ханские династии в XVIII - середина XIX вв. // Культура и история Центральной Азии и Казахстана: проблемы и перспективы исследования. Материалы к летнему Университету по истории и культуре Центральной Азии и Казахстана (4-23 августа 1997 г.). – А., 1997. – С. 81; Первые историко-этнографические описания казахских земель. XVIII век / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007. – С. 77; Байпаков К.М., Смагулов Е.А. Средневековый город Сауран. – А., 2005. – С. 66, 81–84; Лерх П. Археологическая поездка в Туркестанский край в 1867 г. – СПб. 1870. – С. VIII–IX; Кожанов М. Н.И. Веселовский о древностях Южного Казахстана. Veselovskiy on Antiquities of South Kazakhstan // Вестник Международного института центральноазиатских исследований - ЮНЕСКО. – Самарканд, 2008. № 8. – С. 6–7.

M.Kozha

Sauranın Sallanan Minareleri – Sauran şəhərində bulunan cami minareleridir. Ak Orda Han'ı Sası Buka'nın defnedildiği Sauran'da hanın oğlu Erzen digər şəhirlərdə olduğu gibi cami və medresələr inşa etdirmişdir. Zeyneddin Vəsfî'yə görə, iki minareli cami medresə vardı. Ortaçağ şəhərində inşa edilən cami- medresədəki minarelər fərqli bir formasıyla şəhərdəki birdən bir sənət əsəridi olduğunu halen yapılmakta olan tədqiqatlar göstərməkdədir. Sauran minareləri 1866-1872 sənələrində çizilmiş Türkiyə albomunda verilmişdir. Minare Orta Asya minarelərinə bənzər şəkildə yuvarlak, yuxarı kısmı incələyərək yapılmış minaredir. Türkiyə ətrafında buna bənzər minarelər çoxtu, ancaq arada keçən zaman ərzində qayıbmışdır, sadəcə qalıntıları vardır. Sauran minareləri haqqında Vəsfî'nin əsərində, 19. əsrdəki P.İ. Paşino'nun əsərində bəhsədlməkdədir. Sauran medresələri və onun yanındakı sallanan iki minaresi isə ilim və sənətin böyük bir qazancının örnəğidir. Vəsfî'də bəltirildiyi

Eski Sauran Minareleri. 19. yüzylın sonlarında yıkıldı.

gibi, minare 12 m. yüksekliğinde, özel olarak minarenin sallanmasını sağlayan ağaç kirişlerle yapılmıştır. Minarelerin biri 1867'de, diğeri ise 1878'de yıkılmıştır. Sauran'ın sallanmalı minareleri kendine has özel bir yapıya sahiptir. Minareyi araştıran bilim adamları bina temelini oluşturan kerpiçlerin farklı bir biçimde inşa edildiğini ve çok derinlere yapıldığını söylüyorlar. Minarenin sallanıyor olması insana merak uyandıracak da kesindir. Sauran şehrini inceleyen B. Smağulov «binanın sırrı onun temelinin çok derin ve kalın bir şekilde yapılması, kerpiçlerin kalitesi ve onların diziliş şekili, depremlere karşı kullanılan ağaç kireşlerle ilgili» olduğunu söylüyor. Ancak sallanmalı minarenin sırrı henüz çözüme kavuşmuş değildir. 14-16. asırlarda inşa edilen söz konusu dini binanın doğal yapısı günümüzde bile bulunamayan yöntemle yapıldığı aşikardır. Derin bir bilgi ve tecürbeyi gerek ettiren büyük bir ustalikle inşa edilen bina İslam sanatında ayrı bir yere sahiptir.

Каунақса: Байпаков К.М., Смағулов Е.А. Средневековый город Сауран. – А., 2005; Болдырев А.Н., Зайнабдин Васифи. Таджикский писатель XVI в. Опыт творческой биографии. – Душанбе, 1957; Пашино П.И. Туркестанский край в 1866 году. Путевые заметки. – Санкт-Петербург; Смағулов Е.А., Григорьев Ф.П., Итенов А.А. Средневековая археология города Туркестана. Туркестан, 1998; Түркістан альбомы. – Аст., 2005.

D. Mustapayeva

Sayram – Türkistan bölgesindeki ortaçağ şehridir. Eski şehir kalıntıları Çimkent şehrinden doğuya doğru 10 km yerdeki Sayram köyünde bulunmaktadır. Tarihi kaynaklarda Sairyam, Sayran, Sayryan, Sosiran, Seyram, Saryam,

Saran şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Arab halifatının ilk dönemindeki alimlerin eserlerinde ise İsbicab, İspicab şeklinde verilmiştir. M.Kaçkarlı kendi eserinde: «Sayram – İspicab diye adlandırılan Ak şehrin (el-Medinat el-Bayda) ismidir. Bununla birlikte Sariyam diye adlandırmaktadırlar». Bu yazıya dayanarak 629 senesinde Hindistan'a seyahat eden Çinli Syuan Tzan'ın yazılarında ismi geçen «Ak nehirdeki şehir» Sayram şehrini belirttiğini söylemek mümkündür. Sayram İpek Yolu üzerindeki büyük şehirlere biridir. Burada çeşitli dinler: Hristiyanlar, Zertüşler ve Müslümanlar yan yana yaşadığı merkezdi. Yazılı kaynaklara göre, şehrin 7-8. asırlarda var olduğunu belirten belgeler mevcuttur. Şimdiki Sayram şehrine yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında 9. asıra ait kalıntılar bulunmamıştır. Demek ki ortaçağ şehri başka bir yerde olmalıdır. Hoca Ahmet Yesevi'nin yakın akrabası ve «Nasab name» eserinin yazarı Safi Eddin Orın Koylakı 8. yüzyılda Arab ordularının Sayram şehrini işgal ettiğini, sonradan İskak Baba yeni bir kale inşa ettirdiğini yazmıştır. Şehir İslam dininin Kazakistan topraklarına girdiği ilk dönemlerde İslam merkezi haline geldi. Ön ortaçağ Kazakistan tarihindeki pek çok siyasi olaylarla ilgili Sayram şehri ismi geçmektedir. İspicab bir zamanları Taraz, Farab, Şauğar, Sauran şehirlerini de içinde barındıran bir devletin başkenti oldu ve kendi parasını çıkardı. İspicab 9. yüzyıldaki tanınmış matematikçi ve coğrafyacı el-Horezmi'nin «beşinci iklim şehirleri listesindeydi». Sayram-İspicab ismi 9-10. asırlardaki diğer şehirlere

nazaran sıkça adı geçen bir şehirdir. Arab coğrafyacısı el-Makdisi eserinde (925) eski Sayran'ın kısa ve net tanımı verilmiştir: «İspicab büyük bölgesel şehirdir. Onun rabatı ve halkın yaşadığı medinası vardır. Orada (medinada) kapalı çarşılar, kumaş pazarı ve büyük bir cami vardır. Onun (medinanın) dört kapısı: Nucakent kapısı, Farhan kapısı, Şakrana kapısı, Buhara kapısı ve her kapının rabatı vardır. Rabatlar: Nahşebliiler rabatı, Buharalılar rabatı, Semerkandlılar rabatı, Karategan rabatı vardır. Şehirde kabiristan ve fakirlere ekmek ve yemek vermek için her ay 7000 dihram para verecek pazarı da vardır. Orada (şehirde) 1700 rabat vardır diyorlar. Bu ünlü sınır şehri ve din için savaştan bir şehirdir». Bugünlerde ise eski şehir yeri bir tepelik halindedir. Eski Sayram şehrinin merkezindeki tepenin etrafında insanların yaşadıklarına dahil

izleri var küçücük tepecikler vardır. Şehir çevresindeki yerleşim yerleri ile tarım alanları iki sıra şeklinde kalın duvarlı surlarla çevrilmiştir. 13. asır tarihçisi Reşiddin'in verdiği bilgiye göre: Yaşlı Sayram şehri çok eski ve çok büyük bir şehridir. Onu gören insanların anlattıklarına göre, şehrin bir ucundan diğer bir ucuna gitmek için bir günlük yol var ve iehrin 40 kapısı var». 13. yüzyılın başında Sayram'ı önce Horezmliler, sonra Moğollar işgal ederler. Moğol döneminde de şehri bölgenin iktisadi ve ticari merkezi olmaya devam eder. Zira, bu dönemlerden kalan Sayram şehrinde yapılan gümüş paralar mevcuttur. Şehir sonra Timur devletine tabi olur. Sonraki dönemde ise Kazak Hanlığı'nın iktisadi, siyasi, dini ve ticari anlamda büyük şehirlerinden biridir. Muhamed Haydar Dulati'ye göre: «Karatal'da kışı geçiren Kasım Han' bahar

Sayram Yerleşimi 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyıl başlarında.

ayında Kattabek'ten (Sayram Yöneticisi) ve Sayram sakinlerinden elçi gelir ve şehrin anahtarını teslim eder. Kasım Han bunu kabul eder. Kattabek Sayram'ı Kasım Han'a verdi ve kendisi ona hizmet etti». Tevke Han döneminde Sayram şehrinin yanındaki Martöbe'de Kazak Jüzleri'nin temsilcilerinin kurultayı yapılmıştır. 17-18. asırlarda da Sayram Kazak Hanlığı'nın önemli şehirlerinden biriydi. S.U. Remezov'un yazdığı haritada «Sayran, Y.G. Renat'ın 1738 senesinde yazdığı haritada «Saram», İ.İ. Krasilnikov'un atlasında ise «Saran» şeklinde verilmiştir. N.Vitsen'in yazılarına göre, 17. asrın sonunda şehir yöneticisi Karabas Sultan'dı. 1861'in sonu ve 1682'nin başında Galdan-Boşohtu Han yönetimindeki Jongar ordusu Sayram'ı altı ay kuşatmıştır. 1683'te Jongar orduları tekrar şehre savaş açar ve savaş esnasında iki Kazak Sultan'ı (biri Tevke Han'ın oğludur) Jongarlara esir düşer. 1684'te tekrar baskın yapan Jongar orduları şehri işgal eder ve şehre büyük hasar verir. Şehir sakinlerinin bir kısmını da Doğu Türkistan'a zorla götürürler. 1723 senesinde Jongar ordusu Sayram'ı tekrar ele geçirirler. Ancak 1729'daki savaşta Kazak ordularından yenilen Jongralar savaşı terk ederler. 1735 senesinde kalın bir orduyla gelen Jongar'lar şehri işgal ederek 18. asrın başlarına kadar yönetirler. Bu tür savaşlardan dolayı şehir nüfusu çok azaldı. Rus subayı A.K. Kuşevlev'in 1739 senesindeki yazısında Sayram'da ancak 200 kadar avlunun varlığı söz edilir. Şimdilerde ise Sayram yerleşim yerinin çeşitli yerlerinde altı türbe ve bir minare vardır. Ne yazık ki, bunların hiç biri bugüne eski şeklinde

ulaşmamıştır. Hepsi de tekrar onarım ya da yeniden inşa edilmiştir.

Каунақса: Байпаков К.М. Қазақстанның ежелгі қалалары. – Алматы, 2005; Байтанаев Б.А. Древний Испиджаб. – Шымкент, 2003; Қожа М.Б. Сайрам ескерткіштері. Памятники Сайрама. – Шымкент, 2009; Қожа М.Б. Города и аграрные селения казахских ханств. Последняя четверть XVII-XVIII в. // Эпистолярное наследие казахской правящей элиты 1675-1821 годов. Т.І. – А., 2014.

M.Kozha

Sayram Tarihi-Bölgetanım Müzesi – Bölgesel Yerel Kültür Müzesinin Sayram Şubesidir. Nisan 1992'de bir kamu müzesi temelinde kuruldu. Müzenin toplam bir büyüklüğü 800 m²'dir. 360 m²'lik fuar alanı da dahil olmak üzere 2 katlı bir binada yer almaktadır. Mart 2006'dan bu yana, müzede onarım çalışmaları yapılmaktadır. 19 Mayıs'ta resmi açılış töreni gerçekleştirildi. Toplam sergi sayısı 8552, ana fonda 6207, bilimsel fonda 2345 eser mevcuttur. Müzenin sergisi 13 bölümden oluşuyor: Arkeoloji Bölümü, Kazak etnografya bölümü, Kokand Hanlığı Anabilim Dalı, Özbek etnografya bölümü,

Sayram Tarihi-Bölgetanım Müzesi

Doğa Bölümü, Dini bölüm vb. Müze, 3000 yıllık Sayram tarihine, eski Arap kitaplarına, Din insanlarının kullandığı aletler ve Hoca Ahmet Yesevi mührünün kopyası bulunmaktadır.

Kaynakça: Мирхалдаров М. «Сайрам тарихи»; Мирхалдаров М. «Зиярат орындары»; Мирхалдаров М. «Хазрат Хожа Ахмад юртида».

M.Tastanbekov

Sayramdaki Taş Sütün – ortaçağ mimari sanat eseridir (8-9. asırlar). Türkistan Bölgesi Sayram ilçesindeki en erken İslam dönemi anıtlarından biridir. İlk olarak 1866 senesinde sütünü inceleyen A.K. Geins oldu. Mescidin tepesi çeşitli ağaç sütunlarla diretilmiştir. Bu sütunların içinde bizim dikkatimizi çeken ise sert kumtaştan yapılmış çok eski sütün oldu. Onun dış görünüşü bizim eski kiliselerdeki sütünlara benzemektedir. Bu

Taş sütun. 8. asırdaki Sairam yerleşim yeri.

sütünlarda çeşitli oyuk yazılar mevcuttur. G. ve P. (A.K. Geins'in yolarkadaşları) bu yazıları eski Slav yazısı olduğunu söyledi. Peki buraya nasıl gelmiş olabilir sorusuna ise Tatar savaşı esnasında gelmiş olmalı diye cevapladı. Bu soruya cevap arayarak yerel sakinlerden sorduğumuzda «Bu sütunları Adam Ata'nın bir oğlu yapmış ve buraya hiç bir yerden getirilmemiş, kadim zamanlardan beri buradadır» diye cevap aldık. İdris peygamber'in bu yadigarı pek çok araştırmacıların dikkati çekmiştir. Bunlardan biri de tanınmış arkeolog M.E. Masson'du. Kendisi şahsen Sayram'a gelerek söz konusu sütünü incelemiştir. M.E. Masson bu nadir anıtın 9-10. asırlara ait olduğunu ve ilmi açıklamasını yaptı. Sütünün yüksekliği 2.56 m ve çapı ise 62.3 cm şeklindedir. Sarı kumtaştan yapılmıştır. Sütünün aşağı kısmı yarı küre ve yarı kısık tam küre şeklinde yapılmıştır. Tam kürenin üst tarafından dört yaprak gibi oyuklar indirilmiş benziyor. Bunların karşısındaki yarı kürede de buna benzer oyuk yazılar vardır. Sütünün bundan yukarısı azıcık kemere dek incelemiştir. Kemerden sonra tekrar genişlemiştir. Sütünün orta ve yukarı kısımlarında çok nazik ve kufi tarzında yazılan yazılar mevcuttur. Burada İslam Dini'nin esas kaideleri yazılmıştır. Bu yazıları ilk okuyan ve tercüme eden N.İ. Veselovskiy oldu (1884). Kendisinin yayımlanmayan eserinde «Sayram'ın bütün camileri yakın zamanlarda tekrardan inşa edilmiştir, dolayısıyla onlarda eski yazılar yoktur. Sadece ziyaret için gelenlerin yazıları mevcuttur. Bunların tarihi bir önemi olmadığından kopyalanmadı. İdris camisinde kumtaştan yapılmış bir sütün

çok faklıdır. Bu sütünde nakışlar ve «Allah'tan başka Tanrı yok», «Allah birdir» diye yazılar yazılmıştır» diye açıklama vermiştir. 20. asrın başında sütün kutsal olarak sayılarak her hafta gerçekleşen zikir esnasında bazı zikiristler onu elleriyle kucaklayarak dönmüşler. M.E. Masson henüz doğum yapmamış bir kadının sütüne gelerek ibadet ettiğini görmüş: «Ben oradayken mescit kapısına atlı bir kadın geldi. Güzelce giyinmiş, başında saukelesi var Kazak kadını atından indi ve hızlı adımlarla avludan geçerek camiye girdi. Elleriyle sütünü kucaklayan kadın iki kere bu şekilde sütünü dönen kadın alnını üç kere sütüne değdirdi. Bundan sonra tekrar hızlı adımlarla camiden bundan bir netice olacağına inanarak çıkıp gitti» diye yazmaktadır. 20. asrın ilk yarısında İdris Peygamber mescidi yıkılmıştır. Söz konusu sütün şimdilerde Sayram İlçesi müzesinde bulunmaktadır. Ancak sütünün alt kısmını çimento ile kapattıkları

için şimdi bütün sütünü görmek mümkün değildir. Söz konusu sütün ortaçağlara ait tek örnek değildir. Diğer bir sütün ise şimdilerde S-Petersburg'teki Hermitaj'da bulunmakta ve üzerinde yazıları var kumtaş tabak ise Çimkent'teki Bölgetanım müzesinde bulunmaktadır.

Каунакча: Массон М.Е. Старый Сайрам // Известия комитета по делам музеев и охраны памятников старины, искусства и природы. Вып. III. – Таш., 1928; Қожа М. Сайрам ескерткіштері. Памятники Сайрама. – Шымкент, 2009.

M.Kozha

«Sayram-Ögem» Devlet Milli Doğa Parkı – Türkistan Bölgesinde bulunan milli parktır. Söz konusu park 2006 senesinde kurulmuştur. Milli park birkaç ilçedeki mekanları içermektedir: Kazığurt, Tülkibas, Töle Bi ilçeleri. Park 149053 hektar alana sahiptir. 76573 hektarı, yani % 51,37'si kazığurt İlçesine bağlıdır. Park değerli doğal zenginlikleri koruma, tekrar

Sayramsu geçidi.

Sayram-Ögem Devlet Milli Doğa Parkı.

canlandırma, tabii miraslarımızı koruma amaçlı kurulmuştur. Park kuzeyden güneye doğru 135 km yere uzanmaktadır. Park hayvanlar ve bitkiler açısından çok zengindir. Burada kuşların 300 kadar, memelilerin de 60 türü yaşamaktadır. Dünyada çok nadir olan mavi dağ sıçanları da burada yaşamaktalar. Bunun dışında arkar, yabani domuz, gri ayılar vb. hayvanlar da vardır. Burada özellikle arşa ormanı kalındır. Tıbbi amaçlı kullanılan pek çok bitkiler de mevcuttur.

Каунақса: Нысанбаев Ә. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия. 10 т. – А.: «Қазақ энциклопедиясы», 1998. <https://massaget.kz/blogs/17652/>.

L.Espekova

Semenov Aleksandr Aleksandroviç (1873'te Tambov Bölgesi, Şatsk İlçesinde doğmuş ve 1958'de Taşkent'te vefat etmiştir) – şarkiyatçı, tarihçi. Taşkent Üniversitesinin kurucularından biridir. Tambov öğretmenler okulunu bitirdikten

sonra, Moskova'daki Lazerev Doğu Dilleri Enstitüsünü kazanır. 1900 senesinde üç doğu dili uzmanı olarak mezun olur. 1906 senesinde Semenov, Türkistan Askeri Komutanlığına gönderilir ve Taşkent'te çalışmaya başlar.

1906 senesinde Türkistan toplum kütüphanesi ve Müzesi İşlerini yürütmek için Gözetim Komitesine dahil edilir. Kendisi Doğu elyazılarının uzmanı, Orta Asya'daki İslam tarihi, Arkeoloji, tarihi bölge tanım alanlarında da çok önemli bilgilere sahip alimdir. 1906 senesinde Türkistan Arkeoloji Severler grubu üyesi olur, Grup toplantılarına eski kültürel anıtlar hakkında bildiriler sunmuştur. Onun bildirileri sayesinde pek çok ilmi eserler medyana geldi. Sovyetler geldikten sonra Türkistan şehrindeki Hoca Ahmet Yesevi Türbesinin restorasyon işlerine katıldı. Çalışma esnasında ölçüler alındı, resimler çizildi, tarihi-akerolojik incelemeler yapıldı. 1920 senesinde Taşkent'te Müzeler ve eski abideler, sanat eserleri ve doğay koruma alanında Türkistan Komitesi kuruldu (Turkomstaris). Komitenin temel amacı ise Türkistan'ın arkeolojik haritasını

yapmak, eski anıtların sayımını yapmak, incelemek, korumaktır. Komite üyeleri ise Türkistan'ı inceleyen şarkiyatçı alimler A.E. Schmid, D.İ. Neçkin, S.K. Orlov ve Semenov'lar (4-5 Ekim 1922) Hoca Ahmet Yesevi Türbesini incelemek için geldiler. Bu çalışma Hoca Ahmet Yesevi Türbesini inceleme yolundaki büyük bir adımdı. Türbenin durumu incelenmiş, pek çok yarılmalar, düşen parçalar, kuzey-batı köşesindeki çöküntüler kayıda alındı. Türbede sadece Kazanlık oda'nın durumu ile ilgili olumlu görüş bildirildi. Semenov, Türbedeki Mihrabın yıkılmaları inceledi ve 1922 senesindeki keşif çalışmalarının neticesini makale şeklinde yayımladı. 1921 senesinde Orta Asya Üniversitesi Doğu Fakültesinin profesörü oldu. Burada 1940'lara kadar Orta Asya'nın 16-19. asırlardaki tarihi üzerine ders verdi.

yaptı. Horezm arkeolojisi çalışmalarına katıldı. 1953-1954 senelerinde çalıştığı Enstitü'nün Batı Kazakistan arkeoloji grubunu yönetti. 1960'ta Jetisu arkeoloji çalışmalarına katılarak Taraz şehrinde kazı çalışmalarını yürüttü.

1954-1955 senelerinde Kazak Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesinde «Arkeoloji Esasları» konulu özel ders verdi. Kazakistan Arkeoloji Haritası'nın hazırlanmasında emek sarf etti. 1972-1975 senelerinde Merkez Kazakistan Arkeoloji grubunun Eski Türkistan yerleşim yerinde incelemeler yapan çalışma grubunu yönetti. Sengiova'nın danışmanlığında 1972-1975 senelerinde Türkistan şehrindeki Evliya Kumşuk Ata, Şildehana, Küçük ve Büyük Kilvet yerleri, Merkez ve surlar kazılmıştı. 17-18. asırlardaki Türkistan sermakiışı hakkında eser yayınladı.

Eserler: Археологические исследования на северных склонах Каратау. ТИЯЭ, Т.ХІУ. А.-А., 1962; Археологическая карта Казахстана. А.-А., 1960; Керамика городища Туркестан из верхнего строительного горизонта // Археологические памятники Казахстана. – А.-А., 1978.; Культовые со-

Каунаққа: Лу닌 Б.В. Три памятные даты (К 100-летию со дня рождения академика АН УзССР М. С. Андреева, члена-корреспондента АН УзССР А. А. Семёнова, профессора Н. Г. Маллицкого) // *Общественные науки в Узбекистане* № 5, – 1973; Семёнов А.А. Мечеть Ходжи Ахмеда Есевийского в Туркестане. Результаты осмотра в ноябре 1922 г. // *Известия Средазкомстариса*. Вып.1. – 1926; Семёнов, Александр Александрович // <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

D. Mustapayeva

Senigova Taisya Nikolayevna (22.7. 1922'de Velikiye Luki'de doğmuştur) – arkeolog, tarihçi. Moskova Devlet Üniversitesinden mezun oldu (1946). 1946'da Ş. Valihanov Tarih, Arkeoloji ve Entografi Enstitüsünde araştırma görevlisi olarak işe başladı. 1954 senesinde doktora tezi çalışmaları için Altın-Asar yerleşim yeri seramikası üzerinde araştırma

оружения около мавзолея Ходжа Ахмеда Ясави // Археологические исследования в Отраре. – А.-А., 1977; Уникальное культовое сооружение Аулие-Кумчик-Ата в районе Туркестана // Прошлое Казахстана по археологическим источникам. – А.-А., 1976; Средневековый Тараз. – А.-А., 1972.

G. Baysariyeva

Severtsov Nikolay Alkeseyeviç (1827-1885) – zoolog ve seyahatçi.

1843 senesinde Moskova Devlet Üniversitesi Fen bilimleri bölümünü kazanır ve 1855 senesinde magistr ünvanını alır. Kazka bozkırını, Sırderya boyunu inceleme çalışmalarını katılır. Buralarda iki yıl seyahat eder (1857-1858). Çalışma esnasına Kokan askerlerince esir düşer ve Türkistan'da hapis yatar. Severtsov kendisinin 1860 senesinde yayımladığı «Mesyats plena u Kokantsev» adlı eserinde Türkistan şehri hakkında, Haziret Sultan Türbesi ve onun mavi kubbesi hakkında yazar. Severtsov Karatau'nın yer altı kaynaklarını incelemiş ve taşkömür, demir madenleri ile çinko yataklarını bulur. Kendi çalışmalarını 1858 senesi sonuna dek devat ettirir. Bu gezi ona çok faydalı olur. Zooloji, zoocoğrafi incelemeleri

coğrafi incelemelerine dönüşür. 1864 senesinde Çernyaev ordusuna dahil olur ve Şu, Sırderya boyundaki nehirleri inceler. 1865-1867 senelerinde Tyan-Şan, Istikköl civarında keşif çalışmalarını yapar. Geçtiği toprakların kesin haritasını çizer. Yaptığı çalışmaları «Türkistan bölgesine seyahatler ve dağlık Tyan Şan ülkesinin incelenmesi» adlı eseri 1873'te yayımlanır. 1873 senesinde «Priroda» dergisinde dağ keçilerinin resimleri yayımlanır. Söz konusu resim Karatau dağ keçilerinin resimleridir. Moskova üniversitesince alar doktor ünvanını almış ve Rusya devleti tarafından maldalyalarla ödüllendirilmiştir.

Eserler: Северцов Н. А. Месяц плена у коканцев. – СПб., 1860;

Каунақса: Дальний Б. Н. А. Северцов – путешественник и зоолог. – Воронеж, 1950; Золотницкая Р. Л. Н. А. Северцов – географ и путешественник. – М., 1953.

D. Mustapayeva

Seyit Han (doğum tarihi belirsiz ve 1745 civarında vefat etmiş) – 18. ortalarında yönetim kuran Kazak Han'ıdır. Kaynaklarda Şaseyit Han, Seit Han, Şah Sayyid Bahadur Han olarak geçmektedir. Orta Jüz'ün bir kısmını yönetmiştir. Tevke Han'ın torunudur. Hicri 1228, yani 1813 senesinde Abd Rahim Uzkañdi tarafından yazılan «Cengiz Han risalesi» adlı eserde «Şah Sayyid'in annesi Taşkent Piri'nin kızıdır. Ona Sayyid ismi bunun için verildi» diyor. 18. asırda Seyit hoca'nın kızına evlenmek bir dereceydi. Seyitler kendilerini Muhammed Peygamber'in nesilinden sayıyorlar. Seyit Han, Kazak Hanlarının Jadik soyundan gelmektedir. Onun hükümdarlık yaptığı tarih ise 1741-

1745'tir. Tarihte Seyit'in çocuklarından Karbas Muhammet Sultan ismi bellidir. Abd Rahim Uzkandi eserinde «Şığay Han, onun oğlu Esim Han, onun oğlu Jangir Han, onun oğlu Tevekkel Muhammet Bahadur Han, onun oğlu Ali Şah, onun oğlu Şah Muhammet Bahadur Han, onun oğlu Şah Sayyid Bahdur Han, onun oğlu Karabas Muhammet Han'dır» diye verilmiştir. 1738-1739 senelerinde Türkistan şehrinde Seyit Han Rus temsilcisi Karl Miller'le bir kaç kez görüşmüş ve Rus himayesine geçme niyetini bildirmiştir. 1742 senesinde tek başına yönettiği Türkistan'ı, 1743-1745 senelerinde Abilmambet Han'la paylaşmak zorunda kalır. Kendisi babası Sameke Han'dan kalan toprakalara ve boylara hükümdar oldu. Han ünvanını ve yönetim hakkını Jongar Han'ı Kaldan Tseren'den aldı ve doğrudan onun emrinde oldu. Bununla ilgili 1741-1742 senelerinde Türkistan ve Taşkent'te bulunan tüccar Şubay Araslanov yazmıştır. 1741-1745 senelerinde Türkistan şehri ve civarını yönetmek için Abilmambet Han'la kavga ederek, bir kaç kez Jongar yöneticisinden destek istemiştir. Yöneticilik kabileti zayıf olduğu için ve şaraba olan düşkünlüğü, huysuzluğu yüzünden yerel halk tarafından istenmedi. 18. asrın 40. yılları ortalarında belirsiz nedenlerden dolayı siyasi iktidarlığını olmuştur. Yazılı kaynaklarda onunla ilgili pek materyaller yoktur.

Kaynakça: Ерофеева И.В. Казахские ханы и ханские династии в XVIII - середина XIX вв. // Культура и история Центральной Азии и Казахстана: проблемы и перспективы исследования. Материалы к летнему Ун-ту по истории и культу-

ре Центральной Азии и Казахстана (4-23 августа 1997 г.). – А., 1997; Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным казахским степям. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007; Қазақ хандары. – А., 2015.

M.Kozha

Sıpatayev Karsıbay (15.4.1918'de Türkistan Bölgesi Ordabası İlçesi Köktöbe'de doğmuş ve 26.11.1942'de Rusya'ya bağlı Kalmuk Özerk Cumhuriyeti Şarnut kasabasında vefat etmiştir) – harççı, Sovyetler Birliği Kaharmanı. 1936-1937 senelerinde sovhozda çalışır.

1938 senesinde muhasebeciler kursunu tamamlayarak muhasebeci olur. 1940 senesinde Komünist Parti üyesi olur. 1942 senesinde Kızıl ordu'ya çağırılmış ve Merkez meydana atlı asker olarak savaşa dahil olmuş. Stalingrad eteğinde gerçekleşen savaşta kaharmanlık gösterir. Savaş esnasında elindeki harçlar çalışmaz ve son çare olarak eline mayın alarak düşman tanklerinin arasına sızar ve mayını patlatır.

Gösterdiği kaharmanlık için ona öldükten sonra Sovyetler Birliği Kaharmanı ünvanını verirler (1943).

Doğduğu köyde, Çimkent şehrinde, Şayan köyünde onun isminde sokak isimleri vardır. Kalmuk Cumhuriyetinde de anıtı vardır. Onunla ilgili kitaplar, şarkılar yazılmış ve belgesel filmler çekilmiştir.

Кайнақса: Аяған Б.Ф. Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия.– А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – Б. 470.; Жақып Б.Ө. Айбын. Энциклопедия. . – А.: «Қазақ энциклопедиясы», 2011. – 705-706 бб.; Қалаубай Б. Түрленген өлке Бәйдібек (Танымдық-анықтамалық жинақ).–А.: «Нұрлы әлем», 2018. – 38 б.; https://www.inform.kz/kz/uly-otan-sogysynyn-batylary-karsybay-sypataev_a2760916.

M.Ahmetova

Сырдыра Бөлгеси Казакларынын Курультайы – 1917 сенеси 6-9 Окак’та Түркистан шеһринде Алаш Орда devleti tarafından organize edilen курультайдыр. Курультай’а 82 temsilci katılmıştır. Perovsk İlçesinden 15, Evliya Ata ilçesinden 3, Taşkent ilçesinden 9, Kazalı ilçesinden 5, Çernyayev ilçesinden 10, Түркистан ilçesinden 20 temsilci katılmıştır. Курультай’да Алаш aydınları milli bir devletin ilk tanımını olarak toprak bütünlüğü meselesini ele alırlar.

1917 senesinde Orınbor шеһринде gerçekteşen Bütün Kazak Курультайы’нда Түркистан Казакларыны Алаш Öзерк Cumhuriyetine dahil etme meselesi çözüme kavuşmamıştı. Söz konusu Сырдыра Бөлгеси Казакларынын Курультайы’ны organize etmek için А. Bökeyhan’la М. Çokay’ın «Kazak» ve «Birlik Tuğu» (14 Aralık 1917 tarihi №17) gazetelerinde yayınladığı «Сырдыра Бөлгеси Курультайы’ны daveti hakkında» makalesinde «Курультай’а her bölge başından bir kişinin dışında şu insanlar özellikle davet edilir»

diyerek liste vermişlerdir. Курультай’ın organizasyon işlerine S.Ötegenov, S.Kojanov, K.Kojikov, S.Aldabergenov’lar aktif bir şekilde görev aldı. Курультaya Алашорда hükmeti adına В.Кулманов, Т.Кунанбайев, М.Дулатов’lar katıldı.

Bununla birlikte курультaya Түркистан Öзерк Cumhuriyeti ve Oral Бөлгеси Temir ilçesi ve Торғай Бөлгеси Іргіз ilçesi Казакларыndan da temsilciler katıldılar. Курультaya М.Çokay ve М.Кınışбайев özellikle davet edilmişlerdi. Ancak onlar Түркистан Muhtaryatı’ndaki kriz nedeniyle курультaya katılamadı. Курультай’да Сырдыра Бөлгеси Казакларынын Алаш Отоном Cumhuriyetine dahil olması meselesini tartıştı. Sonucunda «Сырдыра Бөлгеси o dönemlerde Түркистан Öзерк Cumhuriyeti bünyesinde oldukları için şimdilik orada kalmaya devam edecekler, Алаш Cumhuriyeti ilan edildiği gün ise Сырдыра Казаклары da Алаш Cumhuriyeti’ne dahil olur ve Алаш başkenti olarak da Түркистан шеһri olacak» diye karara vardılar. Bundan sonra Торғай Казаклары temsilcileri konuşmuş ve 28-29 Aralık 2017 senesinde gerçekteşen Іргіз ilçesi Казаклары’нын курультайында alınan karara göre «Іргіз Казаклары Сырдыра Казаклары’нын yanında olacaklarını dolayısıyla şimdilik Түркистан otonom cumhuriyetine girmek istediklerini, yarın Алаш Cumhuriyeti ilan edildiğinde Алаш Cumhuriyetine dahilinde olacaklarını bildirirler. Bununla birlikte eğer herhangi bir sebeple Алаш Cumhuriyeti ilan edilmediği takdirde Іргіз Казакларынын Түркистан Öзерк Cumhuriyetine dahil olmalarına Сырдыра Казаклары yardım edecektir diye kararnameye madde

eklettiler. Kurultayda Taşkent'teki Sovyet komseri P.G. Poltaratskiy acil konuşma talebinde bulunarak «Kokan'da ilan edilen Türkistan Otonom devleti halkın isteklerine zıt bir davranış içerisinde olduğunu» söyleyince salonda oturan halk karşı çıkar ve P. Poltaratskiy kurultayı bırakıp gitmek zorunda kalır. Kurultay delegeleri halk arasında Bolşevikler'in yaptığı zulümü meselesini gündeme getirerek, Kazaklar Bolşevikler devletini kabul etmiyorlar ve onların dediklerini yapacak değiller diye karara bağlarlar.

Bu kararnamede Bolşeviklere inarak halkın huzurunu bozanlara da karşılık verilmesi gerektiğini de bildiriyorlar. Delegeler Türkistan Özerk Cumhuriyetine sadece sözde değil gerçek anlamda destek verilmesi konusunda da karara varırlar. Kurultayda Türkistan cumhuriyeti Milli komisyonuna Akmeşit'ten Çokay, Evilyaata'dan A.Kenesarin, Çimkent'ten S.Seyitov, Taşkent'ten A.Kötibarov, Türkistan'dan D.Altınbayev, Kazalıdan M.Küzembayev'ların isimler sunuldu. Bu listeden tek Çokay daha önceden Türkistan Muhtaryatı Geçici Milli komisyonu üyesidir. Listedeki diğer isimleri ise Milli Komisyondaki Kazakların sayısını arttırmak amaçlı verildiğini söylemek mümkündür.

Bölgede Kazak polisin kurma meselesi de kurultayda ele alınmış ve bu işi gerçekleştirmek için Türkistan Cumhuriyeti Geçici Kuruluna üye olan Kazak aydınlarına verildi. Delegelerin ele aldığı mesele de erzak yetersizliğinden dolayı bazı bölgelerde yayılmaya başlayan açlık meselesidir. Bu meselenin çözümü için Türkistan Cumhuriyeti'ne

istekte bulunması konusunda karar varıldı. K.Kojikov 1918 senesi Ocak ayında gerçekleşen kurultay hakkında: «Orınbor'da Alaşorda tarafından organize edilen kurultaya katıldım. Ben onların fikirlerini destekliyorum. Bir meseleni şahsen dile getirdim. O da başkentün güneydeki bir şehrin olması meselesidir» diye yazmaktadır. Sırderya Kazakları kurultayı kesin bir kararlara varmazsa da Alaşorda aydınlarının ele aldığı bütünlük meselesini resmi olarak ele almasıyla da tarihte yerini alır.

Каунақса: Алаш қозғалысы құжаттар мен материалдар жинағы. – А.: «Алаш», 2005-т.2; Алаш қозғалысы: құжаттар мен материалдар жинағы. Сәуір 1920-1928 жж. – А.: «Ел-шежіре». 2007. Т.3. Кн.І; Бәкірұлы Ә. Мұстафа Шоқай әулетінің қуғынға ұшырауы //М. Шоқай. Таңдамалы шығармалар. Үш томдық. Т.3. – Алматы: «Қайнар», 2007.

H.Tursun, A.Mahayeva

Smağulov Orazak (01.10.1930'da Kostanay Bölgesi Mendikara İlçesi Uyalısay köyünde doğmuştur) – antropolog.

Kazakistan antropolojisinin temelini kuran bilim adamıdır. Doktor, profesördür.

İtalya'daki Bolon akademisi üyesidir. Pek çok ödül ve ünvanların sahibidir. Mendikara Lisesinden mezun olduktan sonra (1950), Kazak Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesinden mezun olur (1956) ve öğretmen olarak çalışmaya başlar. 1957'de Ş.Valihanov Tarih, arkeoloji ve etnografi Enstitüsüne işe başlar. 1958 senesinde ise Moskova Devlet Üniversitesi Antropoloji araştırmaları enstitüsü ve müzesinde çalışmaya başlar.

1958-1961 senelerinde Rusya İlimler akademisi Etnoloji ve Antrooloji esntitüsünde lisans üstü eğitimi alır. 1965 senesinde ise «Kraniyoloji kaynaklarına göre, eski Kazakistan nüfusu ile günümüz Kazaklarının antropolojik türünün oluşum meseleleri» adlı tezini vermiştir. Kendisi 1960'tan beri Kazakistan, Orta Asya, Rusya bölgelerindeki antropoloji kazı çalışmalarına önderlik etmektedir. Sovyet-Hint (1974-1975), Kazak-Moğol (1965), Kazak-İtalyan (1993-1994) antropoloji inceleme çalışmalarına danışmanlık yaptı.

1975 senesinde Hindistan Başbakan'ı İndira Gandhi'nin kabulünde bulundu. 1984 senesinde ise «Kazakistan'ın Etnik Antropolojisi» adlı profesörlük tezini verdi. 1965'ten beri Ş.Valihanov Tarih, arkeoloji ve etnografi Enstitüsünde araştırma görevlisi, uzman, baş uzman, bölüm başkanı (1984-1986), labortuvar müdürü (1989) gibi görevleri yürüttü. Almatı'daki KC Merkez müzesindeki fizik labortuvarında müdür olarak görev aldı. 300'den fazla ilmi eserin yazarıdır. Makaleleri Japonya, Hindistan, Çin, Türkiye, İtalya, Almanya, Fransa, Danimarka, ABD, Peru'da yayımlandı. Arekolojik kazı çalışmaları esnasında

Hoca Ahmet Yesevi Türbesi civarındaki bir mezarlıkta bulunan cesede antropolojik inceleme çalışmalarını yaptı. Smağulov şahsen danışmanlık yaptığı inceleme çalışmaları neticesinde Abılay Han'ın cesedi incelenmiş, kafa taşı üzerinden onun gerçek siması yapılmıştır.

Eserler: Население Казахстана от эпохи бронзы до современности (палеоантропологическое исследование). Алматы, 1970; Этническая география Казахстана (серологическое исследование). Алматы, 1977, Этническая антропология Казахстана (соматологическое исследование.) Алматы, 1982; Этническая одонтология Казахстана». Алматы, 1989; Абылай хан: тарихи антропологиялық зерттеу. Алматы, 1999; Алтай қазақтары. Алматы, 2003; Этническая антропология казахского народа. Алматы, 2007; Историческая антропология казахского народа. Алматы, 2008; Қазақ халқының антропологиялық тарихы. Астана, 2011; Происхождение казахского народа. Алматы, 2017.

M.Kozha

Sopı Darbazası – tarihi kaynaklardaki Otırar şehrinin bir kapısıdır. Cüveyni'ye göre, Horezmli Karaşa'nın kalleşilk yaparak Sopı darbazasını açarak şehriden kaştığı ve Moğol askerlerinin şehre girmesini sağlayan kapıdır. Son dönemlerdeki araştırmacılara göre, Sopı darbazası, yani Sufi Kapısı Hoca Ahmet Yesevi adına verilmiş bir kapıydı. Zira, söz konusu kapı Otırar'ın batısında bulunmakta ve o tarafta da Hoca Ahmet Yesevi'nin hocası Arıstan Baba'nın 12 asırda inşa edilen Türbesi vardır. Sopı darbazası izleri halen eski Otırar kalıntıları arasında bulunmaktadır.

Kaynakça: Акишев К.А., Байпакова К.М., Ермакович Л.Б., Древний Отрар (топография, строптиграфия, перспективы). – А., 1972.

K.Sarekenova

Sozak – Türkistan Bölgesindeki eski yerleşim yeridir. Şimdilerde aynı adı taşıyan köyün merkezindeki tepede bulunmaktadır. Arkeolojik kazılar yerleşim yerinin en alt katlarının 10-12. asırlara ait olduğunu tespit etmiştir. İlk defa 13. asırdaki Ermeni kralı I. Getum'un yolyazısında anlatılır. Nasab name'ye göre Karahanlı hükümdarı Tahir Han 12-13 yaşındayken Sozak'ta kale ile cami inşa ederek su getirecek kanallar kazdığı yazılmıştır. «Tevarih-i Guzida-i Nusrat Name» adlı eserde Sozak'ın Cuşi Ulusu himayesinde olduğunu ve Coşi'nin oğlu Berkejar'ın şehri yönettiği yazılmaktadır. 1446 senesinde Deşti Kıpçak Han'ı Ebülhayır Türkistan şehirlerini işgal eder ve Sozak'ı yönetmek için Bahtiyar Sultan'ı tain eder. «Tarih-i Kıpçaki» adlı eserde Ebülhayı Han'ın Sozak'taki Takhane'de defnedildiği yazılmaktadır. Sonraki ortaçağ kaynaklarında Muhammed Şeybani Han'ın Türkistan Bölgesi için Kazaklarla olan savaşlarında şehirden çok sıkça bahsedilmektedir.

Bu tür kaynaklar sonucunda Sozak'ın güçlü bir savunma-surlarının ve Kazak

Han'larını destekleyen yapıya sahip şehir olduğunu görebiliriz. Şehrin 17-18. asırlarda da yaşadığını pek çok yazılı eserlerle haritalardan görebiliriz. Taşkentli Sart N.Alimov'un Ruslara verdiği bilgide «o küçük bir şehri değildi, Kalmuklar şehiri işgal ederek şehir sakinlerini de zorla kendileriyle götürmüşlerdi» diyor. N.Vitsen'in yazılarında ise 17. asrın sonlarında şehir gelecekteki Kazakların büyük hanı Abılay'ın dedesi Abılay Sultan tarafından yöneltildiği yazılmaktadır. 18. asrın 40. yıllarında şehir Barak Sultan'a ait oldu. P.İ.Rıçkov'un verdiği bilgiye göre 17. asrın ortasında şehirde 400 kadar aile yaşamaktaydı. Şaditöre'nin verdiği bilgiye göre, şehri tekrar canlandırmak için diğer bölgelerden insanları göç ettirmişler. Hristofor Bardanes'in yazılarında ise Sozak'ta yaşayan Kazakların bir kısmı yazın yaylalara göç etmişler, bazıları da şehirde kalarak el sanatı, tarımla uğraşmışlardır. 1064-1965 senelerinde ise L.B. Erzakoviç'in yönetiminde Jetisu arkeolojik kazı grubundan bir grup Sozak eski yerleşim yerinde inceleme çalışmalarını yürüttü. Son olarak

Ortaçağ Sozak şehri kalıntıları.

arkeolojik inceleme çalışmaları 2010 senesinde yapıldı.

Каунақса: Ерзакович Л.Б. О позднесредневековом городище Сузак // Известия АН Каз. ССР. Серия общественная. 1966. № 3. – С. 66-69; Кожа М.Б. Города и аграрные селения казахских ханств. Последняя четверть XVII-XVIII в. // Эпистолярное наследие казахской правящей элиты 1675-1821 годов. Т.1. – А., 2014. – С. 621-642; Материалы по истории казахских ханств XV-XVIII веков (Извлечения из персидских и тюркских сочинений). –А.-А., 1969; Пищулина К.А. Присырдарьинские города и их значение в истории казахских ханств в XV-XVII вв. // Казахстан в XV-XVIII веках. – А.-А., 1969. – С. 5-49; Талеев Д.А. Созақ-ның орнындағы 2010 ж. жүргізілген қазбаның нәтижелері // Мемл. «Мәдени мұра» бағдарламасы бойынша 2010 жылғы археол. зерттеулер жайлы есеп. – А., 2011.

M.Kozha

Sök-Sök Evliya – Sariağаш köyünün doğu kısmında 15 km mesafelik bir yerde bulunmaktadır. Türbe yakınlarında ufak tepeler vardır. Tepeden aşağı baktığınız zaman bir mağара vardır. Burada büyük kertenkele yaşamaktadır. Yerel halk anlatılarına göre Sarıkemer olarak adlandırılan bu hayvan çok kadim çağlardaki Kretase döneminde yaşayan kanatlı dinazorların soyundan gelmektedir. Sadece bahar ayında görünen ve diğer zamanlarda mağарада yaşayan hayvan kurbağарla, yengrçlerle beslenmektedirler. Baharın ilk aylarında yavrularlar, köy çocukları kertenkele yavrularını yakalayup öldürdükleri için bazı yıllarda hiç göze görünmemiştir diye anlatırlar yerli saknler. Esas ilmi kaynaklar ise, Japon bilim adamı Şimakiki 2. Dünya savaşı öncesi buradan bütün kemikleri korunmuş halde dinazor iskeletini bulmuştur. Söz konusu bulgu şu an

S-Petersburg'teki Hermitaj'da «Darbaza köyünden bulunmuştur» yazısıyla sergilenmektedir.

M.Tastanbekov, N.Sultanbek

Sultanbek Kojanov Müzesi – Sozak ilçesi merkezi Şolakkorğан'da bulunan kültürel binadır. Müze tanınmış devlet adamı Sultanbek Kojanov'un doğumunun 100. yıldönümü esnasında KC Bakanlar Komitesinin 12 Nisan 1994 senesi 304 no'lu kararnamesiyle Şolakkorğан'da açılmıştır. Müze 6 Ekim 2003'te Güney Kazakistan Valiliğine bağlı kültürel bir bina olarak tekrardan yapılandırıldı. Müzenin açılmasında şair, tarihçi Dulat Turantegi'nin emeği büyüktür. Kendisi sonra müze müdürü olarak görev almaktadır. Müzenin 11 çalışanı vardır. Bunların dördü yüksek öğrenim görmüş elemanlardır. Müze tek katlı bir bina olup 168,64 m2'dir. Müzede seriglenen esas fon ise 2128, ek fon ise 345, toplamda ise 2437'dir. Müze dört segi salonundan oluşmaktadır: «Doğа Salonu», «Sultanbek Kojanov Salonu», «Tarihi etnografya ve arkeoloji bölümü», «Sozak ilçesi önemli şahsiyetleri» salonudur. Sultanbek Kojanov salonunda toplum ve devlet adamı S.Kojanov'un hayat bilgileri,

Sultanbek Kojanov Müzesi. Şolak-Korğан köyü.

toplumsal faaliyetleri ve onun hayatı ile ilgili yazılan «Aksümbenin Sunkarı», «Sultanbektin Tuıstarı», «Ultın Süygen Ulu Tulğa», «Keşeuldep kelgen kurmet» vs. eserler bulunmaktadır.

M.Tastanbekov

Sultanrabat (Sultanrabat, Sultan Rabat) – eski yerleşim yeridir. Şimdilerde aynı isimdeki köyden güney-batısıya doğru 0.5 km mesafedeki Sultanrabat şehri yerinde bulunmaktadır. Coğrafi konumu ise 42T 568649, 4670258. Abılay Han'ın 1765-1766 senelerinde Kokan'a yaptığı seferini anlatan yazıda Sultan Rabat şeklinde verilmiştir. Yerleşim yeri olarak Sırderya'nın orta kısmındaki hocaların şecerelerinde geçmektedir. Meşhür Jüsip Köpeyev'in derlediği efsanelere göre, burada insanlar 18. asrın 60-70'li yıllarında, Abılay Han döneminde yaşamışlardır. Yerleşim yeri 8-18. asırlarlarda kullanılmıştır. Burada bugüne dek arkeolojik kazı çalışmaları yapılmamıştır.

Каунақса: Сулейменов Р.Б., Моисеев В.А. Из истории Казахстана XVIII. – А.-А., 1988. – С. 111; Исламизация и сакральные родословные в Центральной Азии. – А.-Берн-Таш.-Блумингтон, 2008. – С. 115; Абылай хан. Тарихи жырлар. 1 т. – А., 1993. – С. 324-327; Подушкин А.Н. Городище Султанрабат // Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – А., 1994. – С. 170-171.

M.Kozha

Süleymen Bakırğani (1091-1186) – Tasavvuf edebiyatı temsilcisi, düşünür, bilim adamıdır. Hoca Ahmet Yesevi talebelerindendir. Türkistanda eğitim almıştır. Semerkand, Buhara, Horezm ve Şamda eğitimine devam etmiştir. Takma

adı ise Hakim Ata'dır. Tasavvufu şz eden şairin hikmetleri çoktur. Onun kaleminden yüzden fazla eser «Miracname», «İsmail Hissası» vs... yazılmıştır. Ancak eserlerinin pek çou bugünlere ulaşabilmiş değildir. Onun «Hazireti Meryam», «Akız zaman» gibi elyazmaları 15. asırda kopya edilerek dini eğitim yerlerinde okutulmuştur. Allah'ın kulu olmak, Hak'ainanmak, Hazireti Muhammed'i (sav) peygamberimiz olarak görmek gibi meseleleri ele alan hikmetleri insanoğluna hayatın anlamını öğretmektedir. Merkez kütüphanede Hakim Ata kitabının 1878 senesinde Kazan üniversitesinde yayınlanan nüshası bulunmaktadır. «Akır Zaman» eseri çok tanınmış bir eserdir. Eserin yazarı da kendisini «Ey yaratıcılar, bu kitabı yazan Kul Süleyman» diye kendsinden bahsetmektedir. Halk arasında anlatılan efsaneye göre, Hakim ata çouckken derse gidermiş.

Derse giderken diğer çocuklar Kuran kitabını göğüslerine koyarak giderken, Bakırğani ise kafasına koyarak gidermiş. Bir günü Hoca Ahmet Yesevi okula giden bir grup çocukları görür. Arasında biri Kuran'ı kafasına koyarak gittiğini görünce, onun bu davranışına razı olarak, çocuğu yanına çağırıştır. Çocuğa «sen bize gel, biz sana Kuran okumayı öğretiriz» demiştir. Bunu duyan Bakırğani ise ilk önce gider kendi hocasından izin alır, sonra gider anne-babasından izin alır ve onlar da üslubuna göre gider çocuğu Hoca Ahmet Yesevi'ye teslim ederler. Hoca Ahmet Yesevi de ona Kuran okumayı öğretir. Çok kısa bir zamanda bütün şartları yerine getirerek 15 yaşında mürid olarak hocasının yanında hizmet

etmeye başlar. Süleymen Bakırğani, Yesevi okulundan eğitim alarak mürşid derecesine ulaştıca kendisi çocuklara eğitim vermeye başlar. Tasavvuf anlatan eserler yazar. Şair İslam dini üzerinden insanîyet ve imanî tanımlayan bilim adamıdır.

Каунақса: Бақырғани С. Мухаммеданское учение о кончине мира – Ахыр заман. Пер.Е.А. Малова. – К., 1897; Ежелгі дәуір әдебиеті. – А., 1991; Дәстүрлі Ислам жауһарлары, – Аст., 2016; Мәтбек Н.Қ. Сүлеймен Бақырғани – ортағасырлық ойшыл, ғұлама. Абай атын. ҚазҰПУ Хабаршысы. – А., № 2 (49), 2016.

N. Mansurov

Süleymenov Joldas (1922'de Sariağaş İlçesinde doğdu) – 2. Dünya savaşına katılmıştır, Sovyetler Birliği Kaharmanı. Janakurlı 7 sınıflı okulundan mezun olduktan (1940) sonra, sovhozda çalışmaya başlar. 1941 senesi Aralık ayında Sariağaş İlçesi komserliği tarafından askere çağırılır. Askeri hazırlığı Tula şehrinde geçirmiştir. 1942 senesi Şubat ayında savaş meydanına girer. Dnepr savaşı sonrası 1943 senesinde SSCB Yüksek Komitesi kararıyla «Sovyetler Birliği Kaharmanı» ünvanı verilmiştir. Savaş enasında Komünist Partisi üyesi olan Süleymenov savaş sonrası memleketeine dönünce Sovyet kurumlarında çalışmaya başlar. 1961-1982 senelerinde Sariağaş İlçesine bağlı Amangeldi lisesinde Askeri hazırlık dersi öğretmeni olarak çalışır.

Каунақса: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас ред. Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – Б. 466-467.;

M.Tastanbekov, N.Sultanbek

Süleymenov Askar – (1938'de Tүrkistan Bölgesi Sozak İlçesi Şornak köyünde doğmuş ve 1992'de Almatı'da vefat etmiştir) – yazar, edebiyat eleştirmeni, oyun yazarı. Kazakistan Devlet Ödülünün sahibi (1996).

Kazak Pedagoji Enstitüsü Edebiyat-Tarih fakültesinden mezun olduktan (1959) sonra lisans üstü eğitime devam etti (1962). «Jol Bası» adlı ilk eleştiri yazısı 1961'de «Leninşil Jas» gazetesinde yayınlandı. Süleymenov'un «Besin» (1970), «Adaskak» (1988), «Besatar» (1996) adlı edebi eserleri, «Kek» (2001) oyun yazısı toplaması, «Bolmıspen Betpebet» (2001) adlı eleştiriler toplaması, eserlerinin dört ciltli toplaması (2007–2009), «Arğımaktar men Adamdar» belgesel filmi (1977) ile «As» (Kulager, 1976), «Bayanel» (Kozı Körpeş-Bayan Sulu, 1980) filmleri yayımlandı. «Kek» oyunu Çimkent Dram Tiyatrosunda (1980), «Tört Tahta Jaynamaz» (1989), «Jetinşi Palata» (1993), «Kızday Jesir – Ştat Kiskartu» (1994) oyunları M. Auezov Kazak Dram Tiyatrosunda oynandı. Yazar yaratıcı fikirleriyle topluma, millete yararlı

ve kendi idealleri için mücadeleye davet etti. Onun yazarlık hayatını üç döneme bölmek mümkündür: 1. Eleştiri dönemi. İlk başta, sanatsal eleştiri tarzında bir kişilik özelliği yaratmaya çalıştı ve sanat eserini metnin ötesinde analiz etti. «Tür Hakkında Bir Söz» («Jüldız» dergisi, 1963) makalesiyle edebiyat alanında büyük bir yankı uyandıran Süleymenov'un sanatsal tutumları bu dönemde netleşmiştir. 2. Yazarlık dönemi. Onun eserlerinde 20. asır nesri ilkelerini tamamen yansıttı. Kendisi modernist-yazar olarak tanıldı. «Besatar» nesri 1916 senesindeki milli mücadele ayaklanmasını bu anlamda ele almış bir eserdir. 3. Oyun yazarı dönemi. Sanatsal eser, yeni bir sanat felsefesi bağlamında analiz yapılmasını gerektirir. Bu anlamda çevirmiş olduğu «Kelinder Köterilisi» (S.Ahmadov), «Jendetter» (M.Bulgakov), «Sıçuannın Meyiri (B.Breht), «Besinşi Kolonna» (E.Hemingway), «Aynek Ayuanhana» (T.Williams) eserler dışında kendi eserlerini de bu anlamda ele almış bulunmaktadır. Süleymenov ismi Sozak İlçesindeki Liseye verilmiştir (1999). Doğduğu yerde yazarın anıtı bulunmaktadır. Eserleri pek çok araştırmalara konu oldu.

Каунақша: Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – А.: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2005; Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – А.: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010; «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия /Бас редактор Ә. Нысанбаев. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998; Сүлейменов А. 4 томдық жинағы. – «Қазығұрт», 2007-2009; Қырғызбаев Ө. Асқар ұшқан ұя. Деректі повесть. – А., 1997; Парасат падишасы. А.Сүлейменов туралы естеліктер кітабы. – А., 1998; Тұрантегі Д. Асқар әлемі. – А., 2004; Қалшабек А. А. Сүлейменов шығармашылығындағы рухани-көркемдік ізденістер.

Зерттеу. – А., 2006; Рахимов Ә. Пьесадан спектакльге дейін. – А., 2011; Әсемқұлов Т. Кемеңгер өмірінен бір үзік сыр. Эсселер. – А., 2012.

Ş. Kurmanbayeva

Süt kent – ортаçaғ yerleşim yeri. Türkistan Blgesi Şardara İlçesi Süt kent köyünden 3 km mesafede, Sırderya'nın sol yakasındaki Karaköl ovasında bulunmaktadır. Süt kent yarı oval şeklinde ve yüksekliği 2 m'lik arazidir. Yüzölçüsü ise kuzey-batıdan güney-doğuya doğru 800 m., kuzey-doğudan güney-batıya doğru 900 m'dir. Yerleşim yerinin eteğinde duvarların kalıntıları, dışında ise kazılmış dere vardır. Kale ise kuzey-batı kısmındaki surların arasında bulunmakta ve 150x150 m genişliğinde ve 8 m yüksekliğindedir. Süt kent 1900 senesinde İ.V. Rudnev, 1951 senesinde ise A.N. Bernstam yönetimindeki arkeoloji kazı gruplarınca incelenmiştir. Kazı çalışmaları esnasında bulunan bulgular şehrin 6-15. asırlarda yaşadığını bildirmektedir.

Kuzeyden güneye doğru 2 km mesafede ikinci bir yerleşim yeri vardır. Bu kasabanın yüz ölçüsü ise 200x2580 m, yüksekliği ise 2 m'dir. Bulunan seramik kaplar 15-19. yüzyıllara aittir. Bu iki şehir de 10. asırdaki kaynaklarda bulunmaktadır. Mahmut Kaşkarlı Süt kent'i Guz şehirlerinden biridir diyor. Ancak 15. asıra kadar Süt kent'le ilgili herhangi bir kaynak yoktur. Süt kent'le ilgili bir sonraki kaynak ise 1405 senesinde Sırderya'nın sol yakasındaki Timur ordusu geçen yoldaki şehirlerin listesinde yer almaktadır. Süt kent 19. asıra dek yaşamıştır. Şehirde el sanatı, ticaret ve tarım çok gelişmiştir.

Kaynakça: Агеева Е.И., Пацевич Г.А., Из истории оседлых поселений и городов Южного Казахстана, «Тр. Ин-та истории, археологии и этнографии АН Каз ССР». – 1958, т.5.

M.Amanturov

Süyinbayarık – 19. asırlara ait tarihi kanaldır. Eski Şilik köyünden güney ve güney-batıda 2-4 km mesafede bulunmaktadır. Kanal Bögen nehrinden Eski Şilik yerleşim yerine gelmeden kazılmıştır. Uzunluğu ise yaklaşık 7 km'dir. Tipografi haritasında «Süyümbayözek arığı» olarak verilmiştir. Bu kanalı Bögen nehrinin aşağı kısmında yaşayan Süyimbay adlı kişi yönetiminde Arğın'lar kazmıştır. Bu nedenle de kanal ismi Süyinbayarık olarak geçmektedir.

Kaynakça: Қожа М. Ортағасырлық Отырар: аңыздар, деректер, зерттеулер. – Түркістан, 2006. – 60-63-66.

M.Kozha

Süyri (Savri, Suyri, Syuri, Syuryu, Suri-Kand)–ortaçağlara ait bir kenttir. Türkistan şehrinden güney-doğusunda Süyri kanalı olmasından dolayı da Süyri kenti yerini belirlemek kolay oldu. Bunun yanında «Törkültöbe kalesi» bulunmaktadır. Ancak, sovyetler döneminde meloratif çalışmalar sırasında kent tamamen kaybolmuştur. I Getum'un yol haritasında Süyri Yassı ve Otırar'ın arasında güneyde yer alan Savri kenti var diye bilgi verir. Türkistan'ın güneyindeki Otırar'a giden yolda Şoytöbe yerleşim yeri bulundu. Bu da eski Süyri kentidir. Hoca Ahmet Yesevi'le ilgili efsanede Süyri, toprağı sulandıracak su için kavga esnasında Evliya'nın oğlunu öldüren halkın yaşadığı

köy adıdır. Yesevi de onlara bedua eder ve bunun sonucunda köy halkı ölüp giderler. 16. asırdaki Hafız Tanış'ın «Şeref-et-i Şahi» adlı eserinde Süyri hakkında «Türkistan'a bağlı bir yerdir» diye verilmiştir. Yerel kojaların şecerelerinde Suri-Kand olarak geçmektedir. P.İ. Rıçkov'a göre «Syuryu halkı az, toplamda otuz kadar ailenin yaşadığı, Türkistan'dan 8 km mesafedeki yerdir». Kaynaklarda verilen Syure kenti şimdiki «Törtköltöbe kalesi»dir. 18. asırda D.Telyatinov ile A.Beznosikov'un materyallerinde «Süyri İkan'a giden yolda Türkistan'dan 10 km mesafedeki ismi olmayan bir yerdeki «boş ve küçük bir kale» diye geçmektedir. Bazı kaynaklarda ise, Eski Süyri kenti Türkistan'dan 12 km mesafede yer alan Sortöbe kentinde denek gelmektedir, diye fikir bildirirler. Ancak bu doğru değildir. Zira, Sortöbe 15-16. asırlarda inşa edilmiştir. Bundan önceki kaynaklarda da belirtildiği gibi Süyri Türkistan'dan güneye doğru 8 km mesafede bulunmuştur.

Kaynakça: Киракос Гандзакечи. История Армении. – М., 1976. – С. 224; Муминов А. Кокандская версия исламизации Туркестана // Подвижники ислама. Культ святых и суфизм в Средней Азии и на Кавказе. – М., 2003. – С. 150; Материалы по истории казахских ханств XV - XVIII веков (Извлечения из персидских и тюркских сочинений). – А.-А., 1969. – С. 283; Исламизация и сакральные родословные в Центральной Азии. – А.-Берн-Таш.-Блумингтон, 2008. – С. 231; Первые историко-этнографические описания казахских земель. XVIII век / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007. – С. 75; Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным казахским степям. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007. – С. 132; С. 161; Количество городов, топография и типология позднесред-

невековых городищ //История Казахстана.Т.2. – А., 1997. – С. 88; Байпаков К.М. Городище Каратобе // Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – А., 1994. – С. 17.

M.Kozha

Şadi (doğum ve ölüm tarihleri konusunda bilgi yok) – şair. Gerçek ismi Şadi ya da Molla Şadi olabilir. Hayatı ve görevleri hakkında bilginiz mevcut değil. Sadece «Fath-name» eserinde ismi zikredilmektedir. Eser şiir şeklinde Farsça yazılmıştır. Onun dil özelliğinde doğru kelimelerini (Arap, Fars kelimeleri) kullanıldığını fark edebiliriz «Fath-name» yazılmasına meşhur «Şah-name» eseri etken olmuştur. Eserin Kazakistan tarihinde alacak yeri çok önemlidir. Vermiş olduğu kaynaklar da som derece önemli. Muhammed Şaybani Han hakkında onun Kazak bozkırında yaptığı işleri, Moğollar ile Kazak hanları, sultanları hakkında verilmiş olan bilgi tarihi yönden çok değerli sayılmaktadır. Böyle bilgiler diğer kaynaklar ile kıyaslayarak bakınca sadece uymadan, onu tamamlayıp, orta asırda Kazak bozkırındaki gelişmeni netleştirecek bilgi niteliğinde değerli bilinmektedir. Eser hakkında ilk V. V. Bartold kendisinin «Türkistan Halklarının Tarihi'nde» V. V. Vyatkin'in derlediği el yazısında paylaşmıştır. Anlamı yönünden eserin Fath adlanması Muhammed

Şaybani Han'a armağan edilmiştir. Olaylar esnasında 1501 yılına kadar Semerkant'ın ikinci defa istila edilmesi hakkında bahsedilir. Orada şehirdeki açlık, Babür'ün kaçtığı hakkında konu açılır. O «Fath-name» «Tauarih-i Guziday-i Nusrat-name» gibi olayları sırasıyla, bir kronolojik Türklere has yöntemi koruyarak, Şaybani hanın söylediği gibi tamamlanır. Belki bu Zahir ad-Din Muhammed Babür'ün anlatısındaki GulamMadi mi, ya da onun oğlu Madi mi belli değil. Gene de bu eserin özelliği Şaybaniler olayı bahsedilen diğer eserlerdeki olayları tekrarlamaz. Demek bu gerçek zafer Fath adlanmasını bunu kanıtlamaktadır

Kaynakça: Бартольд В.В. Сочинения. VIII т. – М., 1973; Захир ад-Дин Мухеммед бабыр. Бабыр-наме. – А., 1993.

N.Mansuruv

Şağa (Çaçay, Çaga) – eski yerleşke. Türkistan şehrinden kuzey doğuya doğru 20 kilometre mesafede aynı isimdeki köyün yanında, Şağa kasabasının yerinde yer almıştır. Coğrafi koordinatı: 42T 459294, 4796439. Çaçay – Çaga şehrin değişmiş şekli. Şağılğan adı ile 12 . asırdaki Arap coğrafyacısı Al Makdisi veren İspicab bölgesindeki şehirler listesinde görünmektedir. Çaçay N. Alimov'un Türkistan şehirleri sırasında 1735 y. ilk defa karşılaşır. Kalede yapılan

kazı sonucunda 17. asra ait yüksek kat tespit edildi; Şahristandaki yüksek bina 18. asra dayanmaktadır.

Каунақса: Добросмыслов А.И. Города Сырдарьинской области: Казалинск, Перовск, Туркестан, Аулие-Ата и Чимкент. – Ташкент, 1912. – С. 110; Волин С.Л. Сведения арабских источников IX-XVI вв. о долине реки Талас и смежных районах // Труды ин-та истории, археологии и этнографии. Т. VIII. – А.-А., 1960. – С. 80; Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным казахским степям. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007. – С. 28; Туякбаев М.К. Историческая топография и развитие городов и поселений туркестанского оазиса (XIII-XIX вв.) – А., 2009. – С. 126–127.

M.Kozha

Şahanov Muhtar (2.7.1942, Türkistan ili, Töle Bi ilçesi, Kaskasu köyü) – şair, dramaturg. Çimkent Pedagoji Enstitüsünün (1969) tamamlamış.

«Ontüstik Kazakistan» (1960–65), «Leninşil Jaş» (1965–70) gazetelerinde, devlet televizyon, radyo editörü olarak (1971–75) görev yaptı. 1976. yıldan Kazak SSC Bakanlık Kurulunda basın, yayın ve kitap satma hakkındaki devlet

krumunda bölüm başkanı oldu. «Jalın» almanağı'nın (1984) genel editörü, «Jalın» dergisinin genel editörü (1986), 1993–2003 y.y. Kazakistan Cumhuriyetinin Kırgız Cumhuriyetindeki Elçisi olarak görev yaptı. 2004-2007 y.y. Kazakistan Cumhuriyeti Parlamento Meclisinin Vekili, «Jalın» dergisinin genel editörü, dünya düşünürlerin bir arada toplayacak olan «XXI ğasır ve Ruhaniyat» adlı uluslararası elit kulübün Başkanı, Kazakistan Yazarlar Birliğinin sekreteri olarak görevlerinin sürdürdü.

Toplumsal görevi: SSCB Halık Vekili, SSCB Yüksek Heyetinin üyesi (1989–91), SSCB Yazarlar Birliğinin üyesi (1969), SSCB Yazarlar Birliğinin genel üyesi (1978), Kazakistan Yazarlar Birliği Başkanlığı sekreteri (1986), Ülkedeki ilk kurulan ekolojik direnmenin Aral ve Balhaş'ın problemleri hakkındaki toplumsal görevin başkanı (1988). 1986. Jeltoksan ayaklanması esnasında Kazak Türklerine «Milliyetçi» diye suçlayan Kazakistan Merkez Komünist Partisi İktidarın siyasi emrine karşı ve Jeltoksan ayaklanması esnasındaki gerçeği araştırma hakkında ilk defa Kazakistan Yazarlar Birliğinin Toplantısında (1988), SSCB Halk Vekillerinin 1.toplantısında (Kreml, 1989) cesurca davranışta bulundu. SSCB yönetimi buna kulak asmayınca meşhur bilim adamı, Nobel ödülünün sahibi A. Saharov'un, sonradan Rusya'nın ilk Cumhurbaşkanı olan Boris Yeltsin'in desteğiyle bu problemi SSCB Yüksek Heyetinin 1. toplantısında ikinci defa tekrar ele alarak, SSCB Cumhurbaşkanı M. Gorbaçev'u Jeltoksan olaylarını araştırma ve ona ilişkin objektif değerlendirme

yapacak yeni komisyon kurmaya mecbur etti. Bu komisyon SSCB yönetimi olduğu zaman ilk önce Kazakistan Merkez Komünist Partisi siyasi bürosunu suçladı. Şahanov 1926. y. İslam dininin kalıntısı denen bahane ile Sovyet yönetiminin totaliter rejimince kutlanması yasaklanan «Naurız» bayramını 62 yıl aradan sonra tekrar kutlamaya imkan yarattı (1988). 1989. y. 22 Ocakta Kazak SSC Yüksek Heyeti Rus ve Kazak dillerine eşit devlet dili olacağı hakkında kanunu imzaladı. Bu kanun çıkınca ikinci konuşma yaparak, vekilleri Kazakçayı tek başına devlet dili yapmaya çağırdı ve kabul edilecek kanunun büyük yararlarını açıkladı. Onun teklifini Cumhurbaşkanı desteğiyle seçime tekrar konularak, Kazakça tek başına devlet dili ilan edildi. Şair son yılları «üç aynı dile» de, direk Kazak halkın ve ülkedeki azınlık azınlıkları direk kaybolacak, başlangıcını «Amerika halkında» alınacak «Kazakistan halkına» da cesurca karşılık göstermektedir. 1992. yılı o Oljas Süleymanov ile birleşerek «Halık Kongresi» partisini kurdu. Fakat eki farklı dile terbiye alan iki şahsiyet arasında milli görüş ile kozmopolit akın hakkında bakış açısı uymayıp parti uzak yaşamadı. 2001 yıldan «XXI asır ve Ruhaniyet» adlı uluslararası elit kulübü başkanı. 2004 yıldan «Devlet Dil» toplumsal akının başkanı. 2010 yıldan «Bağımsızlığı Koruma» adlı 50 den fazla sosyal kurumların, partilerin, yayın organların başını birleştiren uluslararası demokrasi akının başkanı ve devlet «Calın» dergisinin Genel editörü. İlk şiirleri («Sırdariya») 1959.y. yayımlandı. İlk şiirler kitabı («Bakit»)

1966.y. neşredildi. «Balladalar» (1968), «Ay Tuıp Keldi» (1970), «Kırandar Töbege Konbaydı» (1974), «Senim Patşalığı» (1976) adlı kitapları yayınlandı. Birkaç şiir kitaları ile halk arasına yaygın olan birkaç bestenin sahibidir. Balladaları ile poemaları dünya halklarının 20 dewn fazla diline çevirilmiştir. Şiirlerinde felsefi düşünce ağırlıktır. Sözü de bestesini kendi yazmış olduğu «Jubaylar Jırı», «Tuğan Kün Keşinde», «Gül Dauren», «Men Sağan Ğaşık Edim» adlı şarkıları halk arasında yaygındır. «Aşk Kanunu», «İnanç Patşalığı», «Sokrattı Hatırlama Gecesi» adlı dramları ülkemizde ve tiyatrolarda koyulmuştur. Cengiz Aytmatov ile birlikte yazdığı «Kuz Başındaki Avcının Çılgılığı» adlı kompozisyon kitabı ile «Sokrattı Hatırlama» adlı dramı birçok dilleri çevrilmiştir. «Cengiz Hannın Beşerlik Sırı» dram eseri temellinde Ukrayna Dovcenko adındaki film stüdyosu iki bölüm dizisini yayınladı. «Uygarcılığın Yanılığısı», «Cengiz Hannın Sırı» adlı romanları UNESCO seviyesinde ele alınarak, dünya çapında büyük ilgiyle ele aloındı. Onun eserleri dünyada 50 den fazla dile çevrilmiştir. Kırgız Cumhuriyetinin Halık Şairi (1994), Kazakistan Halk Yazarı (1996), Birleşmiş Milletler tarafından ödül, Türk Cumhuriyetinin «Türk Dünyasına Vermiş Olduğu Hizmeti» uluslararası ödülünün sahibi, Kırgız Cumhuriyetinin uluslararası «Ruhaniyat» ödülün sahibi, Türk Dünyası Yazarlar Birliğinin «Şahriyar» ödülünün sahibi, UNESCO'nun «Booruker» kulubu ödülünün sahibi. «Cengiz Hannın Sırı» eseri için Kaliforni İlim endüstri, bilim ve sanat akademisinin A. Einstein adındaki altın madalyası (2002), Türkiye'nin Gebze

şehirindeki «Türk Dilli Halklar Arasındaki En Önemli Şairi» ödülü verilmiştir. (2002). Türkiye, Azerbaycan, Küzey Kıbrıs ülkeleri düzenleyen «Türk ALeimine Yaptığı Hizmet İçin» ünvanının sahibidir. (2006). Amerika enstitüsü yapılan 2005. yılın «Yılın Adamı» ünvanı verildi. «Türkistan İlinin Hürmetli Vatandaşı». «Nobel» yayın organı, «Nobel» vakfı, Rusya Doğa İlimleri Akademisi birleşerek onaylayan «Nobel'in Altın Madalyası ile» ödüllendirildi.

Kaynakça: Тарихи тұлғалар. Танымдық - көпшілік басылым. Мектеп жасындағы оқушылар мен көпшілікке арналған. Құрастырушы: Тоғысбаев Б. Сужикова А. – А.: «Алматыкітап баспасы», 2009.

Ş. Kurmanbayeva

Şalsay – orta eski taş çağında yaşamış olan avcı tayfaların yerleşkesi. Türkistan ili, Sozak ilçesi Baba Ata kasabasının sağ batısının 8 km'lik mesafedeki Şalsay çayırında bulunmaktadır. İlk araştırama işi 1959 yılında Kazak SSC Jeoloji Bakanlığının Karatau gezisi (başkanı B. A. Volçkov) Kazak SSC İlim Akademisinin Tarih, arkeoloji ve etnografya enstitüsünün Karatau Eski Taş Çağı ekibi (başkanı K. Alpisbayev) yönetmiş. Kazıdan bulunan taş kaşık, taş aletleri v.s. eşyalar Şalsay antik çağın yerleşkesi olduğunun kanıtlar. Burada orta Eski Taş Çağına giren son antik (M.Ö. 140-40 bin yıllık) heykellerin çokça dağılmalarından, o dönemlerde ilk insan tayfalarının bu ülkede mekan ettiğini görebiliriz.

Kaynakça: [https://kk.wikipedia.org/wiki/%D2%AE%D1%88%D0%B1%D0%B0%D1%81_\(%D2%AF%D2%A3%D0%B3%D1%96%D1%80\)](https://kk.wikipedia.org/wiki/%D2%AE%D1%88%D0%B1%D0%B0%D1%81_(%D2%AF%D2%A3%D0%B3%D1%96%D1%80)) - cite_ref-1

«Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998; Агапов П., Кадырбаев М. Сокровища древнего Казахстана. – А., 1988.

Ş. Kurmanbayeva

Şamet İşan Meşit-Medresesi – 19. asrın inşaat abidesidir. Türkistan şehrinde 25 km. uzaklıkta, Karnak ilçesinde, orta asırlık kaleye yakın yerleşmiştir. Şamet İşan Meşit-Medresesi üç bölükten kurulmaktadır: türbe, mescit, medrese. 18. asrın sonunda, yani 1789. yılı temeli atılmış. Binanın yapılması birkaç döneme ayrılmış. İlk başta türbe oldu, sonra mescit, medrese olarak yapılandı. Yapı namaz kılınacak büyük oda, küçük ibadet odası, yer altı gar odası, küçük odaları ve koridordan ibaret. 1876. yılında Büyük Aksaray, 1789. yılında Küçük Aksaray yapıldı, onun altında yer altı gar odası var. Büyük Aksaray ve Küçük Aksarayı koridor ayırmaktadır. Bina yapımı çeşitli dönemde yapıldı. Şamet İşan Meşit-Medresesi avlusunun ön yüzü ayfan ile yapılmıştır. Şamet İşan Meşit-Medresesi Hoca Ahmet Yesevi türbesindeki dış yapımına çok

Şamet-İşan Cami-Medresesi. Karnak köyü.

benzemektedir, o türbeden esinlenerek yapılmış. Ön yüzü iki oda minare ile kapatılmış. 1890. yılında karşılama ve sebat açma odaları ilave olarak yapılmıştır. Bunlar birçok küçük odalar sınıflara ayrılarak avluya genel olarak bağlanmışlar. 1896 yılında tamamen bina inşaatı bitmiştir. Burada eskiden beri Kenensarı ve Naurızbay'a kadar Kazak hanları, elçi görevini yapacak insanlar yetişti, saray görevlilerinin oğulları, Kazak gençleri eğitim aldı. Yazar Muhtar Auezov'un ikinci kuşak babası Berdikoja, Kazak Türklerinin son hanı Kenensarı v.s. gibi birçok önemli insan eğitim almıştır. 19. asırda Şamet İşan Meşit-Medresesi, işan (veli) ve onun oğlu Hanafya işan bu medreseyi Orta Asya meşhur etti. Eğitim ocağında eğitim faaliyetleri 1917 yılına kadar devam etti. 1917. yıldan sonra çocuk evine (yetimhane) dönüştürülerek, 1928 yıla kadar kullanılmıştır. 1928. yılı kapatılmış ve 1982 yılına kadar bu bina bakımsız kaldı. Şamet İşan Meşit-Medresesi 2005. yılı müze olarak faaliyet göstermeye başladı ve 2012. yılı Kasım ayında müze içeriği yenilenip tekrar yapılarak, il müzeler kurumu görevlilerinin katılımlarıyla ilmi konferans yapıldı. Yapının büyüklüğü 320 metre kareyi kapsamaktadır. 29 odadan oluşmaktadır. Şamet İşan Meşit-Medresesi günümüzde de bir müze olarak görev yapmaktadır.

Кайнақша: Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южный Казахстан. – А.-А., 1994.; Артықбаев Ж. Қарнақ құпиясы: тарих және сабақтастық// //egemen.kz/article/166506-қарнақ-құпиясы-тарих-және-сабақтастық.; Қарнақ-орта ғасырдағы ағартушылық пен білім ордасы.-Кентау,2018.

D.Mustapayeva

Şaraphana – Şaraphana orta asıra ait şehir. Türkistan ili, Kazıgurt ilçesi, Karats köyünün ortasında Keles nehrinin sağ kıyısında yerleşmiş. İlk defa şehir yerini 1948. yılı Güney Kazakistan arkeolojik gezisi (başkanı A. N. Bernştam) keşif etmiş. 1982. yılı şimdiki Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak Türk Üniversitesinin arkeolojik ekibi (başkan N. P. Poduşkin), 1992.yılı Güney Kazakistan arkeolojik Keles ekibi (başkan D. A. Taleev) araştırmış. Şehrin yeri bir birini devam eden dik duvarlı iki alandan oluşmaktadır. Yapının yüksek batım bölümünün boyutu kuzeyden güneye kadar 80 m., batıdan doğuya kadar 65 m., yüksekliği 1,5 m. Köşeleri ile batı duvarlarının ortasında minaresi var. Onun doğu kenarından devam eden ikinci alanın duvarı dik, sadece sağ doğusu kesilmiş. Bu bölümün boyutu kuzeyden güneye doğru 140 m., yüksekliği 0,5 m. İki bölüm de derin çukur ile çevrilmiş ve kale ile çerçeveslendirilmiştir. Bu araştırma sayıları arkeolog D. Taleev yapmıştır. Şaraphana hakkında bilgiyi Hafiz Tanış «Şarafnama i Şahi» adlı orta asırdaki eserinden biliyoruz. Keles nehrinin bi zamanlar Şarap olarak adlandırıldığını hakkında kaynaklar var. Şaraphana'nın 20. asrın 30. yıllarına kadar Keles postu diye adlandırıldığı bir gerçektir. Şaraphana hakkında 18. asrın yazısında şöyle bilgiler bulunmaktadır: «...Şarabhanadan Timur'un türbesi ve yerleşkesine 14.5 kilometredir, oradan da Akjar'a yaklaşık 16 kilometre sonra Keles nehir gelir. Buradan Cazkeşuden geçerek 20 ve sonra 10 kilometrede kanal geçmektedir. Bu kanalın adı Çirçik bundan 16 kilometre

sonra Taşkent gelmektedir. İpek Yolunun boyundaki Şaraphana yüzyıllar boyunca sayısız tarihi olaylara tanıklık etmiştir.

Каунаққа: История Казахстана в русских источниках XVI-XVII вв. Т. I. Посольские материалы русского государства XV-XVII вв. – А., 2005; ҚР ОММ.Қ. И-3. Тізбе I. Іс. 11 П. 13-37.

M. Mirazov

Şardara – bozkır, Türkistan ilindeki Sırderya nehrinin sol kıyısında. Şardara – «dört arna» kanalı. Kelime eki kelimeden oluşmaktadır: Farsçanın «çar» + dara. Halk coğrafi terimler sözlüğünde dara, dere kelimesinin «tepe» ,»yüksek» denen anlamları gösterilmiştir. Kazakçada dere «arna, kapsamlı» anlamlarını vermektedir. Şardara kelimesinin etimolojisi hakkında: «Şardara - çukur, kanyon kazıları», «Türkçenin çar (car) + Farsça'ın dara (dariya) - «cardariya» (yarlı nehir) oluşturan Türk ve İran birleşmesi» denen çeşitli fikirler dile getirilmiştir. M.E. Masson'un fikrince Şardara terimi ile yerli halk Fergana'da ve Sırderya'nın

aşığı kısmındaki eski korunmaları adlandırırılar. İ. Batırşin'in günlüğüne bakınca: «şaradara terimini yerel yönetim vekilleri oturan, gelenleri kabul eden, mahkeme kuracak görkemli yerlerdi». Şardara ismi yerin coğrafi özelliği ile de anlatılmaktadır. Meşhur araştırmacı A. P. Fedçenko 1871. yılı Şardara'ya ilk defa «Kızilkum kumlarının doğu sınırı ile Sırderya nehri bölgesi arasındaki bozkır» diye coğrafi değerlendirme verdi ve bu bozkırda çok dikkati çeken şey: «... kumdan doğuya doğru yatan bozkır önceki dönemde Sırderya sulama kanalları sayesinde sulanmasıyla çok özeldir. Bu kanalların izleri çok ve net bir şekilde korunmuş; onların bazıları yüksek eni görülmektedir. Rivayete göre Şardara yakınında Sasikköl gölünden başlayan kanal Şaradara'dan aşağıda bulunan Sırderyadan çıkan başka kanalların suyuyla dolarak Karak dağlarına ulaşırmış. Pişmiş kerpiçlerin parçaları var Sırderya şehirlerinin harabeleri bu kanalların oluştuğu döneme aittir. Şardara'daki

Şardara Barajı.

Dcnu-Suguma, Yugargı-seid, Tyubenti-seid, Katı-seid, Sütkent, Bayrakum, İçkel harabeleri bu şekildedir. Kokan'ın Şardara kalesi, dış korunma duvarlarından başkası yakınlardaki dağılmış olan Mıntöbe adlı tepelerden kazılarak getirilip, pişmiş kerpiç ile yapılmış. Sırdeya çevresindeki Şaradara coğrafyasının bu özel yanı eski bozulan yerleri, eski sulama sistemi ve «kanalın dört ayrımı» Şardara denen isimin oluşmasını sağlamıştır. Halk rivayetine uygun burada Sırderyadan büyük dört kanal çıkarılmıştır. Tarihi kayanaklar Güney Kazakistan'ı Kokan'lılar istila ettikten sonra yapılan Şardara kalesini saymaktadır. O hakkında ilk defa 1828 yılında Rus araştırmacıları yazılarında denk gelmektedir. Şardara kalesi 1844 ve 1862 yıllardaki olaylarla alakalı «Tari-İ Şahrunki» de karşımıza çıkmaktadır. Bartold'e kale adlanması Çar - Dere şeklinde verilmiştir. Kokan kalesi Sırderya bölgesinde, eski kanalların yerinde yapılan ve Çar - Dere ya da Çardara diye adlanmıştır.

Калнақша: Абдрахманов А.А. Этимология некоторых древних топонимов Чимкентской области // Тезисы докладов научно-практической конференции, посвященной 70-летию организации Чимкентского областного историко-краеведческого музея. – А.-А., 1990; Бартольд В.В. Сочинения. т. II, часть 2. – М., 1964; Бейсембиев Т.К. «Тарих-и Шахрухи» как исторический источник. Изд-во «Наука». Казахской ССР. – А.-А., 1987; Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным казахским степям. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007; История Казахстана в документах и материалах. Альманах Вып. 2. – Аст., 2012; Койчубаев Е. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. – А.-А., 1974; Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі, 3-т. – А.: «Ғылым» баспасы, 1978; Массон М.Е. Ахангеран. Археоло-

лого-топографический очерк. – Таш., 1953; Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. – М., 1984; Топонимика Казахстана. Энциклопедический справочник. – А.: Аруна, 2010; Федченко А.П. Путешествие в Туркестан. М., 1950; Шілтерханов Ә. Шығармалары. II т. – Шымкент: Ордабасы, 2001.

M.Kozha

Şardara İlçe Tarihi-Bölgetanım Müzesi – Bölgesel Tarihi-Bölgetanım Müzesi'nin şubelerinden biridir. Türkistan bölgesi Şardara kasabasında yer almaktadır. Müze 2007 yılında açılmıştır. Bölge Valiliğinin 188 sayılı kararı ile kurulmuştur. Şardara bölgesinde açılan ilk müze, sponsorlar tarafından yapıldı. Müze 2006'dan bu yana halka hizmet vermeye başladı. 2006 yılında Şardara müzesinde 700'den fazla tarihi yadigarlar toplanmıştı. Şu anda müzede 2560 fon bulunmaktadır. Arkeoloji, etnografya, doğa, Şardara Su santrali ile ilgili fonlar yardımcı fona dahildir. Eski Kazak maneviyatı, gelenekleri ve görenekleri ve Kızılkum'un doğası etnografya ve doğa bölümlerinde yansıtılmaktadır. Ayrıca, Sütkent, Jausikum kasabası, Uzun-Ata Türbesi gibi tarihi anıtları müzenin ana fonunu oluşturmaktadır.

Şardara İlçesi Tarihi-Bölgetanım Müzesi.

Каянақса: Шежірелі Шардара. Баспаға әзірлеген Шүкір Шахай. – А., 1999; Мұқанов Ж. Ширек ғасыр шежіре. – Шымкент: «Жібек жолы баспасы», 1994.

M.Tastanbekov

Şayan – nehir, Türkistan ilinin Baycansay köyü, Baydibek ve Ordabası ilçelerinden akar, Karatau dağından başlanır. Şayan nehrinin uzunluğu 220 km. olarak, su toplanma hacmi – 1500 км². Yukarı tarafında dağlı, kayalık dar, akını dik kayalı aшаđı inince yaygın olmaktadır. Şayan'a eklenen birkaç dere var: Maybulak, Ağıbet, Arıstandı v.s. Yayılma eni – 300–500 m. Genellikle yağmur, kar suyu ile dolmaktadır. İlkbaharda akını күvetli olur. Çok yıllık ortalama su akımı Baycigit köyü civarında 1,93 м³/san. Su genellikle çiftlik için kullanılıyor. Nehir suyunu verimli kullanmak için Kapşаđay barajı, Bögen-Şayan kanalı yapılmıştır. Şayan ismi «çayan» ya da «akrep» anlamını vermektedir. Mahmut Kaşgarlının «Divanü Lugati't-Türk» çalışmasında «akrep» şeklinde karşımıza çıkar. E. Koşıbayev'in söylediğine göre bu nehirde çayanlar olmasıyla alakalı bu isim verilmiştir. Şayan ismi ilk defa 16. Asrın sonunda yazılan Hafız Tanış'ın «Şaraf-name-yi-şah» eserinde ilk başta Çayan nehir ismi ve sonradan Karaşık bölgesindeki «kuruk Çayan» şeklinde karşımıza çıkar. Metin anlamına bakınca isim Karatau tepesinin sağ yamacındaki iki çeşitli şeyle ilgili söylenmektedir. Rus kaynaklarında ilk defa 1718. Yılı Rus elçilerinin Kayıp ile Abilhayır Hana yazdıkları cevaplarında Congar ile Kâzak Türkleri arasındaki savaş yeri şeklinde zikredilmiştir. Kazakistan sınırında

Şayandıköl («çayanları var göl») benzer isimlendirmeler karşılaşıр.

Каянақса: Русские летописи и официальные материалы XVI – первой трети XVIII в. о народах Казахстана/ История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.II. – А.: «Дайк-Пресс», 2005; Қазақ совет энциклопедиясы. 12 т. – А., 1978; Қойшыбаев Е. Қазақстанның жер-су аттары сөздігі. – А., 1985; Махмуд ал-Кашғари. Диван Лугат ат-Турк. – А.: «Дайк-Пресс», 2005; Материалы по истории казахских ханств XV-XVIII веков (Извлечения из персидских и тюркских сочинений). – А.-А., 1969.

M.Kozha

Şaymerden Ata Evliya – kutsal bir mekandır. Sariağaş ilçesi Darbaza köyünden 7 km. uzaklıkta, doğu bölümünde bulunmaktadır. Şaymerden Ata Evliya «Erdait Evliya» türbelerin başında «demir ustahana» var. Erdeuit Evliya demir ustası olmuş. Erdeuit Evliya'nın önemliliği дükкан sahibi olan her insana destek vererek kolaylık yapmış. Halk kutsal sanarak ziyaret eden yer. Burada çeşitli dertlere şifa olacak bitkiler bulunmaktadır.

M.Amanturov, N.Sultanbek

Şerece Dut – Kazakistan'daki en eski ağaçlardan biridir. Türkistan Eyaleti, Türkistan şehri kenarındaki Karnak köyünde yerleşmiştir. Dut ağacı İmama Bakli mezarına giden yol kenarındadır. Dut ağacı yaklaşık 5 m çapındadır, ahşap çerçevenin etrafında 9 m civarındadır. İlk defa, bu bilgi 1866'da Karnak köyünde gezen Rus araştırmacı A.K. Geyns'in çalışmasında tanışıyoruz. Orada Karnak halkı bu yalnız ağaç hakkındaki hikayeleri anlatıyor. Muhammed'in sahabesi, Bakli'nin önderlik ettiği Müslüman

«Şerece dut» kutsal ağaçları.

orduları Karnak'ı ele geçirdiğinde dut ağacının bulunduğunu ve o ağacın yanındaki evde İmam Baki'nin yaşadığı, birkaç yüzyıl sonra, Hoca Ahmed Yesevi'nin İmam Baqli'nin mezarına geldiği ve atını bu ağaca bağladığı söylenir. Türkistan'a Müslüman orduları 8. yüzyıla geldi. Hoca Ahmed Yesevi 12. Yüzyılda yaşadığını düşünsek dut ağacının yaşı yaklaşık 1.200 yıl olacaktır.

Kaynakça: Каунакча: Гейнс А.К. Собрание литературных трудов. Т.І. – СПб, 1898; <https://otyrar.kz/2018/06/drevnemu-tutovniku-v-sele-karnak-pochti-1300-let/>. <https://otyrar.kz/2018/09/chudo-derevo-v-turkestandskoj-oblasti-stalo-mestom-palomnichestva/>

M. Kozha

Şeyh Ahmet Türkistani (doğum ve ölüm tarihi ile bilgi yok) – ilim adamı, hattat. Kendi ismi Ahmet. Babasının ismi Pir Ahmet. Şeyh halka eğitimi ve davranış biçimi ile halka tanınmıştır. Türkistani onun

vatanı Türkistan olduğunu göstermektedir. Şeyh Ahmet tarihteki Şayban boyundan olan Abul-Hayır Han iktidarda olduğu zaman yaşamıştır. O yaşadığı tarih 15. asra uymaktadır. Onun hayatı hakkında tam bilgimiz yoktur. A. Derbisali'nin araştırmasına göre Türkistan'da doğarak, orada ilk eğitimini memleketindeki medreselerin birinde almıştır. Sonra Semerkant'a, orada Gerat'a giderek, orada edebi çevreye karışmaya başlamıştır. Düşünür, Fars edebiyatının meşhur klasik şairi Nur Ad Din Abd Ar Rahman bin Ahmet Dcamid'in «Şauahid an Nubuuua li-takuyat yakın ahl el futuuua» adlı eserini el yazısı geçirmiştir. Bu eser Taşkent'teki El Yazılar enstitüsünün korunma alanda muhafıza edilmektedir.

Kaynakça: Дербісалиев Ә. Қазақ даласының жұлдыздары. – А., 1995; Отырар. Энциклопедия. – А., 2005.

N.Mansurov

Şığay Han Barakulı (doğum tarihi belirsiz ve 1750'de vefat etmiştir) – 18. asırdaki Kazak Hanı'dır. Tarihi belgelerde ismi Şığay, Sığay olarak geçmektedir. «Ahmad Han» takma adıyla Semerkand hükümdarı oldu. 1748-1750 senelerinde hükümdarlık etti. Kendisi Barak Han'ın oğlu, Tursın Han'ın torunudur. Kazak Han'larının Jadik soyundan gelmektedir. Şığay'ın bir hanımı ise 1744 senesinde Galdan Tseren hediye eden Oyrat kızıdır. Şığay genç yaşından Kalmuk, Başkurtlar arasında tanınmaya başladı. 1738 senesinde daha 12 yaşındayken isyan bayrağı açan Başkurt'lar tarafından Başkurt ülkesinde Han seçildi. Bu dönem Ural Başkurtları'nın Rusya işgaline karşı ayaklandığı dönemdi. Şığay oralarda fazla uzun kalamaz ve geri ülkesine döner. 1744 senesinde babasının emriyle Jongarlara emanete verilir. Jongar ülkesindeyken Kaldan Tseren'in hanımı ile tartışınca onun oğlu Tsevan-Dorji-Adji-Namjil'in düşmanına dönüşür.

1745 senesinde geri ülkesine gönderilir. Yurda dönünce biraz vakit Kazakistan'ın kuzeyinde yönetici olur. 1748 senesi Ağustos ayında babası Barak Sultan'la birlikte Ebülhayır Han'a karşı yapılan suikasta katılır. Şığay babası ile birlikte Kazak topraklarının güneyine göç etmek zorunda kalır. Fergana'daki bazı Büyük Jüz boylarını yönetir. 1748 senesinde Fergana'daki Kıpçakların inisiyatifleri doğrultusunda Kokan'a gider ve Andijan ve Namangan Han'ı olur. 1750 senesinde babası, ağabeyi ve kendisi yerel hocaların zehirlemesi sonucu vefat eder. Suikastı ya Jongar Kontaycısı Adji-Namjil'in, ya Ebülhayır Han'ın oğulları, ya

da Andijan'lı Sart'lar tarafından yapılmış olabilir. Cesedi Hoca Ahmet Yesevi Türbesinde defnedilmiş olabilir diyorlar. Şığay Han'ın hayatı ve yaptığı hizmeti Kazak Hanları'nın başka bölgelerde ihtiyaç duyulduğunda yönetici olarak gidebileceklerine dair güzel bir örnektir.

Каунақша: Ерофеева И.В. Символы казахской государственности (позднее средневековье и новое время). – А.: ИД «Аркаим», 2001; Ерофеева И.В. Казахские ханы и ханские династии в XVIII - середине XIX вв. // Культура и история Центральной Азии и Казахстана: Проблемы и перспективы исследования. Материалы к Летнему Университету по истории и культуре Центральной Азии и Казахстана (4-23 августа 1997 г. Алматы). – А., 1997; Артыкбаев Ж.О. Материалы к истории правящего дома казахов. – А., 2001; Қазақ хандары. – А.: «Қазығұрт» баспасы, 2015.

H.Tursun

Şildehana (XIV y.) – Ahmet Yesevi türbesinin kuzey-batısında, 21-22 metrelik yerde yerleşmiş yarı yer altı, dini inşaadır. Şildehana 1958 yılında arkeoloğ N.B.Nemtseva mimarsi kazı araştırma işlerini yapmıştır. Batı, doğu duvarlarının yüksekliği - 2,37 m., güney kısmı – 1.96 m. tüm duvarların alt kısmı yer altında yerleşmiştir. 1972-1973 yıllarında bu binaya N.N.Senigova arkeolojik kazı yapmıştır. Şildehana duvarlarının

Şildehana. 14. yüzyıl.

Şildehana. 14. yüzyıl.

yüksekliği 1 metredir, yanan tuğlalarla yapılmış, iç duvarlar kalın kaymaktaş ile kaplıdır. Batı kısmındaki duvarının ortasında bir oluk olmuş, uzunluğu – 3 m., genişliği – 1.05 m. Koridor gibi yapılmış, yüksekliği – 24 sm., genişliği 28-32 sm'lik merdivenlerden oluşmaktadır. N.B.Nemtseva tahmin olarak, burada iki kapının olduğunu söylemektedir. Buralarda bulunmuş keramiklere göre, binaların XV-XVI yüzyıllara has olduğu görülmektedir. Şildehana'nın Ahmet Yesevi türbesine yakın yapılması, buralarda dini törenlerin yapıldığını göstermektedir. XV yüzyıla kadar dini inşaa olarak iş yapmıştır. 1980 yılında yeniden restore edilmiştir.

Kaynakça: Сенигова Т.Н. Культурные сооружения около мавзолея Ходжи Ахмеда Ясави // Археологические исследования в Отраре. – А.-А., 1977; Смагулов Е.А., Григорьев Ф.П., Итенов А.А. Очерки по истории и археологии средневекового города Туркестана. – А., 1998; Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южный Казахстан. – А., 1994; Тұяқбаев М. Түркістан сырлары. – А., 2000.

D.Mustapayeva

Şilterhanov Adiham – (1925, Törtkul k. – 2018, Şimkent ş.) – şair, devlet adamıdır. İş hayatının 1943 yılında Törtkul orta okulundan öğretmenlik yaparak başlamıştır. II Dünya savaşının emektarıdır (1943–1944).

1945-1965 yıllarında Baydibek ilçesinde öğretim görevlisi, komsomol sekreteri, tarım uzmanı, parti rehberi, toplu çiftliklerde tarım uzmanı, toplu çiftliklerin başkanı görevlerini yapmıştır. 1961 yılında Almatı Ziraat enstitüsünü tamalamıştır. 1969- 1981 yıllarında Otirar

ilçesi, Arıs çiftliğinde başkan, 1981-1985 yıllarında Otırar ilçesinde «Turmis» fabrikasının müdürü olmuştur. Kazakistan Yazarlar Birliği üyesidir. Yazarın başlıca eserleri şunlardır: «Üç bayterek» (1988), «Akjalın akırı» (1993), «S.Erubayev» (1995), «Atalı sözder» (1995) vb. 2001 yılında iki ciltlik eserlerinin koleksiyonu yayınlandı.

Каунақса: Отырар. Энциклопедия. – А., 2005; Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтама-лық. – А., 2010.

N.Mansurov.

Şımırбай Asanoğlu (1796, Türkistan bölgesi. Tole Bi ilçesi. – 1878, Jambil bölgesi. Biliköl köyü.) – XIX yüzyılda yaşamış meşhür tarihi şahıstır. Adaletliği ve komşu ülkelere yaptığı iyilikleriyle ünlüdür. XIX yüzyılın II yarısına kadar Kazakistan'ın güney, güney-batı bölgesi, Kohan hanlığının etkisinde olmuştur. Kohan hanları, Kazaklara ülke tarafından saygı duyulan etkili insanların aracılığıyla hükmetti.

Kazıgurt bölgesinde tanınmaya başlanan Şımırбай'a Kohan hükümdarlarının nazarı düşerek, onu hizmete davet etti. Şımırбай hayatının 25 yılını Kohan Hanlığı'nın yetkisi altında geçirerek, sonra Han Sarayından büyük makama, datkalığa tayin edilmiştir. Yaşlıların dediklerine katılırsak, Şımırбай uzun boylu, poslu ve iri olmuştur. Gençliğinden avcılığa çok düşkün ve keskin nişancı olmuştur. Dönemin tarihi şahıslarından Momınbek, Şoybek, Suranşı, Bayzak, Tortbay gibi datka, batırlarla samimi olmuştur. Halkın birliği ve geleceği ile ilgili sorunları onlarla danışarak çözmüştür.

Şımırбай Datka, Kazak halkının özgürlüklerinden yoksun bırakıldığı çok zor bir dönemde yaşamıştır. Kohan Hanlığı Kazak kahramanı Şımırбай'ı, akıllı ve etkili bir yönetici olarak tanımıştır. Kohan'lılar Şımırбай'ın kendilerine hizmet göstermesi için ellerinden geleni yapmış ve çıkarlarını yerine getirmek için kullanmaya çalışmıştır. Şımırбай, akrabalarını Kohan'lılardan koruyarak, onları ağır vergilerden kurtarmıştır. Şımırбай, 1821 yılında Tentek Töre başlayan isyanda yenildikleri için, Janis soyunun mirasçılarını Karatau bölgesine yerleştirmiştir. Tarihi kaynaklara göre, Şımırбай 1840 yılına kadar datkalık (katiplik) görevini yapmıştır. Halkın durumu, Kohan'lıların zalim hareketleri onun düşüncelere dalmasına neden olmuştur. 1842 yılında Auliyeata'da Bayzak datka'nın başkanlığıyla isyan çıkmıştır.

İsyan Merki ile Korda'ya, tüm Talas üzerine kadar ulaşmıştır. Bu isyana Suranşı, Sıpatay batırlarla birlikte Şımırбай Datkada katılmıştır. Böylece Şımırбай Kohanlılardan kurtulmaya çalışmıştır. Şımırбай, argın Aşıbay batırla tanışarak, dost olmuş ve onun kızkardeşini istemiştir. Şımırбай Kenesarı han şu üzerine geldiğinde onunla buluşmuştur. Buna Ağıbay batır aracılık yapmıştır. Kenesarı'ya destek olmuştur. Kazak, kırgız arasındaki çelişkileri çözmeye yardım etmiştir. Şımırбай Kohan hanlığında çalışarak, Kazak halkının bağımsızlığını hayal etmiş ve yaşamını bu yola adamıştır. O, Kazakları Kohan hanlığından korumak için Kenesarı'yla dost olmayı tercih etmiştir. Bu hareketini

Kohan'lilar affedememiştir. Şımırabay Kazak batırlarıyla birlikte Kohanlılara karşı savaşa çıkmıştır. Şımırabay batır Kohan'nın birkaç kalelerini, Merki kalesini almaya yönelik isyanlarda büyük kahramanlık göstermiştir.

Kenesarı Kırgız'ların elinden vefaata edildikten sonra, Şımırabay, Ağıbay, Arsilanbek sultanla birlikte düşmanlara karşı savaşacaktır. Hamile kızkardeşini yanına alarak, Ağıbay ülkesine dönmüştür. Şımırabay hayatının yarısını Kohanlılarla savaşarak geçirmiştir. Şımırabay hakkında Jambıl Jabayev, Kazanğap Baybologlu eserlerinde söz etmiştir. Şımırabay ülkesine sayısız hizmet yapan, arkasına iyi iz bırakan tarihi şahıstır. Şımırabay'ın hayatı ve faaliyeti yalnızca Kazak halkının bağımsızlığından sonra incelenerek, yayınlanmaya başlamıştır. Şımırabay'ın datkalık mühürü kuşakların elinde saklanmaktadır. Karatau'da Biliköl'e gömülmüştür. Şımırabay 82 yaşında bu hayatla vedalaşırken: «Kendim çok yıllardır mekan ettiğim yere değil, gölün kenarındaki büyük mezarlığa gömülmesini isteyerek, gelecekte batıya doğru büyük yol olacaktır. Onun gürültüsü beni rahatsız etmesin, bunu unutmayın» diye vasiyet bırakmıştır.

Kaynakça: Жамбыл Жабаев, 1-т. – А., 1982; Қ. Байболұлы. Төле би. – А., 1991; Ахмет сұлтан Кенесарыұлы. Кенесары және Сыздық сұлтандар. – А., 1992; Шайымқұлов О. Әсет әлемі. – Тараз, 2013.

M.Mirazov

Şımkent Şehri – Türkistan bölgesinde yerleşmiş, cumhuriyet çapında mertebesi büyüktür. Badam ile Sayram neh-

rinin ortasında, dağ kenarında bulunmuş, yaşam için oldukça rahat bir yerdir. Son yıllarda yapılmış arkeolojik araştırmalara göre, Şımkent Kazakistan'ın eski şehirlerinden biridir. Bu şehrin tarihi M.Ö. I yüzyıllara dayanılmaktadır. Şımkent'in tarihi çoğunlukla Ulu İpek yolunda yerleşmiş kentlerin kaderiyle aynıdır. Şımkent'in ilk adlandırılması XV yüzyıla dayanmaktadır. Şaraf ad-din Ali İyezi'nin «Zafar-name» (zafer kitabı) adlı eserinde Sayram'ın yanında bulunmakta olan yerleşim yeri olarak geçmektedir. XVII yüzyılın sonuna doğru şehir adını almıştır. 1691 yılında Jongar hükümdarı Galdan Boşohtu hanın elçileri, Kazak hanı Tauke'ye bağlı 9 kenti işgal ederek, Şımkent şehriden de söz etmiştir. Jongarlar bölge başkenti Sayram'a doğru yol alarak, onu sıradaki kasaba, ondan sonra köy derecesine düşürmüştür. Şımkent şehri ise yavaşça valilik ve ekonomik merkezine dönerek, zamanla ticaret kervanı Sayram'a uğramadan, Şımkent üzerinden geçmeye başlamıştır. Rus kaynaklarında 1735 yılında Şımkent

Şımkent Şehri Kalesi. 19. yüzyılın sonları.

«Çimin» olarak değiştirildiğini ve büyük Kırgız (Kazak) hanlarının ordusu olduğunu göstermektedir. Kent zamanla Abılay hana bağlı olmuştur. 1800 yılında Şimkent şehrinde bulunmuş. Rus subayları M.Pospelov ile T.Burnaşev'in dediklerine göre: «Şu anda Taşkent'ten sonra birinci şehir Çemengendir». XIX yüzyılın başında Kohan hanlığı güney Kazak stepi Şimkent, Türkistan ve Auliyeata şehirlerine işgal ederek, eline almıştır. 1810-1864 yıllarında Şimkent bu hanlığın yönetiminde ve rezidansı olmuştur. 1864 yılında M.G.Çernyaev'in başkanlığıyla Rus askeri şehri işgal etmiştir. Bu dönemlerde Şimkent üzerinden geçen A.K.Geyns onun güzel yerlerinden söz etmiştir. Kalenin özelliklerini, onun çok sağlam ve sert yapısını hayranlıkla anlatmıştır. Şimkent pazarı da çok harika olmuştur. Pazarda birkaç dükkanlar var. Dükkanlarda yiyecekler, kışlık ve yazlık giyimler, ayakkabı çeşitleri, meyveler, sebzeler, yaşam için eşyalar, kaplar, Rus eşyaları satılmıştır. Pazarın yanında kımız satan dükkan olmuş, hava çok

sıcak olduğunda susadıklarını basmak için tüm yolcular bu kımızdan bir kase içermiş. Fiyatı da çok ucuz 5 kuruşmuş. Günümüzde de Şimkent'te kımızhaneler çoktur. Bütün restoran, lokantalarda mutlaka kımız ile şubat bulunmaktadır. Şimkent'in diğer Orta Asya şehirlerinden farkı, burada çok ağaç yetişir. Şehrin yeşilliğinden A.K.Geyns'te söz etmiştir: «Kalenin üstünden bakıldığında, her avluda bolca ağaçlar yetişmektedir bazı sokaklarda büyük ağaçlar, meyve ağaçları vardır. Ben Şimkent'i gezerken ağacı olmayan hiçbir avlu görmedim. Bahçeler ve sokaklarda akan sular çok temizdir. Tüm kuyular temiz suyu dağ altından akan su kaynaklarının bileşimi Koşkarata pınarından almaktadır. Oralarda Koşkaratanın mezarı bulunmaktadır. Koşkarata Auliyeata kapısına kadar akarak, burada büyük kuyuya toplanır. Buradan şehir bahçelerini sulandıracak arıklar oluşmaktadır». Arkeologlar şehrin güneyindeki Badam ve Koşkarata nehirlerinin arasındaki tepelikten Kohan döneminden kalmış kalıntıları

Modern Şimkent şehri.

bulmuşlardır. Oralarda dörtgen, dört yöne yönlendirilmiş kalenin topografyası saklanmaktadır. Kentin kuzey-batısında kalenin kalıntıları vardır. Dış görünümü kubbeli duvarların kalıntıları saklanmıştır. Şimkent XIX yüzyılın son çeyreğinde Rusya İmparatorluğunun kasabasına dönmüştür. XIX yüzyılın 60-70 yıllarında şehir duvarlarının sırtına «Yeni şehir» adıyla yeni inşaatlar yapılmaya başlamıştır. XIX yüzyılın sonlarında Şehir bahçesinin (günümüz kültür ve dinlenme bahçesi), 1901-1902 yıllarında Kiliselik bahçelerinin (Sovyet döneminde çocuklar bahçesi, günümüzde Kenbaba bahçesi) temeli olmuştur.

Eski şehrin esas planı saklanmıştır. Pazar alanı iki katlı evlerden oluşur, birinci katta ticaret dükkanları ile zanaat ustahaneleri, ikinci katta da evlerin daireleri olmuştur. Şehir inşaatı çok büyük değil, evler hasır tuğladan yapılmıştır. Batıya doğru cami var. XIX yüzyılın sonları ile XX yüzyılın başında yeni cami yapılmıştır. Maalesef günümüzde

Şimkent'in eski binaları yoktur. Halk Efsanelerine katılırsak, Hoca Ahmet Yesevi'nin talebesi olarak sayılmış Koşkar ata mezarının görünümü sadece fotoda saklanmaktadır. O hasır tuğladan yapılmış tepesi kubbeli yapı olmuştur. 1886 yılında yapılmış Sergey Radonejski kilisesi 1934 yılında tiyatro'ya döndürülerek, inşaat edilmiştir. Sonradan çok yıllardır bölgesel filormoni binası olarak, zamanla yok edilmiştir. Şehrin eski kısmında XIX yüzyılın sonunda yapılmış geniş bir alanda tuğladan örülen kubbeli cami vardır. Rusya İmparatorluğu döneminde yapılmış mimarsi binalardan kalanı sadece Nikolski kilisesidir (günümüzde kukla tiyatrosu). Bu Rus mimar sanatının günümüze kadar saklanmış, en üstün nüshalarından biridir. 1883 yılında yapılmış Santonin fabrikası günümüzde (günümüz Şimkentbiyofarm şirketi) ilaç üretmekle meşhur olmuştur. Bu santonin bitkisi (karın parazitini kovan ilaç), sadece Güney Kazakistan'da yetişir, bu bitkiden yapılan ilaç dünya çapında ünlüdür.

Demiryolu istasyonunun etrafında 1915 yılında yapılmış inşaatlar saklanmaktadır. Bunlar XX yüzyılın başında Demir yolu olan yerlere «Tuğlalı stil» diye adlandırılan mimar sanatı modelindeki tek katlı evlerdir.

1914 yılında senatonun buyruğuyla Şimkent Çernyayev olarak değiştirilmiş, ancak 1921 yılında ona kendi adı geri verilmiştir. Sovyet döneminde «Şimkent» bölgenin idari merkezi olmuştur. Abay, Jenis, Naurız parkları, dendro ve hayvanat bahçeleri meydana çıkmıştır. Kajmukan stadı, Spartak spor sarayı, Dinamo ve Metallurg stadyumları yapılmıştır. Büyük kamu binaları - drama tiyatrosu, «Kazakistan» sineması ve bölgesel Pionerler sarayı inşa edildi. Kazakistan'ın bağımsızlığından bu yana Şimkent'te Bauyrjan Momuşulu, Ahmet Baitursunov, Kabanbay Batır ve diğer ulusal tarih ve kültür şahıslarının heykelleri inşa edilmiştir. Stalinist baskı ve müze mağdurlarına bir anıt yapılarak, müzesi açılmıştır. Yeni ticaret merkezleri, camiler, kiliseler kurulmuştur. «Nursat» mahalesi, yüksek binaların inşa edildiği D.A. Konayev bulvarı, şehir dışında yazlık yalılar inşa edilmiştir.

M.Kozha

Şıttı (IV-VI yy) – eski yerleşim yeridir. Şıttı kenti Kökmardan bölgesinin güney batısından 9 km'lik yerde, Aksu nehrinin kenerında yerleşmiştir. 1948 yılında Güney Kazakistan arkeolojik araştırma ekibi (E.İ.Ageeva), 1969-1970 yıllarında Otırar arkeolojik araştırma ekibi (K.Akişev) araştırmıştır. Kent yerleşimi üç bölümden oluşmaktadır: Kale,

Şahrıstan ve Rabaddır. Kalenin yüksekliği 10 metrelik tepelik olarak kalmış. Mentşelerinin hacmi 20x30 m. üst kısmında diyametresi 15 metrelik alan vardır. Kalenin güney batısında 50x60 m. Şahrıstan vardır. Etrafında Rabad çevirilmiştir. Rabadın hacmi 90x180 m., yüksekliği 1-2 m'dir. Girişi güney batı tarafındadır. Günümüzde anıtın etrafına müslüman katliamı koyulmuştur.

Каунакча: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

K.Sarekenova

Şobanak (Çomanak, Çumanak, Çyumanak) – tarihi yerleşke. Türkistan şehrinden 8-10 kilometre sol doğu tarafında günümüzdeki Şobanak köyünün bölgesinde yer almıştır. 20. asrın 90. yılları sonunda Enbekşi-dikan diye değiştirildi. Coğrafi koordinatları: 42T 446057, 4798503. İlk defa 1735.y. Taşkentli ili adamı N. Alimov'un «Ertegisinde» adlanmıştır. 17. Asrın sonunda 18. asrın başında S. U. Remezov'un haritasında Tsomanak diye işaret edilmiş. Arkeolojik edebiyatta bu bölgesinde herhangi bir arkeolojik nesnenin olduğu hakkında bilgi olmasa da, minaresi var tarihi mescidin harabeye dönüşen evi ve İmam Markozi türbesi (o rivayete göre Hoca Ahmet Yesevi'nin zamandaşı olmuş) Şobanak köyünün tarihi devre ait olduğu kanıtlar. Yerleşik vatandaşlardan anket uygun, eski köy adı geçen türbenin yanında «Kırıkatz» tepesinde yerleşmiştir. 20. Asırdaki çiççilik çalışmalar esnasında eski yerleşkelerin yerleri kaybolmuştur.

Kaynakça: Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным казахским степям. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007. – С. 29; Ерофеева И.В. Географические карты XVIII века как источник по истории, этнографии и исторической топонимике Казахстана // История Казахстана в документах и материалах. Альманах. Вып.1. – А., 2011. – С. 338.

M.Kozha

Şornak – eski mekan. Burası Türkistan’dan kuzey-batıya doğru yaklaşık 18 km. yerde Şornak köyünün ortasındaki Saukım-Ata yerleşim yerinde bulunmaktadır. Coğraf. koordinatları 42T 423356, 4804835. 1696 y. Kazak ordusunun şehirlerinin fotoğrafları, Sauran ve Türkistan arasındaki kent imajını göstermektedir: «Savran’dan Türkistan’a kadar yarı yolda şehir boş, Kuçuk sultan hanın bozduğu hakkında bilgi var». XVII – XVIII yüzyılların başında S.U.Remezov’un haritasında boş şehir olarak gösterilmiştir. Sauran ile Türkistan arasında sadece orta çağ orta Saukım-Ata-Şornak adlı yer bulunmuştur. Kent XV-XVIII yüzyıllara hastrır.

Kaynakça: Посольские материалы Русского государства (XV-XVII вв) / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв.Т.1. – А., 2005. – С. 379; Ерофеева И.В. Географические карты XVIII века как источник по истории, этнографии и исторической топонимике Казахстана // История Казахстана в документах и материалах. Альманах. Вып.1. – А., 2011. – С. 330-357. С. 338; Түякбаев М.К. Историческая топография и развитие городов и поселений туркестанского оазиса (XIII-XIX вв.) – А., 2009. – С. 67.

M.Kozha

Şoybekulı Momınbek (19. asır) – tarihi şahsiyet. Kokan hanlığının datka

rütbesine uygun görülmüştür. Momınbek datka ismiyle bilinmektedir. Onun ismi Kokan hanlığıyla ilgili evrak ve serlerde geçmektedir. «Tarihi Türkistan», «Ancumat-tavarih» eserlerinde şöyle satırlar geçmektedir: «İrskulbek ve Momınbek daha başka asker komutanları Omar Hana gelerek, Kokan hanlığını almaya tüm imkanları bakmaya çabaladılar» denmektedir. Şoybekulı’nın hayatı Taşkent yöresiyle sınıksı ilişkilidir.

Çar hükümeti bu bölgeyi istila edene kadar Şoybekulı datka Niyazbek vasıtasıyla yönetmenlik görevini devam ettirdi. Şoybekulı Momınbek Kokan hanlığının güvenilir vekili oldu. 1860. Yılı Rus istilacılara karşı Kanatşa başlayan Kokan askerlerini Bayzak, Batırbek, Kocabek, Şoybekulı Momınbek datkalar desteklerdi, askerlere Tayşık, Sızdık, Ahmet sultanlar başkanlık yaptı. Şoybekulı Momınbek datka halkının bağımsızlığı için mücadeleye hayatını adadı. Kazak Türklerinin tarihi kaderinde özel bir yeri var, soysal ve siyasi merkezde oldu. Şoybekulı Momınbek datka Sıdık sultan ile müttefik oldu, o Çernyayev askerlerinin Çimkent ile Taşkent şehir bölgesinin tamamıyla teslim olana kadar Rus yöneticilerine boyun eğmedi. Kahramanla zamandaş şair ozanlar onun hakkında hürmet duygusu dolu «Momınbek kalkarak intikamı aldı» diye söylemelerinin en önemli sebeplerini biri de burada.

1867. yılı Sankt Petersburg’da imparator Aleksandr 2.nin ziyaretine giden Türkistan ilinin büyüklerinin sırasında Şoybekulı Momınbek datka olmuştı. Kazak’ın beyleri sefere kutsal

Hoca Ahmet Yesevi türbesinin başında ziyaret ederek, Türkistan'dan yolculuğa başlamışlar. Şoybekülü Momınbek datka cesur yürekli, merhametli bir insan olmuş. Auliyeata, Taşkent'e işi olanlar Şoybekülü Momınbek datkadan müsaade isterlerdi, yardım alırdı diye Maykıkoca şair da onun gücü hakkında söylemektedir.

Şoybekülü Momınbek datka olarak görev yaptığı zamanda Töle Bi türbesini onarım işlerini yürütüp, hayır yemek vermiş. 1889. yılı Çimkent bölgesi, Karabulak alanında mescid yaptırmış. Şoybekülü Momınbek datka Taşkent şehrindeki Şayhantaur bölgesindeki Moğol skoağı (Muğulkuça) mahallesinde defnedilmiştir.

Каунақса: Мирзо Олим Маҳдум Хожи. Тарихи Туркистон. – Таш., 2008; Бабабеков Х.Н. Краткая история Кокандского ханства. – Таш., 2010; Худярхан-заде. Анжумат-таварих – Таш., 2009; Майлықожа Сұлтанқожаұлы. Терме-арнау. – А., 2010.

M.Mirazov

yılında Ekonomi Doktoru. 1991-1992 yy. KazSSR Devlet Planlama yanındaki Planlama süreçlerini otomatikleştirme ve yönetme kurullarını geliştirme Bilimsel Araştırma Enstitüsü'nde bilimsel görevli 1991-1993 yy. Cumhurbaşkanı ve bakanlar kabinesinin finans bölümünün başkan yardımcısı.

1993-1995 yy. Güney Kazakistan Eyaletinin devlete ait bakımından yerel komitesi başkanı. 11.1995-03.1997 y. KC Ekonomi Bakanı, 03.1997-10.1997 y. KC Ekonomi ve Ticaret Bakanı, 07.1997-10.1997 y. KC Baş Bakan yardımcısı. Kasım 1997 y. Tarihinden 10.1997-04.1998'e kadar «Turan-Alem» Bankasının Başkanı. 04.1998-08.1998 y. KC Cumhurbaşkanı özelkalem başkanının yardımcısı. 19.08.1998-19.03.2004 tarihleri arasında Kostanay Eyaleti Valisi, 2002 y. «Ekonomi ve onun bölgesel külliyesinin parlama transformasyonun stratejik malzemeleri» konulu tez savundu. Ekonomi Doktoru. 20.03.2004-20.09.2006 tarihlerinde Astana Şehrinin Valisi. 20.09.2006-27.08.2007 tarihinde Güney Kazakistan Eyaleti Valisi. 27.08.2007-03.2009

Şokeev Ömirzak Estayulı (12 желтоқсан, 1964, TÜRKİSTAN ŞEHİRİ) — Devlet görevlisi. Türkistan Eyaleti Valisi (26 Şubat, 2019). «Çimkent Şehrinin Onursal vatandaşı» (2007). Astana Şehrinin Onursal vatandaşı (2010). Ekonomi doktoru (2002). Şokeev Ö.E. 12 Aralık 1964 tarihinde Türkistan Şehrinde doğdu. 1986 yılında Moskova ekonomistatistik Enstitüsü'nü bitirdi. 1988 yılında KazSSR Devlet Planlama yanındaki Planlama süreçlerini otomatikleştirme ve yönetme kurullarını geliştirme Bilimsel Araştırma Enstitüsü'nde bilimsel görevli. 1988-1991 yy. Doktora öğrencisi. 1991

tarihinde Kazakistan Cumhuriyeti Baş Bakan Yardımcısı. 03.2009-12.2011 tarihinde KC Baş Bakanın Birinci Yardımcısı. 12.2011-20.12.2017 tarihlerinde «Samruk-Kazına» Başkanı. 15.12.2017-25.02.2019 tarihlerinde KC Baş Bakan Yardımcısı – KC Ziraat Bakanı. 26 Şubat 2019'dan Türkistan Eyaleti Valisi olarak çalışmaktadır.

Ödülleri: «Parasat» madalyası (2000); «Astana - 10 yıl» madalyası (2008); «Barıs» madalyası (2012); «Halklar Dostluğu» madalyası (Belarusya) (2015); «Avrasya Ekonomi İttifaak Kurmada katkısı için» 1.dereceli madalyası (2015, «Avrasya Ekonomi İttifaak Kurmada katkısı için), «Astana- 20 yıl» madalayası (2018).

M.Tastanbekov

Şöltöbe – eski bir mekandır. Türkistan bölgesi, Otırar ilçesi, Şauıldır köyünün kuzeyinde bulunmaktadır. 1969-1970 yılları arasında Otırar arkeolojik araştırma ekibi bularak, araştırmıştır. (K.A.Akışev). Ovalca tepe güney-batıdan, kuzey-doğuya doğru gerilmektedir. Onun kenarından hesapladığımızda hacmi 170x100 m., tepesindeki alanın hacmi 50x30 m., yüksekliği 10 m.

Kaynakça: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

K.Sarekenova

Tamşı Evliya – kutsal bir yerdir. Türkistan bölgesi Tülkibas ilçesine bağlı

Kerşetas köyünden 12 km uzaklıkta, Lager beleninde (dağ geçidi) yerleşmiştir. Belen vadisindeki Maşat nehrinin sol tarafında Şoşkabulak dağları yüksekliğinin azaldığı yerleri vardır. Nehrin etrafında dinlenmek için bahçeler bulunmaktadır. Nehrin sağ tarafında dağ belenine bakılırsa, uzunluğu 80-85 m. kadar kat kat taşları görebiliriz. Taşın üst kısmı 30-35 m. kadar siyah, orta kısmı 20-25 m. ak-gri, alt kısmı da nemlidir. Sudan mavi renkli kalınlığı 20-25 m kadar yosun yetişmiştir. Burasını halk «Tamşı Evliya» diyorlarmış. Tamşı Evliya'daki taşlar diğer taşlardan farklıdır. Devamlı damlayan sudan nemli taşların üzerini yosun kaplamıştır. Kaya arasında devamlı akan su damlaları çok şifalı olarak sayılmaktadır. Damalayan damlaların şekilleri de çok çeşitlidir. Biri devamlı, ikincisi yavaşça, diğeri de, durup durup akıyorlarmış. Göze görünmeden akan çeşitleri de varmış. Dağ suyunun sesi kulağa çok hoş olarak, insana bir an huzur veriyormuş.

Burayı ziyaret edenler suya bakarak «taş ağlıyor» diyorlarmış. Dolayısıyla «Tamşı Evliya» diye adlandırmaktadır. Burası uzaktan izlendiğinde, damlayan damladan yaklaşık 7-8 m. yükseklikte, araları 8 m kadar iki mağara bulunmaktadır. Bunlar bu taşın gözleri gibi görüldüğü için halk «Tamşı Evliya'nın» iki gözü diye adlandırmıştır. Gerçi dışarıdan bakıldığında buradaki görünüm ağlayan

insanın yüzünü göz önüne getirmektedir. Damlanın aktığı yeri içeriye giren çukur gibidir. Bu çukurda yüksekliği 170–180 sm., genişliği 120–130 sm. kadar taş bulunmaktadır. Taşın tepesi düz ve onda diyametresi 35-40 sm kadar çukur vardır. Bu çukuru da köy halkı «Tamşy Evliya'nın» kazanlığı diyorlarmış.

Buraya gelenler bu çukurdan su içmeye çalışırlarmış. Bu çukurdan herkes su içemezmiş, çünkü oradaki taşlar çok parlakmış ondan dolayı ayak tutulamayacak kadar kaygı olmuş. Buraya çıkmak isteyenlerin çoğu da, ayakları kayarak yarı yolda düşerlermiş. Günümüzde evliya başına gelenlerin sayısı artmaktadır.

Kaynakça: Ақбаева А. Оңтүстіктегі «Тамшы әулие» атауы қайдан шыққан? // http://lenta.inform.kz/kz/ontustiktegi-tamshy-aulie-atauy-kaydan-shykkkan_a3047708.

Ş.Kurmanbayeva

Tanbalitaş – Türkistan eyaleti, Sozak ilçesi, Aksümbe köyüne bağlı 155 km, Kızemşek köyünden kuzey-batıya doğru 120 km mesafede, Boktıkaran nehrinin sol kıyısında, Tanbalınura gölünün güney batı kıyısında, Tanbalı pınarı yanında yerleşmiş arkeoloji-tarihi anıt. Tarihi yer hakkında ilk bilgi M.İ.Ivanin (1875), Y. A. Şmidt (1894) çalışmalarında rastlanır. İlk defa 1895 yılında L.İ. Kuznestov ve H. Bekhocin araştırdı. Sovyet Döneminde anıtı V.A. Selevin (1934), K. İ. Satbayev (1936) görmüş, 1946'da ise, A. H. Margulan yöneten Merkez Kazakistan arkeolojik gezi grubu araştırdı. 2009 yılında anıtı düzenli arşivleme ve inceleme çalışmalarını arkeolog A. E. Rogojinskiy

Arabografik yazılı taş. Tanbalitaş.

Tamgalı taş. Tanbalitaş.

yaptı. Damgalar ve yazılar Tanbalı pınarı yanında bulunmaktadır. Taşın üst kısmı XX.yüzyıl sonunda çok zarar görmüştür. Onun 15 kısmı dağılmıştır. Taşın bütün korunmuş üzerinde oyulmuş ve kırılmış çeşitli damgaya benzer işaretler ve Arap harfindeki yazıları ve günümüz yazıları da bulunmaktadır. Eski çağlara büyük (7-25 sm), derin kazılmış (0,5-3,0 sm) damgalar aittir. Yaklaşık 30 damgayı 6 çeşit gruba ayırabiliriz. Bir, paralel iki veya üç çizgi, «T», «Y» örneğindeki veya yuvarlak üç çizgi yapılmış işaret çok rastlanan damgalar sınıfındadır. A.E.Rogojinskiy'e göre onlar 9-12 yy. aittir. Arap harfindeki yazılar ise doğu bilimcisi T. K. Beysembiyev'e göre 19. yüzyıla aittir. Onların bazılarının yanında Aday, Şömekey, Kıpçak, Vak damgaları da

bulunmaktadır. Modern yazıtlar 1944-1997 anıtta bulunanlardan kaldı. Ek olarak, 200 m kumtaşı parçacıkları her döneme ait sembol ve yazıtlara sahiptir. Onlarca ortaçağ dönemine tarihlenen on paralel iki veya üç doğrusal işaret ve 3 Arapça yazıt vardır. İkinci sembol seti, güney-doğu ve tepenin üst kısmında bulunur. Anıt, orta çağ döneminde Türk göçebelerinin ve antik çöl-Kıpçak topraklarının tarihini ve etnogenezi incelemek için harika bir kaynaktır.

Иванин М.И. О военном искусстве и завоеваниях монголо-татар и среднеазиатских народов при Чингис-хане и Тамерлане. – СПб. 1875; Кузнецов Л. О надписи на камне «Тамгалы-Тас» в пустыне Бетпак-дала в Атбасарском уезде Акмолинской губернии // Записки Семипалатинского подотдела Западно-сибирского отдела РГО. 1927. Вып. 16. – С. 122-124; Шмидт Ю. А. Очерк Киргизской степи к югу от Арало-Иртышского водораздела в Акмолинской обл. // Записки Западно-сибирского отдела РГО. 1894; Сатпаев К.И. Доисторические памятники в Джезказганском районе // Народное хозяйство Казахстана. – А.-А., 1941; Маргулан А.Х. Мир казаха. О значении эпиграфических памятников Казахстана. – А., 1997; Рогожинский А.Е. Удостоверительные знаки кочевников нового времени и средневековья в горных ландшафтах Семиречья, Южного и Восточного Казахстана // Наскальное искусство в современном обществе. К 290-летию научного открытия Томской писаницы. Материалы междунауч. конф. Т. 2. – Кемерово, 2011; Знаки и надписи «камня Тамгалытас» на окраине Бетпақдалы // Археологическое наследие Центрального Казахстана: изучение и сохранение // Сборник научных статей, посвященный 70-летию организации Центрально-Казахстанской археологической экспедиции Академии наук Казахстана. – А.: Научно-исследовательский центр истории и археологии «Бегазы-Тасмола», 2017. Т. 2. – С. 297-307.

M. Kozha

«**Tarikat Edebi Hakkında Risala**»/«**Dar Adab Tarikat**» – Hoca Ahmed Yesevi'nin

fars dilinde yazdığı eseridir. Bu eser birkaç bölüme ayrılarak yazılmıştır. Her bölümde Yesevi babamız, sufilik yolun hükümlerini, temel yollarını, sünnileri vb taleplerini dikkate alarak, bunların arasındaki ilişkileri ile özelliklerini ifade etmiştir. Ustazdan istenilen talepler, telebeden istenilen edep ile talepler sırasıyla verilmiştir. Ayrıca sufi aşk, marifet, dervişlikle ilgili problemler de ele alınmıştır. Bu kitap sufi yolunu tutmak isteyenler için bir rehberdir.

Kaynakça: Ясауи мұралары, 5-кітап. – А., 2013. Ясауи

Z.Jandarbek.

Tarsatöbe - eski bir mekandır. M.ö. III yüzyılda bulunmuştur. Türkistan bölgesi, Sozak ilçesi, Sozak ilçesinin kuzeybatısında yerleşmektedir. Burası dik dörtgen, iki katlı geniş bir alandır. Tepenin yüksekliği 12 m., alt alanın genişliği 65 m., uzunluğu 170 m., etrafı kale gibi duvarlarla çevirilmiştir.

Kaynakça: Алпысбаев Х.А., Мезолитические и неолитические стоянки Южного Казахстана // Археологические исследования в Отраре. – А.-А., 1977.

Ş.Kurmanbayeva.

Taşanak (Tasiyanikak, Taşakan, Taşanak) – eski bir yerleşim yeridir. Burası «Kazakstannın 30 jıldıǵı» (önceki «Taşanak», «İntımak»k.) köyünde Abdil-Malik yerleşim yerinde bulunaktadır. İlk 1735 y. N.Alimov yayınlamış Türkistan kentlerinin listesinde bulunmuştur. Bunu 1759 y. basılmış Çin kaynaklarından görebiliriz. P.İ.Rıçkov'un söylediğine göre, XVIII yüzyılın ortasında Taşanak kentinde

yaklaşık 100'e doğru aile olmuştur. Kristofer Bardanes'in dediğine göre, XVIII yüzyılın ikinci yarısında burada yaşamış Kazakların bir kısmı yazın yaylalarda kalmışlar, diğer kısmı da kentlerde el işleriyle uğraşmıştır. XX yüzyılın sonu ile XXI yüzyılın başında kent tamamen yok olmuştur.

Каунақша: Путьевые дневники и служебные записки о поездках по южным казахским степям. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – Алматы, 2007. – С. 29; Қазақстан тарихы туралы қытай деректемелері. 3 том. Цин патшалық дәуірінің мұрағат құжаттары. Қытай деректемелерін аударған, түсіндірмелері мен ескертулерін жазған Б.Еженханұлы. – А., 2006; Первые историко-этнографические описания казахских земель. XVIII век / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007. – С. 77; С. 168; Туякбаев М.К. Историческая топография и развитие городов и поселений туркестанского оазиса (XIII-XIX вв.) – А., 2009. – С. 66; Елеуов М.Е. Ескерусіз қалған ескерткіштер. – Түркістан, 2005. – С. 74–77.

M.Kozha

Таşkотан – Түркістан бөлгесі, Отитар ілчесіндегі Којатогай көйүнүн гүнөй-доғусуна доғру 47 км yerden bulunmuş eski bir yerleşim yeridir. 1974 yılında Kazakistan İA'nın taş devriyle uğрашан grubu (yöneticisi H.Alpısbayev) araştırmıştır. Taş aletleri pınarın akışından fayda olmuştur. Onlar çakmak taşından, boynuz taşından hazırlanmıştır. Toplam 1766 taş eşyaları bulunmuştur. Bunların arasında küçücük taşlar, bıçak gibi taş dilimleri, okun uçları, kazağılar, keskiler, delgiler çoktur. Kısa taş kalıntıları 1279 adettir. Buradan bulunmuş taş eşyaları Jebel ve Karaüngür mekanlarındaki aletlere benzemektedir. Okların uçları çok eskidir.

Каунақша: Алпысбаев Х.А., Мезолитические и неолитические стоянки Южного Казахстана // Археологические исследования в Отраре. – А.-А., 1977.

K.Sarekenova.

Таşмуhamedов Аібек Муса (10.1.1905, Таşkент ş. – 1.7.1968, burada) – edebiyat araştırmacısı, tercüman, toplum insanıdır. Özbekistan'ın halk yazarı (1965), Özbekistan İA akademіği (1943), Leningrad Halk Ziraat enstitüsünde okumuştur (1927–29), Orta Asya Devletleri üniversitesini (1930) bitirmiştir.

1943–59 yılları arasında pedagojik görevi yapmıştır. «Şarh yulduzu», «Özbek dili ve edebiyatı» dergisinin baş redaktörü, Özbekistan İA'nın toplumsal ilimleri bölümü katibi olmuştur. İlk şiirler derlemesi «Sezim» 1962 yılında yayınlanmıştır. «Kiyeli kan» (1940), «Navai» (1945; KSRO Devlet teşekkürnamesi 1946), «Altın alkabın jeli» (1950), «Kün sönbeydi» (1958), «Ulı jol» (1967) romanları, «Jarık izdeu jolı» (1956), «Alişerdin balalık şağı» (1974) uzun hikayeleri yayınlanmıştır. «Jürek

sırnaı» (1956), «Poemler» (1949), «Kün turalı an» (1965), «Ottı jıldar» (1965), «Jürek ani» (1966), «Navai» (1968) vb nazım derlemeleri yayınlanmıştır. 1963 yılında yazılmış «Balalık şak» adlı biyografi hikayesinde çocukluğunda 1917 yılına kadar Türkistan bölgesinde birkaç defa bulunarak, görüp duyduklarını anlatmıştır. Kazak yerinin güzel doğası ile Kazıkurt'un dağlı tabiatı, ayrıca Kazak halkının örf adetleri, konukperverliği anlatılmıştır. Yazar, Kışköprü, Derbisbek, Janabazar yerleşim yerlerine, Kazıkurt dağının kenarında bulunan köylere giderek, onları tasvir etmiştir. Kitapta Şimkent, Şaraphana, Turbat, Karatas'la ilgili bilgiler vardır. Özellikle Janabazar'daki yaşam, cami, pazar hakkında bol bilgiler bulunmaktadır.

Eserler: Детство. – Таш., 1964.

M.Kozha

Tautarı Şarbağı – bronz devrinin mezarlığıdır. Türkistan bölgesi Sozak ilçesi Babatanın güney-doğusunda 7 km. yerde Tautarı vadisinde bulunmaktadır. Burada taştan yapılmış bronz devrine ait 28 mezar ve demir devrine ait üç kurgan vardır. Tautarı mezarlığın 1953, 1957–1958 yılları incelemiş arkeolog A.G.Maksimova'nın fikrine katılırsak, mezarlar geniş taşları dik dörtgen şekilde koyarak yapılmışsa, mezarlıklar yuvarlakça taşlardan yapılmıştır. Mezarlıkların hacmi 5m'den 20 m. kadardır, yüksekliği 0.2 m'den 1.5 m. kadar ulaşmaktadır. Kazı işlerinin neticesine göre, bu mezarlıklara ölen kişileri yakarak, külünü koyma adeti olmuşmuş. Cesetler genelde kabirden uzak yerlerde kıyafetleriyle yakılmış

gibidir, ancak yakmadan önce onların süs eşyaları ayrı alınmıştır. Bu durumlar kabirlerden bulunmuş çeşitli eşyaların yangının etkisinde kalmadıklarına göre tahmin edilmektedir. Tautarı'da üstelik yakılmadan gömülmüş kişilerde bulunmuştur. Onların başları batıya doğru gömülmüştür.

Tautarı'dan bulunmuş kapların kalıntılarının çoğu kabirin doğu kısmına toplanmış veya bütün batı kısmına yemek koyulan 1-2 kirpiç kaplar koyulmuştur. Kapların dibi düz, çeşitli şekillerle yapılmış vazolar şeklindedir. Vazoların çoğu yüksek, ince, bazıları da köşelidir. Onlar genelde eğri ve nakışlıdır. Nakışlar kabın boynuna, dibine yapılmıştır. Tabaklar nakışsız veya aynı çizgilerle çizilerek, üçgenlerle nakışlanmıştır. Bazı vazo gibi kaplarda yanmış yemeğin kalıntıları saklanmış, bunlar darı veya buğday yemeklerinin kalıntıları denilebilir. Bronz ve altından yapılmış ufak eşyalar, süs eşyalarıdır. Bunların içinde delikli boncuklar, küpeler, kolyeler bulunmaktadır. Gümüştan yapılmış kılıflar da varmış.

Каунақса: «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998; Қазақтың көне тарихы. – А., 1993; Акишев К.А., Байпақов К.М. Вопросы археологии Казахстана. – А., 1979; Қазақ ССР тарихы. Бес томдық, 1-том. – А., 1980.

Ş.Kurmanbayeva.

Tayekel Muhammed Bahadür Han – Şığay hanın oğludur. Kayanaklarda Şığay han ve onun oğulları Tayekel ile Esim tamamen nakşbandiya tarikatını kabul ederek, II. Abdula'nın kanadına giriyormuş. Şığay han öldükten sonra,

onun tahtına oturan Tayekel Muhammed Bahadür Han 120 çocuğuyla nakşbandiya şeyhi Hoja İshak'a mürid olmuştur. Abdulla hana hizmet ederek, Türkistan'ın hanı Baba sultanı kazandıktan sonra, nakşbandiya tarikatından vazgeçerek, Türkistan'daki Yesevi şeyhlerinden birisine mürid olmuştur. Tayekel Muhammed Bahadür Han 1598 yılında Buhara kenti için olan savaşta yaralanır, Taşkent'e döner, çok zaman geçmeden vefat etmiştir

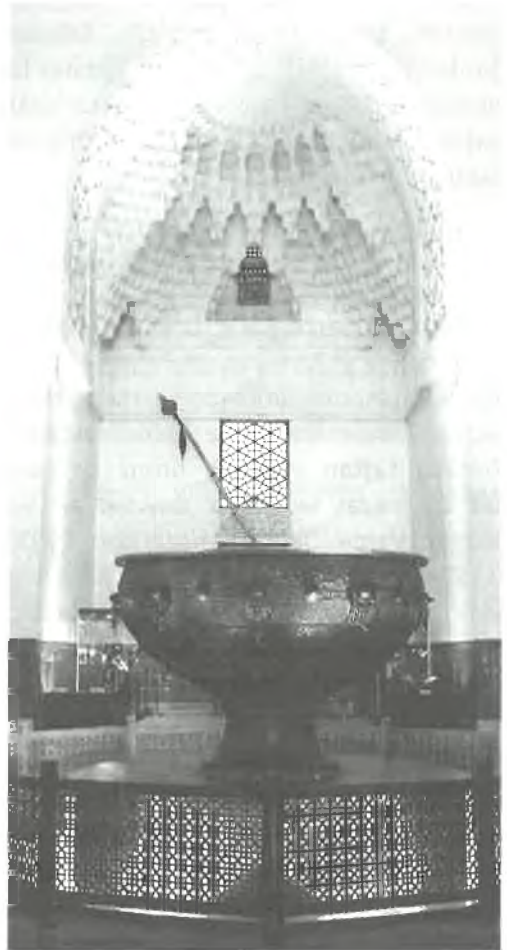
Каунақша: Қожаев М. Түркістан тарихы. – А., 2000; Стюарт Д. Сведения агиографической литературы по истории и религии казахов. (Ходжа Исхак Вали). Шельковый путь и Казахстан. – А., Матер. Межд конф.,1998; Султанов Т. Поднятие на белой кошке. – А., 2001; Материалы по истории Казахских ханств XV-XVIII веков. – А., 1968.

Z.Jandarbek

Taykazan (XIV yy) – Türkistan'daki Hoca Ahmed Yesevi türbesinin ortasındaki odada bulunan büyük bir bronz kazandır. Taykazan XIV yüzyılın ikinci yarısında Emir Timur'un emriyle Hoca Ahmed Yesevi türbesine armağan olarak, Harnah yerinde yapılmıştır. Taykazanın yapıldığı tarihi – 1393-1399 yıllarına denk gelmektedir. Son kaplayıp bittiği tarihi 1399 y. (Hicre.801y). Sırt kısmı birkaç bölümden yapılarak, Arap harfleriyle nakışlanarak, çeşitli el yazılarıyla süslenmiştir.

Ağırlığı yaklaşık 2 ton, tahmin 3000 litre suyu ala bimektedir. Diyameresi – 242 sm, dayanağı 60,7 sm. Uzunluğu 162 sm., dayanak uzunluğu 54 sm. Dışı beş bölümden oluşmaktadır. Kazanın birinci üst kısmına Kuran surelerinden alıntılar verilmiştir. Bu yazıların

çevirisi M.S.Bekçurin'in, P.Lerh'in, P.İ.Ahmerov'un, N.İ.Veselovski'nin, M.E. Mason'un, A.A.İvanov'un, N.B.Nurmuhamedov'un vb. çalışmalarında verilmektedir. Taykazanın sırtındaki yazı Kuranın 9.suresinin, 19. ayetini içermektedir. İkinci kısmı 24 köşelere bölünmektedir. Bu bölümünde aynı uzunlukta 10 büyük şişkin ve 10 büyük gökrem tutamaç vardır. İkinci kat kat yerleşmiş ikili dörtgende ise: «Bunu yapan Allahın kulu Abd al-Aziz usta Şaraf ad-din oğlu Tabrizi» diye

ustanın ismi yazılmış ve hicreye göre 801 şaval yılı diye gösterilmiştir. Üçüncüde de Kufi el yazılarıyla yazılmış yazılar bulunmaktadır. Araştırmacılar, kazan skit-saka kabilelerinin kazana değer vermesi, Türklerin «on ok budun», Kazakların «on san baytak» – on kabilenin birliğini anlatan simge olduğunu söylemektedir. İlmi kaynaklarda Gun-sarmat dönemlerinde de bulunmuş bronz ve bakır tuatamaçlı kazanları «Saka kazanlarına»benziyor denilmektedir. M.ö. VI-IV yüzyıllardaki kazanlar, sakalar ve üysünler dönemindeki kazanların çoğu hacmi açısından değişik, teknolojik açıdan zor «katbolmuş model» usulüyle kaplanmıştır. Taykazan bu usülle yapılmıştır diyebiliriz. Kazanın «Tay» olarak adlandırılması Türk halklarının taylagan (taylga, tahil, tayh) sözleriyle «kurban kesme» anlamında gelişmiş «kurban keserek sığınma kazanı» ifadesiyle uyumlaştırabiliriz.

Taykazanın kyulma sebebine gelirsek, taykazandan önce eski dönemlerde Saka, Üysün, Gun kabilelerinin gömülme yerlerine ve kutsal olarak sayılmış yerlere kazanların koyulması arkeolojik, etnografik, ağız edebiyatı, tarihi kaynaklarla netleşmektedir. Bunun başlangıcını Gerodot'un yazılarında görüldüğü üzere, Ariyant padişahı yaptırmış Sakaların büyük kazanının devamı olarak orta çağlara kadar saklandığı görülmektedir. Taykazanın sırtına yapılmış on büyük tutamaçtaki nakışları M.Ö sakalar dönemindeki motiflerle , M.S. 1. bin yıllıktaki Otırar, Kauınşı, Jetisar kültürünün nakışlı motifleri ile orta çağ mimarsı yapı nakışlarıyla uyum sağlamaktadır.

Taykazanın üçüncü kısmında on büyük tutamaç ve on şişkin şeklindeki nakışlı süsler verilmiştir. Bunu halk «memeler» diyorsa, ilmi kaynaklarda «kubba» diye adlandırmaktadır. A.X.Margulan «Begazı-Dandibay» kültüründeki keramikleri araştırırken «Memeler» diye adlandırılmış nakışların M.Ö 1 binyıllıktaki arkeolojik araştırmalarda «meruert örneği» adıyla belli olduğunu dile getirmektedir. İkinci dönemde M.S zanaatkarlar keramik vb kaplarının sırtına sazları yapıştırarak şişkinleri yapmışlardır; üçüncü dönemlerde M.S X yüzyılda keramik vb eşyaları yapıştırma yoluna renklendirerek yapmıştır. Mimar M.S. Bulatov Taykazanı araştırarak, türbe yapılırken orta çağ mimarlarının «elips» eğrisini kullanıldığını dile getirmektedir. Taykazanın eski dönemlerde astronot hizmetini yaptığı ile ilgili fikirler bulunmaktadır. Halk ağızlarına göre, Taykazan yedi türlü metal eklemelerinden yapılmıştır. Metal'a (spektor X-TEST) analiz yapılarak, onun bileşimi belirlenmiştir. Taykazanın tutamacının metal bileşiminin % 76,50'si bakırdan, % 21.47'si çinkodan, % 2,03'ü de diğer metallardan yapılmıştır. 1935 y. Leningrad'ta düzenlenmiş İran sanat ve arkeolojik 3. Ululararası kongresindeki sergide Taykazanı göstermek için Ermitaj müzesine götürülmüştü. 1989 yılında ülkeye tarihi yerine iade edilmiştir. Kazanın Kazak halkının tarihinde, devlet yönetiminde, Kasım han, Esim han, Tayke hanın dönemlerinde gelenek-göreneklerde kutsal bir değere sahip olmuştur. Kazan toplumdaki insanlar arasındaki «değer davalarını» çözmek için kullanılmıştır. Orta çağ göçmenlerinin

sosyal-ekonomik ilişkilerinin kanunlarını araştırırken, kazanın Kazak ailesinin, köyün, soyun birlik beraberlik simgesi olduğunu göstermiştir. Kazan – halk birliği, aile bereketi, nesil gelişimi, anaya hurmet gösterme, bolluk ve yeni yaşamın simgesidir.

Taykazan XIV yüzyılın ikinci yarısında, o dönemlere ait ustaların eseridir. Hoca Ahmed Yesevi türbesine özel armağan edilerek yapılmıştır. Taykazan – Hoca Ahmed Yesevi'nin göçmen toplumdaki yerini, bütün halkın birlik beraberliğini ifade eden simgedir. Bu gelenek Kazak halkında günümüze dek korunmaktadır. Tabrizlik zanaat mektebinin tücrübesini yararlanarak, usta Abdul Aziz ve yerel ustalar mektebin geleneğine uyum sağlayarak, gıda materyallerini kullanıp, paha biçilmez değerli eseri yapmıştır.

Кайнаққа: Агапов П., Кадырбаев М. Сокровища древнего Казахстана. – А.-А. «Жалын», 1979; Бекчурин М.-С. Описание мечети Азрета находящейся в городе Туркестане. – Казань, 1872; Лерх П. Археологическая поездка в Туркестанский край в 1867 году. – СПб, 1870; Ахмеров П.Н. Надписи мечети Ахмеда Ясеви – Казань, 1896; Веселовский Н.И. Экспедиция в г.Туркестан для снятия зарисовки в красках местной мечети. – СПб., 1909; Массон М.Е. О постройке мавзолея Ходжа Ахмеда в городе Туркестане. – Таш., 1929; Иванов А.А. О бронзовых изделиях конца XIV в. из мавзолея Ходжа Ахмеда Ясеви. – М., 1981; Н.-Б. Нұрмұхамедов Н.-Б.Ахмед Ясауи сәулет ғимараты. – А., 1988; Аджиғалиев С.И. Генезис традиционной погребально-культурной архитектуры западного Казахстана. – А.: «Гылым», 1994; Михайлов Т.М. Из истории бурятского шаманизма (с древнейших времен по XVIII в). –Новосибирск, 1980.; Әбләсан Ә. Көне сөздердің құпиясы. – А., 1995; Маргулан А., Басенов Т., Мендикулов М. Архитектура Казахстана. – А.-А. Маргулан А.Х. Бегазы-Дандыбаевская культура Центрального Казахстана. – А.-А., 1979; Булатов М.С. Геоме-

трическая гармонизация в архитектуре Средней Азии IX-XV веков. – М.: «Наука», 1988; Машани А. Эль-Фараби және Абай. – А., 2005; Созақбаев С. Жеті Жарғы. – А., 1994; Мұстапаева Д. Асыл мұра – қасиетті Тайқазан. – А., 2008.

D.Mustapayeva

Taymanov Orınbay – (1867/74/84, Түркістан бөлгесі. Байдібек Ілчесі. – 1946) Халық шәйрі, дестанцідірі.

Çocukluğundan Nuralı şairin dестan, termelerini jırlayarak, «Çalıkuşu (boztorgay)» atanmıştır. Şayirlerle güzel konuşma yarışmalarına katılarak, hüneryle meşhür olmuştur. Şair 2. Dünya savaşı döneminde vatani sevmeye seslenmiş şiiirlerini, jırlarını (Otan üşin jan pida), «Danışpanın sözimen», «Attanıdar ul kızım», «Biz jenemiz», «Batır uldarıma» vb.) yazmıştır. Şairin eserleri «Ontüstük Kazakistan», «Yujniy Kazakistan» gazetelerinde basılmıştır. «Dombıra» adlı jırı Rusçaya çevirilerek (P.Kuznetsov), «Pravda» gazetesinde yayınlanmıştır (18.05.1936). Maylıhioja, Nuralı, Kenjebay, Alıbek vb. şayirlerle atışmıştır. Kazak KSR Takdirnameleriyle , «Enbektegi erligi için», «1941–1945 yıllarındaki Ulu Vatan savaşı döneminde

göstermiş katkısı için » madalyalarıyla ödüllendirilmiştir. Taymanov'a Jır ulusu şair Jambıl Jabayev «Taukudiret» adını vermiştir. Baydibek ilçesinde Taymanov adında orta okul, sanat okulları ve sokak adı bulunmaktadır. Orta okulun önünde şairin heykeli vardır. Birçok aytışları, destanları halık ağzında saklanmış ve edebi derlemelerde («Pernedeki termeler 1965 y.», «Aytıs, 3 cilt 1966 y.») basılmıştır. T.A. Kembayev'in «Boraldaydın boztorgayı (2009 y.)» adlı eseri, B.Kalaubay'ın şairle ilgili derlemeleri (2010 y.) yayınlanmıştır. «Kazınalı Ontüstüktin» 222 cildinin 1.bölümü Taymanov'a armağan edilmiştir (2010). Taymanov'un mezarını yapan mimar, ressam İ.İmaşoğludur. Şairin 150. yıl dönümü çok geniş bir yapıda kutlanmıştır. Bu vesileyle Taymanov'un mezarı restore edilerek, mavi kubbe yapılmıştır. Mezarın etrafını yeşillendirmek amacıyla 200 ağaç dikilmiştir. Teleoperatör A.Kazanbay şairle ilgili birkaç film çekmiştir.2018. yılın mayıs ayında Baydibek ilçesinde «Taymanov» şairler ayıtışı düzenlenmiştir. «Taymanov'a 150 yıl» madalyası hazırlanmıştır.

Каянақса: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас ред. Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – Б. 472; Мамырәлі Ж. Тайманов тасада қалған жоқ // «Оңтүстік Қазақстан газеті», 20.04.2018 ж.; Боранбаев Ж. Оңтүстікте Орынбай, сөздің асыл қорындай... // Мәдениет. – 2013. - №5. – Б. 21-24. Қалаубай Б. Түрленген өлке Бәйдібек (Танымдық-анықтамалық жинақ). – А.: Нұрлы әлем, 2018. – Б. 128, 153; Қазақ өнерінің антологиясы. 25 томдық. Айтыс. Т. III. (Кеңестік кезеңге дейінгі айтыс) / Құраст. М. Жолдасбеков, С. Негимов. – Аст., Күлтегін. 2014. – Б. 370.

M.Ahmetova

Telhoja Batır Atıғayoғlu (1840, Түркiстан кентi, Шоктас илчеси. – 1916, Öзбекiстан Cumhuriyeti, Elikhala кентi) – Russaldırcılarının Kazakistan'ın Güneyi ve Orta Asya'yı baskı yapmasına karşı savaşta kol başı olmuştur. Rahmankul Berdibay ilk defa 1999 yılı 5.kasımda Öзбекiстан'ın Ürgeniş kентinde Jalaladdin Manguberdi heykelinin açılış töreninde Telhoja batırла ilgili kaynakları Öзбекiстан'ın arşivinden araştırmak ve kabirini bulmak hakkında meseleyi gündeme getirmiştir. Dolayısıyla Öзбекiстан İA akademigi Sabır Kamalov ve A.Turayev, O.N.Salim Gireev, Ş.Matrasulov, müze müdürü K.Nurjanovlar Telhoja'nın hayatını araştırmaya başlamıştır. Түркiстанли arařtırmacıлар da N.Nazarov, T.Süyinbayev Telhoja'nın hayatını incelemeyi ele almışlardır. Barhı batırın torunu Telhoja çocukluğundan köy mollasından yazmayı öğrenerek, Түркiстан medresesinde okumuştur. Telhoja Түркiстан кентini korumak için olan savaşa ve İhan savaşına katılmıştır. 1864 y. aralık ayında İhan'daki Kazak soylarının bir kısmı Kokanlıлар tarafında olmuş, diğер kısmı da Ruslara yardım etmişlerdir. Şimkent кентini koruyanlardan olmuştur. 1864 y. 21 eylülünde Çernyayev askeri şehri işgal ettikten sonra, Kohan askeriyle birlikte Taşkent şehrinin savunmakla ilgili faaliyetlerine katılmıştır. Bu savaşta Rus askerlerinin arasında partizan olarak iş yapmıştır. Taşkent'te Kokan hanlığı gittikten sonra Telhoja Buhara yöneticiliğine geçecektir. Buhara yöneticisi Muzaffar onu kendi askerine almıştır. Telhoja'nın Buhara'daki askeri göreviyle ilgili bilgileri Sırdarya bölgesinin

askeri gubernatörüne, Jızak askeri grubu başkanı tarafından yazılan mektuptan görebiliriz: «Buhar bürokratlarının başkanlığıyla Ata kalesindeki haklı avucunda yürütmüştür» Rus işgalcılarına karşı savaşı devam ederek, 1869. yılın baharında Hiyuyaya geçmiştir. Burada II. Muhammed Rahım han onu kucağına alarak, göreve almıştır. 1862-1872 yıllarında Türkistan baş gubernatörü K.P.Kaufman Hiyuya hanına Rus'lara kendi istekleriyle geçmesini talep etmiştir. II. Muhammed Rahım han bu talepten vazgeçerek, onlara karşı Telhoja batırla Sadık sultan'ı göndermiştir. Telhoja batır 400 askeri savaşa hazırlayarak, Hiyua hanlığını aral denizine kadar korumuştur. 1873. yılın şubat-mayıs aylarında K.P.Kaufman Hiyua'ya askeri sefer yapmıştır. Sadık ve Telhoja batır bin askerle yola çıkan Rus'ların yoluna engel olabilmıştır. Onlar Taşkent-Hiyua yönünün kervan yolu üzerindeki 60 kuyuyu gömerek, sık sık işgalcılara karşı saldırı yapmışlardır. Böylece Rus askerleri 15-16 gün içinde geçilmesi gereken yol için 101 gün harcamıştır. Hiyua'ya 13 bin Rus askerinin sadece 7.5'i geçebilmiştir. Orta Asya askeri işgalcılarına karşı savaşçılara Çar tarafından aff verildikten sonra Telhoja Rusya vatandaşlığını alarak, Petro-Aleksandrovkı'ye yerleşecekmiş. Hükümetin güveni altına girdikten sonra 1890 yılında Amudarya Sarıbi yerleşiminin yöneticisi olarak tayin edilmiştir. Burada yolları yaparak, ticaret dükkanları açar, pamuk temizleme fabrikası, yağ , demir ustahaneleri açarmış. Telhoja yerel halkın sosyal-ekonomik durumunu geliştirmiştir. 1909 yılında hadja varmıştır. II. Nikolay'ın

1916. yılın 25. haziranında çıkan karına karşı çıktığı için öldürülmüştür. Telhoja'nın cesedi şahid olarak İşandar (evliya) mezarına koyulmuştur.

Кайнақча: Нуржонов К., Сотлиқов Х. Сорбий тарихидан лавхалар (Қорақалпоғистон Республикаси Эллиқалъа туманидаги Сорбий қишлоғининг қисқача тарихи). – Урганч, 2010; Кенесарыұлы А. Кенесары және Сыздық сұлтандар. / Қазақша аудармасы Ғ.Ахмедов. –А.: «Жалын», 1992. – 48 б.; Серебренников А.Г. Туркестанский край. Сборник материалов для истории его завоевания... – С. 287; ҚРОММ, 383-қор, 1-тізбек, 206-іс., 65-67 пп.; Желябужский Е. «Очерки и завоевания Хивы» – М., Типография «А.И.Мамонтова и К», 1875; Майлықожа. Шығармалар. Жинап, зерттеп, жариялай жүріп құрастырған әдебиетші Ә.Оспанұлы. –А., 2005.

H.Tursun

Tentek Töre (doğum ve ölüm tarihi belli değil) – Türkistan bölgesinde Kokan işgalcılarının saldırısına karşı düzenlenmiş isyan (1821) kolbaşısının lakap adıdır. Gerçek adı – Rüstem Aspandiyaroglu, Toktamış hanın nesli olabilir denilen bilgiler bulunmuştur. 1821 yılında Kokan feodalları ile memurlarının (bürokrat) adaletsizliklerinden sabrı tükenmiş Türkistan, Sayram, Şımkent, Auliyata bölgelerinde yaşayan Kazaklar arasında isyan başlayıverdi. İsyanı düzenleyicilerinin en başında Tentek Töre olmuş. O, 12 bin askeriyle Sayramı eline geçirerek, burayı merkez yapmıştır. Kokan hanı isyanı durdurmak için özel asker göndermiştir. Bu isyanda Tentek Töre tarafı yenilgiye uğramıştır. Çünkü bu isyan kış ikliminde geçmiş, kara halk hazırlıksız olmuştur. Bazı Kazaklar da Tentek Töre'ye hayınlık yapmışlardır. Tentek Töre yenilgiye uğradıktan sonra Omar hanı

benimseyerek, oğlunu emanet olarak verirmiş. Böyle bilgileri R.N. Nabiyev'in «Tarihi jahonnama»adlı çalışmasından da görebiliriz: «İsyana 12 bin askerin katıldıklarını ve onlardan çoğu yerel halktan olduklarını, Kokanlıklar genelde Kazaklara kış ikliminde saldırı yaptıklarını delillerle göstermiştir. İsyana hazırlıksız çıktıklarından kara halk adaletsizliğe uğramıştır. Yenilgiye uğramasına rağmen, Kokanlı askerbaşları Tentek Töreyle danışmaya mecbur olmuştur». 1821 y. Tentek Töre'nin kolbaşılığıyla geçmiş isyanla ilgili İlyas Esenberlin «Kahar» romanın 1.bölümünde böylece bilgi vermiştir: «Madeli hanın babası Omar hanın döneminde de ağır vergilere ve adaletsizliğe dayanamayan halk devamlı başkaldırlara çıkmışlardır. Bunlardan en büyüğü Tentek Töre'nin başkanlığıyla olan başkaldırıdır. Tentek Töre Sayram'ı kurtararak buraya bayrağını dikmiştir. Şimkent, Avlyata kentleri de bunların sırasındaydı. Omar han Tentek Töre'ye karşı asker gönderdikten sonra iki taraf uzun zaman savaşmışlardır. Sonuçta yiyecekleri tükenmiş, kara halk savaşı durdurmaya mecbur kalmışlardır. Bunu faydalanarak, Omarhan askerleri de halkın mal mülklerini alarak, onlara istediklerini yapmışlardır. Yaklaşık 200 kişiyi asmışlardır. Sayram ülkesini «Kan kokutmuş» denilen söz bundan kalmıştır». Başkaldırıyla ilgili tarihçiler V.P.Nalifkin, R.N.Nabiyev, Ş.Valikanov vb araştırmacılar az da olsa birkaç değerli bilgiler bırakarak, önemini açıklamaya çalışmışlardır. Başkaldırdan sonra Tentek Töre'nin hayatıyla ilgili bilgiler bulunmamaktadır.

Кайнақша: Наливкин В.П. Краткая история Кокандского ханства. – Казань, 1886; Набиев Р.Н. Ташкентское восстание 1847г. и его социально-экономическое исследование. – Таш., 1950; Бекназаров Р. Оңтүстік Қазақстан тарихының очеркі (XVIII-XIXғ.ғ.). – А., 1976.

M.Mirazov

Teriskey Talanttari – Türkistan bölgesi Sozak ilçesinde 20 yıldan beri geleneksel olarak geçen Halk sanatı festivalidir. 1998. Yılı Sozak ilçesinin 70. Yıl dönümü vesilesiyle Kuanış Aytahanov'un başkanlığıyla ilk defa düzenlenmiştir. Festivalin amacı – köylerdeki yetenekli gençlere destek vermek, temel sanatımızı geliştirerek, geleneksel şarkıları, örf adetleri artırmaktır. Bu festival sekiz aşamadan oluşmaktadır: «Sırlı saz auyenderi» – sahne janrı; «Zerli kalm» – şekillendirme hüneri; «Kümüs keruen» – el işleri ustalarının janrı; «Sırlı dünyeye» – jir yarışması, güzel konuşma janrı; «Gauhartas» – halk müziği janrı; «Saukele» – dans janrı; «Sahna iyirimi» – dram janrı; «Halk hüner kaynakları» – toplumsal grupların yetenekleri göstermesidir. Bu Festivale günümüz Kazak sahnesinin meşhür şarkıcıları Jubanış Jeksenoğlu, Saken Maygazyev, Kenjebek Janabilov gibi sanatçılarımız katılıp, kazanmışlardır.

Кайнақша: Сабыр М. «Теріскей таланттары-2018» ХХ-шы халық өнер фестивалінің гала-концерті өтті // <https://massaget.kz/blogs/24752/>; Жұмабайқызы М. «Теріскей таланттары» әнінің тұсауы кесілді // <https://kz.otyrar.kz/2018/03/teriskej-talanttary-festivali-20-shy-ret-%D2%B1jymdastyryluda/>; Созақ ауданы әкімдігінің ресми сайты. - <http://sozak.gov.kz//index.php?option=com>.

Ş.Kurmanbayeva

Toğay Karabas Muhammedoğlu (doğum tarihi belli değil. – 1826, Buahara kenti.) – Türkistan kentinde tahmin olarak XIX yüzyılın başı ile 1820. yıl arasında hükmeden Kazak hanıdır. Mirjakıp Dulatov'un fikrine katılırsak, Tokay töre, Maylıkoja'ya göre Toğay han, Kokanlı kaynaklarda – Tokay töre adıyla bilinmektedir. Bu isim Rus kaynaklarında Tohay, Tugay, Tukay şeklinde yazılmaktadır. Toğay, Kazak hanlığının temelini oluşturan Janibek hanın dokuzuncu oğlu Jadik soyundandır. Babası XVIII yüzyılın sonlarında Konirat soylarına hükmeden Karabas Muhammed sultandır. Toğay hanın dedesi Seyit – Semeke hanın büyük oğlu, Tauke hanın torunudur. Seyi, han olduktan sonra 1741-1745 yılları Türkistan kenti ile bu kentin etrafındaki bölgelere hükmetmiştir. Ataları Salkam Jangir han, «Ensegey boylu Er Esim» handır. XIX yüzyılın başlarında Toğay han, babası öldükten sonra onun yerine sahip olacakmış. Hangi tarihlerde han olduğu ile ilgili net bilgi yoktur. Mirjakıp Dulatov'un dediğine göre, «o dönemde Buhara hükmettinin seçimi neticesinde Türkistan'ı Kazak töresi Tohay yönetmektedir...». Tahmin olarak XIX yüzyılın başı ile 1820. y. arasında hükmetmiştir. Toğay Türkistan kenti, etrafındaki yerleşim yerlerine, Ulu jüzün sarıüysün soyunun bir kısmına, Orta jüzün Konirat soyuna hükmetmiştir. Meşhür şair Maylıhoja Sultanhojaulının jırlarında Toğay hanın kahramanlığından söz etmektedir. 1816 yılında aniden savaşı başalayan Kohan hanının askerini Toğay han geri püskürtmüştür» denilen fikir vardır. Bu fikri Rus kaynakları da benimsemiştir.

Söz konusu «Obozreniye Kokandskogo hanstvo v nıneşnom ego sostoyanii» adlı eserde: «Taşkent'i hükmeden Kazak hanlarının soyundan Toğay Töre kahraman olmasına rağmen, kendi ülkesini terk etmeye mecbür kalmıştır» denilmektedir. Toğay han Buhara hükmetinden yardım olarak asker olsa bile Türkistan'ı geri alamamıştır. Türkistan'ı terk etse bile Konirat soyuna han olarak kalmıştır. Sırdarya'nın aşağı kısmını mekan etmiş Arıngazı hanla dostluk ilişkide olmuşlardır.

Hiyua'yla savaşırsa, onunla beraber olduğunu söylemiştir. XIX yüzyılın 20 yıllarında Kohan'lılar peşine düştükleri için, Toğay han Buhara'yı terk etmeye mecbur kalarak, Buhara'nın hükümdarı Haydar'dan sığınmak için siyasi daire istemiştir. Sonradan Toğay han Buhara'nın siyasi hayatına karışmıştır. Hükümdar Haydar vefaattikten sonra, bu hanlığın iç meselelerine karışarak, taht için savaşan grupların birisine üye olmuştur. «1826 yılında Buhara'nın gelecek hanı Nasrulla askerleriyle saldırı yaparken, bu isyanda vefaatt etmiştir» denilen bilgi bulunmuştur.

Kaynakça: Дулатов М. Хазірет сұлтан // «Қазақ» газеті. – А., 1998; Сұлтанқожаұлы М. Терме. Арнау. – А., 2010, Бейсембиев Т.К. «Тарих-и Шахрухи» как исторический источник. – А.-А., 1987; Ерофеева И.В. Казахские ханы и ханские династии в XVIII - середина XIX вв. // Культура и история Центральной Азии и Казахстана: проблемы и перспективы исследования. Материалы к летнему Ун-ту по истории и культуре Центральной Азии и Казахстана (4-23 августа 1997 г.). – А., 1997. – С. 95, 142-143; Қожа М. Тоғай Қарабас Мұхаммедұлы // Қазақ хандары. – А., 2015.

Toğısbayev Tokbolat Tolepbayoğlu (5.10.1940, Türkistan böl. Tole bi ilç. – 11.8.1996, Almatı ş.) – çizelgeci, Kazakistan'a sanat alanında emek vermiş şahıstır (1989), Almatı sanat lisesini tamamlamıştır (1965). Tokbolat'ın çizdiği resimleri Cumhuriyet ve Dünya çapında sergilenmiştir. «Çiçekle kız» (1965), «Bozkır müziği» (1966), «Savaş tarihi» 1968), «İnşaatçılar sözü», «Şarkıcı dağlar» (1973), «Genç çağ» (1975), «Şair M.Şahanov'un portresi» (1977), «Gökte» (1978), «Yankılanan step» (1982 - 1986), «İşten sonra», «Hikaye» (1984), «Eğlence», «Eğlenceli günler» (1987) adlı çizelge eserleri bulunmaktadır. 1997 yılında doğduğu köydeki orta okula Tokbolat'ın ismi verilmiştir.

Kaynakça: Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – А.: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2005.

Ş.Kurmanbayeva

Tokaytöbe – eski kale yeridir. Türkistan bölgesi Otırar ilçesi Şauildir köyünün yanında, Otırar kentinin doğu kısmındadır. Tokaytöbe ve onun yanındaki yerleri 1948 yılında Güney Kazakistan arkeolojik grubu (A.N.Bernştam) araştırmıştır. Bunun yapısı trapez gibi, bir duvarı içe eğik, güney kısmı 280 m., kuzey-batı kısmı 260 m., batı kısmı 240 m., kuzey-doğu kısmı 380 m'dir. Tokaytöbenin derinliği 2 m, genişliği 20 m. derin çukurla çevirilmiştir. Kaleli mekanın batı kısmındaki köşede kurgan vardır, onun yüksekliği 5 m.,göl 80x80 m. Tokaytöbenin etrafında böyle kurganla yapılmış mekanların yerleri görünmektedir. Ancak bunker yarı bozularak, tarım yerlerine dönmüştür.

Kazıdan bulunmuş eşyalara göre, burası 1-8 yüzyıllara aittir.

Kaynakça: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

K.Sarekenova

Töbettöbe – eski kaleli mekandır. Türkistan bölgesi, Sozak ilçesi Sozak köyünün güney kısmında 11 km. uzaklıkta yerleşmiştir. Bu bölgeyi 1947 yılında Güney Kazakistan arkeolojik ekibi (başkanı – A.N.Bernştam) araştırmıştır. Töbettöbe'nin yapısı biraz ovalca bir tepectir. Bunun hacmi 110x90 m., yüksekliği 4.5 m'dir. Arkeolojik araştırmaların neticesinde, buralarda m.ö. I yüzyıl ile m.s. III yüzyıl arasında yerel halk yaşamıştır.

Kaynakça: «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998.

Ş.Kurmanbayeva

Töle Bi Alibekoğlu (1675, günümüz Jambıl bölgesi, Şu ilçesi, Jaysan yaylağı – 1768, Günümüz Türkistan bölgesi Tole bi ilçesi, Akburhan Orda) – Kazak halkının toplum adamı, ileri görüşlü, hatiptir. Tole Bi Orta Jüzün Ağa Biyi Kazıbek Keldibekoğlu ve Küçük Jüzün Ağa Biyi Ayteke Baybekoğluyla birlikte Tavke hanın baş danışmanı olmuştur. «Jeti jargı» kanununu yapanlardan birdir. Tole Bi meşhür Ensegey Boylu er Esim'in çağdaşı, Jangir hanın danışmanı olmuş Alibek Bi'yin oğludur. Tole Bi tahsilli, arap, çağatay dillerini serbestçe bilen, gençliğinden halkının şairlerinden, hatiplerden bilim almış adamdır. 15-17

yaşındayken idarecilik işlerle uğraşarak, adil ve ileri görüşlülüğüyle halk arasında meşhür olmuştur. Bu dönemlerde Kazak ve Jongar halıkları devamlı savaşmışlardır. Tauke hanvefaat ettikten sonra, Tole Bi Ulu Jüzü hükmederek Taşkent şehrini merkez yapmıştır. Aktaban şubirindinin felaketlerinden halkı korumak için, çok iş yapmıştır. Halkın Jideli baysın yerine taşınmalarına tesir etmiştir. Jongar işgalcılara karşı isyanı düzenleyicilerden olmuştur. Tarihi kaynaklara katılırsak, Tole Bi 1738-1741 yıllarından sonra, 1746-1764 yılları arasında Taşkent şehrinde hükümdar olarak, şehir ile onun etrafındaki yerleşimlerden vergi topladığını görebiliriz. Abılay Sultanın büyüyüp yetişmesine çok etkilemiştir. Tayke ile Abılay'ın Türkistan kentini merkez yapıp, üç ordu ulusunu bir merkezde hükmetmeye, Kazak halkın geliştirmeye, Jongar oyrat işgalcılara karşı kardeş Kazak, Kırgız, Karakalpak ve Özbek halklarının kahramanlık ittifakını kurmaya yönelik faaliyetlerinin başında kendisi bulunarak, onların gerçekleşmesine destek olmuştur.

Tole Bi Rusya ile Büyük Ordu arasındaki ilişkileri arttırmak ve geliştirmek için büyük çabada bulunmuştur. Tole Bi Jongar işgalcılarıyla isyanda Rusya gibi güçlü devletle ittifak kurmak gerektiğini anlayanlardan olmuştur. 1733 yılında Tole Bi, Ordunun aydınları Kodar Bi, Satay, Hangeldi ve Bölek gibi kahramanlarıyla danışarak, Rusya devletine mektup yazmıştır. Bu mektubu da elçiler Aralbay ile Orazgeldi Rusya çarına teslim etmiştir. Bu mektupta Büyük Ordu Kazaklarının Rusya'yla dostluk ilişkide olmak

istedikleri hakkında yazılmıştır. Tole Bi hayatının sonuna kadar Rus yönetimiyle ilişkisini devam etmiştir. Tole Bi 1949 yılında Orınbor eyalet valisi İ.İ.Neplyuev'e Aytbay başlayan elçileri göndererek, Rusya'ya bağımlı olmaya hazır olduğunu bildirmiştir. Neplyuev te Tole Bi'yin isteğini kabul ederek, iki ülke arasındaki ticari ilişkileri geliştirmeyi rica etmiştir (1949 y. 26 eylül). Tole Bi XVIII yüzyıldaki Kazak hanlığının elit aydınlarından olmuştur. Bu bilgiyi Çin kaynaklarından ve XVIII yüzyılda Kazak stepine giden, siyasi durumu gözülle gören Tsin İmparatorluğunun askeri bürokratlarının bilgilerinden, genel Kazaklar hakkında yazılmış tarihi-jeografik kaynaklardan görebiliriz. Tole Bi Jongarlara karşı isyanda Kohan hanı Abdülkerim'le ilişkiyi geliştirmeye çalışmıştır.

1745 yılında Kazak-Kohan gücüyle Jongarları Taşkent bölgesinden kovmuştur. Bu hareketlerde de Tole Bi emektar olmuştur. Tole Bi ile Abdülkerim birleşerek, Jongarların Orta Asya'ya girmesine engel olabilmışlerdir. Kohan hanlığına Erdana Bi geldikten sonra, Taşkent ile Türkistan arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesine engel olmaya çalışmıştır. Tole Bi Erdana'yla da anlaşarak, ileri görüşlülüğü sayesinde problemleri çözmeye çalışmıştır. Tole Bi Taşkent'in hükümdarı olduğunu Ruslara, Çin'e, komşu Türk halklarına benimsetebilmiştir. O. Tauke Han, Abilmambet han, Sameke han, Abılhayır han, Jolbarıs han, Hayıp han, Rustem han, Barah sultan gibi şahıslarla meslektaş olmuştur. Tole Bi hükümdar eden Taşkent, Şimkent, Sayram kenterinde birkaç binaların yapılmasına

tesir edebilmiştir . (kervan saray, cami, medrese, köprü vb.).

Taşkent şehrinin Kökşe kısmında bi, kadı, imamlar oturacak Ordu'nun yapılmasına büyük emek harcamıştır. Bozsu'yun yukarı kısmına kale yaptırmıştır. Tole Bi'yin ismi Kazak hanlığındaki büyük olaylarla alakalıdır. Tole Bi haytının çok dönemini Taşkent'te geçirerek, topluma armağan etmiştir. Tole Bi'yin cesedi Taşkent şehrindeki Şayhantaur anıtında Babır'ın dayısı Jünis hanın ve Ensegey boylu er Esimhanın yanına koyulmuştur. Orada Tole Bi'ye Türkistan mimarlığı usüllü büyük türbe yapılmıştır.

Каунақса: Левшин А.И. описание киргиз – кайсацких или киргиз- казачьих орд и степей. Ч. 2. – СПб, 1832; Казахско - русские отношения в XVI-XVIII вв. – А.-А., 1961; Төле би –қазақ тарихының билігінде. – Шымкент, «Кітап», 2013; «Үш пайғамбар». – А., «Дәуір», 1992; «Қазақстан», Ұлттық энциклопедиясы. 3 том. – А., 2001; Зияев Х.З. Ценные материалы о истории Ташкента, общественные науки в Узбекистана. – 1971, № 4.

M.Mirazov

Töle Bi Bölgesel Müzesi – Türkistan bölgesi Tole bi ilçesinin merkezi Lengir kentinde Tole Bi sokağındaki «Ғариш» sinemasının 2. Katında bulunmuş kültürel bir dairedir. Tole Bi Bölgesel

Müzesi 2001. yılı 26. aralıkta Kazakistan halkının kültürel-tarihi mirasını korumak amacıyla açılmıştır. Müze başkanı olarak ilk Tortayeva Elmira Muratkızı tayin edilmiştir. 2004 yılında müze müdürü olarak Taşev Zetbek tayin edilmiştir. 2007. Yılından itibaren müze müdürü Z.K.Kuralbekoğludur. müzede 12 görevli iş yapmaktadır. Müzenin genel hacmi 200 km. Toplam eserlerin hesaba alınmış sayısı 3173, temel hazine 2300, ilmi ek hazine 873. Müze üç bölümden oluşmaktadır: «Arkeoloji bölümü», «Tabiat bölümü», «Etnografi bölümü». Müzenin görevi – geçmiş tarihimizi toplayarak, inceleyip gelecek kuşağa vermektir. Görevliler köyleri gezerek, eserleri toplayarak, bazılarını restore yapacaklardır. Bütün eserlerin resmi evrakları vardır.

M.Tastanbekov

Tölen Türbesi – XIX yüzyılın sonuna ait eserdir, Türkistan bölgesi, Kentau şehirsell valiliği Karatau kenarındaki Babaykorgan köyünden doğuya doğru 25 km. Ukaşa ata mezarlığından 10 km. yerde Ögiztau yerleşim yerinde bulunmaktadır. İnşaatı 1893 y. Kohan hükümdarlığı döneminde hükümdar olan Tölen oğlu

Töle Bi İlçe Müzesi.

Tölen Türbesi.

Köbelek yaptırmıştır. Bina iki kameralıdır. Türbenin uzunluğu 10 m. arka kısmındaki duvarın hacmi 6 m. Türbenin güneybatıya yönelen kısmı 7m. Türbenin giriş kısmında minareler ve ortasında kapı var. Birinci kamerası dik dörtgen 2, 6x4,2 m. İkinci odasının yeri birincisine göre yarı aşağıdır. İkinci kamera 3, 7x3,80x3,6 x3,8 m. Üst kısmı kubbeye kaplanmıştır. Kapısı 180 sm. Arka kısmı 6 m. İkinci odasının içinde Karabayoğlu Tölen ve onun oğlu Tölenoğlu Tauasar diye yazılmış simgeler vardır. Türbenin bu kısmı da kubbeye kaplanmıştır. XX yüzyılın ortasında buranın yakın yerleşim halkı türbenin kirpiçlerini sökmüş, dolayısıyla binanın biraz kısmı bozulmuştur. 1999 yılında Tölen nesilleri türbeye restore işleri yapmıştır.

Kaynakça: Ұржық (Қарашор) божбан ұрпақтары. – Шымкент, 2013.

M.Kozha

Tölepbayev Baydibek Ahmetoğlu (10.10.1921, Türkistan böl. Ordabası ilç. Törtkul k. – 15.6.2011 y. Almatı ş.) – tarih ilimleri doktoru, prof.Kazakistan İA akademigi. Kazakistan ilim alanında emektar. Orta Asya devlet üniversitesini işçiler fakültesini bitirmiştir.1939 y. askere alınır, Ukraina'daki askerliğini yapmıştır. 1941-1945 yılları II.Dünya savaşına katılmıştır. 1946-1947 yılları Taşkent lisesinde öğretmen, müdür yardımcısı görevlerini yapmıştır. Özbekistan Komparti 2 yıllık meketibini bitirmiştir. Taşkent Nizami Devlet pedagojik enstitüsünü ekstra bitirmiştir (1949).

1949–60 y.y. Özbekistan Komünist partilerinde çalışmıştır. 1960–73

y.y. Moskova'da Komünist partisini düzenleme bölümü rehberi, 1969–72 y.y. Komünist partisi Toplumsal ilimleri akademisinin baş öğretmeni olarak, ilimle uğraşmıştır. Vatanına döndükten sonra 1974–76 y.y. Almatı bölgesi parti komitesi katibi olmuştur.1976 y. tamamen ilimle uğraşarak, 1978-79 y.y. Kazakistan İA Tarih, Arkeoloji Ve Etnografi enstitüsü bölüm başkanı, 1984 y. Kazakistan İA Başkan yardımcısı, 1985–91 y.y. Marksizm-Leninizm enstitüsünün şubesi – Parti tarihi enstitüsü müdürü, 1991–94 y.y. Kazakistan İA Kenesi danışmanı, 1994–2011 y.y. Ş.Valikanov Tarih ve etnoloji enstitüsü araştırma görevlisi olmuştur.

1977–91 y.y. Kazak KSR «İlim toplumu» başkanı olarak toplumsal görevlerle uğraşmıştır. Kazakistan tarih ilimi ve günümüz tarihin gelişmesine emektar olmuştur. Çekoslovakya (1971), Mısır (1974), Romanya (1980), Japonya (1981), İsviçre (1986) vb ülkelerde iş seyahatıyla olmuştur. Alim birkaç ilim doktoru ve ilimler adayı hazırlamıştır. Birkaç ilmi eserlerin yazarıdır. Profesör B.Komekov ve K.Tolepbayeva'nın başkanlığıyla «Baydibek Tolepbayev ulu alim ve siyasi şahıs» adlı kitap basılmıştır (Almatı, 2009).

Kaynakça: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас ред. Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005. – Б. 487.; Сүлейменова Ә.Т. Б.А. Төлелбаевтың жеке қорының құжаттары Қазақстан тарихы кезеңдерін зерттеудің дереккөзі ретінде // Ақпаратты-әдістемелік бюллетень, № 1 (21) 2016. – Б. 76-79.; Б.А. Төлелбаев: Қазақстан ғалымдарының биобиблиографиясына материалдар / құраст. З.М. Теленова, Д.Ж. Омарбекова. – А., 2006; Справочник по

архивным фондам личного происхождения // Сост. Ш.О. Тулеуова / Под общей ред. проф. Б. А. Джалпарова. Издание 3-е, дополненное. – А., 2017. – С. 292-297.

M.Ahmetova

Törekulov Nazir (10.1892 y., Kohan ş. – 3.11.1937 y., Moskova ş.) – Türkistan devlet ve toplum şahsıdır, editör, gazeteci, ilk Kazak sovyet elçilerindendir, diplomat.

Babası Torekul Türkistan kenti Kandöz köyünde doğmuş, Kohan kentine taşınarak, pamuk ticaretiyle uğraşmış zengin kişidir. Törekulov Kohan kentindeki Jeditçilik mektebinde ve iki yıllık Rus-Kazak okulunda okumuştur. 1913 yılında Kohan kentindeki 8 yıllık liseyi bitirip, 1914-1916 y.y. Moskova Ticaret enstitüsünde (günümüz G.P.Plehanov Ekonomik ün.v.) okumuştur. 1916 y. 25. haziranda Çar fermanına uyararak, savaştaki işçi hemşerilerine yardım etmek amacıyla, okulu bırakıp, A.Bokeyhanov'un yanında çalışmıştır. Burada Kazak gençlerinin «Erkin dala (serbest step)» adlı gizli birliğini kurmaya çaba göstermiştir. 1917 yılında «Akpan» ihilalından sonra Torgay bölgesine dönerek, «Erkin dala» birliğinin

ilk kurultayını düzenlemiş, «Kazak derdi» adlı gazeteyi çıkarmıştır. 1918 yılın yazında Kohan'a dönerek, işçi, tarımcı ve asker milletvekilleri kenesinde katip, solcular toplumu başkanı görevlerini yapmıştır. Bu yılın eylül ayında komünist partisine üye olur, «Halk gazetesini» kurarmış. Türkistan Kömünist Partisi Merkez Komitesinin yayın organı «İnkılap» dergisini yayınlamaya çaba göstermiştir. 1919 y. Fergana bölgesel komitesinin üyesi, Halk eğitim bölümü başkanı, 1920 y. Ülkesel Müslümanlar bürosunun yayın organı «İştrakün» (Taşkent) gazetesinin redaktörü ve Türkistan Merkez Komitesi başkanı olmuştur. Törekulov devlet işlerini yaparak, din meselesine de önem vermiştir. Türkistan hükmeti başkanı olarak cumhuriyetin hukuki temelini oluşturarak, siyasi görevleri yaparken halkın idelojisini savunmaya çalışmıştır. Yerel dillerin kullanım çevresini geliştirmek, camileri sahiplere iade etmek, tüm devlet dairelerinde tatil gününü pazardan, cumaya değiştirmek, kurban bayramında üç günlük tatil yapmak, yerel yerleşim yerlerinin adlarını sömürgecilikten temizlemek, ulusal yayını oluşturmak, eğitim sistemine reform yapmak gibi işleri ileri sürmüştür. 1921 yılında «Kızıl bayrak» dergisinde «İslam ve kömünizm» adlı makale yayınlamak, İslamın toplumdaki yapan işlerini benimsemiştir. 1921-1928 yılları Moskova Sovyetler Birliği Merkez Komitesi Doğu Halkları Merkez yayın başkanlığı başkanı görevi yapmıştır. V.İ.Lenin'in kabulünde bulunarak, özerk olan halkların dilini devlet diline değiştirme meselesini gündeme koymuştur. Yeni Türk alfabesini

yapma meseleleri Merkezi komisyon başkanı olarak, Türk halklarının yazısını Arapçadan Latinceye değiştirilmesine katkıda bulunmuştur. Kiril alfabesine dayanarak, yeni Türk alfabesinin projesini yapmıştır. Sovyetler Birliği 1. Türkologlar kurultayında bildiri yapmıştır. Alfabe, terminoloji, imla meseleleriyle ilgili makaleler yazmıştır. Merkez Yayın Başkanlığı başkanı görevindeyken Türk halkarı için ders kitaplarını, ilmi ve çeviri eserlerini bastırmıştır. «Temirkazık» adlı dergiyi çıkarmayı düzenleyerek, bu yola A.Bokeyhanov, A.Baytursunov. M.Jumabayev gibi Kazak aydınlarını yönlendirmiş ve onalar destek vermiştir. 1927 y. 15 aralıkta SSCB'nin Hidjaz ve Nedj krallığına konsol olarak tayin edilmiştir. 1932 y. 23. eylülde bu devlet Saud Arabya Krallığı olarak değiştirildikten sonra SSCB'nin bu devletteki büyük elçisi olarak görev yapmıştır (1932–36). 1932 y. haziranında Suudi Arabistan kralının mirasçısı Feysal al-Saud'ın SSCB'ya resmi seferini düzenlemiştir. Torekulov büyükelçilik görevini yaparak arapça öğrenip, birkaç defa küçük ve büyük hacca gitmiştir. Suudi Arabistan kralı Abdel Aziza al-Suudi ile onun etrafındakilerle çok iyi ilişki kurabilmiştir. 1936 yılında Leningrad Doğu halkları enstitüsünde, sonradan SSCB Milletler kenesi Merkez dil ve yazı ilmi araştırma enstitüsünde görev yapmıştır. 1937 yılında «Halk düşmanı» olarak suçlanarak, 3. kasımda ölüm cezasına kesilmiştir. Moskova'ya gömülmüştür. 1958 yılında 28 ocakta SSCB mahkeme kararıyla aklanmıştır. Kazak,ru dilleriyle birlikte mzbek dilinde de makaleler yazmıştır. 2017

yılında Hoca Ahmed Yesevi Kazak-Türk Üniversitesi Nazir Torekulov'un 125 yıl dönümü vesilesiyle ilmi-pratik kongre düzenlemiştir. L.N.Gumilov Avrasya Milli üniversitesi Uluslararası ilişkiler fakültesinde Torekulov sınıfı vardır. Nursultan, Almatı, Şımkent, Kızılordu, Jetısay, Türkistan kentlerinde, Sozak, Otırar ilçelerinde Turekulov adında orta okullar ile sokaklar bulunmaktadır. Türkistan kentinde müze ile Suudi Arabistan'ın desteğiyle yapılmış Turekulov camisi iş yapmaktadır.

Eserler: Социально-политический словарь русско-узбекского языка. Ташкент, 1922; Туркестанская Автономная Республика // ЖН. 1923. Кн. 1. С. 86-95; (рецензия на книгу Бартольд В. В.); История Туркестана. Ташкент, 1922 // Там же. Кн. 2. С. 162-164; По ленинскому пути: (К смерти Нариманова) // НВ. 1925. № 7. С. IV.; К вопросу о латинизации тюркских алфавитов // Там же. № 10/11. С. 218-222; Жаңа әліпби неге керек?» 1924; К вопросу о латинизации тюркского алфавита. 1926; Список народностей СССР. 1936.

Каунақса: Назир Тюрякулов – полпред СССР в Королевстве Саудовская Аравия: (Письма, дневники, отчеты. 1928–1935 гг.). – М., 2000; Тұрсұн Х., Батырбекқызы Г. Н.Төреқұлов: қоғамдық-саия қызметі. Монография. – Шымкент: «АЗИАТ». 2017. – 200б.

X.Tursun

Törtkültöbe I - Esim han ordusu, eski kent, kurgandır. Güney Kazakistan bölgesi, Tole bi ilçesi, Kenesarık köyünün yanında, Şımkent şehrinden doğuya doğru 55 km. yerde Sayramsu, Kaskasu, Karasora nehirlerinin kesiştiği kısmında yerleşmiştir. Günümüzde burası büyük tepe, bozulmuş kale olmuştur. Törtkültöbenin hacmi Otıartöbeden daha büyüktür. Yerel Halk burayı «Törtkültöbe», «Esimhan ordası»,

Törtkültöbe.

«Dayittöbe» diye adlandırılmaktadır. Törtkül Töbe'ye bugüne kadar arkeolojik kazı araştırmaları yapılmamıştır. 2007 yılında tarihçi, arkeolog D.Taleev ile özbekistan'lı tarihçi, arkeolog R.Sulaymanov inceleyerek, tahmin olarak Batı Türk Kağanatına ait olduğunu söylemişlerdir.

Kaynakça: Үмбетұлы М., Пошатайұлы Қ. Есім хан ордасы қазақтың қатпарлы тарихынан сыр шертеді//<https://www.egemen.kz/article/168277-esim-khan-ordasy-qazaqtynh-qatparly-tarikhynan-syr-shertedi>.

Ş.Kurmanbayeva

Törtkültöbe II – orta çağ şehirlerinin veya mekanlarının yıkılmış yeridir. Kazakistan'da birkaç onlarca Törtkültöbe vardır. Onlardan biri de Türkistan bölgesi Tülkübas ilçesi, Şarapkent köyünün yakınlarında yerleşmiş VIII-XII yüzyıllara

ait kenttir. Törtkültöbe hakkında ilk 1914 yılında V.Gorodeskii yazmıştır. 1982 yılında Şımkent pedagoji enstitüsünün arkeolojik ekibi, 1997, 2002 yıllarında Uluslararası Kazak-Türk ünversitesinin Turan arkeolojik ekibi araştırmıştır. Kentin dörtgen hacmi batıda 318 m. kuzeyde 291 m. doğuda 306 m. güneyde 311 m.yüksekliği 7-8 m. duvarla çevirilmiştir. Kentin kuzey batısında kale vardır. Onun yüksekliği 11 m. hacmi 30-50 m. merkez kaleye giriş kapısının yeri korunmaktadır. Kalenin girişinde iki kubbenin, iç kısmında bir kubbenin, doğu kısmında da iki kubbenin, toplam beş kubbenin yeri saklanmıştır. Kentin ikinci kısmında evlerin yeri net görünmektedir, doğusunda yaklaşık 150 metrelik yerde kale olduğu bilinmektedir. Orası toprakla çevirilmiştir. Güney Kazakista'nın diğer tarihi yerlerine göre, buradaki bulunmuş eşyalar çok farklıdır. Bundan dolayı burası siyasi-ekonomik ve kültürel merkez olduğunu göstermektedir.

Kaynakça: «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998.

Ş.Kurmanbayeva

Turar Riskulov Tarihi-Bölgetanım Müzesi – Bölgesel Tarihi-Bölgetanım müzesinin şubesidir. 1963 yılında gönüllüler tarafından kuruldu. Müzenin kurucuları ise M.V. Simçenko, D. Salibekov, P.N. Levçenko, N.Sarıbekov'lardı. 1976'da ise resmi bir kurum olarak tanıldı. 1983'te Bölgesel müzesinin bir şubesi olarak tekrar yapılandırıldı. 1994. büyük devlet adamı olan T. Riskulov'un 100. yıldönümü esnasında Müzeye onun

Turar Riskulov Tarihi-Bölgetanım Müzesi.

ismi verildi. 2004. T. Riskulov'un 110. yıldönümü nedeniyle, müzede büyük onarım ve restorasyon çalışmaları yapıldı. Müze iki katlı 597 m²'lik alana sahip olup «Turartanu», «Eski tarih», «Bölge tarihi», «Doğa bilimleri» adı verilen dört sergi salonundan oluşmaktadır.

M.Tastanbekov

Turbat – Türkistan bölgesi Kazıkurt ilçesindeki eski yerleşim yeridir. Turbat'ta üç orta çağ kent yeri ve sekiz mimari eserler vardır. Ulu ipek yolunun Taşken ile Sayram arasındaki durağı olmuştur.

Arkeoloğlara göre, XII –XVII yüzyıllara ait Turbat yerleşim yeridir. Yerleşim halk onu Janakorgan diye adlandırmışlardır. Kent tassay nehrinin sol kısmında bulunmaktadır.

Güney-batı kısmında iki pınarın ortasında XII-XVII yüzyıllara ait Jamentöbe kenti vardır. Turbat'ın güney-doğu kısmında iki dağ pınarının ortasında X-XVI yüzyıllara ait Törtkültöbe kenti vardır. Turbat «türbe» demektir. Bu son zamanlarda fayda olan adıdır. Babür yazılarına göre buranın eski adı Yagadır. Baburname'ye göre orada birkaç yerleşim yeri bulunmuştur. Orada İshak ata türbesi vardır. Burada XVI yüzyılda bulunmuş birkaç yerleşim yerleri Turbat'a denk gelmektedir. 985 yılında yazılmış al-Makdisi eserinde İspidcab'a ait kentlerden olan Yakalig kenti, Yaga – yani Turbat'la aynı olabilirmiş.

Kaynakça: Бабур-наме. – Таш., 1993. – С.118; Предание о Хазрети Исмаил ата (пер. А.Диваев) // Туркестанские ведомости. – 1901. №20, 24, 25; Қожа М. Оңтүстік Қазақстанның әулие жерлері. – Шымкент. 2014; Харзиян шаһары һәм

Turbat köyü.

Ысмайыл ата. – Шымкент, 2018; Тұрбат-Ысмайыл
–Ата: аңыз бен ақиқат. – Шымкент, 2017.

M.Kozha

Tursun Han (doğum ve ölüm tarihi belli değil) – Türkistan'ın etrafındaki soylara hükümdar olan kişidir. Jadik ailesinden çıkmış sultan Kudaymendeoğlunun oğlu, Kuşık sultan'ın torunudur. Hükmettiği dönemler 1712–1717 y.y. Tursun han orta жүзün konırat, ara sıra nayman, ulu жүз soylarına (adları belli değildir.) hükmetmiştir. Bunlar buralarda eskiden yerleşmiş Sirgeli soylarından olabilir. Bunlar İhan kenti ile Sırdarya nehrinin kenarında yerleşmiş soylardır. Ordusu – İhan kentidir. Bazı kaynaklarda Tursun han Taukenin döneminde han olarak tayin edildiğini, Jongar işgalcılarına karşı, isyanlarda kahramanlık tanıttığını, tahmin olarak İhan kentinde öldüğünü bildirmektedir. Yazı kaynaklarda onun oğullarının Barah ve Küşük olduğu söylenmektedir. 1734 y. ulu жүз Kazaklarının belgelerinde «Tursun han Şımır Dulat soyunun hanıdır» diye geçmektedir. Öldükten sonra onun yerini oğulları Barah ve Küşük almıştır. Tursun han Ahmed Yesevi türbesine gömülmüştür.

Канақша: Ерофеева И.В. Казахские ханы и ханские династии в XVIII - середине XIX вв. // Культура и история Центральной Азии и Казахстана: Проблемы и перспективы исследования. Материалы к Летнему Ун-ту по истории и культуре Центральной Азии и Казахстана (4-23 августа 1997 г. Алматы). – А., 1997; Артыкбаев Ж.О. Материалы к истории правящего дома казахов. – А., 2001; Қазақ хандары. – А.: «Қазығұрт» баспасы, 2015.

X.Tursun.

Tursun Hazretali Mahanulı (27 Şubat, 1960'ta, Tacikistan Cumhuriyeti, Korgantöbe Eyaleti, Parhar İlinde doğdu). Tarih doktoru, profesör.

1967-1977 yy. Kızılorda Eyaleti Canakorgan İlçesi, «Krasnaya Zvezda (Kırmızı Yıldız)» köyünde 52 nolu orta okulda okudu. İş hayatını işöi olarak 1978-1983 yy. Çimkent Pedagoji Enstitüsü'nün Tarih fakültesinde okudu ve Tarih ve toplumbilim dersinin öğretmeni, terbiye işinini uzmanı branşına sahip oldu.

1983-1991 yy. Canakorgan İlçesi'nde orta okullarda, ilçe komsomol komitesinde, «Bilim» kurulu ilçe bölümünde, ilçe parti komitesinde, «Kazak Dili» kurulu ilçe bölümünde çalıştı. 1992-1994 yy. 52 nolu «Krasnaya Zvezda» orta okulunda müdür, 1994-1996 yy. Canakorgan İlçesi Dil başkanlığı başkanı, 1996-2000 yy . 86 .nolu Şlikiya orta okulu müdürü olarak çalıştı. 1994-1999 yy. Canakorgan İlçesi Meclisinin ilk davet edilen milletvekili, 2001 yılında H.A.Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Türkoloji bilimsel-Araştırma Enstitüsü'nde bilimsel görevli, Eylül 2002 yılında bugüne kadar «Kazakistan Tarihi»,

«Tarih» bölümünde çalışmaktadır. Hazret Tursun 2001 y. K.Nurpeiysov'un başkanlığıyla Ş.Velihanov Tarih ve Etnoloji Enstitüsü'nde Tez Kurulunda «Türkistan (Kokan) Muhtar Devleti'nin kuruluşu ve yıkılması (1917-1918yy.)» konulu Tarih kadidatı tezini sacundu. 23 Eylül 2010'da Şakarim Semey Devlet Üniversitesi'nde Tez Kurulunda Dr.Prof. E.Sıdıkov'un danışmanlığıyla «Türkistan'ın etnosiyasi sürecindeki milli elit hizmetinin tarihi (20. yy ilk başı)» konusunda doktora tezini savundu. Hazret TURSUN, 400'den fazla bilimse ve edebi makalelerin yazarıdır.

Hazret TURSUN, Almatı, Sanst-Petersburg, Orenburg, Taşkent şehirleri arşivlerinden Alaş ve Türkistan milli kurtuluş savaşlarının katılımcıları ve onların tarihi hizmetleriyle ilgili belgeleri bilimsel donanımına sundu. İlk olarak ulusal tarih biliminin sorunlarını elitik görüş bakımında incelemenin metodoloji yöntemi ve Alaş Hareketinin Güney (Türkistan) kanadı hakkında bilimsel görüşler sundu. Bu gelişmeler Alaş Hareketinin coğrafik kapsamı ile kronolojisini tespit etmede kendi payı vardır. Bilimsel pedagojik hizmeti süesinde hazırlayan «Okullarda Tarih dersini okutma metodolojisi» (2004, 2010) ders kitabı cumhuriyetin yüksek okullarında okutulmaktadır.

Hazret TURSUN'un makaleleri Rusya Gederasyonu, Ukrayna, Özbekistan, Kırgızistan, ABD, Kanada, Hindistan, Pakistan, Portekiz, Venesuela, Polonya, Romanya devletlerinin bilimsel dergilerinde yayımlandı. Tarih ve toplum bilimleri akademisinin akademisyeni (2013), KC MBA atayan «Alaş Hareketinin

100.yıldönümü» madalyasıyla döüllendirildi.

 Құрбан ата тағлымы. – Алматы: «Родной язык», 1993; Аралбаев Бегайдар Жантореевич. – Алматы, 1996; Методика преподавания истории в школе. – Алматы: «Дарын», 2004; Туркестанское национально-освободительное движение и Туркестанский мухтариат. – Алматы: «Нурлы Алем», 2006; Последний потомок биев. Шымкент, 2009; Историческая топонимика города Туркестана. – Туркестан, 2012; Елдікті ұлықтаған әулет. – Алматы, 2011; Алаш һәм Түркістан. – Алматы: «Ел-Шежіре», 2013; Султанбек Кожанов: Сборник произведений и материалов. Том 1. – Алматы: «Жалын», 2013; История Жанакоргана. – Астана: «Фолиант», 2012; Кокен батыр. – Алматы: «Атамұра» 2014; Назир Турекулов: Общественно-политическая деятельность. – Шымкент: «АЗИАТ», 2017; Архивные документы и материалы Назира Турекулова. – Шымкент: «АЗИАТ», 2017; Назіртану негіздері. – Шымкент: «АЗИАТ», 2017.

M.Tastanbekov

Tursun Muhammed Han (doğum ve ölüm tarihi belli değil) – Таuekel Muhammed hanın oğludur. Таuekel Muhammed han 1598 yılında Buhara'ya yapan seferinde yaralanarak, Taşkent'te vefaet etmiştir. Babasının ölümünden sonra tahta oturup, devleti hükmetmiştir. Babasının dini-ideolojisini devam edecektir. Yesevi şeyhleri ile «Hazret Sultanın» tarikatını benimseyen hanlardan biridir. XIX yüzyıldaki Rus araştırmacısı P.Lerh, Türkistan'a geldiği seferinde Şeyh al-islam Nasrulla'nın elinde (hicreye göre 1035 y.) Tursun Muhammed Han'ın Hoca Ahmed Yesevi nesillerine teslim etmiş evrakların bulunduğunu, gördüğünü dile getirmiştir.

Ayrıca Tursun Muhammed Han'ın nakşbandiya şeyhlerinin Kazak stepine geçmelerini yasaklaması, onun Yesevi tarikatını benimsediğini, diğer dini

akımının halk arasında yayılmasını yasaklayarak halkın manevi birliğini korumaya çok önem vermiş olabilir. Tursun Muhammed Han'ın Yesevi tarikatını, Esim hanın da nakşbandiye tarikatını benimsemeleri onların arasında anlaşmazlık oluşturmuştur. Esim han Jongarları işgal etmeye gittiğinde, Tursun Muhammed Han onun ordusunu yıkmıştır. Bunun neticesinde büyük sabvaş başlamıştır. 1628 yılında Taşkent'te Esim han Tursun Muhammed Han'ı tutkuya alarak, askerleriyle birlikte öldürmüştür.

Kaynakça: Қожаев М. Түркістан тарихы. – А., 2000; Стюарт Д. Сведение агиографической литературы по истории и религии казахов. (Ходжа Исхак Вали). Шельховый путь и Казахстан. – А., Матер. Межд конф., 1998.; Султанов Т. Поднятие на белой кошме. – А., 2001; Материалы по истории Казахских ханств XV-XVIII веков. – А., 1968.

Z.Jandarbek

Tuyakbayeva Bayan Tumataykızı (30.12.1945 d.t. – Kazak aydın, Kazak mimari alanında emektardır. Doğu halkları mimari uluslararası akademisinin üyesi, mimar ilimleri adaydır. 1968 yılında Kazak politeknik enstitüsünü bitirmiştir. 1969 yılında Kültür Bakanlığı tarafından Kazak SSC Devlet İnşaat idaresi Hoja Ahmed Yesevi türbesini restore etmek için Türkistan'a gönderilmiştir.

1970-1971 y.y eski yazıtlar ve mimar alanıyla ilgili bibliyografik kaynaklar toplamak için Taşkent'e Özbek SSC Kültür Bakanlığı Hamza Sanat ilmi araştırma enstitüsüne iş seyahat gitmiştir. L.Y.Mankovskaya'nın danışmanlığıyla 2003 yılında UNESCO Dünya mirasları listesine giren orta çağ mimar sanatını

araştırmak ve geliştirmek amacıyla projeler yapılmıştır. 1972 yılında da Kazak SSC Kültür Bakanlığı tarafından proje onaylanmıştır.

1972-1980 yılları arasında proje çerçevesinde çok işler yapılmıştır. 1980 yılında yadigarları restore etme işleri tamamlanarak, Hükmetin kararıyla müze açılmıştır. 1980 yılında Tuyakbayeva'nın başkanlığıyla «Kazjobalaurestavrasyalau» enstitüsü kurulmuştur. Bu enstitünün amacı – devlet çapında bozulmuş eserleri restore etmek, onları korumaktır. Tuyakbayeva'nın başkanlığıyla Kazakistan Cumhuriyeti Hükmetinin kararları ve tarihi-kültürel anıtları koruma ve kullanma hakkında kanun onaylanmıştır. Bu dönemlerde yaklaşık 25 bin tarihi arkeolojik, mimari, şehir inşaatı, sanat eserleri bulunmuş şehirlerin listesi yapılarak, projeler yapılmıştır. Tuyakbayeva'nın yöneticiliğiyle Medeni mura (kültürel miras) binalarını incelemek, korumak ve restore yapmak için 50 daire kurulmuştur. 1993 yılında KC Kültür bakanlığı Tarihi-kültürel miras bölümü kurulup, Hükümet kararıyla Tuyakbayeva müdür olarak tayin edilmiştir.

Kaynakça: Туякбаева Б.Т. Эпиграфический декор архитектурного комплекса Ахмеда Ясави. – А.-А.: Өнер, 1989; Туякбаева Б., Проскурин А. Мировоззренческие основы функционально-планировочной структуры ханани Ахмеда Ясави // Памятники истории и культуры Казахстана. – А.-А.: Казахстан, 1989; Проскурин А.Н., Туякбаева Б.Т. Историко-архитектурное наследие г.Туркестана // Отан тарихы = Отечественная история. – No3. – 2000; Туякбаева Б.Т., Проскурин А.Н. О цитаделях города Туркестана // ИМОННАН РК: Сер. общественных наук. No1. – 2000; Туякбаева Баян Туматаевна// <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

D.Mustapayeva

Tülkübas Kurğanı — Kazakistan'da çeşitli dönemlerden kalmış kurganların grubudur. Türkistan bölgesi Tülkübas ilçesi 1940 yılında Taraz şehrindeki eski anıtları araştırma bölümü başkanı G.N.Patseviç incelemiştir. 12 yerden yaklaşık 100 kadar kurganlar haritaya düşürülerek, yerel halkın yaşadığı dönemi belirlenmiştir. Tülkübas Kurganının hacmi 5x20 m'den 30x56 m'ye kadar ulaşmaktadır, yüksekliği 0,5 m, 1,5–2 m, 5–16 m. Kurganlar her yerde grup olarak sırayla yerleşmektedir. Bunların yüksekliği ile hacminin çeşitli olması her iklimde yaşadıklarını göstermektedir. Örneğin tahmin olarak, yüksekliği 1-16

m. kadar kurganlar m.ö. V-VI yüzyıllardaki sakalara ait ise, yüksekliği 1-3 m'ye kadar kurganlar da Türk dönemine aittir.

Кайнақша: Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. — А.: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2005.

Ş.Kurmanbayeva

Türkistan Albümü — çok ciltli foto albümdür. Bu albüm Türkistan'ın birinci eyaleti K.P.Von Kaufman'ın emriyle yapılmıştır. Çok ciltli albüm için yaklaşık iki yıl geçmiştir. Taşkent'in askeri topograf bölümünde yapılmıştır. Albüm 1872 yılında St. Petersburg'te yayınlanmıştır. Dört bölümden oluşmaktadır: arkeolojik (iki cilt), etnografik (iki cilt), Orta Asya halklarının uğraşı ve tarihi bulunmaktadır. Albümde iki yüz fotolar vardır.

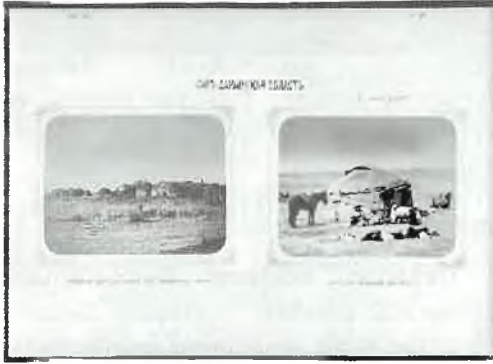
Bu — Orta Asya tarihinde etnografisinden, toplum hayatından, mimarı ve o dönemdeki siyaset hakkında bilgi veren çok eski bir panorama olmuştur. Yayınlandığına bir buçuk yüzyıl geçse bile, Orta Asya tarihinde tarihi fotoların «Altın

Tülkübas.

Tülkübas yaylası.

Hazinesi olmuştur.» Bu eser günümüzde sadece üç kitaphanede korunmaktadır. Taşkent'teki Milli kütüphanede, Moskova'daki Lenin Milli kütüphanesinde ve Waşington'daki ABD kongresinin kütüphanesinde bulunmaktadır

X.Tursun, E.Aljanova

Türkistan Arkeoloji Severler Grubu – Orta Asya, Kazakistan'ın güneyi ve Jetisu Bölgelerinin geçmiş tarihi ile ilgilenen ilmi çalışma grubudur. 11 Aralık 1895 senesinde Taşkent'te kurulmuştur. Gurba askeri yöneticiler, yüksek öğretim kurumlarının öğretim elemanları, devlet memurları üye olmuşlardır. Bazen üye sayısı 100'den fazla olmuştur. Arkeoloji severlerin Türkistan grubunda İ.Aniçkov, V.Bartold, A.Divayev, V.Kallaur, A.Klare, N.Ostroumov, N.Pantusov gibi bilim adamları aktif bir şekilde görev aldılar. Grubun esas görevi arkeoloji malzemeleri toplamak, bulunan anıt ve kazıları kayıt etme, onları tanımlamayı amaçladır. Grubun çalışmaları sonucu Sırderya boyundan Altay'a kadarki eski şehirler, kent ve kaleler, mezarlıklar, arkeolojik anıt ve buluntular ilk defa incelemeye alınmıştı. Anıtların listesi hazırlanarak sisteme geçirildi. İlk arkeoloji haritaları hazırlandı. Epigrafik ve nümismatik malzemeler toplandı. A.Divayev ise Hoca Ahmet Yesevi'nin mührünü bulmuştur (1895), Kallaur ise Talas Yazıtını bulmuştur (1896). Grup üyelerinin bulunduğu yerlikler bölge tarihi için büyük bir öneme sahiptiler. Ancak, grup Rusya'nın işgalci siyasetine uyararak, Eski Türkistan tarihinin incelenmesini istemeyerek bulunan değerli arkeolojik buluntular ise götürüldü. Yapılan arkeoloji kazıları ise plansız yapıldı. Arkeoloji severlerin Türkistan grubu 1917 senesinde kendi faaliyetlerini durdurdu.

Каунакша: Гейнс А.К. Путешествие в Туркестан. Дневник 1866г. // Собрание литературных трудов А.К.Гейнса. – Т.2. – СПб, 1898. –742 стр; Кларе А. Поездка развалины Отрара // ПТКЛА,

XIII в. –Таш.,1903. – С.71; АН в XVII в. и XIX в. Хронологический обзор и описание архивных материалов // Труды архива. – 1940. -Выпуск 4. – С.26; Бақтыбаев М.М. Археология әуесқойларының түркістан үйірімесінің мақсаты мен міндеттері // «Алаш» тарихи-этнографиялық ғыл. журнал. –2009. Т.24. №3. – С.128-134.

M. Amanturov

Türkistan Botanik Bahçesi – Türkistan şehrinde 1994 yılı 88 hektarlık Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Kazak-Türk üniversitesi esaslı kurulmuştur. Bahçe üniversitenin eğitim-pratik ve ilmi araştırma temeli, Kazakistan Cumhuriyetinin Güneyindeki meyve, sebzeleri yeşillendirme metodik merkezi, ülkemizin güneyindeki meyve, sebzelerin türlerini koruma merkezidir. Bu çalışmada türleri seçerken İ.O.Baitulin'in ekolojik metoduna dayanılmıştır. Türkistan şehri durumuna göre, bitkileri seçerken onların iç dereceleri göz önüne alınarak en minimum (-250C), en maksimum (+450C) kadar yaşamasıyla beirlenmiştir. Türkistan şehrinde bitkileri derlemede önceden inceleme işleri yapıp, tüm botanik bahçelerde, Kazakistan ve Özbekistan, Novosibirsk bahçelerinde yetiştirilmiş bitkilerin en yüksek yazlık ve en aşağı kışlık derecesi belirlenmiştir. Ayrıca, Türkistan'da ağaçlar ile dalların kalitesine göre çeşitleri derlenmiştir. Türkistan bölgesindeki ilmi-pratik bahçe – elle toplanmış, değerli genofondur, gelecek botanik araştırmalarda yararlı olacaktır. Günümüzde bahçede ağaçlar ile dalların ve çiçeklerin 160 çeşidi yetişmektedir. Ayrıca, ağaçların 28 tohumu, 59 çeşidin 92 türü vardır. Bahçe-üniversite öğrencilerinin pratik yapmaları ve tez konularını yazmada yararlı

olmaktadır. Üniversitede botanik bahçesi esaslı öğrencileri çok seyrek mesleklere hazırlamaktadır. Bitkileri yetiştirirken çok iyi şartlar bulunmaktadır. Türk uzmanlarıyla birlikte erik, üzüm, kara eriklerin meyvelerini üretmenin yeni teknolojisi yapılmıştır. Bahçe turistlerin çok ziyaret ettiği yeridir. Burada yaklaşık 700 metreyekadar ulaşılmış güzellik ağaçlarına dolu büyük park vardır. Bahçe çerçevesinde yeşillendirme meseleleri üzerine özel uzmanlar arasında seminerler yapılmaktadır. Bahçeyi turistlerle birlikte, Türkistan bölgesi ve etrafındaki okullardan talebeler ziyaret ederler.

H.Tursun, O.Altınbekova

Türkistan Bölgesel Tarihi-Kültürel Etnografik Merkezi – kültürel binadır. Türkistan şehri Amir-Temir sokağı №28. evde bulunmaktadır. Müzenin binası 2011 yılında kullanmaya vermiştir. Müze «Medeni Mura» programı çerçevesinde yapılmıştır. Türkistan bölgesi valiliğinin 2018 yılı 6. kasımında № 307. kararıyla «Türkistan Bölgesel Tarihi-Kültürel Etnografik Merkezi» olarak adlandırılmıştır. Merkezin içinde tarihi Türkistan'ın temel tarihiyle ilgili ekspozisyon yapılmıştır. Ekspozisyonu yapan Almatı şehrindeki «Etnodizayın Kazak 2030» şirketinin başkanı A.Naymanbaydır.

Günümüzde merkezde 38 insan çalışmaktadır. Bina 3 katlıdır, 5 ekspozisyon salonundan, konferans salonu ve koridorda görevliler için çalışma odalarından ibartettir. Müzede ilk açıldığı dönemlerde 1600 yadigar olmuşsa, günümüzde merkezde 6720 yadigar

Türkistan Bölgesi Tarihi-Kültürel Etnografik Merkezi.

vardır. Merkezde 8 bölüm çalışmaktadır. Onlar: «eski dönem Türkistan tarihi», «Orta çağ Türkistan tarihi», «Şıngız han ile Amir Temir dönemindeki Türkistan tarihi»; «Güney Kazakistan'a İslam dininin dağılma tarihi»; «Hoca Ahmed Yesevi ilmi ve mirası»; «Kazak hanlığı tarihi ve Türkistan – Kazak halığının Ak ordusu»; «XIX-XX yüzyıllardaki Türkistan tarihi»; «Bağımsız Kazakistan'da yeni Türkistan». Bu merkezin amacı – kentin tarihi-medeni hayatını geliştirmektir, ikinci olarak merkez gelecekte Türkistan tarihini ilmi araştırma merkezine dönüşecektir. Merkezi cumhurbaşkanı N.A.Nazarbayev, K.Masımov, G.Abdikalikova, A.Muhamedioğlu, N.Nigmatulin, B.Baybek, M.Kulmuhamed, A.Mırzahmetov, B.Atamkulov, B.Tileuhan, B.Jumagulov, R.Halmuradov, N.Nesterova vb şahıslar, meşhür şair, yazarlar, aktörler, alimler ziyaret etmiştir.

Каунакша: Қазақстан музейлері. – Аст., 2018; 14-ші ТҮРКСОЙ фотосуретшілер кездесуі. – Анкара: «Аркадаш», 2017.

M.Tastanbekov

Türkistan Bölgesi (1865-1867)
– valilik binasıdır. 1865 y.2 martta Orınbor Eyaletinde «Türkistan bölgesini oluşturmak hakkında» hükmetin kararı alınmıştır. Bu bölgeye «Orta Asya'nın sınırlarından Aral denizinden Issıkgöle kadar» ulaşmıştır. Bu bölgede yaklaşık 453 bin insan yaşamıştır. Türkistan Bölgesi üç bölüme ayrılmaktadır: sağ kanat, merkez kanat, sol kanat. Sonradan sağ kanat Aral №1küçük kalesi ve Perovsk (Kızılorda) şehirlerine girmiştir. Merkez kanada Türkistan ve Şimkent bölgeleri girer, sol kanadına da Auliye ata, Merke ve Pişpek kentleri girmektedir. Bölgenin valilik merkezi Şimkent şehrinde olacaktır. Burası Taşkent, Çar askerleri isyan etmeden ve resmi olarak Rusya'ya girmeden önce Türkistan'ın başkenti olmuştur. İmparatorluğa girdikten sonra, Taşkent ve onun etrafındaki Taşkent ilçesi diye adlandırılmış valilik birliği olmuşlar. 1866 yılında Türkistan bölgesinde İyirjar ve Zaamin bölümleri, Uratöbe ve Djizak ilçeleri kurulmuştur. Türkistan'daki saldırcılık hareketleri başladığında,

Çarın bölgeyi sahiplenmeyle ilgili planı olmamıştır. Ayrıca baskı yapıldığı yerleri yönetmek için projeleri de bulunmamıştır. XIX yüzyılın 60. yıllarında Türkistan valilik yapısını düzene sokmaya yönelik kuralları hazırlamak için Çarlık askeri kolbaşlarına teslim edilmiştir. İlk defa böyle bir belge Novokand komandiri M.G. Çernyaev'in ştabında hazırlanmıştır. O, Petersburg'e «Orta Asya'daki sınır bölgesi hakkındaki kuralın projesi» şeklinde sunmuştur. Askeri bakanlıkta bu proje tekrar incelenmiş ve 1865 yılı 6 ağustosta Aleksandr II «Türkistan bölgesinin valiliğiyle ilgili geçici kuralı» tasdik etmiştir. Bu kurala göre hükmeti düzenleme sistemi, Kafkazdaki gibi «askeri ulusal hükmet» diye adlandırılmıştır. Yerel valiliğin yöneticisi askeri ve vatandaşlık yönetimi sahip askeri gubernator olmuştur. Birinci askeri gubernator olarak 1866 yılın şubatına kadar M.G.Çernyayev olmuştur. ondan sonra yerel valiliği bölüm komandirleri yönetmiştir. Bunlara Rus bürokratlarından tayin edilmiş yerel halkın yöneticileri bağımlı olmuştur. Bunlar yerel halka polis tarafından gözlemcilik yaptırmıştır. Polisler, halktan vergi toplama, kervan ticaretinin güvenliğini destekleme, cezalandırma, valiliğin isteklerini yerine getirme gibi işlemlerden sorumlu olmuşlardır. Mahkeme işlemlerini de onları eline geçmiştir. Ancak kişi öldürme, hırsızlık, suç, cinayet gibi suçlu işlemlerde yerel ve avrupa halkının temsilcilerinin katılımıyla gerçekleşmiştir. Müslüman mahkemelerinin hizmetleri onların gözetiminde olmuştur. Yerel halkın yöneticileri ormanların güvenliğine

bakma, su verme gibi görevlerle sınırlıydı. «1865 yılındaki geçici kuralın» böyle görevleri şehir yöneticilerine yüklenmiştir, bu makamlara büyük şehirlerdeki Rusya subayları tayin edilmiştir. Han dönemindeki gibi, şehirlerin eski halkını aksakallar yönetti. Bunlara ev sahipleri tarafından seçilmiş kent bölgelerinin aksakalları bağımlı olmuştur. Polis hizmetini reisler yapmıştır. Onlar pazardaki alışverişe, toplumsal düzene bakmıştır. Vergilere zikirci sorumlu olmuştur. Türkistan bölgesinin göçmen halkı soylara, bölümlere bölünmüştür. Soyları soybaşlıları, sultanlar ile Ağa Biler; bölümleri Biler yönetmiştir. Sultanlar ile Bilerin seçiminde mirasa önem verilmiştir. Ancak buna rağmen, yeni kişileri sultanların yerine seçme işi yerel halkın yöneticiliğiyle yapılmıştır. «1865 yılın 6 ağustosundaki kural» yerleşik halkın kadı mahkemelerini, göçmenler için Biler mahkemesini korumuştur. Bu mahkemelerdeki değişiklikler kadının tüm hukuklarının eşit olmasına, kadı kalyan makamlarının yok edilmesine, hakimlerin üç yıla seçilmesini geçirme, şikayetçinin güvendiği kadıya varması gibi hakları kabul edilmiştir. «Türkistan bölgesini yönetme hakkında geçici kural» – çarlık askerlerinin cephe arkasını destekleme, halktan vergi toplama gibi saldırcılık rejimi oluşturmuştur. türkistan baştan sldırcılık çekmiştir. Onlar hanın vergi sisteminden kurtulamamış, tersine bu sistem Rusya polis bürokratları tarafından artırılmıştır.

Кайнақча: Собрание узаконений и распоряжений, издаваемое при Правительствующем Сенате. – СПб., 1863-1917, Отделение I, док. N7,

1865; ЦГА РУ. Ф.И-450. Оп.1. Д.16, лл.30, 31; Д.11, лл.1, 8, 13, 20-25; ЦГА РУ. Ф.И-336. Оп.1. Д.26, лл.1-6.

H.Tursun, E.Aljanova

Türkistan Demiryolu Deposu (vagonların durduğu ve tamir edildiği yeridir) – Türkistan kenti demiryol istasyonunun güney kısmında yerleşmiş trenleri tamir etme binasıdır. Burası 1904 yılında yapılmıştır. Bina yapılırken kirpiçler kullanılmıştır. İstasyon birkaç defa restore edilmiştir. Restorasyon sırasında binanın çok kısmi genişlemiş, odaları da yeniden yapılmıştır.

Türkistan Demiryolu Deposu.

Каунақса: Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южный Казахстан. – А.-А., 1994; Дикань А. Вокзал Туркестана: неожиданно, торжественно и изящно // <https://otygar.kz/2017/10/vokzal-turkestana-neozhidanno-torzhestvenno-i-izyashhno-foto/15.10.2017>.

D.Mustapayeva

Türkistan Demiryolu İstasyonu – 1903 yılında Orınbor-Taşkent yolunu genişletmek için yapılmıştır. Türkistan'ın batı kısmındadır. Yanmış kirpiçlerden yapılmıştır. Bekleme salonu, restoran

gibi bölümlerden ve küçük hizmet odalarından oluşmaktadır. İstasyonun giriş kapısı, iç kısmı çeşitli oymalarla nakışlanmıştır, pencereleri eğik kafeslerle süslü şekilde yapılmıştır. Kapılarının kolu hayvan şeklindeki örneklerle süslenmiştir. Bütün odaları çok güzel süslendirilmiştir. Binaya 1950, 1980, 2000 yıllarında restore işleri yapılmıştır.

Türkistan Demiryolu İstasyonu.

Каунақса: Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южный Казахстан. – А.-А., 1994; Дикань А. Вокзал Туркестана: неожиданно, торжественно и изящно // <https://otygar.kz/2017/10/vokzal-turkestana-neozhidanno-torzhestvenno-i-izyashhno-foto/15.10.2017>.

D.Mustapayeva

«Türkistan Derlemesi (Külliyat)» – Orta Asya, onun içinde Kazakistan'ın Rusya'ya sömügeciliğinden önce ve sonraki tarihi hakkında Rusça ve yabancı basınlarda: kitap, dergilerde yayınlanmış, kaynakların derlemesidir. Bu derleme 594 ciltten oluşmaktadır. Türkistan Derlemesinin ilk 416 cildini, Rus bibliyografı V.İ.Mejov 20 yıl (1867–1887) toplamıştır, diğerlerini de 1907 y. 34. cilt, 1908 y. 45. cilt, 1909 y. 44. cilt ve bunun gibi vs devam etmiştir. Neticesinde hepsi 591 cilt olarak tamamlanmıştır.

En son 3 cildini doğu bilimci, bibliyograf .E.K. Betger hazırlamıştır. Derlemede Türkistan bölgesinin, kazan (ekim) isyanından önceki Kazakistan'ın tarihi, Kazak hanları ile sultanları hakkında kaynaklar; Türkistan bölgesinin Rusya'ya bağımlı olması, Buhara, Hiya ve Kohan hanlıklarına karşı askeri isyanlarda ulaştığı zaferleri ile ilgili makaleler, kaynaklar verilmiştir. Jetisu kentlerinin tarihi, Kazak stepindeki idarecilikle ilgili kurallara karşı ortaya çıkmış işgallarda bulunmaktadır. Ayrıca, göçmenlerle ilgili bol kaynaklar vardır. Göçmenler tarihi, onların taşınması, taşınmış Rusların ekonomik durumları, onlara yer verme meseleleri, tarım yerlerinin Ruslara bölünmesi Kazakların yeri kullanma normları hakkında bol deliller bulunmaktadır. Göçmen Kazakların soyları, onların dağılması ve soyluk ilişkilerin sınırları ile yazılmış kaynaklar da vardır. Derlemede birçok araştırmacıların, alimlerin çalışmalarını, düşüncelerini ekleyerek, V.İ.Mejov ve onun talebeleri, Türkistan bölgesindeki halıkın tarihi, yaşamı, türlü örf-adetlerini, geleneklerini, batıl inaçlarını göstermiştir. Derlemede kazan (ekim) isyanından önceki Kazakistan'ın mahkeme yapısı, yer, sula ilgili statistik, demografik bilgiler verilmiştir. Derlemede tarihçiler için çok değerli kaynaklar bulunmktadır Türkistan-Sibirya demiryolu inşatının prijesiyle ilgili kaynaklar da bulunmaktadır. Üstelik derlemede ülkenin tıbbi hizmeti ile eğitim alanı hakkında birçok bilgiler vardır. Türkistan bölgesinin, ayrıca Kazakistan'ın haritasının da bulunması, sevindirici durumdur. Özel yaşam aletleri, ev eşyaları, atın araç-gereçleri, çadır evin

eşyaları bulunmaktadır. Kazakların gömmek adetlerine gerekli yapılar vardır. Yabancı araştırmacıların, yolcuların yazıları, portre, çizelge şeklindeki eserleri de eklenmiştir. Derlemede Kazakistan'lı araştırmacıların yabancı dile çevirilmiş eserleri yer almaktadır. Ayrıca, N.M.Prjevalski, İ.V.Muşketov, N.A.Severtsev, N.A.Mayev, V.F.Oşanin, A.P.Fedçenko vs jeograf, etnograf ve tarihçilerin çalışmalar, ekip çalışmaları bulunmaktadır.

Kaynakça: Межов В.И. «Туркестанский сборник». Систематический указатель сочинений статей на русском и иностранных языках. Т. 1-591. – СПб., 1878-1917 гг.; Le Recueil turkestanais de Mežov: l'utopie d'une somme exhaustive des connaissances sur l'Asie centrale, in Études Asiatiques (sous la dir. d'Anke von Kügelgen),2011,LXV,n°3, 625-659p.; Private Collections of Russian Turkestan in the Second Half of the 19th and Early 20th Century, ANOR-15 (Institut für Orientalistik, Halle, Mittelasienswissenschaft Humboldt-Universität, Berlin and University of Lausanne), Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2004, 205 p.

E.Aljanova. X.Tursun

Türkistan Eyaleti – bölgesel valilik binasıdır. 1865 yılı İmparator II Aleksandr'ın emriyle, yerel halkın durumunu öğrenmek üzere, onların yaşamlarıyla tanışmak için Stepkomisyonu gönderilecektir. Step komisyonunun yaptığı incelemeleri ve topladığı kaynaklarına göre Türkistan eyaleti olarak – Türkistan bölgesinden Semey bölgesine kadar belirlemiştir. «Jetisu ve Sırdarya bölgelerini yönetme kuralları projesine göre» yerel yönetimi halk seçemez, Türkistan eyaletini yönetme işi askeri daireler ile askeri yönetime yüklenir.

Çarlık Rusya tarafından kurulmuş askeri-bürokrasi sistemi aracılığıyla türm bölümler bir birine bağlı kalmıştır. Bu sistemde resmi işlere uzmanlar Çar tarafından tayin edilir ve eyalet Rusya askeri bakanlığına bağlı olmuştur. Bunların görevi – hanlıklara karşı savaş veya barış anlaşmalar yapmak, kazanmış bölgelere vergi tayin etmek ve toplamak, bölgelerde yönetim işlerinin yürütmektir. Eyalet valisini tayin etme işleri her sene Çar tarafından gerçekleştirilmiştir. Eyalet valisi valilik işlerde danışmanları, sovhoz muhtarlarını tayin etme ve işten çıkarma gibi haklara sahip olmuştur. Bundan başka mahkeme işlerinin sınırlarını belirlemek, camileri yerleştirmeye ruhsat verme ve şehirsal valiliklere bağlı «genele ortak» daireleri işleriyle uğraşmalarına izin verilmiştir. 1871 ve 1873 yılları Türkistan bölgesini yönetme hakkında kanuna göre, eyaletin yönetim yönü güçlendirilmiştir. Türkistan'ın birinci eyalet valisi mühendis K.P.Fon Kayfman olmuştur (1867–1882). Türkistan eyaleti iki bölgeye ayrılmıştır: merkezi Taşkent olarak Sırdarya ve Verniy kenti (Jetisu) olmuştur. Bölgeleri yerel valiliklerdeki askeri valiler yönetmiştir. Askeri gubernatorlar, Askeri bakan ile İç İşleri Bakanlığı, Türkistan eyaletiyle önceden danışılarak Çar tarafından tayin edilmiş ve işten atılmıştır. «1867 yılı yapılmış kurallara» göre, onlar yerel halkın birlik beraberliğini ve barışı korumak için ülkedeki huzuru desteklemiştir. Buradaki yerleşim yerleri Bölgelere ayrılmıştır. Sırdarya bölgesi Türkistan'ın kuzey-batı kısmını almıştır, kuzeyinde Torgay, Akmola, doğusunda – Jetisu, güneyinde – Fergana, Samarkant, Buhara, doğusunda

– Hiyuayla, batısında Aral deniziyle sınırlı olmuştur. Sırdarya'ya Kazakların mekan ettiği Kazalı, Perovsk, Türkistan, Şımkent, Auliyata, Özbeklerin çok bulunduğu ve ara sıra Kazakların yaşadıkları Taşkent ve sadece Özbeklerin kaldıkları Hodcent ve Dcizak kentleri girmiştir. 1887 yılında Türkistan bölgesini yönetme hakkında kurala» göre Hodcent bölgesi yeniden kurulmuş Samarkant'a bağlı olmuştur. Her bölgeyi ve ona bağlı kentleri yönetme işleri bölgedeki askerlere yüklenmiştir. Bölge yöneticilerini askeri başkanların taleplerine göre eyalet valileri tayin etmiştir.

Kaynakça: ЦГА РУ. Ф.И-1. Оп. 25. Д. 15, л. 24; ЦГА РУ. Ф.И-1. Оп. 1. Д. 1821, л. 85; ЦГА РУ. Ф.И-1. Оп. 25. Д. 138, л. 5; ЦГА РУ. Ф.И-1. Оп. 27. Д. 659, л. 18; Объединенный Ведомственный Архив Министерства образования и науки РК /бывший ЦА АН. КАЗ ССР/ Ф.11. Оп.4. Д. 399, л. 3; ЦГАРК. Ф.4. Оп 1. Д. 488-а, лл. 1-3; Мадуанов С. Взаимоотношения казахов с другими соседними народами Центральной Азии в XVIII-начале XX вв. – А., 1996. С. 117; Проект всеподданнейшего отчета К.П.Кауфмана по гражданскому управлению и устройству в областях Туркестанского генерал-губернаторства. 7 ноября 1867 г. – 25 марта 1881 г., СПб., 1885. С.43.

X.Tursun, E.Aljanova

Türkistan Hamamı - XVI yüzyıla has, değerli tarihi mirastır. Ahmed Yesevi türbesi açıldıktan sonra, «Doğu hamamı» yeniden tamir edilmiştir. 1975 yıla kadar hamam olarak iş yapıp, 1979 yılından itibaren tarihi müzeye dönmüştür. Beş kubbeli yapı 1580-1593 yılında yapılmıştır. Yarı yer altına yapılmış hamam 9 odadan oluşmaktadır: koridor, temel yıkanma odası, soğuk su, sıcak su odaları, su alma yeri, masaj odası, tek yıkanma

odası. Hamam gündüz vaktindeki ışıkla iş yapmıştır. Yerler mermer taşlarla yapılmıştır. Kaloriferler yerin altından yapılmıştır. Böyle yerden ısıtma sistemi X yüzyılda çalışmıştır. Orta çağlarda her mahalelerdeki cami, medreselerde hamam bulunmuştur. XVI yüzyılda Hoca Ahmed Yesevi türbesinin yanından yapılmış hamam, orta çağ toplumsal binanın sırasından sayılarak, günümüzde o dönemin medeni değerleriyle tanışmaya neden olabilmektedir. XI yüzyılda İbn Sina'nın «Doktorluk ilim kanunu» adlı eserine göre insanoğlunun sağlığını korumak için mücadelenin esasıdır. Orta çağda müslüman ülkelerinde hamamla

tedavi etme çok yaygın olmuştur. İbn Sina'nın «Hamamda yıkanma, hamamlar hakkında» bölümünde, hamamda ısıtmanın, soğuk, nemli, korutmanın faydaları ile zararların anlatmıştır. İbn Sina eserinde orta çağ müslüman hamamlarının önemini, sağlığa etkisini ilmi açıdan incelemiştir. Türkistan Hamamı bu kurallara uyarak yapılmıştır. İbn Sina eserinde hamamda acele etmeden, dikkatli ve yavaşça yıkanmayı tavsiye etmiştir. Türkistan Hamamında bu kurallar korunmuştur. 1979 yılında restore edilmiştir.

Каунаққа: Тұяқбаев Қ. Реставрация-жаңғырту өнері. – А., 2007; Байпаков К.М. Великий Шелковый путь (на территории Казахстана). – А., 2007; Байпаков К.М. По следам древних городов Казахстана: (Отрарский оазис). – А.-А.: «Наука», 1990. – 208 с.; Кабус-наме. – М., 1953; Абу Али Ибн Сина. Канон врачебной науки. Книга 1. – Таш., Фан, 1981; Хилда Хукхем. Властитель семи созвездий. – Таш., 1995; Жәнібеков Ө. Жолайрық. – А., 1995.

D.Mustafayeva

Türkistan Han Ordusu – tarihi yer. Türkistan XVI yüzyılın 2. yarısından XIX yüzyıla kadar Kazakların resmi merkezi olmuştur. Türkistan'la ilgili kaynaklar XVII yüzyılın sonundaki Tausş mergen, Tobıl Kazakları F.Skibin ile M.Troşi'in yazılarında bulunmaktadır. Bu yazılarda Türkistan'ın etrafında nüfusun çok olduğu ve yerel halkın ziraat, ticaret, el işleri üretimine önem verdikleri gösterilmiştir. İki çeyrek asır başkent olarak hizmet etmiş Türkistan'ın XVIII yüzyılın başında altı kapıyla çevrildiği söylenmektedir. XVIII yüzyılda Türkistan'da iki han ordusu birlikte yaşamıştır. Araştırmalara

Türkistan'daki doğu hamamı. Genel görünüşü.

Türkistan'daki doğu hamamı. İç görünüşü.

Türkistan'da Han Orda'sı binası. 18. yüzyıl.

даушылар: М.Тұяқбаев. Т.Өсеров, Қ.Мұсабаев. Мемл. «Әзірет Сұлтан» тарихи-мәдени қорық музейі. Археология және ескертiштердi қорғау бөлiмi. Қолжазба. – Түркістан, 2009; Жәнібеков Ө. Жолайрықта. – А., 1995.

D.Mustapayeva

Türkistan Heyeti (Milletvekilleri) – Türkistan bölgesi aydınlarının 1867. yılı mart-nisan aylarında St.Petersburg'te İmparator II Aleksandr'ın resmi kabulünde bulunmasıdır. Heyete hazırlık 1866.yılı 13 eylülde başlayarak, 1867. yılı 31 nisanda tamamlanmıştır. Orınbor eyaletine 1866. yılı 5. kasımda Türkistan askeri eyaleti heyet üyelerini belirleyerek, aşağıdaki gibi tavsiyelerde bulunmuştur: Türkistan'dan iki milletvekili, onlardan birisi Şeyhul İslam, ikincisi Şımkentlidir, Taşkent'ten dört, onlardan birisi Said Azim, Hodcent'ten iki, onlardan birisi Kazı Kalyan ve diğer şehirlerden kendi seçimlerine göre iki kişidir. Heyet başkanı olarak albay Sırov tayin etmiş ve tüm masrafları kendileri karşılayacaklarını yazmıştır. 1866 yılı ocakta Türkistan bölgesi askeri eyaleti dairesinin, Orınbor eyaletine yazdığı mektubunda: önceden listesini sunduğu milletvekillерinden başka Uratöbe, Jızak, Kırgız temsilcileri de eklendiğini göstermiştir. Heyet ve onun görevlilerine yedi üçlü at bölünmüştür. Taşkent'ten Orınbor'a kadar 2000 mil, her mile 1.5 kuruştan ve Orınbor'dan St. Ptersburg'e kadar 2081 mil her mile 2.5 kuruştan verilmiştir. Toplam gidiş ve dönüş masrafları 3301 ruble olmuştur. Heyet başkanı astsubay Sırov, tercüman kornet Baydakov, heyet 16 kişiden olmuş, onlardan 9'u sart, 7'si kırgızdır. Heyetin listesi aşağıdaki gibidir: 1. Taşkent ve onun

göre, burada ekmek oadaları ve ısıtma sistemleri bulunmuştur. XVIII yüzyıldaki Meserşmid'in araştırma ekibinin planında kent kalelerinin dışında yerleşmiş evlerin, askeri yerleşimlerin bulunduğu verilmiştir. Han ordusundan etrafında güvenlik için bekçilik yerleri bulunduğu yazılmıştır. Ayrıca çadırlarda olmuş. Arkeolojik araştırmalar XVII-XVIII yüzyıllarda Tauke hanın döneminde kışlık mekanı olmuştur. XVIII yüzyılın birinci çeyreğinde Kayıp han, Bolat han, Sameke han, Abilmambet han dönemlerindeki han ordularının yeri belirlenmiştir. Dört kısmı çevirilmiş Han Ordusunun hacmi – 928,972 km. olmuştur.

Каунақша: Смағұлов Е.А., Григорьев Ф.П., Итенов А.А. Средневековая археология города Туркестана. – Туркестан, 1998; Тұяқбаев М. Историческая топография и развитие городов и поселений Туркестанского оазиса (XIII-XIX вв.). – А., 2009; Ескі Түркістан шахристандағы Хан Ордасында 2009 ж. жүргізілген қазба жұмыстарының есебі. Мемл. «Әзірет Сұлтан» тарихи-мәдени қорық музейі. Археология және ескертiштердi қорғау бөлiмi. Қолжазба. – Түркістан, 2009; Сулейменов Р.Б., Моисеев В.А. Из истории Казахстана XVIII века (О внешней и внутренней политике Аблая). – А.-А., 1988. – 100 стр; Ескі Түркістан шахристандағы Хан Ордасында 2009 ж. жүргізілген қазба жұмыстарының есебі. Орын-

ilçelerinden – Seyt Azim Muhamedbayev, Berenhan Muddaris, Bi Molda Kurluk Baytokov, Bi Egemberdi. 2. Hodcent'ten – Kazı Kalyan, Molla Nasır (Ticaretçi). 3. Uratöbe'den Ağa Müfti. 4. Jızaktan Karaulberdi. 5. Şımzenten – Molla Marha Ahun, Bi Maulenbek Şaubekov. 6. Türkistan'dan – Şeyhul İslam İsanhodcin – Auliya Aziret Sultanın Mirasçıları ve Konırat soyunun bi'yi – Konıs Tilesov. 7. İhan'dan – aksakal İvin-amin sufi Şairov. 8. Kuzeyden – kудaybergen bi bayetov – Dulat soyunun biyi ve Baytık bi Kanayev. 9. Güneyden – Otkelbay Bi İsin, bunlarla birlikte altı görevli olmuştur, ancak isimleri yazılmamıştır. Heyetin içinde Orınbor'daki Neplyuev lisesinin mezunu, kolej danışmanı Bekçurin'le birlikte, sart ve kırgızların gelenek-göreneklerini, dilini çok iyi bilmiş, özel vazifeyle seçilmiş resmi memur Ujakov ek tercüman olarak tayin edilmiştir. 1867. yılı şubat ayının sonunda heyet Taşkent'ten yola çıkarak, Şımkent, Auliyata, Bişkek temsilcileriyle beraber Türkistan şehrine gelmiştir. Türkistan'dan çıkarak Perovsk kalesi, Kazalı üzerinden geçerek, Orınbor'dan 1867.yılı 22 şubatta St. Petersburg'e yol almıştır. İmparatorun heyeti kabul etme tarihi 1867. yılın 29 mart, Çarşamba, saat 14.00'e belirlenmişti. Heyeti düzenleme kurulu başkanı N.A.Krijanovski Türkistan heyetini «Ulu prens Konstantin Nikolayeviç ile Nikolay Nikolayeviçlerin Türkistan heyetiyle ilk görüşmelerini 29. mart çarşamba günü öğlen vaktinde ve ikinci görüşmelerini de 31. mart Cuma günü bu vakitte yapacakları» hakkında bilgilendirmiştir. Türkistan heyeti 4. nisanda dini törene katıldıktan sonra, onlara İmparator

sarayının bahçesinden yer ayrılmıştır. 5. nisan günü de Ülkelerine yol almışlardır. İmparator dairesine Türkistan heyeti tarafından birçok belge sunulmuştur.

Ancak, onların ne kadar incelediğiyle ilgili bilgiler bulunmamıştır. Onlardan birisi Türkistan bölgesinin 59 mertebeli oturanlarının mühürü basılmış teşekkürnamesi verilmiştir. Teşekkürnameyi, İmparatorun kendi kanadına alarak, Buhara ve Kohan baskısından kurtardığı için teşekkürlerini sunarak bitirmiştir. Bunun gibi aynı teşekkürname İmparatorun hanımına da yazılmıştır. Heyetin bundan başka özel şahısların adından(Taşkent'li LatifGabdul, Çernayev'li Babahoja Galımhojin) yazılmış mektupları da götürülmüştür. Rica mektuplarının ne kadar cevaplandırıldığı belli değildir. Heyet 2. nisanda 11 maddeden oluşmuş 9 sayfalık rica yollamıştır. Belgenin 1. Maddesinde bölgesel mahkemelerde Rus mahkemesiyle birlikte, kadılar ve biler mahkemesini korumak, onların arasındaki özellikleri net bir şekilde açık olarak belirlense; 3 yıl boyunca vergiden boşaltma vb. Maylıhoja Sultanhojaoğlunun jırlarında, ilk heyetlerin etkileyemedikleri söylenmektedir. Ancak 1867-1868 yıllarında geçen reformlarda dikkate alınmıştır.

Кайнақча: ГАОО. Опись 10, дело 8102. «Об отправлении к Госудрю Императору депутации от жителей городов Туркестана, Чимкента, Ташкена и других, для принесения благодарности на принятие их в русское подданства». Ф.-6 «Канцелярия Оренбургского генерал-губернаторства»; Майлықожа. Шығармалары. Жинап, зерттеп, жариялай жүріп құрастырған Ә.Оспанұлы. – А., 2005.

Türkistan I (Azret, Torkustan, Turgistan, Turgustan, Turkastant, Turkestant, Turkustan, Tyurkyustan, Yasi, Yassi, Yassii, Yasu, Yasun, İası, Essiya) – günümüz Türkistan şehrinin güney-doğu kısmında bulunmuştur. Eski Türkistan kentinin bölgesinin joografik hacmi 42T 440755, 4794153. XVIII yüzyılda P.İ.Rıçkov'un yazdığı gibi, «daha bir adı Yassii». Türkistan'ın eski adı olabilir. «İası», Ason olarak 1255 y. Armeni padişahı Hetum'un 1.seferinde söylenmiştir. Moğol saldırısından önce, böyle isimle bir ülkenin bulunduğunu Horezm Şeyhi Muhammad ibn Tekeş'in kuruşlarındaki İası sarayının resiminden anlaşılmaktadır. XVII yüzyıl tarihçisi Mahmud İbn Vali şöyle yazmaktadır: «Bugünkü Türkistan – Yası diye adlandırıldığı Saksi şehridir». Arkeolojik araştırmalardaki eski İası Kültöbe kentinin yerinde yerleştiğini göstermektedir. İası XIV yüzyılda küçükçe bir şehir olarak kalmıştır. XIV yüzyılın sonu ile XV yüzyılın başında burada Hoca Ahmed Yesevi türbesi yapılmıştır. «Fath-name» kaynaklarına göre, burada Molla Şadi ve «Şaibani-name'ye» göre Kamal Ad-Din (Şir) Ali Binai yaşamış ve Timurid temsilcisi Ahmed sultanın rezidansı olmuştur. Sonra şehir Türkistan bölgesindeki Şaibanid temsilcilerinin merkezi olmuştur. İası kenti kutsal Kojanın ibadethanesi olmuştur, tarihçi Mahmud al-Kavi (1582 y.ölmüş) bu hakkında «Türkistan padişahının mekanı» diye yazmıştır. XVI-XVII yüzyıllar sonundaki yazılı kaynaklarda İası, bazen «İası kalesi», bazen «Türkistan kalesi» diye geçmektedir. «Türkistan» adı bölgenin esas merkezi olarak, başkentini adıyla

bağlı olmuştur. «İası» sözü XVIII yüzyıllara has kaynaklarda bulunmaktadır. Yerel halk arasında kullanılan daha bir isim – «Aziret» çok aktif kullanılmıştır. Bunun adlandırılma nedeni de Hoca Ahmed Yesevi'nin tübesiyle bağlıdır. XV yüzyılda Hoca Ahmed Yesevi'nin tübesi bozkır aileleri temsilcilerinin gömülme yeri olmuştur. Türbede Özbek hanlarının ve onların hanmlarının kabirleri bulunmuştur. Türbe'nin yakınlarında Şığıs Deşti Kıpşak Abıkayır'ın hanımı Rabiya Sultan-Begim'in türbesi yapılmıştır. Hoca Ahmed Yesevi camisinin büyük kubbesinin altında Amanbike'nin taş heykeli vardır, bu Kazak devletinin temelini oluşturanlardan biri Janibek hanın kızıdır. İası 1579 yılında kazak Hanı Haknazar'ın hakkındaydı. Sonra buraya Buhara hükümdarı Abdulla han (1583–1598) gelmiştir. O, buraya kendi temsilcilerini tayin etmiştir. Türkistan kentine baş ordusuyla yeleşen ilk Kazak hükümdarı – Esim han'dır (1598–1613/14, 1627–1628). XVII yüzyılın son çeyreğinde –XVIII yüzyılın başında Türkistan – Kazak hanı Tayke'nin mekanı olmuştur. 1743. yılı Karl Miller yapan Türkistna'nın planına göre, kent minareler şeklinde altı kapısı var duvarla çevirilmişdir. Kent içinde minareli duvarla çevirilmiş üçgen yer vardı, o «hanova» sözüyle yazılıydı. Türkistan kalesinin duvarları, Tauke hanın 1681–1684 yılları yapılmış Jongar hükümdarı Galdan Başoktu hanın askerlerinden kurtulmasına dayanak olmuştur. O, Güney Kazakistan'a üç kere saldırı yapmıştır. 1715–1718 yıllar Türkistan – Tauke hanın mirasçısı, Kazak hanı Hayıp'ın mekan ettiği yeri olmuştur. 1719 yıldan 1724 yıla kadar

burası ağa Abilhayır hanın (1719–1748) rezidansı olmuştur. 1723 y. Türkistan'a Jongarlar işgal etmişlerdir. Yaklaşık bir yıl içinde Abilhayır han Türkistan'ı eline geçirmiş ve bir yıl şehir ile etrafındaki köyleri kendi gözetimine almıştır. Ancak 1725 yılında karşı tarafın baskısıyla Güney Kazakistan'ı terk etmeye mecbur kalmıştır. XVIII yüzyılın 20. yıllarının sonundan gelecek yüzyılın sonuna dek Türkistan Kazak hanlarının baş ordusu olmuştur. Tauke hanın oğlu Sameke (1729–1737), onun oğlu Seyit (1741–1744), Bolat hanın oğlu (1712–1723'e dek) Abilmamabet 1744–57, 1762–70), o tahtı 1762–1770 y.y Sameke'nin diğer oğlu – Esim'le paylaşmıştır; Uali sultan'ın oğlu Abılay (1771–1780), Abilmambet'in oğlu Tauke (1784–1797 y.y. 1763 yılı Türkistan'da Kazakistan ile Orta Asya'ya Çin tehlikesinden dolayı kurultay olmuştur. Bazı kaynaklara göre kurultaya Kazak halkının bince etkilileri katılmıştır. Türkistan orta çağ zanaat ve ticaret merkezi olmuştur. XVI yüzyıl yazarı Ruzbihan İsfahani «Mallar ve pahalı eşyalar Yaşi şehrine getirilir» diye yazmıştır. 1743 yılında Türkistan'ın planına göre şehrin özel olarak yapıldığı kısmı «kervan sarayı» diye adlandırılmıştır. N.Bitsen Türkistan şehrini şöylece tasvir etmiştir: «Orada Pazar var. Tekvi hanın kendisi alış verişi açmak için ata binerek, ok, yayını alarak geziyormuş». XVIII yüzyılın 2. yarısında Kristoffer Bardanes'in fikrine katılırsak, ulu jüz Kazaklarının bazı kısmı «Taşkent'teki, Türkistan, Tasanak ve Susak şehirlerindeki evlerde yaşamıştır, ancak onların dışarıda çadırları olmuştur, onlar yazın şehirdışına

giderler, tarımda çalışırlar, buğday, tahıl, darı yetiştirirler, şehir hayatına alışanırlar zanaatla uğraşırlarmış». XVII yüzyılda Türkistan'da bulunmuş Vasili Kobyakov: «Tevka hanının ekmeği bol, kışın ve yazın buğday, darı yetiştirmiş» demiştir. Şehrin etrafında pamuk yetiştirilmiş. N.Bitsen bu şehirde kumaş üretiminin ve ticaretinin olduğunu söylemektedir. XVII yüzyılın sonlarında Türkistan'da oklar hazırlanarak, tabanca ticareti olmuş. XVII- XVIII yüzyıllarda Türkistan Sırdarya şehirlerinden en büyüğü olmuştur. A.Kuşevlev'in dediğine göre, 1739 yılında şehirde binlerce ev bulunmuştur. XVIII yüzyılın ortasında Türkistan'da üç cami olmuştur. Eski Türkistan'ın etrafında Hoca Ahmed Yesvi türbesi, son dönem orta çağ hamamı ve camisi vardır, arkeolojik kazılar türbenin kalıntılarını, sufilik binaları kazıp almıştır. Son orta çağ arkeolojik kazı işlerini 1928 yılında M.E.Masson yapmıştır.

Кайнақча: Первые историко-этнографические описания казахских земель. XVIII век / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – Алматы, 2007. – С. 64; С. 168; С. 263; С. 55; С. 54; Киракос Гандзакети. История Армении. – М., 1976. – С. 224; Настич В.Н. Новые факты из истории монетного производства и денежного обращения в Южном Казахстане XIII-XVIII вв. // Средневековая городская культура Казахстана и Средней Азии. – А.-А., 1983. – С.143-152. С. 144–145; Махмуд ибн Вали. Море тайн относительно доблестей благородных. Введ., пер., примеч., указ. Б.А. Ахмедова. – Таш., 1977. – С. 244; Смагулов Е.А., Григорьев Ф., Итенов А. Очерки по истории и археологии средневекового Туркестана. – А., 1999. – С. 79-111; С. 114; Материалы по истории казахских ханств XV-XVIII веков (Извлечения из персидских и тюркских сочинений). – А.-А., 1969. – С. 69, 101, 118; Извлечения из сочинений XII-XVI веков / История Казахстана

в арабских источниках. Составление, перевод с арабского языка, комментарии А.К. Муминова. Т. 3. – А., 2006. – С. 158; Бартольд В.В. Двенадцать лекций по истории турецких народов Средней Азии // Бартольд В.В. Сочинения. Т. 5. – М., 1968. – С. 183; Ахмеров П.Н. Надписи мечети Ахмеда Ясави // Известия общества археологии, истории и этнографии при Казанском ун-те. – Казань. Т. 13, вып. 1. 1896. – С.11-24. С. 18–19; Кожа М. -Түркістан тарихы. История Туркестана. – А., 2000. – С. 29; Пищулина К.А. Присырдарьинские города и их значение в истории казахских ханств в XV-XVII вв. // Казахстан в XV-XVIII веках. – А.-А., 1969. – С. 5-49. С. 19; Маньковская Л.Ю. Некоторые архитектурно-археологические наблюдения по реставрации комплекса Ходжи Ахмеда Ясеви в г. Туркестане // Известия АН Каз.ССР. Серия истории, археологии и этнографии. – 1960. Вып. 3. – С. 52-69. С. 69; Қазақстан тарихы туралы түркі деректемелері. Т. 5. – А., 2006. – 195-б.; Лерх П. Археологическая поездка в Туркестанский край в 1867 г. – СПб., 1870. – С.21–22; Витсен Н.С. Северная и Восточная Тартария // История Казахстана в западных источниках XII-XX вв. Т.6. – А., 2006. – С. 66–67; С. 68; Ерофеева И.В. Символы казахской государственности (позднее средневековье и новое время). – А., 2001. – С. 8; Моисев В.А. Джунгарское ханство и казахи XVII-XVIII вв. – А.-А.: «Гылым», 1991. – С. 52; Посольские материалы Русского государства (XV-XVII вв) / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв.Т.1. – А., 2005. – С. 297; Док. № 264-267; С. 430; С. 405; Ерофеева И.В. Хан Абулхаир: полководец, правитель и политик. Алматы, 1999. С. 123-125; Казахско-русские отношения в XVI-XVIII веках. – А.-А., 1961. – С. 36; С. 163-164; Ерофеева И.В. Казахские ханы и ханские династии в XVIII - середина XIX вв. // Культура и история Центральной Азии и Казахстана: проблемы и перспективы исследования. Материалы к летнему Ун-ту по истории и культуре Центральной Азии и Казахстана (4-23 августа 1997 г.). – А., 1997. – С. 113, 118-120, 129; Первые историко-этнографические описания казахских земель. XVIII век / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.2. – А., 2007. – С. 297; Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным казахским степям. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – А., 2007. – С. 33–34, 128; Сулейменов Р.Б., Моисеев

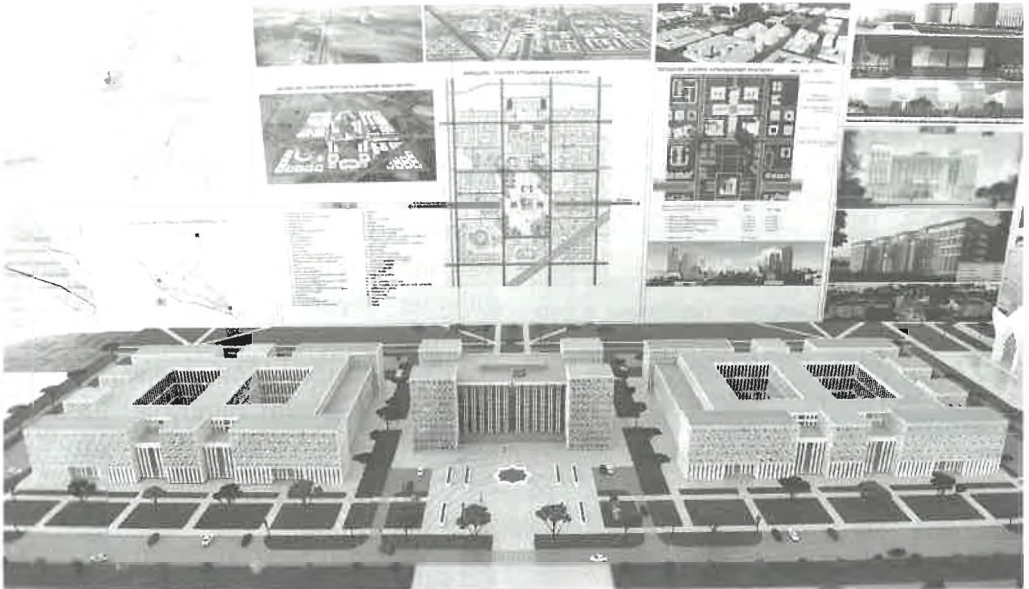
В.А. Из истории Казахстана XVIII. – А.-А., 1988. – С. 105; История Казахстана в персидских источниках. Т.5. – А., 2007. – С. 208; Тұякбаев М.К. Историческая топография и развитие городов и поселений туркестанского оазиса (XIII-XIX вв.) – А., 2009. – С.76; Кожа М. Н.И. Веселовский о древностях Южного Казахстана. Veselovskiy on Antiquities of South Kazakhstan // Вестник Международного ин-та центральноазиатских исследований - ЮНЕСКО. – Самарканд, 2008. № 8. – С. 3-14. С. 3-14; Массон М.Е. О постройке мавзолея Ходжа Ахмеда в городе Туркестане // Известия Среднеазиатского Общества. Т.19. – Таш., 1929. – С.39-45. С. 39-45.

M.Kozha

Türkistan II – şehir, Türkistan şehrinin valilik merkezinin (19.06.2018) hacmi -19,6 bin kare metredir. Kazakistan'daki en büyük megalopolislerden biri Şimkent'ten yaklaşık 70 km uzaklıkta yerleşmiştir. Türkistan şehri doğusunda Otırlarla, kuzeyi Kentau kenti ve Sozak ilçesiyle, batısında Kızılordu bölgesinin Janakorgan ilçesiyle sınırdış. Nüfusun sayısı – 164.5 bindir. Kazakların sayısı - 117.8 bin (% 72,1'si), Özbekler -41,8 bin (%25,6), Ruslar – 1.5 bin (% 0,8) ve diğer halkların sayısı - 2,6 bindir. (%1,5). Demografik durumu: 2018. yıl kaynaklarına göre, halkın doğuşu 3.7 bin insan (dünyaya gelenler – 4.4 bin, ölenler – 0.7 bin insan), migrasyon payı 995 insan (göç edeneler 2340, taşınıp gidenler sayısı – 1345 insan). Kazak halkının tarihinde önemli şehirlerden olan Türkistan XVI-XVIII yüzyıllarda Kazak hanlığının başkenti olmuştur. Türkistan Orta Asya'daki eski şehirlerdendir. Türk halklarının manevi-kültürel merkezi olmuş, eski adı – Yasıdır. Türkistan şehrinin etrafı IV-IX yüzyıllarda Şaugar/Şavğar adlandırıldığı Arap kaynaklarından bellidir. Arap tarihçi-jeografı Al-İstarhi ibn

Kordaubek at-Tanrazi'nin «Eski Şağvar XI yüzyıla kadar yaşayarak, XI yüzyıldan itibaren şehir merkezi İslam'a taşınmıştır» diye söylemesini, arkeolog-tarihçi alimler de benimsemektedir. Şehrin yapısı M.Ö. 1 binyıllıkta yapılmıştır. Türkistan şehri M.Ö. II-III yüzyıllarda büyük kültürel ve manevi merkez olmuştur. Arkeolojik kaynaklar Türkistan şehri tarihinin çok eskiye dayandığını söylemektedir. Şehrin etrafındaki taş döneminden kalan Şoktas, Koşkorgan heykelleri bu bölgede insanlığın 550 bin yıl önce mekan ettiğini göstermektedir. M.Ö. 1 binyıllıkta Türkistan'ı Andronov kültürün yapanlar mekan etmiştir. Türkistan VI-VIII yüzyıllarda Türk kaganatına, IX-XI yüzyıllarda karluk ve oğuzlara has olmuştur. Türk halkının ulu düşünürü Hoca Ahmed Yesevi döneminde şehir en büyük kültürel ve ilmi ocaklardan

biri olmuştur. Hoca Ahmed Yesevi İslam kentinde yaşayarak, eserlerini yazmış, dini öğütleri yapmış ve burada vefa ettikten sonra onun türbesi yapılmıştır. Türkistan Türk halkının dini merkezine dönerek, «Hazreti Türkistan» veya «Küçük Mekke» atanmıştır. XVI yüzyılda Türkistan Kazak hanlığının başkenti olmuştur. Kazak hanları, bileri, kolbaşları ile kahramanları Hoca Ahmed Yessvi'nin türbesinin yanına gömülmüştür. 1819-1864 yıllarda Hokan hanlığında olan Türkistan'ın hacmi yaklaşık 10 hektar olmuştur. 12 kubbe ve 4 kapılı çamurdan yapılarak, kaleyle çevrilmiş şehrin etrafında yaklaşık 20 cami, 2 medrese, 2 pazar, 22 su değirmen, 5 bin halkı olmuştur. 1864 yılında 11 haziranda Rusya Çarlığı işgal ettikten sonra, 1872 yıldan itibaren kasaba olmuştur. XX yüzyılın başında Türkistan bölgesi 1400

Gelecekteki Türkistan şehri idari merkezi modeli.

hektarlık yeri kapsamıştır. 1903 yılında Türkistan'da demir yolu yapılmıştır. 1908 yılında 3616 ev, 41 cami, 2 sınıflık kızlar lisesi, 1 medrese, 23 mektep, 2 kilise olmuştur. Kazakların sayısı 1910 yılında 15236 olmuştur. 1912 yılında üretim ve ticaret yerleri olmuştur. 1918 yılı 8-9 ocak arasında Türkistan'da Sırdarya bölgesi Kazaklarının kurultayı olmuştur. Kurultayda Sırdarya'nın Alaş özerkine girerek, Türkistan şehri Alaş başkenti olacağı hakkında kararlar alınmıştır. 1928 yılından itibaren Türkistan bölgesel vilayet merkezi olmuştur. Şehirde pamuk temizleme, tamir yapma, kirpiç eşyaları, demir-beton eşyalarını hazırlama vb iş yerleri çalışmıştır. Orta okullar, özel okullar, kütüphaneler, kültür yerleri, sağlık yerleri çalışmıştır. Kazakistan bağımsızlığa kavuştuktan sonra, Türkistan bölgesini geliştirme meseleleri ele

alınmıştır. 1991 yılında Aziret Sultan müzesi, Hoca Ahmed Yesevi Türkistan Devlet Üniversitesi açılmıştır. Unesco kararıyla Türkistan şehrinin 1500 yıllık yıl dönümü dünya çapında kutlanmıştır. 2017 yılında TÜRSOY'un kararıyla «Türk dünyasının medeni başkenti» olmuştur. Böyle faaliyetler Türkistan bölgesinin Türk halkarı tarihindeki, Türk maneviyatı ile kültüründeki önemini göstermektedir. Türkistan bölgesel merkez mertebesine sahip olarak, onun dünya çapında tarihi-medeni merkez olarak gelişmesi için «Eski Türkistan» projesi yapılmıştır. Bu projenin en önemli yönlerinden biri – turistik endüstriyi geliştirmektir. Türkistan şehrinin doğu kısmından yeni şehir yapmak için 670 hektarlık yer ayrılmıştır. Türkistan şehrinin yeni şekline has orta çağ geleneğine uygun, doğu usulündeki güzel binaları yapmak

Gelecekteki Türkistan şehri idari merkezi modeli.

planlanmaktadır. Türkistan bölgesini sosyal ve ekonomik açıdan geliştirmek için çok işler yapılmaktadır. Ev inşaatı, eğitim, sağlık, kültür inşaatlarıyla ilgili ele alınmaktadır. Bu vesileyle şehre yabancı yatırımcılarla işbirliği yapmak için, бизнес forumlar, diplomatik görüşmeler, yabancı şirketleriyle anlaşmalar, iki taraflı memorandumlar yapılmaktadır. Günümüz Türkistan'ın ekonomik durumu: iş yerlerindeki üretim hacmi 9,2 milyar, artma oranı % 106,4 (2017 yılına göre); ziraat işleri üretiminin toplam gelir hacmi 4.5 milyar, artma oranı % 105,4 (2017 yılına göre). Küçük ve orta бизнесin sayısı - 9,8 bindir. 2017 yılına göre % 96.6. İlk okul, orta okul, genel eğitim yerlerinin sayısı 35, bunlardan 2'si özel okuldur. Talebelerin sayısı – 39052. Şehirde 100'e kadar eğitim daireleri öalışmaktadır. YÖO sayısı – 1, öğrencilerin sayısı – 7949; özel meslek ve teknik eğitim yerlerinin sayısı – 11, öğrencilerin sayısı – 8753. Dini durumu : Türkistan'da 3 dini birlik iş yapmaktadır: 1. Kazakistan müslümanlar Dini derneği; 2. Kutsal Nikolsk Kilisesi; 3. Türkistan'daki Evangeliye Dini derneği «Aşk vakfı». Türkistan'da 4 siyasi partilerin şubesi iş yapmaktadır. 1. «Nur Otan1» partisinin Türkistan şehirselsubesi; 2. «Akjol» Kazakistan demokrasi partisinin Türkistan şehirselsubesi; 3. «Auıl» halk demokratik partisinin Türkistan şehirselsubesi; 4. Genel Halk sosyal-demokratik partisinin Türkistan şehirselsubesi. Şehirde hükümetten dış 23 Dernek çalışmaktadır, onlardan 3 etnomedeni merkezi – Türkistan şehirselsubesi «Özbek medeni merkezi», Türk kültür merkezi «Ahıska», Türkistan bölgesi

«Slavyan kültür merkezi», 20 toplumsal birlik. Medya (gazete, dergi, radyo, televizyon, internet) çalışmaktadır. 9 medya iş yapmaktadır, onlardan 7 gazete – «Türkistan»/ «Turkiston», «Ustaz», «Türkistan ulanı», «Turan-akparat», «İlasai mirası», «Aymak», «İlasai üniversitesi»; 2. Televizyon kanalları – Bölgesel «Güney kanalı», yerel «Turan-Türkistan» tele kanalı.

Каянақша: Түркістан. Халықар. энциклопедия. –Алматы: Қазақ энциклопедиясының Бас редакциясы, 2000; Тамыры терең Түркістан. Ғыл-танымдық альбом. –Астана: «Нұрнама», 2018; Оңтүстік Қазақстан – 2017, Айшықты оқиғалар. –Алматы: «Қазығұрт», 2018; Оңтүстік Қазақстан облысының тарихи орындары мен киелі жерлері. Фотоальбом. – Шымкент, 2017; Түркістан облысының ресми сайты: <https://ontustik.gov.kz/kk>.

M.Eskeeva

Түркістан Капілары – кентін гиріш капіларыdır. XVIII үзүзілін башінда yapıлмıш шехір планına гөре кентін капіларла чевиридігі ve каленін алтї капısı олдуғу билинмектедир. Казак ханлігі дөнемінде калелер, кентлер, евлер ыпılмасına емір верилмїштір. Түркістан'нын куббелі алтї капısı ve сокаклары олмуштур. Кентін Дарбаза, Musalla, Jeti Ata, Ішан адлі капілары her дөнемдекі тарихи олаыларла бағліdır. XIX үзүзілін 1858 ылінда Түркістан'да bulunмуш N.Seversev yazılkarında, калелерле чевирилмїш капılı Түркістан hakkında beyan etmїштір. О дөнемлерде Түркістан беш бөлүме аырылып, дөрт бөлүмү Ішан капısı, Bab Arap капısı, Jeti ata капısı, Дарбаза diye кентін капіларыыла сөйленмїштір. Bab Arap ve Jeti ata капısı Hoca Ahmed Yesevi'nin

Türkistan Kapıları.

talebelerinin isimleriyle adlandırılmıştır. XVIII yüzyılda D.G.Messerschmid'in araştırma grubunun kaynaklarında altı kapılı Türkistan gösterilmiştir. XVIII-XIX yüzyıllarda Tsitadel, XIX yüzyılda yapılmış Jети Ata, Takiya-İşan, Müsalla, Darbaza, İhan Kapılarına, 2009 yılında alimler arkeolojik araştırmalar yapmıştır. Takiya-İşan kapısı Kültöbe-Yası kentinin doğusunda yerleşmiştir. Bu kapılarla XIX yüzyılda üç yöne yönlendirilen yol olmuştur. Türkistan kentinde XVII yüzyılda altı, XIX yüzyılda dört kapısı olmuştur.

XVII- XVIII yüzyıllarda kentin kuzey ile güneyinde üçer üçer altı kapı olmuşsa, dört kapı Kohan döneminde bulunmuş kapılardır. 2009 yılında yapılan kazı işleri neticesinde Jети ata kapısı incelenmiştir. Jети ata kapısının adı mezarlık adıyla bağlıymış. Jети ata kapısına girdikten sonra Jети ata sokağı başlar. Kapı kubbelerinin yüksekliği 8-9 Böyle kapılar Orta Asya İle Kazakistan'da çoktur. Jети Ata, Takiya-İşan, Müsalla, Darbaza kapıları kent kapıları olarak birkaç yüzyıl önce belli olmuştur.

Каунақша: Смағұлов Е.А., Тұяқбаев М.Қ., Өсе-
 ров Т., Күмісбаева Ұ., Мұсабаев Қ., Мұташев Е.
 Ескі Түркістан қ-ның Жеті ата қақпасының тарихи
 орнында 2009 ж. жүргізілген археол. зерттеу жұ-
 мысының есебі. – Түркістан. 2009; Северцов Н.А.
 Месяц плена у кокандцев. – СПб., 1858; Смагу-
 лов Е.А., Григорьев Ф.П., Итенов А.А. Средневеко-
 вая археология города Туркестана. – Түркістан:
 «Мирас», 1998; Тұяқбаев М. Төрт қақпалы Түр-
 кістан (Аңыздан ақиқатқа дейін)// Ясауи мұрасы.
 Респ. газет. N1.(13) қаңтар, Түркістан. 2018.

D.Mustapayeva

Türkistan Özerki (Türkistan muhtarı-
 ryatı – Kohan Özerki) – Türkistan ülkesi
 halklarının kendilerini yönetmeyi
 desteklemek için, 1917. yılı 28 kasım-
 da Kohan kentinde kurulmuş Rusya
 Federasyon Devletine bağlı ulusal-
 demokratik devletsel birliktir. Bu birlik,
 Taşkent'te yönetime gelen Sovyet
 Hükmetinin, Türkistan halklarını benim-
 sememesinden meydana gelmiştir.
 1917. yılı 22. kasımda Türkistan ülkelik
 3. Kurultayı olmuş, kurultayda Sovyet
 yönetiminin olduğu, dolayısıyla
 Türkistan halk komisarlar kenесinin
 kurulduğu ve ülkedeki yönetimin
 artık onlara geçtiği söylenmiştir.
 14 üyeden oluşmuş bu hükmete

yerel müslümanlardan hiç temsilci alınmamıştır. Böyle şovnist hareketlere karşılık olarak «Şuroy İslomiya» üyeleri, Türkistan milli siyasi faaliyetlerinin liderleri M.Şokay, M.Behbudi, S.Lapin, Münauar Karı, M.Tınışpayev vb 1917 yılı 26 kısımda Hokan kentinde Türkistan müslümanlarının 4. kurultayını yapmışlardır. Kurultaya Ferğana bölgesinden 150, Sırdaryadan 22, Semarkent'ten 21, Zakaspi bölgesinden 1, Buhara'dan 4 delege katılmıştır. Kurultay sonunda delegelerin sayısı 250'ye çıkmıştır. Kurultaya şehirlik dumalardan milletvekilleri, Tatarların ökelik bürosu, «Paoley Siyon» yahudiler birliğinin temsilcileri katılmıştır. Kurultaya «Türkistan ülkesindeki» her milli birliğin ve toplumun temsilcileri katıldıkları için 10 milyonluk Türkistan halkı için yararlı kararların alınmasına hukulu olmuştur. Mustafa Şokay, «Bu kurultay Türkistan'ın milli birliğini tamamen gösterdi» diye değerlendirmiştir. Sovyet tarihçilerinin dediği gibi, kurultay milliyetçiler ile dini düşkünlerin her hangi bir sıradan toplantısı değil, tersine ülkedeki siyasi süreçleri yerel ulusların yararına uygun demokratik yönde geliştirmeyi amaçlayan toplantı olmuştur. Kurultayın en başta düzenleme kurulu başkanları olarak M.Şokay, U.Hodcayev, Y.Ageev, S.Akayev, S.Agertsfeld, O.Mahmudov, İ.Şoahmedov, Kışkınbayev, Kamal Kazı, Abdul Badin, A.Orazayev vb tayin edilmiştir. 27 kısımda kabul edilmiş kararnamede «Türkistan halkının kendilerini yönetebilmeleri için Özerki seçme hakkını Kurultaya vererek, Türkistan'ı, Rusya Federatif Cumhuriyeti Türkistan

bölgesel Özerki diye adlandırıldığı» hakkında bildirim yapmışlardır. Kurultay gündeminde Rusya'yla ilişkiyi bozma hakkında mesele söz edilmemiştir. Türkistan'lı demokratlar Rusya demokrasi kuvvetleri aracılığıyla ülkede ekonomik açıdan gelişmiş demokratik toplumu kurmayı amaçlamıştır. Üç güne süren kurultay sonunda, 28. Kasım günü Türkistan ülkesini «Türkistan Özerki» diye yayımlayarak, gelecek Türkistan kurultayı oluncaya kadar bütün siyasi yönetimin Türkistan geçici Kenesi ile Türkistan halk toplantısının yönetimine geçeceği ile karar alınmıştır.

Türkistan geçici kenesi üyesinin sayısı Türkistan ülkesinin Tüm Rusya'lı kurultay toplantısına tayin edilmiş milletvekillerinin sayısı ile (onlar 32 olmuş) belirlenmiştir. Bunların arasından 12 üyeden oluşmuş hükmetin oluşması lazımdı. Halk kenesi üyeliğine 54 yer bölünmüştür, ayrıca müslümanlar kurultayı tarafından tayin edilmiş temsilcilerle birlikte, başka derneklerden 4 temsilci, türlü ökelik «Avrupa'lı» üyelerden 18 temsilci sunulmuştur. 12 üyeden oluşmuş Türkistan Geçici Kenesi onaylanmıştır. M.Tınışpayev baş bakan, İ.Şoahmedov Bakan Yardımcısı, U.Hodcayev Askeri Bakan, Y.Agayev Yer İşleri ve Su Resursları Bakanı, O.Mahmudov Yiyecekler Bakanı, A.Orazayev İç İşleri Bakanı Yardımcısı, S.A.Gertsfeld Mali Bakanı olarak tayin edilmiştir. Diğer üyelikler Türkistan'ın Avrupa'lı temsilcilerine verilmiştir. Genç Türkistan halk toplantısına yerel milli siyasi elit temsilcileriyle birlikte M.Şokay, K.Kojikov, A.Orazayev, M.Tınışpayevlar üye olmuşlardır. Kurultayda Türkistan

ülkesindeki tüm halkın hakkına saygı gösterip, koruyacağını söyleyerek, ülkedeki tüm müslüman, Rus vb halkı Türkistan özerkine toplanmalarını çağırmıştır.

Türkistan özerkinin kurulmasına, halk sevinerek destek vermeye hazır olduklarını söylemiştir. M.Tinişpayev Türkistan özerk hükmetinin başkanı olarak tayin edilmiştir. M.Şokay ülke halkının birliği, hükmetin ululararası, siyasi ve mali durumunu geliştirmeye yönelik net çözümleri kabul etmiştir. Türkistan özerk başkanları Alaşorda hükmetiyle ilişkiye çok önem vermiştir. Bu mesele 1918. yılı ocak ayında Türkistan kentinde düzenlenmiş Sırdarya Kazaklarının kurultayında tartışılmıştır. Sırdarya bölgesi Alaş özerki yayımlamadan önce, Türkistan özerkine üye olacaklarını bildirmiş ve kendi temsilcilerini sunmuştur. Ülkedeki Sovyet hükmetinin başkanları P.G.Poltoratski, F.Kolesov, İ.Tobolinder Türkistan özerkine açık şekilde karşı çıkmıştır. Onlarla anlaşmalar neticesizdi. 1918 yılı 8 şubatta Türkistan ülkesinin askeri komiseri E.L.Perfilev'in başkanlığıyla yapılan askeri operasyon sırasında Türkistan özerki nükleer kuvvetleri tartışılarak, 9. Kasımda Rus-Asya bankasının binasında Kohan'ın eski şehir kısmındaki delegeler Kenes hükmetini benimseyerek antlaşmaya imza atmıştır. Böylece Sovyet hükmeti Türkistan özerkini işgal ederek, birkaç üyelerini tutuklamıştır. Tutuklamadan kurtulanlar dağ arasına kaçarak, sovyet hükmetine karşı «Basmacılık» adlı mücadeleyi başlamıştır.

Kaynakça: Нұрпейісов К. Алаш нәм Алашорда. – А.: «Ататек», 1995; Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы. – А.: «Санат», 1995; Агзамходжаев С.С. Туркистан Мұхторияти. – Таш., 1996., Тұрсұн Х. Түркістан ұлт-азаттық қозғалысы және Түркістан Мұхтарияты. – А.: «Нұрлы әлем». 2006; Тұрсұн Х. Алаш нәм Түркістан. – А.: «Ел-шежіре» ҚҚ., 2013.

X.Tursun

Türkistan Sahasındaki Kanalizasyon Sistemi – VI-XVIII yüzyıllara has keramik su boruları Türkistan vahasındaki sulandırma sistemi, şehir medeniyetinin seviyesini göstarmektedir. Kanalizasyon yer altı sularını kullanmaya yönelik gidroteknik yapıdır. Bu sistem yüzyıllarca Orta Asya'da, İran'da çok geniş şekilde gelişmiştir. Böyle sulandırma sistemiyle kanalizasyon ustaları uğraşmıştır. Kanalizasyon iki bölümden oluşmaktadır: kuyular sistemi ve yer altı galerisi. Türkistan arkeolojik araştırma ekibi araştırmalarının sonucunda, kanalizasyon kuyusunu bulmuş, Sauran ve Türkistan kenarlarında kanalizasyon sisteminin oldukça geliştiğini, ortaya koymuşlardır. Kanalizasyonla sulandırma sistemi en avantajlı sistem olarak Orta Asya'da, Doğu Türkistan, Azerbaycan, Kırım bölgelerinde çok geniş şekilde gelişmektedir. Orta çağlık Sauran ve Türkistan bölgeleri eski kanalizasyon sistemiyle çok yaygındır. Türkistan vahasındaki kanalizasyon sistemlerini 1867 y. P.İ. Lerh, 1951 y. A.N.Bernştam, 1970 y. K.Akişev'in başkanlığıyla Güney Kazakistan araştırma ekpleri Türkistan vahasındaki kanalizasyon sistemlerini araştırmışlardır. 1986–1988 yılları Güney Kazakistan'da araştırma yapan araştırma ekplerinden arjkeolog V.A.Groşev Sığanak, Sauran, Türkistan'ın

etrafında sulandırma inşaatlarının olduğunu söylemektedir. Sauran kanalizasyonunun üç kavşağı bulunarak, 4 m derinlikte kanalizasyonların birinci kavşağına kazı işleri yapılmıştır. Alimler tarafından kanalizasyon sistemini araştırmada arkeolojik metodlarla birlikte geo-arkeolojik açıdan inceleme, kaydetme ve belgelendirme metodları kullanılmıştır. Bu metodları aracılığıyla E.A.Smagulov Sauran'dan orta çağlık 235 kanalizasyonun izleri bulunduğunu, kaydeyip belgelendirildiğini söylemektedir. Yer altı su tünellerinin uzunluğu 110 km.

Каунақша: Агеева Е.И., Пацевич Г.И. Из истории оседлых поселений и городов Южного Казахстана // Труды Ин-та истории, археологии и этнографии Академии Наук Казахской ССР. Т. 5. – А.-А., 1958; Акишев К.А., Байпаков К.М. Кяризы Саурана // Вестник Академии Наук Казахской ССР. – А.-А., N4, 1973; Байпаков К.М. Средневековый Сауран // Города Туркестана. – А.-А., 1999; Грошев В.А. Древняя ирригация Юга Казахстана. – А., 1996; Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – А., 1996; Смагулов Е.А. Город Сауран: перспективы исследования, консервации и музеефикации // Отан тарихы, N1-2. – А., 2000; Смагулов Е.А. Кяризы Туркестанского оазиса // Известия Министерства образования и науки, Национальной Академии Наук Республики Казахстан. Общественные науки, N1, 2003; Турсунов А.А. От Арала до Лобнора. Гидроэкология бессточных бассейнов Центральной Азии. – А., 2002.

D.Mustapayeva

Türkistan Su Kovma Minaresi – XX yüzyılın 1903 yılında kirpiçli usulle neoromantik şekilde yapılmış mimari eserdir. 1901-1905 yıllarında Türkistan demiryolu istasyonu yapılırken yapılmıştır. Minarenin alt kısmı yanmış kirpiçten, üst

kısmı da ağaçtan yapılmıştır. Bina iki katlı sekiz köşeli, yüksek yapıdır.

Каунақша: Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южный Казахстан. –А.-А., 1994.; Кирпичный стиль// <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

D.Mustapayeva

«Türkistan Ualayati» Gazetesi – Taşkent şehrinde «Turkestarskiye vedomosti» gazetesine ek olarak 1870 yılından itibaren yayınlanmaya başlamıştır. Orta Asya halklarının dilinde ilk yayınlanan basın dairesidir. İlk dönemlerde gazete ayda dört kere iki sayısı Özbek, iki sayısı Kazak dilinde yayınlanmıştır. «Turkestarskiye vedomosti» gazetesinden bölünerek Kazakça ve Özbekçe basılmıştır. «Türkistan Ualayatinın Gazetesinde» Kazak halkının yaşamı, tarihi hakkında bilgiler basılmış, özellikle Kızılorda, Türkistan, Jambıl ve Almatı bölgelerinde o dönemlerde yaşamış Kazakların yaşamıyla ilgili konuları ele alınmıştır. Gazetenin redaktörü Ş.M.İbragimov, ondan sonra H.Hanişev olmuştur. Bunların ikisinde eyalet kenesinde tercüman olmuştur, sonradan, yerel valilikte vilayet hükümlerini çevirmiştir. Resmi yayının esas görevi – çarlık yönetiminin hükümleri ile yollarını yerel dillerde dağıtmaktır. Ayrıca ülkenin sosyal – ekonomik durumunu anlatmıştır. Seferler, tarım masrafları, zirrat meselesi, hayvan hastalıkları, suyu yararlanma gibi meseleler çerçevesinde özel malumatlar vermiştir. Gazete sayfalarında üretim yerlerinin açılması, üretimin durumu, telgrafi yürütme, kadın meselesi ve etnografiyle ilgili konulardan söz edilmiştir. Türkistan şehri ve onun

etrafındaki yerleşmiş halklar hakkındaki kaynakları yayınlamıştır. Gazetenin baş redaktörü 1883 yılında N.P.Ostroumov, sonra N.G.Malitskii tayin edilmiştir. 1883 yılında Türkistan eyaletinin hükmüyle gazetenin Kazakça çıkarılması yasaklanıp, haftada bir kere yayınlanan Özbek gazetesine dönmüştür. 1885 yıldan Özbek ve Rus dillerinde yayınlanmıştır. Toplam gazete 47 yıl 1918 yıla kadar yayınlanmıştır. «Türkistan Ualayatinin Gazetesi» Kazak dilinde yayınlanan ilk basın organı olarak, milli gazetecilikte medya janrlarının gelişmesine esas olan basındır.

Kaynakça: Түркістан уалаятының газеті / Құраст. Ү.Х. Сұбханбердина., П.Т. Әуесбаева. – А.: «Ғылым», 2003. – 602 б.; Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). – А.: «Атамұра», 2002. – Т.3. – 766 б.; ЭРОММ. – 1 қ., 1-т., 1132-іс, 16-17 пп.

H.Tursun

«Türkistan» Uluslararası Gazetesi – 1994. yılı 28. ocaktan itibaren yayınlanmaya başlayan siyasi haftalık gazetedir. Gazetenin esas ideolojisi – Türk dünyasının ortak haberleşme temelini oluşturmak, Türk medeniyetinin yerini göstermek, Türk halklarının dünü ile bugünü hakkında malumat vermektir. Gazetenin aylık dağılımı 42 bin adettir. Günümüzde Kazakistan'ın tüm bölgelerine ve Rusya Federasyonuna dağılmaktadır. «Türkistan» Halklar Gazetesi «Aldaspan», «Ruhaniyat», «Kogam», «Sayasat», «Ekonomika», «Sport», «Jahan», «Jana-liktar», «Medya», «Bilgenge marjan», «Okşantay», «Suhbat» vb. konularda haberleri dağıtmaktadır.

«Türkistan» Halklar Gazetesinin devamlı yayınlanan dört ek bölümleri

vardır: «Yrys»; «Qonys» – uzak yakın yurtdışından atayurduna göç eden hemşerilerimizin durumuyla ilgili meseleleri, ayrıca milli kültürümüzü geliştirmeye yönelik problemleri anlatmaktadır; «Taiqazan» – milli problemleri, dil, din, örf-adet, siyasetle ilgili meseleleri incelemeye yönelik bölümdür; «Jahan» – Kazak halkının Türk halklarıyla işbirliğini artırmak, uluslararası siyaset, dış siyasetle ilgili problemleri ortaya koymaktır. «Türkistan» Halklar Gazetesi 2009 yılından «Rospeçat» kataloguna girmiştir. 2010. yılın 22 martından itibaren gazete A2 şekilde 12 sayfalık ve renkli olarak çıkmaya başlamıştır. Gazete «Daur» yayın evinden çıkacaktır. «Türkistan» Halklar Gazetesinin baş redaktörleri: 1993–1999 yılları arasında Halık yazarı K.Muhamedjanov; 1999–2017 yılları arasında Ş.Pateev; 2017–2019 yılları arasında J.Şagatay; 2019 yılından itibaren K.Auesbay'dir.t

*Kaynakça:*Түркістан газетінің ресми сайты: <https://turkistan/about>; [turkistan.kz/http://www.pop.kz.com](http://turkistan.kz).

M.Eskeeva

Türkistan Ülkelik Kazak-Kırgız Kurultayı – 1917 yılı 2-5 ağustos arasında Taşkent'te geçen Türkistan ülkesindeki Kazak temsilcilerinin toplantısıdır. Kurultaya Sırdarya, Jetisu, Samarkand, Fergana bölgelerinden 82 milletvekilleri katılmıştır. Temsilcilerin listesinde K.Sarmoldayev, K.Kojikov, A.Kenesarin, S.Aspendiyarov, M.Tınışpayev, K.Alımbekov, İ.Kasımov gibi aydınlar bulunmuştur. Siyezın başkanı olarak S. Aspendiyarov, oturma başkanı olarak

M.Tınışpayev, yardımcıları A.Mangeldin, İ.Kasımov K.Kojikov olup, A.Kenesarin, S. Akayev ve S.Ötegenov üyeleri, katipleri de Z.Seydalin, Ş.Kapsalyamov. Kojanov olmuştur. Siyevin gündeminde 18 mesele incelenmiştir. Türkistan bölgesindeki Kazakların Geçici hükmete destek vermeleri hakkında karar alınmıştır. Rusya'nın gelecekteki devlet yapısı, yersu, eğitim işleri, mahkeme, din, basın, Jetisu'daki Kazak-Kırgız sömürgeciliği, kadın durumları, Rusya kurultayına milletvekili olarak adayları seçme gibi meseleler çerçevesinde söz edildi. Temsilcilerin içinde Rusya federatif demokratik cumhuriyet olmasını isteyenler ve Kazaklara özerk abtonomi verilmesini talep edenler bulunmuştu. Jer-su meseleleriyle ilgili milletvekilleri Kazaklar arasında göç etmek isteyenlere yeri vermeme işi durdurulsun; Türkistan bölgesinde Rus sosyetelerinin sahiplendiği yerleri, göç etmek isteyenler için hazırlanmış arsalar, özele geçmiş yerler şimdiden geri verilsin; su verme sistemleri yerel halka iade edilsin gibi kararlar alınmıştır.

Eğitim alanında: eğitim sistemi herkese aynı olsun, ilk okullarda talebeler ana dilinde okusun; ders kitapları «Kazak» gazetesinin sunduğu imla kurallarına uyularak yazılsın; Rus okulları şimdiden devamlı kapatılıp, yerine ulusal okullar açılsın gibi kararlar alınmıştır. Kurultayda basın meselesi ayrı incelenerek, «Birlik tu» gazetesi Kazak halkına ortak olsun; valilik komiteler bu gazeteye destek versin; gazete için yeni yayın evi açılsın gibi kararları alınmıştır. din alanında alınmış kararlar şunlardır: Türkistan

bölgesindeki tüm ilçelerde Kazakların öz imamları olsun.

Milletvekilleri müslümanlar kenesi birliğinin kurulmasını destekleyerek, bu birlikte Kazak temsilcilerinin bulunması gerektiği ile ilgili karar almışlardır. Her temsilci için 3600 som maaş verilmesi hakkında çözüm alınmıştır. 1916 y. İsyandan sonra Jetisu bölgesinde oluşmuş Kazak sömürgeciliği meselesi kurultayda ciddi tartışılıp, sömürgecilere gösterilen baskının durdurulması hakkında ve bu sömürgecilere parasal yardım verilmesi ile ilgili kararlar alınmıştır. Kurultayda kadın meselesi söz edilip, Kadın erkek eşit olsun gibi karar alınmıştır. 16 yaşına girmeyen kız ve 18 yaşına çıkmayan yigitlerin nikahı kesilmesin, yedi atadan geçmeyen akrabalar arasında kız isteme adeti yasaklansın gibi kararlar alınmıştır.

Dünya Rusa kurultayına milletvekilleri olarak (M.Şokay, A.Kenesarin, İ.Kasımov, S.Otegenov, K.Kojikov, S.Akayev, A.Kötibarov, Z.Seydalin, S.Aspendiyarov, S. Lapin, A. Mangeldin, G.Aspendiyarova, S.Kojanov, H.İbragimov, S.Ergenov) 15 adam seçilmiştir. Temsilciler Türkistan ülkesinde ve ilçelerinde, sovhozlarında Kazak-Kırgız Kenesi açılınsın denilen çözüme varmışlardır.

Bu kurultayda Sırdarya bölgesi Kazak kenesine S.Otegenov, A.Kotıbarov, İ.Kasımov, S.Kojanov tayin edilmiştir. Fergana bölgesi kenesine K.Boriyev'i tayin ederek, diğer kenes üyeleri her sovhozun payına kazanılmıştır. Kurultayın tarihi açıdan önemi – Türkistan ülkesinde bağımsızlık yolunda siyasi mücadelenin esas faktörlerini oluşturmuştur

Каунақса: Сборник важнейших декретов, постановлений и распоряжений правительства ТССР за 1917-1922 гг. – Таш.: «Издания Комиссии СНК», 1923, 213 стр; Махаева А.Ш. Қазақ-қырғыз саяси байланыстарының тарихы (XVIII ғ-дың екінші жартысы – XX ғ-дың бас кезі). А., 2008.

H.Tursun, A.Mahayeva

Түркістан’да Гөмүлмүш Тариhi Шәхислар (XII үзйылдан XIX үзйылın çейреği) – тарихи kaynaklara göre İası – Түркістан шehrине hanlar, hanımlar, sultanlar, kahramanlar, biler vb тарихи шәхисларın cesetleri koyulmuştur. Hoca Ahmed Yesevi’nin türbesi – A.Divayev’in dediğine göre, «Ulu doğu шәхисларının bulunduğu kabirstandır». XII үзйылın sonlarında yapılmış Hoca Ahmed Yesevi’nin türbesinde – kendisi, hanımı Aysa Kuş Tadc Bibi ile oğlu İbrahim gömülmüştür. Түркістан шehrinin kenarında kızı Gauhar, damadı Al-Hoca gömülmüştür. XII үзйылın sonlarından itibaren türbenin etrafına meşhür insanlar gömülmeye başlamıştır. XIV үзйылда Amir-Timur’un buyruğuyla türbenin inşaatı devam edilirken, Hoca Ahmed Yesevi türbesinin etrafında gömülmüş шәхисларın kabirleri korunmuştur. Örneğın, İlyas han kabirini, Baba Smit Jolbarıs hanларın kabirlerini söyleyebiliriz. Son шәхиста Hoca Ahmed Yesevi’nin çağдаşı, Şam ülkesinin hükümdarıdır.

Hoca Ahmed Yesevi türbesinde en eski yazılar yazılmış mezarlık 1431–1432 yıllarına hastır. Uzmanларın fikrine katılırsak, merhumларın isimleri silinerek, ancak «Hoja» denilmiş makamları kalmıştır. Kronolojik açıdan ikinci mezarlık 1438 yılında vefaаt etmiş Amirzade Ali’ye aittir. Oradaki yazılara göre, o Burunluk

adlı Beyin evladıymış. XV үзйылın ikinci yarısında türbeye yaklaşık 60 m. yerde Deşti Kıpçak’ın meşhür hanı Abilhayır’ın hanımı, Rabiya Sultan Begüm’ün türbesidir. XVI үзйылın başında Rabiya Sultan Begüm’ün türbesinin yanına, onun torunları – Kul Muhammed sultan (1519), Mubarak Şah sultan (1524) ve Mastura hanım (1519), gömülmüştür. Merhumларın babası – Keldi Muhammed Sultan önce Şahrühya’nın, sonra Taşkent’in hükümdarı olmuştur. Doğу bilimcileri B.M.Babadcanov, Z.Z. Jandarvekov, A.K.Muminov’ларın fikrine katılırsak, 1504-1514 yılları arasında ölmüş Hoja Hojam han oğlu Hoja Dauiriş Muhamed’in mezar taşларının, Hanларın mezar taşlarıyla aynı olması ve Rabiya Sultan Begüm’ün türbesinden biraz yukarı bulunması insanı düşündürmektedir. Kazak hanларından XVI үзйылın başında yaşamış Kerey han’ın Hoja isimli oğlu olmuştur. Rus kaynaklarında «Hozya Mahmet han» olarak görünmektedir. Ancak onun oğullarının adları belli değildir. Merhumun hangi tarihlere has шәхис olduğu belli değildir. Buna rağmen şüphesiz onun toplumdaki rölü büyüktür. A.Divayev, P.N. Ahmerov’un söylediklerine göre, kapı önünde bulunmuş mezar taşı Kazak hanı Janibek kızı Aman Bike hanımındır. Mezar taşında: «Bu mezar sahibinin günahı affedilmiştir, «Allah rahmı düşmüş», bu dünyadaki işleri gelişmiş Aman Bike Barah oğlu Janibek kızı, 925 yılı Recep ayında vefaаt etmiş» diye yazılmıştır. Şimdilik Kazak halığının temelini oluşturan Janibek’in ismi ile babasının adı taşа yazılmış yadığar sadece budur. Yukarıda adları geçen doğу

bilimcilerinin incelediklerine göre, 1533 – 1543 yılları arasında ölmüş Jalal ad-Din oğlu Şudca ad-Din Bey Mansur ve 1534 -1535 yıllarında vefaat etmiş Jalal ad-Din oğlu Şudca ad-Din Hilal'in mezar taşları saklanmaktadır. Bunlar akrabalar olabilir. Ataları aynı olarak gösterilmektedir. Kadırgali Bi Kasımoğlu'nun yazılarına göre, Türkistan şehrinde Kazak hanı Şığay'ın oğlu (1580–1582), halk «uzunoklu » diye adlandırmış, cesur, kolbaşı gömülmüştür. O, kahraman, cesur, Şığay han döneminde askerlere kolbaşı olmuştur. Kalmaklarla savaşta otuz yaşındayken şehit olmuştur. Onun mezarı Hoca Ahmed Yesevi'nin yanına yapılmıştır. Hoca Ahmed Yesevi'nin türbesini araştıran M.E.Masson, 1597 yılında vefaat etmiş Molla Mir Kalan'ın kızı Dana Bibiyi Kazak diye göstermiştir. 1813 yılında yazılmış «Kissa dastan Şingis han» el yazısında Kazak'ın ünlü hanı Jangir Esimoğlunun (1644–1652) Türkistan'da gömüldüğü yazılmıştır. Holanda'lı seyahatçi, Amsterdam burgomisteri Nikolas Witsen'in dediğine göre, Hoca Ahmed Yesevi türbesinin kenarında Küçük sultanın özel kubbesi olmuş ve çok görkem, yanmış kirpiçten yapılarak süslenmiştir.

«Türbede Başkurtlarla birleşerek, Sibiryalılarla savaşmış Köşek han var, onun kabirinin üstünde yaşmadan yapılmış mezar taşı bulunmaktadır» diye yazmış Nikolas Witsen. Köşim oğlu Abılay sultanın evladı – Küçük 1660 yılında Başkurtların Rusya'ya karşı savaşında kolbaşı olmuştur. Meşhür Az-Tauke veya resmi adı Tauyemel Muhammet Bahadür hanın Türkistan'da gömüldüğü «Kissa dastan Şingis han» el yazısında

söylenmektedir. Ulu Amir Rasullah'ın Kızı Karona Bibi'ye, Ishak Hoja Şeyh İslam'a, Hasır-Ataogluna armağan olarak mezar taşları koyulmuştur. XVIII yüzyılın başında Ahmet Faydullah Jahıp ata gömülmüştür. Çin kaynaklarına göre, 1759 yılında Orta Jüz Sultanı Abılay'ın, Çin büyükelçileriyle görüşmesinde Türkistan «büyüklerin gömüldüğü yerdir» demiş ve hanımını da oraya gömeceğini söylemiştir. «Kissa dastan Şingis han» el yazısında, 1741-1745 yılları hükümdar olmuş Şah Muhammad Bahadür han veya Sameke hanın kabirinin Türkistan'da bulunduğunu göstermektedir. Arşivlerde Abılay'ın Kajoğlunun duldu Bopay hanımın kocasının cesedini Türkistan'a götürmek istediği söylenmektedir. 1785–1790 yıllarında Kazaklar hakkında ilk monografik eser yazan İ.G.Andreev «Vefaat etmiş Kazak hanları ile Sultanlarının Türkistan'a götürüldüğünü» dile getirmiştir. Araştırmacı Dobromislov, «Hoca Ahmed Yesevi türbesinde Esim hanın mezarının olduğunu ancak sonradan bozulduğunu» dile getirmiştir. «Kissa dastan Şingis han» el yazısına katılırsak, Ensegey boylu Esim Taşkent şehrindeki «Şayhantaur» mezarlığına gömülmüştür. Türkistan'daki mezarlık 1798 yılında vefaat etmiş Tauke hanın torunu Esiminkidir. O, XVIII yüzyılın ortasından itibaren Abılmamabet hanla birlikte Türkistan şehrine ve onun etrafındaki yerleşim yerlerine sahip olmuştur.

1830 yılında S.B.Bronevski'nin yayınladığı Kazaklar hakkındaki yazılarına göre, 1750 yılında vefaat etmiş Barah han, onun oğlu Sıgay han Türkistan'da gömülmüştür. Halkın hafızasında saklanmış, Türkistan'a

gelen aydınların yazılarında en çok adı geçen kabirlerden – Abılay hanın kabiridir. 1866 yılında bir haftadır Türkistan'ı gezen A.K.Geyns'in günlüğünde Abılay han ile Jolbarıs kabirleri hakkında bilgiler vardır. Bu bilgilere katılırsak, Ulu jüz hanı Jılbarıs'ın kabiri, Abılay han kabirine yakın yerleşmiştir. İ.G.Andreev ile Kurbangali Halidi, Kazakistan'ın doğu kısmını yöneten Abilpeyz'in Türkistan' a gömüldüğü hakkında yazmıştır. Şahşak Janibek batırın 1743 yılında annesinin cesedini Türkistan'a getirdiğini, Rus elçisi Karl Miler'in yazılarında bulunmuştur. Halk ağızlarına göre, XVIII yüzyılın meşhür Biyi Kaz Dauıstı Kazbek, ünlü kahramanlar Kanjığalı Bögenbay ile Kerey Janibeklerin cesetleri Hoja Ahmed Yesevi'nin türbesine koyulmuştur. 1800 yılında vefa etmiş Kırgız'ın ünlü batırı Esenkul da buraya gömülmüştür. S.A.Bronevski'nin fikrine katılırsak, Orta Jüzün bir kısmında han olmuş, 1816-1819 yıllarında hükümdarlık eden, Bökey (Alihan Bokeyhanov'un atası) han da buraya gömülmüştür. 1840 yılında vefa etmiş Kenesari'nin babası Kasım sultanı Hoca Ahmed Yesevi türbesinde bulunmakta olan Abılay hanın yanına koymuştur. N.N.Balkaşın, 1887 yılında Kenesari'nin ablası Bopay hanımın kabrinin Hoca Ahmed Yesevi türbesinde bulunduğunu söylemektedir. Hoca Ahmed Yesevi türbesinde XIX yüzyıla ait şahısların mezarları saklanmaktadır. Onlardan: Junaydullah Hoja Nakıp, Buğay Ali Babır Bahadür, Ali Akbar Hoja Nahıp, Sultan Mahmud Töre, Molla Hoja İbn Molla, Kulsa Kulbayoğlu, Şınıbi, Serkeoğlu, Oktan Bayjanoğlu, Jantas Kostan, Turdikul Bi Kojamkul Oğlu, Jappar, Biğanırıza

İbn Kurasbay, Bekbolat Kuşagalaoğlu, İmam Jagıpar Koja Kadi, Talıpbayoğlu Kambardır.

Каунақса: Ахмеров П.Н. Надписи мечети Ахмеда Ясави // Известия Общества археологии, истории и этнографии при Императорском Казанском ун-те. Том XIII, вып. 6. – Казань, 1896. – С. 11-24; Записки генерал-майора С.Б. Броневского о киргиз-кайсаках Средней Орды // Отечественные записки. Ч.40-42. – СПб., 1830; Собрание литературных трудов А.К. Гейнса. Т.2. – СПб, 1898; Смағұлұлы О., Қожаев М., Оразаққызы А. Абылай хан. Тарихи-антропологиялық зерттеу. – А.: «Атамұра», 1999. Тұякбаев М. Түркістанда жерленген тарихи тұлғалар. – А., 2000.

M.Kozha

Türkistan'ın Avrupa Usüllü Mimarsi Binaları – XIX yüzyılın ikinci yarısı ile XX yüzyılın başında Türkistan'ın kuzey ve

Türkistan'ın Demiryolu istasyonu.

Kışla inşası. 19. asır sonu ve 20. asır başları. Türkistan şehiri.

doğu kısmında Avrupa usüllü binalar, «Yeni kent» yapısının devamı olarak yapılmıştır. 1875–1910 yıllarında yapılmış binalardan, evler, valilikler, depo, su minresi vb eşyalar saklanmaktadır. 1903-1905 mimar sanatında «kirpiçli metod» diye adlandırılmış usülle tek katlı, giriş kapısı sokağa dönük kirpiçten yapılmış hizmet gösterme kompleksi, evler, demiryolu hastanesi, mağaza vb yapılar kurulmuştur.

Demiryolu üzerinden yapılmış hizmet gösterme kompleksi çok insanı yedirme amacıyla kullanılmıştır. Son zamanlarda okul binası olmuştur. 1901-1906 yıllarında Orınbor-Taşkent demiryolunu yapılırken, istasyonun yanından demiryolculara ev kurulmuştur, bu evler de günümüzde hala kullanılmaktadır.

Каунакча: Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южный Казахстан. – А-А., 1994; Тұяқбаев М. Түркістан сырлары. – Алматы, 2000; Здания обслуживания в Түркестане. //http://www.silkadv.com/ru/node/5831

D.Mustapayeva

Türkübas – tarihi kaynaklara göre Arıs ile Kulan nehirlerinin kesişmelerindeki çift hörgüçlü dağdır. 1883 yılında V.V.Bartold Türkistan'a iş seyahatıyla gelmiştir. Bu bölgede yaşayan halkın ağzından duyan efsanelere dayanarak, burasının eski dönemlerde Türkübas adlandırıldığını, Tülkibas adının da sonradan yanlışlıkla kullanıldığını ileri sürmüştür.

Türkübas adı Batı Türk kaganatı ile onun ilk hükümdarı Estemi kağanla abğlıdır. Estemi kagan 556 yılında iki dağa çadırını kurarak, kenarına Ordusunu yerleştirip, kent yapmıştır. Estemi kagan'ın ordu

diktiği iki dağ – akbas Alatau ile ihtiyar Karatau'n kesiştiği kısmında, tarihi İpek yolunun üzerine yerleşmiş Türkübas dağı, Bartold'un dediği gibi Mınbulak ile Jüztaudan uzak değil. Türkübas'ı taş devrinde ilk insanlar mekan etmiştir. Türkübas dağının batı kısmında yaklaşık 40 km. uzaklıkta bulunmuş Karaüngürü 7 bin yıl önce neolit insanları mekan etmiştir. Tarihi kaynaklara göre, Türkübas dağı Jambıl ile Türkistan bölgelerinde bulunmuştur. Adı geçen iki bölgeye ortak tarihi ülke doğusunda Jualı ilçesi, Küçük ve büyük Karatau tepeleri işle Arıs, Masat, Sayramsu nehirlerinin kenarında bulunmektedir.

Arıs'ın kenarından Ulu İpek yoluyla geçen Arap geografi İbn Hordabek günümüz Tülkübas beölgesinde, önceleri Şarabkent, Buduhkent, Tamtadj, doğuya doğru 25 km. yerdeki Mınbulakta Abardjadj kentlerinin bulunduğunu yazmıştır. X yüzyılın başında Bağdad Halifinin saray hizmetçisi Kudama İbn Jafar: «Tamtadj kentinde kamışın yetiştiği (Arıs) nehir var» diye yazmıştır. Buralara 1947–1951 yıllarında arkeolojik araştırmalar yapılmıştır. Azatlık kolhozunun doğusunda eski Türkübası kentinin kalıntıları incelenmiştir. Kentin eski halkını arkeologlar Azatlık demişler. Kolhoz olmadan önce Türkübas diye adlandırılmıştır.

Каунакча: Бартольд В.В. Отчет от Коммандировки в Среднюю Азию. – М., 1986; Байбатша Ә. Қазақ даласының ежелгі тарихы. – А., 1998; ONTUSTIK QAZAQSTAN №46 – 47. 20 наурыз, 2018.

M.Mirazov

Tüymebayev Canseyit Kanseyitulı (8 шілде, 1958, Güney Kazakistan Eyaleti, Algabas İlçesi, Kaynar Köyü (bugünkü Türkistan Eyaleti, Baydibek İlçesi) – Devlet Uzmanı, 1. Dereceli Elçi, Alatyist-Türkolog, Doktor, professor, Türkiye Gazi ve Nida Üniversitelerinin Onursal Profesörü.

Canseyit TÜYMEBAYEV, 1980 yılında S.Kirov Kazak Devlet Üniversitesi'nin (bugünkü Al-Farabi Üniversitesi) Filoloji fakültesini bitirdi. 2000 yılında Moskova Devlet Sosyal Üniversitesi'nin Hukuk fakültesi'ni bitirdi. 1980-1983 yy. S.Kirov Kazak Devlet Üniversitesi'nde asisiant, öğretim görevlisi, doçent olarak çalıştı. 1993-1994 yıllarında KC Dışişleri Bakanlığı'nın Orta ve Yakın Doğu ve Afrika ülkelerini yönetme Bölümü Başkanı, 1.Sekreter; 1994-1997 yıllarında KC Türkiye Cumhuriyeti'nde Elçi, 1.Sekreter; 1997-1999 yıllarında KC Cumhurbaşkanının Protokol Hizmetinin Baş Tahlilcisi; 1999'da KC'nin Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki Baş Konsolusu (İstanbul); 1999-2004 yıllarında KC Cumhurbaşkanı Protokolü Başkanı; 31.03.2004-01.02.2006 yy.

KC Cumhurbaşkanı'nın Danışmanı – KC Cumhurbaşkanı Protokolü Başkanı; 01.02.2006-10.01.2007 yy. KC'nin Rusya Federasyonu'nda Elçi; 10.01.2007-09.2010 yy. KC Bilim ve Eğitim Başkanı; 10.2010 y. Türkiye Cumhuriyeti'nde Elçi ve 03.2011'de Albanya Cumhuriyeti'nde Elçi; 07.10.2016 yılında Güney Kazakistan Eyaleti Valisi; 20.06.2018-25.02.2019 yy. Türkistan Eyaleti'nin İlk Valisi olarak çalıştı. 28 Şubat 2019'da Kazakistan Halkı Kurulu'nun Başkan Yardımcısı, KC Cumhurbaşkanı Özel kalem Kazakistan Halkı Kurulu Sekreteri Başkanı.

Tüymenayev Canseyit, 1987'de Kazak Sovyet Cumhuriyeti Bilim Akademisi'nin Akademisyeni E.Tenişov'un danışmanlığıyla kandidat tezini, 2008'de KC MBA Akademisyeni A.Kaydar danışmanlığıyla doktora tezini savundu. TÜYMEBAYEV, «Türk-Moğol Sözcüğünün paralelleri tarihi-jenetik bakımdan teorik prensipler ve kriterileri» konusunda doktora tezinde Altay makrodiller grubuna ait diller arasındaki dilsel ve tarihi-kültürel ilişkisine yönelik, bilimsel yeni inceleme sunmakla, Türk-Moğol etnodiksel ilişkilerin tarihi-dil bilimi kronolojisinin ve Türk Dillerinin gelişmesinin yeni kronotoloji sınırını belirlemiştir.

Kazak ve Moğol Paralelleri. Kazak Dili Sözlüğünün etimolojik malzemeleri (2005), «Altay Teorisi ve. Alatyistik Gelişmesi ve Kurulması» (2006), «Türk-Moğol etnodillerinin ilişkilerinin Tarihi» (2008).«Orta Asya dillerinin incelemesi ve güncel sorunları. Turan dil ittifakı» (2009) gibi eserleri dünya kapsamında ün kazanmıştır. 21 yüzyıl Altay Bilgisi ve Türkoloji dallarını kaliteli yeni aşamaya

yükselten önemli incelemeler olarak değerlendirildi. Tüymebayev, Altay Bilgisi ve Türkoloji dalında genel olarak 13 monografi, 4 sözlük, 15 kitap, 200'den fazla bilimsel makalelerin, Türkoloji branşı için 10 tip eğitim programının yazarıdır.

Tüymebayev'in bilimsel ve ilmi-toplumsal yönlerde yaptığı çalışmalarının en önemli konularından biri, KC ilk Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Elbaşı Nursultan Nazarbayev'in Liderlik Kişiliği. Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanlık Enstitülerin gelişim tarihi Tüymebayev'in birçok kitapları ve makalelerinde söz konusu olmaktadır. Cumhurbaşkanı'nın kişiliği, görevindeki davranış hareketleri kronolojisi, Elbaşı'nın Kazakistan'ı dünyaya tanıtmadaki rolü, Kazakistan toplumundaki barış ve Cumhurbaşkanı'nın eşsiz kişiliği, kariyeri sırasındaki eylemlerinin tarihçesi, Cumhurbaşkanı'nın dünyada Kazakistan'ı göstermedeki rolü, Kazakistan toplumunda barış ve istikrar, hoşgörü, dinler arası ve etnik gruplar arası uyum modelleri temel araştırma nesnelere aittir.

Tüymebayev'in «Cumhurbaşkanı'nın Bir Yılı» (2001, 2002, 2003, 2004, 2005), «KC Devlet Protokolü» (2004), «Devlet Protokolüne Pratik Rehber» (2004) gibi kitapları devlet memurları için önemli bir malzemedir. KC Yüksek okullarında Uluslararası İlişki, Ülkebilgisi bölümlerinde eğitim gören lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencileri uygulayan pratik önemi büyük ders kitaplarına dönüşmektedir.

2010 yılında 46 devleti kapsayan YÖK 'ün üç aşamalı BOLON sisteminin Orta Asya devletlerinden Kazakistan'da

kullanımında katkıda bulundu. Üniversite ve enstitülerin bu sistemi benimsemede katkıda bulundu. Tüymebayev KC Eğitim Bakanlığını yönettiği yıllarda gerçekleştirdiği reform sonucudur. Kazakistan'ın Bolon sürecine katılımı, yurt içi yükseköğretim kurumlarının müfredatlarını ve müfredatlarını Avrupa standartlarına uygun olarak yükseltmelerini, Kazakistan'ın niteliklerini ve akademik derecelerini uluslararası olarak tanımalarını, çift diploma eğitim programları uygulamalarını, üniversitelerin uluslararası akreditasyonlarını ve Avrupa'daki Kazakistan üniversitelerinden mezun olanlar için iş olanakları sağladı.

25 Mayıs 2010'da Türk Akademisi'ni Astana'da (Nur-Sultan'da) kurdu. O sadece bakan değil, bütün devlet ve eğitim alanlarını bilen çok önemli şahıstır. Türk Akademisi'nin açılması, Türk Devletleri arasında işbirliği ve etkileşim, Türk dünyasının manevi, kültürel, bilimsel ve eğitsel alanlara entegrasyonunun hızlandırılması, Kazakistan Cumhuriyeti Birinci Cumhurbaşkanı N.Nazarbayev'in politikasında önemli bir tarihi öneme sahipti. Tuymebayev, sadece bir bakan olmakla kalmayıp aynı zamanda Türk çalışmalarının asıl sorunlarını da bilen, tanınmış bir Türk bilim insanı olan Türk Akademisi'nin doğrudan lideriydi.

2007-2010. C. Tüymebayev'in öncülüğünde, Kazakistan Cumhuriyeti'nde öğretilen uzmanlık listesine uzmanlık 021200 - «Türkoloji» dâhil edildi, KC Devlet Eğitim standardı geliştirildi, standart eğitim programları geliştirildi ve Kazakistan Cumhuriyeti'nin eğitim

sürecine girildi (KC EB Karar No. 598, 25.12.2009). Bu uzmanlığın kavramsal, özne ve bilimsel-metodolojik temeli, Tuymebayev'in desteğiyle «L.N. Gumilyov ENU yayınevi» nde yayınlanan, 5B021200-Türkoloji (Lisans derecesi) boyunca 10 standart müfredatları, «Türkoloji Ders Kitapları Serisi» adıyla yayımlanan 10 dilbilimsel Türkoloji koleksiyonu tarafından (2015, 2016, 2017, 2018 tarihine kadar yazılmıştır) gelişmeye başladı.

Bir Türk bilim adamı olan Tuymebayev'in eski Türk diplomasisi gelenekleri, Türklerin dilbilimsel ve kültürel özellikleri hakkında derinlemesine bilgi sahibi olması, Türk Cumhuriyetinin dilbilimsel ve kültürel özellikleri, Kazakistan Cumhuriyeti'nin olağanüstü ve Büyükelçi Büyükelçisi olarak çalışmalarına özel bir ivme kazandırdı. Tuymebayev, Türkiye'nin diplomatik birlikleriyle yakın işbirliği yaptı ve çok çeşitli Kazak diplomasi standartları ve gelenekleri sergiledi. 2011. Türkiye İşadamları ve Sanayicileri Derneği ve Türkiye'nin Uluslararası Turizm Geliştirme Platformu (TÜTAP), «Kazakistan ile Türkiye Arasında İşbirliğinin Geliştirilmesine Önemli Bir Katkı İçin» ve «Uluslararası İlişkilerde Eşsiz Başarı İçin» ödüllerini aldı. 2015-2016. Rusya ile Türkiye arasındaki çatışmalarda Büyükelçi Tuimebayev tarihi bir olayın ortasındaydı ve iki ülke arasındaki barışı koruma misyonunun başarıyla uygulanmasına katkıda bulundu.

Tuymebayev, tarihi ve kültürel, bilimsel ve eğitimsel, jeopolitik ve ekonomik işbirliği ve Kazakistan ile Türkiye arasındaki ortaklık konularına kendini

adamıştır. «Kilometre taşları» (2011), «Kazakistan: Ekonomi. İş dünyası. Yatırım Olanakları »(2012),« Kazakistan-Türkiye: Stratejik Üst Düzey İşbirliği »(2013),« Kazakistan-Türkiye: 20 Yıllık Dostluk ve İşbirliği »(2013) konulu eserleri uluslararası ilişkiler ve bölgesel çalışmalar için önemlidir.

Güney Kazakistan bölgesi Akim ve Türkistan bölgesinin ilk akim döneminde, Tuymebayev tarım, tarım, sanayi, küçük ve ortalama ticaret, iç ve dış turizm, nüfus ve diğer alanlarda çalıştı. ve sosyo-ekonomik yüksekler. Tuymebayev'in rehberliğinde, her biri turistik bir yer haline gelen tarihi eserlerin ve kutsal yerlerin bir listesi yapıldı. Tuymebayev, potansiyel yabancı yatırımcıları Türkistan'a çekmek için birçok adım attı. Yabancı diplomatlarla, büyük firmaların başkanlarıyla iş toplantıları düzenledi, karşılıklı mutabakat zaptı yaptı, uluslararası iş forumları, festivaller, turistik sergiler, konferanslar, Türkistanlı Kazak Hanlığı'nın tarihi başkenti, Türk maneviyatının beşiği ve Türk dünyasının ruhsal statüsünün statüsünü düzenledi. Türk Medeniyetinde Büyük İpek Yolu üzerindeki antik kentlerin yurtiçi ve yurtdışındaki rolünü desteklemeye büyük özen gösterildi.

Ödülleri: «Hurmet» madalyası (2003); «Parasat» madalyası (2011); «Asta'na'ya 10 yıl» madalyası (2008); «Kazakistan Bağımsızlığının 20.yılı» madalyası (2011); «Kazakistan ve Türkiye arasındaki Dostlukta katkıda bulunduğu için» madalyasıyla (2011); «Uluslararası ilişkilerde özel becerileri için» madalyasıyla (2011); «Kazakistan Ana Yasası'nın 20.yılı» madalyasıyla ödüllendirildi (2015).

G.Sagıdolda

Uzun Ata – 13 asrın ikinci yarısına kadar yaşamış olan ünlü Yesevi yolunun vekili Zengi Atanın dört çırağının birisi. 1320 y. Coşı boyunun hanı Özbek hanı İslam dinine sokan dört Yesevi yolunun vekillerinin bir tanesi. Efsane bilgilere göre Coşı boyundaki dini ve siyasi reformdan sonra kişi yüze pir olmuş tarihi bir şahsiyet. Türbesi Türkistan ili Şardara ilçesinde Sırderya kıyısında yerleşmektedir. Türbenin ne zaman yapıldığı hakkında net bir bilgi yok. Arkeologlar türbe Timur devrinde değil daha sonraki asırlarda inşa edilmiş denemeleri var. Bul 19–20 y.y. başlarındaki Rus araştırmacılarının düşüncesiyle anıdır. Onlar Sırderya kıyısındaki bazı türbelerin yerli halk tarafından son asırlarda inşa edilmiş denemeleri düşünmektedirler.

Uzun Ata Türbesi.

Kaynakça: Жақып М.Қ. Тегістік түстік жерден мұнарланып, күмбезі Ұзын Ата сағымданды... (Бұл мақала шымкенттік өлкетанушы Досбол Анефияевпен бірігіп жазылған) // Жақып М.Қ. Мырзашәлім – мырза елім. 1998.; Жақып М.Қ. Түркістан өлкесі баспасөзінде патшалық Ресейдің қазақ даласын отарлау саясатының жазылуы (1870-1917). «Түркістанские ведомости» газетінің материалдары негізінде: Монография. Шымкент, 2005; Жандарбек З. Ясауи жолы және қазақ қоғамы. Алматы, 2006.

Z. Jandarbek

Uzun Ata Evliya – tarihi bir mekandır. Genel araştırma bilgilerine göre Sırderya kıyısında Uzun Ata ismiyle alakalı üç farklı tarihi yer bulunmaktadır. Birincisi; Uzun Ata (Aktöbe) 4-10 y.y. yaşamış olan. Bu şehir önceki «Komsomol» ilçesinin doğusundan 10 km uzaklıkta, Sırderyanın sol kıyısında, şimdiki Uzun Ata mezarının yerinde yerleşmiş. İkincisi Uzun Atat mezarı birinci y.y. oluşmuş, köyün batısından 12 km kadar uzaklıkta. Üçüncüsü Uzun Ata mezarının üstüne inşa edilen türbe. Şardara Arıs otomobil yolunun sağ tarafında uygun bir yerde yer almış. Genellikle Şardara şehrinden güneye doğru 55 km yerde, Kızılkum kanalının kenarında. Türbenin çevresi çengel, çengel arası eski korum. Türbe korumun doğu kısmında yapılmış. Genel türbe inşası iki kattan oluşmaktadır: üst ve alt ya da aşağıdaki kat. Ölçüsü 12x10 m. üst katın duvarı pişmiş kerpiçten yapılmış. Yüksekliği 7 m. gibi, çatısı beyaz

dörtgen kapatılıp, ortasında çapı 5 m. minare var. Minarenin yüksekliği 3,5 m. Kapısı doğyu bakıyor. Eşikte 1,5 m. koridor yapılmış. türbenin çevresinde 1,5 m. çimento duvar yapıp, önündeki alana 14x7 m. çimento dökülerek mermer yapılmış, ziyaret edenler için sandalye koyulmuş. Doğal afetlerinden etkisinden bozulmasın diye dışı demir ile çevresi sağlamlaştırılmış. türbenin iç yapısı tek odalı; ortadaki 5x2 m. mezar üstü 1 m. yerden yükseltilmiş, çevresinde halı ile döşenmiştir. Türbe altında Uzun Ata defnedilen yerin üstüne uzunluğu 3 m., boyutu 0,75-0,80 m, yüksekliği 1 m. yakın mezar taşı koyulmuş. Türbenin iç yapısı ile minare pişmiş kerpiçten yapılmış. Dört duvarından yükselen dört köşesinde 0,75x0,50 m. pencere var. Kullanılan kerpiçler iki çeşit; – 0,26x0,10x0,5,5 m, ikincisi ise – 0,26x0,26x0,5 m. Türbenin çevresi dümdüz, açık alan. Batısında ağaç, erik, çam ağacı gibi bitkiler ekilmiş. Türbeye giriş kapısının sağında şöyle yazı var: «Uzun Ata yazısı. Bu insan hicri 778 yılında vefat olmuş. Şirmuhammet Halipa Durmanulı 21. şauil (mayıs mayıs) günü vefat etmiş. Boyu Karahanlı Hazreti Ali nesli. 1024 asker ile inşa edildi. Sene 1384 yılıymış.». Aşağıdaki kat iki odadan oluşmaktadır: ibadethane ve ev. Oraya geçecek iki yol var: biri üst kattan. Türbenin üst katında sağ ve sol tarafında iki kapı var. Sol taraftaki kapı sayesinde aşağıdaki ibadethaneye inilir. İbadethane: İbadet etmek için yapılan özel bir yer. Onu bazen dilekhane diye adlandırırılar. Uzunluğu 4 m. eni 1,5 m. ibadethanenin duvarı kerpiçle örülmüş. İbadethane iç eve yan

yana yapılmış. Ona inecek kapı şimdi kapalı, duvar örülmüş. Sağ tarafındaki kapı vasıtasıyla yuvarlak merdivenle yukarıya minareye çıkılabilir. Türbenin çevresi dümdüz, açık alan. Türbeye giriş kapısının altında 0,80x0,65 m. deşik var. Deşikten aşağıya inip, 0,80x0,95 m. koridor ile hafif sol batıya 2,5 m. kadar yürüyerek, iç eve gidilir. Koridora inerek 0,75 m. yürüyünce, kerpiç ile yapılan sekiz basamak vasıtasıyla aşağıya iner. İçeriye girince koridor yükselmeye başlar. İçki ev Uzun Atanın mezarı bulunduğu yer. Boyutu 4,5x4,5 m. olan iç evin tabanı dümdüz, yüksekliği 1,50 m. Dokuz sıra 0,26x0,26x0,6 m. kerpiç örüldükten sonra, dört kenardan karşıt şekilde yapılan kerpiçler minare şeklinde ortada buluşur. Kerpiç örülürken üçgen yapılır. İçki evi doğu ve batı duvarı ile türbenin başlangıç noktasında üçgen deşik bırakılmış, türbenin tam tepesinde 0,15x0,15 m. deşik var, o deşiği tepedeki mezar işareti kapatmış. Alttaki iç ev yanlarındaki deşikler kapatılıp, havalanma olmayınca duvarlar rutubet olmaya başlamıştır. odanın içi hem nemli, hem soğuk. Nemden duvarın kerpiçleri bozulup, sol bölümündeki türbenin duvarı ağırlıktan parçalanarak, bozulmaya başlamış. İçki evin ikinci adlandırılması emanet odası. Eskiden yazın yazlıkta, kışın kışlaya göçen atalarımız göçerken, dönene kadar vefat eden insanları buraya bırakırlarmış. Uzun Ata türbesi mimari yapısı ile inşaat yapımı Orta Kazakistan'daki Alaşa Han, Coşı Han mezarlarına, Sayramdaki Mireli bab, Semerkant, Buhara'daki orta asır devrinde inşa edilen birçok binaya benzemektedir.

Türbe dıştan bakınca doğu mimariye örneğine girer, önünde çamurdan yapılan tahtaya Arap harfleriyle yazılan yazının anlamına göre inşaatın geçmiş devire ait miras olduğunu anlarız. Gerçekten tahtadaki yazı onarım işler esnasında 19.asrın sonunda yazılmış denemeler var. Onarım işleri defalarca yapılmış. Hem yapının ilk yapılan temelinde hiçbir onarım yapılmadığını fark edebiliriz. Böylece «Yetmişinci yılları Uzun Ata çevresinde uzunluğu 1,5–2 m. eni 25–30 sm olan taşlar bulunurdu. O taşlarda yazı olurdu. Ne yazık ki o taşlar şimdi yazısı silinip, kaybolmuş denemelerin bilgileri var. Kerameti yüksek, şairlik ve manevi güç verecek maneviyata sahip. Türbe başına halkı adil yöneteceğim diyenler uğramaktadır.

Каунақса: Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия / Бас редактор Б.Ф. Аяған. – А.: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.

K. Sarekenova

Ükaşa Ata – Türkistan Eyaletindeki Türkistan şehrindeki 60 km yerde, Sert köyünün kuzey tarafındaki Karadağ eteğinde yerleşmiş mezar yeridir. Efsanelerde rastlanır. Ç. Velihanov yazılarında Okse, Meşhur Yusup yazılarında Hazret Gaşaka, Akköse Sahaba, Gakaşa Sakapa, G.Potanın'de Akaş diye gösterilir. Efsanelere göre Ükaşa Ata Muhammed Peygamber'in

sahabesi idi. Düşmanın bunun üstesinden gelmesi, herhangi bir insanın içinden geçmesi ya da azaltılması mümkün değildi. Düşmanları, Arkadaşların yaramazlıklarını icat etti ve karısını aldattı. Sabah namazını okuduğumuzda, Ükaşa Ata savunmasız kalacak. İnanmayanlar öğrendiğinde, Ukaşa Ata geldi ve kılıcıyla başını tuttu. Ölü melekler onları ufkun ayağına taşıdı. Bu toprak bir kuyu olarak kayboldu ve Ükaşa Ata, Hz. Muhammed'e yeraltı deresi üzerinden geldi. Sahabah'ın kanının yüzeyinde, kil 21 m uzunluğundadır. Coşkuna gidenler, babanın başı olan Ükaşa'nın putperest tanrıçası, babanın devesinin kalıntılarıdır. Esinti, bu kuyunun karşılığında bir kova su almaya çalışıyor. Su birine verilir, ancak çoğu zaman bir kişi bir kova alır ancak bir damla suya sahip değildir. Bu, bir kova günahlarını ayrıntılı olarak açıklar.

Kutsal kuyunun üstündeki köşk.

Ükaşa Ata mezar taşı.

 Kaynakça: Валиханов Ч.Ч. Собрание соч. Т.1. – А.-А., 1984; М.Копейулы Многоотмноесобрание сочинений. Т. 8. – А., 2008; М. Кожа. Святыя места Южного Казахстана. – Шымкент, 2014.

M.Kozha

Ülken Kıluet – tarihi sanat yapısı. Türkistan şehrindeki Hoca Ahmet Yesevi türbesine 150 m. mesafesinde sağ batı tarafında yerleşmiş. Binanın tarihi Hoca Ahmet Yesevi hayatı ve ili ile sınımsız ilişkili. Ezelden kıluet binaları çok olmuş. Ülken Kıluet camisinin yapısını araştıranlar odalarını gar, mescit, cemaat odası, hücreler, sıcak su hazırlanacak oda, yıkanacak oda, abdest alınacak oda diye ayırmışlar. Yesevi yolunu devam edenler kırk gün toplanıp ibadet ederlermiş. 20. asrın 40. y. y. Ülken Kıluet yapısının baya bir kısmını bozarak Türkistan'daki yağ çıkaracak fabrikada kullanılmıştır. Ülken 1972–73 y.y. T. N. Senigova'nın yönettiği

arkeoloji araştırması, 1979 y. E. A. Smagulova'nın araştırmaları bu dini yapı hakkında ve tarihi oluşması hakkında geniş bilgi aktarmaktadır. T. N. Senigova «küçük dini kasaba» diye adlandırmış. Ülken Kıluet orta odası dörtgen (5,90x5,50x5,20bm.), batı duvarında mihrabı var ve büyük binaya doğudan girilmiş. Mihrabın eni 96 san. Derinliği 50 san., yüksekliği 1,80 san. 20. Asrın ilk yarısına kadar Ülken Kıluet binlerce (yirmi bine kadar) ziyaretçi toplanmış. Ziyaretçiler için orada odalar, at ahır, konuk evler yerleştirilmiştir. Ülken Kıluet yapısına bir odadan merdivenle yer altından «Gara» geçer. Dört metre derinlikteki eni 1 m. 34 san uzunluğu bir oda kadar var. Duvarlarında mum koyacak küçük oyuklar var. Hoca Ahmet Yesevi 63 yaşagelince yer altına inerek, geri aklan

Hilvet'in inşaat planı.

Türkistan'daki kilt yapı Hilvet. İç görünüm.

hayatını geçirdiği yer. Ülken Kilet'in en eski bölümü «Gar» 12 asırda yapılmıştır. Duvarları, minareleri dörtgen kerpiçlerle yapılmıştır. Minaresi tarihi balh tekniğiyle örülmüş. Ülken Kilet'te kırk günlük oruç tutma ibadeti yapılmış. Ülken Kilet'in iki odası 14 asra aittir. Ülken Kilet yapısında ocak, sandal, odadaki eşyalar oaraya kalan insan mütevazı kullandığını göstermektedir. Bununla beraber taharet odaları, yıkanacak odalar bulunmaktadır. Kiletane alanında kuyu, ocağa koyulan kazan olmuş, su duracak ocak sonraki odadan kazılmıştır. Ülken Kilet'te ağaçlar

saklanacak odalar da olmuştu. Büyük salonun eni 10m., uzunluğu 12 m. olmuş. 20. Asrın başında 1920.yılın ortasında Hazret Sultan türbesinin batı tarafındaki yer altı mescidinde oruç ayında halk kilet'e inmiş. Kilet döneminde nefsi bağlı istek, niyetler yanarak yok olmuş. Restore edilen yer: Kilet restore etme Yesevî tarikatının özelliğidir. 1940 y. Mimar A. L. Şmidt Ülken Kilet'in yapısının maketini yapmıştır. Onun kâğıt ile malzemeyi kullanarak yaptığı maketinde odalar gösterilmiştir. Buy maket şimdi Devlet Hazret Sultan tarihi medeni müzesinde korunmaktadır. 15–18 y.y.; 18–20 y.y.'da Yapının kuramında dört odada dört kuyu olmuştu. Kazan koyulan ocaklar su ısıtmak için kullanılmıştır. Ülken Kilet yapısında kalacak oda da olmuştur. Kullanılan su özel yapılan kanalizasyon borularıyla sinecek kuyular vasıtasıyla çıkarılmıştır. İlmî araştırmalarda Hazret Sultan türbesinin yakınında Ülken Kilet yapımı yaşayan yerleşke, su deposu, kazan ocak yerleşen, ağaç saklanan, abdest alınan odalardan ibaret yapı.

Hilvet kilt binası. Türkistan şehri.

Ocak, sandallar, odalar burada insanların yaşadığını göstermektedir. Sandal odayı ısındırmak için kullanıldığı bize malumdur. Ülkenin mimari yapısı araştırılıp, tekrar restore edilmiş haldedir.

Каунақса: Гордлевский В.А. Избранные сочинения. Т.3. История и культура. – М., 1962; Сенигова Т.Н. Культурные сооружения около мавзолея Ходжи Ахмеда Ясави // Археологические исследования в Отраре. – А.-А. «Наука», 1977; Смагулов Е.А., Григорьев Ф.П., Итенов А.А. Очерки по истории и археологии средневекового города Туркестана. – А., 1998; Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южный Казахстан. – А., 1994; Тұяқбаев М. Түркістан сырлары. – А., 2000.

D. Mustapayeva

Ündemes Ata (18 y. 1880 c.ş.) Türkistan'da yaşamış olan evliya insanın mezarı. Türbenin yanında mezarı olmuş. Ündemes Ata diye adlandırılmasının sebebi hiç kimseye seslenmemiş. Halkın başına bir zorluk geleceğini önceden bilirmiş rivayete göre. Ündemes Ata'nın daha bir ismi «Gizli Evliya». Rivayete göre Hoca Ahmet Yesevi türbesinin eşliğinde oturup, gece eski mezarda gecelemiş. Bir günü kendisi kazdığı mezarda vefat

eder, halk o mezara defnedip, üzerine mezarlık yapmışlar. Halk arasında Ündemes Ata'nın kerameti hakkında birçok şeyler söylenmektedir. Bu nedenle mezarına ziyaret ederek, geleneğe dönüşmüş. Ziyaretçiler mezara geldikleri zaman araçlarından inerek yaya gelirmiş. Ündemes Ata türbesi 20. Asrın 30. yıllarına kadar korunmuş. Son yıllarda Ündemes Ata türbesinin duvarlarını restore etme işleri oldu.

Каунақса: Қожа Ахмет Ясауи есімімен байланысты аңыз, әпсана, хикаялар. – А., 2009; Тұяқбаев М. Төрт қақпалы Түркістан // Ясауи мұрасы. Респ. газет. N1(13). Қаңтар. – 2018.

D. Mustapayeva

Üşbas – Eski Taş Çağına ait eşyaları barındıran mağara. Türkistan ili, Sozak ilçesi Auliyetöğay mağarasında bulunmuş. Deniz seviyesinden 700 m. yükseklikte, Üşbas kendi sağ tarafında kayalıkta yer almış. 1958 y. Қаратау Eski Yaş Çağı ekibinin (başkanı H. Alpıbayev), 1968 y. Jeolog B.A. Volçkov araştırmış. Mağaranın doğudan batıya doğru uzunluğu 20 m. yüksekliği 1,5–2 m. Bundan sonra mağaranın tabanı birden yükselir ve eni 0,8–1 m. uzunluğu 11 m'e yakın ince hortum oluşur. Araştırmaların ilk yıllarında girişi makine indirilerek, yonulan kesici aletler, çakmak taşlar, kemik aletler, işlenmiş kemik parçaları, bununla beraber sonra Eski Taş Çağına ait olan birkaç (boynuzlu hayvan, bizon, geyik, tilki, karsak v.s.) kemikleri bulunmuş.

1968 y. yapılan araştırmada boyutu 1,3×1×0,85 m. resimi çizilip, mağaranın tarihi stratigrafisi alındı. Kazı çalışmalarında 4 medeni kat tespit edildi. Oradan birkaç

Түркістан. — Туркестан № 1а.
Сарыала ичкөзү „Үндөмөс-Ата“.

Ündemes Ata Türbesi.

ocak yerleri, hayvan resimleri, sırasıyla çizilmiş 10 dişi var uzun taş inlenmek üzere alındı. Trasoloji uzmanı S. A. Semenov'un söylediğine göre sonraki çalışma aletleri kullanılmamıştır. F. P. Grigoryev, B. A. Volçkov gibi araştırmacılar adı geçen eşyaları saymak için kullanılmıştır diye tahmin etmişler.

Oyu diş çizilen bu sayma aleti Kazakistan'da yerleşen Eski Taş Çağ insanların dünya tanımı hakkında bilgi vermektedir. Avrasya bölgesinde bunun gibi aletler bulunan yerler çok azdır. Bu nedenle Uşbas arkeolojik bulunmaların dünya tarihinde ayrı bir yeri vardır.

Каунақса: «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – А.: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998.

Ş. Kurmanbayeva

Vaynberg Bella İliniçna (12.12.1932'de doğmuş ve 8.02.2010'da Moskova'da vefat etmiştir) – Sovyet ve Rusya tarihçisi, arkeolog. Eski Horezm alanında uzman. Güney Kazakısyan bölgesindeki arkeolojik yapıtları inceleyerek ilmi eserde söz edilmesinde emeği geçen bilim adamıdır. Moskova Devlet Üniversitesi'nin Tarih Fakültesinden mezun olmuştur (1954). Arkeolog S.P. Tolstov'un öğrencisidir. Horezm arekolojik-etnografik kazı çalışmalarına katılmış ve bir kaç kazı çalışmalarını yönetmiştir. Bunların biri de Güney Kazakistan'daki arkeolojik

çalışmalar da vardır. Kendisi Şardara Su Barajı bölgesinde yapılan arkeolojik kazı çalışmalarına da katılmıştır. 1959 senesinde Şardara kazı grubuna katılarak, 1959-1963 senelerinde Sırderya'nın orta kısmındaki Aktöbe-2 yerleşim yerinde kazı çalışmasını yaptı.

Her iki kazı çalışmaları esnasında bulunan bulguları yayımlamıştır. 1966 senesinde Otırar bölgesinin kuzey kısmında Horezm arekolojik-etnografik kazı grubundan Vaynberg ile B.V. Andrianov'un önderliğinde ön arama çalışmalarını yaptılar. Kendisi pek çok ilmi makale ile eserlerin yazarıdır.

Eserler: Вайнберг Б.И. Монеты древнего Хорезма. – М., 1977.; История и культура Средней Азии в древности (VII в. до н. э.-VIII в. н. э.): Учеб. пособие. Вайнберг Б.И., Ставиский Б.Я. – М., 1994.; Этногеография Турана в древности: VII в. до н. э. - VIII в. н. э. – М., 1999; Калалы-гыр 2:

Культурный центр в Древнем Хорезме IV-II вв. до н.э. / Отв. ред. Вайнберг Б.И.; Ин-т этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая; Гос. музей Востока. – М., 2004; Максимова А.Г., Мерциев М.С., Вайнберг Б.И., Левина Л.М. Древности Чардары (Археологические исследования в зоне Чардаринского водохранилища). – А.-А., 1968.

D. Mustapayeva

Veselovskiy Nikolay İvanoviç (12.11.1842'de Moskova'da doğmuş ve 12.04.1918'de Sankt-Petersburg'te vefat etmiştir) – Rus Şarkiyatçısı, tarihçi- arkeologtur.

Vologda lisesinden mezun olduktan sonra (1867), Sankt-Petersburg Üniversitesi'nin Doğu Dilleri Fakültesi Arab-Farsı-Türk-Tatar Dilleri bölümünde eğitim almıştır (1869-1873). 1877 senesinde «Hive Hanlığı Hakkındaki Tarihi-Coğrafik Belgeler» konulu tezini savunarak Doğu Tarihi alanında master ünvanını kazanmıştır. 1878'de aynı üniversitede profesör, 1914'de İlimler Akademisi üye

adayı, 1917'de İlimler Akademisinin Üyesi ve Rus Arkeoloji Derneğinin üyesi olmuştur. 1884 senesinde sonbaharda Orta Asya'ya seyahat ederek orta ve aşağı Sırderya boyundaki bir çok arkeolojik ve mimari eserleri, tarihi mekanları ziyaret eder. «Kazalı'dan Taşkent'e giden yol boyundaki eski şehir kalıntılarının tanımlamaları» adlı elyazsında Jankent, Sığanak ve şimdiki Türkistan Bölgesindeki Sauran, Mirtöbe, Türkistan, Otırar, Sayram şehirlerini ve oralardaki arkeolojik anıtları, Türkistan şehrindeki Hoca Ahmet Yesevi Türbesini ve diğer tarihi mekanları anlatan yazı yayınlamıştır. Buralardaki pek çok eski yerleşim yerlerinde arkeolojik kazı çalışmalarını yürüterek söz konusu mekanlarla ilgili halk arasındaki efsaneleri de derlemiştir. 1897 senesinde Veselovskiy Türkistan şehrine Hoca Ahmet Yesevi Türbesi ve orada bulunan metal malzemeleri belgelendirmek için organize edilen İmparatorluk komisyonu yönetti. Komisyon materyalleri Sankt-Petersburg'taki Ermitajda korunmaktadır. Kendisi 1904 senesinde Şokan Vâlihanov eserlerinin ilk derlemesini kitap olarak yayımlanmasında büyük emek sarf etmiş ve kendisi de söz konusu yayının baş editörü olmuştur.

Eserler: Веселовский Н.И. Экспедиция в Туркестан для снятия планов и зарисовок в красках местной мечети // Известия Русского к-та для изучения Средней и Восточной Азии в истори-

ческом, археологическом, лингвистическом и этнографическом отношениях. – СПб., 1906. Вып.6.; Веселовский Н.И. О древностях Южного Казахстана. Veselovskiy on Antiquities of South Kazakhstan // Вестник Международного ин-та центральноазиатских исследований - ЮНЕСКО. – Самарканд, 2008. № 8.

Каунақса: Бартольд В.В. Николай Иванович Веселовский. Некролог. Соч.: в 9-ти томах. – М., 1977. – Т. 9.; Лунин Б.В. Из истории русского востоковедения и археологии в Туркестане. – Таш., 1958; Қожа М. Ортағасырлық Отырар. Аңыздар, деректер, зерттеулер. – Түркістан: «Тұран», 2006; Қожа М. Шығыстанушы Н.И. Веселовскийдің Оңтүстік Қазақстан ескерткіштері жөнінде жазбалары // Ясауи әлемі, – 2012, № 3-4.

M. Kozha

Vinnik Dmitriy Feodoroviç (1927'de Kırğızistan'ın Talas Bölgesinde doğmuş ve 10.07.2007'de Bişkek'te vefat etmiştir) – Kırğızistan'daki tarih alanında büyük emekler sarf etmiş, Kırğız arkeolojisinin gelişmesinde öncülük etmiş bilim adamıdır.

Bütün hayatını arkeolojik kazılara adayan bilim adamı, aynı anda yeni nesil arkeologların gelişmesine de önem vermiştir. Kırğızistan'ın her yerinde arkeolojik kazılarda bulunan Vinnik Tas-Rabat, Ustikköl, Özgen minaresini,

Buran'daki arkeolojik kazıları yürütmüştür. Vinnik ilk çalışma hayatını 1950 senesinde Kırğız Devlet Üniversitesinde öğretmen olarak başlar ve sonradan arkeolojik kazılar meselesini ele alır. Kendisi özellikle su altı arkeolojik çalışmalar konusunda Orta Asya'daki öncü bilim adamıdır. Istıkköl'deki kazı çalışmalarında büyük emek sarfetmiştir. 1959'da Istıkköl'deki su altı tarihi eserleri tespit çalışmalarını yürüttü ve 1960'ta da Şolpan Ata yamaçlarındaki resimleri, Istıkköl'deki Kajısay yerleşim yerlerini araştırdı.

Kendisi Istıkköl'in tarihin, kültürün araştırma ve inceleme meselerini destekleyen bilim adamıdır. 1997-2006 yılları arasında Türkistan'daki Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesinin Arkeoloji İlmi-Araştırma merkezinde çalıştı. Bu dönemlerde Türkistan bölgesinde bulunan Karatau'daki arkeolojik kazılarına katıldı. Türkistan civarındaki Orta Asırlara ait şehirleri inceleme ve kazı çalışmalarına, Profesör M. Eleuov yönetimindeki Turan arkeolojik kazı gruplarına katılarak pek çok araştırmalar yaptı. Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesinin Tarih Fakültesinde ders vererek genç nesil bilim adamlarının gelişmesinde katkıda bulundu. Orta Asırlardaki Karaşık, Sığanak vs.. gibi yerleşim yerlerini inceleyen çalışma gruplarına da katıldı. Kendisi 100'den fazla ilmi makale ve eserlerin yazarıdır.

Eserler: К историко-топографическому изучению урочища Кой-Сары // Известия АН КирССР, 1969.; Второй Каракольский клад Киргизии (в соавт. Кузьминой) // Археология Сибири, Средней Азии и Кавказа. КСИА. вып. 167. – М., 1981; Пятьдесят лет советской археологии и Киргизии // СА. №4. 1967; Работы в Узгенском оазисе //

АО, 1969; Археологическая карта Тонской долины // Археологические памятники Прииссыккуля. – Фрунзе. 1975; Катакомбные могильники в местности Ничке / (соавт. Кубатбеков М.). – Фрунзе, 1977.

Каунақса: Белгилүү археолог Дмитрий Винник сөөгү жерге берилди // <http://www.azattyk.org/a/11-июль,2007>; Василий Плоских. История и проблемы исследования затонувших памятников Иссык-Куля // http://kghistory.akipress.org/unews/un_post:1436; Зюнов Б. Под волнами Иссык-Куля. – М., 1962.

D. Mustapayeva

Vitsen Nikolas Kornely (1641-1717) – Hollandalı seyahatçı, Amsterdam valisi. 1664'te Hollandalı elçilerle Moskova'ya gelir ve burada 4 ay kalarak Rusya'nın doğusunu gezer. Bulunduğu bu süreç içerisinde derlediği materyallere dayanarak 1692 senesinde «Küzey ve Doğu Tatarıya» adlı eser yazmıştır. Vitsen'in bu eserinde Kazakistan'ın iklimi ve tarihiyle ilgili bilgiler verilmiştir. Tevke Han'ın başkenti Türkistan şehri anlatılır. İlk defa Avrupalı bir kaynakta Hoca Ahmet Yesevi Türbesinden bahseden yazı yayımlanmış bulunur. Yazar Kazak Hanlığı'nın başkentin şu şekilde tanımlar: «... Kazak topraklarında 32 şehir vardır ve bunların içinde en ünlüsü Türkistan şehridir. Bu şehirde bir bina var, onun adı da «astana»... onun duvarları çeşitli boyalarla boyanmış, bazı kısımları da altınla kaplanmıştır. Binanın üst kısmında iki minare vardır. Bu başkentin içinde yüzden fazla oda var. Bir odasında insan

boyundan büyük kazan vardır. Kazan'ın dokuz kulağı nakışlarla süslendirilmiş. ... Başkent'te Hazirethoca adlı evliya kişinin mezarı vardır».

Vitsen'in anlatmalarına göre o dönemde Kazaklara ait 32 şehir vardır. Yazar Tevke Han dönemindeki Kazak şehirlerini şöyle sıralar: «Sozak şehrin Abla-Sultan, yani Abılay Sultan, gelecekteki Kazakların büyük Han'ı Abılay'ın dedesidir. Sauran şehrin Kaz-Sultan (gelecek Ebülhayır Han'ın babası Hacı), Sırnak şehrin (Sırganak olmalıdır) Esim Sultan (Kayıp Sultan'ın Babası), İkan'ı Bulat-Sultan (Ebilmambet Han'ın babası), Otrov'u (Otırar olmalıdır) Turson han, Sayram şehrin Karabas-Sultan yönetmektedir».

Eserler: Noord en Oost Tatarıye, Amsterdam, 1692, 1705, 1785; Витсен Н.С. Северная и Восточная Тартария // История Казахстана в западных источниках XII-XX вв. Т.6. – А., 2006.

Каунақса: Есмағамбетов К. Көне Қазақстанды көргендер. – А., 1979.

M. Kozha

Yüginеki Ahmet (doğum ve ölüm tarihi belirsiz) – şair, felsefeci. 12. yüzyılın sonları ve 13. yüzyılın başlarında yaşayan bir alimdir. Türkistan yakınındaki Jüynek yerleşim yerinde doğmuştur. Tam isim - Adib Ahmet ibn Mahmud Yüginеki'dir. Yüginеki Türkçe konuşan bir yazardır. Jüynek - Türkistan yakınındaki küçük bir köydür. Çocukken geçirdiği göz hastalığı nedeniyle görme zroluluğu yaşamış.

Bu nedenle, bazı araştırmacılar şairin kendisi dile getirdiği şiirlerini başka birinin yazdığını söylemektedir. Bilgi ve öğrenmeye çok erken yaştan meraklı olan şair Türkçe ve Arapça bilmektedir. Ygineki iktidarlık için mücadele eden bir filozoftur, fakat hükmetmek isteyen bir politikacı değildi, döneminin kültürünü takdir eden bir düşünürdür.

Kendi döneminin bilge alimi ve yazarı olduğu için ona «Adib Ahmet» diye ad takmışlardır. Anlamı ise «kültürlü, iyi eğitimi ve kibar» şeklinde-dir. şairin en tanınmış eseri ise «Hibatl Hakkayık» dir. Eser, insaniyet, ahlaki standartlara dayalı didaktik bir çalışmadır. Aruz geleneği ile Türkçe yazılmıştır. İlk bölümler, İşlam geleneğine göre Yaratı Allah'ı, Hz. Muhammed (sav) ve onun dört yoldaşı olan sahabaları övüyor. Devamında ise bilgi ve cehalet, incelik ve disiplin, cömertlik ve ağzllk, alçakgönüllük, kibirlik, dostluk ve düşmanlık meselelerine değinmiştir. Fikirleri, son dönemlerdeki Kazak şairlerin geleneksel felsefi sistemini şekillendirildi. Asıl metin Kazakça'ya çevrilmiş ve transkripsiyonu ile birlikte A. Kurışjanov, B. Sağındıkov'lar tarafından nesir ve şiirsel temelinde (1985).

 Қаунақша:Ежелгі дәуір әдебиеті. – А., 1991; Қазақстан. Ұлттық энциклопедия. – А., 1998; Қыраубаева А. Ежелгі әдебиет. – Аст., 2001.

N. Mansurov

Zahriddin Muhammed Babur (1483'te Fergana'da doğmuş ve 1530'da Agra'da vefat etmiştir) - reformcu, komutan, devlet adamı, tarihçi, şair. Amir Temir'in torunları. Ondan Sultan Muhammed Mirza, onun oğlu Omar şeyh, onun oğlu Zahrudin Babur'dur. Babası kendi döneminin bir meşhur insanı ve Fergana bölgesinin yöneticisidir. Annesi, Cengiz'in soyundan gelen Jnis Han'ın kızı Kutluk Nigar Hanım. Kahramanlığ için ona Babır-Arıstan ismi verilmiştir. Farsça anlamı da bu «arşlan, askerbaşı» şeklinde-dir. Çocukluğundan edebiyata, tarihe, sanata, müziğe ve doğaya olan sevgisiyle bilinmiştir. Farsça ve Arapça biliyor. Yönetim işleriyle erken yaştan uğraşmıştır. Babası fevat ettikten sonra tahta geçer. Ancak akrabaları arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden devlet bölünür. Bitmeyen savaş ve kavgalar sonucunda Semerkand yöneticisi şeybani'ye yenilir ve şehri terk etmek zorunda kalır.

Zahriddin Muhammed Babur.

Kabul'deki Babur Türbesi.

Sonrasında kendi doğduğu şehirden de kovulan Babur, Afganistan'a savaş açar ve Kabil'i işgal eder. 1519-1525 senelerinde 5 kere sefer çıkan Babur 1526'da Lahır'u, sonra Agra'yı işgal eder. Pakistan ve Hindistan'ı işgal ederek orada bir musluman devletini kurar. Onun sayesinde torunları Hindistan'da Moğol devletini kurur ve 300 yıla yakın yönetir. Büyük bir askerbaşı, toplum adamı olan Babur 1530'da Agra kentinde vefat eder ve vasiyeti üzerine Kabil'e defnedilir. Babur'un mezarlığı bulunan yer şimdilerde ise «Babur Bahçesi» olarak adlandırılmaktadır. Babur'un kurduğu Hindistan devleti toplumsal-siyasi, iktisadi ve kültürel bakımından gelişerek büyük bir devlete dönüştü. Bir merkeze bağlı devlet kurulunca eskiden devam

edegelen yerel feodalların iç savaşları dururuldu.

Ülke içinde barış sağlanmasıyla ekonomi gelişmeye başladı, susuz alanlara su getirilerek tarım alanları çoğaldı. Şehirler, ilmi merkezler inşa edildi. Orta Asya mimarisi esnasında yeni mimari binalar yapıldı. Bunlardan biri de Taj-mahal kültür abidesidir. Bugünlerde dünya kültürel miraslarından olan Taj-mahal UNESCO koruma altındadır. Abide Jahan Şah'ın 13 çocuk doğurmuş ve 14. çocuğunu doğururken vefat eden Mumtaz Hanım için inşa edilmiştir. Babur bununla birlikte şairdir. Onun eserleri aradan asırlar geçmesine rağmen hala özenle okunan eserlerdir. Onun şiir kitaplarının yanı sıra iktisadi, mimari, müzik, tarih alanlarında yazdığı pek çok eseleri mevcuttur.

Türk halkları için ortak bir miras olan «Baburname» eseridir. Ensiklopedik bir eser olan Baburname'de Türklere ait pek çok tarihi, edebi, entogarfik bilgiler mevcuttur. Eserde şehir ve kasaba adları, oradaki kabile ve boy adları, kültürü, hatta hayvan adları da söz edilir. Kazak topraklarına ait Sayram, Otırar, Türkistan şehirleri ile Arıs, Sırderya nehirlerinin isimleri de eserde yer alır. Eser o dönemde Türk halklarına ortak bir yazı dili olan Çağatay dilinde yazılmıştır.

Кайнақча: Бабыр Захриддин Мұхаммед. Бабырнама. – А., 1990; Маллаев Н. Узбек адабиети тарихи. – Тош., 1965; Келімбетов Н. Ежелгі дәуір әдебиеті. – А., 1991; Қазақстан. Ұлттық энциклопедия. – А., 1999; Түркістан. Халықар. энциклопедия. – А., 2000.

N. Mansurov

Zarlık Mazarı – Sırderya nehri kenarındaki mezarlık. Türkistan Bölgesi Şardara işçesi Bayırkum’dan 40 km kuzeyde bulunmektedir. 1903 yılındaki N.V. Rudnev haritasında Zalık mezarlığı olarak verilmiştir. Yerel yaşlılara göre, mezarlık minare şeklindeydi. Bakım eksikliğinden yıkılmıştır. Zarlık, «Munlık-Zarlık» adlı destanındaki ana karakterlerden biri. Destan, Oğuz-Hazar dönemindeki tarihi olaylara dayanmaktadır. Ölen tarihi figürler için minare şekilli binalar Sırderya’nın aşağı kısmında korunmuştur. Bunların içinde 10-11. asırlara ait Begim Ana, Saramankoja, Uzintam gibi binaların göz önüne alarak Zarlık minaresini bu dönemlere ait olduğunu tespit edebiliriz. Mezarı ayrıca dönemini belirtmek için arxeol araştırma yapılmalıdır.

Каунақса: Шілтерханов Ә. Мұңлық-Зарлық оқиғасы қайда өткен ? // Шығармалары. II т. – А., 2001; Жақып М. Түркістан өлкесі баспасөзінде патшалық Ресейдің қазақ даласын отырлау саясатының жазылуы. – Шымкент, 2005; Қожа М. Ортағасырлық Отырар. Аңыздар, деректер, зерттеулер. – Түркістан: «Тұран», 2006.

M. Kozha

Zarlık anıttaşı.

- Абдрахманов А.А. Этимология некоторых древних топонимов Чимкентской области // Тезисы докладов научно-практической конференции, посвященной 70-летию организации Чимкентского областного историко-краеведческого музея. – Алма-Ата, 1990.
- Абу Али Ибн Сина. Канон врачебной науки. Книга 1. – Ташкент: Фан, 1981.
- Абу Ханифа. Ал-фихқ ал-Акбар. – Түркістан, 2012.
- Абусейтова М.Х. Казахское ханство во второй половине XVI века / Академия наук Казахской ССР. Ин-т Истории, Археологии и Этнографии им. Ч. Ч. Валиханова. – Алма-Ата: Наука, 1985.
- Абусейтова М.Х. Казахстан и Центральная Азия в XV-XVIII вв. (история, политика, дипломатия) – Алма-Ата, 1988.
- Абылаев С. Қазақстанның көрікті жерлері: Ақсу-Жабағылы қорығы // https://www.inform.kz/kz/kazakstannyn-korikti-zherleri-aksu-zhabagyly-korygy-foto_a2856556.
- Абылай хан. Кенесары (ұлт-азаттық қозғалыс мәселелері). – Алматы, 1993.
- Абылай хан. Тарихи жырлар. 1 т. – Алматы, 1993.
- Абылай хан. Тарихи жырлар. Т. 2 . – Алматы, 1995.
- Абылай хан. Энциклопедия. Бас редактор Қ.Қ.Әбуев. – Көкшетау, 2013.
- Агаджанов С.Г. Очерки истории огузов и туркмен Средней Азии IX-XIII вв. – Ашхабад, 1969.
- Агапов П., Кадырбаев М. Сокровища древнего Казахстана. – Алма-Ата: Жалын, 1979.
- Агеева Е.И., Пацевич Г.И. Из истории оседлых поселений и городов Южного Казахстана // ТИЯЭ, Т. 5. – Алма-Ата, 1958.
- Агзамходжаев С. История Туркестанской автономии: (Туркестон Мухторияти). – Ташкент: Изд.-полигр. объединение «Тошкент ислом ун-ти», 2006.
- Агзамходжаев С.С. Туркистан Мухторияти. – Ташкент, 1996.
- Аджигалиев С.И. Генезис традиционной погребально-культовой архитектуры западного Казахстана. – Алма-Ата: Ғылым, 1994.
- Ажигалиев С. К изучению архитектурного строя мавзолея Раби'и Султан-бегим // ВАН, 1982.
- Азалы кітап. Книга скорби. Атылғандар тізімі. Оңтүстік Қазақстан облысы бойынша. – Алматы: Зерде, 1998.
- Айбын. Энциклопедия. / Бас ред. Б.Ө. Жақып. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2011.
- Айтаханов К., Жұмашев А. Отырар жәдігерлері. – Алматы, 2004.
- Айтыс. Т. 3. – Алматы: Жазушы, 1966.

- Айшықты оқиғалар. – Алматы: Қазығұрт, 2018.
- Академику В.А. Гордлевскому к его 75-летию. – М., 1953.
- Акишев К.А., Байпаков К.М. Кяризы Саурана // Вестник Академии Наук Казахской ССР. – Алма-Ата, 1973. – №4.
- Акишев К.А., Байпаков К.М., Ерзакович Л.Б. Древний Отрар. – Алма-Ата, 1972.
- Акишев К.А., Байпаков К.М., Ерзакович Л.Б. Отрар в XIII-XV веках. – Алма-Ата, 1987.
- Акишев К.А., Байпаков К.М., Ерзакович Л.Б. Позднесредневековый Отрар. – Алма-Ата, 1981.
- Акишев К.А., Байпаков К.М. Вопросы археологии Казахстана. – Алма-Ата, 1979.
- Ақбаева А. Оңтүстіктегі «Тамшы әулие» атауы қайдан шыққан? // http://lenta.inform.kz/kz/ontustiktegi-tamshy-aulie-atauy-kaydan-shykkkan_a3047708.
- «Ақ жол», 4 ақпан, 1923.
- Ақымбек Е.Ш., Нұржанов А.Ә. Жамбыл археологиялық пунктін ұйымдастыру мен қызметіндегі Г.И. Пацевичтің рөлі // Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы, Тарих және саяси әлеуметтік ғылымдар сериясы. – 2017, – №2.
- «Алаш» қозғалысы. Құрастырғандар: Тілешов Е., Қамзабекұлы Д., Нұрахмет И. – Алматы: «Сардар» баспа үйі, 2008.
- Алаш қозғалысы. Құжаттар мен материалдар жинағы. 1-4 т. – Алматы: «Алаш», «Ел шежіре», 2004-2007.
- Алдаспан. Көне қазақ поэзиясының антологиясы. – Алматы, 1971.
- Алиакбарұлы Ұ. Шығыс сюжеті негізінде жырлаған жырау Нұралы Нысанбайұлының «Әмір Әмзе» қиссасы // URL.: <http://old.muslim.kz/kk/article/41-shygyys->
- Ализаде А. Хроника мусульманских государств I-VII хиджры. – М., 2007.
- Алпысбаев Х.А. Мезолитические и неолитические стоянки Южного Казахстана // Археологические исследования в Отраре. – Алма-Ата, 1977.
- Ал-Хасан ибн Мұса ан-Наубахти. Шитские секты. – М., 1973.
- Андреев И.Г. Описание Средней Орды киргиз-кайсаков. – Алматы, 1998.
- Арғынбаев Х., Мұқанов М., Востров В. Қазақ шежіресі хақында. – Алматы, 2000.
- Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. – СПб., 1897.
- Аристов Н.А. Усуни и киргизы или каракыргызы. – Бишкек, 2001.
- Артықбаев Ж.О. Материалы к истории правящего дома казахов. – Алматы, 2001.
- Артықбаев Ж. Қарнақ құпиясы: тарих және сабақтастық // egemen.kz/article/166506-qarnaq-qupiyasy-tarikhzhane-sabaqtastyq.

- Археологическая карта Казахстана. – Алма-Ата, 1960.
- Археология Казахстана. – Алматы: Өнер, 2006.
- Атыгаев Н. Хронология правления казахских ханов (XV-XVI в.) // Тюркологический сборник – 2006. – М., 2007.
- Аубекеров Б.Ж., Нигматова С.А., Кузнецова Л.Л. Геоморфологическое строение и природные ландшафты Казахстана // Историко-культурный атлас казахского народа. – Алматы, 2011.
- Ахмеров П.Н. Надписи мечети Ахмеда Ясеви – Казань, 1896.
- Ах-мет Сұлтан Кенесарыұлы. Кенесары және Сыздық сұлтандар. – Алматы: Жалын, 1992.
- Ашанұлы Қ. Мүсірәлі абыз. – Алматы, 2000.
- Аяшев Ж. Сыдық Ысмайылов. – Алматы: Жазушы, 1972.
- Әбдәкімұлы М. Торайғырда жерленген батыр // Президент және халық. – 2016. 22 қаңтар (№ 2).
- Әбдуов Қ. Желкілдектің жебесі. – Қызылорда, 2012.
- Әбдікерімұлы М. Сіргелі шежіресі. – Алматы: Алтын алқа, 1997.
- Әбдірәсілқызы А. Қожа Ахмет Ясауидің ақындық мектебі // Ясауи әлемі. – 2009. – №1(1).
- Әбләсан Ә. Көне сөздердің құпиясы. – Алматы, 1995.
- Әзірет Сұлтан Қожа Ахмет Ясауи. Кеңілдің айнасы (Мир`ат ал-қулуб). – Анкара: 2000.
- Әлмашұлы Ж. Сұлтанбек Қожанұлы (Түрмеде сөнген шырақ). – Алматы: Қазақстан, 1994.
- Әсемқұлов Т. Кемеңгер өмірінен бір үзік сыр. Эсселер. – Алматы, 2012.
- «Әскери барлаудың қаһармандары» деректі фильмі // URL.: <https://el.kz/kz/news/archive/>.
- Әскери жинақ. №7-8 // Әзірет Сұлтан (таңдаулы мақалалар жинағы). – Шымкент, 2000.
- Бабабеков Х.Н. Краткая история Кокандского ханства. – Ташкент, 2010.
- Бабабеков Х.Н. Народные движения в Кокандском ханстве и их социально-экономические и политические предпосылки /XVIII-XIX вв/. - Ташкент: ФАН, 1990.
- Бабалар сөзі: «Ақсу-Жабағылы» атауы қайдан шыққан? // https://www.inform.kz/kz/babalar-sozi-aksuzhabagyly-atauy-kaydan-shyukkan_a2767636.
- Бабалар сөзі. 100 томдық. Ред.: Әлібеков Т., Қасқабасов С., Қирабаев С. – Т. 82. – Астана:Фолиант, 2005.
- Бабур-наме. – Ташкент, 1993.
- Бабыр Захриддин Мұхаммед. Бабырнама. – Алматы, 1990.
- Байбатша Ә. Қазақ даласының ежелгі тарихы. – Алматы, 1998.

- Байболұлы Қ. Төле би. – Алматы, 1991.
- Байғұт М. Қамалған, атылған, ақталған. // Егемен Қазақстан газеті. – 2010. 12 наурыз. – №90 (25939).
- Байдәулетов С.С. Алтын киімді ханзада ұранды қарт қазақтар. – Алматы, 2000.
- Байзақұлы (Молда Мұса) М. Өткен күндер: өлеңдер, мысалдар, айтыстар. Құрастырған: Тоққожаев Ә., Оспанұлы Ә. – Алматы: Жазушы, 1987.
- Байпаков К.М. Великий Шелковый путь (на территории Казахстана). – Алматы, 2007.
- Байпаков К.М. Городище Каратобе // Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – Алматы, 1994.
- Байпаков К.М. Қазақстанның ежелгі қалалары. – Алматы, 2005.
- Байпаков К.М. По следам древних городов Казахстана: (Отрарский оазис). – Алма-Ата: Наука, 1990.
- Байпаков К.М., Смагулов Е.А. Средневековый город Сауран. – Алматы, 2005.
- Байпаков К.М. Средневековая городская культура Южного Казахстана и Семиречья (VI начало XIII в.). – Алма-Ата, 1985.
- Байпаков К.М. Средневековый Сауран // Города Туркестана. – Алма-Ата, 1999.
- Байпаков К.М. Шербаяев Р.К. Археологические исследования на городище Караспантобе // Мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы бойынша 2005 жылғы археологиялық зерттеулер жайлы есеп. – Астана, 2005.
- Байтанаев Б.А. Древний Испиджаб. – Шымкент, 2003.
- Байтанаев Б.А., Елгин Ю.А. Культурная архитектура. – Алматы, 2013.
- Байтанаев Б.А. Потапов С.А., Грищенко А.Н. Боралдайдың петроглифтері. – Алматы: Күмбес, 2007.
- Байтанаев Б.А., Сулейманов Р.Х., Сулейменова Ж., Ергешбаев А. Исследования на городище Караспантобе // Мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы бойынша 2009 жылғы археологиялық зерттеулер жайлы есеп. – Астана, 2010.
- Байтенов Ә. Мавзолей Уванаса // СПИ-ИКК Южно-Казахстанская область. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1994.
- Бақыргани С. Мухаммеданское учение о кончине мира – Ахыр заман. Пер.Е.А.Малова. – К., 1897.
- Балақаев М.Б. О тюркологических исследованиях С.К. Кенесбаева, // Исследования по тюркологии. – Алма-Ата, 1963.
- Бартольд В.В. Двенадцать лекции по истории турецких народов Средней Азии // Бартольд В.В. Сочинения. Т. 5. – М., 1968.
- Бартольд В.В. Николай Иванович Веселовский. Некролог. Соч.: в 9-ти томах. Т. 9. – М., 1977.

- Бартольд В.В. Отчет от Командировки в Среднюю Азию. – М., 1986.
- Бартольд В.В. Сочинения. Т.2. – М., 1964.
- Бартольд В.В. Сочинения. Т. 2, часть 2. – М., 1964.
- Бартольд В.В. Сочинения. Т.3. – М.: Наука, 1965.
- Бартольд В.В. Сочинения. Т. 7. – М., 1974.
- Бартольд В.В. Сочинения. Т. 8. Работы по источниковедению. – М.: Наука, 1973.
- Бәкірұлы Ә. Мұстафа Шоқай әулетінің қуғынға ұшырауы // М. Шоқай. Таңдамалы шығармалар. Үш томдық. Т.3. – Алматы: Қайнар, 2007.
- Бәсенов Т. Ахмет Яссауи мавзолей-комплексі. – Алматы, 1982.
- Бейсембаева Л.С. Архитектурные особенности мавзолея Жунус –Ата // Тұран-Түркістан: тарихи-мәдени сабақтастық мәселелері. Ежелгі дәуір және орта ғасырлар. Түркістан археологиялық экспедициясының 10 жылдығына арналған ғылыми конференция материалдары. – Түркістан, 2006.
- Бейсембиев Т.К. «Тарих-и Шахрухи» как исторический источник. – Алма-Ата, 1987.
- Бейсенбаева Р.Х. Бейсембай Кенжебаев – кеңес дәуірі әдебиетін зерттеуші: филология ғылымдарының кандидаты ... диссертациясының авторефераты – Алматы, 2009.
- Бейсенбайұлы Ж. Нағанай бек және оның заманы // «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясы және түркілік ислам өркениетінің құндылықтары. Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдар жинағы. – Түркістан: Тұран, 2016.
- Бекмаханов Е. Казахстан в 20-40 годы XIX века. – Алматы, 1992.
- Бекназаров Р. Оңтүстік Қазақстан тарихының очеркі (XVIII-XIX ғ.). – Алматы, 1976.
- Бекчурин М. С. Описание мечети Азрета находящейся в городе Туркестане //Военный сборник. – СПб., 1866 – №8.
- Белгилүү археолог Дмиртий Винник сөөгү жерге берілді // <http://www.azattyk.org/a/11-июль,2007>.
- Бердібаев Р. Замана бұлбұлдары. – Алматы, 1970.
- Бердібай Р. Түбі бір түркіміз. – Астана: Фолиант, 2004.
- Бернштам А.Н. Проблемы древней истории и этногенеза Южного Казахстана // Известия АН КазССР. Серия археологии, вып. 2. – 1949.
- Бертельс Е.Э. В.А. Гордлевский // Краткие сообщения Института востоковедения. – М., 1956. – № 22. .
- Берікқараев Ә. Саңғыл би // <https://aikyn.kz/2017/07/29/21892.html>.
- Бес ғасыр жырлайды. Т. 2. – Алматы, 1984.

- Бимұрзаев Н. Келіншектау // <http://bilim-all.kz/article/5715-Kelinshek-tau>.
- Биобиблиографический словарь отечественных тюркологов. Дооктябрьский период. – М.: Наука, 1989.
- Бичурин Н. Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. – Алматы, 1998.
- Болдырев А.Н. Зайнаддин Васифи – таджикский писатель XVI в. – Сталинобад, 1957.
- Болдырев А.Н. Зайнаддин Васифи. Таджикский писатель XVI в. Опыт творческой биографии. – Душанбе, 1957.
- Боранбаев Ж. Оңтүстікте Орынбай, сөздің асыл қорындай... // Мәдениет. – 2013. – №5.
- Бөкейханов Ә. Шығармалар / Құрастырған және алғы сөзін жазған Қойгелдиев М. – Алматы, 1994.
- Букварь для киргизских школ в Туркестанском крае. Составил заведующий Карнакским русско-туземным училищем Конгыр Ходжа Ходжиков. Издание первое. – Оренбург: Типо-литография т-ов Каримов, Хусаинов и др., 1912.
- Булатов М.С. Геометрическая гармонизация в архитектуре Средней Азии IX-XV веков. – М.: Наука, 1988.
- Булатов М.С. Шедевр мастера Абдль Азиза (Из истории художественного литья в эпоху среднеазиатского Ренессанса) // Советская археология. – 1969. – №2.
- Булатов Мидхат Сагадатдинович // <http://www.kznportal.ru/>
- Бурнашева Р.З. Денежное обращение в городах Южного Казахстана в XV-XVIII вв. – Туркестан, 2006.
- Вайнберг Б.И. К истории Кунградских Суфи. // Полевые исследования Хорезмской экспедиции в 1957 г. – М., 1960.
- Валиханов Ч.Ч. Собрание соч. т.1. – Алма-Ата, 1984.
- Василий Плоских. История и проблемы исследования затонувших памятников Иссык-Куля // http://kghistory.akipress.org/unews/un_post:1436.
- Верещагин В.В. Альбом репродукций. – М.: Советский художник, 1965.
- Верещагин В.В. На войне в Азии и Европе. Туркестанская кампания, китайская граница, русско-турецкая война. – М.: Ленанд, 2016.
- Веселовский Н. И. Очерк историко-географических сведений о Хивинском ханстве от древнейших времен до настоящего. – СПб., 1877.
- Веселовский Н. И. Экспедиция в г. Туркестан для снятия зарисовки в красках местной мечети. – СПб., 1909.
- Витсен Н.С. Северная и Восточная Тартария // История Казахстана в западных источниках XII-XX вв. Т.6. – Алматы, 2006.
- Внешняя политика РК. Учебное пособие, – Шымкент, 2002.

- Война и Победа: (из истории Казахстана в 1941-1945 г.). – Шымкент, 2010.
- Волин С.Л. Сведения арабских источников IX-XVI вв. о долине реки Талас и смежных районах // Труды института истории, археологии и этнографии. Т. 8. – Алма-Ата, 1960.
- Всеобщая история искусств. В 6-ти томах. – М., 1956–1966.
- Гаврилов М. О ремесленных цехах Средней Азии и их статусах-рисоля // Известия Средне-Азиатского комитета по делам музеев и охраны памятников старины, искусства и природы. – Ташкент, 1928.
- Галиев В.З. Хан Джангир и Орбулакская битва. – Алматы, 1999.
- ГАОО. «Концепция Оренбургского генерал-губернаторства». Ф.6. опись 10, д. 8102.
- ГАОО. Опись 10, дело 8102. «Об отправлении к Госудрю Императору депутации от жителей городов Туркестана, Чимкента, Ташкена и других, для принесения благодарности на принятие их в русское подданства». Ф.6 «Канцелярия Оренбургского генерал-губернаторства».
- Гейнс А.К. Священный город Туркестан. Дневник 1866 года. – М., Кучково поле, 2008.
- Гейнс А.К. Собрание литературных трудов. Т. 1. – СПб, 1898.
- Герасимов Г.Г. Памятники архитектуры Каратау // Известия АН КазССР. Серия архит. Вып 2. – 1959.
- Гордлевский В.А. Избранные сочинения. Т-3. История и культура. – М., 1962.
- Гордлевский Владимир Александрович // Большая советская энциклопедия. – М., 1969, 1978.
- Государственный каталог географических названий республики Казахстан. Т.8. Южно-Казахстанская область. – Алматы, 2007.
- Григорьев А.П., Григорьев В.П. Коллекция золотоордынских документов XIV века из Венеции. Источниковедческое исследование. – СПб.: Издательство СПбГУ, 2002.
- Гродеков Н.И. Киргизы и каракиргизы Сырдарьинской области. Т.1. Юридический быт. – Ташкент, 1889.
- Грошев В. А. Древняя ирригация Юга Казахстана. – Алматы, 1996.
- Гың Шымин. Қарахандықтар тарихына қысқаша шолу// Таным тармақтары. – Алматы, 1998.
- Даланың дара ділмарлары. – Астана, 2001.
- Дальний Б. Н. А. Северцов – путешественник и зоолог. – Воронеж, 1950.
- Дастанов О. «Әулиелі» жерлер туралы шындық. – Алматы, 1967.
- Дастанов О. Әзіреті Түркістан. – Астана, 2000.
- Дастанов О. Сау бастың саудасы. – Алматы, 1964.
- Дастанова Р.О. Орынбай Дастанов. Естелік, қолжазба. – Астана, 2018.

- Дәдебаев Ж. Абайтанудың ұшар биігі // «Орта Азия мен Оңтүстік Қазақстанның рухани мәдениеті: қалыптасуы, зерттелуі, жариялануы мен болашақ бағыттары» филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Мемлекеттік сыйлығының иегері Мекемтас Мырзахметұлының 80 жылдық мерейтойына арналған халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. – Шымкент: Нұрлы бейне, 2011.
- Дәдебаев Ж. Атыңнан айналайын. – Алматы, 2002.
- Дәстүрлі Ислам жауһарлары. – Астана, 2016.
- Дәумен қажы Шоманұлы. Ғибратнама. – Алматы: Мұрагер, 2006.
- Дәумен қажы Шоманұлы. Мәуләна Шәмшідін (Шәмші Бүзірік) ұрпақтарының шежіресі және хикметтері. – Шымкент: Азиат, 2016.
- Дәуітов С. Көне мұра қамқорлыққа зәру // «Қазақ әдебиеті». 1993.
- Движение Алаш: сборник материалов судебных процессов над алашевцами. Трех томник. Т. 3. – Алматы: ФФ «Ел-шежіре», 2011.
- Дело под Иканом. (Рассказ очевидца) Л.Алексеев // Исторический вестник. – 1983. – №3.
- Дербісалиев Ә. Қазақ даласының жұлдыздары. – Алматы, 1995.
- Дербісәлі Ә. Қауам ад-Дин әл-Итқани (Иқани) әл-Фараби ат-Түркістани: өмірі мен мұрасы. – Алматы, 2013.
- Дервянко А.П., Петрин В.Т., Таймагамбетов Ж.К., Исабеков З.К., Рыбалко А.Г., Отт М. Раннепалеолитические микроиндустриальные комплексы в травертинах Южного Казахстана. – Новосибирск: Издательство института археологии и этнографии СО РАН, 2000.
- Джандосова З. Туркестан I. // Краткий энциклопедический словарь исторических топонимов Казахстана. – Алматы, 2014.
- Диваев А. Предание о Хазрати Исмаил Ата. // Туркестанские ведомости. – Ташкент, 1901.
- Диваев А.А. Жалованная грамота, данная Тимуром Туркестанской мечети Азрета Ясави / Пер.с персид. // Туркестанские ведомости. – 1901. – №3.
- Диваев А.А. Легенда о Казыкуртовском ковчеге // Сборник материалов для статистики Сырдарьинской области. Т. 5. – Ташкент, 1896.
- Диваев Ә. Тарту. – Алматы, 1992.
- Дикань А. Вокзал Туркестана: неожиданно, торжественно и изящно // <https://otyrar.kz/2017/10/vokzal-turkestana-neozhidannoto-rzhestvenno-i-izyashhno-foto/15.10.2017>.
- Добромислов А.И. Города Сырдарьинской области: Чимкент, Туркестан, Ташкент. – Ташкент, 1912.
- Добросмыслов А.И. Города Сырдарьинской области: Казалинск, Перовск, Туркестан, Аулие-Ата и Чимкент. – Ташкент, 1912.

- Добросмыслов А.И. Ташкент в прошлом и настоящем: исторический очерк. – Ташкент, 1912.
- Досжанов Д. Құм жұтқан қалалар. – Алматы, 1967.
- Древний Туркестан в Ханской Орде в Шахристане учет проведенных в 2009 г. раскопок. Государственный историко-культурный заповедник-музей «Азрет Султан». Отдел археологии и охраны памятников. Рукопись. – Туркестан, 2009.
- Дулатов М. Хазірет сұлтан // «Қазақ» газеті. – Алматы, 1998.
- Дулатұлы М. Шығармалары. Бес томдық шығармалар жинағы. Т. 5. – Алматы: Мектеп, 2004.
- Дүйсенбаев Д. Домалақ ана. – Алматы, 1991.
- Ежелгі дәуір әдебиеті. – Алматы, 1991.
- Елеуов М. Археологические памятники урочища Огузтау // Международный Казахско-Турецкий университет имени Х.А.Яссави. Новости археологии. – 1997. – №1.
- Елеуов М. Қаратаудың ортағасырлық керуен жолдары. – Түркістан, 2007.
- Елеуов М. Ортағасырлық Қарашық I қ-ның цитаделінде 2001-2002 жылдары жүргізілген қазбалар // IV халықаралық түркология конгресі. – Түркістан, 2011.
- Елеуов М.Е. Ескерусіз қалған ескерткіштер. – Түркістан, 2005.
- Елеуов. М.Е. Шауғар – Қаражұқ – Қарашық. – Алматы, 2012.
- Ергебеков Қ. Ақбура Ата әулие. – Шымкент, 2013.
- Ерзакович Л.Б. О позднесредневековом городище Сузак // Известия АН КазССР. Серия общественная. – 1966. – №3.
- Ерлікке толы ғұмыр. – Астана, 2012.
- Ерофеева И.В. Географические карты XVIII века как источник по истории, этнографии и исторической топонимике Казахстана // История Казахстана в документах и материалах. Альманах. Вып.1. – Алматы, 2011.
- Ерофеева И.В. Документальные материалы российских путешественников и исследователей XVIII середины XIX в. О Жетысу и Южном Казахстане // Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным казахским степям. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т. 6. – Алматы, 2007.
- Ерофеева И. В. Казахские ханы и ханские династии в XVIII – середина XIX вв. // Культура и история Центральной Азии и Казахстана: проблемы и перспективы исследования. Материалы к летнему Ун-ту по истории и культуре Центральной Азии и Казахстана (4-23 августа 1997 г.). – Алматы, 1997.
- Ерофеева И.В. Символы казахской государственности (позднее средневековье и новое время). – Алматы: ИД «Аркаим», 2001.

- Ерофеева И.В. Хан Абулхаир: полководец, правитель и политик. – Алматы, 1999.
- Ерофеева И.В. Хан Абулхаир: полководец, правитель, политик. – Изд. 3-е. Исправленное и дополненное. – Алматы, 2007.
- Есенқарақызы Х. Саяси қуғын-сүргін құрбандарына тағзым // ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Шымкент, 2006.
- Ескі Түркістан шахристандағы Хан Ордасында 2009 ж. жүргізілген қазба жұмыстарының есебі. Мемлекеттік «Әзірет Сұлтан» тарихи-мәдени қорық музейі. Археология және ескерткіштерді қорғау бөлімі. Қолжазба. – Түркістан, 2009.
- Есламғалиұлы М. Әйтеке би. – Алматы, 2003.
- Есмағамбетов К. Көне Қазақстанды көргендер. – Алматы, 1979.
- Есмағамбетов К.Л. Әлем таныған тұлға (М. Шоқайдың дүниетанымы және қоғамдық болмысы). – Алматы: Дайк-Пресс, 2008.
- Естенов А. Бөрібай көтерілісі және Қызылағаш қорғанысы // Түркістан. – 2019. – №21.
- Ёлгин Ю.А. Ниша Ильяс-Хана. // Известия АН РК. – 2017. – №311.
- Жаббаев Ж. Орыс тіліндегі толық жинағы. – 1946.
- Жақанов И. «Қарабура» тарихи-танымдық жинақ. – Алматы: Өлке, 1997.
- Жақсымбетов Е. Әзіреті Қаратау, әулиенің кені еді: танымдық еңбек. – Шымкент, 2000.
- Жақып М. Түркістан өлкесі баспасөзінде патшалық Ресейдің қазақ даласын отарлау саясатының жазылуы. – Шымкент, 2005.
- Жақып М.Қ. Тегістік түстік жерден мұнарланып, күмбезі Ұзын Ата сағымданды... (Бұл мақала шымкенттік өлкетанушы Досбол Анефияевпен бірігіп жазылған) // Жақып М.Қ. Мырзашәлім – мырза елім. 1998.
- Жамалова А.А. Ибн әл-Әсирдің «әл-Кәмил фи-т-Тарих» еңбегінде кездесетін Қазақстанға қатысты топонимдерінің транслитерациясы // ҚазҰУ Хабаршысы. Шығыстану сериясы. – 2015. – №1.
- Жандарбек З. «Насаб-нама» нұсқалары және түркі тарихы. – Алматы, 2002.
- Жандарбек З. Ясауи жолы және қазақ қоғамы. – Алматы, 2006.
- Жанұзақ Т. Тарихи жер-су аттарының түптөркіні. – Алматы: «Сөздік-Словарь» ЖШС, 2010.
- Жас ақындар жыр додасына түсті // URL.: <http://ordabasy.gov.kz/kz/201>.
- Жәнібеков Ө. Жолайрықта. – Алматы, 1995.
- Жәнібеков Ө. Тағдыр тағылымы. – Алматы, 1996.
- Желябужский Е. Очерки и завоевания Хивы. – М., Типография «А.И.Мамонтова и К», 1875.

- Жердің төрі – Түлкібас // <https://aikyn.kz/2017/07/13/20315.html>.
- Жерінің аты – Елімнің хаты. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: «Аруна Ltd» ЖШС, 2006.
- Жилина А.Н. Традиционные поселения и жилище узбеков Южного Казахстана // Жилища народов Средней Азии и Казахстана. – М., 1982.
- Жолдасбекұлы М., Салғараұлы Қ., Сейдімбек А. Қарабура // Елтұтқа. – Астана: «Kul Tegin» баспасы, 2001.
- Жолсейтова М.А. Қазақ хандары. Бөкей Барақұлы. – Алматы: Қазығұрт, 2015.
- Жұмабайқызы Г. Түлкібас түлеп, түрленіп келеді // <http://old.aikyn.kz/ru/articles/show/>.
- Жұмабайқызы М. «Теріскей таланттары» әнінің тұсауы кесілді // <https://kk.otyrar.kz/2018/03/teriskej-talanttary-festivali-20-shy-ret-%D2%B1jymdastyryluda/>;
- Жүнісов Д. Өзен-көл атаулары. – Алматы: Қазақстан, 1991.
- Зайцев И.В. «Насаб-наме-йи султан Садык» – история Кенесары Касымова и Садыка Кенесарина // Международная научно-практическая конференция «От тюркского эля к Казахскому ханству». Сборник материалов. – М., 2016.
- Зайцев И.В. Астраханское ханство. – М.: «Вост. лит-ра». РАН, 2006.
- Зайцев И.В. К истории золотоордынских кунгратов в Хорезме и в Крыму: эмир Нангутаи. // Тюркологический сборник. 2013-2014. – М.: «Наука» Вост. литература, 2016.
- Записки генерал-майора С.Б. Броневского о киргиз-кайсаках Средней Орды // Отечественные записки. Ч.40-42. – СПб., 1830.
- Захарова И.В. О земледелии у казахов Чимкентского уезда в конце XIX – начале XX вв. // Хозяйственно-культурные традиции народов Средней Азии и Казахстана. – М., 1975.
- Захир ад-Дин Мұхаммед бабыр. Бабырнаме. – Алматы, 1993.
- Здания обслуживания в Туркестане // <http://www.silkadv.com/ru/node/5831>
- ЗейнелҒабетова Ж. Сатыбалды Нарымбетов // <https://www.oner.kz/tulgalar-cino/view/4851-satybaldynarymbetov>; <https://kk.wikipedia.org/wiki/>.
- Зияев Х.З. Ценные материалы о истории Ташкента. Общественные науки в Узбекистана. – 1971. – №4.
- Знаки и надписи «камня Тамгалытас» на окраине Бетпақдалы // Археологическое наследие Центрального Казахстана: изучение и сохранение // Сборник научных статей, посвященный 70-летию организации Центрально-Казахстанской археологической экспедиции Академии наук Казахстана. Т. 2. – Алматы: Научно-исследовательский центр истории и археологии «Бегазы-Тасмола», 2017.
- Золотая Орда в мировой истории. – Казань, 2016.

- Золотницкая Р.Л. Н.А.Северцов – географ и путешественник. – М., 1953.
- Зуев Ю.А. Ранние тюрки: очерки истории и идеологии. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002.
- Зюков Б. Под волнами Иссык-Куля. – М., 1962.
- Ибн ан-Надим. Ал-Фихрист // Ясауи тағлымы. – Түркістан, 1996.
- Иванин М. И. О военном искусстве и завоеваниях монголо-татар и среднеазиатских народов при Чингис-хане и Тамерлане. – СПб. 1875.
- Иванов А. А. // <https://dic.academic.ru/>
- Иванов А. А. К чтению надписи на котле мастера Абд ал-Азиза (письмо в редакцию) // Советская археология. – 1971. – №1.
- Иванов А.А. О бронзовых изделиях конца XIV в. из мавзолея Ходжа Ахмеда Ясеви // Средняя Азия и ее соседи в древности и средневековье. – М., 1981.
- Иванов П.П. Сайрам. Историко-археологический очерк // Сборник Туркестанского Восточного института в честь профессора А.Э.Шмидта. – Ташкент, 1923.
- Известный археолог и искусствовед, академик Академии наук Узбекистана, жена известного археолога Михаила Евгеньевича Массона//Википедия.
- Извлечения из сочинений XII-XVI веков / История Казахстана в арабских источниках. Составление, перевод с арабского языка, комментарии А.К. Муминова. Т. 3. – Алматы, 2006.
- ИКРИ. Т.6. – Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным казахским степям. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т. 6. – Алматы, 2007.
- Искусство Казахстана. Альбом. – М., 1970.
- Исламизация и сакральные родовые в Центральной Азии. – Отв. ред.: А. Муминов, А. фон Кюгельген, Д. ДиУис, М. Кемпер; сост., пер. на рус. яз., коммент., прилож. и указ.: А. Муминов, З. Жандарбек, Д. Рахимджанов, Ш. Зиядов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008.
- Исмагулов О., Кожя М., Исмагулова А. Абылай-хан. Историко-антропологическое исследование. – Туркестан, 2016.
- История Ирана с древнейших времен до конца XVIII века. – Л., 1958.
- История Казахской ССР с древнейших времен до наших дней. 2-изд., испр. и доп. – Т. 1. – Алма-Ата, 1945.
- История Казахстана в арабских источниках. Т. 1. – Алматы, 2005.
- История Казахстана в документах и материалах. Альманах. Вып. 2. – Астана, 2012.
- История Казахстана в персидских источниках. Т. 5. – Алматы, 2007.
- История Казахстана в русских источниках XVI-XVII вв. Т. 1. Посольские ма-

- териалы русского государства XV-XVII вв. – Алматы, 2005.
- История Казахстана в русских источниках. Русские летописи и официальные материалы XVI – первой половины XVIII в. о народах Казахстана. – Алматы, 2005.
 - История Казахстана в русских источниках. Т. 1. Посольские материалы Русского государства (XV-XVII вв). – Алматы, 2005.
 - История коммунистических организации Средней Азии. – Ташкент, 1967.
 - Исхаков Д.М. Исторические очерки. – Казань: «Фэн» АН РТ, 2009.
 - Исхақ қожа ибн Исмаил Ата Қазғурди. «Хадиқат ал-Арифин» қолжазбасы. ӨзР ҒА Беруни атынд. Шығыстану институты қолжазба қоры, №Р 11838.
 - Ишанов А.И. Бухарская народная советская республика. – Ташкент, 1969.
 - Йазди, Шараф ад-Дин Али. Зафар-наме. Книга побед Амира Темура. – Ташкент: Изд. «San'at», 2008.
 - Кабус-наме. – М., 1953.
 - Казахи. 1 т. Исторические события. – Алматы, 1998.
 - Казахско-Русские отношения в XVI-XVIII веках. – Алма-Ата, 1961.
 - Камалова Г. М. Мавзолей Кулак-ата // Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – Алматы, 1994.
 - Камалова Г. М. Мечеть Ногай-Ишана // Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – Алматы, 1994.
 - Камалова Г.М., Тұяқбаева Б.Т. Мечеть Икрама // СПИИКК ЮКО. – Алматы, 1994.
 - Каменные книги Боралдая // URL: http://www.np.kz/cultura/723-kamennye_knigi_boraldaja.html.
 - Каримов Э. Ясавийа и ходжаган-накшбандийа: история действительная и вымышленная. – Ташкент, 2000.
 - Келімбетов Н. Ежелгі дәуір әдебиеті. – Алматы, 1991.
 - Кенесарин А. Султаны Кенесары и Сыздық. – Алма-Ата, 1992.
 - Кенесарыұлы А. Кенесары және Сыздық сұлтандар. / Қазақша аудармасы Ғ.Ахмедов. – Алматы: Жалын, 1992.
 - Кенжебаев Б. Ертедегі әдебиет нұсқалары. – Алматы, 1965.
 - Кеңесбаев І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – Алматы, 1977.
 - Керімбаев Е. Атаулар сыры. – Алматы, 1984.
 - Киракос Гандзакечи. История Армении. – М., 1976.
 - Кирпичный стиль// <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
 - Кларе А. К. Древний Отрар и раскопки, произведенные в развалинах его в 1904 г. // Протоколы заседаний и сообщения Туркестанского кружка любителей. Год IX. – Ташкент, 1904.
 - Кожа М. Башня Аксумбе (Акбикеш) // От Алтая до Каспия. Атлас памятников

- и достопримечательностей природы, истории и культуры Казахстана. В 3 т. Т. 2. – Алматы, 2011.
- Кожа М. Жетикент // Краткий энциклопедический словарь исторических топонимов Казахстана. – Алматы, 2014.
 - Кожа М. Н.И.Веселовский о древностях Южного Казахстана. Veselovskiy on Antiquities of South Kazakhstan // Вестник Международного института центральноазиатских исследований – ЮНЕСКО. – Самарканд, 2008. – №8.
 - Кожа М. Новые материалы о культовых сооружениях г. Туркестана /XII-XVIII вв.//Абай атынд. ҚазҰПУ Хабаршысы, «Тарих және саяси-әлеуметтік ғылымдар» сериясы. – 2016. – №1(48).
 - Кожа М. О забытых и новых памятниках Отрарского района ЮКО // Сохранение и использование объектов культурного и смешанного наследия современной Центральной Азии. – Алматы, 2005.
 - Кожа М. Святые места Южного Казахстана. – Шымкент, 2014.
 - Кожа М. Түркістан тарихы. История -Туркестана. – Алматы, 2000.
 - Кожа М.Б. Города и аграрные селения казахских ханств. Последняя четверть XVII-XVIII в. // Эпистолярное наследие казахской правящей элиты 1675-1821 годов. Т. 1. – Алматы, 2014.
 - Кожа М.Б. Мавзолей Мансур-ата – малоизвестный памятник архитектуры Южного Казахстана. // Труды Центрального музея. Т. 2. – Алматы, 2009.
 - Кожа М.Б. Н.И.Веселовский о древностях Южного Казахстана // Вестник Международного Института центрально-азиатских исследований (МИЦАИ). Вып. 8. 2008.
 - Кожа М.Б., Жандарбек З.З. Навершие знамени и рукопись хана Алиакбара // Казахи Евразии: история и культура. Сборник научных трудов. – Омск-Павлодар, 2016.
 - Койчубаев Е. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. – Алматы: «Наука» Казахской ССР, 1974.
 - Количество городов, топография и типология позднесредневековых городищ //История Казахстана. Т. 2. – Алматы, 1997.
 - Конкашбаев Г.К. Казахские народные географические термины // Известия АН КазССР. Серия географическая. Вып.3. – 1951. – № 99.
 - Копейулы М. Многотомное собрание сочинений. Т. 8. – Алматы, 2008.
 - Костюков В.П. Улус Джучи и синдром федерализма // Проблемы истории, филологии, культуры. Выпуск XVII. – М.: Магнитогорск, Новосибирск, 2007.
 - Кочнев Б.Д. Караханидский чекан Парраба // Средневековая культура Казахстана и Средней Азии. – Алматы, 1983.
 - Көбесов А. Әл-Фараби. – Алматы, 1971.
 - Көне де жаңа Созақ. – Алматы, 2004;
 - Краснознаменный Туркестан. – М., 1988.

- Кузнецов Л. О надписи на камне «Тамгалы-Тас» в пустыне Бетпак-дала в Атбасарском уезде Акмолинской губернии // Записки Семипалатинского подотдела Западно-сибирского отдела РГО. 1927. Вып. 16.
- Кузнецова О.В. Южно-Казахстанская комплексная археологическая экспедиция (ЮККАЭ): Научные биографии участников и библиография исследований: материалы международной научно-практической конференции, посвященной 40-летию работы Южно-Казахстанской комплексной археологической экспедиции. Шаульдер. 18-19 октябрь. 2011; – Алматы, 2014.
- Қадырбаев М.К., Марьяшев. Каратауские колесницы // Археологические исследования в Казахстане. – Алма-Ата, 1973.
- Қаз дауысты Қазыбек би. Энциклопедия. – Астана, 2013.
- Қазағымның киесі Қазығұртым. – Түркістан, 1995.
- Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010.
- Қазақ би-шешендерінің дүниетанымы және философиясы. Т. 9. – Астана: Аударма, 2007.
- Қазақ білімпаздарының тұңғыш сиезі. – Астана, 2015.
- «Қазақ» газеті. – Алматы, 2004.
- Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2005.
- Қазақ өнерінің антологиясы. 25 томдық. Айтыс. Т. 3. (Кеңестік кезеңге дейінгі айтыс) / Құраст. М. Жолдасбеков, С. Негимов. – Астана: Күлтегін, 2014.
- Қазақ совет энциклопедиясы. Т. 12. – Алматы, 1978.
- Қазақ Совет энциклопедиясы. Т. 6. – Алма-Ата, 1972.
- Қазақ ССР тарихы, Т. 3. – Алматы: Қазақ ССР Ғылым Академиясы баспасы, 1979.
- Қазақ ССР тарихы. Бес томдық, Т. 1. – Алматы, 1980.
- Қазақ тілі. Энциклопедия. – Алматы, Қазақстан Республикасы Білім, мәдениет және денсаулық сақтау министрлігі, Қазақстан даму ин-ты, 1998.
- Қазақ тілінің сөздігі / Ред. басқарған Т. Жанұзақов. – Алматы, 1999.
- Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі, Т. 3. – Алматы: Ғылым, 1978.
- Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1982.
- Қазақ халқының ауыз әдебиеті. Екінші кітап. Кеңес дәуірі. – Алма-Ата, 1964.
- Қазақ хандары. – Алматы: Қазығұрт, 2015.
- Қазақ хандығы мен Цин патшалығының сауда қатынастары туралы Қытай құжаттары (қытай тілінен аударған Еженханұлы Б.). Т. 1. – Алматы, 2009.
- Қазақстан балалар энциклопедиясы. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2011.

- Қазақстан баспагерлері мен полиграфистері. Анықтамалық. – Алматы: Білім, 2005.
- Қазақстан жазушылары: Анықтамалық. – Алматы: Ан арыс, 2009.
- Қазақстан музейлері. – Астана, 2018.
- Қазақстан Республикасының Ғылым Энциклопедиясы; Оңтүстік Қазақстан облысының энциклопедиясы, Т. 4.
- Қазақстан табиғаты: Энциклопедия. Т. 3. / Бас ред. Б.Ф. Аяған. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2008.
- Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Т. 3. – Алматы: Атамұра, 2002.
- Қазақстан тарихы туралы қытай деректемелері – тарихи-мәдени жәдігерлер. Т. 2. – Алматы, 2005.
- Қазақстан тарихы туралы қытай деректемелері. Т. 3. Цин патшалық дәуірінің мұрағат құжаттары. Қытай деректемелерін аударған, түсіндірмелері мен ескертулерін жазған Б.Еженханұлы. – Алматы, 2006.
- Қазақстан тарихы туралы түркі деректемелері. Т. 5. – Алматы, 2006.
- Қазақстан тарихы. Т. 2. – Алматы, 1998.
- Қазақстан Ұлттық Энциклопедиясы / Бас редактор Ә.Нысанбаев. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, 1999.
- Қазақстан, Ұлттық энциклопедия. Т. 3. – Алматы, 2001.
- Қазақстан. Ұлттық энциклопедиясы. Т. 5. – Алматы, 2003.
- Қазақтар. Көпшілікке арналған тоғыз томдық анықтамалық. Т. 2. – Алматы, 1998.
- Қазақтың көне тарихы. – Алматы, 1993.
- Қазақтың ру-тайпаларының тарихы. Т. 6. – Алматы: «Алаш» тарихи зерттеу орталығы, 2006.
- Қазақтың ханы-Абылай. – Алматы, 2011.
- Қазығұрт kz жур. – 2016. – №5-6.
- Қазыналы Оңтүстік. Т. 22. 5-кітап: Әз әулиелер / Құраст. Қ.Т.Тәжиев. – Алматы, 2011.
- Қазыналы Оңтүстік. Т. 26. 4-кітап. – Алматы, 2012.
- Қазыналы Оңтүстік. Т. 56. 3-кітап: Насап-нама. – Алматы, 2013.
- Қазыналы оңтүстік. Т. 74. 1-кітап. – Алматы, 2012.
- Қазыналы Оңтүстік. Насап-нама. Т. 166. – Алматы, 2014.
- Қалаубай Б. Түрленген өлке Бәйдібек (Танымдық-анықтамалық жинақ). – Алматы: Нұрлы әлем, 2018.
- Қалшабек А.А. Сүлейменов шығармашылығындағы рухани-көркемдік ізденістер. Зерттеу. – Алматы, 2006.
- Қаратау атырабының ақындары. – Алматы, 1983.
- Қаратау шайырлары. – Алматы, 1991.
- Қарғабай М. Туған өлке – жұмбақ өлке. – Алтын шаңырақ. 2017.

- Қарнақ – орта ғасырдағы ағартушылық пен білім ордасы. – Кентау, 2018.
- Қасқасу табиғаты // <https://www.youtube.com/watch?v=8l6Zu1xV67g>.
- Қаһарлы сөз қамал бұзады. – Алматы, 1995.
- «Қисса-дастан Чингис хан» қолжазбасы.
- Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университетінің ресми сайты: ayu.edu.kz.
- Қожа Ахмет Ясауи есімімен байланысты аңыз, әпсана, хикаялар. – Алматы, 2009.
- Қожа Ахмет Ясауи кесенесі. – Алматы, 2009.
- Қожа Ахмет Ясауи кесенесі. Mausoleum of Khoja Ahmed Yasavi. – Алматы: Эффект, 2011.
- Қожа Ахмет Ясауи хикметтерінің қолжазба каталогы. – Түркістан, 2006.
- Қожа Ахмет Ясауи. Диуани Хикмет. – Алматы, 2000.
- Қожа Ахмет Ясауи. Диуани Хикмет. – Тегеран, 2000.
- Қожа М. Қожа Ахмет Ясауи кесенесін қалпына келтіруде Л.Ю.Маньковскаяның еңбегі // Қожа Ахмет Ясауи мұрасымен ілімінің зерттелу мәселелері. III халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция. – Түркістан, 2010.
- Қожа М. Оңтүстік Қазақстанның әулие жерлері. – Шымкент, 2014.
- Қожа М. Ортағасырлық Отырар тарихы. Тарихи-археологиялық деректер негізінде. – Алматы, 2017.
- Қожа М. Ортағасырлық Отырар: аңыздар, деректер, зерттеулер. – Түркістан, 2006.
- Қожа М. Сайрам ескерткіштері. Памятники Сайрама. – Шымкент, 2009.
- Қожа М. Тоғай Қарабас Мұхаммедұлы // Қазақ хандары. – Алматы, 2015.
- Қожа М. Хантағы тарихын тану мәселелері // Хантағы. – Кентау, 2018.
- Қожа М. Шығыстанушы Н.И.Веселовскийдің Оңтүстік Қазақстан ескерткіштері жөнінде жазбалары // Ясауи әлемі. – 2012. – №3-4.
- Қожа М., Есжан Е. М.Е.Массонның Тараз аймағындағы археологиялық ескерткіштер жөніндегі зерттеулері // Вестник КазНУ им. Аль-Фараби. Серия историческая. – 2010. – №2.
- Қожа М., Жандарбек З. Шыңғыс хан мен қазақ хандары туралы жаңа қолжазба // Түркология. – 2015. – №1.
- Қожа М.Б. Сайрам ескерткіштері. Памятники Сайрама. – Шымкент, 2009.
- Қожаев М. Ескерусіз қалған ғимарат // Қазақ әдебиеті. – 1983. 2 сәуір.
- Қожаев М. Отырардағы керамика өндірісі. – Түркістан, 1996.
- Қожаев М. Түркістан тарихы. – Алматы, 2000.
- Қожакеев Т. Көк сеңгірлер. – Алматы: Қазақ университеті, 1992.

- Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы. – Алматы: Санат, 1995.
- Қойгелдиев М. Ұлттық саяси элита. Қызметі мен тағдыры (XVIII-XX ғғ.). Зерттеулер. – Алматы: Жалын, 2004.
- Қойшыбаев Б. Жазықсыз жапа шеккендер. – Алматы: Қазақстан, 1990.
- Қойшыбаев Е. Қазақстанның жер-су аттары сөздігі. – Алматы, 1985.
- Қондыбай С. Толық шығармалар жинағы. Т. 12. – Алматы, 2008.
- Қоңырат тарихы мен шежіресі. – Алматы: Курсив, 2016.
- Қосымова Г. Тарихи сөздердің этимологиясы. – Алматы, 2010.
- ҚР ОММ. Қ. Р-30. Тізбе. 4. Іс. 506.п. 43;
- ҚР ОММ.Қ. И-3. Тізбе І. Іс. 11 П. 13-37.
- ҚРОММ, 383-қор, 1-тізбек, 206-іс., 65-67 пп.;
- ҚРОММ, 383 қор, 81-іс, 33 п.;
- Құдайбердіұлы Ш. Түрік, қырғыз, қазақ хәм хандар шежіресі. – Алматы, 1991.
- Құламанова З.А. Жамбыл облысының топонимикалық анықтамалығы. – Алматы: Арыс, 2014.
- Қызылқұм ауылдық округі төлқұжаты. 2018.
- Қыраубаева А. Ежелгі әдебиет. – Астана, 2001.
- Қырғызбаев Ө. Асқар ұшқан ұя. Деректі повесть. – Алматы, 1997.
- Қырғызбаев Ө. Қобызшы Жаппас Қаламбаев: Деректі повесть. – Алматы: «Арна-б», 2009.
- Левина Л.М. Керамика нижней и средней Сырдарьи в 1 тысячелетии н. э. – М., 1971.
- Левина Л. М. Этнокультурная история восточного Приаралья. – М., 1996.
- Левшин А.И. Описание киргиз-казахских или киргиз-кайсацких орд и степей. – Алматы: Санат, 1996.
- Лерх П. Археологическая поездка в Туркестанский край в 1867 г. – СПб., 1870.
- Лес А., Мауленқұлова Г. Балықты көлінің орналасуы мен тарихы // <http://bilimdiler.kz/gilim/23337-balykty-kolinin-ornalasuymen-tarihy.html>.
- Лунин Б.В. Из истории русского востоковедения и археологии в Туркестане. – Ташкент, 1958.
- Лунин Б.В. Три памятные даты (К 100-летию со дня рождения академика АН УзССР М. С. Андреева, члена-корреспондента АН УзССР А. А. Семёнова, профессора Н. Г. Маллицкого) // Общественные науки в Узбекистане. – 1973. – №5.
- Лыкошин Н.С. Пол жизни в Туркестане. Очерки быта туземного населения. Склад творчества В.А.Березовского. – Петроград, 1916.
- М. Әуезов энциклопедиясы / Бас редактор С. Қасқабасов. – Алматы: Атамұра, 2011.

- Мавзолей Хаджи Ахмеда Ясави. Альбом. – Алматы, 1980.
- Мағауин М. Қазақ тарихының әліп-песі. – Алматы, 1995.
- Мағауин М. Қобыз сарыны. Монография. – Алма-Ата, 1968.
- Мадуанов С. Взаимоотношения казахов с другими соседними народами Центральной Азии в XVIII-начале XX вв. – Алматы, 1996.
- Майлықожа Сұлтанқожаұлы. Терме-арнау. – Алматы, 2010.
- Майлықожа. Нақылят. – Шымкент, 1993.
- Майлықожа. Шығармалар. Жинап, зерттеп, жариялай жүріп құрастырған әдебиетші Ә.Оспанұлы. – Алматы, 2005.
- Майшекин М. Жаппас Қаламбаев // Мұрагерлер. – Алматы, 1977.
- Максимова А. Г., Мерщиев М. С., Вайнберг Б.И., Левина Л.М. Древности Чардары. – Алма-Ата, 1966.
- Мақта ордасы – Мақтарал (Ауданның 75 жылдығына арналған жинақ). – Алматы: Тұран, 2003.
- Маллаев Н. Узбек адабиети тарихи. – Тошкент, 1965.
- Маллицкий Н.Г. // <https://mytashkent.uz/2007/07/31/mallitskiy-nikolay-gurevich/>.
- Маллицкий С. Историко-архитектурное значение мечети Хазрета Ясавийского в гор. Туркестане // Протоколы заседаний и сообщения членов Туркестанского кружка любителей археологии. Год 12. – Ташкент, 1908.
- Мамырәлі Ж. Тайманов тасада қалған жоқ // «Оңтүстік Қазақстан» газеті, 20.04.2018 ж.
- Маньковская Л.Ю. Исследование архитектурного комплекса-мавзолея Ахмада Ясави в городе Туркестане и вопросы его реставрации. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата искусствоведения. – Ташкент, 1963.
- Маньковская Л.Ю. К изучению приемов среднеазиатского зодчества конца XIV в. // Искусство зодчих Узбекистана. Т. 1. – Ташкент, 1962.
- Маньковская Л.Ю. Некоторые архитектурно-археологические наблюдения по реставрации комплекса Ходжи Ахмеда Ясави в г. Туркестане // Известия АН КазССР. Серия истории, археологии и этнографии. – 1960. Вып. 3.
- Маргулан А., Басенов Т., Мендикулов М. Архитектура Казахстана. – Алма-Ата, 1979.
- Маргулан А.Х. Бегазы-Дандыбаевская культура Центрального Казахстана. – Алма-Ата, 1979.
- Маргулан А.Х. Древние караванные пути через пустыню Бетпак-дала // Вестник АН Каз. ССР. – 1949. – №1(46).
- Маргулан А.Х. Мир казаха. О значении эпиграфических памятников Казахстана. – Алматы, 1997.
- Маргулан А.Х. Оседлые поселения VIII-XIII в.в. на северных склонах Каратау // ИАН КазССР, серия археологическая. Вып. 1. – Алма-Ата, 1948. – №46.

- Маргулан А.Х., Агеева Е.И. Археологические работы и находки на территории Казахской ССР // Известия АН КазССР. Серия археологическая. Вып. 1. – Алматы, 1948.
- Марғұлан Ә. Ежелгі жыр, аңыздар. – Алматы: Жазушы, 1985.
- Масанов Э.А. Очерк истории этнографического изучения казахского народа в СССР. – Алма-Ата, 1966.
- Массон М.Е. Ахангеран. Археолого-топографический очерк. – Ташкент, 1953.
- Массон М.Е. Қожа Ахмет Ясауи кесенесі. Сәрсен Бек Сахабтың ықшамдалған тәржімесі. – Шымкент, 2000.
- Массон М.Е. О постройке мавзолея Ходжа Ахмеда в городе Туркестане // Известия Среднеазиатского Общества. Т.19. – Ташкент, 1929.
- Массон М.Е. Старый Сайрам // Известия к-та по делам музеев и охраны памятников старины, искусства и природы. Вып. III. – Ташкент, 1928.
- Массон М.Е. Мавзолей Ходжа Ахмеда Ясави. – Ташкент, 1930.
- Материалы по истории казахских ханств XV-XVIII веков (Извлечения из персидских и тюркских сочинений). – Алматы, 1969.
- Материалы по истории туркмен и Туркмении. Т.1. – М., 1939.
- Материалы по киргизскому землепользованию. Сырдарьинская обл. Чимкентский уезд. Т. 2. Вып 1. – Ташкент, 1910.
- Махаева А.Ш. Қазақ-қырғыз саяси байланыстарының тарихы (XVIII ғ-дың екінші жартысы – XX ғ-дың бас кезі). – Алматы, 2008.
- Махдум хожи М.О. Тарихи Түркістон. – Ташкент, 2008.
- Махмуд ал-Кашгари. Диван Лугат ат-Турк. – Алматы: Дайк-Пресс, 2005.
- Махмуд ибн Вали. Море тайн относительно доблестей благородных. Введение, пер., примеч., указ. Б.А. Ахмедова. – Ташкент, 1977.
- Машани А. Әл-Фараби және Абай. – Алматы, 2005.
- Машанов А. Әл-Фараби және бүгінгі ғылым. – Алматы, 2004.
- Машанов А. Табу. – Алматы, 1982.
- Мәделіқожа. Жинап, зерттеп, жариялап жүріп құрастырғандар: Ә.Оспанұлы, Т. Айнабекұлы. – Алматы, 2009.
- «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясы және түркілік ислам өркениетінің құндылықтары: Қарабура әулиенің тағлымы мен өнегесі» тақырыбында халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдарының жинағы. – Түркістан, 2016.
- Мәтбек Н.Қ. Сүлеймен Бақырғани – ортағасырлық ойшыл, ғұлама. // Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. – 2016. – №2(49).

- Международные отношения Центральной Азии XVII-XVIII вв. Документы и материалы. Кн: 1-2. – М., 1989.
- Межов В.И. «Туркестанский сборник». Систематический указатель сочинений статей на русском и иностранных языках. Т. 1-591. – СПб., 1878-1917.
- Мемлекеттік «Әзірет Сұлтан» тарихи-мәдени қорық музейі. Сақтау қоры. Жұма мешіт, Түркістан тарихы экспозициясы. Этнография бөлімі. Эсми. Кк-127,128,129,кк27, кк29.
- Миливанд С.Д. Востоковеды России. XX – начало XXI века: биобиблиографический словарь. В 2 кн. / Отв. ред. В. М. Алпатов. – М.: «Восточная литература», 2008.
- Мир-Салих Бекчурин. Ғажайып Түркістан қаласындағы Әзірет Сұлтан мешітінің сипаттамасы. – Орынбор, 1866.
- Мирзабаев А.С. Петроглифы Боролдая // Археологические открытия 1986 г. – М.: Наука, 1988.
- Мирзо Олим Махдум Хожи. Тарихи Түркистон. – Тошкент, 2008.
- Мирхалдаров М. «Зиярат орындары».
- Мирхалдаров М. «Сайрам тарихи».
- Мирхалдаров М. «Хазрат Хожа Ахмад юртида».
- Михайлов Т.М. Из истории бурятского шаманизма (с древнейших времен по XVIII в.). – Новосибирск, 1980.
- Мобилизованный археологией. – Астана, 2004.
- Моисев В.А. Джунгарское ханство и казахи XVII-XVIII вв. – Алма-Ата, 1991.
- Муканов М.С. Поселение и жилище // Казахи. Историко-этнографическое описание. – Алматы, 1995.
- Муминов А. Кокандская версия исламизации Туркестана // Подвижники ислама. Культ святых и суфизм в Средней Азии и на Кавказе. – М., 2003.
- Муминов А.К., Кумеков Б.Е. и др. Исторические документы мавзолея Ходжа Ахмада Ясави. – Астана, 2017.
- Мурзаев Э.М. Очерки топонимики. – М.: Мысль, 1974.
- Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. – М., 1984.
- Мустакимов И.А. Джучи и Джучиды в «Таварих и гузида – Нусрат-наме» (некоторые проблемы перевода и интеграции хроники). // Тюркологический сборник. – М.: «Наука» – Восточная литература, 2013.
- Мұқаметқанұлы Н. XVIII-XX ғасырлардағы қазақ қытай байланыстары. – Алматы, 1996.
- Мұқанов Ж. Ширек ғасыр шежіре. – Шымкент: Жібек жолы, 1994.
- Мұсаханова Р.Ә. Бейсембей Кенжебаев және Сұлтанмахмұттану мәселелері: филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәріжесін алу үшін дайындалған диссертация авторефераты. – Алматы, 2010.
- Мұстапаева Д. Асыл мұра – қасиетті Тайқазан. – Алматы, 2008.

- Мұхаметханұлы Н. XVIII-XIX ғасырдағы қазақ-қытай байланыстары. – Алматы, 1990.
- Мұхаммед Хайдар Дулати. Тарих-и Рашиди – Алматы, 2003.
- Мыңжасарқызы Д. «Қазақтың Швейцариясы» көркейіп келеді // <https://turkystan.kz/article/57627-aza-ty-shvejtsariyasy-k-rkejip-keledi>.
- Набиев Р. Н. Ташкентское восстание 1847 г. и его социально-экономическое исследование. – Ташкент, 1950.
- Назаров Ф. Записки о некоторых народах и землях средней части Азии. – М., 1968.
- Назир Тюрякулов – полпред СССР в Королевстве Саудовская Аравия: (Письма, дневники, отчеты. 1928-1935 гг.). – М., 2000.
- Наливкин В.П. Краткая история Кокандского ханства. – Казань, 1886.
- Нарымбетов С. Көзімнің қарасы. – Алматы: Хантәңірі, 2016.
- «Насаб-нама» қолжазбасы.
- «Насаб-нама» нұсқалары және түркі тарихы. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002.
- Настич В.Н. Новые факты из истории монетного производства и денежного обращения в Южном Казахстане XIII-XVIII вв. // Средневековая городская культура Казахстана и Средней Азии. – Алма-Ата, 1983.
- Немцева Нина Борисовна // wikipedia.org/wiki;
- Непомнящий Н.Н. 100 великих русских путешественников. – М.: Вече, 2013.
- Нина Немцева: о жизни и археологии//UzDaily.
- Ногайские народные песни. – М., 1969.
- Нуржонов К., Сотлиқов Х. Сорбий тарихидан лавхалар (Қорақалпоғистон Республикаси Эллиқалға туманидаги Сорбий қишлогининг қисқача тарихи). – Урганч, 2010.
- Нурмухаммедов Нагим-Бек. Мавзолей Ходжи Ахмеда Ясеви. Альбом. – Алматы, 1980.
- Нұрмухамедов Н.-Б. Ахмед Ясауи сәулет ғимараты. – Алматы, 1988.
- Нұрпейісов К. Алаш нәм Алашорда. – Алматы: Ататек, 1995.
- Объединенный Ведомственный Архив Министерства образования и науки РК /бывший ЦА АН. КазССР/ Ф.11. Оп.4. Д. 399, л. 3.
- Омари Ж. Аталықтар әулеті: Арыстан, Барқы, Нияз. – Астана, 2011.
- Омари Ж. Қаз дауысты Қазыбек би. – Астана, 2000.
- Омаров К. Ұранға айналған Бөрібай батыр // Ақсу өңірі. – 2013. – 5 қыркүйек.
- Оңтүстік Қазақстан – 2017: Айшықты оқиғалар. – Алматы: Қазығұрт, 2018.
- Оңтүстік Қазақстан ақындарының айтысы. – Шымкент, 1958.

- Оңтүстік Қазақстан облысы: Энциклопедия. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» ЖШС, 2005.
- Оңтүстік Қазақстан облысының зағип ғылым және мәдениет қайраткерлері: Библиографиялық көрсеткіш // URL.: <https://ukospecbib.kz/kz/tiflologiya/141-2013-07-14-20-57-59.html>;
- Оңтүстік Қазақстан облысының саяси қуғын-сүргін мұражайы. // Жолсерік. – Шымкент, 2006.
- Оңтүстік Қазақстан облысының тарихи орындары мен киелі жерлері. Фотоальбом. – Шымкент, 2017.
- Оңтүстіктің қасиетті орындары: Аңыз-Әпсаналар. – Алматы, 2018.
- Ордабасы: Энциклопедия / Бас ред. Н. Бегалыұлы. – Шымкент: Ордабасы, 2008.
- Оренбургская биографическая энциклопедия / [авт. проекта и гл. ред.-сост. Л.Н.Большаков]. – Оренбург: «Оренбург. кн. изд-во»; – М.: Русская книга, 2000.
- Оспанов А., Самигулин И.М. Могила Маделикожи Жусипкожаулы // Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – Алма-Ата, 1994.
- Оспанұлы Ә. Қаратау атырабының ақындары. – Алматы, 1984.
- Оспанұлы Ә. Қаратау шайырлары. – Алматы, 1991.
- Отырар. Энциклопедия. – Алматы: Арыс, 2005.
- Өмірәлиев Қ. «Қазықұрт» және оған қатысы бар топонимдер жайлы (этнолингвистикалық очерк) // Қазақстан мектебі. – 1967. – №4.
- Өмірзақов С.Д. Мәди Меркішұлының әдеби мұрасы. Филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Түркістан, 2002.
- ӨРОММ. – 1 қ., 1-т., 1132- іс, 16-17 пп.
- Өсерұлы Н. Жеті жарғы. – Алматы: Жеті жарғы, 1995.
- Өтеміс қажы. Шыңғыс-наме // Қазақстан тарихы туралы түркі деректемелері. 1 т. – Алматы: Дайк-Пресс, 2005.
- Памятники зодчества Ташкента XIV-XIX вв. [Текст]: 2000-летию Ташкента посвящается / В. А. Булатова, Л. Ю. Маньковская. – Ташкент: «Изд-во лит. и искусства», 1983.
- Парасат падишасы. А.Сүлейменов туралы естеліктер кітабы. – Алматы, 1998.
- Парманқұлов С. Ақмешіт әулиенің тылсым үңгірі // Егемен Қазақстан. – 2014, 30 шілде.
- Пашино И.И. Туркестанский край 1966 г. Путевые заметки П.И Пашино. – СПб., 1868.
- Первые историко-этнографические описания казахских земель. Первая половина XIX века. / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.6. – Алматы, 2007.

- Петроглифы Боралдая (Боралдайские петроглифы) // URL.: <http://dostoyanieplaneti.ru/4662-etroglyfy-oraldaya-oraldajskie-petroglyfy>;
- Пищулина К.А. Присырдаринские города и их значение в истории казахских ханов в XV-XVII веках // Казахстан в XV-XVIII веках. – Алма-Ата, 1969.
- Пленцов А.К. Иканский бой. – М.: Перо, 2012.
- Подушкин А.Н. Городище Мартобе // Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – Алматы, 1994.
- Подушкин А.Н. Городище Султанрабат // Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – Алматы, 1994.
- Подушкин А.Н. Курганный могильник Ордабасы // Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – Алматы, 1994.
- Попова В.Н. Топоним «Туркестан» // Культурное наследие Южного Казахстана. – Шымкент, 2002.
- Посольские материалы Русского государства (XV-XVII вв) / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т.1. – Алматы, 2005.
- Предание о Хазрети Исмаил ата (пер. А.Диваев) // Туркестанские ведомости. – 1901. – №20, 24, 25.
- Проект всеподданнейшего отчета К.П.Кауфмана по гражданскому управлению и устройству в областях Туркестанского генерал-губернаторства. 7 ноября 1867 г. – 25 марта 1881 г. – СПб., 1885.
- Проскурин А.Н., Туякбаева Б.Т. Историко-архитектурное наследие г.Туркестана // Отан тарихы – Отечественная история. – 2000. – №3.
- Пугаченкова Г.А. О резных деревянных колоннах XIV-XV вв. в г. Туркестане // Известия АН Казахской ССР. Серия архитектурная. – 1948. Вып. 1.
- Путевые дневники и служебные записки о поездках по южным казахским степям. XVIII-XIX века / История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т. 6. – Алматы, 2007.
- Раджапова Р.Я. Имя, возвращенное истории и народу (Султанбек Ходжа-нов) // Общественные науки в Узбекистане. – 1988. – №12.
- Радлов В.В. Наречия северных тюркских племен. Образцы народной литературы. Ч. VII. – СПб., 1896.
- Рахимов Э. Пьесададан спектакльге дей-ін. – Алматы, 2011.
- Рашид ад-Дин. Сборник летописей. Т. 2. – М.-Л.: АН СССР, 1960.
- Рашид ад-Дин. Сборник летописей. Т.1. кн. 1. – М.-Л.: АН СССР, 1952.
- РГВИА. Ф.1443, д.9, л.218-220;
- Рогожинский А.Е. Петроглифы археологического ландшафта Тамгалы. – Алматы, 2011.
- Рогожинский А.Е. Труженица археологии // Археологическое наследие Центрального Казахстана: изучение и сохранение. – Алматы, 2017.
- Рогожинский А.Е. Удостоверительные знаки кочевников нового времени и

- средневековья в горных ландшафтах Семиречья, Южного и Восточного Казахстана // Наскальное искусство в современном обществе. К 290-летию научного открытия Томской писаницы. Материалы международной научной конференции Т. 2. – Кемерово, 2011.
- Родословное древо М. Ауезова. – Алматы, 2017.
 - Россия. Полное географическое описание нашего отечества. – СПб., 1913.
 - Руднев Н.В. Заброшенный уголок // Туркестанские ведомости. – 1900. – №15.
 - Русие патшалығында Романов нәсілінен хукімранлық қылған патшалардың тарихлары // «Қазыналы Оңтүстік» Т. 26. 1-кітап: Тарихи жырлар. – Алматы, 2011.
 - Русские летописи и официальные материалы XVI – первой трети XVIII в. о народах Казахстана/ История Казахстана в русских источниках XVI-XX вв. Т. 2. – Алматы: Дайк-Пресс, 2005.
 - Рысбергенова К. Историко-лингвистическое исследование топонимов Южного Казахстана. – Алматы, 2000.
 - Рычков П.И., Рычков Н.П. Капитан жазбалары. – Алматы, 2002.
 - Рычков П.И. Топография Оренбургская, то есть обстоятельное описание Оренбургской губернии. – СПб., 1762.
 - Сабитов Ж.М. Улусы Шибана и Шибанидов в административной структуре Золотой Орды в XIII-XIV веках. // История, Экономика и Культура Средневековых Тюрко-Татарских государств Западной Сибири. Материалы Второй Международной Конференции (Курган, 17-18 апреля 2014 г.). – Курган, 2014.
 - Сабыр М. «Теріскей таланттары-2018» ХХ-шы халық өнер фестивалінің гала-концерті өтті // <https://massaget.kz/blogs/24752/>;
 - Сабырханов А. Годы великого бедствия // История Казахской ССР. – Алматы: «Наука» Казахской ССР», 1979.
 - Салғараұлы Қ. Қазақтың қилы тарихы. Роман-эссе. – Алматы: Жалын, 1992.
 - Салқам Жәңгір хан. – Түркістан, 2011.
 - Самашев З. Петроглифы Казахстана. – Алматы: Өнер, 2006.
 - Сапабекұлы С. Түркістандағы тарихи зийарат // Ясауи тағылымы. – Түркістан, 1996.
 - Сапаралиев Д.Б. Взаимоотношения кыргызского народа с русским и соседними народами в XVIII в. – Бишкек, 1995.
 - Сартбаева Д.Қ. Бейсембей Кенжебаев – қазақ әдебиеті тарихын зерттеуші: филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация авторефераты. – Түркістан, 2002.
 - Сатпаев К.И. Доисторические памятники в Джезказганском районе // Народное хозяйство Казахстана. – Алма-Ата, 1941.
 - Сборник важнейших декретов, постановлений и распоряжений правительства ТССР за 1917-1922 гг. – Ташкент: «Издания Комиссии СНК», 1923.

- Сборник документов. – М., 1959.
- Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Т. 2. – М.-Л., 1941.
- Свод памятников истории и культуры Казахстана, Южно-Казахстанская область. – Алматы, 1994.
- Северцов Н.А. Месяц плена у кокандцев. – СПб., 1858.
- Семёнов А.А. Мечеть Ходжи Ахмеда Есевийского в Туркестане. Результаты осмотра в ноябре 1922 г. // Известия Средазкомстариса. Вып.1. – 1926.
- Семёнов Александр Александрович// <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.
- Сенигова Т.Н. Культовые сооружения около мавзолея Ходжи Ахмеда Ясави // Археологические исследования в Отраре. – Алма-Ата, Наука, 1977.
- Смагулов Е.А. Город Сауран: перспективы исследования, консервации и музеефикации // Отан тарихы, – Алматы, 2000. – №1-2.
- Смагулов Е.А. Застройка центральной площади города Сауран XIV-XVII вв. // Поволжская археология. – 2016. – №2(16).
- Смагулов Е.А. Кяризы Туркестанского оазиса // Известия Министерства образования и науки, Национальной Академии Наук Республики Казахстан. Общественные науки. – 2003. – №1.
- Смагулов Е.А. Сколько лет Туркестану? // Памятники истории и культуры Казахстана. Вып.3. – Алматы, 1988.
- Смагулов Е.А., Григорьев Ф.П., Итенов А.А. Очерки по истории и археологии средневекового города Туркестана. – Алматы, 1998.
- Смағұлов Е.А., Тұяқбаев М.Қ., Өсеров Т., Күмісбаева Ұ., Мұсабаев Қ., Мұташев Е. Ескі Түркістан қаласының Жеті ата қақпасының тарихи орнында 2009 ж. жүргізілген археологиялық зерттеу жұмысының есебі. – Түркістан, 2009.
- Смағұлұлы О., Қожа М., Оразаққызы А. Абылай хан. Тарихи-антропологиялық зерттеу. – Түркістан, 2016.
- Сманов Б. Молда Қошық датқа. – Алматы, 2013.
- Смирнов Е.Т. Древности на среднем и нижнем течении р. Сыр-Дарьи // Протоколы заседаний и сообщения Туркестанского кружка любителей. Год. 2. – Ташкент, 1897.
- Смирнов Н.С. А.А.Диваев – фольклорист // Вестник АН КазССР. – 1957. – №1.
- Собрание литературных трудов А.К. Гейнса. Т.2. – СПб, 1898.
- Собрание узаконений и распоряжений, издаваемое при Правительствующем Сенате. – СПб., 1863-1917, Отделение I, док. – 1865. – №7.
- Созақ ауданы әкімдігінің ресми сайты. – <http://sozak.gov.kz/index.php?option=com>.
- Созақбаев С. Жеті Жарғы. – Алматы, 1994.
- Солотоев Б. Қызыл Кыргыз тарихы. – Бишкек, 1993.

- Сопыбеков А. Желкілдек батыр: тари- хи поэма. – Алматы, 2012.
- Социалды шашу. – Ташкент, 1935.
- Справочник по архивным фондам личного происхождения // Сост. Ш.О. Тулеуова / Под общей ред. проф. Б. А. Джапарова. Издание 3-е, дополненное. – Алматы, 2017.
- Статистические сведения Сырдаринской области. 1870-1913 г.г.
- Страницы истории Южного Казахстана (1864-1917 г.г.). – Алматы, 2003.
- Страницы русских исследований в Казахстане (XIX-нач. XX в.в.). – Алматы, 2004.
- Стюарт Д. Сведение агиографической литературы по истории и религии казахов. (Ходжа Исхак Вали). Шельковский путь и Казахстан. Материалы международной конференции. – Алматы, 1998.
- Су бетімен сырғып жүрген Қошқарата // Алаш айнасы 22.02.2015 ж. URL.: <http://alashainasy.kz/gazhaip/su-betmen-syirgyip-jurgen-koshkarata-63940/>;
- Сулейменов Р. Б., Моисеев В.А. Из истории Казахстана XVIII в. (о внешней и внутренней политике Абылая). – Алма-Ата, 1988.
- Султанов Т. Поднятие на белой кошме. – Алматы, 2001.
- Султанов Т.И. Поднятие на белой кошме. Потомки Чингизхана. – Алматы, 2001.
- Султанов Т.И. Чингиз-хан и Чингизиды. Судьба и власть. – М., 2006.
- Сұлтанбек Қожанов. Шығармалары мен материалдарының жинағы. Т.1. – Алматы: Жалын, 2013.
- Сұлтанқожаұлы М. Терме. Арнау. – Алматы, 2010.
- Сұлтанов Т. Қазақ хандығының тарихы. – Алматы, 2003.
- Сүйінішұлы Х. Қазақ әдебиетінің қалыптасу кезеңдері. – Алматы, 1967.
- Сүлейменов А. 4 томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Қазығұрт, 2007-2009.
- Сүлейменова Ә.Т. Б.А.Төлепбаевтың жеке қорының құжаттары Қазақстан тарихы кезеңдерін зерттеудің дереккөзі ретінде // Ақпаратты-әдістемелік бюллетень. – 2016. – №1(21).
- Талеев Д.А. Созақ қаласының орнындағы 2010 ж. жүргізілген қазбаның нәтижелері // Мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы бойынша 2010 жылғы археологиялық зерттеулер жайлы есеп. – Алматы, 2011.
- Тамыры терең Түркістан. Ғылыми-танымдық альбом. – Астана: «Нұрнәма», 2018.
- Тарих – адамзат ақыл-ойының қазынасы. Он томдық. Т. 3. – Астана, 2005.
- Тарихи тұғыр. – Алматы, 1998.
- Тарихи тұлғалар. Танымдық-көпшілік басылым. Мектеп жасындағы оқушылар мен көпшілікке арналған. Құрастырушы: Тоғысбаев Б. Сужикова. – Алма-Ата, 2009.

- Тарихи-и Абулхайрхани. Материалы по истории казахских ханств XV-XVIII веков (извлечения из персидских и тюркских сочинении). – Алматы, 1969.
- Тәбірзулы С. Созақ өңірі. – Алматы: Дәуір, 2007.
- Тәшен Т. Қарауыл мұнара құлағалы түр // <https://aikyn.kz/2017/03/11/6526.html>
- Тизенгаузен В.Г. Сборник материалов относящихся к истории Золотой Орды // История Казахстана в арабских источниках. Т. 1. – Алматы: Дайк-Пресс, 2005.
- Тизенгаузен В.Г. Сборник материалов относящихся к истории Золотой Орды // История Казахстана в персидских источниках.. Т. 4. – Алматы: Дайк-Пресс, 2006.
- Топонимика Казахстана. Энциклопедический справочник. – Алматы: Аруна, 2010.
- Төле би – қазақ тарихының билігінде. – Шымкент: Кітап, 2013.
- Төлепбаев Б.А. Қазақстан ғалымдарының библиографиясына материалдар / құраст. З.М. Төленова, Д.Ж. Омарбекова. – Алматы, 2006.
- Тревер К.В., Якубовский А.Ю., Воронец М.Э. История народов Узбекистана. Т.1. С древнейших времен до начала XVI века. – Ташкент: Изд. АН УзССР, 1950.
- Трепавлов В.В. Золотая Орда в XIV столетии. – М.: Квадрига, 2010.
- Трепавлов В.В. История Ногайской Орды. – М., 2002.
- Тримингэм, Дж.С. Суфийские ордены в Исламе. – М., 1989.
- Турсунов А. А. От Арала до Лобнора. Гидроэкология бессточных бассейнов Центральной Азии. – Алматы, 2002.
- Туякбаев М. Историческая топография и развитие городов и поселений Туркестанского оазиса (XIII-XIX вв). – Алматы, 2009.
- Туякбаева Б., Проскурин А. Мировоззренческие основы функционально-планировочной структуры ханаки Ахмеда Ясави // Памятники истории и культуры Казахстана. – Алма-Ата: Казахстан, 1989.
- Туякбаева Б.Т. Эпиграфический декор архитектурного комплекса Ахмеда Ясави. – Алма-Ата: Өнер, 1989.
- Туякбаева Б.Т., Проскурин А.Н. О цитаделях города Туркестана // ИМОННАН РК: Сер. общественных наук. – 2000. – №1.
- Туякбаева Баян Туматаевна// <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
- Тұрантегі Д. Асқар әлемі. – Алматы, 2004.
- Тұрбат-Ысмайыл – Ата: аңыз бен ақиқат. – Шымкент, 2017.
- Тұрсұн Х. Алаш нәм Түркістан. – Алматы: Ел-шежіре, 2013.
- Тұрсұн Х. Түркістан ұлт-азаттық қозғалысы және Түркістан Мұхтарияты. – Алматы: Нұрлы әлем, 2006.
- Тұрсұн Х., Батырбекқызы Г. Н.Төреқұлов: қоғамдық-саяси қызметі. Монография. – Шымкент: АЗИАТ, 2017.

- Тұрсұн Х. «Ақ жол» газетін жапқан кім, жапқызған кім? // Жас қазақ. – 2008, 26 қараша.
- Тұрысбек Р. Әбубәкір Диваев және Орхон мұрасы // Ана тілі. – 2017 сәуір.
- Тұяқбаев М. Түркістанда жерленген тарихи тұлғалар. – Алматы, 2000.
- Тұяқбаев Қ. Реставрация-жаңғырту өнері. – Алматы, 2007.
- Тұяқбаев М. Төрт қақпалы Түркістан (Аңыздан ақиқатқа дейін) // Ясауи мұрасы. – Түркістан, 2018 қаңтар. – №1(13).
- Тұяқбаев М. Түркістан сырлары. – Алматы, 2000.
- Тұяқбаев М., Мұсабаев Қ. Жәудір мешітінің орнында 2013 жылдың сәуір-мамыр айларында жүргізілген археологиялық зерттеу жұмыстарының есебі. – «Әзірет Сұлтан» қорық мұражайының архиві. Қолжазба. 2013.
- Тұяқбаева Б.Т., Проскурин А.Н. Архитектурный комплекс Исхак-ата // Свод памятников истории и культуры Казахстана. Южно-Казахстанская область. – Алматы, 1994.
- Түркістан альбомы. – Астана, 2005.
- Түркістан газетінің ресми сайты: <https://turystan/about>; [turkistan.kz/http://www.pop.kz.com](http://turkistan.kz).
- Түркістан облысының ресми сайты: <https://ontustik.gov.kz/kk>.
- Түркістан өңіріндегі тарихи-мәдени ескерткіштер. – Алматы: Инфарм-Арна, 2016.
- Түркістан уалаятының газеті / Құраст. Ү.Х. Субханбердина., П.Т. Әуесбаева. – Алматы: Ғылым, 2003.
- Түркістан. Халықаралық энциклопедия. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2000.
- Тынышбаев М. История казахского народа. – Алматы: Қазақ университеті, 1993.
- Тынышбаев М. Материалы к истории киргиз-казахского народа. – Ташкент: Восточное отделение Кирг.Гос.изд., 1925.
- Тынышпайұлы М. XVI-XVIII ғасырдағы қазақтар // Қазақ тарихынан. Құрастырған Е. Аққошқаров. – Алматы, 1997.
- Тілеубердиев Б.М. Қазақ ономастикасының лингвоконцептологиялық негіздері. – Алматы: Арыс, 2007.
- Уәлиханов Ш. Шығармалар жинағы. Т. 1. – Алматы, 2010.
- Ускенбай К. Становление Казахского ханства и политической организации казахов (середина XV – начало XVII в.) // Историко-культурный атлас казахского народа. – Алматы, 2011.
- Усманов М. А. Татарские исторические источники XVII-XVIII вв. – Казань, 1972.
- Қожа М. Алтын Орда беклербегі – Ойсыл // Егемен Қазақстан. – 2018, 1 тамыз. – №144.
- Утемиш-Хаджи. Чингиз-наме. – Алматы, 1992.
- Ұржық (Қарашор) божбан ұрпақтары. – Шымкент, 2013.

- Үмбетұлы М., Пошатайұлы Қ. Есім хан ордасы қазақтың қатпарлы тарихынан сыр шертеді // <https://www.egemen.kz/article/168277-esim-khan-ordasy-qazaqtynh-qatparly-tarikhynan-syr-shertedi>.
- Үш пайғамбар. – Алматы: Дәуір, 1992.
- Фазлаллах ибн Рузбихан Исфохани. Михман-наме-йи Бухара (Записки бухарского гостя) / Перевод, предисловие и примечания Р.П. Джалиловой. – М., 1976.
- Фасих Хавафи. Муджмал-и Фасихи (Фасихов свод). – Ташкент: Фан, 1980.
- Фахруддин Али Сафий. Рашахоту айнил-хаёт. – Ташкент, 2004.
- Федченко А.П. Путешествие в Туркестан: – М., 1950.
- Халидұғлы Қ. Тауарих хамса-и-шарки. – Қазан, 1910.
- Харзиян шаһары нәм Ысмайл ата. – Шымкент, 2018.
- Хасан Н. Ахмад Махмуд Хазини. – Тошкент, 2001.
- Хасенов Ә. Қазақ тарихының бес мың жылдық баяны. – Алматы, 1996.
- Хаустов В., Самуэльсон Л. Сталин, НКВД и репрессии 1936-1937 гг. – М.: «Российская политическая энциклопедия (РОСПЭН)»; Фонд первого Президента России Б.Н.Ельцина. – 2010.
- Хашимов М.А. Религиозные памятники Центральной Азии. – Алматы, 2001.
- Хилда Хукхем. Властитель семи созвездий. – Ташкент, 1995.
- Ходжаев М. В забвенье // Южный Казахстан. – 1981. 11. 02.
- Хозяйство казахов на рубеже XIX-XX веков: Материалы к историко-этнографическому атласу. – Алматы, 1980.
- Худярхан-заде. Анжумат-таварих – Ташкент, 2009.
- ЦГА РУ. Ф.И-1. Оп. 25. Д. 138, л. 5;
- ЦГА РУ. Ф.И-1. Оп. 25. Д. 15, л. 24;
- ЦГА РУ. Ф.И-1. Оп. 27. Д. 659, л. 18;
- ЦГА РУ. Ф.И-1. Оп. 1. Д. 1821, л. 85;
- ЦГА РУ. Ф.И-336. Оп.1. д.26, лл.1-6.
- ЦГА РУ. Ф.И-450. Оп.1. Д.16, лл.30, 31; Д.11, лл.1, 8, 13, 20-25;
- ЦГАРК. Ф.4. Оп 1. Д. 488-а, лл. 1-3;
- Шайымқұлов О. Әсет әлемі. – Тараз, 2013.
- Шәріпов А. Сұлтанбек Қожанұлы – әдебиетші. – Алматы, 1994.
- Шешірілі Шардара. Баспаға әзірлеген Шүкір Шахай. – Алматы, 1999.
- Шинжиан университет журналы. –1980. – №2.
- Шмидт Ю.А. Очерк Киргизской степи к югу от Арало-Иртышского водораздела в Акмолинской области // Записки Западно-сибирского отдела РГО. 1894.
- Шоқай М. Шығармаларының толық жинағы. 12 том. Т. 1. – Алматы: Дайк-Прес, 2012.
- Шымкент келбеті. –2017, 7 сәуір. – №27.

- Шілтерханов Ә. Исабек те ер еді // Шығармалары. Т. 2. – Алматы, 2001.
- Шілтерханов Ә. Мұңлық-Зарлық оқиғасы қайда өткен? // Шығармалары. Т. 2. – Алматы, 2001.
- Шілтерханов Ә. Шығармалары. Т. 2. – Шымкент: Ордабасы, 2001.
- Эпистолярное наследие казахской правящей элиты 1675-1821 годов. Сборник исторических документов в двух томах. Автор проекта, введения, биографий ханов, научных комментариев; составитель и ответственный редактор И.В.Ерофеева. – Алматы, 2014.
- Юдин В.П. Орды: Белая, Синяя, Серая, Золотая // Казахстан, Средняя и Центральная Азия в XVI-XVIII вв. – Алматы: Наука, 1983.
- Юдин В.П. Центральная Азия в XIV-XVIII веках глазами востоковеда. – Алматы, 2001.
- Южаков Ю.Д. Наши приобретения в Средней Азии. Ч.II. Чимкентский округ // Отечественные записки. – 1867. – №7.
- Ясауи Қ.А. Хикмет жинақ. – Алматы, 1998.
- Ясауи мұралары. 5-кітап. – Алматы, 2013.
- Abdüluahap Öztürk. İmam-ı Azam Abu Hanife Eserleri. – İstanbul, 2012.
- e-history.kz/ru/contents/view/891
- el.kz ақпараттық танымдық сайт // URL: https://el.kz/kz/news/archive/content_8500.
- Hazini. Menba'ul-Ebhar fi Riyazati'l-Ebrar. – İstanbul, 2009.
- Le Recueil turkestanais de Mežov: l'utopie d'une somme exhaustive des connaissances sur l'Asie centrale, in Études Asiatiques (sous la dir. d'Anke von Kügelgen), 2011, LXV, n°3.
- Ontustik Qazaqstan. – 2018, 20 наурыз. – №46-47.
- Private Collections of Russian Turkestan in the Second Half of the 19th and Early 20th Century, ANOR-15 (Institut für Orientalistik, Halle, Mittelasienswissenschaft Humboldt-Universität, Berlin and University of Lausanne), Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2004, 205 p.
- <http://karabatr.kz> // Сиргелі Тілеуке батыр.
- <http://old.el.kz/blogs/entry/Бәрібай-батыр;>
- <http://ser-bek.ru/aңыз-abyz-naңыз-aқsu-kitaby/xалқуның-құрмет-тұтқан-azamattary/el-atarын-erleri-shyfarady/beribaj-batyr-turaly.html?fbclid=IwAR0NhufzGakLEpsPYdcMPX3q171OH>
- [http://www.tulkubas.gov.kz/index.php/kz/bas-m-zir/23-khabarlandyru/2804-kieli-oryndar.](http://www.tulkubas.gov.kz/index.php/kz/bas-m-zir/23-khabarlandyru/2804-kieli-oryndar)
- [https://adebiportal.kz/kz/news/view/beisenbai_kenzhebae.](https://adebiportal.kz/kz/news/view/beisenbai_kenzhebae)
- <https://ontustik.gov.kz/kk>
- [https://www.akorda.kz/kz/legal_acts/kazakstan-respublikasynyn-akimshilik-aumaktyk-kurylysynyn-keibir-maseleleri-turajy;](https://www.akorda.kz/kz/legal_acts/kazakstan-respublikasynyn-akimshilik-aumaktyk-kurylysynyn-keibir-maseleleri-turajy)

- <https://www.facebook.com/ontustik.gov.kz>.
- <https://www.inform.kz/kz/turkistan-oblysy-kuryldy-kr-prezidentinin-zharlygya3293841>
- <https://www.zharar.com/kz/biography/2324-kazybek>.
- Kozha M.B., Zholseitova M.A., Bakhtbaev M.M., Murgabaev S.S. Akymbek Y.Sh. The innovations of Abylay-khan // Life Science Journal, 2014. 11 (11). P. 275-277;
- L.IU. Mankovskaia. Towards the study of forms in Central Asian architecture at the fourteenth century: The mausoleum of Khvaja Ahmad Yasavi. Reprinted from Iran XXIII 1985;
- XV-XVIII ғғ. қазақ поэзиясы. – АЛМА-АТА, 1982;
- <http://sanat.orexca.com/2012-rus/2012-1-2/mankov/> 25.02.19;
<http://www.biznes-daily.uz/ru/gazeta-birja/55515--duxovno-nasldi--bstsnniy-dar-uchnogo>.
- <https://www.astana-akshamy.kz/zattyq-muragha-muqiyat-qarajyq/>
- <http://www.oskenonir.kz/index.php/2013-06-19-05-11-08.html>.
- <https://otyrar.kz/2018/06/drevnemututovniku-v-sele-karnak-pochti-1300-let/>.<https://otyrar.kz/2018/09/chudo-derevo-v-turkestanskoj-oblasti-stalo-mestom-palomnichestva/>
- https://www.inform.kz/kz/kazakstandyk-batyrlar-beysen-ontaev_a2654813.
- <http://alashainasy.kz/omir/muhtarhan-kabyil-anbekulyi-dldabekov-49830/>
- <http://ernur.kz/>.

A

Abd al-Halik Han – 14
 Abdullah Han –14
 Abdullah Han II –15
 Abılay Vâlibakioğlu –15
 Abılay Han Vâlioğlu (1710/1711 – 1780) – 16
 Ageyeva Evgeniya İvannovna –20
 Ahmat el-İsfcabi – 21
 Ahmerov Pavel Nikolayeviç/ Ahmerov Şab haz-Girey – 22
 Ahmetov Şegen – 22
 Akarık – 23
 Akaytöbe – 24
 Akbura Evliya –24
 Akınjanov Serjan Mustayulı –25
 Akişev Kemel –26
 Akkojayev Sultanbek – 27
 Akmeşit Evliya Mağarası –28
 Akseyit Töbe – 29
 Aksu-Jabağılı Devlet Doğal Rezervi – 29
 Aksümbe – 31
 Aksümbe (Akbikeş) Minaresi – 32
 Aktamberdi Sariulı – 33
 Aktas Evliya – 34
 Aktöbe – 35
 Ala ed-Din Ata Melik Cüveyni – 35
 Alaş Harekatının Türkistan Kanadı – 37
 Alatau Besaydarulı – 38
 Aldabergenov Nurtaza Orınhanulı – 40
 Aldabergenov Serikul – 41
 Aldabergenov Tileuli – 42
 Ali el-İsfcabi – 43
 Aliakbar Han – 44
 Alimov Asantay – 46
 Alimov Cantemir – 46
 Aliulı Sügir – 47
 Alpısbayev Hasan – 47
 Altayev Adaskan – 48
 Altın Töbe – 49

Aman Bike Janibek Han Kızı – 50
 Appak İşan Cami Medresesi – 51
 Aralbay/Aral Bi – 52
 Arđınbayev Halel – 52
 Arıs – 54
 Arıs Şehrinin Müzesi – 55
 Arıstan Bab – 56
 Arıstan Bab Türbesi – 56
 Arıstandı – 59
 Arıstandı-Karabas Yeli – 60
 Aristov Nikolay Aleksandroviç – 61
 Arpaözen Taş Yazıtları – 62
 Atai Mevlana Şeyh Hüseyin – 62
 At-Tabarı – 63
 Avezov'un Güney Bölgeye Seyahatı – 64
 Aydarlı Töbe – 65
 Aydarov Turap – 65
 Aymaurtov Jüsipbek – 65
 Aytbay Elibayulı – 66
 Aytbayev Ömirzak – 67
 Âbdâliyev Karakozı – 67
 Âbdel Âziz Bab Türbesi – 68
 Âbilmambet Han Bolatulı – 69
 Âbilpeyiz Han – 70
 Âdbijapparov Sadık – 71
 Âji Sapa Ata Türbesi – 72
 Âlimkulov Kaldıbek – 72
 Âlimkulov Tâken – 72
 Âyteke Bi Baybekoğlu – 73
 Âytpenov Kayıp naz – 74
 «Âziret Sultan» Devlet Tarihi-Kültürel Müzesi – 75

B

Baba Ata – 76
 Babata Medresesi – 78
 Babata Mezarı-Camisi – 79
 Bab Ata Mezarı-Camisi ile ilgili Efsane – 80
 Baba Arap-Baba Maçın – 80

Baba Tükti Şaştı Aziz Evliya – 81
 «Baba Tüktü Şaştı Aziz» Efsane kahramanı olarak – 82
 Badr ad-Din el-Farabi – 83
 Bahi Muhammed Türkistani – 83
 Bakbergenov Sayirbek – 83
 Bala Bi Mezarı – 84
 Balakayev Maulen – 85
 Balğayeva Fatima Jumağulkızı – 85
 Bapışev Ospan – 86
 Barah Han – 87
 Barhı Atalık – 88
 Bartold Vasili Vladimiroviç – 88
 Batırbek Risbekuli – 90
 Baulık/ Bavluk, Bavlun, Baylak, Baurık, Bagul – 91
 Baydibek Bölgesi Mimar-Görkem Müzesi – 92
 Baydibek Karaşaoğlu – 93
 Bayıldır – 93
 Bayımbetoğlu Omar – 94
 Bayırkum – 94
 Baymırzaoğlu Töleş – 94
 Baypakov Karl Moldahmetoğlu – 95
 Bekasıl Bibolatğolu – 96
 Bekçurin Mirsalih Mirsalimoviç – 97
 Belarık – 98
 Berdi Evliya – 99
 Berdibek Sarayı – 99
 Berdihoja Batır – 100
 Berdiyarov Tohaş – 100
 Bernştam Aleksandr Hatanoviç – 101
 Bestorañıldın Evliya Ağaçları – 102
 Beyne Molla Mezarı – 103
 Bilge han – 103
 «Birlik Tu» Gazetesi – 103
 Bolat Han – 105
 Boralday (Burıltay) Yazıları – 105
 Boralday Korıkşası – 106
 Bögen (Bogen, Bugun) – 106
 Bökey Han – 107
 Bölgesel Siyasi Sürgün Kurbanları Müzesi – 108

Bölgesel Tarihi-Bölgetanım Müzesi – 109
 Böribay Batır Sarıoğlu – 109
 Börjjar Mezarlığı – 111
 Buduhkent – 112
 Bulahkögal – 112
 Bulatov Midhat Sagadatdinoviç – 112
 Burhan ad-Din Ahmet el-Farabi – 113
 Burnaşeva Rayhan Zakiyevna – 113
 Burunduk Han – 114

Ç

Çoban Ata – 116
 Çokay Mustafa – 116

D

Dastanov Orınbay – 118
 Daud Türkistani – 119
 Dildâbekov Muhtarhan Kabilanbekuli – 119
 «Divani Hikmet» – 120
 Divayev Âbübüâkir Ahmetjanuli – 121
 Dobromislov Aleksandr İvanoviç – 122
 Domalak Ana (Nurıla) – 123
 Domalak Ana Türbesi – 124
 Dosay Bâyseluli – 124
 Dosbay Esalılı – 125
 Dulatov Mirjakıp – 125

E

Ebdül-Aziz ibn Şeref-ed-Din Tebrizi – 127
 Ebü İbrahim İskak ibn İbrahim el-Farabi – 128
 Ebü Nasır el-Farabi – 129
 Ebü Nasır el-Farabi Mezarlığı – 131
 Ebü Reyhan el-Biruni – 132
 Ebü Said Ebd el-Hayia Gardizi – 133
 Ebü Şama el-Makdisi – 133
 Ebü-l-Hasan el-İsfincabi – 134
 Ebülhayır Han/ Ebülhayır Muhammed Gazi Bahadır Han – 134

Ebü-l-Kasim el-Farabi – 135
Ebü-l-Kasim Ubaydallah ibn Hordadbeh – 135
Elam ed-Din el-Cevhari – 136
Elevov Madiyar – 136
El-Koja Ata Türbesi – 137
Elşibek batır – 139
Elyui Çutsai – 139
Ensegey Boylu Er Esim – 140
Erdauit Kadam Jayı – 140
Erofeyeva İrina Biktorovna – 140
Erzakoviç Lev Borisoviç – 142
Esenkarakizi Hanbibi – 142
Esim Han (doğum yılı belli değil – 1628) – 143
Esim Han (18. Yüzyıl) – 144
Esirkep Jamankaraulı – 145
Evliya Kumşık Ata – 146
Evliya Malik – 147

G

Gauhar Ana – 147
Gordlevskiy Vladimir Aleksandroviç – 147
Grişçenko Aleksandr Nikolayeviç – 148
Grodekov Nikolay İvanoviç – 149
Groşev Victor Andreyeviç – 149

H

Hadikâat al Arifin – 150
Hafız Bakı Türkistani – 151
Haknazar Han /Aknazar – 151
Hantağı – 152
Hasan Han – 153
Hoca Ahmet Yesevi – 153
Hoca Ahmet Yesevi Türbesi – 156
Hoca Ahmet Yesevi Türbesindeki yemekhane – 158
Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi – 159

I

Ishak Ata – 160
Ishak Ata Kompleksi – 161
Ishak Bab /İshak Baba, Babata – 161
İsmail Ata/İshak Hoca ibn İsmail Ata Kazgurdi – 162
İsmail Ata Kompleksi – 162
İsmailov Sıdık – 164

İ

İbrahim Ata Türbesi – 164
İbrahim Şeih al-Kauğani Türbesi – 165
İkan – 165
İkan Savaşı – 166
İkram Ata Camisi – 167
İmam Marğuzi – 167
İmanbekov Tutkabay – 168
İsa Ata (İstık Ata Evliya) – 168
İsahanov Bergen – 169
İsmail el -Husainî el-Farabi – 169
İsmail ibn Hamad el -Jauhari el-Farabi – 170
İsmailov Anuar – 170
İşanbazar Camisi – 171
İvanov Anatoliy Alekseeviç – 172
İyirsu-Daubaba Korıkçası – 172
İzz ad-Din ebü-l-Hasan Ali ibn Muhammed ibn el-Asir –172

J

Jabay Kazıbekülü – 173
Jabay Toksaba Evliya – 174
Jâbireyil Ata Türbesi – 174
Jaksıgül Şabayulı – 175
Jalpaktöbe – 175
Jamal ed-Din Said Türkistani – 176
Jamantöğay obaları – 176
Jamantöbe – 177
Janakorğan – 177
Janaşilik turaktarı – 177

Jângir Han (Salham Jângir Han) – 178

Jângirov Şâdi – 179

Jânibek Han Barakoğlu – 180

Jânibek Han (18. Yüzyıl) – 181

Jânibek Özbekâli – 182

Janis Baba Türbesi – 183

Jâudir Camisi – 184

Jauğaş Kirbasulı – 185

Jâuhari Ğabbas ibn Said – 185

Jelkildek Böltekulı – 186

Jeti Ata – 187

Jetikent – 187

Jetisay Drama Tiyatrosu – 188

Jezbike Ana Türbesi – 189

Jılağan Ata – 189

Jılan Karauıl – 189

Jolan Toleulı – 190

Jolbarıs Han – 191

Joldasbayev Saiden – 192

Juma Meşit – 193

Jumabayev Mağjan (Abılmağjan) Bekenulı – 194

Jumaşev Abdulla – 196

Jünis Ata Türbesi – 196

Jüsip Ata Türbesi – 197

Jüsipbek Şayqıslamulı/Jüsipbek Koja – 198

Jünyek – 198

K

Kadırbayev Mir Kasımulı – 199

Kadırgalı Jalayiri Kosımulı – 200

Kajımukan Bölgesel Spor Müzesi – 200

Kalambayev Jappas Kasımbekulı – 201

Kalamtöbe – 202

Kaldayakov Şamşı – 202

Kanay Datka ile kızının Mezarı – 203

Karabatır – 203

Karabuğra – 204

Karabuğra Evliya Türbesi – 205

Karabulak – 205

Karamurt – 206

Karaspan – 206

Karaşaş Ana Türbesi – 207

Karaşık – 207

Karatau – 208

Karatau Çızıklı Taşları – 209

Karatau Devlet Doğa Rezervi – 210

Karauılulı Şilmenbet, Şilmenbet Bi – 211

Kasım Han – 211

Kaskasu Dağı – 212

Kaskasu Yamacı – 213

Kaskatöbe – 214

Kauğan ata – 214

Kavam ed-Din el-farabi – 214

Kayıp Han Kosrau-ulı – 215

Kayırgan, Ğayır Han İnalşık – 216

Kayu Tegin – 216

Kazan Şunkır Bastauı – 216

Kazancı Ata Türbesi – 217

Kazanğap Baybolulı – 218

Kazı Bayza Türbesi – 218

Kazıbek Bi Keldibekulı – 219

Kaziğurt – 220

Kaziğurt İlçesi Müzesi – 222

Keles – 223

Keliñşektau – 223

Kemel Mirzakeldi – 224

Kenesarı Han – 224

Kenesarin Azimhan Ahmetulı – 226

Kenesbayev İsmet – 227

Kenjebay Ata Mezarlığı – 228

Kenjebayev Beysenbay – 229

Kenjeulı Aşirali – 230

Kentau Şehir Müzesi – 230

Kentau Şehir Müzesinin “Şammat İşan” Şübesi – 231

Kerey Han – 231

Kindiktöbe – 233

Kırıkız – 233

Kıssa-Destan Cengiz Han – 234

Kıstaubay Jiyenalıulı – 234

Kistaubayev Töregeldi Askarulı – 234
 Kişitöbe – 235
 Kişla Binasi – 235
 Kız Evliya – 235
 Kızıl Jırau /Mırzabek Bayjanulı – 236
 Kızılkorğan – 236
 Kızılkum – 236
 Kızıltöbe – 237
 Kızır Peygamber Camisinin Minaresi – 237
 Kojabekulı Kasımbek – 238
 Kojamjarulı Bapış – 238
 Kojanov Sultanbek – 238
 Kojikov Konırkoja – 240
 Konay Bi Balıkulı – 241
 Koskorğan – 241
 Koskorğan-Şoktas Paleolitik Yapıları – 242
 Kostöbe (Güneydeki yerleşim yeri, 1-8 asırlar.) – 242
 Kostöbe (Kuzeydeki yerleşim yeri, M.Ö. 1. asır) – 243
 Koşık Datka Baytokulı – 243
 Koşkar Ata ile Şildehana – 244
 Koşkarata – 244
 Koygeldi Sartulı – 245
 Kozha (Kozhayev) Muhtar Bahadırulı – 245
 Kökmardan – 246
 Köksütöbe – 247
 Kulak Ata Türbesi – 248
 Kulanarık – 248
 Kulınşak Kemelulı – 249
 Kulınşakulı Iskak – 249
 Kulteke Evliya – 250
 Kumkent – 250
 Kurban Ata Jamanbayulı – 251
 Kusayın Sopı Nağanayulı – 252
 Kusşı Ata – 253
 Kuyğan – 254
 Kuyrıntöbe – 254
 Küçük Kıluet – 254
 Kültöbe – 255

L

Levina (Bulatova) Vera Andreevna – 256
 Levina Larisa Mihayilovna – 257

M

Mâdeli Jüsipkojaulı – 258
 Mâdelikoja Türbesi – 259
 Mâduan Seyitkali Mâduanulı – 260
 Maksimova Anna Georgievna – 260
 Mâlik Karaulı – 261
 Mallitskiy Nikolay Gureviç – 261
 Mâmbeyev Sabır Abdırasılulı – 262
 Manat kız/Manat Bekbergenkızı – 263
 Mankent – 263
 Mankovskaya Liya Yulievna – 264
 Mansur Ata Türbesi – 265
 Mardan – 266
 Mardanküyük – 266
 Marğulan Alkey Hakanulı – 267
 Mariyaşev Aleksey Nikolaeviç – 268
 Martöbe – 269
 Masson Mikhail Evgenyeviç – 270
 Maşani Akjan Jaksybekulı – 271
 Maşat – 271
 Mayatas – 272
 Maylıkoja Arığı – 272
 Maylıkoja Sultankojaulı – 273
 Maylıkoja'nın evi – 274
 Merkişulı Molla Mâdi – 274
 Merşiev Mikhail Sergeyeviç – 274
 Mevla Muhammed el-Farabi – 275
 Mevlana Safi ad-Din Orun Koylaki – 275
 Mevlana Şamşidin Uzkandı – 276
 Mınbay Mınbası – 276
 Mıngıtöbe – 277
 Mırzahmetulı Mekemtas – 277
 Miller Karl – 278
 Mınşeit Evliya – 279

Mir'at el-Kulub – 279
 Mirali Baba Türbesi – 280
 Mola Şah Hakim Türkistani – 280
 Motov Yuri Arkadiyevich – 281
Muhammad Baki Karnaki – 281
 Muhammed Danişmend Zarnuki – 282
 Muhammed Haydar Dulati – 282
 Munlık-Zarlık – 283
Musa Şeyh – 284
 Musabek Kaldarbekuli – 284
 Musayev Kenesbay – 285
 Mülkil Ata Evliya – 286
 Mürdetöbe – 286
 Müsiralı Tikeşuli – 287

N

Naganay Bek – 288
 Narımbetov Satıbaldı Jâleluli – 290
 «Nasab-Nama» – 291
 Naurızbayev Mırza – 292
 Nayman Evliya Türbesi – 293
Nayman Töbe – 293
 Naymanbayev Kaldarbek – 294
 Nazir Törekulov Müzesi – 294
 Nemtseva Nina Borisovna – 295
 Nisanbayuli Nurali – 296
 Nisanuli Aynabek – 297
 Niyaz Batır Barkıuli – 297
 Noğay İşan Camisi – 298
 Nurmuhammedov Nağimbek – 299
Nurmuhanbetov Bekmuhambet – 299
 Nurtas Ondasınov Müzesi – 300

O

Obanas – 300
 Omarov Köpby – 301
 Ontayev Beisen – 301
 Orangay – 302
 Orazov Meyirbek – 302

“Ordabası Ottarı” Gazetesi – 303
 Ordabası – 303
 Ordabası İlçesindeki Tarihi-Bölge Tanım Müzesi – 304
 Ospanuli Asılkan – 305
 Otırar – 306
 Otırar Alkabı – 308
 Otırar Devlet Arkeoloji Rezervi-Müzesi – 308
 Otırar-Karatau Kültürü – 309
 Oysıl – 311

Ö

Ögiztau – 312
 Öliktöbe – 312
 Ömirbekov Esirkep – 312
 «Ösken Önir» Gazetesi – 313
 Ötegen Türbesi – 313
 Ötegenov Sadık Kalmuhammeduli – 313
 Ötep Batırbek Tuğanbayuli – 314

P

Paşino Petr İvanoviç – 315
 Patseviç Geronim Yosifoviç – 317
 Pışakşı Töbe – 318
 Poduşkin Nikolay Pavloviç – 318
 Pugaçenkova Galina Anatolyevna – 319

R

Rabia Sultan Begim – 320
 Raşid ad-Din Fazlullah ibn Ebü-l-Hayr Ali Hamadani – 321
 Reşetkin İvan Semenoviç – 322
 Rıçkov Petr Ivanoviç – 322
 Rısbekov Berdali – 323
 Rısimbetarık – 324
 Riskulov Turar – 324
 Ruhaniyat – Ebu Nasır el-Farabi Müzesi – 326
 Rustem Han – 327
 Rybalko Ivan Ignatievich – 327

S

- Sağındık Türbesi – 327
 Samaşev Zaynolla – 328
 Sameke Han – 328
 Sağıl Bi Türbesi – 329
 Sağırlarık – 330
 «Sarıağaç» Gazetesi – 330
 Sarıağaç Tarihi-Bölgetanım Müzesi – 330
 Sattar Erubayev Edebi-Kültür Müzesi – 331
 Sattarhanov Bekzat Seyilhanlı – 331
 Sauran – 332
 Sauranın Sallanan Minareleri – 334
 Sayram – 335
 Sayram Tarihi-Bölgetanım Müzesi – 337
 Sayramdaki Taş Sütün – 338
 «Sayram-Ögem» Devlet Milli Doğa Parkı – 339
 Semenov Aleksandr Aleksandroviç – 340
 Senigova Taisya Nikolayevna – 341
 Severtsov Nikolay Alkeseveyiç – 342
 Seyit Han – 342
 Sıpatayev Karsıbay – 343
 Sırderya Bölgesi Kazaklarının Kurultayı – 344
 Smağulov Orazak – 345
 Sopı Darbazası – 346
 Sozak – 347
 Sök-Sök Evliya – 348
 Sultanbek Kojanov Müzesi – 348
 Sultanrabat – 349
 Süleymen Bakırğani – 349
 Süleymenov Joldas – 350
 Süleymenov Askar – 350
 Süt kent – 351
 Süyinbayarık – 352
 Süyri – 352

Ş

- Şadi – 353
 Şağa – 353
 Şahanov Muhtar – 354

- Şalsay – 356
 Şamet İshan Meşit-Medresesi – 356
 Şaraphana – 357
 Şardara – 358
 Şardara İlçe Tarihi-Bölgetanım Müzesi – 359
 Şayan – 360
 Şaymerden Ata Evliya – 360
 Şerece dut – 360
 Şeyh Ahmet Türkistani – 361
 Şığay Han Barakulı – 362
 Şildehana – 362
 Şilterhanov Adiham – 363
 Şımırbay Asanoğlu/Şımırbay Datka – 364
 Şımkent Şehri – 365
 Şıttı – 368
 Şobanak – 368
 Şornak /Boş Şehir – 369
 Şoybekulı Momınbek – 369
 Şökeev Ömirzak Estayulı – 370
 Şöltöbe – 371

T

- Tamşı Evliya – 371
 Tanbalıtış – 372
 Tarikat Edebi Hakkında Risala – 737
 Tarsatöbe – 373
 Taşanak – 373
 Taşkotan – 374
 Taşmuhamedov Aibek Musa – 374
 Tautarı Şarbağı – 375
 Tayekel Muhammed Bahadür Han – 375
 Taykazan – 376
 Taymanov Orınbay – 378
 Telhoja Batır Atığayoğlu – 379
 Tentek Töre – 380
 Teriskey Talantları – 381
 Toğay Karabas Muhammedoğlu – 382
 Toğısbayev Tokbolat Tolepbayoğlu – 383
 Tokaytöbe – 383

- Töbettöbe – 383
 Töle Bi Alibekoğlu – 383
 Töle Bi Bölgesel Müzesi – 385
 Tölen Türbesi – 385
 Tölepbayev Baydibek Ahmetoğlu – 386
 Törekulov Nazir – 487
 Törtkültöbe I – 488
 Törtkültöbe II – 489
 Turar Riskulov Tarihi-Bölgetanım Müzesi – 489
 Turbat – 390
 Tursun Han – 391
 Tursun Hazretali Mahanulı – 391
 Tursun Muhammed Han – 392
 Tuyakbayeva Bayan Tumataykızı – 393
 Tülkübas Kurğanı – 394
 Türkistan – 5
 Türkistan – Kazak Hanlığının Başkenti – 6
 Türkistan Albümü – 394
 Türkistan Arkeoloji Severler Grubu – 395
 Türkistan Botanik Bahçesi – 396
 Türkistan Bölgesel Tarihi-Kültürel Etnografik
 Merkezi – 396
 Türkistan Bölgesi (1865–1867) – 397
 Türkistan Bölgesi (modern) – 11
 Türkistan Demiryol Deposu – 399
 Türkistan Demiryolu İstasyonu – 399
 «Türkistan Derlemesi (Külliyat)» – 399
 Türkistan Eyaleti – 400
 Türkistan Hamamı – 401
 Türkistan Han Ordusu – 402
 Türkistan Heyeti (milletvekilleri) – 403
 Türkistan I – 405
 Türkistan II – 407
 Türkistan Kapıları – 410
 Türkistan Özerki – 411
 Türkistan Sahasındaki Kanalizasyon Sistemi – 413
 Türkistan Su Kovma Minaresi – 414
 «Türkistan Ualayatı» Gazetesi – 414
 «Türkistan» Uluslararası Gazetesi – 415
 Türkistan Ülkelik Kazak-Kırgız Kurultayı – 415
 Türkistan'da Gömülmüş Tarihi Şahıslar – 417
 Türkistan'ın Avrupa Usüllü Mimarisi Binaları – 419
 Türkübas – 420
 Tüymebayev Canseyit Kanseyitulı – 421
- U**
 Uzun Ata – 424
 Uzun Ata Evliya – 424
- Ü**
 Ükaşa Ata – 426
 Ülken Kıluet – 427
 Ündemes Ata – 429
 Üşbas – 429
- V**
 Vaynberg Bella İliniçna – 430
 Veselovskiy Nikolay İvanoviç – 431
 Vinnik Dmitriy Feodoroviç – 432
 Vitsen Nikolas Kornely – 433
 Yügineki Ahmet – 433
- Z**
 Zahriddin Muhammed Babur – 434
 Zarlık Mazarı – 436

**«TÜRKiSTAN – MANEVİYAT BEŞİĞİ» PROJESİ KAPSAMINDA
TÜRKiSTAN – MANEVİYAT BEŞİĞİ. Bölgesel-dilbilim ansiklopedisi. İkinci kitap**

**«TÜRKiSTAN – RUХАНИЯТ BEСİГІ» ЖОБАСЫ АЯСЫНДА
TÜRKiSTAN – RUХАНИЯТ BEСİГІ. Лингво-өлкетану энциклопедиясы. Бірінші кітап**

**В РАМКАХ ПРОЕКТА «TÜRKESTAN – КОЛЫБЕЛЬ ДУХОВНОСТИ»
TÜRKESTAN – КОЛЫБЕЛЬ ДУХОВНОСТИ. Лингво-краеведческая энциклопедия. Третья книга**

**ON THE PROJECT «TÜRKESTAN – THE CRADLE OF SPIRITUALITY»
TÜRKESTAN – THE CRADLE OF SPIRITUALITY. Local-linguistic encyclopedia. Fourth book**

**Editör: N.Kazhekenova
Tasarımcı: A.Amirzhanova**

**Редактор: Н.Қажекенова
Дизайнер: А.Амиржанова**

**Редактор: Н.Қажекенова
Дизайнер: А.Амиржанова**

**Editor: N.Kazhekenova
Design: A.Amirzhanova**

Фотоғраflар Bölgesel dilbilim ansiklopedisini oluşturan bilim insanlarının resim arşivlerinden, «Azret Sultan» Devlet Tarih ve Kültür Koruma Müzesinden, Otırar Devlet Arkeoloji Müzesi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi Yesevi Müzesi, Türkistan Bölgesi Turizm ve Dış İlişkiler Bölümü fotografik fonlarından, Karatau Devlet Doğa Koruma Alanı personelinin kişisel arşivlerinden ve İnternet kaynaklarından alınmıştır.

Фотосуреттер лингво-өлкетану энциклопедиясын құрастырушы ғалымдардың архивтік материалдарынан, «Әзірет Сұлтан» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-мұражайы, Отырар мемлекеттік археологиялық қорық-мұражайы, Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің Ясауи мұражайы, Түркістан облысының туризм және сыртқы байланыстар басқармасының фотоқорларынан, Қаратау мемлекеттік табиғи қорығы қызметкерлерінің жеке фотоқорларынан, Интернет ресурстарынан алынды.

Фотографии были взяты из архивных фотоматериалов ученых-составителей лингво-краеведческой энциклопедии, из фотофондов Государственного историко-культурного заповедника-музея «Azret Sultan», Отырарского государственного археологического музея, «Музея Ясауи» Международного Казахстано-Турецкого университета им. Х.А. Яссави, Управления туризма и внешних связей Туркестанской области, из личных архивов сотрудников Каратауского государственного природного заповедника, а также из Интернет ресурсов.

Photos are taken from archival photographic materials of the compilers-scientists of Local-linguistic encyclopedia, from photographic funds of the State Historical and Cultural Reserve Museum «Azret Sultan», Otyrar State Archaeological Museum, the museum of Khoja Akhmet Yassawi, International Kazakh-Turkish University, from the Department of Tourism and External Relations of the Turkestan region, personal archives of the employees Karatau State Nature Reserve and from Internet resources.

Formatı 70-100/16. Ofset baskı. Sayfa Baskısı 32
1000 adet. Sipariş № 4479.

Пішімі 70-100/16. Офсеттік басылым. Баспа табағы 32
Таралымы 1000. Тапсырыс № 4479.

Формат 70-100/16. Печать офсетная. Печатный лист 32
Тираж 1000. Заказ № 4479.

Format 70-100/16. Offset printing. Printed sheet 32
Circulation1000. Order № 4479.

«Нұрнама. KZ» matbaasının adresi: Posta kodu: 010016, Nur-Sultan şehir, Türkistan caddesi, 18.
Tel.: +7 701 728 94 76, e-mail: Nurnama.KZ@mail.ru

«Нұрнама. KZ» баспасының мекенжайы: Индекс: 010016, Нұр-Сұлтан қаласы, Түркістан көшесі, 18.
Тел.: +7 701 728 94 76, e-mail: Nurnama.KZ@mail.ru

Адрес издательства «Нұрнама. KZ»: Почтовый индекс: 010016, город Нур-Султан, улица Түркістан, 18.
Тел.: +7 701 728 94 76, e-mail: Nurnama.KZ@mail.ru

Address of publishing house «Nurnama. KZ»: Postcode: 010016, Nur-Sultan city, Turkistan street, 18.
Tel.: +7 701 728 94 76, e-mail: Nurnama.KZ@mail.ru

Müşteri dosyalarından
Kazakistan Cumhuriyeti «PolygraphCombinat» LLP tarafından yayınlanmıştır.
050002, Almatı şehri, M.Makataev caddesi, 41

Тапсырыс берушінің файлдарынан
Қазақстан Республикасы «Полиграфкомбинат» ЖШС-нде басылды.
050002, Алматы қаласы, М. Мақатаев көшесі, 41.

Отпечатано с файлов заказчика в
ТОО «Полиграфкомбинат» Республики Казахстан,
050002, г. Алматы, ул. Макаатаева, 41.

From customer's files
publishing house LLP «Polygraphcombinat» of the Republik of Kazakhstan.
050002, Almaty city, M.Makataev street, 41